

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ଓ ଶିକ୍ଷାଦାନ

(ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶିକ୍ଷା ଉପ୍ରେସା ପାଠ୍ୟକ୍ରମ)

ଦ୍ୱାତ୍ରୀୟ ବର୍ଷ

ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା

ମୁଖ୍ୟ

ଶୁଣାହକ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଳ ନିମତେ ଉନ୍ନତ ମାନର ଶିକ୍ଷକ ଅପରିହାର୍ୟ । ଜଣେ ଭଲ ଶିକ୍ଷକ କହିଲେ ଆମେ ସାଧାରଣତଃ ଏପରି ଜଣେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ବିଷୟରେ ଚିତ୍ତା କରିଥାଉ ଯାହାକୀଠାରେ ଶିକ୍ଷାଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷାର ଭିରିଭୂମି ସମ୍ବର୍ତ୍ତରେ ସ୍ଵର୍ଗ ଧାରଣା ଥିବ । ଏହା ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟରେ ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନ ଓ ତାହାର ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ କୌଣସି ସମ୍ବର୍ତ୍ତରେ ବିଶେଷ ଧାରଣା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଜାତୀୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆଧାର (NCFTE-2009)ରେ ଏହା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ଏହାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ଆମ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଗମିକ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷା ନିମତେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ନବାଳରଣ କରାଯାଇଛି । ସେହି ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି । ଆମ ରାଜ୍ୟର DIET/DRC/ ST School ମାନଙ୍କରେ ଡିପୋମା ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଦିତୀୟ ବର୍ଷରେ ଅଧ୍ୟନ କରୁଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଉଦ୍‌ବିଧି ।

ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ସିରିଜ ପୁସ୍ତିକା କରାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକକରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବା ନିମତେ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସନ୍ତ୍ରେଷଣ କରାଯାଇଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଧାରାବାହିକ ଶିକ୍ଷଣ ନିମତେ ‘ତୁମ ପାଇଁ କାମ’ ଦିଆଯାଇଛି । ସିରିଜ ନିମତେ ‘ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷ୍କାର’ ରେ କେତେବୁନ୍ଦିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇଛି । ତତ୍ତ୍ଵହିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକକ ଶେଷରେ ‘ଏକକ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ’ ଓ ‘ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ’ ର ତାଲିକା ଦିଆଯାଇଛି ।

ଏହା ଏକ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ସଂସ୍କରଣ । ଏଥରେ ମୁଦ୍ରଣର ତଥା ତଥ୍ୟଭିରିକ ଭୁଲ ଥାଇପାରେ । ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପଡ଼ାଉଥିବା ପ୍ରଶିକ୍ଷକମାନେ ଏବଂ ଏହାକୁ ପଡ଼ୁଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଏଥରେ ଥିବା ତୃତୀଯତିକୁ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆଣିଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣଗୁଡ଼ିକରେ ଏଥରେ ସଂଶୋଧନ/ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅଣାଯାଇ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରାଯାଇପାରିବ । ପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ କଷ୍ଟ ସ୍ଵାକାର କରିଥିବା ଲେଖକ ଓ ସମାକମଣଷ୍ଠଳୀଙ୍କୁ ମୁଁ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ତରଫରୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଅର୍ପଣ କରୁଛି । ଆଶା କରାଯାଏ, ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଆମ ରାଜ୍ୟର ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ନୃତ୍ୟ ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେବ ।

ସଭାପତ୍ର
ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ

କ୍ରମିକ ପତ୍ରର ପାଇଁ

এককর নাম

ପ୍ରକାଶକ ପତ୍ର

ପ୍ରଥମ ଏକକ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଓ ଭାରତର

ସ୍ବାଧୂନତା ସଂଗ୍ରାମ

1-22

ଦୁଇମ୍ ଏକଳ

ସାମାଜିକ ପାଠ

23-64

ଦୁଇୟ ଏକଳ

ଭୁ-ଗୋଲକ ଓ ମାନଚିତ୍ର

65-81

ଚର୍ଚ୍ଛା ଏକଳ

ପ୍ରଥମ ୩ ଏହାର ଗଠନ

82-115

ପଞ୍ଚମ ଏକଳ

ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ମାନବ ସମ୍ବଳ

116-138

ସ୍ଵାମୀ

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା

139-154

ସ୍ବପ୍ନମ ଏକଳ

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାତ୍ମକ ପତ୍ରିକା ୫ ମର୍ଚ୍ଚି ୨୦୧୫

155-188

ଅଷ୍ଟମ ଏକଳ

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ପରିଚାଳନା

180-210

ନବମ ଏକଳ

ସାମାଜିକ ପାଠ୍ୟର ପାଠ ବିର୍କ୍ଷିତ

330-340

ଦଶମ ଏକଳ

ସାମାଜିକ ପାଠ ଶିକ୍ଷଣ ଶିଖାଳୀର ଲୋକୁ

1. ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଓ ଭାରତର ସ୍ଵାଧୂନତା ସଂଗ୍ରାମ

ଗଠନକ୍ରମ

- 1.1   ଉପକ୍ରମ
- 1.2   ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
- 1.3   ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜ
  - 1.3.1   ପ୍ରପ୍ରତିରୋଧ ଯୁଗ
  - 1.3.2   ବୈଦିକ ଯୁଗ
  - 1.3.3   ମଧ୍ୟ ଯୁଗ
  - 1.3.4   ଜାଗରେକ ରାଜତ୍ର ସମୟ
  - 1.3.5   ଆଧୁନିକ ଯୁଗ
- 1.4   ଭାରତର ସ୍ଵାଧୂନତା ସଂଗ୍ରାମର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟ / ପ୍ରତିରୋଧ
  - 1.4.1   ସ୍ଵାଧୂନତା ସଂଗ୍ରାମର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ / ପ୍ରତିରୋଧ
  - 1.4.2   ସ୍ଵାଧୂନତା ସଂଗ୍ରାମର ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ / ପ୍ରତିରୋଧ
  - 1.4.3   ସ୍ଵାଧୂନତା ସଂଗ୍ରାମର ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପ୍ରତିରୋଧ
- 1.5   ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ
  - 1.5.1   ଓଡ଼ିଶାରେ ଜାତୀୟ ଚେତନାର ବିକାଶ
  - 1.5.2   ପିଲିଅ - ତପ - କମିଟି
  - 1.5.3   ଅଟଳୀ ସର୍ବ କମିଟି
  - 1.5.4   ସାମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କମିଟି
  - 1.5.5   ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରା ଜାଖଣ କମିଟି
  - 1.5.6   ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଶାସନିକ କମିଟି
  - 1.5.7   ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ
- 1.6   ଏହି ଏକକରୁ କ'ଣ ଶିଖିଲେ ?
- 1.7   ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷ୍କାର ପ୍ରଶ୍ନର ଉଭର
- 1.8   ଏକବ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ନବଳୀ
- 1.9   ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ

1.1. ଉପକ୍ରମ :

ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଉପରି ସମ୍ବଲିତ ଜାତିହାସରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୂଚନା ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଉପରି ସମୟ ଓ ଏହା କିପରି ଓ କାହାଦାରା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ସେ ବିଷୟରେ ଜାତିହାସରେ କୌଣସି ଲେଖା ଯାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏ କଥା ଦୃଢ଼ ଭାବରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଭାରତୀୟ ସମାଜ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଉପରି ଲାଭ କରିଅଛି । ଏହା କେଉଁ ଅଜଣା ଅତୀତ ସମୟରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଆଏଇଛି । ଆଜକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପାଞ୍ଚ ଲକ୍ଷ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଭାରତରେ

ସର୍ବପୁଥମେ ପ୍ରଥମ ମନୁଷ୍ୟର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ତାମିଳନାଡୁର କାଶ୍ଚାର ଏବଂ ଗୁଜରାଟରୁ ଆସାମ୍ ଅଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟରେ ଆବିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ପୂର୍ବ ଜନବସତିଗୁଡ଼ିକ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ପ୍ରାକ୍ ଜତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପ୍ରାକ୍ ଏତିହାସିକ ମନୁଷ୍ୟ ଭନ୍ଦୁତିର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ, ବା ପ୍ରତିକରି ମଧ୍ୟରେ ବିକଶିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଯୁଗଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଯଥା : ପୁରାତନ ପ୍ରତ୍ୱର ଯୁଗ, ନୃତନ ପ୍ରତ୍ୱର ଯୁଗ, ତାମ୍ ଯୁଗ, ଲୌହ ଯୁଗ, ବୈଦିକ ଯୁଗ, ମଧ୍ୟ ଯୁଗ, ଲଙ୍ଘରେ ଶାସନ ସମୟ ଓ ଆଧୁନିକ ଯୁଗ । ଭାରତୀୟ ସମାଜର ମନୁଷ୍ୟ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରତିକରି ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚି । ତେବେ ଯାହାହେଉ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଏକ ସୁଦୀର୍ଘ ଏତିହାସିକ ଗରୀବତା, ସାମାଜିକ ବ୍ୟାପକତା ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭିନ୍ନତା ଅତ୍ୟକ୍ରମ ଆନନ୍ଦମୁକ୍ତ ଓ ଉତ୍ସାହପ୍ରଦ ଅଟେ । ଏହି ଗରୀବ ଭିରିଭୂମିଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ପ୍ରଭାବଗୁଡ଼ିକୁ ଗୁହଣ କରିବା ସହିତ ସମୟର ଆହାନକୁ ସମ୍ମାନ ହୋଇ ଅପରିବର୍ତ୍ତତ ହୋଇ ରହିଆଏଇ ।

1.2. ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ :

ଏହି ଏକକଟି ପଢ଼ିଥାରିଲେ ଆମେ :

- ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହେବ ।
- ଭାରତର ସ୍ଥାଧାନତା ସଂଗ୍ରାମର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତିକରି ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବ ।
- ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓ ତଥା ଗଠନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କମିଟିର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଓ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓ ତଥା ଗଠନ ବିଷୟରେ ବିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବେ ।

1.3. ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜ :

ଭାରତୀୟ ସମାଜ କେବେଂ ଅଜଣା ଅତାତରେ ହରପାଇଁ ପ୍ରାକ୍ ସମୟ, ସିକୁ ଉପତ୍ୟକା ସତ୍ୟତାର ସୁନ୍ଦର ଦୃଶ୍ୟ, ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦ ଆଦି ଜାଗତୀୟ ସମାଜର ଏହି ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ବା ପୁରାତନ ଉତ୍ସାହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କିଛି କହିଥାଏ । ଯଦିଓ ଏ ସମସ୍ତ ହଜାର, ହଜାର, ଲକ୍ଷ, ଲକ୍ଷ ବର୍ଷର ପୁରୁଣା, କିନ୍ତୁ ଏ ସମସ୍ତ ଅତି ନିବିଡ଼, ନିକଟ ଓ ସମ୍ପ୍ରତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ପରି ମନେ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତୀୟତା ହେତୁ ଆମର ସଂସ୍କୃତି ଓ ପରମାଣୁ । ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଉପରୀରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲେ, ଏହାର ଯନ୍ତ୍ର ନେଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର କଜନା, ପ୍ରତ୍ୟେକିକାରେ କଜନା, ପ୍ରତ୍ୟେକିକାରେ କଜନା, ବିପଳତା ଓ ସଫଳତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚିତ୍ତା କରିଥିଲେ ଏ ସମସ୍ତ ଅଜଣା ଏବଂ ଜତିହାସ ଏଷବୁକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାରେ ବିଫଳ ହୋଇଛି ଏବଂ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଏହି ଅଜଣା ଅତାତରୁ ସାମ୍ପ୍ରତିକ ଆଧୁନିକ ସମାଜ ଆଡ଼କୁ ଗତିକରି ଆସୁଛି । ନିମ୍ନରେ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ସ୍ଥିତି ଓ ସ୍ଵରୂପ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

1.3.1. ପ୍ରତ୍ୱର ଯୁଗ :

ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ମାନବ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭ ପ୍ରାୟ ଚାଲିଶ ଲକ୍ଷ (40,000,00) ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ହୋଇଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ମତ ଅନୁଯାୟୀ ମାନୁଷ୍ୟର ବିକାଶ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ଆକାର ଓ ଗଠନ ଆଧୁନିକ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ବହୁ ମାତ୍ରାରେ ଭିନ୍ନ ଥିଲା । କ୍ରମଶାଖାରେ ସେମାନେ ସିଧାହୋଇ ଠିଆ ହେଲେ ଓ ଦୁଇ ଗୋଡ଼ରେ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ତରେଲେଖିଥେବାରନ୍ତିର ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଇଛି । ସେମାନଙ୍କ ପରେ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ଲକ୍ଷ (20,000,00) ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ହେମୋହାବିଲ ନାମକ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ । ହୋଠେମା ହାବିଲମାନେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରତ୍ୱର ନିର୍ମିତ ସରଜାମାନ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଦୁରା ଜତିହାସରେ ପ୍ରତ୍ୱର ଯୁଗ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସେମାନଙ୍କ ପରେ ହୋମୋଇ ରେକ୍ସମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଅନୁଗାମୀ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ନିଆଁର

ମୁଖର କରିଥିଲେ । ପରିଶୋଷରେ ହେମୋସାପିଏନ୍‌ମାନକର ଉପରି ହୋଇଥିଲା । ନିଏଣ୍ଟର୍ଟାଲମାନେ ହେମୋସାପିଏନ୍‌ମାନକର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଉପକାରୀ ଅଟି । ଆଧୁନିକ ମନୁଷ୍ୟ ଏହାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉପକାରୀ ଏବଂ ସେମାନେ ହେମୋସାପିଏନ୍ ଗ୍ରେଣାରେ ବିଚାରିତ । ଯାହା, ଏକମାତ୍ର ଜାରିତ ମାନ୍ୟ ଶେଣା ଅଟି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗର ମନୁଷ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ହାତ ହତିଆର, ପଥର, କାଠ ଏବଂ ହାଡ଼ରେ ଚିଆରି କରୁଥିଲେ । ଏହି ଯୁଗର ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଶୁଣାରେ ବସନ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଶିକାର ଓ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ଜାବନ୍ତୀଯାପନ କରୁଥିଲେ ଓ କଞ୍ଚା ମାତ୍ର ଖାଉଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର କୃଷି କିମ୍ବା କୁମାର ଆନ କୌଣ୍ଠଳ ନ ଥିଲା । ସେମାନେ ସବୁବେଳେ ହାତୀ, ବାଘ, ସିଂହ ଆଦି କରୁକୁ ଭଯରେ ଭାତତ୍ତ୍ଵ ଜାବରେ ବିଶ୍ଵାସ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ନିଆଁର ବ୍ୟବହାର ଜାଣି ନଥିଲେ । ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ପୁରାତନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗ ଜୁହାୟାଏ । ଏହି ପୁରାତନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗର ଜଳବାୟୁ ନୂତନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗଠାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶାତଳ ଥିଲା ଓ ବିଭିନ୍ନ ତୁଷାର ଯୁଗ (Iceage) ଚିହ୍ନ ଏହି ଯୁଗରେ କରାଯାଇଛି । ଯେତେବେଳେ ଶେଷ ତୁଷାର ଯୁଗ (Iceage) ର ପରିସମାପ୍ତି ପ୍ରାୟ 15,000 ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଘଟିଲା, ସେହି ସମୟରେ ନୂତନ ଶିକାର ଓ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ପ୍ରଶାଳୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା ।

1.3.2. ବୈଦିକ ଯୁଗ :

ଭାରତ ଏକ ଅତି ପୁରାତନ ସ୍ମୃତି ଅଟେ । ପୃଥିବୀର ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ସତ୍ୟତା ଏହିଠାରେ ଦେଖୁବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ହରଷା ସତ୍ୟତାର ଅବସାନ ପରେ ଭାରତୀୟ ଉପ ମହାଦେଶରେ ଯେଉଁ ନୂତନ ସତ୍ୟତାର ଉନ୍ନୟନ ହୋଇଥିଲା ତାହାକୁ ବୈଦିକ ବା ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟତା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଶ୍ରୀ.ପୁ.1000 ରେ ଭାରତକୁ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଗମନ ପରେ ବୈଦିକ ସତ୍ୟତାର ଅଭ୍ୟବ୍ୟ ସିନ୍ତୁ ଓ ପଞ୍ଜାବ ଅଞ୍ଚଳରେ ହୋଇଥିଲା ଓ ଏହି ସତ୍ୟତା ପ୍ରାୟ 1000 ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲା । ଏହି ବୈଦିକ ସଂସ୍କୃତ ଓ ସତ୍ୟତା ସପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓ ପରେ ଗାଙ୍ଗେୟ ଉପତ୍ୟକାରେ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନ ବେଶ ଉନ୍ନତ ଥିଲା । ଏହି ସଂସ୍କୃତ ଓ ସତ୍ୟତା ଆର୍ଯ୍ୟ ଓ ଦ୍ଵାବିଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଅବଦାନରେ ଗଡ଼ି ଉଠିଥିଲା । ସମ୍ବଦ୍ୟ ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ଏହା ଫଳରେ ଏକ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସତ୍ୟତା ଗଡ଼ି ଉଠିଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଏହି ସତ୍ୟତାର ମୂଳ ଭିତ୍ତି ଥିଲା । ଏକ ହଜାର ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିବା ଏହି ସତ୍ୟତାର ଅର୍ଥନୈତିକ, ରାଜନୈତିକ ଓ ଧାର୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ଉନ୍ନତି ଘଟିଥିଲା । ବୈଦିକ ଯୁଗକୁ ସମାନ ଅବଧିର ଦ୍ୱାରା ଭାଗରେ ବିଭାଗ କରାଯାଇଛି । ଆଦ୍ୟ ବୈଦିକ ଯୁଗ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଦିକ ଯୁଗ । ଏହି ଯୁଗରେ ବାସ କରୁଥିବା ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ସରଳ ଓ ନିରାଢ଼ିତର ଜୀବନ୍ୟାପନ କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଜୀବନ ବେଶ ଉନ୍ନତ ଓ ସୁସଂଖ୍ୟତ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ସାମାଜିକ ଜୀବନ :

ବିଭିନ୍ନ ଏତିହସିକ ତଥ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ସେ, ପ୍ରାଚୀନ ବୈଦିକ ଯୁଗର ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବେଶ ଉନ୍ନତ ଓ ସୁସଂଖ୍ୟତ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ରକ୍ତ ବେଦରେ ସୁନ୍ଦରତାବେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ଆଦି ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଲୋକମାନେ

ମୁଖ୍ୟତଃ : ସାଧାବନ ଥରାଗୁ ସରଳ ଓ ନିରାଢ଼ମର ଜୀବନସାଧନ କରୁଥିଲେ ଓ ପରିବର୍ଗୀ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଲୋକମାନେ ଛୋଟ ଗ୍ରାମରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ପରଦର ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ, ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଧ୍ୟାନ ମନୋବ୍ରତରୁ ଏକ ଉନ୍ନତ ଓ ସୁଶ୍ରୁଣଳିତ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଚିତ୍ର ମିଳିଥାଏ । ପରିବାର, ବାସଗୁଡ଼, ଖାଦ୍ୟ, ପୋଷକ, ଅଳକାର, ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଆମୋଦ-ପ୍ରମୋଦ ଜ୍ଞାନ୍ୟାଦି ଥିଲା ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଅଂଶବିଶେଷ ।

ପରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା : ଆର୍ୟମାନେ ବୈଦିକ ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଓ ଏହାକୁ ଏକ ଉନ୍ନତ ଶିଖରରେ ପହଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଯନ୍ମବାନ ଥିଲେ । ବୈଦିକ ସମାଜରେ ଆର୍ୟ ପରିବାରମାନ ସମାଜର ମେରୁଦଣ୍ଡ ସବୁଣ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ପରିବାରଗୁଡ଼ିକ ପିତୃକେନ୍ଦ୍ରିୟ ଥିଲା । ପିତା ବା ପରିବାରର ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟ ଥିଲେ ଓ ପରିବାର ତାଙ୍କ ନିଯମଣରେ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଗୃହପତି, କୁଳପତି ବା କୁଳପତି କୁହାୟାଉଥିଲା । ସତ୍ତାନସତ୍ତିମାନେ ପିତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିଷରରୁ ସ୍ଵେଚ୍ଛା, ମମତାରେ ବାନ୍ଧିଛେବା ସହିତ ପରମ୍ପର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସୁଚାରୁରୂପେ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲେ । ପିତାଙ୍କ ଆଦେଶ ଅମାନ୍ୟ କଲେ ଦଶ୍ଵଦେବା-ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ପରିବାରରୁ ବହିଶୂତ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । ଅତିଥ ସନ୍ଧାର କରିବା, ପରିବାରର ସମ୍ପର୍କୁ ସୁରକ୍ଷିତ ରଖିବା, ଯଜ୍ଞ ଓ ପୂଜା ଉପାସନା କରିବା, ବିବାହ, ବ୍ରତ ସମ୍ପାଦନ କରିବା, ପରିବାରର ଶାନ୍ତି ଓ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବା ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଥିଲା । ଏହାଛଡା ପରିବାରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟ ସ୍ଵେଚ୍ଛା, କ୍ଷମା, ଦୟା, ଦାନଶାଳତା ଓ ଉଦାରତା ଆଦି ଗୁଣରେ ଉତ୍ସିତ ଥିଲେ । ବୈଦିକ ଯୁଗର ଆର୍ୟ ପାରିବାରିକ ଜୀବନର ଆବଶ୍ୟକତା ବିବିଧ ପାଇଁ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ମୂଳଭିତ୍ତିରୂପେ ଗୃହାତ ହୋଇଥିଲା । ବହୁପଦୀ ପ୍ରଥା ଆର୍ୟ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ନଥିଲା । ରାଜା ଓ ଧନୀଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ଏକାଧିକ ପଦୀ ଗୃହଣ କରିପାରୁଥିଲେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖୁବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ ୧. ବୈଦିକ ଯୁଗର ପାରିବାରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ପରିବାରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କେଉଁବୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି ଲେଖ ।

ପାର୍ଥକ୍ୟ	ସାମଞ୍ଜ୍ସ୍ୟ
ବୈଦିକ ପରିବାର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିବାର	ବୈଦିକ ପରିବାର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିବାର

ବାସଗୁଡ଼ : ଆର୍ୟମାନଙ୍କର ବାସଗୁଡ଼ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ କାଠ, ବାରଙ୍ଗା, ମାଟି ଓ ଛପରକୁ ନେଇ ତିଆରି ହେଉଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାସଗୁଡ଼ଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ତିଆରି ହୋଇଥିଲା ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ରୋଷେଇ ଓ ପୂଜାର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଗୃହମାନ ରହିଥିଲା । ଏଥୁସହିତ ଗୃହପାଳିତ ପଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଗୃହ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଖାଦ୍ୟପେଯ : ବୈଦିକ ଯୁଗର ଆର୍ୟମାନଙ୍କର ଧାନ, ଗହମ, ଯବ, ମଧ୍ୟ ଓ ଫଳ ଜ୍ଞାନ୍ୟାଦି ପ୍ରଧାନ ଖାଦ୍ୟ ଥିଲା । ଦୁର୍ଗୁ, ଶୂତ ଓ ଦୁର୍ଗୁଜାତ ପଦାର୍ଥ ସେମାନଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ଖାଦ୍ୟ ଥିଲା । ଏହା ସହିତ ସେମାନେ ମାଛ, ମାଂସ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ସୋମରୟ ଓ ସୁରା ସେମାନଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ପାନୀୟ ଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ ଖାଦ୍ୟ ଓ ପାନୀୟ ଉପରେ କେତେକ କଟକଣା ଜାରି କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ, ପାନୀୟ ଓ ତଦ୍ବନ୍ଦି କଟକଣା ସେମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା : ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଆର୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଉନ୍ନତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ବ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଓ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଉପନିଷଦ ସଂସ୍କାର ସହିତ ଛାତ୍ରମାନେ ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ ।

ଚରିତ୍ ଗଠନ ଓ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଉପନୟନ ସଂଘାର ସହିତ ଛାତ୍ରମାନେ ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ଗୁରୁକୁଳ ଶିକ୍ଷାଶ୍ରମର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଥିଲା । ଛାତ୍ରମାନେ ଗୁରୁକୁଳରେ ଜହି ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଗୁର-ଶିକ୍ଷ୍ୟ ପରିପରା ଉପରେ ହିଁ ଶିକ୍ଷା ତିଷ୍ଠ ରହିଥିଲା । ମୋଖ୍ୟକ ପରିଚିତରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ଯେଉଁମାନେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟବସାୟାରୀ କୁହାଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବା ସହିତରଭତମ ଚରିତ୍ ଗଠନ, ସାଧୁତା, ନମ୍ରତା ଓ କର୍ମନିଷ୍ଠା ଆଦି ସଦଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ଅଧିକାରୀ ହେବା ପାଇଁ ଛାତ୍ରମାନେ ଗୁରୁକୁଳରୁ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଗୁରୁକୁଳ ଆଶ୍ରମର ନାଟି ନିଯମ ମାନିବା ସହିତ ସେମାନେ ନିକକୁ ପରିବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏକ ଉନ୍ନତ ମାନର ସାମାଜିକ ଜୀବନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ । ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ପରେ ଛାତ୍ରମାନେ ଗୁରୁକୁଳରୁ ଅନୁମତି ନେଇ ସମାଜରେ ସେମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଜୀବନଯାପନ ଆରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଏହି ସମୟରେ ପୁରାଣ, ବ୍ୟାକରଣ, ଗଣିତ, ନାଟିଶାସ୍ତ୍ର, ବ୍ୟାକରଣ, ଧାତୁଶାସ୍ତ୍ର, ସାମରିକ ବିଦ୍ୟା ଓ ଆୟୁର୍ବେଦ ଆଦି ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଉନ୍ନତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ନାରୀର ସ୍ଵାନ :

ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ନାରୀମାନେ ସମାଜରେ ଏକ ସମ୍ମାନଜନକ ମୁଣ୍ଡିରେ ଥିଲେ । ସେମାନେ ସ୍ବାଧୀନଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ପାଇଥିଲେ ଓ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ଉପବ, ସଭା, ସମିତିରେ ଯୋଗଦାନ କରି ପାରୁଥିଲେ । ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ଶୃହ କର୍ମରେ ଦକ୍ଷତା ହାସଳ କରୁଥିଲେ । ପତି ନିର୍ବାଚନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନଙ୍କର କିଛି ପରିମାଣରେ ସ୍ବାଧୀନତା ଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ଓ ପରଦା ପ୍ରଥା ଆଦି ପ୍ରଚଳିତ ନଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ନାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଆପଳା, ବିଶ୍ଵବରା ଓ ଘୋଷା ଆଦି ନାରୀମାନେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ ।

ଆମୋଦ-ପ୍ରମୋଦ :

ବୈଦିକ ଯୁଗର ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ଅଧୁକ ଆନନ୍ଦଦାୟକ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଆମୋଦ-ପ୍ରମୋଦ ଓ ମନୋରଞ୍ଜନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ନୃତ୍ୟ, ସଣୀତ ଓ ବାଦ୍ୟ ଆଦିରେ ସୋମାନଙ୍କର ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରହିଥିଲା । ସେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ବାଦ୍ୟଯତ୍ରର ବ୍ୟବହାର ଜାଣିଥିଲେ । ଏତଦବ୍ୟତୀତ ଖେଳ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଆମୋଦ-ପ୍ରମୋଦର ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଥିଲା । ସେମାନେ ପଶାଖେଳ, ମୌବିହାର, ମଲ୍ଲ ଯୁଦ୍ଧ ଆଦି ଜାଣିଥିଲେ । ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ଆମୋଦ-ପ୍ରମୋଦ ମାଧ୍ୟମରେ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ରୁଚିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିପାରିଥିଲେ ।

ଜାତିପ୍ରଥା :

ଆଦି ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ସମାଜରେ ଜାତି ପ୍ରଥା ନଥିଲା । ସମାଜରେ ସମସ୍ତେ ସମାନ ଥିଲେ । ସମାଜରେ ଉଜ୍ଜ, ଦାତା ଓ ଜାତିଗତ ଭେଦଭାବ ନଥିଲା । ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ମିଳିମିଶି କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କାଳକୁମେ ପରିବର୍ତ୍ତୀ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଣୀ ସ୍ଵର୍ତ୍ତି ହେଲା । ଯାହାକି ପରିବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଜାତି, ବ୍ୟାକରଣ, କ୍ଷତ୍ରୀୟ, ବୈଶ୍ୟ, ଶୂନ୍ୟ ଜାତି ପ୍ରଥାର ରୂପ ନେଲା । କିନ୍ତୁ ଏ କଥା ନିଃସଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଜାତିଗତ ଭେଦଭାବ ସେ ସମୟରେ ସମାଜରେ ଦେଖାଯାଉ ନଥିଲା ।

ଧର୍ମ ଭାବନା :

ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ଭାବନା ବେଶ ଉନ୍ନତ ଓ ସୁସଂହତ ଥିଲା । ଏମାନେ ପ୍ରକୃତି ଦ୍ୱାରା ଗରୀବଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ପ୍ରକୃତିର ଉପାସକ ଥିଲେ ଓ ପ୍ରକୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥୁତି ରଚନା କରିବାକୁ ଧର୍ମ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ପ୍ରକୃତିର ବିଭିନ୍ନ ରୂପକୁ ସେମାନେ ଆରାଧ ଦେବତାରୂପେ ଜହନା କରିଥିଲେ । ପ୍ରକୃତି ଆରାଧନା ମଧ୍ୟରେ ବୈଦିକ ରକ୍ଷିମାନେ ସେହି ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ, ଜିଶୁରଙ୍କର ସରା ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଧର୍ମ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ଥିଲା । ଏହି

ସମୟରେ ରକ୍ଷିତାନେ ଅଗ୍ନି, ପମ, ଜହୁ, ପୃଥିବୀ, ମରୁତ, ବାସୁ ଜତ୍ୟାଦି ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଆଜି ବୈଦିକ ସୁଗରେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ପରମ ଶକ୍ତିର ଆଗାଧନା କରୁଥିବା ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ନାନା ପ୍ରକାର ବାହ୍ୟ କୁହାୟାକାଣ୍ଡମାନଙ୍କ ଅଂଶରୁପେ ସ୍ନାନ ଦେଉଥିଲେ । ଦେବତାଙ୍କ ଉଦେଶ୍ୟରେ ଖାଦ୍ୟ, ପେଯ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାଙ୍କୁ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଭଲ ପାରଥିଲେ । ସ୍ଵତ୍ତିପାଠସହ ଦୁର୍ଗ ଓ ଯବ ଜତ୍ୟାଦି ପଦାର୍ଥ ଅଗ୍ନିରେ ନିଷେପ କରାଯାଉଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ ନାନା ପ୍ରକାର ଜଟିଳ ରାଜନୀତିମାନ ସ୍ନାନ ପାଇଲା । ବୈଦିକ ଝାନ ଓ ପ୍ରାର୍ଥନା ପରିବର୍ଗେ କ୍ରମେ ବୈଦିକ କର୍ମକାଣ୍ଡର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖିବାଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ସୁଗରେ ଶେଷ ବେଳକୁ ଦେବାଦେବମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ସହିତ ପୂଜା ପରିଚିତ ଜଟିଳତା ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା ।

ପୋଷାକ ଓ ଅଳକାର :

ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପୋଷାକ ପରିଚିତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ଥିଲା । ଏମାନେ ଉଭୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପଶମାରେ ତିଆରି ପୋଷାକ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ଧନୀ ଲୋକମାନେ କୁଗାରେ ଏମ୍ବେଡ଼ରି କରୁଥିଲେ ଓ ସୁନାର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ପିନ୍ଧୁଥିବା ପୋଷାକର ତିନୋଟି ଭାଗ ଥିଲା । ପୋଷାକର ତଳ ଭାଗକୁ ‘ଭାସା’ ଓ ଉପରିଭାଗକୁ ‘ଆଦିଭାସା’ କୁହାୟାଉଥିଲା ଓ ଅତ୍ୟବସ୍ତ୍ରକୁ ‘ନିରିଭାସା’ କୁହାୟାଉଥିଲା । ଆର୍ଯ୍ୟ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସୁନା ଓ ସୀଏସ ଖୋଲ ତିଆରି ଗନ୍ଧାରାନ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଏହି ଅଳକାରଗୁଡ଼ିକ ହେଲା, କାନ ରିଙ୍ଗ, ହାର, ଢାଳ ଓ ଆରମଳେଟ ଜତ୍ୟାଦି । ସ୍ରୀ ଲୋକମାନେ ମୁଣ୍ଡରେ ଲମ୍ବ କେଶ ରଖି ଏଥରେ ତେଳ, ଲଗାଇ ପାନିଆରେ କୁଣ୍ଡାଉଥିଲେ ।

କୃଷି ଓ ପଶୁପାଳନ :

କୃଷି ପ୍ରାକ୍ ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଜୀବିକା ଥିଲା । କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ସେମାନେ ଲୁହାର ଲଗଳ ଓ ବଳନର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଧାନ, ଗହମ, ମଜ୍ଜା, ବାର୍ଲ ଓ ମସୁର ଆଦି ଚାଷ କରୁଥିଲେ । କୃଷି ସହିତ ପଶୁପାଳନ, ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଜୀବିକା ଥିଲା । ସେମାନେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଗାଇ, ବଳଦ, ଛେଳି, ମେଘ ଆଦି ପାଳନ କରୁଥିଲେ ।

ମଧ୍ୟୀଗ :

712 ଖ୍ରୀଷ୍ଟରେ ମୁସଲମାନମାନେ ପ୍ରଥମେ ଆକ୍ରମଣକାରୀରୁପେ ଆସିଥିଲେ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ମୁସଲମାନେ ଗରମ ମସଲା, ହାତାଦାତ, ହାରା ଓ ମଣି ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ରବ୍ୟର ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଦକ୍ଷିଣ ଉପକୂଳକୁ ଆସିଥିଲେ ଓ ହିନ୍ଦୁରାଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ନେଇ ଜୟାମାନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ । ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ବେଳକୁ ମୁସଲମାନମାନେ କେବଳ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କରିତ ପରିଧି ସର୍ବ କରିଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ ସଂଘୋଗ ଘର୍ତ୍ତିଳା ମାସୁଦଙ୍କ ପଞ୍ଜାମ ଓ ମୁଲତାନ ଅଧିକାର ପରେ ନୁହେଁ, 1912 ଖ୍ରୀଷ୍ଟର ତିରୋରୀ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ । ମହନ୍ତ ଘୋରାଙ୍କ ବିଜୟ ପରିତ୍ୟାକୁ ହିନ୍ଦୁରେ ମୁସଲମାନମାନେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । କୁତୁବିନ୍ ଓ ରଳତୁତମିସ ଦିଲ୍ଲୀକୁ କେନ୍ଦ୍ରିତ କରି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗଢ଼ିଥିଲେ । 1206 ଖ୍ରୀଷ୍ଟରୁ 1526 ଖ୍ରୀଷ୍ଟର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବଛିନ୍ନଭାବେ ଦାସ ବଂଶ, ଖଲିଜି ବଂଶ, ତୋରଜିକ ବଂଶ, ସଯଦ ବଂଶ ଓ ଲୋଦ ବଂଶ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଶାସନ ତିନିଶହ ବର୍ଷଠାରୁ ଅଧିକ ବର୍ଷ ଚାଲିଥିଲା । ତୁର୍କ-ଆପଗାନ ଶାସନ 1526 ଖ୍ରୀଷ୍ଟରେ ବାବର ଭାରତରେ ମୋଗଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଓ ମୋଗଳମାନେ ହାରାହରି ଦୂର ଶବ୍ଦ ବର୍ଷ ଭାରତକୁ ଶାସନ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରୁ ଭାରତକୁ ଆସିଥିବା ଶକ, କୁଣ୍ଡାଣ ଓ ହୁଣ ପ୍ରଭୃତି ବୈଦେଶିକ ଜୀବିତମାନେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସହ ମିଶିଥିଲେ । ମାତ୍ର ତୁର୍କ ଓ ଆପଗାନମାନେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସହିତ ନ ମିଶି ଏକ ପୃଥିକ ସମ୍ବନ୍ଧମାନ ଭାବରେ ରହିଗଲେ । ଜୟାମାନ ଧର୍ମ ଏକ ଆଦିମ ଧର୍ମ ନଥିଲା, ଯାହାକୁ ସେମାନେ ଭ୍ୟାଗ କରି ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥାଏ । ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମନାତି, ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସାଂସ୍କରିକ ଜୀବନ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ଦିଲ୍ଲୀ ସୁଲତାନମାନେ ଭାରତରେ ଜୟାମାନ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ । ଶରିଆତର ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ରାଜ୍ୟ ଶାସିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ଭାରତରେ ମୁସଲିମ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରୟାସ ଫଳପ୍ରଦ ହୋଇ ନଥିଲା । ଯା ହେଉ ସାତେ ପାଞ୍ଚଶହ ବର୍ଷ ଧରି ଭାରତର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଅଂଶ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଶାସନ ଅଧିନରେ ରହିଥିଲେ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସହାବସ୍ତ୍ରାନ ଯୋଗୁ ଉଭୟ ସହଯୋଗ ବୃଦ୍ଧି ହେଲା । ଭାରତରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସାତେ ପାଞ୍ଚଶହ ବର୍ଷ ଶାସନକୁ ମଧ୍ୟ ସୁଗ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ସମୟରେ ସମାଜର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 2 | ମଧ୍ୟ ସୁଗରେ ମୁସଲମାନମାନେ କାହିଁକି ହିୟମାନଙ୍କ ସହ ମିଶି ପାରିନଥିଲେ, କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।

ସାମାଜିକ ଜୀବନ (Social life) : ତୁର୍କ, ଆଫଗାନ, ଶାସନ କାଳରେ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ହିୟ ବିରୋଧ ଥିଲଶ ନିୟୁତ ନିୟୁତ ହିୟକର ପ୍ରାଣହାନି ଘରିଥିଲା । ସାମାଜିକ ଓ ଜାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହିୟମାନେ ନିପାଡ଼ିତ ଥିଲେ । ଗର୍ଭର, ମହା ଓ ସେନାପତି ଆବି ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରୁ ହିୟମାନଙ୍କୁ ଖାଲି ବଞ୍ଚିତ କରାଯାଇନଥିଲା । ଘୃଣା ମଧ୍ୟ କରାଗଲା । ମୁସଲମାନମାନକର ବିଶ୍ଵ ହ୍ରାଦ୍ବୁ ଓ ଜାତିଗତ ବିରୋଧ ଯୋଗୁଁ ନିମ୍ନ ଜାତିର ହିୟମାନେ ନିଜ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରି ମୁସଲମି ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ମୁସଲମାନ କୁହାଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ପରି ଭାରତୀୟ ମୁସଲମାନମାନେ ଶାସନରେ ଭାଗନେଇ ପାରୁନଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଅର୍ଥନୈତିକ ସୁବିଧା ଦିଆଯାଉନଥିଲା । ଧନ, ମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନେ ଅତ୍ୟତ ନିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ହିୟ ପୁରୋଧାମାନେ ଜାତି ପ୍ରଥାକୁ ଅଧିକ କଠୋର କରିଦେଲେ । ମୁସଲମି ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ହିୟ ଧର୍ମକୁ ଫେରାଇ ଆଣିବା ନିମିତ ହିୟ ପଣ୍ଡତମାନେ ପଥ ସୁଗମ କଲେ । ଖାଦ୍ୟ, ବିବାହ, ଦୈନିକିନ ଆଚରଣ ପାଇଁ କଠୋର ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ କଲେ ।

ନାରୀର ସ୍ୱାନ : ମଧ୍ୟ ସୁଗରେ ଲୋକମାନେ ଝିଅ କିନ୍ତୁ କରିବାକୁ ଜାହା ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । ହିୟ ସମାଜରେ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳନ ହୋଇଥିଲା । ଝିଅମାନଙ୍କର ବିବାହ ବୟସ 7 ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା ଓ ଏଗାର ଓ ବାର ବର୍ଷରେ ଝିଅ ବିବାହକୁ ଗର୍ଭତ କାର୍ଯ୍ୟରୂପେ ବିବେଚନା କରାଗଲା । ଏହି କାରଣ ପାଇଁ ହିୟ ସମାଜରେ ବାଲ୍ୟ ବିବାହକୁ ଏକ ପ୍ରଥାଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା । ମୁସଲମାନମାନେ ଆସିବା ପଳରେ ପୂର୍ବରୁ ମୁକ୍ତଭାବେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ହିୟ ଭ୍ରମଣୀ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ଆବଶ୍ୟକ କିମ୍ବା ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ପୁରୁଷ ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭରଣାଳ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାହାତା ହିୟ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ନଥିବା ପରଦା ପ୍ରଥା ମୁସଲମି ଶାସନ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ହିୟରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜବାଟୀରେ ପରଦା ପ୍ରଥାକୁ କଠୋରଭାବେ ପ୍ରଚଳନ କରାଯାଉଥିଲା । ନାରୀମାନଙ୍କ ମହୀୟ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ସତ୍ୱ ରକ୍ଷା । ନାରୀମାନେ ସତ୍ୱ ବ୍ରତ ଓ ଜହର ବ୍ରତ ପାଳନ କଲେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 3 | ନାୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ହିୟ ସମାଜରେ ଯେଉଁବୁ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ସେବୁତିକ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁବୁତିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଛି ?

ଦାସଦ ପ୍ରଥା : ପୂର୍ବରୁ ଭାରତରେ ଦାସଦ ପ୍ରଥା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଆଗମନ ପରେ ଏହା ବ୍ୟାପକ ହେଲା । କେବଳ ବିଳାସଯୋଗୁଁ ନୁହେଁ, ପଦ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ଚିହ୍ନ ସ୍ଵରୂପ ଉଭୟ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ଦାସ ଓ ଦାସୀରୂପେ ରଖାଯାଉଥିଲା । ଜବନବତ୍ତା କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଦାସ କନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ଏକ ସାଧାରଣ ଉପହାରରୂପେ ବିତରଣ କରାଯାଉଥିଲା । ଶାସକଗୋଷା ଅଧିକସଂଖ୍ୟକ ଦାସ ଓ ଦାସୀ ରଖୁଥିଲେ । କେବଳ ଆଲ୍ୟାଉଦିନଙ୍କର 84,000 ଦାସ ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ମହନ୍ତି-ବିନ୍-ତୋଗଲକ ଜୀନ, ସମ୍ପାଦକୁ ଏକଶତ ଦାସ ଓ ଗାୟିକା ଏବଂ ନର୍ତ୍ତକୀରୂପେ ଏକଶତ ଦାସୀ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ଦାସମାନଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ନିର୍ଯ୍ୟାତିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହା ଜାତୀୟ ସମାଜ ଉପରେ ଏକ ଘୃଣ୍ୟ ପ୍ରଥା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ବରମାନ ମଧ୍ୟ ରାଜସ୍ଵାନର ରାଜ ପରିବାରରେ ଦାସୀ କନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ଯୌତୁକରୂପେ ଅର୍ପଣ କରାଯାଉଛି ।

କଠୋର ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ : ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ବଳିଷ୍ଠ ଧାର୍ମିକ ଜଙ୍ଗ ସେମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ପରିସାମୀ ବଢାଇବା ପାଇଁ ଉପାଯ୍ୟିତ କରିଥିଲା ଓ ଏଠାରେ ସେମାନେ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧବଦୀମାନଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନେ ଜୋର ଜବରଦସ୍ତ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଉଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ହିନ୍ଦୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିଜ ଧର୍ମ ଓ ସମାଜକୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ କବଳିତୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକ କଠୋର ପନ୍ଥୀହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ଧାରଣାରେ କଠୋରତା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଜାତିପ୍ରଥା ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ମୂଳଦ୍ୱାରାଭାବେ ବିବେଚନା କରାଗଲା । ହିନ୍ଦୁମାନେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସହ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନକୁ ବାଣୀ କରାଗଲା ।

ମୁସଲମାନ ଧର୍ମଗ୍ରହଣ ଓ ହିନ୍ଦୁ ନିଯମକାନୁନର ସରଳୀକରଣ : ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ ଭାରତରେ ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ ରକ୍ଷଣଶାଳ ହୋଇଗଲା । ନିମ୍ନ ଜାତି ହିନ୍ଦୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କେତେକ ଧର୍ମ ସଂଘାରକମାନେ ଜୟଳାମ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ନିଜ ଧର୍ମକୁ ଏମାନେ ସବୁ ଜାତିକୁ ସମାନ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଧର୍ମରେ ଜାତିର କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱ ନାହିଁ ବୋଲି ପ୍ରଚାର କଲେ ।

କୃଷକମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା : ମଧ୍ୟ ଯୁଗରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ମୁସଲମାନ ଭାଜ କର୍ମଚାରୀ, ଧନୀଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀ, ମୁଖ୍ୟା ଓ ହିନ୍ଦୁ ଭାଜାମାନେ ଅନେକ ସୁବିଧା-ସୁଯୋଗ ଉପଭୋଗ କରି ବିଳାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ୍ୟାପନ କରୁଥିଲେ । ସମାଜରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ଥିଲା । ସମାଜର ଏକ ଦୃତୀୟାଂଶୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦରିଦ୍ର ଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କର ଜୀବନ୍ୟାପନ ପ୍ରଶାଳୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏମାନେ କୃଷକମାନେ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ଏହାହାତ୍ରୀ ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଫ୍ରାନ୍ତିକ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରାଯାଉଥିଲା ।

ଦୁଇ ଜାତି ପ୍ରଥାର ଉତ୍ସାନ : ମଧ୍ୟ ଯୁଗରେ ମୁସଲମାନମାନେ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ହୋଇଗଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଳଗା ଥିଲା । ପୂର୍ବରୁ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବା ଶକ, କୁଷାଣ, ପର୍ଶିଆନ, ଗ୍ରୀକମାନେ କାଳକ୍ରମେ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ମିଶିଯାଇ ନଜି ପରିଚିତ ହରାଇ ଭାରତୀୟ ନାମ ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି ହୋଇ ନଥିଲା ଓ ସେମାନେ ସମାଜରେ ଅଳଗା ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ହୋଇ ରହିଯାଇଥିଲେ ।

1.3.4 ଜଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ସମୟ :

ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ ଜାତିପ୍ରଥା ଦାରୀ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ ଜାତିପ୍ରଥା ସମାଜର ମେରୁଦର୍ଶକରୁପେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲା ଓ ଯୌଧ ପରିବାର ଓ ଆଶ୍ରମ ପ୍ରଥାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବଢିଲା । ପିତା କିମ୍ବା ଯୌଧ ପରିବାରର ବୟସ ବ୍ୟକ୍ତି ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟଭାବେ ବିବେଚିତ ହେଲେ । ପରିବାରର ସମସ୍ତ ସୁବିଧା ଅସୁବିଧା ତାଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଲା । ଯୁଗୀ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେହି, ପ୍ରେମ, ଭଲ ପାଇବା, ସହଯୋଗ ଭଲ ଭାବରେ ରହୁଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟ, ଜୀବନକୁ, ବ୍ୟାହର୍ତ୍ତ୍ୟ, ଗ୍ରାହିଷ୍ୟ, ବାନପ୍ରସ୍ତ୍ର ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଆଦି ଚାରି ଭଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଥିଲା । ସମାଜରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ସନ୍ନାନ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା ଓ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ସମାନ ଅଧିକାର ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ମଧ୍ୟ ଯୁଗରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିଲା । ରାଜନୈତିକ ଦାସତ୍ୱ ଓ ନୈତିକ ଅଧୋପତନ ପାଇଁ ସାମାଜିକ ଶିକାର ଗତିରୋଧ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଫଳ ସ୍ଵରୂପ ମୁଖ୍ୟ ଜାତିଗୁଡ଼ିକ ପୁଣି କେତେବୁଡ଼ିଏ ଉପଜାତିରେ ଭାଗ ହୋଇଗଲେ ଓ ଜାତିପ୍ରଥା କଢ଼ାକଢ଼ିଭାବେ ଲାଗୁ କରାଗଲା । ଜଂରେଜ ଶାସନ ସମୟରେ ଏହି ଜାତିରେବତା ଆହୁରି ବଢ଼ିଗଲା । ମିଳିମିଶି ଖାଇବା, ଅସର୍ବଣ୍ଣ ବିବାହ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ମିଳାମିଶାକୁ ନିଷେଧ କରାଗଲା । ଛୁଆଁ ଛୁଇଁ ଭେଦଭାବକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଗଲା । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପାରିହୋଇ ବିଦେଶ ଯିବାକୁ ମନା କରାଗଲା । ଏ ଯେଉଁମାନେ ଏହାକୁ ଅମାନ୍ୟ କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧିଜ୍ୟତ କରାଗଲା । ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ନିରକ୍ଷରତା ବଢ଼ି

ଚାଲିଥିଲା । ବହୁ ପନ୍ଦୀ ଗ୍ରହଣ, ବାଲ୍ୟ ବିବାହ, ସତୀପ୍ରଥା, ଶିଶୁ ହତ୍ୟା, ଦେବଦାସୀ ତଥା ପରଦା ପ୍ରଥା ଜଳି ମନ୍ୟ ପ୍ରଥାଗୁଡ଼ିକ ଅଛି ବିଶାପ, ରକ୍ଷଣାଳତା, ପୁରୋହିତମାନଙ୍କର ଶଠତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଷିତ ଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ ଜତାନୁଗତିକ, ସ୍ଵାଧୂତ ପାରମାରିକ ହୋଇଗଲା ।

ବନବିଂଶ ଶତାବୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଧାର୍ମିକ ଜାଗରଣ ଫଳରେ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ଥିବା ମନ୍ୟ ପ୍ରଥାଗୁଡ଼ିକ ଦୂର କରାଯିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା ଓ ଫଳସ୍ବରୂପ ଦେଶର ଧାର୍ମିକ ଓ ସାମାଜିକ ଭାରସାମ୍ୟ ରକ୍ଷା ଓ ପୁନଃବୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ ପଦକ୍ଷେପମାନ ନିଆଗଲା । ଏହି ପୁନଃବୁଦ୍ଧାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ପାଞ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତ ଓ ଭାବଧାରା, ଖ୍ରୁଷ୍ଣିଯାନ୍ ଧର୍ମପାଳକମାନଙ୍କର ମାନବୀୟ ଭାବଧାରାର ପ୍ରଚାର, ନୂଆ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟକସ୍ତା, ଯୋଗାଯୋଗ ଓ ପରିବହନର ଶପ୍ତା ଓ ସହଜ ଉପାୟ, ବଡ଼ ବଡ଼ ସହର ଓ କଳକାରଜାନା ସ୍ଵାପନ, ଅବସର ବିନୋଦନ ପାଇଁ ସିନେମା, କ୍ଲବ୍ ଓ ହୋଟେଲ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଵାପନ ଓ ନୂଆ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ ଓ ସର୍ବୋପରି ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ଚେତନାର ବିକାଶ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଠାରେ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଉଛି ଯେ, ଭାରତରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ଲାଗେଇ ସରକାର ସଂସ୍କାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପରିପ୍ରେସ୍‌ମାରେ ନିରପେକ୍ଷତା ଅବଳମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ଭାରତର ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂସ୍କାର ଆଣିବା ପାଇଁ ଭାରତର କେତେକ ସ୍ଵନାମଧନ୍ୟ ସନ୍ୟାସୀମାନେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଜଳଣ୍ଡ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜତରୋପାୟ ଦେଶମାନେ ଏହି ସଂସ୍କାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ଧର୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ପର୍କରେ ହୋଇନଥିଲା । ମାତ୍ର ଭାରତରେ ଏହି ସଂସ୍କାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ଧାର୍ମିକ ଓ ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାଛଢା କେତେକ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂସ୍କାର ଆଣିବା ପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ତୁଳାଇଥିଲେ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଆଲୋଚନାଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋଇଥିବା ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକ ସୂଚାଇଥାଏ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 4 । ଲାଗେଇ ଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂସ୍କାର ଆଣିବା ଆବଶ୍ୟକତା ପଢ଼ିଲା କାହିଁକି ଲେଖ ।

ଶିଶୁ ହତ୍ୟା ଉତ୍ସେଦ : : ଶିଶୁ ହତ୍ୟା ବନ୍ଦ କରିବା ଲାଗେଇ ସରକାରଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ସମୁଦ୍ରକୁ ଲାଗିଥିବା ଗଜା ନବୀ ମୁହାଣରେ ନବଜାତ ଶିଶୁକୁ ନିଷେପ କରାଯାଉଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ମାଆ ସ୍ତନ୍ୟରେ ବିଷ ଲେପନ କରାଯାଇ ଛୋଟ ଝିଅମାନଙ୍କୁ ସ୍ତନ୍ୟପାନ କରାଯାଇ ହତ୍ୟା କରାଯାଉଥିଲା । ବେଙ୍ଗଲ ନିୟାମନ (Regulation) 21,1975 ମସିହା ଓ ନିୟାମନ 60,1802 ମସିହାରେ ଶିଶୁ ହତ୍ୟାକୁ ନିଷିଦ୍ଧ କରିଥିଲା ।

ସତୀପ୍ରଥା ଉତ୍ସେଦ : : ସତୀ ପ୍ରଥା ଉତ୍ସେଦ ଲାଗେଇ ସରକାରରେ ଦିତୀୟ ବିଶିଷ୍ଟ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର ଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଥାର ଉତ୍ସେଦ ରାଜା ରାମମୋହନ ରାଏ ଓ ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କ ସହଯୋଗ ଓ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ରାଜା ରାମମୋହନ ରାଯଙ୍କୁ ଜାଗରଣ କରି ଲାଗେଇ ସରକାରଙ୍କୁ ଏହା ଉତ୍ସେଦ କରିବା ପାଇଁ ସହଯୋଗ କରିଥିଲେ । ରାଜା ରାମମୋହନଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ ଲାତ୍ତି ବୈଷ୍ଣିକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା 1829 ମସିହାରେ ସତୀପ୍ରଥା ଉତ୍ସେଦ ହୋଇଥିଲା ।

ବହୁ ପନ୍ଦୀ ଗ୍ରହଣ ଓ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ପ୍ରଥା ଉତ୍ସେଦ : : ରାଜା ରାମମୋହନ ରାଯ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତି ଯିଏକି ବହୁପନ୍ଦୀ ଗ୍ରହଣ ପ୍ରଥା ବିବୁଦ୍ଧରେ ସର ଉଗୋଳନ କରିଥିଲେ । ରାଜା ରାମମୋହନ ରାଯଙ୍କୁ ଜାଗରଣ କରି ବିଦ୍ୟାସରର ଏହି ପ୍ରଥା ଉତ୍ସେଦ ପାଇଁ ସହଯୋଗ କରିଥିଲେ । କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ 1872 ମସିହାରେ ପ୍ରଣାତ ଆଜନ ଅନୁସାରେ ବହୁ ପନ୍ଦୀ ଗ୍ରହଣ, ବାଲ୍ୟ ବିବାହକୁ ଆଇନ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଧରାଗଲା । ଏହାଛଢା ବିଧବା ବିବାହ, ଅସବର୍ତ୍ତନ

ବିବାହରେ ସାହୁତି ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଆଇନ ଠିକଣାବେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇପାରିନଥିଲା । 1891 ମସିହା ଦି ଏଷ୍ ଅପ୍ କନ୍‌ସେଂସ ଆକ୍ତ (The age of consent Act - 1891) ପ୍ରଣାତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଆଇନ ଅନୁସାରେ ବିବାହ ବୟସ 10 ବର୍ଷରୁ 12 ବର୍ଷକୁ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । 1901 ମସିହାରେ ବଗୋଦା ସରକାର ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ନିବାଶଣ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରି ଝିଅମାନଙ୍କର ବିବାହ ବୟସ 12 ଓ ପୁଅମାନଙ୍କର ବିବାହ ବୟସ 16 ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ 1930 ମସିହାରେ ବିଧାନସଭା ଦାଗା ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇ ପୁଅମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ 18ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ 14 ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥା ସମାଜରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ଓ ବହୁ ପର୍ମ୍ ପ୍ରହଣ ଓ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ସମାଜରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଥିଲା ।

ବିଧବା ବିବାହ ଆଯୋଳନ :

ଉଦ୍ୟମ ଆଗ୍ନି ହୋଇଥିଲା ମାତ୍ର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ଫଳବତ୍ତା ହୋଇନଥିଲା । ମାତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ତ ଓ ସଂସାରକ ବଜାଳାର ପଣ୍ଡିତ ଜିଶ୍ଵର ଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗର ବିଧବା ବିବାହକୁ ସମାଜରେ ପ୍ରତିକଳନ ପାଇଁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ଓ ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କୁ ଦରଖାସ୍ତ ଦେଇଥିଲେ । ସେ 1854 ମସିହାରେ ଏକ କ୍ଷେତ୍ର ପୁଣିକାରେ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କିପରି ବିଧବା ବିବାହକୁ ସାହୁତି ଦିଆଯାଇଛି ତାହା ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । 1856 ମସିହାରେ ବିଧବା ବିବାହ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ବିଧବା ପୁନଃ ବିବାହକୁ ସାର୍ବଜନୀୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଗାଢ଼ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାହୁତା ବିଷେ, ପୁନା, ଅହମଦାବାଦ, ମହାଶୂର ଜତ୍ୟାବି ସ୍ଥାନରେ ହିନ୍ଦୁ ବିଧବା ପୁନଃ ବିବାହ ସପକ୍ଷରେ ଆଯୋଳନ ଚାଲି ଏହି ପ୍ରଥାକୁ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ସାର୍ବଜନୀୟ କରାଯାଇଲା ।

ନାରୀ ଶିକ୍ଷା :

ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମପାଇକ ଓ ଭାରତର ସଂସାରକମାନେ ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଶୁଭୁତ୍ସ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସିପାହୀ ବିଦ୍ୱାହ ପୂର୍ବରୁ ଝିଅ ପିଲାମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ଖୋଲା ଯାଇଥିଲା ଓ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମପାଇକମାନେ ଏହି ଧର୍ମ ପ୍ରହଣ କରିଥିବା ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଝିଅ ପିଲାମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ଖୋଲିଥିଲେ । ସିପାହୀ ବିଦ୍ୱାହରେ ବ୍ରହ୍ମ ସମାଜ, ଆର୍ୟ ସମାଜ, ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶନ, ଓ ସରକାର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରତ୍ୟେ ଫଳରେ ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର ପାଇଁ ମୁଆ ଦିଗଦର୍ଶନ ମିଳିଥିଲା । ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ନାରାମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷକଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ ମିଳିଲା । 1875 ମସିହାରେ ମାତ୍ରାସ ମେଡିକାଲ କଲେଜରେ ଝିଅମାନଙ୍କ ନାମଲେଖା ପାଇଁ ସ୍ବ୍ୟୋଗ ଦିଆଗଲା । 1916 ମସିହାରେ ଲେଡ଼ି ହାର୍ଡିଞ୍ଜ ମେଡିକାଲ କଲେଜ କେବଳ ଝିଅମାନଙ୍କ ଡାକ୍ତରୀ ପଡ଼ିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାହୁତା ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ମହିଳାମାନେ ଶିକ୍ଷକ, ଡାକ୍ତର ଓ ନର୍ତ୍ତକାବେ ନିଯୁକ୍ତ ପାଇଁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟାହରଣ ହୋଇଗଲେ । ଆହୁତି ମଧ୍ୟ 1917 ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ନାରୀ ସମିତି ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇ ଏହାଦାଗା ନାରୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ଏମାନଙ୍କର ଭାନୁତିକଷେ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଗଲା ।

ନାରୀମାନଙ୍କର ମତାଧୂକାର ଆଯୋଳନ :

1917 ମସିହାଠାରୁ ନାରାମାନଙ୍କର ଭୋଗଦେବା ଅଧ୍ୟକାର ଆଯୋଳନ ଫଳବତ୍ତା ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଫଳ ସର୍ବପାଦ ବିଭିନ୍ନ ପରିଷଦ ଓ ନିଗମର ସତ୍ୟଭାବେ ନାରାମାନେ ନିର୍ବିତ୍ତ ହେଲେ ଓ ଆଉ କେତେକ ନାରୀ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ଭାଗ ନେଲେ । 1935 ମସିହା ଆଇନ ଅନୁସାୟୀ ନାରାମାନଙ୍କର ଭୋଗ ଦେବାର ଅଧ୍ୟକାରଙ୍କୁ ସରଳାକୃତ କରାଗଲା ଓ ସମିଧାନ ଅନୁସାରେ ସେମାନେ ସମସ୍ତ ଅଧ୍ୟକାର ଉପଭୋଗ କଲେ ।

ଦେବଦାସୀ ପ୍ରଥାର ଭାନୁତି :

ଦେବଦାସୀତ୍ୟର ଅନେକ ପିତାମାତା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମେ ଜନ୍ମ ହେଉଥିବା ଝିଅକୁ ମନ୍ଦିରର ଦେବଦାସୀଭାବେ ବିବେଚନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଝିଅମାନଙ୍କ କରାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଜାତୀୟ ଭାବରେ ନୃତ୍ୟ, ଗାନ୍ଧି ଓ ଭାବି ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ୍ଧି କରି ଅନେକ ଶୁଭୁଦର୍ଶନ କାର୍ଯ୍ୟ କୁଳାଇଥିଲେ । କାଳକୁମେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନେତ୍ରିକ ଅଧୋଗତି ହୋଇ ମନ୍ଦିର ଦେଶ୍ୟ ବୃତ୍ତିରେ ପରିଶତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମପାଇକ, ବ୍ରହ୍ମ ସମାଜ

ଓ অন্যান্য সমাজ সংস্করণমানে এই প্রথা বিরুদ্ধে স্বর উভোলন কলে ও বিংশ শতাব্দীর প্রথম ভাগে দেবদাসী প্রথাকু অন্তিমভাবে বিবেচনা করায়া আজন প্রশংসন করাগলা ।

পরদা প্রথার উন্নয়ন (Abolition of Parda) : নারাশিক্ষা এপর্কর্ত আଉ গোটিএ কার্য্য হেতুত্বে পরদা প্রথার উন্নয়ন । মধ্য যুগের মুঘলমানমানকর শাসন সময়ে পরদা প্রথা করোরভাবে প্রচলিত হেতুত্বে । বর্তমান কেবল হিন্দু রমণামানে নুহুতি মুঘলমান রমণী মধ্য এই প্রথাকু প্রত্যঙ্গান করুন্তি ।

দলিত শ্রেণীর উন্নতি বাধান (Elevation of the depressed class) : সামাজিক সংস্কার আয়োলন প্রক্রিয়া বহুদিন ধরি অত্যাচারিত হোলথুবা দলিত শ্রেণী লোকমানক মনরে নৃআ চেতনা সৃষ্টি হোলথুলা । বহুদিন ধরি ষেমানে সামাজিক, রাজনৈতিক, আর্থিক, ধার্মিক অসমানতা ভোগুথলে । এই অসমানতা দূর করিবা পাইঁ শ্রান্তিআন ষেমাজিতি, রামকৃষ্ণ মিশন ও আর্য্য সমাজ দ্বাৰা অনেক উপাদেয় করায়ালথুলা । 1916 মষিহারে দলিত শ্রেণী প্রচারক সমাজ (The Depressed classes mission Society) গঠন করায়া এছা সাহায্যেরে এমানক উন্নতি পাইঁ অনেক কার্য্য করায়ালথুলা । এহাছড়া গান্ধীজীক হৃত্তিক আয়োলন ও ষেমাজিতি বিভিন্ন পদক্ষেপ যথা, শিক্ষার উন্নতি, ষেমানক পাইঁ বিভিন্ন কার্য্যৰ ব্যবস্থা, সামাজিক বিভেদতা দূরীকরণ, অর্থনৈতিক উন্নতি, ষেমাজিতি ধার্মিক ব্যবস্থা করায়া ষেমানক উন্নতি পাইঁ অনেক পদক্ষেপ নিআয়ালথুলা ।

দাসবৃ প্রথার উন্নয়ন (Abolition of the Slavery) : অস্বাদশ শতাব্দী শেষেরে ও উনবিংশ শতাব্দী আৱস্থে ভারতের দাসবৃ প্রথা প্রচলিত থুলা । দক্ষিণ ভারতের ধনা চাষামানে চাষ কার্য্য চলাইবা পাইঁ ক্রুতদাস রক্ষুথলে । ভৱৰ ভারতের গুর কাম করিবা পাইঁ মহিলা ক্রুতদাসামানকু নিয়োজিত করায়ালথুলা । ছোট পিলামানকু চোরিকৰি নিআয়া দাস ভাবে ভাবে বিক্রি করায়ালথুলা । উনবিংশ শতাব্দী আৱস্থে দাক্ষিণ্য ও গুৰুত্ব মধ্যে দাসমানকু বিকাকিশা করায়ালথুলা । মাত্র গ্রাম ও গোমান দেশভূলি দাসবৃ প্রথা ভারতে ষেমানে ক্রুতদাস রক্ষুলে চোরি ও অপহরণ নহেবা পাইঁ অনেক নিয়মকানুন, প্রশংসন করায়ালথুলা । যেৱঁমানে ক্রুতদাস বেপার বশীজ করুথলে ষেমানক পাইঁ করোৱ দষ্টৰ ব্যবস্থা হেলা । বিদেশৰ ক্রুতদাস আৰদানা করিবা নিষিদ্ধ হেলা ও গোটিএ জিল্লার ক্রুতদাস কিশি আଉ গোটিএ জিল্লাকু পাঠাইবা দোষাবহ কার্য্যৰূপে পরিগণিত করাগলা । 1843 মষিহা আজন অনুযায়ী ক্রুতদাস এপৰ্কৰ্য যেকোণৈ ষেমান্যাকু অদালত গ্ৰহণ নকৰিবা পাইঁ ব্যবস্থা কৰাগলা । ভারতীয় পিঙ্কল কোৰ্ট 1860 অনুযায়ী ক্রুতদাস রক্ষুবা, ভৱণপোষণ কৰিবা কার্য্য ফৌজদারী অপৰাধৰূপে বিবেচনা কৰাগলা ।

আদিম জনজাতিমানকর উন্নতিবাধান (Elevation of the primitive Tribes) : বহু প্রাচীন কালৰ ভারতে বিভিন্ন জনজাতিমানে বাস কৰিআ স্বুল্লতি । এই জনজাতিগুৰুত্বিক মধ্যে মধ্য ভারতে ভিলি, ও ভিলালাজৰ্প, গাজমহল, পাহাড়িআ অঞ্চলৰ মাল পাহারিআ, মধ্যপ্রদেশৰ গুজু ও সাতাল ও আজমিৰৰ “মেৰ” জত্যাদি প্রধান অংশতি । শ্রান্তিআন ধৰ্ম্যাজকমানে উপগোক্ত জনজাতিমানক ষহ উভম এপৰ্ক রক্ষুলে । এহাদুৱা এই জনজাতিমানক মধ্যে থুবা ষমাজিক একতা নষ্ট হোৱাগলা । ষেমানক মধ্যে কেতেক শ্রান্তিআন ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিথলে । প্রক্রিয়া উৎসুক প্রশংসন শ্রান্তিআন ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিথুবা লোকমানকর নিকটতৰ হেলে । এহাদুৱা পাখাত্য ও হিন্দুমানক প্ৰজাৰে এই জনজাতিগুৰুত্বিকৰে প্রচলিত থুবা নৰবলি, শিশু হত্যা জত্যাদিকু বয় কৰায়ালথুলা । বিভিন্ন রোগ দাতৰু ষেমানকু রক্ষা কৰিবা পাইঁ ষেমানক স্বাস্থ্য পৰাষা কৰাগলা ।

বিদ্যালয় ও সামাজিক ষেবা ষদনগুৰুত্বিক প্রতিষ্ঠা কৰাগলা । বিভিন্ন বৃত্তিৰে ষেমানকু নিযুক্ত বিআয়ৰা ষহিত ষেমানক পাইঁ বিভিন্ন হাত কামৰ ব্যবস্থা কৰাগলা । আদিম জনজাতিমানক ভাষা, পৰম্পৰা, চলশি ও ব্যবহাৰগুৰুত্বিক

ସଂରକ୍ଷିତ କରାଗଲା । ରିକ୍ଷା ବୃଦ୍ଧିକୁ ନିଷେଧ କରାଗଲା । ସର୍ବୋପରି ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନକୁ ସରସ ସୁନ୍ଦର କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପଦକ୍ଷେପ ନିଆୟାଇଥିଲା ।

କୋହଳ ଜାତି ପ୍ରଥା ବ୍ୟବସ୍ଥା (Slackening of the caste system) : ବ୍ରତିଶ ଶାସନ ସମୟରେ ସମାଜରେ ପ୍ରତଳିତ କଠୋର ଜାତିପ୍ରଥା କୋହଳ ହୋଇଥିଲା । ଖାଦ୍ୟ ଓ ପାନାଯ ଗ୍ରହଣରେ କୋହଳ ନୀତି ଅବଳମ୍ବନ କରାଗଲା । 1850 ମସିହାରେ ଜାତି ଅକ୍ଷମତା ଆଜନ୍ �The caste disabilities Removal Act 1850) ପ୍ରତ୍ୟେନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଆଜନ୍ ଅନୁସାରେ ଜାତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଧନସମ୍ପର୍କ ଓ ଅଧିକାର ବାଜ୍ୟାପ୍ତି କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ଓ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମୋକଦମା ଲଙ୍ଘରେ ଶାସନାଧନ ଭାଗତର କୌଣସି ବିଚାରାଳୟରେ ଚାଲିପାରିବ ନାହିଁ । ଭାଗତର ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ବସି ଖାଇବା ପରି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରାଗଲା । ଏହାହାତା ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା, ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଉଦ୍‌ବାଚିକଣା ବାଦ, ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ପରିବହନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ହୋଟେଲ ଓ କୁବରେ କଠୋର ଜାତି ପ୍ରଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲା ନାହିଁ ଓ ସମସ୍ତେ ମିଳମିଶି ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବାକୁ ଉପାହିତ କରାଗଲା । ଦେଉନା ବିବାହ ବ୍ୟବସ୍ଥା, 1872 ମସିହାରେ ଅଭିରିତ ଆଜନ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ, ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସହଜ ଓ ସରଳ କରିଦେଇଥିଲା । ଏହା ଛଡ଼ା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଜାତିରୁ ବିଚାହିତ କରିବା ଧର୍ଗବ୍ୟ ଅପରାଧଭାବେ ପରିଗଣିତ ହେଲା । ଅର୍ଥନେତିକ ଚାପହେତୁ କେତେକ ସମାଜର କୌଳିକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପରିଚ୍ୟାଗ କରି ନୂଆ ବୁରିକୁ ସ୍ଥାଧୀନଭାବେ ଆଦରି ନେଲେ । ଏହପରି ଭାବରେ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ଜାତିପ୍ରଥା କୋହଳ ହୋଇ ଲୋକମାନେ ସ୍ଥାଧୀନ ଭାବରେ ବସନ୍ତାସ କରିପାରିଲେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ ୫ । ଜଂଗେଳ ଶାସନ ସମୟରେ ଯେଉଁବୁ ସାମାଜିକ ସଂସାର କାର୍ଯ୍ୟମାନ କରାଯାଇଥିଲା ତାର ଏକ ତାଳିକା କର ।

1.4.5 ଆଧୁନିକ ଯୁଗ (Modern Age) :

ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି ଜୀବନର ମାନଦଣ୍ଡ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଅଧୁନ । ଭାଗତୀୟ ସମାଜ ମଧ୍ୟ ଏଥରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଭାଗତୀୟ ସମାଜ ଏକ ଅତୀବ ଜଟିଳ ଓ ବିଭିନ୍ନଭାବର୍ତ୍ତିକ ସମାଜ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ସମ୍ମଗ୍ର ଭାଗତୀୟ ସମାଜର ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବା ପଞ୍ଚତିରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖା ଦେଇଛି । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କାରଣଯୋଗୁଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଛି । ବିଭିନ୍ନ କାରକ ଓ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପ୍ରଭାବଯୋଗୁଁ ଏହି ସମସ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଛି । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଭାଗତୀୟ ସମାଜର ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ କାରକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି । ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ଆଦର୍ଶ, ବିଶ୍ୱାସ, ଧାରଣ, ନୈତିକତା, ପ୍ରଥା ଓ ପରମଗା ଆଦି ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକ ଅଟନ୍ତି । ସେହିପରି ଜାତି ବ୍ୟକ୍ଷା, ଯୌଥ ପରିବାର, ବିବାହ, ବିଶ୍ୱାସ, ପ୍ରଥା ଓ ପରମଗା ଆଦି ସାମାଜିକ କାରକ ଅଟନ୍ତି । କେବଳ ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଯୋଗୁଁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଭାଗତରେ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନାହିଁ ବରଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ସମୟାନ୍ତ୍ରାରେ ବିଭିନ୍ନ କାରକ ପ୍ରଭାବରେ ପରିବର୍ତ୍ତି ହୋଇଛନ୍ତି । ତେବେ ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ଏହା ସମ୍ଭବ ଯେ, ବିଭିନ୍ନ କାରକ ଯଥା : ପାଧାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଭାବ, ମୁସଲିମ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଭାବ, ଆଧୁନିକୀକରଣ, ଶିଳ୍ପକରଣ ଇତ୍ୟାଦିର ଭାଗତୀୟ ପରମଗା ଏବଂ ସାମାଜିକ-ସାଂସ୍କୃତିକ ପଞ୍ଚତି ବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭାବ ରହିଛି । ଏହି ସମସ୍ତ ପ୍ରଭାବଯୋଗୁଁ ଭାଗତର ସାମାଜିକ-ସାଂସ୍କୃତିକ ପଞ୍ଚତିରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଛି । ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

(ক) যৌথ পরিবার (Joint Family) : যৌথ পরিবার ভারতীয় সমাজ বা হিন্দু সমাজের এক গুরুত্বপূর্ণ সামাজিক পদ্ধতি বা অনুষ্ঠান অংশ। সাধারণভাবে কহিলে যৌথ পরিবার তিনি বা তারি বা তাদুর্দি বংশধরমানকু নেক গঠিত হোকার্থাব। এহার বদ্বিষ্যমানে গোটিএ ছাততলে বাস করতি। গোটিএ চুলিরে পৃষ্ঠত খাব্য খাআতি। পঞ্জা

ପାର୍ବତୀରେ ସମ୍ମେ ଭାଗ ନିଅଛି । ସାଧାରଣ ସମ୍ବିରେ ଅଂଶାଦାର ହୁଅଛି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିସର ସହ ରତ୍ନ ସମ୍ପର୍କରେ ବାହି ହୋଇଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଅନେକ କାରକ ପ୍ରଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖା ଦେଲାଣି । ଏହା ତା'ର ଅନେକ ଲକ୍ଷଣ ବା ଗୁଣ ହରାଇଲାଣି । ଏଥରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିବା ସହିତ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ବିଲୟ ଘଟିଲାଣି । ଯୌଥ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଲୟ ଘଟି ଏକକ ପରିବାର ଗଢ଼ି ଉଠିଲାଣି ।

(ଝ) ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା (Caste System) : ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ ନିଜକୁ ଏକ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ଦେଖୁଥାଏ । ଏକ ଜାତିଙ୍କ ଓ କଠୋର ବ୍ୟବସ୍ଥାଭାବେ ଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇନଥାଏ । ଶ୍ରୀଆଶ୍ଵାରୀ ରେଦଭାବ ତୀର୍ତ୍ତ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏହାର କଠୋରତା ହରାଇବା ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାରକର ପ୍ରଭାବରେ ଏଥରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖା ଦେଲାଣି । ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରୁ ଜାତିପ୍ରଥା ତା'ର ନିୟମଣ ଅଟେ । ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ଲୋକମାନେ ଏକତ୍ର ବସି ଖାଦ୍ୟପିଥା କରିପାରୁଛନ୍ତି । ସାମାଜିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଜାତି ଉପରେ ଆଧାରିତ ନହୋଇ ପ୍ରତିରା ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ହୋଇଛି । ଜାତିଗତ ରାତିନୀତି ଓ ଉତ୍ସବ ପାଳନର ଗୁରୁତ୍ୱ ହ୍ରାସ ପାଇଛି । ଜାତି ପାଇଁ ପ୍ରଭାବ ଲୋପ ପାଇଛି ଓ ତା' ସ୍ଥାନରେ କୋର୍ଟ କଚେରୀର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି ।

(ଘ) ବିବାହ (Marriage) : ବିବାହ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅଟେ । ଏହା ଭାରତରେ ବା ହିନ୍ଦୁ କାରକର ପ୍ରଭାବରେ ବିବାହ ଆଉ ଏକ ଧାର୍ମିକ ସଂସାର ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ପରତୁ ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କ୍ରମରେ ମଧ୍ୟ ନାରୀ ପ୍ରତି କଟକଣା ଲୋପପାଇଛି । ବିବାହ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଜନ୍ମ ଜନ୍ମାତର ସମ୍ପର୍କରୁପେ ପରିଗଣିତ ହେଉନାହିଁ । ଏହା ଏକ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି ଓ ଆତିଥେୟତା ହ୍ରାସ ପାଇଛି ।

(ଘ) ସାମାଜିକ ଜୀବନ (Social Life) : ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ପ୍ରତିକିତ ପବିତ୍ର ଅପବିତ୍ର ଧାରଣା ଜାତିଭିତ୍ତିକ ନହୋଇ ସାମ୍ବୁଦ୍ଧକଷାର ନିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଛି । ଏହାଇଥା ପବିତ୍ରତା କୌଣସି ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ସାମିତି ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ଲୋକେ କୁସ୍ଥିତ କର୍ମ କଲେ ଘୃଣିତ ତଥା ନିହିତ ହେଉଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ଉତ୍ସବଗୁଡ଼ିକରେ ଧର୍ମ ଭାବନା ଅପେକ୍ଷା ଏକତ୍ର ସହାବସ୍ଥାନ ଓ ଆଚାର ବ୍ୟବହାରକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ଜନ୍ମଠାରୁ ମୃଦୁ ପର୍ଯ୍ୟତ ପାଲିତ ହେଉଥିବା ନାନା ଧର୍ମୀୟ ସଂସାର ପୂର୍ବରଳି କଢାଇବି ପାଲିତ ହେଉନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସର୍ବ ବିବାହ ସମୟରେ ପୁରୋହିତର ମନ୍ତ୍ରପାଠ ଉପରେ କେହି ନଜର ଦେଉନାହାନ୍ତି । ସଂଖ୍ୟାଲଗ୍ନ ସମ୍ପଦାୟର ଲୋକମାନେ ସଂଖ୍ୟାଗଣିଷ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଯ୍ୟାତିତ ହେଉନାହାନ୍ତି । ଉତ୍ସବ ଗୋପୀ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରୁତ୍ୱ ହ୍ରାସ ପାଇଛି ଓ ସଂଖ୍ୟା ଲଗ୍ନ ସମ୍ପଦାୟର ଉତ୍ସବର ଓ ସଦେହ ଦୂର ହୋଇଛି । ସମାଜରୁ ନାନା କୁ ସଂସାର ଓ ଅନ୍ତି ବିଶ୍ୱାସ ଲୋପପାଇଛି ।

(ଙ୍ଗ) ସଂସ୍କୃତିକରଣ (Sanskritisation) : ସଂସ୍କୃତିକରଣ ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଏକ ନିମ୍ନ ଜାତିର ହିନ୍ଦୁ ବା ଉଚ୍ଚଜାତି ଜିମ୍ବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୌଣସି ସମ୍ମହ ଏକ ଉଚ୍ଚ ବିଶେଷ ଦ୍ୱାରା ଜାତି ସଦୃଶ ନିଜର ପ୍ରଥା, ଧାର୍ମିକ ବିଧ୍ୟ, ବିଶ୍ୱାସ, ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ଜୀବନ ରାତିକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଆଏ । ସଂସ୍କୃତିକରଣ, ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ଆଦର୍ଶଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯାହାକି ଗୋପୀ, ସାହିତ୍ୟ, କଳା, ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଯୋଗୁ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଛି ।

(୬) ପାଷାଡ଼୍ୟକରଣ (Westernisation) : ପାଷାଡ଼୍ୟକରଣ ଏକ ବାହ୍ୟ ସମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ଆଣିଛି । ପ୍ରାୟତଃ ଶୋଦଣ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ପାଷାଡ଼୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କର (ସେଥା : ବ୍ରିଟିଶ, ଫ୍ରାନ୍ସ) ସହଯୋଗରେ ଆସି ସେମାନଙ୍କର ସମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରକାର ଦ୍ୱାରା ଭାରତରାବେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି । ପାଷାଡ଼୍ୟ ସମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମରା, ଚିତ୍ରାଧାରା, ବିଶ୍ୱାସ ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ରତ୍ୟାକି ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଭାରତରାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ଆଣିଛି । ଏହା ପଳକରେ ଭାରତର ପୁରାତନ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ପ୍ରଥା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଆଦିଗେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ଦେଖା ଦେଇଛି । ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ପାଷାଡ଼୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରତିପଳନ କହିଲେ ଅଭ୍ୟକ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ଏହାଦାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଆମେ ପାଷାଡ଼୍ୟ ଜୀବନଶୈଳୀରୁ ଅନୁକରଣ କରି ଚାଲିଛୁ । ଏହାରଦା ପାଷାଡ଼୍ୟକରଣ ଆମର ପ୍ରାଦେୟାରିକ ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ସମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ଆଣିଛି ।

(୭) ଆଧୁନିକୀକରଣ (Modernisation) : ଆଧୁନିକାକରଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ନୂତନ ଚିତ୍ର, ଆଦର୍ଶ, ନୂତନ ଭବେୟାଗ ଓ ନୂତନ ମାର୍ଗ ଆଦିକୁ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଆଧୁନିକୀକରଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନଯୋଗ୍ରୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଛି । ବ୍ରିଟିଶମାନଙ୍କ ଦାରା ଭାରତରେ ନୂତନ ଶିକ୍ଷା ପରକାର, ନୂତନ ଆଇନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ରାଷ୍ଟ୍ରାୟାଟ, ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଆଦିର ପ୍ରତିକଳନ ଫଳରେ ଆଧୁନିକାକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଧିକ ଦ୍ୱାରାନ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଆଧୁନିକାକରଣ ପାଷାଡ଼୍ୟକରଣ ଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ତୁମ୍ଭ ସମାଜ ପରି କେତେକ ସମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂସ୍ଥାର ଆନ୍ଦୋଳନ ସଂସ୍ଥାତି, ଚାଲିଚଳନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଜନସାଧାରଣମାନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଓ ପରମରାକୁ ଆଧୁନିକାକରଣ କରିବାରେ ଏହି ସମାଜ ସଂସ୍ଥାର ଆନ୍ଦୋଳନ ଓ ବ୍ରିଟିଶମାନଙ୍କର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଣେ । ଏହି ଆଧୁନିକାକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାରତରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବର୍ଗନ ଆଣିଛି ।

(୮) ଗଣତାନ୍ତିକରଣ (Democratisation) : ଗଣତାନ୍ତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ସମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ଆଣିଛି । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାଯୋଗ୍ରୁ ଭାରତରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସହିତ ସମାଜରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଛି । ଗଣତନ୍ତ୍ର ନାତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାବାଳକ ତୋଟ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଅଧିକ ଦ୍ୱାରାନ୍ତି କରିଛି । ସମାଜରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ସମାନ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇବାର ଅଧିକାର ପାଇଛି । ଏହି ଗଣତାନ୍ତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରକାର ବା ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ଆଣିଛି ।

(୯) ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷତା (Secularisation) : ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷବାଦ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଭାରତର ସମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ଆଣିଛି । ଭାରତକୁ ଏକ ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷ ଜାତ୍ୟାବାଦେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରତକଳିତ ସମସ୍ତ ଧର୍ମକୁ ସମାନ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଛି । ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷ ପ୍ରକ୍ରିୟାଯୋଗ୍ରୁ ଧାର୍ମିକ ସମ୍ପଦାୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୟ ରକ୍ଷା କରାଯାଇପାରୁଛି । ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରୁ ସଂକାର୍ଷ ପ୍ରାଦେଶିକ ମନୋବ୍ରତ ଦୂର ହୋଇପାରିଛି । ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ, ପ୍ରତିଭା ପୂଜା, ପାରିଷରିକ ବୁଝାମଣା ଓ ସହଦୟତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷତା ଯୋଗ୍ରୁ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ଜୀବନଶୈଳୀରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିବର୍ଗନ ସଂଘଠିତ ହୋଇଛି । ଜୀବନ ଧ୍ୟାନର ମାନରେ ଅନେକ ପରିବର୍ଗନ ହୋଇଛି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୟବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ ୬ । ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ଯେଉଁପରି ପରିବର୍ଗନ ହୋଇଛି, ସେଗୁଡ଼ିକର ତାଲିକା କର ।

୧.୪. ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ :

ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ବା ଆଯୋଜନ ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଅଟେ । ଶୋଭାଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଲଙ୍ଘନମାନେ ଭାରତକୁ ଆସି ବାଣିଜ୍ୟ, ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଓ କାଳକୁମେ ଭାରତର ଶାସନ ହାତକୁ ନେଇଲେ । ପ୍ରାୟତଃ 1757 ମସିହା ବେଳକୁ ଲଙ୍ଘନମାନେ ଭାରତର ଅଧିକାର ଅଞ୍ଚଳକୁ ନିଜ ଶାସନାଧିନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଏକଶହ ବର୍ଷ ପରେ ଭାରତୀୟମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ କବଳିବା ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ସେଥିପାଇଁ 1857 ଖ୍ରୀଷ୍ଟବୟାବରେ ଏକ ବିପୁଲ ବା ଆଯୋଜନର ସୁତ୍ତପାତ କରିଥିଲେ । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ଭାବାବେଶ ଜାତୀୟତାବାଦରୁ ପ୍ରତି କରିବା ପାଇଁ ଲଙ୍ଘନମାନେ ଏହାକୁ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ବୋଲି କହିଥିବା ବେଳେ ଭାରତୀୟ ଐତିହାସିକମାନେ ଏହାକୁ ଭାରତର ପ୍ରଥମ ସ୍ଵାଧୀନତା ମୁକ୍ତ ସଂଗ୍ରାମ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବାପ୍ତବିକ ଏହା କେବଳ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ନଥିଲା ବରଂ ପ୍ରଥମ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ କହିଲେ ଭୁଲ ହେବ ନାହିଁ ।

1857 ମସିହା ମେ 5 ତାରିଖରେ ଲଙ୍ଘନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଦୀର୍ଘ ବିନର ପୁଣିଭୂତ ଅସତୋଷ ଆଗ୍ରା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଖାନ୍‌ସୀ, ସତାର ଓ ସମ୍ବଲପୁର ଆଦିକୁ ବ୍ୟାପି ଯାଇଥିଲା । ଯଦିଓ ଏହି ବିଦ୍ରୋହ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ମଙ୍ଗଳ ପାଣ୍ଡକ ହୋଇଥିଲେ । ବିପୁଲବୀମାନେ ଲଙ୍ଘନ ସାମରିକ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରି ସୈନ୍ୟକାନ୍ତାରୁ ପ୍ରତ୍ବୁର ଗୋକାବାହୁଦ ଲୁଣୁନ କରିଥିଲେ ଓ ଦିଲ୍ଲୀ ଅଧିକାର କରି ତହାଳୀନ ମୋଗଲ ବାହାଦୂର ଶାହ ଜାଫରଙ୍କୁ ଭାରତର ସମ୍ରାଟବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ପଚନ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଲଙ୍ଘନ ସରକାର ଏହି ପ୍ରଥମ ମୁକ୍ତ ସଂଗ୍ରାମକୁ ଦୃଢ଼ ହସ୍ତରେ ଦମନ କମ୍ପାନୀର ଅବସାନ ଘଟି ଭାରତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବେ ଲଙ୍ଘନ ଶାସନାଧିନ ହେଲା । ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିଷାର, ସେହାଗାର ଓ ଶୋଷଣ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସମ ଶାସନ ଦେବାକୁ ଲଙ୍ଘନମାନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ହେଲେ । ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ଏହି ବିପୁଲରେ ଖାସ ଦେଇଥିବା ବିପୁଲବୀ ବା ଶହାଦମାନେ ଦେଶପ୍ରେମାଭାବେ ଭବିଷ୍ୟତ ସ୍ଵାଧୀନତାର ସଂଗ୍ରାମରେ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ହୋଇ ରହିଲେ । ଏହିଠାରୁ ହିଁ ଭାରତୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ଅଧିମାରସ ହୋଇଥିଲା ।

1857 ଖ୍ରୀଷ୍ଟବୟାବରେ ବିଦ୍ରୋହ ସମୟରେ ଯଦିଓ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ମୂଳଭିତ୍ତି କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଥରହର ହୋଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ତା'ପରେ ପୁନଃ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ ତା'ର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ବ୍ରିଟିଶ ଜାତି ସତର୍କ ରହି ବିଭିନ୍ନ ଭରମା ଓ ଜନହିତେଷୀ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ 1857 ଖ୍ରୀଷ୍ଟବୟାବରୁ 1885 ଖ୍ରୀଷ୍ଟବୟାବରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ତିରିଶ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ ସୁଖ୍ୟାତିର ସାମା ସର୍�କ୍ଷଣ କରିଥିଲା ଓ ଏହି ସମୟରେ ଭାରତୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ଧରେ ଯାଇଥିଲା । ବା ଲଙ୍ଘନ ବିଗୋଧ ସହିତ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ଜାଗରଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ରୂପ ଦିଆଯାଇ ପାରିନଥିଲା । ସମୟର ଅଗ୍ରଗତି ସହିତ ଲଙ୍ଘନ ସାମାଜିକ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ନିରକୁଣ୍ଠା କ୍ଷମତା ବରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ବଢ଼ି ଚାଲିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ କାଗଣକୁ ଭରିକରି ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ଜାଗରଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବା ସହିତ ସେମାନେ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ସଂଗଠିତ ହେବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକି ଜରେଜମାନଙ୍କୁ ଅଜଣା ରହିଲା ନାହିଁ । ଭାରତୀୟମାନେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଗଠନ ଉପାଦାନରେ ଥିଲେ ଯାହାକି ସେମାନଙ୍କର ଲଙ୍ଘନ ବିଗୋଧ ମନୋଭାବକୁ ନେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଲଙ୍ଘନ ଶାସନ କବଳିବୁ ମୁକ୍ତ ଦେବ । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଆଲାନ ଅକ୍ଷୁତ୍ତିଆନ ହ୍ୟୁମ୍ (A.O.Hume) ନାମକ ଜଣେ ଉଦାରଚେତା ଓ ଦୂରଦୂଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଜଣେ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ ଲଙ୍ଘନ ରାଜ କର୍ମଚାରୀ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଏ ଦିଗରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ନିଜର ଦୁଃଖ, ଦୁର୍ଦ୍ଵାରା ଓ ଦାବୀ ସେହାଗାରୀ ଲଙ୍ଘନ ଶାସକଙ୍କ ପାଖରେ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଏକ ରାଜନୈତିକ ସଂଗଠନ ରହିବା ଏକାନ୍ତ

ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ସେ ମନେ କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ତାଙ୍କର ଚେଷ୍ଟାରେ ଭାରତୀୟ ନେତାମାନଙ୍କର ସହ୍ୟୋଗରେ 1885 ଖ୍ୟାତିର ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ବନ୍ଦେତାରେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଭାଜନାଡ଼ିଝମାନେ ଏକହିତ ହୋଇ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଦାଦାଭାଇ ନାଗୋଜିକ ମତ ଅନୁସାରେ ଏପରି ନାମ ରଖା ଯାଇଥିଲା ଓ ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବାନାର୍ଜୀ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେତେବଳେ କେହି କଷଣା କରିନଥିଲେ ଯେ, ଦିନେ ଜାଂରେଜମାନଙ୍କ ଦାଗା ପରିକହିତ ଏହି ଅନୁସାନ ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ସାମାଜିକ ସମାଧୁ ରଚନା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ । ତେବେ ଯାହାହେଉ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତୀୟମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଜାଂରେଜ ବିଗୋଧ ସଂଗ୍ରାମ ବା ସାଧନତା ସଂଗ୍ରାମ ଜାରି ରଖିଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ଆରମ୍ଭ କାଳରେ ଯେଉଁ ମହାନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ତା'ର ନେହୁଦି ନେଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ ହେଲେ ଦାଦାଭାଇ ନାଗୋଜା, ଫିରୋଜ ଶାହ ମେହେଜା, ମହାଦେବ ଗୋବିନ୍ଦ ବାନାର୍ଜୀ, ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବାନାର୍ଜୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତାରୁ ଭାରତୀୟ ସାଧାନତା ସଂଗ୍ରାମ ସାଧାରଣତଃ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଦେଇ ଗଠି କରିଛି । ପେହି ଦାର୍ଘ୍ୟ ପାଠିଏ/ବାଷପି ବର୍ଷକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପର୍ଯ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇପାରେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

1.4.1 ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ 1857 ରୁ 1885 ମସିହା :

ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବିଷୟରେ ଆମେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରିଥାରିଛେ । 1857 ଖ୍ୟାତିର ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିବା ବିହ୍ରୋହକୁ ଜାଂରେଜମାନେ ସିପାହୀ ବିହ୍ରୋହର ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାରତର ଏତିହାସିକମାନେ ଏହାକୁ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ସାଧାନତା ସଂଗ୍ରାମ ବୋଲି ଯୁଦ୍ଧ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । ଜାଂରେଜମାନେ ଏହି ସଂଗ୍ରାମକୁ ଦୃଢ଼ ହସ୍ତରେ ଦମନ କରିନେଇଥିବାରୁ ତା'ପରେ ଜାଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଂଗ୍ରାମ ଧୂମେଳ ଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହା ନିଃସେହେରେ କୁହାୟାଇପାରେ ଯେ, ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଥମ ସାଧାନତା ସଂଗ୍ରାମ ହିଁ ଭାରତରେ ଜାଂରେଜ ଶାସନର ମୃତ୍ୟୁ ଘଣ୍ଟି ବଜାଇଥିଲା ।

1.4.2 ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ 1885 ରୁ 1905 ମସିହା :

ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷରେ ଭାରତୀୟ ସାଧନତା ସଂଗ୍ରାମ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧୀର, ଶାନ୍ତ ଗତିରେ ଗଢ଼ି କରିଥିଲା । ସାଧାନତା ସଂଗ୍ରାମର ଏହି ସମୟକୁ ନରମପହୁଚୀଙ୍କ ସମୟ ବୋଲି କୁହାୟାଇଥାଏ । ଏହି ନେତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦାଦାଭାଇ ନାଗୋଜା, ଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣ ଗୋଖଳେ, ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବାନାର୍ଜୀ ଅନ୍ୟତମ ଥିଲେ । ଏହି ନେତାମାନେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବେତନତା ମୃଦ୍ଧି କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ଆଲୋଚନା ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସାରା ଭାରତରେ ସେମାନେ କଂଗ୍ରେସ ସଂଗଠନର ପ୍ରସାର ପାଇବା ଯେପରି ଲୋକମାନଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିବ ସେଥିପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଭାରତର ସାଧାନତା ସଂଗ୍ରାମ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରଶ୍ନା, ପ୍ରଶ୍ନା, ସମର୍ଥନ ଓ ମନୋରକ୍ଷା କୌଣସି ଦ୍ୱାରା ଜାରି ରଖିଥିଲା । ଏହି ନେତାମାନେ ଜାଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ବିଗୋଧ ନକରି ସମର୍ଥନ ଓ ଦାବୀକରି ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣ କରିଥିଲେ । ଦାବୀ ପୂରଣ ପାଇଁ ସେମାନେ କୌଣସି ଦୃଢ଼ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇ ନଥିଲେ । ଏହିସବୁ କାରଣ ପାଇଁ ଭାରତର ସାଧାନତା ସଂଗ୍ରାମର ଏହି ସମୟକୁ ନରମପହୁଚୀ ସମୟ ବୋଲି କୁହାୟାଉଥିଲା ।

1.4.3 ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ 1905 ରୁ 1935 ମସିହା :

ଭାରତୀୟ ସାଧନତାର ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ କେତେକ ଚରମପହୁଚୀ ନେତା ଯଥା : ବାଲ ଗଙ୍ଗାଧର ଚିଲକ, ଲାଲା ଲଜପତ ରାଯ୍ ଓ ଏସ. ଏନ୍. ପାଲ ବା ଲାଲ, ବାଲ ଓ ପାଲଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା । 1905 ମସିହାରେ କର୍ଜନ ବଜା ବିଭାଜନ ନୀତି ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଭାବିତାବାବେ କ୍ଷୁଦ୍ର କରିଥିଲା । ଏହାର ବିଗୋଧରେ ଦେଶସାରା ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଆଯୋଜନମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଲା । ବିଦେଶୀ ବର୍ଜନ ପାଇଁ ସବୁ ଆଡ଼େ ଆଯୋଜନ ଚାଲିଲା । ଏହି ସମୟର ଗଣ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଵଦେଶୀ ଆଯୋଜନର ରୂପ ନେଲା ।

1906 ମସିହା ପରତାରୁ ଭାରତରେ ଉଚ୍ଚ ଜାତୀୟତାବାଦର ବିକାଶ ଘରିଥିଲା । ଏହାପରେ 1909 ମସିହାରେ ଅଗଷ୍ଟ ବିଧୂବ ମଧ୍ୟ ଭାରତର ମୁଣ୍ଡ ସଂଗ୍ରାମକୁ ଅଧିକ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ କରିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଚରମପନ୍ଥୀ ନେତା ହେଲେ ଆନିବେସାତ, ମହନ୍ତି ଅଳ୍ପ ଜିନ୍ମା, ଅରବିନ୍ଦ ଜତ୍ୟାଦି ଆନେକ ନେତା ଏହି ସମୟରେ ଭାରତୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମକୁ ଅଧିକ ଆଗେଇ ନେଇଥିଲେ । ନରମପନ୍ଥୀ ନେତାମାନେ ଏହି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଅସହଯୋଗ ଆଦୋଳନ ପାଇଁ ଢାକରା ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ବଦରାଚତ୍ରରା ଘରଣା ଘରିବାରୁ ମହାମା ଗାନ୍ଧୀ ଅସହଯୋଗ ଆଦୋଳନକୁ ବସ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଭାରତୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ମହାମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଏହାକୁ ଏକ ନୃତନ ମୋଡ଼ ଦେଇଥିଲା । ଏହାକୁ ଏହି ସମୟରେ ଚରମପନ୍ଥୀ ନେତାମାନେ ମଧ୍ୟ ସରାଜ ପାଇଁ ଆହାନ ଦେଇଥିଲେ । ମହାମା ଗାନ୍ଧୀ ଅଛିଥା, ସତ୍ୟାଗହ ଓ ଅସହଯୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ହାସଳ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୁଭାଷ ବୋଷ, ଖୁଦିରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ନାୟକ ଓ ବାଜି ରାଉଡ଼ଙ୍କ ପରି କେତେକ ଚରମପନ୍ଥୀ ନେତା, ଏହାର ବିରୋଧ କରି ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ବିରୋଧରେ ସେମାନଙ୍କର ସଂଗ୍ରାମ ତାଳୁ ଗର୍ଭିଲେ ।

1930 ମସିହାରେ ମହାମାଗାନ୍ଧୀ ଆଜନ ଅମାନ୍ୟ ଆଦୋଳନ ଚଳାଇଥିଲେ । ଲବଣ ଆଜନ ଭଜାକରି ମହାମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଦାଣୀ ଯାହା ଏହି ଆଦୋଳନର ସୁହପାଦ କରାଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଖୁଲାପଦ୍ଧାତ୍ ଆଦୋଳନ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଏହିପରି ଆଦୋଳନ ପାଇଁ ଶେଷରେ 1935 ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାର ଆଜନ, (Government of India Act)ର ପ୍ରଚଳନ ହେଲା ।

1.4.5 ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ଚତୁର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଓ ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ଲାଭ

1934 ରୁ 1947 ମସିହା :

ଭାରତୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ଏହି ଚତୁର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୁଭ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । କାରଣ ଏହା ଭାରତର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ପଥ ସୁଗମ କରିଥିଲା । 1942 ମସିହାରେ ଭାରତର ନେତାମାନେ ଭାରତ ଛାଡ଼ ଆଦୋଳନର ଢାକରା ଦେଇଥିଲେ ଓ ଏହା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଆଦୋଳନ ଭାରତର ସବୁଆଡ଼େ ବ୍ୟାପି ଯାଇଥିଲା । ଏହି ଆଦୋଳନ ଭାରତରେ ଜଂରେଜ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଶେଷ ସତର୍କ ଘର୍ଷି ବଜାଇଥିଲା । ଶେଷରେ ଜଂଲଣ୍ଡରେ ଶାସନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲା ଓ ଲେବର ଦଳ କ୍ଷମତାକୁ ଆସିଲା । ଏହି ଦଳ 1948 ମସିହା ସୁନ୍ଦର ଭାରତର ଲୋକଙ୍କ ହାତକୁ କ୍ଷମତା ହସ୍ତାତ୍ମକ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ ।

ଭାରତ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆଜନ ବିଲ ବ୍ରିଟିଶ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଆଗତ କରାଗଲା । ବ୍ରିଟିଶ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଶୁଭ୍ରାତ ହେବାପରେ ଏହା ଜୁଲାଇ 18, 1947ରେ ଜଂଲଣ୍ଡ ରାଜାଙ୍କର ଅନୁମୋଦନ ଲାଭ କଲା ଓ ଏହି ଆଜନ ବଳରେ ଭାରତକୁ ଦୁଇଟି ସାର୍ବଭେଦ ଦେଶରେ ବିଭାଜନ କରାଗଲା । ଯଥା : ଭାରତ ଓ ପାକିଷ୍ତାନ । ଉତ୍ସ ଦେଶର ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାକୁ ଆବଶ୍ୟକ ଆଜନ ପ୍ରଣାଯନ ପାଇଁ କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାକିଷ୍ତାନ ଓ ପରିମ ପାକିଷ୍ତାନ ନାମରେ ଅନ୍ତିମ ଥିଲା । ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳ ଆମର ମହାନ ଦେଶ ଭାରତବର୍ଷ ନାମରେ ରହିଥିଲା ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖୁବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 7 । ଭାରତ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବିଶେଷତାଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଖେପରେ ଲେଖ ।

1.4. ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ :

1936 ମସିହାରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବର ବିଷୟ ଥିଲା । ବହୁ ଘାତ-ପ୍ରତିଘାତ ମଧ୍ୟରେ ଗଠିକରି ବିଜ୍ଞିନୀ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳ ସବୁକୁ ଏକତ୍ରିତ କରାଯାଇ ପାରିଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଭକ୍ତିକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେ, ଗଜାଧର ମେହେର, ନାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରହୁ ଆଦି ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷକ ଭୂମିକା ଖୁବ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ହୋଇପାରିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାର ଶେଷ ସ୍ଥାନ ହିୟୁ ରାଜା ମୁକୁତଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ଥାନରେ ହରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଆ ସାମାଜିକ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁମେ ଆପଗାନ, ମୋଗଳ ଓ ମରହଙ୍ଗାମାନଙ୍କର ଶାସନାଧନ ହୋଇଥିଲା । 1759 ଖ୍ରୀ: ଅ:ରେ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଗଜାମ ଅଞ୍ଚଳ ଜାଗରେଜମାନେ ମରହଙ୍ଗାମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକାର କରି ନେଇଥିଲେ । 1932 ଖ୍ରୀ:ଆ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ମାତ୍ରାକୁ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିର ଅନ୍ତର୍ଭୁତ ଥିଲା । 1849 ଖ୍ରୀ:ଆ.ରେ ସମ୍ବଲପୁର ଜାଗରେ ସାମାଜିକ ହୋଇଥିଲା । ଏଥୁ ପୂର୍ବରୁ ଜାଗରେଜମାନେ ମରହଙ୍ଗାମାନଙ୍କଠାରୁ 1803 ଖ୍ରୀ:ଆ.ରେ ବାଲେଶ୍ଵର, କଟକ, ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ଉପକୁଳବର୍ଗୀ ଅଞ୍ଚଳ 1912 ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଜା ପ୍ରଦେଶର ଅଂଶବିଶେଷ ଥିଲା । ଏହାପରେ ଏହିସବୁ ଅଞ୍ଚଳ ନୂତନ ବିହାର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଭୁତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ଓଡ଼ିଶାର କୌଣସି ରାଜନୈତିକ ବିଶେଷତା ନଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ବିଜ୍ଞିନୀ ଅଂଶ ବିଜ୍ଞିନୀ ରାଜ୍ୟ ସହିତ ସମ୍ବଲପୁର ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଏହାର କୌଣସି ସାତବ୍ରଷ ନଥିଲା । ତେଣୁ ସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଏକତ୍ର କରି ଏକ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଆଯୋଜନ ଜନବିଂଶ ଶତକର ଶେଷ ଭାଗରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।

1.5.1 ଓଡ଼ିଶାରେ ଜାତୀୟ ଚେତନାର ବିକାଶ :

1866 ମସିହାରେ ନଅକ ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟ ପରେ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଏକତ୍ରିତ କରିବା ପାଇଁ ଜବାହ କରିଥିଲେ । ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ଆଯୋଜନକୁ ସହାୟତା ଦେବା ପାଇଁ ଜାତୀୟ ଚେତନା ଓ ନବ ଜାଗରଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କେତେକ ଜାଗରେ ପ୍ରଶାସକ, ଜମିଦାର ଓ ଭାଜାକର ରଦ୍ୟମ ଫଳରେ ବହୁ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇ ଏଗୁଡ଼ିକରେ ମାଦୃଭାଷା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରବାନ କରାଯାଇଥିଲା । । ଏହାହାତ୍ମା ଜନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁ ଜାପାଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିବାରୁ କେତେକ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ପତ୍ରପ୍ରତିକା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । 1866 ମସିହାରେ କଟକରେ ଗୌରାଶକର ରାଯଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ‘ଉଜ୍ଜଳ ଦାୟିକା’, ଫକାରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କ ସମାଦନାରେ ‘ସମାଦ ବାହିକା’, ବୋଧଦାୟିନୀ, ନାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରହୁକ ସମାଦନାରେ ସୁକୁଳ ପ୍ରେସରୁ ‘ସମ୍ବଲପୁର ହିତେଷିଣା’, ପାରଜାଖେମୁଣ୍ଡିର ପଦ୍ମନାଭ ନାରାୟଣ ଦେଓଳ ହୃଦୟପୋଷକତାରେ ‘ଉଜ୍ଜଳ ହିତେଷିଣା’ ଆଦିର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖିଯୋଗ୍ୟ । ଏଥେହିତ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନେକ ସାହିତ୍ୟକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ, ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ, ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର, ଗୋପବନ୍ଦୁ ଦାସ, ରାଧାନାଥ ରାୟ, ମଧୁସୂଦନ ରାୟ ଓ ଗଜାଧର ମେହେରଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖିଯୋଗ୍ୟ । ଏହିପରି ରାବରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜାତୀୟ ଚେତନା ବିକାଶ ହେବା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳର ଏକତ୍ରାକାରଣ ପାଇଁ ପଥ ସୁରମ ହୋଇଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ଭାଷାରିତିକ ଏକତା ପାଇଁ ଆଯୋଜନ ମଧ୍ୟ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଗଠନ ଦିଗରେ ସହାୟ ହୋଇଥିଲା । 1902 ମସିହାରେ ନାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରହୁକ ଭାବ୍ୟମକୁମେ ରମ୍ବା ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ‘ପ୍ରଥମ ଗଜାମ ଓଡ଼ିଆ ସମ୍ବଲନା - (Ganjam Orissa Conference) ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ସମ୍ବଲପୁର ହିତେଷିଣା ମାଧ୍ୟମରେ ସମ୍ବଲପୁର

ଅଞ୍ଚଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପରେ ସବେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଥିଲା । 1902 ମସିହାରେ ମଧ୍ୟ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଗାଜିଆଖାନା ଉପରେ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅଞ୍ଚଳର ଏକତ୍ରୀକରଣ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେ ଉତ୍ତରାଜ୍ୟ ବଡ଼ଲାଟ ଲାତ୍ତି କର୍ଜନଙ୍କ ନିକଟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଭାଷା ଅଞ୍ଚଳର ଏକତ୍ରୀକରଣ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । 1903 ମସିହାରେ ଗଞ୍ଜାମ ଜାତୀୟ ସମିତି ଓ ଉତ୍ତରାଜ୍ୟ ସମିଲନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ବିଛିନ୍ନାଥଙ୍କ ଓଡ଼ିଶାର ଏକତ୍ରୀକରଣ ଉତ୍ତରାଜ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଗଠନ କରାଯାଇଥିଲା । 1904 ମସିହାରୁ 1911 ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତରାଜ୍ୟ ସମିଲନୀ ଉତ୍ତରାଜ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଦାନ କରି ଓ ଅନେକ ପ୍ରତିନିଧି ବନ୍ଦ ପ୍ରେରଣ କରାଯାଇ ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ସମିଲିତ କରିବା ପାଇଁ ଦାବି ସମ୍ପର୍କରେ ଅବହିତ କରାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମାତ୍ରାକୁ ସରକାରଙ୍କ ଅନିଲ୍ଲାଯୋଗୁ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶା ପୂର୍ବଭାଗରେ ମିଶି ରହିଲା ।

କୁମେକୁମେ ସତତ ଓଡ଼ିଶା ଗଠନ ପାଇଁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଜନ ଜାଗରଣ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଫଲରେ 1911 ମସିହାରେ ଖଲ୍ଲିକୋଟିରେ ଓଡ଼ିଶା ସହ ଜଞ୍ଜାମ ମିଶ୍ରଣ ପାଇଁ ଏକ ଜନ ଆନ୍ଦୋଳନର ମୂଳପାତ୍ର ହୋଇଥିଲା । ସେହିପରି 1912 ମସିହାରେ ବାଲେଶ୍ୱରତାରେ ଜାତୀୟ ସମିକଳନାରେ ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । 1911 ମସିହାରେ ବଙ୍ଗ ବିଭାଜନକୁ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରିନେବା ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବେଙ୍ଗଳ ପ୍ରସିଦ୍ଧେନସିରୁ ନେଇ ବିହାର ସହ ସଂଲଗ୍ନ କରାଗଲା । 1912 ମସିହାରେ ବିହାର ଓ ଓଡ଼ିଶା ନାମରେ ଏକ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ କରାଯାଇ ଓଡ଼ିଶାକ ବିହାର ଶାସନାଧିନ କରି ରଖାଗଲା ।

ଇତି ମଧ୍ୟରେ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି ମହାରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି ସ୍ଵତର ଓଡ଼ିଶା ଗଠନ ପାଇଁ ଆୟୋଜନରେ ସକ୍ରିୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ଆନୁକୂଳ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସଭାସମିତି କରାଯାଇ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିକାସୀମାନଙ୍କ ମାନସିକ ପ୍ରରରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଉଥାଏ । 1914ରେ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡିଠାରେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ଏକ ଅଧିବେଶନ ଅନୁଷ୍ଠାତ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ପରେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ପ୍ରବଳ ଚାପ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳର ଜନମତ ଜାଣିବା ପାଇଁ 1924 ମସିହାରେ ଜଂରେଇ ସରକାର ଫିଲିପ-ଡଫ୍ କମିଟି ନାମରେ ଏକ କମିଟି ଗଠନ କରିଥିଲେ ।

1.5.2 ପିଲିପ-ଉପ-କମିଟି :

ପ୍ରାଦେଶିକ ସାମା ନିର୍ବାଚଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଜନମତ ସଂଘ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ କେତ୍ର ସରକାର ସି.ଏଲ.ଫିଲିପ୍ ଓ ଏ.ସି.ଡ଼ିପ୍ଳିକ୍ ନିମ୍ନଲିଖିତ କରିଥିଲେ । ଫିଲିପ୍ ଡିପ୍ଳିକ୍ ଜମିଟି 1924 ମସିହା ନିଷେମର 26 ତାରିଖ ଦିନ ସେମାନଙ୍କ ତତ୍ତ୍ଵ ରିପୋର୍ଟ ଦାଖଲ କରିଥିଲେ । ଦାଖିଣାତ୍ୟର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଭାଷୀ ଲୋକମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭିତରିଜନରେ ମିଶିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ବୋଲି ଏହି ରିପୋର୍ଟରେ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘ କରାଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଏହି ରିପୋର୍ଟକୁ ମାଦ୍ରାଜ ସରକାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସମ୍ମତ ହୋଇ ନଥିଲେ । ଫଳରେ କେତ୍ର ସରକାର ଏହି ଦାୟିତ୍ବ ସାଇମାନ୍ ଜମିଶନ ଉପରେ ନ୍ୟୟ କରିବାକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇଥିଲେ ।

1.5.3 അടലാ ഏബ് കമിറ്റി :

1928 ମସିହାରେ ସାଇମନ କମିଶନ ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲେ । ଏହି କମିଶନକୁ ଭାରତ ସାଗା ବର୍ଜନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ତାକୁ ସାଗତ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ସାଇମନ କମିଶନର ଅଧିକ ସାର ଜନ୍ୟ ସାଇମନ୍ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏକ ସବ୍ କମିଟି ଗଠନ କରିଥିଲେ । ମେଇର ସି.ଆର. ଅଟଳୀ ଏହି ସବ୍ କମିଟିର ଅଧିକ ଥିଲେ । ଏହି ସବ୍ କମିଟିର ସ୍ଵପ୍ନାରିଶ କମେ ଅନୁଗ୍ରହ କରଦ ରାଜ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ ଦେଶର କିଛି ଅଂଶ, ମାହାଜାଙ୍ଗ ସରକାରଙ୍କ ଅଧ୍ୟନରେ ଥୁବା ଖଡ଼ିଆଳ ଅଞ୍ଚଳ ଓଡ଼ିଶା ଡିଭିଜନ୍ ସହିତ ମିଶ୍ରଣ ହେବାପାଇଁ ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା । ଏହି କମିଟି ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲା । ମାହାଜାଙ୍ଗ ସରକାର ଏହାର ତୀତ୍ର ପ୍ରତିବାଦ କରିଥିଲେ ।

1.5.4 ସୀମା ନିର୍ଭାଗଣ କମିଟି ବା ଡୋନେଲ କମିଟି :

ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡିର ରାଜା ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି ନାରାୟଣ ଦେଓ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ପାଇଁ ଉଦ୍‌ୟମ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକମେ ସାର ସାମ୍ନାଲ ଓ' ଡୋନେଲକ ଅଧିକାରେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ପାଇଁ ଓ' ଡୋନେଲ କମିଟି ଗଠନ

କରାୟାଇଥିଲା । ଏହି କମିଟିକୁ ସାମା ନିର୍ବିରଣ କମିଟି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଓଡ଼ୋନେଲ କମିଟି ଅନେକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଓଡ଼ିଶାର ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡରେ ତେଲୁଗୁମାନେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ବାସ କରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ମାତ୍ରାକ ସହ ମିଶ୍ରିତ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଷେତ୍ରଫଳ ମାତ୍ର 30,000 ବର୍ଷ କିଲୋମିଟର ଓ ଜନସଂଖ୍ୟା ମାତ୍ର 827,000 ମଧ୍ୟରେ ସାମିତି ରଖିବାକୁ ଏହି କମିଟି ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ଏଥରେ ଘୋର ଅସତ୍ୱାଷ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଏବଂ 1934 ମସିହା ମାର୍ଚ୍‌ 19 ତାରିଖ ଦିନ ଓଡ଼ିଶା ସାମା ଅଭିଯୋଗ ଦିବସ ପାଲନ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ୩' ଡେନେଲ କମିଟି ତାର ସୁପାରିସ ରିପୋର୍ଟକୁ ବିଚାର ପାଇଁ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ଜ୍ୟୋତିଷ କମିଟିକୁ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲା ।

1.5.5. ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରୀ ଜ୍ୟୋତିଷ କମିଟି :

ଲଢ଼ ଲିନ୍କିଥିଗୋକ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟର ତିନି ଜଣ ସଭ୍ୟକୁ ନେଇ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରୀ ଜ୍ୟୋତିଷ କମିଟି ଗଠନ କରାୟାଇଥିଲା । ଖଲ୍ଲିକୋଟର ରାଜା ଭୁବନାନନ୍ଦ ଦାସ, ଶ୍ୟାମସୁଦ୍ଧର ଗତ୍ୟତ ଓ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡର ରାଜା ଏହି କମିଟିରେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାମାନ ଉପସ୍ଥିତି କରିବାକୁ ଚଂଗଣ ଯାହା କରିଥିଲେ । କେନ୍ତେ ସରକାର ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ସରକାରମାନଙ୍କର ମତାମତ ସଂଘର୍ଷ କରି ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରୀ ଜ୍ୟୋତିଷ କମିଟି ଶେଷରେ ତାଙ୍କ ରିପୋର୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଏହି ରିପୋର୍ଟରେ ଓଡ଼ିଶା ବିଭିନ୍ନ ଜନାମାନଙ୍କ, ଅନୁରୂପ, ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡର ଏକ ଦୃତୀୟାଂଶ ଏଥରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା ।

1.5.6. ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଶାସନିକ କମିଟି :

ଅବଶେଷରେ 1935 ମସିହାରେ ଭାରତ ଶାସନ ଆଇନ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଗଲା ଏବଂ ଏହି ଆଇନ 289 ଧାରାରେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ସିଦ୍ଧକୁ ଦୁଇଟି ପ୍ରଦେଶ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲା । 1936 ମସିହା ମାର୍ଚ୍‌ ୮ ତାରିଖ ଦିନ 'ଓଡ଼ିଶା ଅର୍ଦ୍ଧର' ରଂଗେ ସରକାରକ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ 1936 ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ୧ ତାରିଖ ଦିନ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଦେଶରେ ୬ ଗୋଟି ଜିଲ୍ଲା ରହିଥିଲା । ଯଥା : କଟକ, ପୁରୀ, ସମ୍ବଲପୁର, ବାଲେଶ୍ୱର, ଗଞ୍ଜାମ, କୋରାପୁର । ସାର ଜନ, ଅନ୍ତିମ, ହବାକୁ ଥିଲେ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରଦେଶର ପ୍ରଥମ ଗର୍ଭର ।

ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ଓଡ଼ିଶା ଜତିହାସରେ ଏକ ନୂତନ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଭାବନ ସମ୍ମିଳନୀ ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶାର ନେତାମାନେ ଏକ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ପାଇଁ ରଂଗେଜମାନଙ୍କ ଉପରେ ବାଗମାର ଚାପ ପକାଇ ଆସିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ବାର୍ଥ ରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏପରିକି ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ସହିତ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଘଟିଥିଲା । ଶେଷରେ ମଧ୍ୟବାବୁ ଏବଂ ଗଲପତି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ଦେଓ ଆଦି ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମହେତୁ ୧୯୩୭ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ୧ ତାରିଖରେ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରଦେଶରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୟବା :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ ୪. ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ପାଇଁ ଘର୍ଥିବା ମୁଖ୍ୟ ଘର୍ଣ୍ଣାଗୁଡ଼ିକର ଏକ ତାଲିକା କର ।

1.6. ଏହି ଏକକରୁ କ'ଣ ଶିଖିଲେ ?

- ତାମିଲନାଡୁରୁ କାଶ୍ଚାର ଏବଂ ଗୁଜରାଟରୁ ଆସିମ ଅଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟରେ ଆବିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ପୂର୍ବ ଜନବସତିଗୁଡ଼ିକ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ପ୍ରାକ୍ ଜତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ ।
- ପ୍ରାକ୍ ଏତିହାସିକ ମନୁଷ୍ୟ ଭାନୁତିର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ ଦେଇ ବିକଶିତ ହୋଇଛି ।
- ପୁରାତନ ପ୍ରସ୍ତର ସୁଗ, ନୂତନ ପ୍ରସ୍ତର ସୁଗ, ତାମ ସୁଗ, ଶୌହ ସୁଗ, ବୈଦିକ ସୁଗ, ମଧ୍ୟ ସୁଗ, ବୈଦିକ ସୁଗ, ରଂଗେ ଶାସନ-ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ଆଧୁନିକ ସୁଗ ମଧ୍ୟଦେଇ ଭାରତୀୟ ସମାଜ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିଛି ।

- ପ୍ରତିକାଳ ସୁଗର ଶେଷ ଭାଗକୁ ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାଯୀ ଜୀବନ୍ୟାପନ ପ୍ରଣାଳୀ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା ।
- ବୈଦିକ ସଂସ୍କୃତ ଓ ସତ୍ୟତା ସପ୍ତସିନ୍ଧୁ ଏବଂ ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା ଓ ଏହି ସମୟରେ ଆର୍ୟମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନ ବେଶ-ଉନ୍ନତି ଥିଲା ।
- ମଧ୍ୟସୁଗରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିପାଡ଼ିତ ଥିଲେ ।
- ଜଂରେଜମାନେ ଭାରତରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଭାରତରେ ଧାର୍ମିକ ଓ ସମାଜିକ ଭାରସାମ୍ୟ ପାଇଁ ପଦକ୍ଷେପମାନ ନିଆୟାଇଥିଲା ।
- ଆଧୁନିକ ସୁଗରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ କାରକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି ।
- ଭାରତୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଦେଇ ଗତିକରି ଶେଷରେ 1947 ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ 15 ତାରିଖରେ ଭାରତ ସ୍ଵାଧୀନତା ଲାଭ କରିଥିଲା ।
- 1936 ମସିହା ଏପ୍ରିଲ 1 ତାରିଖ ଦିନ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଓ ଡିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ହୋଇଥିଲା ।

1.7. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର :

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 1 । ବୈଦିକ ସୁଗ ଓ ବର୍ଷମାନ ପରିବାରରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ହେବ । ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ଘରର ମୁଖ୍ୟ, ପରିବାରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକଙ୍କର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ଆଲୋକପାତ ହେବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 2 । ମୁସଲମାନମାନେ କେଉଁସବୁ କାରଣ ପାଇଁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସହ ମିଶି ପାରିନଥିଲେ ଆଲୋଚିତ ହେବ । ଏହି କାରଣଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଥିବା ମନୋଭାବ, ଧାର୍ମିକ ଭାବନା, ରାଜନୈତିକ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯିବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 3 । ମଧ୍ୟସୁଗରେ ଯେଉଁସବୁ ସାମାଜିକ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ବର୍ଷମାନ କେଉଁଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ଆଲୋଚିତ ହେବ । ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ - ସାମାଜିକ ଜୀବନ, ନାରୀ ସ୍ଥାନ, ଧର୍ମ ଭାବନା ।

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 4 । ଜଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଭାରତର ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇ ଏଗୁଡ଼ିକର ସଂଦ୍ରାଗର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପରେ ଆଲୋକପାତ ହେବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 5 । ଜଂରେଜମାନଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଶିଶୁ ହତ୍ୟା ଉଛେଦ, ସତୀଦାହ ପ୍ରଥା, ବହୁପଦ୍ମା ଗ୍ରୁହଣ ଓ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ପ୍ରଥା, ବିଧବୀ ବିବାହ, ନାରୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ମତାଧିକାର, ଦେବଦାସୀ ପ୍ରଥା ଉଛେଦ ଇତ୍ୟାଦି ଆଲୋଚନା ହେବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 6 । ଆଧୁନିକ ସୁଗରେ ଯୌଥ ପରିବାର, ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା, ବିବାହ ସାମାଜିକ ଜୀବନ, ସଂସ୍କୃତିକରଣ, ଆଧୁନିକାକରଣ ଓ ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷତା ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ହେବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 7 । ଭାରତ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକରେ ଘଟିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା ହେବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ନଂ 8 । ଡିଶାରେ ଜାତୀୟ ଚେତନାର ବିକାଶ, ଫିଲିପ୍-ଡ଼ଫ୍-କମିଟି ଅଟଳୀ ସବ୍ କମିଟି, ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କମିଟି, ପାଲ୍‌ଆମେଷାରୀ ଜ୍ଞାନ କମିଟି ଓ ଡିଆ ପ୍ରଶାସନିକ କମିଟି ଇତ୍ୟାଦି ତାଲିକା ହେବ ।

1.8. একক প্রশ্নাবলী :

প্র 1.। নিম্নলিখিত প্রশ্নগুଡ়িকর উত্তর লেখ ।

- (ক) ভারতীয় সমাজের উন্নতি কিপরি হোচ্ছে ?
- (খ) প্রস্তর যুগের মনুষ্যমানকর জাবনযাপন প্রশালা কিপরি থালা ?
- (গ) প্রস্তর যুগ শেষ ভাগের মনুষ্য সমাজের অবস্থা কিপরি থালা উন্নেশ্ব কর ?
- (ঘ) প্রাক্ বৈদিক সভ্যতা ও পরবর্তী বৈদিক সভ্যতা বিষয়ে এক তুলনামূলক বিবরণ প্রদান কর ।
- (ঙ) মধ্য যুগের সামাজিক জাবন বিষয়ে সংশ্লেষণে লেখ ।
- (চ) মধ্য যুগের হিন্দু সমাজ কতোর হোচ্ছে ? কাহুৰ্দি ?
- (ছ) ইংরেজ শাসন সময়ে হোচ্ছে বাসামাজিক সংস্কারগুড়িক মধ্যে কেউটি স্বীকৃত গুরুত্বপূর্ণ কাহুৰ্দি, দর্শাই ।
- (জ) ইংরেজ শাসন সময়ে জাতি প্রথা কোহন হেবার কারণগুড়িক ক'ণ ?
- (ঝ) যৌথ পরিবারের বিশেষত ক'ণ ?
- (ঞ) আধুনিক যুগে বিবাহ কিপরিভাবে পরিণীত হেওয়া ?
- (ট) ভারতীয় স্বাধানতা ও গ্রামের কেউমানে অগ্রণী ভূমিকা তুলেচালে ? এমানক মধ্যে কাহার ভূমিকা স্বীকৃত গুরুত্বপূর্ণ, আলোচনা কর ।
- (ঠ) ভারত স্বাধানতা লাই কলা কিপরি ?
- (ড) স্বতন্ত্র ওড়িশা গাঠন হেলা কিপরি আলোচনা কর ।

1.9. পরবর্তী অধ্যয়ন পাইঁ পুষ্টক সূচী :

পরিবেশ অধ্যয়ন-2, সামাজিক পাঠ, শিক্ষক শিক্ষা নির্বেশালয় এবং রাজ্য শিক্ষা গবেষণা ও প্রশিক্ষণ পরিষদ, ওড়িশা, ভুবনেশ্বর ।

মাধ্যমিক পাঠ্যকুল, সামাজিক বিজ্ঞান : উচ্চ বস্তু কুমার মল্লিক, উচ্চ নিরাঞ্জন দাস, রাষ্ট্রীয় মুক্ত বিদ্যালয় শিক্ষা সংস্থান ।

ভারতীয় সমাজ ও সংস্কৃতি : হিমাংশু শেঞ্চির পঞ্জামুক, বিশ্বনাথ মহাত্মা, নগেন্দ্রনাথ দাস, কিতাব মহল
প্রথম সংস্করণ : 2005

Evolution of Indian Culture : B.N. Luniya

Advanced study in the History of medieval India Vol-III. Medieval Indian Society and Culture. J.L. Mehta, Sterling Publishers, Private Limited. Second Edition 1987

2. ସାମାଜିକ ପାଠ

ଗଠନକ୍ରମ

- 2.1 ଉପକ୍ରମ
- 2.2 ଉଦେଶ୍ୟ
- 2.3 ଭାରତୀୟ ସମିଧାନ - ଏହାର ମୌଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ
- 2.4 କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାରମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ - କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା, ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଓ ନ୍ୟାୟପାଳିକା
- 2.5 ଭାରତର ସ୍ଥାୟର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Local-Self Government)
- 2.6 ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର ପାଇଁ, UNO, UNICEF, WHO & UNESCO ଭଲି ବିଭିନ୍ନ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସଂସ୍ଥମାନଙ୍କର ଭୂମିକା
- 2.7 ଏହି ଏକକର୍ତ୍ତା ଆମେ କ'ଣ ଶିଖିଲେ
- 2.8 ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷିବା ପ୍ରଶ୍ନଗ୍ରହଣ
- 2.9 ଏକକ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପ୍ରଶ୍ନବଳା
- 2.10 ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚି

2.1 ଉପକ୍ରମ :

ଗୋଟିଏ ସାଧାନ ଓ ସାର୍ବଭୋଗ ରାଷ୍ଟ୍ର ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ସମିଧାନଟିଏ ରହିବା ନିହାତି ଦରକାର । ସମିଧାନ ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଷ୍ଟ୍ରର ମୌଳିକ ଆଇନ (Fundamental Law) ରାଷ୍ଟ୍ରର ଶାସନ ଓ ସରକାରର ସୁପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ନାହିଁ ଓ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ସମିଧାନ କୁହାଯାଏ । ଏହା ରାଷ୍ଟ୍ରର ଗଠନ ପଦ୍ଧତି, ସରକାରଙ୍କର କ୍ଷମତା ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନାଗରିକମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥାଏ । ଏହି ସମିଧାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ଲିଖିତ ଓ ଅଲିଖିତ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ : ଆମ ଦେଶ ଓ ଆମେରିକାର ସମିଧାନ ଲିଖିତ ଆକାରରେ ଥିବାବେଳେ ଯୁଦ୍ଧରାଜ୍ୟ ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ସମିଧାନ ଅଲିଖିତ - ସେଠାରେ ରାଷ୍ଟ୍ରଶାସନ ପରମରା ଅନୁୟାୟୀ ଚାଲେ । ଆମ ଦେଶ ଭାରତବର୍ଷ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଏକ ସମିଧାନ ଅଛି ଓ ଏହା 1950 ମସିହା ଜାନୁଆରୀ 26 ତାରିଖଠାରୁ ଆମ ଦେଶରେ ଲାଗୁ ହୋଇଛି । ଏହି ସମିଧାନ ହେଉଛି ଆମ ଦେଶରେ ଲାଗୁ ହେଉଥିବା ସବୁ ଆଇନକାନୁନ୍ ଓ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମୌଳିକ ଭିତିରୂପି । ଦେଶ ଓ ରାଜ୍ୟ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ନୂଆ ଆଇନକାନୁନ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବ, ସେ ସବୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମିଧାନର ନିୟମ ଅନୁୟାୟୀ ତିଆରି ହେବା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଅନ୍ୟଥା, ସେ ସବୁ ଆଇନ ଅବାଲତରେ ଅସିଦ୍ଧ ଘୋଷିତ ହେବ । ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କହିବାକୁ ଗଲେ ଆମ ଦେଶର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଲାଗୁ କରାଯାଇଥିବା ଆଇନକାନୁନ୍ ଓ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସମ୍ବିଳିତ ରୂପକୁ ଆମ ଦେଶର ସମିଧାନ ବେଳି କହିପାରିବା । କେତେକ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣଯୋଗୁଁ ଆମ ଦେଶର ସମିଧାନ ପୃଥିବୀର ସର୍ବବୃଦ୍ଧତା ଓ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ ଲିଖିତ ସମିଧାନ ଭାବରେ ବିଶ୍ୱରେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିଛି । ଏହି ଏକକଟିରେ ଭାରତର ସମିଧାନର ମୌଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଆଲୋଚିତ ହେବା ସହ ଭାରତର ସମିଧାନ ଅନୁସାରେ କିପରି ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହାହତା ଏହି ଏକକଟିରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସଂସ୍ଥମାନଙ୍କର ଭୂମିକା ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

2.2. ଉଦେଶ୍ୟ :

ଏହି ଏକକର୍ତ୍ତ ପଢ଼ି ସାରିବାପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ରଜୀବୀ :

- ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କ'ଣ ଜାଣିପାରିବେ ।
- କେହି ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାରମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ, ଯଥା, ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା, କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଓ ନ୍ୟାୟପାଳିକାର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ଜାଣିପାରିବେ ।
- ଆମ ଦେଶର ସ୍ଵାୟତ୍ତ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପାଇପାରିବେ ।
- ଭାରତର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାରରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଂସ୍ଥମାନଙ୍କର ଭୂମିକା ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଣିପାରିବେ ।

2.3. ଭାରତୀୟ ସମିଧାନ - ଏହାର ମୌଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

ଭାରତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥିବୀର ସର୍ବବୃଦ୍ଧତା ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ଏବଂ ଏହାର ସମିଧାନ ଏକ ଉନ୍ନତ ଓ ଅସାଧାରଣ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସମିଧାନ । ଏହା 1949 ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସ 26 ତାରିଖ ଦିନ ସମିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ସଭା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ପ୍ରଣାତ ହୋଇଛି । ମାତ୍ର ଏହି ସମିଧାନ ଭାରତରେ 1950 ମସିହା ଜାନୁଆରୀ 26 ତାରିଖରୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା ଓ ଏହି ଦିନଠାରୁ ଭାରତ ଏକ ସାର୍ବଚୋମ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଓ ସାଧାରଣତତ୍ତ୍ଵ ରାଷ୍ଟ୍ରଭାବେ ପରିଣାମିତ ହେଲା ।

ଭାରତୀୟ ସମିଧାନ ବିଶ୍ଵର ସର୍ବବୃଦ୍ଧତା ଲିଖିତ ସମିଧାନ । ଯଦିଓ ଭାରତର ସମିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ସଭା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛି, ଏଥିରେ ସ୍ଵାନ ପାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଯଦିଓ ଭାରତର ସମିଧାନ ବିଭିନ୍ନ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର ସମିଧାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି, ତଥାପି ମଧ୍ୟ ଭାରତର ସମିଧାନ ସେହି ସମିଧାନମାନଙ୍କୁ ଅବିକଳ ନକଳ କରିନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ମୌଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ଭାରତର ସମିଧାନର ପ୍ରସ୍ତାବନା (Preamble) :

ଗୋଟିଏ ଲିଖିତ ସମିଧାନରେ ପ୍ରାୟତ୍ତ ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବନା (Preamble) ଥାଏ । ଏହି ଧାରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଭାରତୀୟ ସମିଧାନରେ ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରସ୍ତାବନା ହେଉଛି ସମିଧାନର ମୁଖ୍ୟବନ୍ଦ ଓ ପ୍ରାକ୍ କଥନ । ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ପ୍ରସ୍ତାବନାରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, “ଆମେ ଭାରତର ଜନସାଧାରଣ ଦୃଢ଼ ସଂକଷ କରୁଛୁ ଯେ, ଭାରତକୁ ଏକ ସାର୍ବଚୋମ ସମାଜବାଦୀ ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧାରଣତତ୍ତ୍ଵ ରୂପେ ଗଠନ କରିବୁ ଏବଂ ଏହାର ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ନ୍ୟାୟ, ଚିନ୍ତା, ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି, ବିଶ୍ୱାସ, ପ୍ରତ୍ୟେ ଓ ଧର୍ମୀୟ ସାଧାନତା, ସ୍ଥିତି ଓ ସୁଯୋଗର ସମାନତା ଓ ସମସ୍ତ ନାଗରିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାହାର ବିକାଶ, ବ୍ୟକ୍ତିର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ର (ଜାତି)ର ଐତିହ୍ୟ ଏବଂ ସଂହତି ପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୀକାରବତ୍ତ ହୋଇ ଭାବୁଡ଼ ପ୍ରଦାନ କରିବୁ ।”

ଏହି ଉଦେଶ୍ୟରେ ଆଜି 1949 ମସିହା ନଭେମ୍ବର 26 ତାରିଖ ଦିନ ଆମ ସମିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ସଭାରେ ଆମେ ଏହି ସମିଧାନଙ୍କୁ ନିଜେ ଗ୍ରହଣ, ବୈଧାକରଣ ଓ ଆମମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରୁଛୁ ।

“WE THE PEOPLE OF INDIA , having solemnly resolved to constitute India into a SOVEREIGN SOCIALIST SECULAR DEMOCRATIC REPUBLIC and to secure to all its citizens : JUSTICE- Social, economic and political; LIBERTY of thought, expression, belief, faith and worship; EQUALITY of Status and of opportunity; and to promote among them all; FRATERNITY assuring the dignity of all individual and the unity and integrity of the Nation. In our constituent assembly this twenty-sixth day of November 1949, do hereby adopt, enact and give to ourselves this constitution”.

ଏହି ପ୍ରତାବନାକୁ ଚର୍କମା କଲେ ସଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ, ପ୍ରତାବନାଟ ହେଉଛି ଭାରତ ସମିଧାନର ଉତ୍ତର । ଏହି ପ୍ରତାବନାରେ ଭାରତୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ନାଗରିକମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଓ ସୁଯୋଗର ଜାତୀୟ ବୀକ୍ୟ, ଭ୍ରଦ୍ରଭାବ, ରାଷ୍ଟ୍ରର ଉଦେଶ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃତି ଭଳି ଶୁଭ୍ରଦୂର୍ଘ୍ର୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଵାନୀତ ହୋଇଛି । ଯଦିବା ଭାରତର ସମିଧାନର ପ୍ରତାବନାଟି ସଂକଷିପ୍ତ ଥାଏ ଏଥିରେ ସମିଧାନର ସାରାଂଶ ନିହିତ । ବାପ୍ତବରେ ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ପ୍ରତାବନାଟି ହେଉଛି ଭାରତ ସମିଧାନର ଆସ୍ତା ।

ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ମୌଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

ଭାରତ ସମିଧାନର ପ୍ରଣେତାମାନେ ଭାରତକୁ ଏକ ମୌଳିକ ସମିଧାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ନଦେଇ ଏକ ଭରମ ସମିଧାନ ଅର୍ପଣ କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକ ନିଷା ଓ ଆଶ୍ରମ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏଣୁ ସମିଧାନର ପ୍ରଣେତାଗଣ ବିଶ୍ଵର ବିଶିଷ୍ଟ ସମିଧାନଗୁଡ଼ିକର ସୁନ୍ଦର ଚର୍କମା କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ସେ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଶୁଭ୍ରଦୂର୍ଘ୍ର୍ତ ତଥ୍ୟ ଓ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଅଂଶମାନ ଉଚ୍ଛବ୍ରତ କରି ଉପସ୍ଥିତ ସଂଶୋଧନ ସହ ଭାରତ ସମିଧାନରେ ଯୋଗ କରିଥିଲେ । ଭାରତ ସମିଧାନର ମୌଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

(1) ବୀର୍ଯ୍ୟତମ ଲିଖିତ ସମିଧାନ (Largest Written Constitution) : ଭାରତର ସମିଧାନ ଏକ ବୀର୍ଯ୍ୟତମ ଲିଖିତ ସମିଧାନ । ଏହା ପୃଥବୀର ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବୀର୍ଯ୍ୟତମ ସମିଧାନ । ମୂଳ ସମିଧାନରେ 395ଟି ଧାରା ଅନେକ ଉପଧାରା, 8 ଟି ଅନୁସୂଚୀ ଏବଂ 22 ଟି ଭାଗ ଥିଲା । ବର୍ତମାନ ସୁରା ସମିଧାନରେ 96 ରୁ ଅଧିକ ଥର ସଂଶୋଧନ କରାଗଲାଣି । ଏହି ସବୁ ସଂଶୋଧନ ଫଳରେ ମୂଳ ସମିଧାନର ଅନେକ ଧାରାକୁ ଉଠାଇ ନିଆଯାଇଛି ଓ କେତେକ ନୂଆ ଧାରା ଓ ନୂଆ ଅନୁସୂଚୀ ଯୋଗ ହୋଇଛି । ଫଳରେ ବର୍ତମାନ ଭାରତ ସମିଧାନରେ 22 ଟି ଅନୁସୂଚୀ ଥିଛି ଓ ଏହା 24 ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ ହୋଇଛି । ଭାରତ ଏକ ସଂଘୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ସମିଧାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ । ଭାରତର ସମିଧାନରେ ଭରମ କେହି ଓ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଲିପିବନ୍ଦୁ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର କଲେବର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଏହାଛତା ଏହି ସମିଧାନରେ କେହି ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କ୍ଷମତା ବନ୍ଧନ, ମୌଳିକ ଅଧିକାର, ମୌଳିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ନିର୍ବାଚନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାବଳୀ, ସମିଧାନ ସଂଶୋଧନ ପ୍ରଣାଳୀ, ଶାସନ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କର ଗଠନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ବିଶାଳ ସମିଧାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

(2) ସଂସଦୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Parliamentary Form of Government) : ଭାରତର ସମିଧାନ ଉତ୍ତର କେହି ଓ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଵରଗରେ ସଂଘୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରତଳନ କରିଛି । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁୟାୟୀ କେହି ଉତ୍ତରରେ ଗୋଟିଏ କେହି ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଅଛି । ଏହାକୁ ସଂସଦ ବା ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ସଦନ ବିଶିଷ୍ଟ – ଲୋକସନ୍ଧା (ନିମ୍ନ ସଦନ) ଓ ରାଜ୍ୟ ସନ୍ଧା (ଉଚ୍ଚ ସଦନ) । ନିମ୍ନ ସଦନର ନିରକ୍ଷୁଶ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ ଦଳର ନେତା ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କର ନେତୃତ୍ବରେ ମନ୍ତ୍ରମଣିଲ ଗଢାଯାଏ । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ମନ୍ତ୍ରମଣିଲ ସେମାନଙ୍କ ଶାସନର ଶାସନଗତ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ସଂସଦର ନିମ୍ନ ସଦନ (ଲୋକସନ୍ଧା) ନିକଟରେ ଦାୟୀ ରୁହନ୍ତି । ସଂସଦୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶାସନ ମୁଖ୍ୟ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ରାଷ୍ଟ୍ର ମୁଖ୍ୟ ଅଟେ । ବାପ୍ତବରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଭାରତୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା (Real Executive), ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ନାମ ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା (Nominal Executive) । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁୟାୟୀ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ସାମିଧାନିକ ମୁଖ୍ୟ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାର ସଂସଦୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଥାଏ । ରାଜ୍ୟ ଶାସନରେ ରାଜ୍ୟପାଲ ନାମମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଓ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି ।

(3) ସଂଘୀୟ ଶାସନ ଓ ଏକିକି ପ୍ରକୃତ (Federation with Unitary Spirit) : ଭାରତର ସମିଧାନ ଭାରତରେ ସଂଘୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରତଳନ କରାଇଛି । ଯଦି ବା ଭାରତର ସମିଧାନରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ସଂଘ ଶବ୍ଦର ପ୍ରତଳନ ନାହିଁ

ତଥାପି ସଂଘୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସମସ୍ତ ମୌଳିକ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ପ୍ରଥମତଃ ସଂଘୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶାସନର ଏକ ମୂଳ ଉପାଦାନ ହେଲା କେତ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ୍ଷମତାର ବନ୍ଧନ । ଭାରତର ସଂଘୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଗୋଟିଏ କେତ୍ର, 28 ଟି ରାଜ୍ୟ ଓ ୭ ଟି କେତ୍ରଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନ ଅତି ସ୍ଵର୍ଗତାବେ କେତ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ୍ଷମତାର ଆବଶ୍ୟକତା କରିଛି । କେତ୍ର ସରକାର କେତ୍ର ସ୍ଵର୍ଗରେ ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଭର୍ଯ୍ୟ ମିଳିବା ସ୍ଵର୍ଗରେ ସମ୍ବିଧାନର ପ୍ରସରଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଆଜନ ପ୍ରଣାଯନ କରିଥାଆଏ, ସେହିପରି କେତ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଭର୍ଯ୍ୟ ମିଳିବା ସ୍ଵର୍ଗରେ ସମ୍ବିଧାନର ପ୍ରସରଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଆଜନ ପ୍ରଣାଯନ କରିଛି । ଦିତୀୟରେ ସଂଘୀୟ ଶାସନ ପାଇଁ ଏକ ଲିଖିତ ଓ ଅନମନୀୟ ସମ୍ବିଧାନର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ତାହା ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନର ମଧ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଦୃତୀୟରେ ସଂଘ ରାଷ୍ଟ୍ର ପାଇଁ ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ନ୍ୟାୟପାଳିକାର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନରେ ନ୍ୟାୟପାଳିକାକୁ ନିରପେକ୍ଷ ରଖିବା ଲାଗି ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । ଏହିପରି ସଂଘୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ମୌଳିକ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

(4) ନମନୀୟତା ଓ ଅନମନୀୟତାର ଏକ ମିଶ୍ରଣ (A Blend of Flexibility and Rigidity) : ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ ଆଂଶିକ ନମନୀୟ ଓ ଆଂଶିକ ଅନମନୀୟ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ଅନୁସ୍ତତ ତିନୋଟି ପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଅତି ସହଜ ଓ ନମନୀୟ ଅନ୍ୟଟି ଆଂଶିକ ଅନମନୀୟ ଓ ଶେଷ ପରିଚିତି ଅତି ଜଟିଳ ଓ ଅନମନୀୟ । ନମନୀୟ ପଦ୍ଧତିରେ ସମ୍ବିଧାନର କେତେକ ଅଂଶ ସାଧାରଣ ଆଜନ ପ୍ରଣାଯନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସଂସଦ ଦାରୀ ସାଧାରଣ ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠତା ମାଧ୍ୟମରେ ସଂଶୋଧନ ହୋଇପାରେ । ମଧ୍ୟମ ପନ୍ଥରେ ସମ୍ବିଧାନର କେତେକ ଅଂଶ ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ଆଗତ ବିଧେୟକ ସଂସଦର ଭର୍ଯ୍ୟ ଗୃହରେ ପୃଥକ ଭାବେ ମୋଟ ସତ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାର ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠ ମତ ଓ ଗୃହରେ ଉପର୍ଦ୍ଵିତୀ ଥାଇ ମତଦାନ କରୁଥିବା ସତ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାର ଦୁଇ ଦୃତୀୟାଂଶ ସମର୍ଥନ ହାସଲ କଲେ ଯାଇ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଶୋଧନ ସମ୍ବନ୍ଦ ହୋଇଥାଏ । ଶେଷ ପରିଚିତି ଅତି ଜଟିଳ ଓ ଅନମନୀୟ ପଦ୍ଧତି । ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ସମ୍ବିଧାନର କେତେକ ସଂଶୋଧନ ନିମିତ୍ତ ଦୃତୀୟ ପଦ୍ଧତିରେ ସଂଶୋଧିତ ବିଧେୟକଟି ଗୃହୀତ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଅତି କମରେ ଅର୍ଦ୍ଧକ ରାଜ୍ୟର ସମର୍ଥନ ଆବଶ୍ୟକ । ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନର ସମସ୍ତ ବିଧେୟକ କେତ୍ର ସରକାର ଆଗତ କରନ୍ତି । ବିଧେୟକଗୁଡ଼ିକ ଭର୍ଯ୍ୟ ଗୃହ ଦାରୀ ଗୃହୀତ ହେବା ପରେ ଓ ଶେଷରେ ଗର୍ବପତିକର ସ୍ବାକୃତି ପାଇଲେ ହିଁ ଆଜନ ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଆଏ ।

(5) ଗଣତାନ୍ତିକ ସାଧାରଣତତ୍ତ୍ଵ (Democratic Republic) : ଭାରତ ଦିଶର ସର୍ବବୃଦ୍ଧତ ଗଣତାନ୍ତିକ ରାଷ୍ଟ୍ର । ଭାରତର ଶାସନ ଲୋକମାନଙ୍କର ମତ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଗ୍ରାମରେ ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ, ସହରାଞ୍ଚଳରେ ପୌରସ୍ବା, ରାଜ୍ୟରେ ବିଧାନମଣ୍ଡଳ ଓ କେତ୍ରରେ ସଂସଦ ଦାରୀ ଶାସନ ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସାର୍ବଜନୀୟ ସାବାଲକ ମତଦାନ ପ୍ରଥା ପରିଚିତ । ଭାରତରେ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ, ଭାଷା, ଅଞ୍ଚଳ ବା ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦା ଭଲି ଆଧାରକୁ ବିଚାର କରାନ୍ୟାକ ସମସ୍ତକୁ ସମାନ ଭାଜନ୍ତିକ ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି । ସମୟବନ୍ଦ ଭାବରେ ନିଯମିତ, ଅବଧି ଓ ନିରପେକ୍ଷ ନିର୍ବାଚନ ସମ୍ବନ୍ଦ୍ରୀ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଜନସାଧାରଣ ସାର୍ବଜୀବି ବା ସର୍ବୋତ୍ତମା କ୍ଷମତାର ଅଧିକାର । ଏଠାରେ ଆଜନ ଅନୁୟାୟୀ ଶାସନ ଚାଲେ ଓ ଏହାର ସମସ୍ତ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଅଧିକାର ଓ ସ୍ବାଧାନତା ସମ୍ମୂର୍ଦ୍ଧତାବେ ସୁରକ୍ଷିତ । ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ଭାରତକୁ ଏକ ଗଣତାନ୍ତିକ ସାଧାରଣତତ୍ତ୍ଵ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

(6) ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ (Fundamental Rights and Duties) : ଭାରତ ସମ୍ବିଧାନର ଦୃତୀୟ ଭାଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନାଗରିକମାନଙ୍କର ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବିଧାନର ମହାନ୍ତିର ଓ ଗୋରବ ବୃଦ୍ଧି କରନ୍ତି । ମୂଳ ସମ୍ବିଧାନରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଅଛି । ପେଣ୍ଡୁଡ଼ିକ ହେଲା (1) ସମାନତା ଅଧିକାର, (2) ସ୍ବାଧାନତା ଅଧିକାର, (3) ଶୋଷଣ ବିରୋଧୀ ଅଧିକାର, (4) ଧର୍ମ ସ୍ଵାଧୀନତା ଅଧିକାର, (5) ସଂସ୍କୃତି ଓ ଶିକ୍ଷାଗତ ଅଧିକାର ଓ (6) ସାମିଧାନିକ ପ୍ରତିକାର ଅଧିକାର । ସମ୍ବିଧାନ କେବଳ ଏହି ମୌଳିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ବାକୃତି ଦେଇନାହିଁ । ଏହାର ସୁରକ୍ଷା ଦାୟିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଦେଇଛି । ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ସହଜରେ କ୍ଷୁର୍ଷ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ନାଗରିକ ତା'ର ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ସିଧାସଲଖ ଉଚ୍ଚତମ

ନ୍ୟାୟାଳୟକୁ ଯାଇପାରିବ । ଏଠାରେ ପୂର୍ବନା ଦିଆଯାଇପାରେ ଯେ, ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ସମିଧାନକୁ ସଂଶୋଧନ କରାଯାଇଛି ଓ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାରକୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ମାନ୍ୟତା ଦିଆଯାଇଛି । ଏହା 2010 ମସିହା ଏହିଲ 1 ତାରିଖରୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା ।

ଅଧିକାର ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଗାଙ୍ଗାବେ ଜତିତ । ଭାରତର ଜନସାଧାରଣ ବିବେକ ଅନୁସାରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିବେ ବେଳି ସମିଧାନର ପ୍ରଶେତାମାନେ ଆଶା କରିଥିଲେ । ବୋଧନୁଏ ସେଇଥିପାଇଁ ସେମାନେ ସମିଧାନରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଷୟରେ ଭଲ୍ଲେଖ କରିନଥିଲେ । 1976 ମସିହାର 42ତମ ସମିଧାନ ସଂଶୋଧନ ଆଇନ ବଳରେ ସମିଧାନର ଚତୁର୍ଥ ଭାଗ ୫ 51 (କ) ଧାରାରେ 10 ଗୋଟି ମୌଳିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ଜାତୀୟତା, ଜାତୀୟ ଏକତା, ଅଞ୍ଚଳତା, ବିକାଶ, ସଂସ୍କୃତି, ଭାବୁରାବ, ପରିବେଶ, ମାନବିକତା ଆଦିର ସୁରକ୍ଷା ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମିଧାନରେ ସର୍ବମୋଟ 11ଟି ମୌଳିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଷୟରେ ଭଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ।

(7) ରାଷ୍ଟ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ନୀତି (Directive Principle of State Policy) : ସମିଧାନରେ ଚତୁର୍ଥ ଭାଗର 36 ଧାରାରୁ 51 ଧାରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଷ୍ଟ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ନୀତିଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ସରକାରଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ପ୍ରବୃତ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ନାତିଗୁଡ଼ିକ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ । ଯଥା : (1) ସମାଜବାଦୀ (2) ଉଦାରବାଦୀ (3) ଗାନ୍ଧିବାଦୀ । ଏହି ନାତିଗୁଡ଼ିକ ଜନମଙ୍ଗଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ଗଠନ ପାଇଁ ସହାୟକ ହୁଅଛି । ମାତ୍ର ଏହି ସବୁ ନୀତି ଗୁଡ଼ିକ ନ୍ୟାୟାଳୟରେ ସାବ୍ୟଷ୍ଟ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ମୂଳ ସମିଧାନରେ 20ଟି ନିର୍ଦ୍ଦେଶମୂଳକ ନୀତି ଥିଲା । 1976 ମସିହାରେ ମୃହୀଟ 42ତମ ସମିଧାନ ସଂଶୋଧନ ଦ୍ୱାରା ଆର 3 ଟି ନୂଆ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାମ୍ବକ ନୀତି ଯୋଗ କରାଯାଇଛି । ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ଭାରତରେ ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଗଣତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେତ ।

(8) ସ୍ଵାଧୀନ, ସୁସଂହତ ଓ ନିରପେକ୍ଷ ନ୍ୟାୟପାଳିକା (Independent, Integrated and Impartial Judiciary) : ଭାରତର ସମିଧାନ ଏକ ଆଦର୍ଶ ଓ ଭାନୁତ ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଭାରତର ସର୍ବୋତ୍ତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ଓ ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ସମିଧାନଠାରୁ ପାଇ ପାରିଥାଏଇ । ଭାରତର ସମିଧାନ ଅନୁୟାୟୀ ଭାରତରେ ଏକକ ଓ ସୁସଂହତ (Single and Integrated) ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅର୍ଥାତ ଦେଶର ସର୍ବନିମ୍ନ ବିଚାରାଳୟଠାରୁ ଆଗ୍ରହ କରି ସର୍ବୋତ୍ତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ସମସ୍ତ ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗୋଟିଏ ସୁତ୍ରରେ ବନ୍ଦ । ଭାରତର ନ୍ୟାୟପାଳିକା ସାଧାରଣତଃ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ବା ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧାନ ନୁହୁନ୍ତି । ନ୍ୟାୟପାଳିକା ନାଗରିକମାନଙ୍କର ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା ଅଟେ । ସର୍ବୋତ୍ତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ଭାରତର ସମିଧାନର ରକ୍ଷକ ।

(9) ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷତା (Secularism) : ଭାରତ ଏକ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ରାଷ୍ଟ୍ର । ସମିଧାନର ପ୍ରାସାବନାରେ ଭାରତକୁ ଏକ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ରାଷ୍ଟ୍ର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିଲା । ଭାରତରେ ବନ୍ଦ ପ୍ରକାରର ଧର୍ମ ପ୍ରତିକିତ ମାତ୍ର ଭାରତରେ ସମିଧାନ କୌଣସି ଧର୍ମକୁ ରାଷ୍ଟ୍ର ଧର୍ମରାବେ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରିନ୍ଦିଏଁ ଧର୍ମ ବ୍ୟାପାରରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ନିରପେକ୍ଷତା ଅବଳମ୍ବନ କରେ । ଭାରତର ସମିଧାନ ଧର୍ମୀୟ ସମାଜା ଓ ସର୍ବ ଧର୍ମ ସମନ୍ୟ ଉପରେ ବୁଝାଇ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଧର୍ମ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବ୍ୟାପାର ହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକର ଧର୍ମୀୟ ସାଧାନଟାକୁ ମୌଳିକ ଅଧିକାରରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁତ କରାଯାଇଥିଲା । ଭାରତରେ ଧର୍ମ ଭିରିରେ କୌଣସି ବାନ୍ଧବିଚାର କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଭାରତର ସମିଧାନ ଅନୁସାରେ ଧର୍ମୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ଅର୍ଥ ଧର୍ମୀୟ ସ୍ଵେଚ୍ଛାଚାରିତାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ ।

(10) ଏକକ ନାଗରିକତା (Single Citizenship): ଭାରତ ଏକ ସଂଘ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଏଠାରେ ଦେଇ ନାଗରିକତା ପରିବର୍ତ୍ତ ଏକକ ନାଗରିକତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଭାରତର ନାଗରିକ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀ ହେଲେ ବି ସେ କେବଳ ଭାରତର ନାଗରିକ । ଏହି ଏକକ ନାଗରିକର ଜାତୀୟ ଏକତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ବିଶେଷରାବେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ।

ନିଜକ ନିଜେ ପରଶ୍ଵିବା:

ପ୍ର 1. ଠିକ ହରର ଚୟନ କର ।

ଭାରତୀୟ ସମିମାନଙ୍କ ଲିଖ ପଣୟନ କରିଥିଲେ ?

- (ক) ভারতীয় সংস্কৃত
 (খ) বৃটিশ সংস্কৃত
 (গ) পর্মিধান পশ্চয়ন সরা
 (ঘ) জবাহারলাল নেহেরু

ପ୍ର 2. ଦିଲାଟି ବାଜ୍ୟରେ ଉପର ଦିଆ ।

ଭାରତକ କାହିଁକି ସାଧାରଣତଥି ଗାସ କୁହାଯାଏ ?

2.4. ସରକାର ବିଭିନ୍ନ ଅଳ୍ପ : ବ୍ୟବସାୟିକ ଚାର୍ମିଣାଲୀ ଓ ନ୍ୟାୟପାଳିକା :

ଭାର୍ତ୍ତା ପଣ୍ଡିତ : ବ୍ୟବସ୍ଥାପକୀ, ଜ୍ଞାନ୍ୟଧାଳକୀ ଓ ପାତ୍ର
ସରକାର ଗାନ୍ଧିର ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗ । ଏହାହିଁ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପରିଚାଳନା ସଂସ୍ଥା । ଗୋଟିଏ ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଚଳାଇବା ପାଇଁ
ସରକାର ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରନ୍ତି । ଆଇନକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାନ୍ତି ଓ ଆଇନର ସୁରକ୍ଷା ଓ ଆଇନ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନାକୁ ଦଣ୍ଡବିଧାନ
କରନ୍ତି । ଏହି ତିନିଗୋଟି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ତିନିଗୋଟି ବିଭାଗ ଅଛି । ଏହି ତିନୋଟି ବିଭାଗ ହେଉଛି
(1) ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା (Legislature) (2) କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା (Executive) (3) ନ୍ୟାୟପାଳିକା (Judiciary) । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର
ଏହି ତିନିଗୋଟି ବିଭାଗର ସଂଗଠନ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ୍ୟଧାଳକୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା (Legislature) : ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ତିନିଗୋଟି ଅଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗ । ରାଷ୍ଟ୍ରର ଶାସନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ସମସ୍ତ ଆଇନ୍ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣାତ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତର ବର୍ଷର ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ ପାଇଁ ଦୁଇଟି ପ୍ରଗରେ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ସଭାମାନ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା (1) କେତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା (ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ), (2) ରାଜ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା, (ବିଧାନସଭା, ବିଧାନଶବ୍ଦ) । ଏ ମଞ୍ଚରେ ସମ୍ପର୍କ ବିଶ୍ଵଦଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ।

କେନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା (ପାଇଲିଆମେଣ୍ଟ) (Union Legislature - Parliament) :

ଭାରତରେ ସଂସଦୀୟ ଗଣଚନ୍ଦ୍ର ଶାସନ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳିତ । ସଂସଦ ବା ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ହେଉଛି ଆମ ଦେଶର ସର୍ବୋତ୍ତମାନ ପଣୟନକାରୀ ସଂସ୍ଥା । ଏହା ଭାରତୀୟ ଗଣଚନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରାଣକେନ୍ତ୍ର । ଏହି ସଂସଦ ସମସ୍ତ କମତାର ଉତ୍ସ, ସମସ୍ତ ଆଜିନ ପଣୟନର ମୂଳ ଆଧାର ଓ ସମସ୍ତ ନିଷ୍ପତ୍ତିର କେନ୍ତ୍ର । ଭାରତୀୟ ଗଣଚନ୍ଦ୍ରରେ ମଂମଦନ ଏକ ସତ୍ତ୍ଵ ସାନ ଅଛି ।

ସଂସଦର ଗଠନ : ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ୭୨ ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ କେହୁରେ ଏକ ବିଧାନମଣ୍ଡଳର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ଏହି ବିଧାନ ମଣ୍ଡଳକୁ ସଂସଦ ବା ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ କୁହାଯାଏ । ଭାରତର ସଂସଦ ରାଜ୍ୟସଭା, ଲୋକସଭା ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିଛି । ଭାରତର ସଂସଦ ଦୁଇ ସଦନୀୟ ଅଟେ । ଏହି ଦୁଇଟି ସଦନ ହେଲା ରାଜ୍ୟସଭା ଓ ଲୋକସଭା । ରାଜ୍ୟ ସଭା ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ସାର୍ଥ ଗର୍ଭା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ମାତ୍ର ଉତ୍ତର ସଦନ ମିଳିତରାବେ ଦେଶର ସମ୍ବନ୍ଧ ସାର୍ଥ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।

ରାଜ୍ୟ ସଭା (Council of States) : ରାଜ୍ୟ ସଭା ଆମ ସଂସଦର ଦ୍ୱିତୀୟ ବା ଉଚ୍ଚ ସଦନ । ଏହା ଆମ ଦେଶର ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଓ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ ।

ରାଜ୍ୟ ସଭାର ଗୀତନ : ସମ୍ବିଧାନର 80 ଧାରା ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟ ସଭାର ସର୍ବୋତ୍ତମା ସଜ୍ୟବଂଝ୍ୟା 250ରୁ ଅଧିକ ହେବିଲୁଛି । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ 238 ଜଣ ନିର୍ବାଚିତ ସଦସ୍ୟ ଓ 12 ଜଣ ମନୋନୀତ ସଦସ୍ୟ ରହିବେ । ଏହି ସଦନକୁ ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜସେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହାସଲ କରିଥିବା 12 ଜଣ ସଦସ୍ୟଙ୍କୁ ମନୋନୀତ କରିଥାନ୍ତି । ରାଜ୍ୟ

ସଭାରେ ସବୁ ରାଜ୍ୟ ଓ କେନ୍ଦ୍ରସମିତି ଅଷ୍ଟଙ୍କ ଗୃହିକର ସମାନ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରାଯାଇଛି । କମ୍ ଲୋକସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜ୍ୟମାନେ ରାଜ୍ୟସଭାକୁ କମ ସର୍ବତ୍ର ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜ୍ୟମାନେ ରାଜ୍ୟସଭାକୁ ବହୁତ ସର୍ବତ୍ର ପଠାଇଥାଏଇ ।

ନିର୍ବାଚନ : ରାଜ୍ୟସଭାର ସଦସ୍ୟମାନେ ପରୋଷ୍ଠାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ସଦସ୍ୟମାନେ ବିଧ୍ୟାନସଭାର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଦାରା ସମାନ୍ୟପାତିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଏବଂ ଏକକ ହସ୍ତାତର ଗୋଟ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି ।

ଯୋଗ୍ୟତା : ସମ୍ବିଧାନର ୪୫ ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ରାଜ୍ୟସଭାର ସଦସ୍ୟ ହେବା ନିମିତ୍ତ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୋଗ୍ୟତା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । (କ) ସେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକ ହୋଇଥିବେ (ଖ) ତାଙ୍କୁ ଅତିତଃ ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିବ ୭ (ଗ) ରାଜ୍ୟ ବା କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ବିଭାଗର ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳରେ ତାଙ୍କ ନାମ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଳ : ଗାଜ୍ୟସରା ଏକ ସ୍ଥାଯୀ ସରା । ଗାଜ୍ୟସରାର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 6 ବର୍ଷ । ମାତ୍ର ପ୍ରତି 2 ବର୍ଷ ଅତିରିକ୍ତ ଗାଜ୍ୟସରାର ଏକ ଦୃଢ଼ାଯାଂଶୁ ସଦସ୍ୟ ଅବସର ନିର୍ଧାରିତ ଓ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ଦୃଢ଼ାଯାଂଶୁ ସତ୍ୟ ପୁନଃ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ଜଣେ ସର୍ବୀ, ଏକାଧିକବାର ମଧ୍ୟ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇପାରିବେ ।

ପଦବୀ ୧ ହରାଇବା : ରାଜ୍ୟସଭାର ସଦସ୍ୟ ନିମ୍ନଲିଖିତ କାରଣଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କର ସଦସ୍ୟ ପଦ ହରାଇଥାଏଟି - (1) ସେ ଯଦି ଲୋକସଭାକୁ ନିର୍ବଚିତ ହୁଅଛି (2) ସେ ଯଦି କୌଣସି ରାଜ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥାଯିକାକୁ ନିର୍ବଚିତ ହୁଅଛି ୩ (3) ଅଧିକାରୀ ନ ଜଣାଇ ୩୦ ଦିନରୁ ଅଧିକ ଶୁହରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରୁହନ୍ତି ୪ (4) କୌଣସି କାରଣରୁ ରାଜ୍ୟସଭାର ସଦସ୍ୟ ପଦ ପାଇଁ ଅଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ନ୍ତି

ଦରମା ଓ ଭତ୍ତା : ରାଜ୍ୟସଭାର ସଦସ୍ୟ ମାଧ୍ୟମିକ 50,000 ଟଙ୍କା ଦରମା ସହିତ 40,000 ଟଙ୍କା ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ଗ୍ରହଣ ଖର୍ଚ୍ଚ ଓ ସଂସଦର ଅଧିବେଶନ ସମୟରେ ଦେନିକ 1,000 ଟଙ୍କା ଭତ୍ତା ମଧ୍ୟ ପାଆନ୍ତି । ଏହାଛତା ଜଣେ ସଭ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁବିଧା ମଧ୍ୟ ପାଇଥାଆନ୍ତି ।

ଗାଜ୍ୟ ସତାର ଅଧ୍ୟୟନ : ଭାରତର ଉପରାଷ୍ଟପତି ଗାଜ୍ୟ ସତାର ଅଧ୍ୟୟନ ଅଟେ । ଗାଜ୍ୟସତାର ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଉପାଧ୍ୟୟ ଥାଏନ୍ତି । ଉପାଧ୍ୟୟଙ୍କୁ ଗାଜ୍ୟସତାର ସଦସ୍ୟମାନେ ଉପାଧ୍ୟୟତାକେ ନିର୍ବାଚିତ କରିଥାଏନ୍ତି । ଅଧ୍ୟୟକ୍ଷ ଅନୁପସ୍ଥିତରେ ଉପାଧ୍ୟୟ ଗାଜ୍ୟସତାର ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି । ଉତ୍ସ ଅଧ୍ୟୟ ଓ ଉପାଧ୍ୟୟକ୍ଷ ଅନୁପସ୍ଥିତରେ ଅଧ୍ୟୟ ତାଲିକାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ଗହର ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ।

ଗାଜ୍ୟସଭାର ଅଧ୍ୟବେଶନ : ଗାଜ୍ୟସଭାର ଅଧ୍ୟବେଶନ ବର୍ଷକୁ ଅନ୍ୟନ 2 ଥର ବସିଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଲୋକସଭାର ଅଧ୍ୟବେଶନ ଯେତେବେଳେ ରସେ ସେତେବେଳେ ଗାଜ୍ୟସଭାର ଅଧ୍ୟବେଶନ ବସିଥାଏ । ଏହାହା ଅଧିକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗାଜ୍ୟସଭାର ବିଶେଷ ଅଧ୍ୟବେଶନ ଉକାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ଲୋକସଭା ରାଜୀ ଯାରଥିବା ସମୟରେ ଜରୁଗାକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି ଘୋଷଣା ପାଇଁ ବା ଏହାର ମିଆଦ ବନ୍ଧିର ଅନମୋଦନ ନିମନ୍ତେ ଭାଜ୍ୟସଭାର ଆମିଚେଶ୍ଵନ କମ୍ପିଥାଏ ।

ରାଜ୍ୟସଭାର କ୍ଷମତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ : ସଂସଦର ଏକ ଗୁହ୍ୟ ଭାବରେ ରାଜ୍ୟସଭାର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କ୍ଷମତା ସଫ୍ରକ୍ରମେ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ମିଧାନରେ ବିଶେଷଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପ୍ରାୟତଃ ରାଜ୍ୟସଭା ଅଣ - ଆର୍ଥିକ ବିଷୟରେ ଲୋକସଭା ସହିତ ସମାନ କ୍ଷମତା ଉପରୋଗ କରେ । ରାଜ୍ୟସଭା ଉପରୋଗ କରିଥିବା ସମଗ୍ରୀ କ୍ଷମତା ସଫ୍ରକ୍ରମେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛା ।

(1) ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କ୍ଷମତା : ସାଧାରଣ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଭୟ ରାଜ୍ୟସଭା ଓ ଲୋକସଭା ସମାନ କ୍ଷମତାଉପରୋଗ କରନ୍ତି । ଅର୍ଥ ବିଧେୟକ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ବିଧେୟକ ରାଜ୍ୟସଭାରେ ଆଗତ କରାଯାଇପାରିବ । ଲୋକସଭା ଦ୍ୱାରା ଗୃହାତ ଯେ କୌଣସି ଅଣ ଅର୍ଥ ବିଧେୟକ ରାଜ୍ୟସଭାର ମଂଜୁରୀ ବିନା ଏକ ଆଇନରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।

- (2) ଅର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କ୍ଷମତା : ଲୋକସରା ଦୁଇନାରେ ରାଜ୍ୟସରାର ଅର୍ଥ ସଂପର୍କରେ କ୍ଷମତା ସୀମତ ଆଏ । ରାଜ୍ୟସରାରେ ଅର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଧେୟକ ଆଗତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ଲୋକସରାରେ ଆଗତ ହୋଇପାରିବ । ସାଧାରଣତଃ ଅର୍ଥ ବିଧେୟକଗୁଡ଼ିକ ଲୋକସରା ଦ୍ୱାରା ବୃଦ୍ଧତ ହେବାପରେ ଅନୁମୋଦନ ପାଇଁ ବାବୁ ବାବୁଙ୍କୁ ଆସେ । ଖୁବ୍ ବେଶାରେ ରାଜ୍ୟସରା ଏହାକୁ 14 ଦିନ ଅଟକାଇପାରିବ । ଯଦି 14 ଦିନ ରିତରେ ଅର୍ଥ ବିଲଟିଏ ରାଜ୍ୟସରାର ଅନୁମୋଦନ ଲାଭ ନ କରେ ତେବେ ଏହା ବୃଦ୍ଧତ ହେଲା ବୋଲି ଧରିନିଆୟାଏ ।
- (3) କେନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ନିଯନ୍ତ୍ରଣ : ଲୋକସରାପରି ରାଜ୍ୟସରା କେନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ ରଖିପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ କେନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ତାର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକବେ ଲୋକସରା ନିକଟରେ ଦାୟୀ ରହେ । ଏହାଛତା କେନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ବିଶେଷରେ ଲୋକସରା ହୁଁ ଅନାସ୍ତା ପ୍ରତ୍ୟାବ ଆଗତ କରିଥାଏ । ତଥାପି ରାଜ୍ୟସରାର ସଦସ୍ୟମାନେ ପରୋକ୍ଷଭାବେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଅ ଥାନ ଆକର୍ଷଣକାରୀ ପ୍ରତ୍ୟାବ ମାଧ୍ୟମରେ କେନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ ରଖିଥାଏଛି ।
- (4) ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସଂଶୋଧନ କ୍ଷମତା : ଦେଶର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସଂଶୋଧନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଲୋକସରା ପରି ରାଜ୍ୟସରା ମଧ୍ୟ ଅଂଶ ଗୃହଣ କରିଥାଏ । ଏକ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସଂଶୋଧନ ବିଲ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ରାଜ୍ୟସରାରେ ଆଗତ ହୋଇପାରିବ । ପ୍ରତିଟି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସଂଶୋଧନ ବିଧେୟକ ଉତ୍ସ ବୃଦ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ବୃଦ୍ଧତହେବା ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ଏପରି ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସଂଶୋଧନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍ସ ବୃଦ୍ଧକୁ ସମାନ କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।
- (5) ନିର୍ବାଚନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ : ରାଜ୍ୟସରାର ସଦସ୍ୟମାନେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ନିର୍ବାଚନରେ ଅଂଶଗୃହଣ କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟସରାର ସଦସ୍ୟମାନେ ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବାହି ଥାଏଛି । ସେହିପରି ରାଜ୍ୟସରାର ସଦସ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟସରାର ଉପାଧିକଙ୍କୁ ନିର୍ବାଚନ କରନ୍ତି ।
- (6) ନ୍ୟାୟିକ କ୍ଷମତା : ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ବିଶେଷରେ ମହାରିଯୋଗ ପ୍ରତ୍ୟାବ ଗୃହଣ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍ସ ବୃଦ୍ଧ ସମାନ କ୍ଷମତା ଉପରୋଗ କରନ୍ତି । ଦୁଇ ବୃଦ୍ଧରେ ମହାରିଯୋଗ ପ୍ରତ୍ୟାବ ବୃଦ୍ଧତ ହେଲେ ହୁଁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ବହିଷ୍ଵତ୍ ହୁଅଛି । ସେହିପରି ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କର ବହିଷ୍ଵାର କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ସ ବୃଦ୍ଧ ସମାନ କ୍ଷମତା ଉପରୋଗ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କର ବହିଷ୍ଵାର ପ୍ରତ୍ୟାବ ପ୍ରଥମେ ରାଜ୍ୟସରାରେ ଆଗତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଉତ୍ସ ନ୍ୟାୟାଳ୍ୟ ଓ ନ୍ୟାୟାଳ୍ୟର ବିଚାରପତି, ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ବାଚନ ଆୟୋଗ, ମହା ହିସାବରକ୍ଷକ ଓ ସମାକ୍ଷକଙ୍କୁ ପଦବୀରୁ ବହିଷ୍ଵାର କରିବାରେ ଦୁଇ ବୃଦ୍ଧ ସମାନ ଭୂମିକା ଗୃହଣ କରନ୍ତି ।
- (7) ଜଗୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି : ଘୋଷଣାର ଅନୁମୋଦନ : ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ସମ୍ବନ୍ଧିତ 352, 356, 360 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଜଗୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି ଘୋଷଣା କରିଥାଏ । ଏହି ଜଗୁରା ପରିସ୍ଥିତିଙ୍କୁ ସଂପଦ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । କାଠୀୟ ଜଗୁରା ପରିସ୍ଥିତି ଓ ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଜଗୁରା ପରିସ୍ଥିତି ଯଥାକ୍ରମେ 1 ମାସ ଓ 2 ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ସ ଲୋକସରା ଓ ରାଜ୍ୟସରା ଦ୍ୱାରା ବୃଦ୍ଧତ ହେବା କଥା । ଯଦି ଏହି ସମୟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଲୋକସରା ଗାଁ ଯାଇଥାଏ, ତେବେ ରାଜ୍ୟସରା ଜଗୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି ଘୋଷଣାକୁ ଅନୁମୋଦନ କରିଥାଏ ।
- (8) ରାଜ୍ୟସରାର ବିଶେଷ କ୍ଷମତା : ରାଜ୍ୟସରାର ବିଶେଷ କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟରେ ନିମ୍ନୋତ୍ତର ଦିନୋଟି ବିଶେଷ କ୍ଷମତା ଅଛି । ସେବୁତିକ ହେଲା : (1) ସମ୍ବନ୍ଧିତ 249 ଧାରା ଅନୁୟାୟୀ ସାଧାରଣ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟସରା ଏକ ପ୍ରତ୍ୟାବ ପାସ କରି ରାଜ୍ୟ ତାଲିକାରୁତ୍ତ କୌଣସି ବିଷୟ ଉପରେ ଆଗନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସଂପଦକୁ କ୍ଷମତା ଦେଇପାରେ । (2) ସମ୍ବନ୍ଧିତ 312 ଧାରା ଅନୁୟାୟୀ ରାଜ୍ୟସରା ଦୁଇ-ଦୂତୀୟାଂଶ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠ ରୋଟରେ ପ୍ରତ୍ୟାବ ପାସ କରି ସଂପଦକୁ ନୂଆ ସର୍ବରାରତୀୟ ପ୍ରଶାସନିକ ସେବା ଚାକିରା ସୃଷ୍ଟି

ବା ଉଛୁଦ ପାଇଁ ଅଧିକାର ଦେଇପାରେ । (3) ଗାସ୍ତପତିକୁ ବହିଷ୍ଵାର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ରାଜ୍ୟସଭାରେ ଆଗତ ଓ ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

(8) **ବିବିଧ କାର୍ଯ୍ୟ :** ଏହାଛତା ରାଜ୍ୟ ସଭାର ସଦସ୍ୟମାନେ ବିଭିନ୍ନ କମିଟି ଓ ଆୟୋଗର ସଦସ୍ୟ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଣି ପ୍ରଦାନ କରେ । ସେହିପରି ଯଦି କେହି ରାଜ୍ୟସଭାର ସଦସ୍ୟ 60 ଦିନରୁ ଅଧିକ ଦିନ ସଂସଦରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରୁହୁତି ତେବେ ସେହି ସଦସ୍ୟଙ୍କର ସଦସ୍ୟ ପଦକୁ ମଧ୍ୟ ଲୋପ କରି ଦେଇପାରେ । ଏହା ସତ୍ୟ ଯେ, ଭାରତୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ରାଜ୍ୟସଭାର ଏକ ସତ୍ୱତ୍ୱ ଭୂମିକା ଅଛି । ଏହି ଗୃହଟିରେ ବହୁତ ବରିଷ୍ଠ ଓ ଅନୁଭୂତିସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସଦସ୍ୟଭାବେ ଥାଏ । ଏହାର ସଦସ୍ୟମାନେ ବିଭିନ୍ନ ବିଧେୟକ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଵ ଚିତ୍ତର ମତାମତ ରଖିଥାଏ । ଏହି ଗୃହର ସଦସ୍ୟମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଓ ତର୍କ ବଳରେ ଭାରତର ଗଣଭକ୍ତି ସ୍ଵରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଅଥି । ଏହା ସଂସଦର ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ସଂଦସୀୟ ପରମାନନ୍ଦକୁ ଏହାର ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ ।

ଲୋକସଭା :

ଲୋକସଭା ଭାରତୀୟ ସଂସଦର ପ୍ରଥମ ବା ନିମ୍ନ ସଦନ । ଏହାର ସଦସ୍ୟମାନେ ଭାରତର ନାଗରିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଥି । ଏହାକୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ଭାରତୀୟ ଚେତନାର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବାସ୍ତବରେ ଭାରତର ଲୋକସଭା ଭାରତର ଶାସନଙ୍କୁ ରୂପରେଖ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ଗଠନ : ସମ୍ବିଧାନର 81 ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ଲୋକସଭାର ସଦସ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ମୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଲୋକସଭାକୁ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ସର୍ବମୋଟ 530 ଓ କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳରୁ ସର୍ବମୋଟ 20 ଜଣ ସତ୍ୟ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥାଆଏ । ସେହିପରି ଆଜାମୋ ଭାରତୀୟ ସମ୍ପଦାୟର ଲୋକସଭାରେ ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରୁନଥିବାର ଗାସ୍ତପତି ଅନୁଭବ କଲେ ସେ 2 ଜଣ ଆଜାମୋ ଭାରତୀୟ ସତ୍ୟକୁ ମନୋନାତ କରିପାରିବେ । ସୁତରାଂ ଲୋକସଭାର ସର୍ବାଧିକ ସଦସ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା 552 ($530 + 20 + 2$) ରୁ ଅଧିକ ହେବ ନାହିଁ ।

ଯୋଗ୍ୟତା : ଲୋକସଭାର ସଦସ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୋଗ୍ୟତାର ଅଧିକାରୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(1) ସେ ଭାରତର ନାଗରିକ ହୋଇଥିବେ (2) ତାଙ୍କୁ ଅତି କମରେ 25 ବର୍ଷ ହୋଇଥିବ ଓ (3) ତାଙ୍କର ସଂସଦ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇଥିବା ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଯୋଗ୍ୟତା ଥିବ ।

ନିର୍ବାଚନ ପଦ୍ଧତି : ଲୋକସଭାର ସଦସ୍ୟମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଥି । 18 ବର୍ଷରୁ ଉତ୍ସ୍ର ଭାରତୀୟ ନାଗରିକମାନେ ଲୋକସଭାର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିର୍ବାଚିତ କରନ୍ତି । ସାର୍ବଜନୀନ ସାବାଲକ ତଥା ଗୃହ୍ୟ ମତଦାନ ଜରିଆରେ ଭାରତର ନାଗରିକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଭୋଟଦାନ ଅଧିକାର ସାବ୍ୟାସ କରନ୍ତି । ସମ୍ବିଧାନ ଅନୁଯାୟୀ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଜାତି ଓ ଉପଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଲୋକ ସଭାରେ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ଆମ ରାଜ୍ୟରୁ ଲୋକସଭାକୁ 21 ଜଣ ସତ୍ୟ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଥି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ 5 ଜଣ ଅନୁସୂଚୀତ ଜାତି ଓ 3 ଜଣ ଅନୁସୂଚୀତ ଉପଜାତିର ପ୍ରାର୍ଥା ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଳ : ସମ୍ବିଧାନର 83 ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ଲୋକସଭାର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକାଳକୁ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିଲେ କମାଯାଇ ବା ବଡ଼ାଯାଇପାରିବ । ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ବୃଦ୍ଧିକୁ 1 ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଅଧିବେଶନ : ସମ୍ବିଧାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ଲୋକସଭା ବର୍ଷରେ ଅତତଃ 2 ଥର ବସିବ । ସେହିପରି ଦୁଇଗୋଟି ଅଧିବେଶନ ମଧ୍ୟରେ 6 ମାସରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟବଧାନ ରହିବ ନାହିଁ । ପ୍ରାୟତଃ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏହି ଅଧିବେଶନ 2 ଥରରୁ ଅଧିକ ଥର ବସିଥାଏ । ଏହାଛତା ଗାସ୍ତପତି ଲୋକସଭାର ବିଶେଷ ଅଧିବେଶନ ତାକି ପାରିବେ ।

କୋରମ୍ : ଲୋକସଭାର ପ୍ରତିଦିନ କାମ ଆଗ୍ରହ ପାଇଁ ଏକ ନର୍ଦ୍ଦେଶସଂଖ୍ୟକ ସଭ୍ୟଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ଦରକାର । ଏହି ନର୍ଦ୍ଦେଶସଂଖ୍ୟକ ସଭ୍ୟଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିକୁ କୋରମ୍ କୁହାଯାଏ । ଲୋକସଭାର ମୋଟ ସଭ୍ୟସଂଖ୍ୟାର ଏକ ଦଶମାଂଶ ହେଉଛି ଲୋକସଭାର କୋରମ୍ ସଂଖ୍ୟା ।

ଦରମା ଓ ଭତ୍ତା : ଲୋକସଭାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସତ୍ୟ ବର୍ଗମାନ ମାସିକ 50,000 ଟଙ୍କା ଦରମା ସହିତ 40,000 ଟଙ୍କା ନିର୍ବାଚନ ମଣଳୀ ଶଷ୍ଠ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅପିସ ଖର୍ଚ୍ଚପାଇଁ 40,000 ଟଙ୍କା ପାଇଥାଏଟି । ଏହାହତା ଲୋକସଭା ଚାଲିଥିବା ବେଳେ ଶୁଭରେ ଯୋଗଦାନ ପାଇଁ ପ୍ରତିଦିନକୁ .1,000 ଟଙ୍କା ହିସାବରେ ଭତ୍ତା ପାଇଥାଏଟି ।

ଲୋକସଭାର ବାଚସ୍ପତି : ଲୋକସଭାର ଅଧ୍ୟକ୍ଷକୁ ବାଚସ୍ପତି କୁହାଯାଏ । ବାଚସ୍ପତି ଲୋକସଭାର ବୈଠକର ଅଧ୍ୟକ୍ଷତା କରନ୍ତି । ବାଚସ୍ପତି ଲୋକସଭାର ସଦସ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଆଛି । ସାଧାରଣତଃ ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠ ଦଳର ଜଣେ ସଦସ୍ୟ ବାଚସ୍ପତି ଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଆଛି । ବାଚସ୍ପତି କୌଣସି ଦଳୀୟ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଭାବେ ଆସିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଦଳୀୟ ଆନୁଗତ୍ୟ ନଥାଏ । ବାଚସ୍ପତି ଲୋକସଭାର ସଭାକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି । ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ ମାସିକ ଦରମା କ୍ୟାବିନେଟ ମନ୍ତ୍ରିଙ୍କ ଦରମା ସହ ସମାନ । ଶୁଭର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟ ବାଚସ୍ପତିଙ୍କୁ ମାନ୍ୟବର ବୋଲି ସମ୍ମୋହନ କରନ୍ତି । ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ ନିଯନ୍ତ୍ରଣରେ ଲୋକସଭା ସତ୍ୟବାକ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଲୋକସଭାର ଗୋରବ ଓ କାର୍ଯ୍ୟଦିକ୍ଷତା ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ ଦକ୍ଷତା ଓ ତଥା ନିରପେକ୍ଷତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଜଣେ ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସାଧାରଣତଃ 5 ବର୍ଷ ।

ଉପବାଚସ୍ପତି : ଉପବାଚସ୍ପତି ମଧ୍ୟ ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ ପରି ଶୁଭର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଆଛି । ସାଧାରଣତଃ ବିଗୋଧୀ ଦଳର ଜଣେ ସଦସ୍ୟ ଲୋକସଭାର ଉପବାଚସ୍ପତି ଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଆଛି । ଉପବାଚସ୍ପତିଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ । ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତରେ ଉପବାଚସ୍ପତି ଲୋକସଭାର ସଭାକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ।

ଲୋକସଭାର କ୍ଷମତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟବଳୀ : ଲୋକସଭା ସଂସଦର ଲୋକ ପ୍ରତିନିଧି ସଭା ହିସାବରେ ଅଧିକ କ୍ଷମତା ଉପରୋଗ କରେ । ଲୋକସଭା ସଂପାଦନ କରୁଥିବା କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

(1) **ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା କାର୍ଯ୍ୟ :** ଲୋକସଭା ସଂସଦର ଅଧିକ କ୍ଷମତା ସଂପନ୍ନ ସଦନ । ଏହାର ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମତା ବ୍ୟାପକ ଅଟେ । ଏହି ସଦନରେ ଉଭୟ ଅର୍ଥ ଓ ଅଣ୍ଟ ଅର୍ଥ ବିଲ୍ ଆଗତ କବାୟାଇପାରିବ । କେହି ଓ ଯୁଗୀ ତାଳିକା ଅତର୍କୁ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଲ୍ ଲୋକସଭାରେ ଆଗତ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି କୌଣସି ଅଣ ଅର୍ଥ ବିଲ୍ ଗାନ୍ୟ ସଭାରେ ଆଗତ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ସେହି ବିଧେୟକଟି ଲୋକସଭାକୁ ଅନୁମୋଦନ ପାଇଁ ଆସିଥାଏ ।

(2) **କେହି କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ନିଯନ୍ତ୍ରଣ :** ଲୋକସଭା କେହି କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାକୁ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ ଅନୁସାରେ କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ତାହାର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଶାସନ ପାଇଁ ସଂସଦ ପାଖରେ ଉରରହାୟା ରୁହେ । ଯଦି ଲୋକସଭା କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ବିଶେଷରେ ଅନାସ୍ଵା ପ୍ରତ୍ୟାବ ଗ୍ରହଣ କରେ ତେବେ, ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳକୁ ଦୂରତ ଉପରେ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାରର ଅନାସ୍ଵା ପ୍ରତ୍ୟାବ ଆଗତ କରାଇବାର କ୍ଷମତା କେବଳ ଲୋକସଭାର ହଁ ଥାଏ । ଏହାହତା ଏହି ଶୁଭର ସଦସ୍ୟମାନେ କେହି ସରକାରଙ୍କ ବିରିନ୍ଦୁ କାର୍ଯ୍ୟ ସମର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ବା ବିରିନ୍ଦୁ ପ୍ରତ୍ୟାବ ଆଗତ କରି କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଓ ସରକାରଙ୍କ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି ।

(3) **ଆର୍ଥିକ କ୍ଷମତା :** ରାଜ୍ୟସଭା ଭୁଲନାରେ ଲୋକସଭାର ଆର୍ଥିକ କ୍ଷମତା ବ୍ୟାପକ । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଅର୍ଥ ସମକ୍ଷୟ ସମସ୍ତ ବିଧେୟକ କେବଳ ଲୋକସଭାରେ ହଁ ଆଗତ ହୋଇପାରିବ । ଲୋକସଭାର ଅନୁମୋଦନ ଲାଭ କରୁଥିବା କୌଣସି ବିଧେୟକଙ୍କ ରାଜ୍ୟସଭା ଅନୁମୋଦନ ପାଇଁ 14 ଦିନରୁ ଅଧିକ ସମୟ ରଖିପାରିବ ନାହିଁ ।

(4) **ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ କ୍ଷମତା :** ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଲୋକସଭା ମଧ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରେ । ସାଧାରଣତଃ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନରେ ବିଧେୟକରୁଣ୍ଡିକ ଲୋକସଭାରେ ଆଗତ ହୋଇଥାଏ । ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ ସମର୍କର୍ତ୍ତ ବିଧେୟକରୁଣ୍ଡିକ ଲୋକସଭାର ଅନୁମୋଦନ ପାଇବାପରେ ରାଜ୍ୟସଭାର ଅନୁମୋଦନ ପାଇଁ ପଠା ଯାଇଥାଏ ।

- (5) **ନ୍ୟାୟିକ କ୍ଷମତା :** ସାଧୁକାର ଭଜକାରୀଙ୍କୁ ଲୋକସରା ହିଁ ଦଣ୍ଡ ଦେଇଥାଏ । ସେହିପରି ଗାସ୍ତ୍ରପତ୍ରିକ ବିଗୋଧରେ ମହାରିଯୋଗ ପ୍ରସ୍ତାବ ମଧ୍ୟ ଲୋକସରାରେ ହିଁ ଆଗତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଲୋକସରା କୋର୍ଟ୍ ହୋଇ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବର ବିଚାର କରିବା । ଏହାଛତା ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତ୍ର, ଭଜତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ଓ ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟର ବିଚାରପତ୍ର, ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ବିଚନ ଆୟୋଗ, ହିସାବରକ୍ଷକ ଓ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳକୁ ବରଖାସ୍ତର କ୍ଷମତା ଉତ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟସରା ଓ ଲୋକସରାର ଅଛି ।
- (6) **ନିର୍ବିଚନ କ୍ଷମତା :** ଲୋକସରାର ସଦସ୍ୟମାନେ ଗାସ୍ତ୍ରପତ୍ର ଓ ଉପ ଗାସ୍ତ୍ରପତ୍ରିଙ୍କର ନିର୍ବିଚନରେ ଅଂଶ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଏହି ଶୁହର ସଦସ୍ୟମାନେ ଲୋକସରାର ବାଚସ୍ତର ଓ ଉପବାଚସ୍ତରଙ୍କୁ ନିର୍ବାଚିତ କରନ୍ତି । ସେହିପରି ସଂସଦର ବିଭିନ୍ନ କମିଟିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଲୋକସରାର ସଦସ୍ୟମାନେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି ।
- (7) **ବିବିଧ କ୍ଷମତା :** ସାଧାରଣତଃ ଲୋକସରାରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂସଦୀୟ କମିଟିର ରିପୋର୍ଟ ଉପରେ ଆଲୋଚନା ହୁଏ । ଏହା ଶାସନକୁ ବହୁଳଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ଏହାଛତା ଲୋକସରାରେ ବିଭିନ୍ନ ଆୟୋଗମାନଙ୍କର ରିପୋର୍ଟ ସମର୍କରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା ହୁଏ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖିବା :

ପ୍ର 3. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

ଅର୍ଥ ବିଲ୍ କେବଳ ————— କଷରେ ଆଗତ କରାଯାଏ ।

ପ୍ର 4. ଦୁଇଟି ବାଜ୍ୟରେ ଉରଗ ଦିଅ ।

ରାଜ୍ୟସରା କିପରି ଏକ ସ୍ଥାୟୀ ଶୁହର ?

ରାଜ୍ୟ ବିଧାନମଣ୍ଡଳ :

ରାଜତୀୟ ସମିଧାନ 168 ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରରରେ ଆଗନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ବିଧାନମଣ୍ଡଳ ବା ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ସରା ରହିଛି । ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଏକ ସଦନୀୟ ବା ଦୁଇ ସଦନୀୟ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ତେଣୁ ରାଜତର ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଗଠନରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏକ ସଦନୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ରାଜ୍ୟର ରାଜ୍ୟପାଳ ଓ ରାଜ୍ୟର ବିଧାନସରାକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ସେହିପରି ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଥିବା ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ରାଜ୍ୟପାଳ ଓ ଦୁଇଟି ସଦନ ଯଥା ବିଧାନ ପରିଷଦ ଓ ବିଧାନସରାକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ରାଜତର 5ଟି ରାଜ୍ୟରେ ବିଧାନ ମଣ୍ଡଳ ଦ୍ୱି-ସଦନୀୟ ଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଗୋଟିଏ ଲୋକୀଏଁ ସଦନ ରହିଛି ।

ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସରା :

ରାଜ୍ୟରେ ଥିବା ବିଧାନ ମଣ୍ଡଳର ନିମ୍ନ ସଦନକୁ ବିଧାନସରା କହାଯାଏ । ଏହା ଏକ ଲୋକପ୍ରିୟ ସଦନ । ରାଜ୍ୟପରାମରି ଆଜନ ପ୍ରତିଯନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ଶୁରୁଦୂର୍ଘଟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।

ଗଠନ :

ରାଜତର ସମିଧାନ ଅନୁଯାୟୀ କୌଣସି ରାଜ୍ୟର ବିଧାନସରାର ସର୍ଯ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା 500ରୁ ଉର୍ଦ୍ଦ୍ଵ ବା 60ରୁ କମ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅନୁସାରେ ସେ ରାଜ୍ୟର ବିଧାନସରାର ସର୍ଯ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ସ୍ଥିର ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ସମିଧାନର 332 ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତି ବିଧାନସରାରେ ଅନୁସୂଚୀତ ଜାତି ଓ ଜନଜାତି ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରେ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ସମ୍ମତ ତେଣାର ବିଧାନସରାର ମୋଟ ସର୍ଯ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା 147 । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ 56ଟି ସ୍ଥାନ ତପସିଲଭୁତ ଜାତି ଓ ଜନଜାତି ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ ଅଛି । ଏହି 56ଟି ସଂରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରୁ 22ଟି ସ୍ଥାନ ତପସିଲଭୁତ ଜାତି ପାଇଁ ଓ 34ଟି ସ୍ଥାନ ତପସିଲଭୁତ ଜନଜାତି ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ ଅଛି ।

ନିର୍ବାଚନ : ବିଧାନସଭାର ସଦସ୍ୟମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାବଳକ ଗୋଟ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ବିଧାନସଭାକୁ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥାଏଇ । 18 ବର୍ଷରୁ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ସମ୍ପଦ ମତଦାତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଦସ୍ୟମାନେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି ।

ଯୋଗ୍ୟତା : ଆମ ସମ୍ବିଧାନର 163 ଧାରା ଅନୁୟାୟୀ ବିଧାନସଭାର ସଦସ୍ୟ ହେବା ଲାଗି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିକର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୋଗ୍ୟତା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । (କ) ସେ ଜଣେ ଭାରତର ନାଗରିକ ହୋଇଥିବେ (ଖ) ସେ 25 ବର୍ଷରୁ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ବୟସ ଲାଭଜନକ ବ୍ୟବସାୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅ ବ୍ୟକ୍ତିକର ସମ୍ପଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣାତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଯୋଗ୍ୟତା ତାଙ୍କର ଥିବ (ଘ) ସେ ସରକାରଙ୍କ ସହ କୌଣସି ହୋଇନଥିବେ (ଡ) ସେ ଦେବାଳିଆ ହୋଇନଥିବେ ୫, (ଚ) ସେ ବିକୃତ ମନ୍ତ୍ରିଷ୍ଠର ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇନଥିବେ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଳ : ସାଧାରଣତଃ ବିଧାନସଭାର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ । କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସମାପ୍ତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ରାଜ୍ୟପାତ୍ର ବିଧାନସଭାକୁ ଭାଙ୍ଗିଦେଇ ଗାସ୍ତପତି ଶାସନ ଜାରି କରିପାରନ୍ତି । ଜାତୀୟ ଜରୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି ସମୟରେ ଗାସ୍ତପତି ବିଧାନସଭାର କାର୍ଯ୍ୟକାଳକୁ ଏକ ବର୍ଷ ବଢାଇ ଦେଇଥାଏଇ ।

ଦରମା, ଭରା ଓ ପେନ୍ସନ୍ : ସମ୍ବିଧାନର 195 ଧାରା ଅନୁସାରେ ବିଧାନସଭାର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ଦରମା, ଭରା, ରାଜ୍ୟରେ ବିଧାନ ସଭାର ସଦସ୍ୟମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିମାଣର ଦରମା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭରା ପାଇଥାଏଇ ।

କୋରମ୍ : ବିଧାନସଭାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈଠକ ବସିବା ପାଇଁ ମୋଟ ସତ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାର ଏକ ଦଶମାଣ $\frac{1}{10}$ କିମ୍ବା 10 ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁଠି ଅଧିକ ହେବ ସେହିସଂଖ୍ୟକ ସତ୍ୟ ନିହାତି ଜରୁଗା ।

ବାଚସ୍ପତି ଓ ଉପବାଚସ୍ପତି : ବିଧାନସଭା ଗଠିତ ହେବାପରେ ଏହାର ପ୍ରଥମ ବୈଠକରେ ସତ୍ୟମାନେ 178 ଧାରା ଅନୁୟାୟୀ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକୁ ବାଚସ୍ପତି ଓ ଅନ୍ୟଜଣକୁ ଉପବାଚସ୍ପତି ଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ କରନ୍ତି । ବାଚସ୍ପତି ବିଧାନସଭାରେ ବୈଠକମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ସେ ଗୃହର ପରିଚାଳନା ଓ ଶାନ୍ତିଶୁଳ୍କା ରକ୍ଷା କରନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ବିଲ୍ ଉପରେ ଉତ୍ତର ପକ୍ଷରୁ ସମାନସଂଖ୍ୟକ ଗୋଟ ଆସେ ସେତେବେଳେ ବାଚସ୍ପତି ତାଙ୍କର ନିଷ୍ପରିମ୍ଲକ ଗୋଟ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତରେ ଉପବାଚସ୍ପତି ବିଧାନସଭାର କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି । ବାଚସ୍ପତି ଦରମା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭରା ମଧ୍ୟ ପାଇଥାଏଇ । ଏହାହତା ବାଚସ୍ପତିଙ୍କ ମାଗଣା ଘର ଓ ସରକାରୀ ଗାତି ମଧ୍ୟ ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ବାଚସ୍ପତି ଓ ଉପବାଚସ୍ପତି ବିଧାନସଭାର ସତ୍ୟ ପଦ ହରାଇଲେ, ନିଜେ ଜୟପା ଦେଲେ ବା ବିଧାନସଭାର ସତ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହିଷ୍ଟତ ହେଲେ ତାଙ୍କର ପଦବୀ ହରାଇଥାଏ ।

ବିଧାନସଭାର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

(1) **ଆଜନ୍ ପ୍ରଣଯନ :** ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭାରୁଟିକର ମୌଳିକ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ରାଜ୍ୟଶାସନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଆଜନ୍ ପ୍ରଣଯନ କରିବା । ସାଧାରଣତଃ ବିଧାନସଭାରୁଟିକ ରାଜ୍ୟ ତାଲିକାରୁତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ଆଜନ୍ ପ୍ରଣଯନ କରିଥାଏ ତେବେ ତାକୁ ବିରୋଧ କଲାଇଲି ଆଜନ୍ ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭାରୁଟିକରେ ପ୍ରଣାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିଧାନସଭାରେ ରୂପୀତ ବିଲ୍ ରାଜ୍ୟପାତ୍ରଙ୍କ ସାକ୍ଷତି ଲାଭ କରିଥାରିବା ପରେ ହିଁ ଆଜନ୍ରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

(2) **ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଉପରେ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ :** ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭା ରାଜ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟପାଲିକାକୁ ମଧ୍ୟ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ ଅନୁୟାୟୀ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ବିଧାନସଭା ନିକଟରେ ଉତ୍ତରଦାୟୀ ରହେ । ବିଧାୟକମାନେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ସମର୍କରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ଉତ୍ତର ଆଦ୍ୟ କରନ୍ତି । ବିଧାନସଭା ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ବିରୋଧରେ ଅନାପ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟାବନ ଗ୍ରହଣକଲେ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଜୟପା ଦିଏ ।

(3) ଆର୍ଥିକ ନିୟମଣିଶା : ରାଜ୍ୟର ଅର୍ଥନୀତି ଓ ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତିକୁ ନିୟମଣିଶା କରିବା ପାଇଁ ବିଧାନସଭାର ଅନେକ କ୍ଷମତା ରହିଛି । ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟର ବାର୍ଷିକ ଆୟବ୍ୟମର ଅଟକଳ ବିଧାନସଭାରେ ଉପସ୍ଥାପିତ, ଆଲୋଚିତ ଓ ଅନୁମୋଦିତ ହୁଏ ।

(4) ସମିଧାନ ସଂଶୋଧନ : ସମିଧାନରେ ସଂଶୋଧନ ଆଶିବା ପାଇଁ ବିଧାନସଭାର ସିଧାସଳଖ କ୍ଷମତା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ 368 ଧାରା ଅନୁସାରେ ସଂଘାୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାର୍ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଯଦି ସମିଧାନ ସଂଶୋଧନ କରାଯାଏ, ତେବେ ତାହା ସଂସଦ ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହେବାପରେ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଧାନସଭାମାନଙ୍କୁ ଅନୁମୋଦନ ପାଇଁ ପଠାଯାଏ ଓ ଅଧାରୁ ଅଧିକ ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭାରୁ ଅନୁମୋଦନ ପାଇବାପରେ ହଁ ସମିଧାନ ସଂଶୋଧନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୁଏ ।

(5) ନିର୍ବାଚନ ସମ୍ପର୍କୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ : ବିଧାନସଭାମାନେ ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ନିର୍ବାଚନରେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟରୁ ରାଜ୍ୟସଭାକୁ ଯାଉଥିବା ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବିଧାନସଭାର ବିଧାୟକମାନେ ନିର୍ବାଚିତ କରନ୍ତି । ଯଦି ରାଜ୍ୟରେ ବିଧାନ ପରିଷଦ ଥାଏ, ତେବେ ତାର ଏକ ଦୃତୀୟାଂଶ୍ୟ ସଭ୍ୟଙ୍କ ବିଧାୟକମାନେ ନିର୍ବାଚିତ କରନ୍ତି । ବିଧାନସଭାର ବିଧାୟକ ମାନେ ବାଚନ୍ଦତି ଓ ଉପବାଚନ୍ଦତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ନିର୍ବାଚନ କରିଥାନ୍ତି ।

(6) ବିଚାର ବିମର୍ଶ କାର୍ଯ୍ୟ : ରାଜ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ, ଦଳ, ଗୋଷ୍ଠୀ, ବିଚାରଧାରା ଓ ସ୍ଵାର୍ଥର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ । ଏହା ଜନମତ ସୁଷ୍ଠିକରେ ଓ ଏହା ରାଜ୍ୟର ଜନମତକୁ ପ୍ରତପଳିତ କରେ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକାରେ ହେଉଥିବା ବିଚାରବିମର୍ଶରୁ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତର କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧାର ରୂପରେଖା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଏ ।

(7) ବିବିଧ କ୍ଷମତା : ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭାରୁ ବିଶବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସିନେଗଲ୍କୁ କେତେଜଣ ପ୍ରତିନିଧି ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅନ୍ତି । ବିଧାନସଭା ନିର୍ବାଚନ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କର ସାଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା କରେ । ବିଧାନସଭାର ସଭ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଲୋକସେବା ଆୟୋଗଙ୍କ ରିପୋର୍ଟ ଓ Accountant Generalଙ୍କ ରିପୋର୍ଟ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରେ । ଏହାହତା ବିଧାନସଭା ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦ୍ରାବ ସୁପାରିଶ କରିଥାଏ ।

ରାଜ୍ୟ ଶାସନରେ ବିଧାନସଭାର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ବିଧାନସଭାର ସଭ୍ୟମାନେ ରାଜ୍ୟର ବିକାଶରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟରେ ସାମ୍ପ୍ରଦୟକ ବିକାଶ ପାଇଁ ବିଧାନସଭା ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ କରିବା ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ ।

ରାଜ୍ୟ ବିଧାନ ପରିଷଦ :

ରାଜ୍ୟ ବିଧାନ ମନ୍ତ୍ରକର ଉଚ୍ଚ ସଦନ ବା ଦୃତୀୟ ସଦନଙ୍କୁ ବିଧାନ ପରିଷଦ କୁହାଯାଏ । ଭାରତରେ 28ଟି ରାଜ୍ୟରୁ ମାତ୍ର 4ଟି ରାଜ୍ୟରେ ବିଧାନ ପରିଷଦ ଅଛି । ସେହି 5ଟି ରାଜ୍ୟ ହେଲେ ବିହାର, ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, କର୍ଣ୍ଣାଟକ, ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ ଓ ଜାନ୍ମ୍ବିକାଶନାମ୍ବିର । ସମିଧାନର 169 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟରେ ବିଧାନ ପରିଷଦ ସୁଷ୍ଠି ବା ବିଲୋପ କରାଯାଇପାରିବ ।

ଗଠନ : ବିଧାନ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ସବୁ ରାଜ୍ୟରେ ସମାନ ନୁହେଁ । ଏହା ଏକ ସ୍ଥାଯୀ ସଭା । ସମିଧାନ ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟ ବିଧାନ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେହି ରାଜ୍ୟରେ ଥିବା ବିଧାନସଭାର ସଂଖ୍ୟାର ଏକ ଦୃତୀୟାଂଶ୍ୟରୁ ଅଧିକ ହେବନାହିଁ କିମ୍ବା 40ରୁ କମ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ବିଧାନ ପରିଷଦ ଆଂଶିକ ମନୋନୀତ ଓ ଆଂଶିକ ନିର୍ବାଚିତ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରଶାଳାରେ ଗୋଟିଏ ବିଧାନ ପରିଷଦ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ।

- (କ) ବିଧାନ ପରିଷଦର ଏକ ଦୃତୀୟାଂଶ୍ୟ ସଭ୍ୟ ବିଧାନସଭା ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅନ୍ତି ।
- (ଖ) ବିଧାନ ପରିଷଦର ଏକ ଦୃତୀୟାଂଶ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ଥିବା ମୁନିସିପାଲିଟି, ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ପରି ସ୍ଥାଯିରଶାସନ ସଂସ୍ଥର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅନ୍ତି ।

(ଗ) ବିଧାନ ପରିଷଦର $\frac{1}{12}$ ଅଂଶ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାନକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବଚିତ ହୁଆଛି ।

(ଘ) ବିଧାନ ପରିଷଦର $\frac{1}{12}$ ଅଂଶ ସର୍ବ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଥିବା ମାଧ୍ୟମିକ ବା ଉଦ୍‌ଦୃଷ୍ଟ ସ୍କୁଲମାନଙ୍କରେ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିବା ଶିକ୍ଷକମୟଙ୍କା ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବଚିତ ହୁଆଛି ।

(ଙ) କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜସେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହାସଳ କରିଥିବା $\frac{1}{6}$ ଅଂଶ ସଦସ୍ୟଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟପାଳ ବିଧାନ ପରିଷଦକୁ ମନୋନୀତ କରିଥାନ୍ତି ।

ଯୋଗ୍ୟତା : ବିଧାନ ପରିଷଦର ସର୍ବ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୋଗ୍ୟତା ଥିବା ଦରକାର ।

- ସେ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକ ହୋଇଥିବେ ।
- ତାଙ୍କ ବୟସ 30 ବର୍ଷ ବା ଉତ୍ସୁର୍ବ ହୋଇଥିବ ।
- ଲୋକ ପ୍ରତିନିଧି ହେବା ପାଇଁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଣାତ ସମସ୍ତ ଯୋଗ୍ୟତା ତାଙ୍କର ଥିବା ଦରକାର ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଳ : ବିଧାନ ପରିଷଦ ରାଜ୍ୟସରା ପରି ଏକ ସ୍ଥାଯୀ କଷ । ପ୍ରତି ବୁଦ୍ଧି ବର୍ଷରେ ଏହାର ଏକ ଦୃତୀୟାଂଶ $\frac{1}{3}$ ସର୍ବ୍ୟ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଏହାର ସର୍ବ୍ୟମାନେ 6 ବର୍ଷ ପାଇଁ ନିର୍ବଚିତ ବା ମନୋନୀତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବିଧାନ ପରିଷଦର ପଦାଧିକାରୀ : ବିଧାନ ପରିଷଦର ସର୍ବ୍ୟମାନେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଅନ୍ୟଜଣଙ୍କୁ ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷଭାବେ ନିର୍ବଚନ କରନ୍ତି । ବିଧାନ ପରିଷଦର ବୈଠକ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ବସେ । ଅଧ୍ୟକ୍ଷକର ଅନୁପସ୍ଥିତରେ ଉପାଧ୍ୟକ ପରିଷଦର ବୈଠକ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ।

ବିଧାନ ପରିଷଦର ବୈଠକ : ସମ୍ମାନ ଅନୁସାରେ ବର୍ଷରେ ଅତିତଃ ଦୁଇଥର ବିଧାନ ପରିଷଦର ଅଧିବେଶନ ବସିଥାଏ । ରାଜ୍ୟପାଳ ବିଧାନ ପରିଷଦର ଅଧିବେଶନକୁ ଆହାନ ଓ ସୁରିତ କରନ୍ତି । ପ୍ରତି ଆର୍ଥିକ ବର୍ଷର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ବିଧାନ ପରିଷଦ ଓ ବିଧାନସରାର ମିଳିତ ବୈଠକରେ ଅଭିଜାଷଣ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି, ବିଧାନ ପରିଷଦର ସର୍ବ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାର ଏକ ଦଶମାଂଶ ବା ଅତି କମରେ 10 ଜଣ ସର୍ବ୍ୟ ନ ହେଲେ ବୈଠକ ବସିପାରେ ନାହିଁ ।

ବିଧାନ ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

- (1) **ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା କାର୍ଯ୍ୟ :** ବିଧାନ ପରିଷଦ ଆଇନ ପ୍ରଣାଳୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରେ । ସାଧାରଣତଃ ସାଧାରଣ ବିଧେୟକରୁତିକୁ ବିଧାନ ପରିଷଦରେ ପ୍ରଥମେ ଆଗତ ହୋଇପାରେ । ବିଧାନ ପରିଷଦ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ବିଧେୟକରୁ ଅନୁମୋଦନ ପାଇଁ ସର୍ବଧିକ 4 ମାସ ସମୟ ନେଇପାରେ ।
- (2) **କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ନିୟମଣି :** ବିଧାନ ପରିଷଦର ରାଜ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟେ ନିୟମଣି ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏହି ପରିଷଦ କୌଣସି ପ୍ରସତ ଉପରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି, ଆଲୋଚନା ଓ ଚର୍କବିତର୍କ କରି ପରୋକ୍ଷଭାବେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- (3) **ଆର୍ଥିକ ନିୟମଣି :** ବିଧାନ ପରିଷଦର ବିଧାନସରା ତୁଳନାରେ ଆର୍ଥିକ କ୍ଷମତା ଅତି ସାମିତି । ଏହି ଗୁହରେ କୌଣସି ଆର୍ଥିକ ବିଲ ଆଗତ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଏହା ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଅର୍ଥ ବିଲକୁ 14 ଦିନରୁ ଅଧିକ ଅଚକାଳ ରଖିପାରିବ ନାହିଁ ।

(4) ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ କ୍ଷମତା : ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନର କେତେକ ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ବିଧାନମଣ୍ଡଳ ଅନୁମୋଦନ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଧାନମଣ୍ଡଳ ଦୁଇ ସଦନ ବିଶିଷ୍ଟ ସେଠାରେ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ ବିଧେୟକରୁଣିକ ଉଭୟ ଗୃହ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବିଧାନ ପରିଷଦର କ୍ଷମତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଧାନସଭାଠାରୁ ନିଶ୍ଚିତତାବେ ଚୌଣ ଅଟେ । ତଥାପି ଏହି ପରିଷଦଗୁଡ଼ିକ ରାଜ୍ୟ ତଥା ଦେଶର ଗଣତନ୍ତ୍ରର ବିକାଶରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହଯୋଗ କରନ୍ତି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖିବା :

ପ୍ର 5. ଶୁନ୍ୟମ୍ବାନ ପୂରଣ କର ।

ଭାରତରେ କେବଳ ————— ଟି ରାଜ୍ୟ ବିଧାନ ପରିଷଦ ଅଛି ।

ପ୍ର 6. ଦୁଇଟି ବାକ୍ୟରେ ଉଭୟ ଦିଆ ।

ବିଧାନ ପରିଷଦ କିପରି ଗଠିତ ହୁଏ ?

କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା :

କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ସରକାରଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଭାଗ । ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସାଦ ଆଜନକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ବିଭାଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ବାସ୍ତବରେ ଏହି ବିଭାଗ ରାଷ୍ଟ୍ର ତଥା ସମ୍ବିଧାନର ଜଲ୍ଦା ଓ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିଥାଏ । ଏହି ବିଭାଗ ବିନା ଗୋଟିଏ ସରକାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ବିଭାଗ ବିଭିନ୍ନ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନ କରୁଥିବାରୁ ସାଧାରଣ ଭାବେ ସରକାର କହିଲେ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ହିଁ ହୁଅ । ଭାରତରେ ସମ୍ବିଧାନ ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତର କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା କେହୁୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଓ ରାଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା । ଏହି ଦୁଇ ସରାୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ସମ୍ବର୍ତ୍ତରେ ନିମ୍ନରେ ବିଶଦଭାବେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

କେନ୍ଦ୍ର କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା :

ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତର କେହୁୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି, ଉପ-ରାଷ୍ଟ୍ରପତି, ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ, ଓ ମହିପରିଷଦକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଭାରତର ଶାସନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିବା ନୀତି, ନିୟମଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଦାୟିତ୍ବ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଉପରେ ନୟସ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

ରାଷ୍ଟ୍ରପତି :

ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନରେ 52 ଧାରାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ଭାରତରେ ଜଣେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ରହିବେ । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରମୂଖ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ସେ କେନ୍ଦ୍ର ସରାୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର ସର୍ବୋତ୍ତମ ପଦାଧିକାରୀ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସଂସଦର ଅବିଛେଦ୍ୟ ଅଞ୍ଚ । ତାଙ୍କର ନିର୍ବାଚିତ ପଦବୀ ଭାରତକୁ ଏକ ସାଧାରଣତତ୍ତ୍ଵ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପରିଣତ କରିଛି । ଭାରତରେ ସଂସଦୀୟ ଶାସନ-ପରତ ପ୍ରତିକିତ ହୋଇଥିବାରୁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶାସନ କ୍ଷମତାକୁ କେହୁୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ପରିଷଦ ଓ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ସମାଦନ କରନ୍ତି । ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଭାରତର ପ୍ରଥମ ନାଗରିକ ।

ଯୋଗ୍ୟତା :

ସମ୍ବିଧାନର 58 ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତିରୁପେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବା ପାଇଁ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୋଗ୍ୟତା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । (1) ସେ ଭାରତର ନାଗରିକ ହୋଇଥିବେ (2) ତାଙ୍କୁ ଅତି କମରେ 35 ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିବ (3) ଲୋକସଭାର ସଦସ୍ୟରୁପେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବା ପାଇଁ ସେ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିବେ (4) ସେ କେନ୍ଦ୍ର ବା ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ କୌଣସି ଲାଭଜନକ ପଦବୀରେ ନଥିବେ ବା ସେ ସରକାରୀ ଚାକିରି କରି ନଥିବେ ।

ନିର୍ବାଚନ ପରିଚି :

ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନର 54 ଏବଂ 55 ଧାରାରେ ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର ନିର୍ବାଚନ ସମର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପରୋଷ ଭାବେ ଭାରତର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକଭାବେ ଏକ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି ଯାହାକୁ କଲେକ୍ୟୁଗାଲ କଲେଜ କୁହାଯାଏ । ଏହି କଲେକ୍ୟୁଗାଲ କଲେଜ କେତ୍ର ସଂସଦର ଉତ୍ତ୍ୟ ରୂହର ନିର୍ବାଚିତ ସଦସ୍ୟ ଓ ଗାନ୍ଧି ବିଧାନସଭା ମାନଙ୍କର ନିର୍ବାଚିତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଏହି ନିର୍ବାଚନରେ ସଂସଦର ଓ ବିଧାନସଭାର ମନୋମୀତ ସହସ୍ର ଓ ଗାନ୍ଧିବିଧାନ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନେ ଅଂଶ ଗୃହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସମ୍ବିଧାନରେ 55 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ସମାନୁପାତିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଏକକ ହସ୍ତାନ୍ତରୀୟ ଭୋଟ ପ୍ରଥା ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ଗାସ୍ତ୍ରପତି ନିର୍ବାଚନ ଗୁପ୍ତ ମତଦାନ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଥା ବା ପ୍ରଶାଳିତିର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା - ଗାସ୍ତ୍ରପତି ନିର୍ବାଚନରେ (କ) କେତ୍ର ଓ ଗାନ୍ଧି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ହାରରେ ଯଥା ସମ୍ବବ ସମ୍ମତ (Uniformity) ଏବଂ (ଖ) ଗାନ୍ଧିମାନଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଷେତ୍ରରେ ସମତା (Parity) ଆଣିବା । ଯଦିବା କଲେକ୍ୟୁଗାଲ କଲେଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସବସ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଭୋଟ ଦିଅନ୍ତି ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଭୋଟର ମୂଲ୍ୟ ଏକ । ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୋଟର ମୂଲ୍ୟ ଏକ ନିର୍ବିଷ୍ଟ ଗାଣ୍ଡିକ ସୂଚି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।

ଗାସ୍ତ୍ରପତି ଶପଥ ପାଠ :

ଗାସ୍ତ୍ରପତି କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଗୃହଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଶପଥ ପାଠ କରନ୍ତି । ଭାରତର ଉତ୍ତମ ନ୍ୟାୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ଓ ଟାକ ଅନୁପସ୍ଥିତରେ ଉତ୍ତମ ନ୍ୟାୟାଳୟର ବରିଷ୍ଟତମ ବିଚାରପତି ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କୁ ଶପଥ ପାଠ କରନ୍ତି । ଗାସ୍ତ୍ରପତି ସମ୍ବିଧାନଙ୍କୁ ସତ୍ୟ ଓ ନିଷ୍ଠାର ସହ ପାଳନ କରିବାକୁ ଉତ୍ସରକ ନାମରେ ଶପଥ କରନ୍ତି ।

ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଓ ପଦଶୂନ୍ୟତା :

ଭାରତର ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ । ସମ୍ବିଧାନର 56 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଜଣେ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ବା ପୂର୍ବତନ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ଏକାଧିକ ବାର ଗାସ୍ତ୍ରପତି ଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବାରେ କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଦକ ନାହିଁ । ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର 5 ବର୍ଷର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପୂରିଗଲେ ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କ ପଦ ଶୂନ୍ୟପଡ଼େ; ସେହିପରି କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର ମୂଲ୍ୟ ହେଲେ, ଗାସ୍ତ୍ରପତି ସ୍ଵଭାବରେ ନିଜ ପଦରୁ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଲେ, ଦାର୍ଘ ଦିନ ଧରି ଗାସ୍ତ୍ରପତି ବିଦେଶ ଗଞ୍ଜରେ ଗଲେ, ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କୁ ବହିଶାର କରାଗଲେ ବା ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କ ନିର୍ବାଚନଙ୍କୁ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ ଅଧିକ ଘୋଷଣା କଲେ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପଦ ଶୂନ୍ୟ ପଡ଼େ ।

ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର ଦରମା ଓ ଭରା :

ଭାରତର ଗାସ୍ତ୍ରପତି ମାଧ୍ୟମରେ 1,50,000 ଟଙ୍କା ଦରମା ପାଆନ୍ତି । ଦରମା ଛାତ୍ର ଗାସ୍ତ୍ରପତି ସଂସଦ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭରା ମଧ୍ୟ ପାଆନ୍ତି । ଅବସର ପରେ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ମୂଲ୍ୟ ଦରମାର 50 ପ୍ରତିଶତ ଟଙ୍କା ପେନସନ ଆକାରରେ ପାଆନ୍ତି । ଭାରତର ଗାସ୍ତ୍ରପତି ଦିଲ୍ଲୀପ୍ରିତି ଗାସ୍ତ୍ରପତି ଭବନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି ।

ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ :

ଗାସ୍ତ୍ରପତି ନିଜ ପଦାଧିକାର ବଳରେ ଯେଉଁ ସବୁ କ୍ଷମତାଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅଦାଳତ ନିକଟରେ ଦାସ୍ତା ଦୁହନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଭିତରେ ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ କୌଣସି ପୌଜଦାରୀ ମୋକଦମା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଶିରଫ୍ଫା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଓ କାର୍ଯ୍ୟପାଳକ :

ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପଦ ଭାରତର ସର୍ବୋତ୍ତମା ପଦବୀ । ସେ ମଧ୍ୟ କେତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟପାଳକଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ । ଭାରତର ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କ ସମସ୍ତ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କଠାରୀ ନ୍ୟାୟ ହୋଇଅଛି । ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କ କଷମତାଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

- (4) **ଜରୁରୀକାଳୀନ କ୍ଷମତା :** ଜରୁରୀକାଳୀନ କ୍ଷମତା ଗାନ୍ଧୁପତିକର ଏକ ଅସାଭାବିକ କ୍ଷମତା । କେତେବେ ଅସାଭାବିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଗାନ୍ଧୁପତି ଏହି କ୍ଷମତା ପ୍ରଯୋଗ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ଜରୁରୀକାଳୀନ ସ୍ଥିତିଗୁଡ଼ିକ ହେଲା : (1) ଜାତୀୟ ଜରୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି (352 ଧାରା), (2) ରାଜ୍ୟର ସାମିଧାନିକ ସଂକଟଜନିତ ପରିସ୍ଥିତି (365 ଧାରା), ଆର୍ଥିକ ଜରୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି (360 ଧାରା) ।
- **ଜାତୀୟ ଜରୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି :** ସାମିଧାନର 352 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଯଦି ଗାନ୍ଧୁପତିକର ହୃଦୟୋଧ ହୁଏ ଯେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବା ଏହାର କୌଣସି ଅଂଶର ନିରାପଦ ଯୁଦ୍ଧ, ବହିଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣ ବା ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ସରସ୍ଵ ବିଦ୍ରୋହ ଦ୍ୱାରା ବିପନ୍ନ ହେଉଛି ବା ଏହାର ଆଶକ୍ତା ଅଛି । ତେବେ ଗାନ୍ଧୁପତି ଜାତୀୟ ଜରୁରୀ ପରିସ୍ଥିତି ଘୋଷଣା କରିପାରିବେ ।
  - **ରାଜ୍ୟ ସାମିଧାନିକ ସଙ୍କଟ ଜନିତ ଜରୁରୀ ପରିସ୍ଥିତି :** ସାମିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଇବା କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯଦି କୌଣସି ରାଜ୍ୟରେ ସାମିଧାନସମ୍ବନ୍ଧ ସରକାରରେ ସାମିଧାନକ ଅଚଳ ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହେବେ ସେଠାରେ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ପରାମର୍ଶକ୍ରମେ ଓ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କର ସୁପାରିଶ ଅନୁସାରେ ଗାନ୍ଧୁପତି ଜରୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି ଘୋଷଣା କରି ଗାନ୍ଧୁପତି ଶାସନ ଜାରି କରନ୍ତି । କେତେକ ସତର ପରିସ୍ଥିତିକୁ ବାଦ ଦେଲେ ମୋଟାମୋଟିଭାବେ ଗାନ୍ଧୁପତିଙ୍କୁ ଏକ ଶୌଭିକ ଭୂମିକା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଯଦିବା ଭାରତର ଗାନ୍ଧୁପତି କେତ୍ରୀୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର ମୁଖ୍ୟ ମାତ୍ର ବାପ୍ରବରେ ସେ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର ପରାମର୍ଶକ୍ରମେ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନ କରନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ‘ରବର ଷାମ’ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ । ଏବୁ ସଭେ ସାମିଧାନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଗାନ୍ଧୁପତି ଏକ ସମ୍ମାନଜନକ ପଦବୀର ଅଧିକାରୀ ଓ ଭାରତର ସାଧାନତା ଓ ଧାର୍ଵାନ୍ତିର ପ୍ରତୀକ ।

ଉପରାନ୍ଧୁପତି :

ଭାରତୀୟ ସାମିଧାନର 63 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଜଣେ ଉପରାନ୍ଧୁପତି ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ଉପରାନ୍ଧୁପତି ବନ୍ଦୁତ୍ୱ କୌଣସି ପ୍ରଶାସନ ଦ୍ୱାରା ନଥାନ୍ତି । ପଦ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗାନ୍ଧୁପତି ପ୍ରଥମ ହେଲେ ଉପରାନ୍ଧୁପତି ଦିତୀୟ ।

ଉପରାନ୍ଧୁପତି ନିର୍ବାଚନ :

ସାମିଧାନର 66 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଗାନ୍ଧୁପତି ସଂସଦର ଉଭୟ ଗୃହର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ଏକ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ଦ୍ୱାରା ସମାନ୍ତ୍ରପାତିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଏକକ ହସ୍ତାନ୍ତରୀୟ ଭୋଟ ପ୍ରଥା ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ଉପରାନ୍ଧୁପତି ନିର୍ବାଚନ ଗୁପ୍ତ ମଦତାନ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥାଏ ।

ଯୋଗ୍ୟତା :

ଉପରାନ୍ଧୁପତିରୁପେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବା ପାଇଁ ଜଣେ ପ୍ରାର୍ଥିକର ଆବଶ୍ୟକ ଯୋଗ୍ୟତା ହେଲା (1) ସେ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକ ହୋଇଥିବେ (2) ତାଙ୍କ ଅତି କମରେ 35 ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିବ (3) ସେ ରାଜ୍ୟସଭାର ସଦସ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିବେ (4) ସେ କୌଣସି ସରକାରୀ ଲାଭଜନକ ପଦବୀରେ ନଥିବେ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଓ ବହିଷ୍କାର :

ଉପରାନ୍ଧୁପତିଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ । କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସରିବା ପୂର୍ବରୁ ଉପ ଗାନ୍ଧୁପତି ସ୍ଵଭାବରେ ପଦବୀ ତ୍ୟାଗ କରିପାରିବେ । ସେହି ପରି ମୃତ୍ୟୁ କିମ୍ବା ନିର୍ବାଚନ ମୋକହମାରେ ପରାଜୟ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ପଦବୀ ଖାଲି ହୋଇପାରେ ଯଦି ରାଜ୍ୟସଭାର ସଂଖ୍ୟାଧିକ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏକ ପ୍ରତ୍ୟାକ୍ଷର ଗୃହୀତ ହୁଏ ଓ ଲୋକସଭା ମଧ୍ୟ ସମର୍ଥନ କରେ ତେବେ ଉପରାନ୍ଧୁପତି ନିଜ ପଦବୀରୁ ବହିଷ୍କତ ହେବେ ।

ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କର ଶପଥ ପାଠ, ଦରମା ଓ ଭରା :

ଗାସ୍ତ୍ରପତି ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ଶପଥ ପାଠ କରାନ୍ତି । ସମ୍ବିଧାନର ଉପ ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କ ପାଇଁ ଦରମା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିନାହିଁ । ମାତ୍ର ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତି ରାଜ୍ୟସଭାର ଅଧିକାରୀଙ୍କ ମାସକୁ 1,25,000 ଟଙ୍କା ଦରମା ପାଆନ୍ତି ଓ ଦରମା ଛାଡ଼ା ମଧ୍ୟ ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭରା ମିଳିଥାଏ ।

ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ :

କେତେ କାର୍ଯ୍ୟପାଲିକାର ଅଂଶ ଭାବରେ ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତି ବହୁ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟମାନ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତି ରାଜ୍ୟସଭାର ଅଧିକାରୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ କରାନ୍ତି । ସେ ରାଜ୍ୟସଭାର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କର ସ୍ଵାର୍ଥ ବା ଅଧିକାରକୁ ରକ୍ଷା କରାନ୍ତି । ସେ ମଧ୍ୟ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପଦ ଖାଲି ପଡ଼ିଲେ ମୁତ୍ତନ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଦୁଲାନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ସେ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳାଧିପତି ଦାୟିତ୍ବ ସମାଦନ କରାନ୍ତି । ଉପ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପଦବୀଟିର ବିଶେଷ କିଛି, ସମ୍ବିଧାନିକ ଭୂମିକା ବା କ୍ଷମତା ନଥିଲେ ବି ଏହା କେତେ କାର୍ଯ୍ୟପାଲିକାର ଏକ ମାର୍ଯ୍ୟାଦାପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦବା । ଭାରତର ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏହି ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ :

ଭାରତର ସଂସଦୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଦ ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛନ୍ତି ଦେଶର ଲୋକପ୍ରିୟ ନେତା, କେତେ ମନ୍ତ୍ରାମଣିକର ନେତା ଓ ସେ ମଧ୍ୟ ଲୋକସଭାର ନେତା, ଭାରତୀୟ ଶାଶ୍ଵତାତ୍ମିକ ଶାସନର ସେ ହେଉଛନ୍ତି କେତ୍ରବିନ୍ଦୁ ।

ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ନିଯୁକ୍ତି ଓ ବହିଶାର :

ସମ୍ବିଧାନର 65 ଧାରା ଅନୁସାରେ ଲୋକସଭାରେ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଟତା ହାସନ କରିଥିବା ଦଳର ନେତାଙ୍କୁ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଅନ୍ତି । ଯଦି କୌଣସି ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଟ ଦଳ ବା ମିଳିତ ଦଳ ନେତା ବାହିବାକୁ ସମର୍ଥ ନ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ନିଜ ଚଙ୍ଗାରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଅନ୍ତି । ସେହିପରି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ବିରୋଧରେ ଲୋକସଭା ଅନ୍ୟାୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସକଲେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ଉପରେ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ଯଦି ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ କୌଣସି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ନ ଦିଅନ୍ତି ତେବେ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବରଣ୍ୟ କରାନ୍ତି ।

ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଶପଥ ପାଠ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ : ଭାରତର ଗାସ୍ତ୍ରପତି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଗୋପନୀୟତା ରକ୍ଷା କରିବାର ଶପଥ ପାଠ କରାନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଜଣେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜ ପଦବୀରେ ରହିପାରିବେ । କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପୂର୍ବିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ବା ନିଜ ଚଙ୍ଗାରେ ଉପରେ ଦେଲେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଦ ଖାଲି ପଡ଼େ ।

ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କ୍ଷମତା :

ଭାରତର ଶାସନରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କ୍ଷମତା ଅତି ବ୍ୟାପକ । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହିଁ ଭାରତୀୟ ଶାସନକଳର ପ୍ରକୃତ ନେତା ଓ ଦେଶର ପ୍ରକୃତ ଶାସନ । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ନେତୃତ୍ବରେ ହିଁ ଦେଶର ଶାସନ ତାଲେ । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ସମାଦନ କ୍ରୂର୍ବିବା କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହେଲା –

- ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ କେତେ ମନ୍ତ୍ରାମଣିକର ଗଠନ କରାନ୍ତି ଓ ମନ୍ତ୍ରୀ ପରିଷଦର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ନାମ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାନ୍ତି ଓ ସେଇମାନଙ୍କୁ ହିଁ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ମନ୍ତ୍ରାଭାବେ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଅନ୍ତି ।
- ମନ୍ତ୍ରାମଣିକର ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହିଁ ବିଭାଗ ବଣ୍ଣନ କରାନ୍ତି । କେଉଁ ମନ୍ତ୍ରୀ କେଉଁ ପଦବୀରେ ରହିବେ ତାହା ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ଥିର କରି ଗାସ୍ତ୍ରପତିଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତି ଓ ତବନୁସାରେ ଗାସ୍ତ୍ରପତି ମନ୍ତ୍ରାମଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭାଗ ବାଣ୍ଣନି ।

- ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର ସମସ୍ତ ବୈଠକରେ ଅଧିକାରୀ କରାନ୍ତି ଓ ବୈଠକର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାନ୍ତି ।
- ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ କେହି ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ତଥାର୍ଥ କରାନ୍ତି ଓ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୟ ରକ୍ଷା କରାନ୍ତି । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗସ୍ଥୁ ରକ୍ଷା କରାନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବଲରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ଅବଗତ କରାନ୍ତି ।
- ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ମୁଖ୍ୟପାତ୍ର ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରାନ୍ତି । ସେ ସରକାରଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମ୍ବଲରେ ଦେଶକୁ ଅବଗତ କରାନ୍ତି ।
- ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଲୋକସଭାର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପୂରିବା ପୂର୍ବରୁ ଲୋକସଭା ଭାଗ କରିବାକୁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ପାରିବେ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପରାମର୍ଶକ୍ରମେ ଲୋକସଭା ଭାଗ କରାନ୍ତି ।
- ଭାରତର ବୈଦେଶିକ ନୀତି ପ୍ରଶନ୍ନରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରାନ୍ତି ।
- ଏହାହତା ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ବିଭିନ୍ନ ଜାତୀୟ ପରିଷଦ ଓ ଆୟୋଗମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟତାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରାନ୍ତି ।

ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ହିଁ ଭାରତର ପ୍ରକୃତ ଶାସକଭାବେ ଅଧିକାର କରିଛି । ଭାରତର ଶାସନର ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ସମ୍ଭାବିତ ହୁଏ । ଜଣେ ଦୃଢ଼ମନ୍ତ୍ର, ବନ୍ଦୀ, ସାହାରୀ ଓ ସ୍ଥିର ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପଦ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହିଁ ଦେଶକୁ ସଠିକ୍ ନେବୁବୁ ଦେଇପାରିବ ।

କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ :

କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ କେହୀୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ । ସମ୍ବିଧାନ 74 (ଗ) ଧାରା ଅନୁସାରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାୟ କରିବା ପାଇଁ କେହିରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନେବୁବୁରେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ରିପରିଷଦ ରହିଥାଏ । ଭାରତର ଶାସନ ସଂପଦୀୟ ପରମାରୀ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ଦେଶର ସମସ୍ତ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ଚାଲେ । ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଦେଶର ଶାସନ ଚଳାନ୍ତି । ବାନ୍ଧବରେ କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ହିଁ ସମ୍ବ୍ରଦ ଦେଶ ପାଇଁ ନୀତି ନିର୍ବିରଣ କରାନ୍ତି ଓ ସେବୁତିଙ୍କୁ ବାନ୍ଧବ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରାନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଦେଶର ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ଓ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗସ୍ଥୁ ରକ୍ଷା କରିଥାଏ ।

ମନ୍ତ୍ରିପରିଷଦର ନିୟୁକ୍ତି :

ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ମନ୍ତ୍ରିପରିଷଦର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରାନ୍ତି । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତି ଦିଅନ୍ତି ଓ ପରେ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ ଅନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତି ଦିଅନ୍ତି । କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ରେ ସାଧାରଣତଃ ନା ପ୍ରାଚୀୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥାଆନ୍ତି, ଯଥା, (1) କ୍ୟାବିନେଟ ମନ୍ତ୍ରୀ, (2) ରାଷ୍ଟ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ, (3) ଉପମନ୍ତ୍ରୀ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରି ପରିଷଦର ଆକାର ଲୋକସଭାର ମୋଟ ସଦସ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାର ଶତକତା ପରିମାଣ ଭାଗ (15 %)ରୁ ଅଧିକ ହେବ ନାହିଁ । ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ମାସକୁ 34,000 ଟଙ୍କା, କ୍ୟାବିନେଟ ମନ୍ତ୍ରୀ 33,000 ଟଙ୍କା ଓ ଉପମନ୍ତ୍ରୀମାନେ 30,000 ଟଙ୍କା ଦରମା ପାଆନ୍ତି । ଏହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର ସମସ୍ତ କ୍ୟାବିନେଟ ପାହ୍ୟାର ମନ୍ତ୍ରୀ ନେବୁ ଗୋଟିଏ କ୍ୟାବିନେଟ ଗଠିତ ହୁଏ । ଏହା ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଅଂଶ । ସମସ୍ତ କ୍ୟାବିନେଟ ପାହ୍ୟାରମନ୍ତ୍ରୀ ପରିଷଦର ସଦସ୍ୟ ମାତ୍ର ସମସ୍ତ ମନ୍ତ୍ରୀ କ୍ୟାବିନେଟର ସଦସ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ।

ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଓ କ୍ୟାବିନେଟର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ : କେହି ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଏକ ବୃଦ୍ଧତା ସଂଗ୍ରହ ହୋଇଥିବାରୁ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର ସମ୍ବାଦିତ ହେଉଥିବା କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହେବା -

- ସରକାର କେଉଁ ଆଧାରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ଓ ଗାସ୍ତୁର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଓ ପ୍ରଗତିର ଦିଗନ୍ତ ହେବେ ସେ ସମ୍ବିତ
ନାତିରୁତିକ ସ୍ଥିର କରନ୍ତି ।
- ନିର୍ବାଚିତ ନାତିରୁତିକର ସଫଳ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଧାନ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ଆଭିନାନୀତି ବିଧେୟକରୁତିକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି
ଓ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ୁଥିବା ଅର୍ଥ ଲାଗି ବିରେବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି ।
- ଦେଶର ଦେଇନହିନ ପ୍ରଶାସନିକ କାର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳନା ।
- ସମ୍ବିଧାନ 24(1) ଧାରାନୁସାରେ ଗାସ୍ତୁପତି ଶାସନର ସୁପରିଚାଳନା ପାଇଁ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ସହ
ପରାମର୍ଶ କରନ୍ତି, ଏଣୁ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଗାସ୍ତୁପତି ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିବା ପରାମର୍ଶ ଗାସ୍ତୁପତିକୁ
ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।
- ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟମାନେ ମିଳିତଭାବେ ସରକାରଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକାଳୀ ପାଇଁ ଲୋକସତ୍ତା ନିକଟରେ ଉଭର
ଦାୟୀ ରୁହନ୍ତି ।
- କ୍ୟାବିନେଟ ସଦସ୍ୟମାନେ ଦେଶର ବୈଦେଶିକ ବ୍ୟାପାରକୁ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ।
- ଯୁଦ୍ଧ, ବହିଆକ୍ରମଣ, ଆଭ୍ୟନ୍ତରାଣ ବିହ୍ରୋହ, ଗୃହଯୁଦ୍ଧ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟକାଳ ଦଙ୍ଗ, ବନ୍ୟା ଓ ବାତ୍ୟା ପରି ଆକ୍ଷିକ
ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୁକାବିଲା କରିବା ମଧ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର କାମ ।
- କେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟମାନେ ଦେଶର ବିକାଶମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସଫଳ ରୂପାୟନର ସମାଧା କରନ୍ତି ୭
କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସଫଳତା ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।

ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନିକ ବ୍ୟକ୍ତ୍ୟା ଅନୁସାରେ କେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ହିଁ ଦେଶ ଶାସନର ପ୍ରକୃତ କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଅଟେ । ଏହାର
ଚାରିପଟେ ଭାରତର ସମ୍ପତ୍ତି ଗାଜନ୍ତେତିକ ସଂସ୍ଥା ଓ ବ୍ୟକ୍ତ୍ୟା ଘୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଲେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷିବା :

ପ୍ର 7. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

କେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରିପରିଷଦ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକ ଭାବେ —— ନିକଟରେ
ଉଭରଦାୟୀ ରହନ୍ତି ।

ପ୍ର 8. ଦୂରଟି ବାକ୍ୟରେ ଉଭର ଦିଅ ।

ଭାରତର ଗାସ୍ତୁପତି କିପରି ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି ?

ରାଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା :

କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ପରି ପ୍ରତି ରାଜ୍ୟରେ ଶାସନ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ପ୍ରତି ରାଜ୍ୟରେ ଶୋଟିଏ ରାଜ୍ୟ
କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଥାଏ । ରାଜ୍ୟର ସମ୍ପତ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର କାର୍ଯ୍ୟ ରାଜ୍ୟପାଳିକାର ନାମକୁ ମାତ୍ର ମୁଖ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ମାତ୍ର ରାଜ୍ୟ
ପ୍ରକୃତ ଶାସନ ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରିପରିଷଦର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହୁଏ ।

ରାଜ୍ୟପାଳ :

ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟର ସମ୍ବିଧାନିକ ଓ ନାମମାତ୍ର ମୁଖ୍ୟ । ସମ୍ବିଧାନର 153 ଧାରା ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ଜଣେ
ରାଜ୍ୟପାଳ ରହିବେ । ରାଜ୍ୟର ସମ୍ପତ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର କାର୍ଯ୍ୟ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ନାମରେ ଚାଲେ । ରାଜ୍ୟପାଳ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ
ଯୋଗସୂଚିଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟର ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵର ଓ ଭାରତର ଏକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

ନିୟୁକ୍ତି ଓ ଯୋଗ୍ୟତା :

- ଜଣେ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକ ହୋଇଥିବେ ।
  - ତାଙ୍କର ବୟସ 35 ବର୍ଷରୁ ଉଚ୍ଚ ହୋଇଥିବ ।
  - ସେ ସାଂସଦ ବା ବିଧ୍ୟାଯକ ହୋଇନାଥିବେ ।
  - ସେ କୌଣସି ଲାଭଜନକ ପଦବାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇନାଥିବେ ।

ଶପଥ ପାଠ, କାର୍ଯ୍ୟକାଳ, ଦରମା ଓ ଭରା :

ଶାସନ ଧାର, କାନ୍ୟକାଳ, ଦରମା ଓ ଭାଜା :
ସମ୍ବିଧାନର 159 ଧାରା ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟଭାଗ ପ୍ରହଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ମତ ରାଜ୍ୟର ହାଇକୋର୍ଟର
ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କୁ ଶପଥ ପାଠ କରାନ୍ତି । ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସାଧାରଣତଃ 5 ବର୍ଷ, ମାତ୍ର ରାଜ୍ୟପାଳ
ଚାହିଁଲେ ଲିଖିତଭାବେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ଜଣାଇ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବେ । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଚାହିଁଲେ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପୂରିବା ପୂର୍ବରୁ
ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କୁ ବହିଷ୍ଵାର ବା ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟକୁ ବଦଳି କରିପାରିବେ । କୌଣସି କାରଣରୁ ରାଜ୍ୟପାଳ ପଦ ଖାଲି ପଡ଼ିଲେ ନୂଆ ରାଜ୍ୟପାଳ
ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ରାଜ୍ୟର ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ ଦୁଲାନ୍ତି । ରାଜ୍ୟପାଳ ମାସକୁ
1,10,000 ଟଙ୍କା ଦରମା ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭଗା ମଧ୍ୟ ପାଆନ୍ତି । ରାଜ୍ୟପାଳ ଯେଉଁ ସରକାରୀ ବାସଭବନରେ ରୁହୁତି
ତାକୁ ରାଜଭବନ କହାଯାଏ ।

ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କର କ୍ଷମତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ଗାନ୍ଧୀପାଳ ଗାନ୍ଧୀ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର ମୁଖ୍ୟ ଅଟେ ଓ ଗାନ୍ଧୀର ସମସ୍ତ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ନାମରେ ଚାଲେ । ଗାନ୍ଧୀପାଳକର ସମତାଗୃହିକୀ ମିମରେ ଆଲୋଚନା ଜଗାଗଲା ।

(୯) ଲାର୍ଗ୍ୟପାଇଲା କ୍ଷମତା : ରାଜ୍ୟପାଇଲା ଲାର୍ଗ୍ୟପାଇଲା ସମ୍ବିତ କ୍ରମିକ ହେଲା :

- (1) ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ, ମୁଖ୍ୟ ନ୍ୟାୟଧୂବକ୍ରା, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳସିପତିମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟପରିଷଦର ଆଯୋଗର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିୟୁତି ଦେଇଥାଏ ।
  - (2) ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶକୁମେ ବହିଷ୍ଵାର କରିପାରନ୍ତି । ସେ 'ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଯଦି ବିଧାନସଭାରେ ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠ ହରାନ୍ତି ବା ପ୍ରମାଣ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ତେବେ ସେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଉପସାର ଦେବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆନ୍ତି ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନ ମାନିଲେ ରାଜ୍ୟପାଳ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବହିଷ୍ଵାର କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟପାଳ ମଧ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ନ୍ୟାୟଧୂବକ୍ରା ଓ ଉପକୁଳାଧୂପତିଙ୍କୁ ପଦଚୁପ୍ତ କରିପାରନ୍ତି ।
  - (3) ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପରାମର୍ଶକୁମେ ରାଜ୍ୟପାଳ ମନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭାଗ ବଣ୍ଣନ କରନ୍ତି ।
  - (4) ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଠାରୁ ସଂଗ୍ରହ କରନ୍ତି ।
  - (5) ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଶାସନ ଜାରି ବେଳେ ରାଜ୍ୟପାଳ ପ୍ରତ୍ୟେକଜାବେ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ।

(ଖ) ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା କ୍ଷମତା :

ସମ୍ବନ୍ଧର 1.68 ଧାରା ଅନୁଷ୍ଠାରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକାର ଅବିହେଦ୍ୟ ଆଜା । ଯଦିବା ସେ ରାଜ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା ସଭାର ସଦସ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ତଥାପି ସେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଖି ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପଦନ କରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- (1) ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭାର ଅଧିବେଶନ ଆହାନ କରନ୍ତି, ଅଧିବେଶନର ପରିଷମାପ୍ତିରେ ଅଧିବେଶନକୁ ସ୍ଵରିତ କରନ୍ତି । ବିଧାନସଭାର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପୂରିଲେ ତାକୁ ଭଙ୍ଗ କରନ୍ତି । ବିଧାନସଭାର ରାଜ୍ୟକାଳ ପୂରିବା ପୂର୍ବରୁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶକ୍ରମେ ବିଧାନସଭା ଭଙ୍ଗ କରନ୍ତି ।
- (2) ଦ୍ୱି-ସଦମାୟ ବିଧାନମଣ୍ଡଳ ଥିବା ରାଜ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ବିଧାନ ପରିଷଦର $\frac{1}{6}$ ଅଂଶ ସତ୍ୟକୁ ମନୋମୀତ କରନ୍ତି ।
- (3) ରାଜ୍ୟପାଳ ବିଧାନସଭାର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆର୍ଥିକ ବର୍ଷର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନରେ ଅଭିଭାଷଣ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।
- (4) ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭାରେ ଗୃହୀତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଧେୟକ ଆଜନରେ ପରିଣତ ହେବା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କର ସନ୍ତି-ସ୍ଵାକ୍ଷର ଅପରିହାର୍ୟ ।
- (5) ବିଧାନସଭା ଅଧିବେଶନରେ ନଥିବା ସମୟରେ ଯଦି କୌଣସି ଆଜନ ଦରକାର ପଡ଼େ ତାହାଲେ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଓ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶକ୍ରମେ ରାଜ୍ୟପାଳ ଅଧାଦେଶ ଜାରି କରନ୍ତି । ଏହି ଅଧାଦେଶ ବିଧାନସଭା ବସିବାର 6 ସପ୍ତାହ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁମୋଦିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- (6) ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଆୟୋଗମାନଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ବିବରଣୀ ବିଧାନସଭାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ।

(ଗ) ଆର୍ଥିକ କ୍ଷମତା : ରାଜ୍ୟପାଳ ନିମ୍ନୋକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟର ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି ।

- (1) ଆର୍ଥିକ ବର୍ଷ ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବରୁ ରାଜ୍ୟପାଳ ଅର୍ଥମଣ୍ଡଳ ଦ୍ୱାରା ବିଧାନସଭାରେ ବିଜେଟ ଆଗତ କରାନ୍ତି । ରାଜ୍ୟର ବାର୍ଷିକ ବିଜେଟ ବିଧାନସଭାରେ ଗୃହୀତ ହେଲେ ରାଜ୍ୟପାଳ ଏହାକୁ ସ୍ଵାକୃତି ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।
- (2) ବିଧାନସଭାରେ କୌଣସି ଅର୍ଥ ବିଲ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ପୂର୍ବ ସ୍ଵାକୃତି ବିନା ବିଧାନସଭାରେ ଆଗତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।
- (3) ରାଜ୍ୟରେ ଠିକ୍ ସମୟରେ ବିଜେଟ ଗୃହୀତ ହୋଇନପାରିଲେ ବା କୌଣସି ଆକ୍ଷେପ କାରଣରୁ ଅର୍ଥ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଜରୁଗା ପାଣ୍ଡି ଥାଏ । ରାଜ୍ୟପାଳ ଏହାର ତତ୍ତ୍ଵବଧାରକ ।

(ଘ) ନ୍ୟାୟିକ କ୍ଷମତା : ରାଜ୍ୟପାଳ କେତେକ ନ୍ୟାୟିକ କ୍ଷମତା ଉପରୋଗ କରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- (1) କୌଣସି ବିଚାରାଳୟ ଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦଣ୍ଡ ଲାଗିବ କରିପାରିବା ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କର କ୍ଷମତାଭୂତ ।
- (2) ରାଜ୍ୟ ହାଇକୋର୍ଟର ବିଚାରପତି ନିୟୁକ୍ତ ସମୟରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ରାଜ୍ୟର ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ନେଇଥାଆନ୍ତି ।
- (3) ରାଜ୍ୟର ଅଧିକ୍ଷତନ ବିଚାରାଳୟଗୁଡ଼ିକର ବିଚାରପତିମାନଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟପାଳ ନିୟୁକ୍ତ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।

(ତ) ଜଗୁରୀକାଳୀନ ସମତା : ରାଜ୍ୟରେ ଯଦି ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଶାସନ ଜାରି ହୁଏ ତେବେ ରାଜ୍ୟପାଲ ରାଜ୍ୟ ଶାସନର ସମ୍ମାନ ଦ୍ୱାରା ବହନ କରନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ସମିଧାନ ବ୍ୟକ୍ତ୍ସା ଅନୁସାରୀ ଚଲିପାରିବା ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ ବୋଲି ରାଜ୍ୟପାଲ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ଏକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଆନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ରାଜ୍ୟପାଲ ସଂସଦ ଦାରା ଆଜନ ପ୍ରଣାମ କରନ୍ତି ।

(ତ) ପାରମରିକ ସମତା : ରାଜ୍ୟପାଲ ରାଜ୍ୟ ଶାସନର ମୁଖ୍ୟଭାବେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପାରମରିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନ କରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- (1) ରାଜ୍ୟପାଲ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର କୁଳପତି ।
- (2) ଭାରତୀୟ ରେଭ୍‌କ୍ଲୁବର ରାଜ୍ୟ ଶାଖାର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ରାଜ୍ୟପାଲଙ୍କ ପୃଷ୍ଠାପୋଷକତାରେ କାର୍ଯ୍ୟକାଳୀ ହୁଏ ।
- (3) ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟ ଓ ହାଇକୋର୍ଟର ବିଚାରପତିମାନଙ୍କୁ ଶପଥ ପାଠ କରନ୍ତି ।
- (4) ରାଜ୍ୟର ସାଧାରଣ ଗଣତତ୍ତ୍ଵ ଦିବସର ଉତ୍ସବରେ ଜାତୀୟ ପଢାକା ଉତ୍ସବନ କରନ୍ତି ।

(ହ) ଜାତୀୟାନ କାର୍ଯ୍ୟ : ରାଜ୍ୟପାଲ କେତେକ ଜାତୀୟାନ କାର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର ବିନା ପରାମର୍ଶରେ କରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ।

- (କ) ସମିଧାନର ନାଟ୍ୟ ଧାରା ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଶାସନ ଜାରି କରିବା ପାଇଁ ସୁପାରିଶ କରିବା ।
- (ଖ) ବିଧାନସଭା ନିର୍ବାଚନର କୌଣସି ଦଳ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଟତା ନପାଇଲେ ସେତେବେଳେ ନିଜ ଜାତୀୟ କୌଣସି ଦଳର ନେତାଙ୍କୁ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଗଠନ କରିବା ପାଇଁ ଆମନ୍ତରଣ କରିବା ।
- (ଗ) ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଲେ ଗୃହ ମନ୍ତ୍ରାଙ୍କୁ ବିଧାନସଭାର ଆସ୍ତା ପ୍ରମାଣ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ।
- (ଘ) ଅଣ-ଅର୍ଥବିଲକୁ ପୂର୍ବବିଚାର ପାଇଁ ବିଧାନସଭାଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଦେବା ।

(ଡ) ପ୍ରତି ପର ଦିନରେ ରାଜ୍ୟର ରାଜନୈତିକ ପରିସ୍ଥିତି ବିଶ୍ୱାସରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ବିବରଣୀ ପଠାଇବା ।

ଭାରତୀୟ ସମିଧାନ ଅନୁସାରୀ ରାଜ୍ୟପାଲ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ଓ ପ୍ରଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ । ସେ ରାଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର ପ୍ରମୁଖ ଅଙ୍ଗ ଓ ରାଜ୍ୟର ସମିଧାନିକ ମୁଖ୍ୟଭାବେ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟରେ ସୁମ୍ଭୁ ଗଣତାନ୍ତିକ ଶାସନ ବ୍ୟକ୍ତ୍ସା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ରାଜ୍ୟପାଲଙ୍କର ପଥେଷ୍ଟ ଅବଦାନ ରହିଛି ।

ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ :

କେନ୍ଦ୍ର ଶାସନରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରି ରାଜ୍ୟ ଶାସନରେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ସମିଧାନ ସମାନ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛି । ସମିଧାନର 164 ଧାରା ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟପାଲ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟ ବିଧାନସଭାର ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଟ ଦଳ ବା ମେଣ୍ଡର ନେତାଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟପାଲ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଭାବେ ନିୟୁକ୍ତ ଦିଅନ୍ତି । ରାଜ୍ୟପାଲ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପଦ ଓ ଗୋପନୀୟତାର ଶପଥ ପାଠ କରନ୍ତି । ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ହେବା ପାଇଁ ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଯୋଗ୍ୟତାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ସେ ବିଧାନସଭାର ସତ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିବେ । ରାଜ୍ୟ ବିଧାନମଣ୍ଡଳ ସଦସ୍ୟ ନହୋଇ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଭାବେ ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ 6 ମାସ ମଧ୍ୟରେ ବିଧାନମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଅନ୍ୟଥା ସେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ପଦରୁ ଉପରେ ଦେବାକୁ ବାଧ ହେବେ । ବିଧାନସଭାରେ କୌଣସି ଦଳର ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଟତା ନଥିଲେ ରାଜ୍ୟପାଲ ନିଜ ଜାତୀୟ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ବାହନ୍ତି, ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସାଭାବିକ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ କିନ୍ତୁ (କ) ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ (ଖ) ସେ ରାଜ୍ୟପାଲଙ୍କୁ ଜ୍ଞାପା ପ୍ରଦାନ କଲେ (ଗ) ସେ ରାଜ୍ୟପାଲଙ୍କ ଦାରା ବରଣସ୍ତ

ହେଲେ (୧) ବକାୟ ନିଷର୍ଗ ଦୀର୍ଘ ପଦତ୍ୟାଗ କରେ, କିମ୍ବା (୨) ବିଧାନସଭା ରଙ୍ଗ ହେଲେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଆଗି ଦଢ଼ିଥାଏ । ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କାମାନେ ଦରମା, ଜରା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ରାଜ୍ୟ ବିଧାନମଣ୍ଡଳ ଆଇନ ଅନୁସାରେ ପାଇଥାଏ । ଏହା ରାଜ୍ୟକୁ ରାଜ୍ୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କ୍ଷମତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

- ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ରତ୍ନ : ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରାଳୟକର ନେତା ଓ କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ । ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପରାମର୍ଶ କୁମେ ରାଜ୍ୟପାଳ ଅନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ନିଯୁତ୍ତି ଦିଆଇ । ସେମାନଙ୍କ ବିଭାଗ ବାହିତ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟ ବହିଷ୍ଵାର କରାଇ । ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଉପତା ହେଲେ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ରାଜ୍ୟାଧିକାରୀ ।
  - ବିଭାଗ ବନ୍ଦନ : ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଚାଲକର ଦତ୍ତତ ଓ ଅଭିଭାବ ଅନୁସାରେ କ୍ୟାବିନେଟ୍, ପାତ୍ୟା, ରାଷ୍ଟ୍ରପାତ୍ୟା ବା ହତ୍ୟାହାର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରଦାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭାଗ ବନ୍ଦନ ବା ଅନ୍ତରବନ୍ଦନ କରାଇ ।
  - କ୍ୟାବିନେଚର ଅଧିକାରୀ : ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଓ କ୍ୟାବିନେଚର ଟେଂକରୁଟିବର ଅଧିକାରୀ କରାଇ । ବସ୍ତୁତ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ହଁ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ତଥା ବାହ୍ୟବ ସରକାରର ଦୟିତ ହୁଲାଇଥାଏ । କ୍ୟାବିନେଟ୍ ଟେଂକ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅଧିକାରୀର ବାରମାର ଏପରିବି ଅସମ୍ପରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେ ।
  - ମୁଖ୍ୟ ସମବ୍ୟକ୍ତାରୀ : ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ମଧ୍ୟରେ ଓ ଦୋନ୍ତକର ବିଭାଗରୁଟିକ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ଵ୍ୟ ରଖା କରାଇ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବିକାହ ବା ମତ ପାଠ୍ୟ ଦେଖାଇଲେ ତାହା ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ହୃଦୟେ ପରାମର୍ଶ ପାଇଅନ୍ତରେ ହୋଇଥାଏ ।
  - ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କର ପରାମର୍ଶଦାତା : ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛି ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ପରାମର୍ଶଦାତା । ସମ୍ବିଧାନର 167 ଧାରା ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟରାଧନ ଓ ଆକଳ, ପ୍ରସରଣ ପ୍ରସରଣ ଅନ୍ତର୍ଭିତ ସମ୍ପଦ ନିଷିଳ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ହଁ କଣ୍ଠରୀତିରେ । ବାହ୍ୟବରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ଓ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ହଁ ପ୍ରଦ୍ଵତ୍ତ ଯୋଗସୂଚିକାରୀ ।
  - ବିଧାନସଭାର ନେତା : ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ବିଧାନସଭାର ଫାଝିଲର୍ରିଷ ଦକ ବା ମେନ୍ଦର ନେତା । ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ବିଧାନସଭାର ଅଧିକାରୀଙ୍କ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କର୍ତ୍ତା, ଟେଂକରୁଟିକର ତାରିଖ ଓ ସମନ୍ଵ୍ୟ ସ୍ଥିର କରିବା, ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରଗତି ବା ଉପରେ କରିବା ନିଷ୍ପତ୍ତି ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶକୁମେ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।
  - ରାଜ୍ୟର ନେତା : ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜ୍ୟର ଲୋକପ୍ରୀୟ ନେତା । ସେ ରାଜ୍ୟବାସୀଙ୍କ ଆଶା, ଆଶ୍ୱରନ, ସାହାର ଓ କିଞ୍ଚାର ଉପରକ କରାଇ ।

ମୁଖ୍ୟମାତ୍ର ରାଜ୍ୟ ଆସନର ପ୍ରକଳ୍ପ କରାଏ । ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଓ ନିଷ୍ଠାରେ ହଁ ରାଜ୍ୟ ଆସନ ଚାଲେ । ମୁଖ୍ୟମାତ୍ର ପଦରେ ଅର୍ଥିକ୍ଷିତ ହେବାରେ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଭାବଶାଳା ବ୍ୟକ୍ତିଭାବର ଅଧିକାରୀ ହେବା ଉଚିତ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିର ବଳରେ ସେ ରାଜ୍ୟକୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ନେବାରୁ

ରାଜ୍ୟ ମହିମାଙ୍କ

ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିରୋଧ ସୁନ୍ଦର ପାଇଁ ରାଜ୍ୟରେ ଏହା ମହିମାନଙ୍କ ଗଠିତ ହୁଏ । ଏହି ମହିମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ପାଇଁ ଅଧିକାରୀ ଓ ପରାମର୍ଶୀ ଦେଇଥାଏ । ସାରିଧାନ୍ତର 163 ଧାରା ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ବରେ ମହିମାନଙ୍କ ଗଠିତ ହୁଏ । ମହିମାନଙ୍କରେ ସଧାରଣୀୟ ଉଚିତ କ୍ଷେତ୍ରର ମନ୍ତ୍ରୀ ଆବଶ୍ୟକ । ଯେମାନେ ହେଲେ: (କ) ବ୍ୟାବିନେତା, ମନ୍ତ୍ରୀ (ଖ) ରାଷ୍ଟ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ (ଗ) ଉପନନ୍ତୀ । ରାଜ୍ୟ ବିଧାନମନ୍ତ୍ରକର ସବସାଧାନେ ହୁଏ ମହିମାନଙ୍କରେ ସ୍ଥାନ ପାଆଇଛି । ଯଦି କେହି ବିଧାନମନ୍ତ୍ରକର ସହିସ୍ୟ ନ ହୋଇ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୁଅଛି ତେବେ ତାକୁ 6 ମାସ ମଧ୍ୟରେ ବିଧାନ ମନ୍ତ୍ରକରେ ଚୌଣ୍ଡି ଏକ ମୂରଗ ସହିସ୍ୟ ହେବାକୁ ପଢିବ । ରାଜ୍ୟର ରାଜ୍ୟପାଳ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟ ସବୁ ମାତ୍ରାମାନଙ୍କୁ ଶେଷ ପାଠ କରାଇଥାଏ । ସାଧାରଣୀୟ ବିଧାନସଭାର ଶାର୍ଟ୍‌କାଳ ଏହିଟି ମହିମାନଙ୍କର ବାର୍ତ୍ତାକାଳ ସମାନ । ବିଧାନସଭା ବାହିରଙ୍କେ ମହିମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟପାଳ । ଗୋଟିଏ ମହିମାନଙ୍କର ଆୟୁଷ 5 ବର୍ଷ

ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ତା ପୂର୍ବରୁ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ସେଇରେ ଉପତ୍ତି ଦେଇପାରେ, ଅନାମ୍ବା ପ୍ରଶ୍ନାର ଦାଗା ବସିଷ୍ଟାର ହୋଇପାରେ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ଦାଗା ବରଖାଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ । ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟମାନେ ମାସିକ ଦରମା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରତ୍ନା ପାଇଥାଆନ୍ତି ।

ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର କାର୍ଯ୍ୟ :

ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ହେଉଛି ରାଜ୍ୟ ଶାସନର ମେରୁଦଶ । ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଦାଗା ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଶାସନ କାହିଁ ପରିଚାଳିତ ହୁଏ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

- **ଶାସନର ନୀତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ :** ମନ୍ତ୍ରପରିଷଦ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ସମସ୍ତ ନୀତି ଓ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଣୟନ କରେ ।
- **ଶାସନ ନୀତି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ :** ମନ୍ତ୍ରପରିଷଦ ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ନୀତିଗୁଡ଼ିକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥାଏ । ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ସଦସ୍ୟ ମାନେ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ତ୍ରାଳୟମାନଙ୍କର ବାନ୍ଧିଦିଶେ ଥାଆନ୍ତି । ବିଧାନସଭା ଓ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ସ୍ଵାକୃତି ପାଇଥିବା ବା ଆଜନ ଅନୁସାରେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଶାସନ କାହିଁ କରିଥାଆନ୍ତି ।
- **ରାଜ୍ୟ ଅମଳାତ୍ତତ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ :** ରାଜ୍ୟର ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଅମଳାତ୍ତତ ଥାଏ । ନିୟୁକ୍ତ ଓ ବଦଳ ମାଧ୍ୟମରେ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଏହି ଅମଳାତ୍ତକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । ଆଜନଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଅମଳାତ୍ତର ଅଧିରାମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥାଆନ୍ତି ।
- **ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ତ୍ରାଳୟ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୟ ରଖା :** ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ମିଳିତଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟମାନେ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖା ଦେଉଥିବା ବିବାଦର ସମାଧାନ କରି ଶାସନରେ ସମନ୍ୟ ରଖା କରନ୍ତି ।
- **ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ କାର୍ଯ୍ୟ :** ବିଧାନସଭାରେ ଆଗତ ହେଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ବିଲ୍ ପ୍ରଥମେ ମନ୍ତ୍ର ପରିଷଦ ଦାଗା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଅନୁମୋଦିତ ହୁଏ । ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ଅଭିଭାଷଣ ମଧ୍ୟରେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦାଗା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ଅନୁମୋଦିତ ହୁଏ । ମନ୍ତ୍ର ପରିଷଦ ଅଧ୍ୟାଦେଶ ଜାରି ପାଇଁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥାଆନ୍ତି ।
- **ଆର୍ଥିକ କାର୍ଯ୍ୟ :** ବିଧାନସଭାରେ ଆଗତ ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ ବିଲ୍ ମନ୍ତ୍ର ପରିଷଦ ଦାଗା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ସରକାରଙ୍କର ବଜେଟ୍ ମନ୍ତ୍ର ପରିଷଦ ଦାଗା ଅନୁମୋଦିତ ହେବାପରେ ଅର୍ଥ ମନ୍ତ୍ରୀ ଏହାକୁ ବିଧାନସଭାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ।

ରାଜ୍ୟରେ ସୁଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଓ ବିକାଶ ଧାରାକୁ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ କରିବା ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ଏକ ଦୃଢ଼, ଏକ୍ୟବନ୍ଦ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠ ମନ୍ତ୍ର ପରିଷଦ ରାଜ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ଏକାତ୍ମ କାମ୍ୟ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖିବା :

ପ୍ର 9. ସଠିକ୍ ଉଭର ଚମନ କର ।

ରାଜ୍ୟର ସାମିଧାନିକ ମୁଖ୍ୟ କିଏ ?

(କ) ରାଜ୍ୟପାଳ (ଖ) ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ (ଗ) ବାଚସ୍ପତି (ଘ) ମନ୍ତ୍ର ପରିଷଦ

ପ୍ର 10. ଦୁଇଟି ବାକ୍ୟରେ ଉଭର ଦିଅ ।

ରାଜ୍ୟରେ କିଏ ଓ କାହିଁକି ଅଧ୍ୟାଦେଶ ଜାରି କରନ୍ତି ?

2.5. ଭାରତର ସ୍ୟାମର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା :

ସମ୍ବିଧାନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ଆମଦେଶରେ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରରକରେ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଓ କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରରକରେ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଶାସନ ପରଚାଳନା କରଦି । ଯାହା ବିଷୟରେ ଆମେ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିଛେ, କିନ୍ତୁ ଆମକୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଶାସନର ବିକାଶ ଲାଗି କ୍ଷମତାର ବିକେନ୍ଦ୍ରୀକରଣ ନିହାତି କରୁବା । କ୍ଷମତାର ବିକେନ୍ଦ୍ରୀକରଣର ଅର୍ଥ ହେଲା କ୍ଷମତାର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁରୁ କ୍ଷମତାକୁ ତଳ ପ୍ରରକୁ ବଞ୍ଚନ କରିବା । ଏହା ଫଳରେ ଦୃଶ୍ୟମୂଳ ପ୍ରରକୁ କ୍ଷମତାର ହସ୍ତାତର ହୋଇଥାଏ । ଭାରତୀୟ ଶାସନରେ କ୍ଷମତାର ବିକେନ୍ଦ୍ରୀକରଣ ଲାଗି ସ୍ୟାମରଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତଳନ କରାଯାଇଅଛି । ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ସ୍ୟାମରଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉଛି ପଞ୍ଚାୟତିରାଜ ଓ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ତାହା ହେଉଛି ନଗରପାଳିକା ।

ଦେଶ ତଥା ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟମୂଳ ପ୍ରରକୁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶାସନର ମୂଳଦୂଆକୁ ସୁଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଏହି ସ୍ୟାମରଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଏଥିପାଇଁ ଦେଶ ତଥା ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ (1) ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ (2) ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି (3) ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦମାନ ଗଠନ କରାଯାଇଥିବା ବେଳେ ସହର ଓ ନଗରମାନଙ୍କ ପାଇଁ (1) ପୌର ନିଗମ, (2) ପୌର ପରିଷଦ, (3) ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦମାନ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । ଆମ ସମ୍ବିଧାନର 40 ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ସବୁ ରାଜ୍ୟ ସରକାରମାନଙ୍କୁ ଏହି ଗ୍ରାମ ପରିଷଦମାନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛି । ଜାତିର ଜନକ ଜାତିଜୀବ ଆଦର୍ଶ ଓ ସମ୍ବିଧାନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ସାକାର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ପଞ୍ଚାୟତିରାଜ ଓ ନଗରପାଳିକା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଇଛି । 1958 ମସିହାରେ ଗ୍ରାମ ପରିଷଦମାନ ମେହେଜା କମିଟିକ ସୁପାରିଶ ଅନୁଯାୟୀ ଆମ ଦେଶରେ ଏକ ତ୍ରିପ୍ରତ୍ୟୋଗି ସ୍ୟାମର ଶାସନ ସଂସ୍ଥା ଗଠିତ ହୋଇଛି । ଯଥା : ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ, ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି ଓ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରରକରେ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ । ସେହିପରି ସହରାଞ୍ଚଳ ଲାଗି ନିଗମ, ନଗରପାଳିକା ଓ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦମାନ ଗଠନ କରାଯାଇଛି ।

ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତ :

ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ସ୍ୟାମର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ନିମ୍ନତମା ପ୍ରର ହେଲା ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ । ଏହା ସେହି ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରୁ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିବା କେତେକ “ପଞ୍ଚ” ବା ସତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଏହି ସତ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା 11ରୁ କମ୍ କିମ୍ 25 ରୁ ବେଶୀ ହେବ ନାହିଁ । ସାଧାରଣତଃ 2000 ରୁ 5000 ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶେଷ ଗ୍ରାମ ବା ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ ଗଠିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଶାରେ ବର୍ଷମାନ 5263 ଟି ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ ଅଛି । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମକୁ କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ଖାର୍ତ୍ତରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖାର୍ତ୍ତରୁ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ସତ୍ୟ ସାବାଳକ ଭୋଟ ପ୍ରଥା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ସରପଞ୍ଚ ସେହି ଗ୍ରାମ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସାବାଳକ ଭୋଟ ପ୍ରଥାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ଖାର୍ତ୍ତ ମେଯର, ନାୟବ ସରପଞ୍ଚ ଓ ସରପଞ୍ଚ ମିଳିତତାବେ ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ ଗଠନ କରିଛି ।

ଏହାହତା, 73 ତମ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନ ପରେ ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶାସନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି ତାହା ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ “ପଲ୍ଲୀ ସତ୍ତା” ଓ “ଗ୍ରାମ ସତ୍ତା” ରଖି କେତେକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆଇନ ଅନୁସାରେ ସୁଷ୍ଠି ହୋଇଛି । ଗୋଟିଏ ଗାଁର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖାର୍ତ୍ତର ସାବାଳକ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ନେଇ ପଲ୍ଲୀସତ୍ତା ଗଠିତ ହୁଏ । ପଲ୍ଲୀସତ୍ତା ବୈଠକରେ ସେହି ଖାର୍ତ୍ତର ଉନ୍ନୟନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା, ବଜେଟ୍ ତଥା ବିକାଶ ପାଇଁ ଯୋଜନାମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତକରେ ବା ସେହିଭଳି ଗ୍ରାମ ସତ୍ତାରେ ପଲ୍ଲୀସତ୍ତା ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ପ୍ରସ୍ତାବଗୁଡ଼ିକୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ସେଗୁଡ଼ିକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ନିଷ୍ଠାର ନିଆୟାଏ ।

ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତର କାର୍ଯ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ।

- (କ) ବାଧତାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ
- (ଖ) ଇନ୍ଦ୍ରାଜାନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ

ବାଧତାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ :

- ଅଞ୍ଚଳର ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ନିମତେ କୁଆ, ପୋଖରୀ ପ୍ରଭୃତି ଖୋଲାଇବା ଓ ପାନୀୟ ଜଳ ଯୋଗାଇବା ଓ ସହ ଜଳ-ଉଷ୍ଣଗୁଡ଼ିକର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ।
- ସମ୍ମୂଳ ଅଞ୍ଚଳର ସଫେଲ, ନାଳ-ନର୍ଦମାଗୁଡ଼ିକର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଓ ସଂକ୍ରାମକ ରୋଗ ନିରାକରଣ ।

ବାଧାଧୀନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ :

- ବ୍ୟାପକ ବୃକ୍ଷରୋପଣ/ସାମାଜିକ ବନୀକରଣ, ମୁରିକା ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ଅନାବାଦୀ ଜମିର ଆବାଦୀକରଣ ।
- ସମବାୟ ସମିତି ଗଠନ ଓ ପରିଚାଳନା ।
- ଗ୍ରାମରେ ଧର୍ମଶାଳା, ଅତିଥିଶାଳା, ପାଠୀଗାର, ଯୁବକ ସଂଘ ଓ ମହିଳା ସମିତିମାନ ଗଠନ ।
- ପଶୁ ସମ୍ପଦର ଉନ୍ନତି ବିଧାନ ଓ କାଞ୍ଜିଆହୋଦା ପରିଚାଳନା
- ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା ଓ ମରୁଭୂତି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମୟରେ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଓ ଶୈୟତନ୍ତ୍ରର ପରିଚାଳନା କରିବା
- ଅଣାଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଓ ପ୍ରୋତ୍ସମିକାର ପ୍ରସାର
- ନିଶା ନିବାରଣ, ଅସ୍ଵର୍ଗ୍ୟତା ପ୍ରଭୃତି ସାମାଜିକ ସଂଘାରମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ।

ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତର ଆୟ :

- ସଂପୃକ୍ତ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରୁ ସଂଗୁହୀତ ଜଳକର, ସମ୍ପରିକର, ଆଲୋକକର, ଗୃହକର, ବୃଦ୍ଧିକର ଇତ୍ୟାଦି
- ସାଇକେଳ, ରିକ୍ରୂ, ବଳଦଗାଡ଼ି, ପ୍ରଭୃତି ଯାନବାହାନର ଲାଇସେନ୍ସରୁ ସଂଗୁହୀତ ଆୟ
- ଗୀ ପୋଖରୀ, ନାଳ, ନବୀଯାଟ ପ୍ରଭୃତି ନିଲାମରୁ ଆୟ
- ପଞ୍ଚାୟତ ସମର୍ପିତ ଆୟ
- ସରକାରୀ ଅନୁଦାନ
- ଜନହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଗ୍ରାମର ବଦାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କଠାରୁ ଦାନ ଗ୍ରହଣ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି :

ପତି ବୁଲ୍କରେ ଥିବା ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି ଗଠିତ ହୁଏ । ଏହା ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି, ମଣ୍ଡଳ (ବା) ବୁଲ୍କ ପ୍ରରରେ ଗଠିତ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ୩୧୪ଟି ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ।

ଗଠନ :

ଏହା କେତେକ ବେସରକାରୀ ଓ ସରକାରୀ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ନେଇ ନିମ୍ନମତେ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ଯେମିତି ସମ୍ମୂଳ ସମସ୍ତ ଅଧିକାରୀ (ବା) B.D.O , ସେହି ବୁଲ୍କରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା କୃଷି, ସମବାୟ, ଶିକ୍ଷା, ଶିକ୍ଷା, ସାସ୍ତ୍ର୍ୟ, ଜଗଳ, ନିର୍ମାଣ, ପଶୁପାଳନ ଲୋକସଭା ସଦସ୍ୟ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିରେ ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତ ସଂଖ୍ୟାର ଏକ ଦୃଢ଼ାୟାଂଶ ସ୍ଥାନ ମହିଳାଙ୍କ ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ । ସେହିଭଳି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଲ୍କର ହରିଜନ ଓ ଆଦିବାସୀ ଜନସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସମିତି ସଭ୍ୟପଦ ମଧ୍ୟ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର ସମସ୍ତ ବେସରକାରୀ ସଭ୍ୟ ସାବାଳକ ଭୋଗପ୍ରଥା ଜରିଆରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥାଏ । ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ।

ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍ ନିର୍ବାଚିତ ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ୫ ବର୍ଷ । ସେ ସମିତିର ବୈଠକ ଆହାନ କରନ୍ତି ଓ ଏଥିରେ ସଭାପତିର କରନ୍ତି । ସମିତିର ସମସ୍ତ ନିୟମ ଓ ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିଥାଏ । ସେ B.D.O ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ସମସ୍ତ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ନିୟମନଶ୍ଵ କରନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କ C.C.R (ଗୁପ୍ତ ଚରିତ୍ର ପଞ୍ଜିକା) ଲେଖାଏ । ବେସରକାରୀ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନାସ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୁହ୍ୟାତ ହେଲେ ସେ ପଦବ୍ୟୁତ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର କାର୍ଯ୍ୟ :

ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି କରୁଥୁବା କାର୍ଯ୍ୟମାନ ହେଲା :

- ବୁଲ୍କ ଉନ୍ନୟନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଯୋଜନା ପ୍ରଣୟନ କରିବା ଓ ସେ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣବତ୍ତା ତଥାରଖଣ କରିବା ।
- ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର, ପରିଚାଳନା ଓ ନିୟମନ ।
- ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର ବାର୍ଷିକ ବ୍ୟୟ ଅଟକଳ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ଅନୁମୋଦନ କରିବା ସହିତ ତତ୍ତ୍ଵବ୍ୟାପ୍ତିର ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତ ମାନଙ୍କର ବଜେଟ୍ ଅନୁମୋଦନ କରିବା ।
- ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟର ତଥାରଖଣ କରିବା ।

ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର ଆୟ :

- ସରକାରୀ ଅନୁଦାନ
- ରାଜସ୍ବରୁ ମିଳିଥିବା ଅଂଶ
- ବ୍ୟବସାୟ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମକବିରୁ ଆୟ
- ଜନସାଧରଣଙ୍କଠାରୁ ମିଳିଥିବା ଦାନ

ସମିଧାନ ଅନୁଯାୟୀ ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁନଥିଲେ ଜିଲ୍ଲାପାଳ କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ମନୋନୀତ କୌଣସି ଅଫିସର ସମିତି ପରିଦର୍ଶନ କରି ରେକର୍ଡିପତ୍ର ତଥାରଖଣ କରି ପାରିବେ ବେଆରନ୍, ନିଷ୍ପତ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ନାକଚ କରିପାରିବେ । କ୍ଷମତାର ଅପବ୍ୟବହାର ଅଭିଯୋଗ ସାବ୍ୟତ ହେଲେ ଚେଯାରମ୍ୟାନଙ୍କୁ ପଦବ୍ୟୁତ କରି ଏହାର ପରିଚାଳନା ଦାୟିତ୍ବ ଉପ ଜିଲ୍ଲାପାଳଙ୍କ ହାତରେ ନ୍ୟୟ କରିପାରିବେ ।

ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ :

1961 ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଅବିଭକ୍ତ 13 ଟି ଜିଲ୍ଲା ପାଇଁ 13 ଟି ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଅଧୁନା ଆମ ରାଜ୍ୟରେ 30 ଟି ଜିଲ୍ଲା ପାଇଁ 30 ଟି ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ପଞ୍ଚାୟତିରାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଶାର୍ଷ ସୋପାନ ।

ଗଠନ :

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ନିର୍ବାଚିତ ସଭ୍ୟ ଓ ସରକାରୀ ପଦଧିକାରୀ (Ex-officio member)ଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା : ନିର୍ବାଚିତ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ସଭ୍ୟ, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ M.L.A, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ M.P, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର ଅଧ୍ୟସ୍ତ, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ମୁୟନିଷିପାଲିଟି ଓ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦର ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍, କେନ୍ଦ୍ର ସମବାୟ ବ୍ୟାକ ଅଧ୍ୟସ୍ତ, ଜିଲ୍ଲା

ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ଉନ୍ନୟନ ଅଧିକାରୀ ବା, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ଉପ ଜିଲ୍ଲାପାଳ, ଜିଲ୍ଲା କଲ୍ୟାଣ ଅଧିକାରୀ, ସମନ୍ଵିତ ଆଦିବାସୀ ବିକାଶ ପ୍ରକାଶ ଅଧିକାରୀ, ଶିକ୍ଷା, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ, କୃଷି, ଜଗଳ, ପଞ୍ଚାୟତିରାଜ କଲ୍ୟାଣ, ରାଷ୍ଟ୍ର ନିର୍ମାଣ ଓ ପୂର୍ବ ବିଭାଗ ପ୍ରଭୃତିର ଜିଲ୍ଲାଅଧିକାରୀ ସମ୍ମୁଚ୍ଛ ଜିଲ୍ଲାପାଳ ଏହି ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହୀ ଅଧିକାରୀ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଏହାର ବୈଠକ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅତିକରିତ କମରେ 4 ଥର ବସେ । କ୍ରମାଗତ 2ଟି ବୈଠକ ମଧ୍ୟରେ ତିନି ମାସରୁ ଅଧିକ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପ୍ରତି ବୈଠକ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦର ସଭାପତି ଆହ୍ଵାନ କରନ୍ତି ଓ ସେଥିରେ ସଭାପତିର କରନ୍ତି ।

ନିର୍ବାଚନ :

ଲୋକ ପ୍ରତିନିଧି ଆଜନ୍ ଅନୁଯାୟୀ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ନିର୍ବାଚନ କରାଯାଏ । ଏଥରେ କେବଳ ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ ତଥା ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି ଅତର୍ଗତ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଭୋଟଦାତା ମାନେ ଭାଗ ନିଅନ୍ତି । ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନେ ସାବାଳକ ଭୋଟପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରାଜନୈତିକ ଦଳର ପ୍ରାର୍ଥୀ ଭାବେ ଓ ଦଳାୟ ସଂକେତ ବ୍ୟବହାର କରି ନିର୍ବାଚନରେ ଭାଗ ନେଇଥାଆନ୍ତି ।

ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ଅଧିକ୍ଷେ/ଉପାଧ୍ୟେ/ସମାଦକ :

ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ମୁଖ୍ୟଙ୍କୁ ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍ ବା ଅଧିକ୍ଷେ କୁହାଯାଏ । ସେ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ବାଚିତ ଜିଲ୍ଲାପରିଷଦ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ନିର୍ବାଚନ ସମାପ୍ତ ହେବା ପରେ ପରିଷଦର ପ୍ରଥମ ବୈଠକରେ ନିର୍ବାଚିତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣଙ୍କୁ ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍ତାବେ ନିର୍ବାଚିତ କରାଯାଏ । ସେହିଭଳି ପରିଷଦର ଅଧିକ୍ଷେ ନିର୍ବାଚନର 30 ଦିନ ଭିତରେ ଜଣେ ଉପାଧ୍ୟେ (Vice Chairman) ନିର୍ବାଚନ ପାଇଁ ବୈଠକ ଆହୂତ ହୁଏ । ସବ୍ଦି ଅଧିକ୍ଷେ ପଦରେ ଜଣେ ପୁରୁଷ ଥାନ୍ତି, ତେବେ ଉପାଧ୍ୟେ ପଦ ପାଇଁ ଜଣେ ମହିଳା ନିର୍ବାଚିତ ହେବାକୁ ବାଥ । ସେହିଭଳି ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦର ଅଧିକ୍ଷେ ପଦବାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଆସନ ଆଜନ୍ ଅନୁଯାୟୀ ହରିଜନ, ଆଦିବାସୀ ଓ ସର୍ବନିମ୍ନ ଏକ ଦୃଢ଼ୀୟାଂଶ ସ୍ଥାନ ମହିଳାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ସଂରକ୍ଷିତ ରଖିଛନ୍ତି । ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସମାପ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ଏହାକୁ ସରକାର ଭାଙ୍ଗି ଦେଇପାରନ୍ତି । ସେହିପରି ଷେତ୍ରରେ ପରିଷଦ ଭାଙ୍ଗିଥିବାର 6 ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ପୁନର୍ଗୋଟନ ପାଇଁ ସାନି ନିର୍ବାଚନ କରାଯିବ ଓ ଏହା ପରିଷଦର ଅବଶିଷ୍ଟ ସମୟ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ।

ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟ :

ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ କରୁଥିବା କାର୍ଯ୍ୟମାନ ହେଲା ଦୃଶ୍ୟକ ପ୍ରତିକରିତ ଗଣତାନ୍ତର ମୂଲ୍ୟବୋଧର ପ୍ରସାର କରିବା, ଶାସନର ବିକାଶ ଧାରାରେ ଜନ ବିକେନ୍ଦ୍ରୀକରଣ କରାଇବା, ଅର୍ଥନୀତି ସମକ୍ଷୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରାମଭିମୁଖୀ କରାଇବା, ଜିଲ୍ଲାର ସର୍ବଜୀବନ ବିକାଶ ଧାରାରେ ଜନ ସାଧାରଣଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଚ୍ଛ କରାଇବା, ଶିକ୍ଷା, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ, ପାନୀୟଜଳ ଯୋଗାଣ ପ୍ରଭୃତି ଷେତ୍ରରେ ଅଞ୍ଚଳଭିତ୍ତି ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ସାଧାରଣଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଚ୍ଛ କରାଇବା ଏବଂ ସର୍ବସାଧାରଣ କଲ୍ୟାଣକାରୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଯଥା : ବିଦ୍ୟାଳୟ, ପାଠୀଗାର, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟକେନ୍ଦ୍ର ଜତ୍ୟାଦିକୁ ସାହାଯ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଇବା ଓ ସର୍ବସାଧାରଣ କଲ୍ୟାଣକାରୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଯଥା : ବିଦ୍ୟାଳୟ, ପାଠୀଗାର, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟକେନ୍ଦ୍ର ଜତ୍ୟାଦିକୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବ ।

ସହରାଞ୍ଚଳ ସ୍ଥାୟତ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା :

ସହରର ଲୋକସଂଖ୍ୟା ଅନୁଯାୟୀ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନସ୍ତ୍ରୁଚିତ ତିନି ପ୍ରକାରର ସ୍ଥାୟତ ଶାସନ ସଂପ୍ରଦୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ।

ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

- ନିଗମ (Municipal Corporation)

- ନଗରପାଳିକା (Municipality)

- ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦ (Notified Area Council) ବା N.A.C)

ନିଗମ :

ଏକ ଲକ୍ଷ ବା ତା ୧୦ରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ବାସ କରୁଥିବା ସହର ମାନଙ୍କରେ ନିଗମ ଗଠିତ ହୁଏ । ଯଥା, କୋଲକାତା, ଦିଲ୍ଲୀ, ମୁମ୍ବାର ଜତ୍ୟାଦି । ଆମ ଓଡ଼ିଶାର କଟକ ଓ ଭୁବନେଶ୍ୱର ସହରକୁ 1994 ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ 15 ତାରିଖରୁ ନିଗମରୂପେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଇଅଛି । ନଗରକୁ ବିଭିନ୍ନ ଔର୍ତ୍ତରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଛି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଔର୍ତ୍ତରୁ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ପ୍ରତିନିଧି ନିଗମ ପରିଷଦକୁ ସାବାଳକ ଭୋଗ ପ୍ରଥାରେ ନିର୍ବଚିତ ହୁଅଛି । ନିଗମଗୁଡ଼ିକ ଲୋକସଂଖ୍ୟା ଭିତରେ ଗଠନ କରାଯାଇଥିବାରୁ ସବୁ ନିଗମର ଔର୍ତ୍ତ ସଂଖ୍ୟା ସମାନ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ଆଦିବାସୀ, ହରିଜନ ତଥା ମହିଳାଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଵାନ ସଂରକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ।

ନିଗମର ନିର୍ବଚିତ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଅଧିକ (ମୋୟର) ଓ ଜଣେ ଉପାଧିକ (ଡେପ୍ଲି ମେୟର)ଙ୍କୁ ନିର୍ବଚିତ କରନ୍ତି । ଉତ୍ତର ମୋୟର ଓ ଡେପ୍ଲି ମେୟର ବର୍ଷକୁ ପାଇଁ ନିର୍ବଚିତ ହୁଅଛି । ମୋୟର ନିଗମ ପରିଷଦରେ ଅଧିକାରୀ କରନ୍ତି । ସେ ନିଗମର କମିଶନର ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗସ୍ଥ ରକ୍ଷା କରନ୍ତି । ମୋୟରଙ୍କ ଅନୁପମ୍ପିତରେ ଡେପ୍ଲି ମେୟର ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନ କରିଆଛି । ଅନାସ୍ତା ପ୍ରତ୍ଥାବ ଜରିଆରେ ମୋୟର ବା ଡେପ୍ଲି ମେୟରଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସମାପ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ବହିଷ୍ଵାର କରାଯାଇପାରେ । କାଉନ୍ସିଲଗମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସାଧାରଣତଃ 3 ବର୍ଷ ରିତରେ ସାମିତ ହୋଇଥାଏ ।

ନିଗମ :

(Corporation)ର ପ୍ରକୃତ ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରିବା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜଣେ ଜଣେ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ବା କମିଶନର ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ନିଗମ ପରିଷଦ ଯାହା ନିଷ୍ଠି ନିଏ, ତାହା ନିଗମର କମିଶନରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ । ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଗମରେ ନିୟୁକ୍ତ ଡେପ୍ଲି କମିଶନର, ଜଞ୍ଜିନିୟର, ସାସ୍ତ୍ର୍ୟ ଅଧିକାରୀ ଆଦି ବହୁ ଉଚ୍ଚ ପଦାଧିକାରୀ ଓ କର୍ମଚାରୀମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଆଛି । ଉପରୋକ୍ତ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଛତା ନିଗମ ନିଜୟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଆଜି କେତେକ ଅଧିକାରୀ କର୍ମଚାରୀ ନିୟୁକ୍ତ କରିଆଏ । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ନିଗମ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦରମା ପାଆଏ । କମିଶନର ନିଗମର ସମସ୍ତ ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦିଅଛି । ବାର୍ଷିକ ବଜେଟ ଓ ଶାସନଗୁଡ଼ ବିଭିନ୍ନ ରିପୋର୍ଟ ପରିଷଦର ବୈଠକରେ ଦାଖଲ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଭୋଗ ଦେବାର ଅଧିକାର ନଥାଏ ।

ନିଗମର କାର୍ଯ୍ୟ :

ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ।

ଯଥା : (କ) ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ (ଖ) ଜାତ୍ୟାନ୍ତରେ

ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ :

- ନିଗମ ଅତର୍ଗତ ସମସ୍ତ ଜନବସତିମାନଙ୍କରେ ଦୈନିକ ପାନୀୟ ଜଳ ଯୋଗାଣ, ପାଣି ଟାଙ୍କି ନିର୍ମାଣ ଓ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ।
- ସମସ୍ତ ଜନବସତି ଓ ମୁଖ୍ୟ ଗାସ୍ଟା ପାର୍ଶ୍ଵରେ ବିଦ୍ୟୁତ ଆଲୋକର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ।
- ଉନ୍ନତ ସାସ୍ତ୍ର୍ୟ ଓ ପରିମଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରାଇବା, ଅଳିଆ ଆବର୍ଜନା ନିଷାଧନ, ବଡ଼ ବଡ଼ ନାଳ ନିର୍ମାଣ କରିବା ଓ ସଂକ୍ରାମକ ରୋଗ ନିରାକରଣ ପାଇଁ ସମୟୋପ୍ଯୋଗୀ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିବା ।
- ବିଭିନ୍ନ ରାଷ୍ଟ୍ରାଘାତ ନିର୍ମାଣ, ମରାମତି ଓ ପରିଚାଳନା ।
- ଯାନବାହାନମାନଙ୍କର ନିୟମଣି ଓ ପରିଚାଳନା ।
- ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆସୁଥିବା ତାତ୍କରଣା, ଶିଶୁ ଓ ମାତୃମନ୍ଦିର କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତିର ନିର୍ମାଣ ଓ ପରିଚାଳନା ।

ଇତ୍ତାଧୀନ କାର୍ଯ୍ୟ :

୮୫

- ଜନଶରୀରା ଓ ବିବାହ ଚେକିଷ୍ଟର ପରିଚାଳନା
- ସାମାଜିକ ବନ୍ଦିକରଣ
- ସହରର ସମସ୍ତ କୋଠାବାତି ଉତ୍ୟାଦି ।

ନିଗରମର ଆୟ :

- ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଚିକିତ୍ସା ଆୟ ଯଥା - ସମରି କର, ପ୍ରମୋଦ କର, ବିଞ୍ଚାପନ କର, ଯାନବାହାନ ଓ ପ୍ରାଣାମାନଙ୍କ ଉପରେ କର, ଅଣ୍ଟିକିତ୍ସରୁ ଆୟ ଯଥା - ଲାଇସେନ୍ସିଙ୍କ, ଯୋଗାଯୋଗ ଓ ସରକାରୀ ଅନୁଦାନ ।

ନଗରପାଳିକା (ମୁୟନିସିପାଲିଟି) :

ଦଶ ହଜାରରୁ ଅଧିକ ଓ ଏକ ଲକ୍ଷରୁ କମ୍ ଲୋକ ବାସକୁଟିବା ସହର ମାନଙ୍କରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୌର ସଂସ୍ଥା ବା ନଗରପାଳିକା ଗଠିତ ହୁଏ । ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ 29 ଗୋଟି ପୌରସଂସ୍ଥା ଅଛି । ଗୋଟିଏ ପୌରସଂସ୍ଥା କେତେକ ଥାର୍ଡରେ ବିଭିତ୍ତି । ଆମ ରାଜ୍ୟରେ କୌଣସି ପୌର ସଂସ୍ଥାରେ ଏଗାରରୁ କମ୍ କିମ୍ ତିରଶିରୁ ଅଧିକ ଥାର୍ଡ ନାହିଁ ।

ଗଠନ :

ପ୍ରତି ଥାର୍ଡରୁ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ କାଉନ୍ସିଲର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସାବାଲକ ତୋଟ ପ୍ରଥା ଜରିଆରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇ ଏକ ପୌର ପରିଷଦ ଗଠନ କରନ୍ତି । ଏହି ପରିଷଦରେ ଏକ ଦୃଢ଼ାଯାଂଶ ସ୍ଥାନ ମହିଳାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଓ ସମିଧାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ନିର୍ବିଜନ, ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ରହେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁୟନିସିପାଲିଟି ବା ନଗରପାଳିକାରେ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ଚେଯାରମ୍ୟାନ, ଭାଇସ୍ ଚେଯାରମ୍ୟାନ ଓ ଜଣେ ଅତିରିକ୍ତ ଭାଇସ୍ ଚେଯାରମ୍ୟାନ ରହନ୍ତି । ଭାଇସ୍ ଚେଯାରମ୍ୟାନ ଓ ଅତିରିକ୍ତ ଭାଇସ୍ ଚେଯାରମ୍ୟାନ, ପଦବୀ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟନ ଗୋଟିଏ ପଦବୀ ମହିଳାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ ।

1984 ମସିହାଠାରୁ ଚେଯାରମ୍ୟାନ, ଭାଇସ୍ ଚେଯାରମ୍ୟାନ ଓ ଅତିରିକ୍ତ ଚେଯାରମ୍ୟାନ ପଦବୀଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ବାଚିତ କାଉନ୍ସିଲର ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱାସିତ ଓ ଏହିଭାବି ଭାବେ ସେମାନେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥାଏ । ମୁୟନିସିପାଲିଟି ନିର୍ବାଚନରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥୀ ବିଭିନ୍ନ ରାଜନୈତିକ ଦଲର ସଂକେତ ବ୍ୟବହାର କରିପାରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି । ଚେଯାରମ୍ୟାନ ପରିଷଦର ବୈଠକ ଆହୁନ କରନ୍ତି ଓ ଏଥିରେ ଅଧିକାରୀ କରନ୍ତି ।

କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହୀ ଅଧିକାରୀ :

ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତି ମୁୟନିସିପାଲିଟି ବା ନଗରପାଳିକାରେ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ ଅଧିକାରୀ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ପରିଷଦର ସମସ୍ତ ନିଷ୍ଠର ଓ ନିର୍ବାଚନଗୁଡ଼ିକୁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାନ୍ତି । ସେ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଓ ନଗରପାଳିକା ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗସ୍ଥୁ ରଖା କରନ୍ତି । ନଗରପାଳିକାରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ସାସ୍ତ୍ର, ପୂର୍ବ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭାଗର ଅଧିକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନେ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେ ତଥାବଧାନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ଓ ଏମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ନଗରପାଳିକାର ସମସ୍ତ ଉନ୍ନୟନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଳ :

ନଗରପାଳିକା ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ, କିନ୍ତୁ ସମିଧାନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ଏହା ପରିଚାଳିତ ହେଉନାହିଁ ବେଳି ଅଭିଯୋଗ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ସରକାର ଏହାକୁ ଭାଙ୍ଗିଦେଇ ପୁନଃ ନିର୍ବାଚନ କରାଇପାରନ୍ତି ।

ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦ :

ପାଆ ହଜାରୁ ଦଶ ହଜାର ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ଛୋଟ ସହର ମାନଙ୍କରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦ (NAC) ଗଠନ କରାଯାଏ । ନଗର ପାଳିକା ଓ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାନ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ 73 ଗୋଟି ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ଅଛି । ପରିଷଦର ମୁଖ୍ୟ ଜଣେ ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍, ସମ୍ମନ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ସେ ପରିଷଦର ବୈଠକମାନଙ୍କରେ ସଭାପତିତ୍ କରନ୍ତି ଓ ପରିଷଦର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ତଥାରେ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତରେ କାମ ତୁଳାଇବା ପାଇଁ ଜଣେ ଭାଇସ୍ ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍, ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅଛି । ଉତ୍ସ ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍ ଓ ଭାଇସ୍ ଚେଯାରମ୍ୟାନ୍ ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ଅନାସ୍ତା ପ୍ରସ୍ତାବ ଜରିଆରେ ପଦବ୍ୟୁତ ହୋଇପାରନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ଅଣସାମିଧାନିକ ହେଉଥିବା ଅଭିଯୋଗ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ସରକାର ଏହାକୁ ଭାଙ୍ଗି ସାନି ନିର୍ବାଚନ ପାଇଁ ଆବେଶ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

କାର୍ଯ୍ୟ ::

ଉତ୍ସ ନଗରପାଳିକା ଓ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟ ସମାନ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୂର ପ୍ରକାର ।

(କ) ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ (ଖ) ଜାହାଧୀନ କାର୍ଯ୍ୟ

(କ) ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ :

- ରାସାୟନିକ ନିର୍ମାଣ, ବିଦ୍ୟୁତ୍କରଣ, ଏହାର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଓ ଉନ୍ନତି ।
- ଅଳିଆ ଆବର୍ଜନା ନିଷାପନ, ନାଲନର୍ଦମା ଓ କମୋଡ ଖତ ଖନନ ।
- ସାସ୍ତ୍ରସେବା ଓ ସଂକ୍ରାମକ ରୋଗ ନିରାକରଣ ।
- ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଲୟ ଗୃହ ନିର୍ମାଣ, ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ।

(ଖ) ଜାହାଧୀନ କାର୍ଯ୍ୟ : :

- ଜନଗଣନା ଓ ଧନ୍ୟମୂଳକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ।
- ବିଭିନ୍ନ ପାର୍କ, ଖେଳପଡ଼ିଆ ଓ ପାଠାଗାର ନିର୍ମାଣ ।
- ଗମନାଗମନର ସୁବିଧା ପାଇଁ ସହର ମଧ୍ୟରେ ଟାଇନ୍‌ବସର ପ୍ରଚଳନ ।

ଆୟ :

ନଗରପାଳିକା ଓ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଜମି, ଟିକସ, ଘର, କୋଠାବାତିମାନଙ୍କରୁ ସଂଗ୍ରହୀତ କରେ । ସହର ମଧ୍ୟରେ ଚଳାଚଳ କରୁଥିବା ଯାନବାହାନଙ୍କୁ ଟିକସ ଆଦାୟ, ଆଲୋକ ଓ ପ୍ରମୋଦ କର, ନବୀଘାଟ ପୋଲ, ପାନୀୟ, ଜଳ ଯୋଗାଣ ଓ ପରିମଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାରୁ ସଂଗ୍ରହୀତ କର, ବାହାରୁ ସହର ମଧ୍ୟକୁ ଆସୁଥିବା ପଣ୍ଡ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉପରେ ଶୁଳ୍କ ଓ ପ୍ରାତ୍ୟେ କର ଓ ସରକାରୀ ଅନୁଦାନ ।

ଉତ୍ସ ମୁୟନିସିପାଲିଟି ଓ ବିଜ୍ଞାପିତ ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଶୁଳ୍କିତ ତଥା ତୁଟିଶୁଳ୍କ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ନିମ୍ନମତେ ତଥାରେ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାନ୍ତି । ବିଭାଗୀୟ ଅଭିଭାବମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଷଦ ଓ ନଗରପାଳିକାଗୁଡ଼ିକର ଆୟବ୍ୟୟର ଯାଞ୍ଚ କରିବା, ବିଭାଗୀୟ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅବହେଲା ପାଇଁ କୈପିଯତ୍ର ମାଗିବା, ସରକାରୀ ଅନୁଦାନ ପ୍ରଦାନ ସ୍ଵର୍ଗତ ରଖିବା ଓ ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ନିର୍ବାଚିତ ପରିଷଦକୁ ଭାଙ୍ଗି ଏହାର ପରିଚାଳନା ଦାୟିର ସରକାର ହାତକୁ ଦେବା ।

ଏହି ରାଜନୀତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ରାଜନୈତିକ ଚେତନାର ବିକାଶ ଘଟାଇବାରେ ସହାୟକ ହେଉଛନ୍ତି । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗୁଡ଼ିକର ବିକାଶ ହେଲେ ରାଜତର ଗଣତନ୍ତ୍ରକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ସୁଦୃଢ଼ କରିବ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷିବା:

ପ୍ର 11. ସଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଦିଇନ କର ।

ପଞ୍ଚାୟତ ସଂସ୍ଥାର ଶାର୍ପ୍‌ପରର ସଂସ୍ଥା କିଏ ?

(କ) ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ (ଖ) ମ୍ୟାନିସିପାଲିଟି

(ଗ) ଜିଲ୍ଲା ପରିଷନ (ଘ) ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି

ପ୍ର 12. ଦୂରତି ବାକ୍ୟରେ ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ କିପରି ଗଠିତ ହୁଏ ?

2.6. ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାରରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଚର୍ଜାତୀୟ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କର ଭୂମିକା :

ଗୋଟିଏ ରାଷ୍ଟ୍ର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯେତେ ଉନ୍ନତ ହେବ, ସେ ରାଷ୍ଟ୍ର ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶ ସେହେ ବରାନ୍ତିତ ହେବ । କାରଣ ଶିକ୍ଷା ମାନବ ସମଳ ବିକାଶରେ ଏକ ନିର୍ଣ୍ଣୟକ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ଏବଂ ଉନ୍ନତ ତଥା ବିକଶିତ ମାନବ ସମଳ ହେଲେ ଗୋଟିଏ ରାଷ୍ଟ୍ର ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶକୁ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରାଏ । ଶିକ୍ଷା କେବଳ ସାମାଜିକ ବିକାଶ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରାଏ ନାହିଁ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସମାଜରେ ସାମାଜିକ ସୀକ୍ୟ, ସୁମୁତ୍ରା ଏବଂ ସୁରତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ପ୍ରଭାବଶାଳା ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚର୍ଜାତୀୟ ସରରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ସାର୍ଵଲନୀନ କରିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲା ।

ସମାଜ ତଥା ରାଷ୍ଟ୍ର ଗଠନରେ ଶିକ୍ଷାର ଏହି ମହବୁପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକାରୁ ହୃଦୟଜାମ କରି ଭାରତର ସମିଧାନ ପ୍ରଣେତାମାନେ ସମିଧାନର ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମୂଳକ ନାତିରେ 6 ରୁ 14 ବର୍ଷର ସମ୍ପଦ ଶିଶୁଙ୍କ ମାଗଣୀ ତଥା ବାଧତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗତ 1950 ମସିହାଠାରୁ ଏହି ସାମିଧାନିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସନ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଜାରି ରହିଛି ।

ବିଶ୍ୱତ ଚିନି ଦଶକରେ ଭାରତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ସାର୍ଵଜଗନ୍ମାନ କରିବା ଦିଗରେ ଯେଉଁ ଲେତୋଟି ଜାତୀୟ ଓ ଆଚର୍ଜାତୀୟ ନାତି, ନିୟମ ବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶେଷ ଭାବେ ସହାୟକ ହୋଇଛନ୍ତି ଦେଶ୍‌ଭାଷିତ ହେଲା – ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନାତି - (1986) ଓ ସଂଶୋଧନ ଚାର୍ଚାୟ ଶିକ୍ଷାନାତି (1992), ସମନ୍ତକ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ସମିକଳନୀ (1996), ୨ ଟି ଜନବହୁଳ ରାଷ୍ଟ୍ରର ବିଲ୍ଲିଠାରେ ସମନ୍ତକ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ସମିକଳନୀ (2000), ନ୍ୟୂଯର୍କର ସହସ୍ରାବୀ ସମିକଳନୀ (2000), ସମନ୍ତକ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ ((2001)) ଜାତୀୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆଧାର (2005)ଗୁଡ଼ିକର ମିଳିତ ପ୍ରଭାବ ଭାରତର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସ୍ଵର୍ଗାରଣ ଓ ବିକାଶରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏବେ ପ୍ରାଯତ୍ତ ସମନ୍ତ ଛାତ୍ର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇପାରିଛି । ପ୍ରାଥମିକ ସରରେ ଅଧିକାଂଶ ଶିଶୁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେଣି, ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏବେ ଅଧିକ ବାଲିକା ଓ ବର୍ତ୍ତିତ ଶ୍ରେଣୀର ଶିଶୁମାନେ ନାମ ଲେଖାଇଲେଣି ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଲାଣି । ସାମାଜିକ ସରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା ମର୍ମରରେ ସାଧାରଣ ନାଗରିକମାନେ ସତ୍ୟତକ ହେଲେଣି । ଏ ସବୁ ସବୁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ଵଜଗନ୍ମାନର ଏହି ସୁଦୃଢ଼ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଲାଏ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିଶୁଙ୍କ ଉଚ୍ଚତା ଉଚ୍ଚତା ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକାଂଶ ବାଲିକା ଓ ଚର୍ଚା କରିଛି । ବିଦ୍ୟାକ୍ଷେତ୍ରରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେଣି ଓ ପାଇଁ ମଧ୍ୟରେ ଯାତ୍ର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ଆଧୁନିକ ସତ୍ୟତକ ହେଲେଣି । ବିଦ୍ୟାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବାକୁ ଏକେ ହିଁ ବର୍ତ୍ତିତ । ପ୍ରାଥମିକ ସରରେ ସମ୍ପଦ ଶିଶୁଙ୍କ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଆଣିବା, ପାଠ ସରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଧରିରଖିବା ଓ ପରିଶେଷରେ ସମୟକୁ ଗୁଣାଦ୍ଵାରା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଏବେ ବି ଏକ ବଡ଼ ଆହୁନ । ଏହି ଆହୁନଙ୍କୁ ସାକାର କରିବା ପାଇଁ ଭାରତକୁ ପ୍ରତିବନ୍ଦ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ବିଜିନ୍ ଆନ୍ଦୋଳିକ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କଠାରୁ ସହାୟତା ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳିତୀୟ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କର ସହାୟତା :

ଆମ ଦେଶର ନାତି ନିର୍ବାଚିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନବେ ଦଶକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନୀତିଗତତାବେ କୌଣସି ଆନ୍ଦୋଳିତୀୟ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ସହାୟତା ଆଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରୋତ୍ସହନ ଦିଆ ଯାଇଥିଲା । (1991-92) ମସିହାଠାରୁ ଏହି ସ୍ଥିତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଛି । ଏବେ ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ପରି ସାମିଧାନିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳିତୀୟ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କଠାରୁ ସହାୟତା ଆଣିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଛି । ଫଳସ୍ଵରୂପ ବହୁ ଆନ୍ଦୋଳିତୀୟ ସଂସ୍ଥା ଯେପରିକି, ମିଲିତ ଜାତିସଂଘ (UNO), ବିଶ୍ୱବ୍ୟାକ (World Bank), ଉତ୍ତରନେଷ୍ଟୋ (UNESCO), ବିଶ୍ୱ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ସଂଗଠନ(WHO) ଓ ଯୁନିସେଫ୍ (UNICEF) ଏବେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଆଗେ ଆସୁଛନ୍ତି । ଏହି ସହାୟତାକୁ ପୁଣିକରି ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଓ ଗୁଣାଦ୍ଵାରା ବିକାଶ ପାଇଁ ବିଧି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ ହାତକୁ ନିଆୟାଇଛି । ଭଦ୍ରାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଚଳିତ ବର୍ଷ ଆମ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରାକ୍ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଭରିଭୂମି ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ (UNICEF) ସହାୟତାରେ “ନୂଆ ଅରୁଣିମା” ନାମକ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଆଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି ।

ମିଲିତ ଜାତିସଂଘ (The United Nations Organisation-UNO) :

ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ଭୟାବହୁ ପରିଣାମ ସମ୍ଭାବିତ ବିଚଳିତ କରିଥିଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ପରମାଣୁ ବୋମାର ବିଧିପକାରୀ ପରିଣାମ ସମ୍ଭାବିତ କରିଥିଲା । ଭବିଷ୍ୟତରେ ପୁଅବାକୁ କିପରି ଯୁଦ୍ଧ ମୁଦ୍ରା କରାଯିବ ସେଥିନିମିତ୍ତ ଏକ ଆନ୍ଦୋଳିକ ସଂସ୍ଥାର ଆନଶ୍ୟକତା ସମସ୍ତେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବାସୀଙ୍କର ଏହି ଅନୁଭବରୁ ଜନ୍ମ ନେଇଥିଲା ମିଲିତ ଜାତିସଂଘ (United Nations Organisation) । 1945 ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର 24 ତାରିଖରେ ମିଲିତ ଜାତିସଂଘର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଜାତିସଂଘର ମୁଖ୍ୟାଳୟ ପ୍ରାରିଷତାରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହାକୁ ନ୍ୟୁଯର୍କକୁ ଉଠାଇ ଦିଆଗଲା । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅକ୍ଟୋବର 24 ତାରିଖକୁ ମିଲିତ ଜାତିସଂଘ ଦିବସରୂପେ ପାଲିତ ହୋଇଥାଏସ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱବାସୀ ବିଶେଷକରି ଗରିବ ଓ ବିକାଶଶାଳ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଓ ଆର୍ଥିକ ଜୀବନରେ ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତ ଆଣିବାରେ ମିଲିତ ଜାତିସଂଘ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲା । ଏହା ଅନୁଭବର ଓ ବିକାଶଶାଳ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଭଲି ମୂଳଭୂତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଫଳସ୍ଵରୂପ ପଦକ୍ଷେପମାନ ନେଉଛି । ଏହି ସଂଗଠନଟି ତା’ର ଅନ୍ୟ ସହଯୋଗୀ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ – ବିଶେଷକରି ବଞ୍ଚିତ ଓ ପଞ୍ଚାବର୍ଗର ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ କାମ କରୁଥାଏଁ । ଏହି ସଂସ୍ଥା ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଲନର ସଫଳ ରୂପ୍ୟାମନ ପାଇଁ ବନ୍ଦପରିକର । ଏହି ସଂଗଠନ ଭାରତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ ବହୁ ଯୋଜନା ମାନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ।

ଯୁନିସେଫ୍ (The United Nations International Children's Fund-UNICEF): ଏହି ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ସକାଶେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାଏଁ । ଯୁନିସେଫ୍ ମିଲିତ ଜାତିସଂଘର ଏକ ସହଯୋଗୀ ସଂସ୍ଥା । ଏହା ଭାରତରେ 1994 ମସିହାଠାରୁ ପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ସହ ମିଲିତତାବେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ କରିଥାଏସ୍ତି । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କ ସାମାଜିକ ଏଭାବରେ, ଶିଶୁ-ବହୁତ୍ସର୍ଵ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବିକାଶ ପରି ଯୋଜନା ମାଧ୍ୟମରେ

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ଏହି ସଂଗଠନଟି ଭାରତର ଶିକ୍ଷା ନୀତିର କଜ୍ଜଳା ଓ ରୂପାୟନ ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସରକାରଙ୍କୁ ସାହାୟ୍ୟ କରୁଛି । ଏବେ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ଏହି ସଂସ୍ଥାଟି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରତ୍ୟେ ଗ୍ରହଣ କରୁଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସଂସ୍ଥାଟି ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ମାନବ ସମ୍ବଲ ବିକାଶ ବିଭାଗ ସହିତ ଯୋଗସ୍ଥୁ ରଖି 15 ଟି ଭାଇସ୍‌ରେ ସର୍ବଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ରମର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରୁଛି । ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏହି ସଂଗଠନଟି ଭାରତ ସରକାର ଓ ସାଧାରଣ ନାଗରିକ ମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଭାରତର ଶିକ୍ଷାରେ ଲିଙ୍ଗଶତ ସମତା (Gender Equality) ପାଇଁ ଏକ ନଥ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ଯେଉଁଠିରେ କି ଦ୍ୱାଦଶ ଯୋଜନା ସମୟରେ କିପରି ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ହୋଇପାରିବ ତା'ର ଏକ ଦାର୍ଘ ମିଥାଦ ମାନଚିତ୍ର (vision) ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସହସ୍ରାବୀ ବିକାଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ (Millennium Development Goals)ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କୁ ସାହାୟ୍ୟ କରୁଅଛି ।

ଇତିନେଷ୍ଟୋ (The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization -UNESCO) :

ଏହି ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସଂସ୍ଥାଟି ମିଲିତ ଜାତିସଂଘର ଏକ ସହଯୋଗୀ ସଂଗଠନ । ଏହି ସଂଗଠନର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ବିଶ୍ୱରେ ଶାନ୍ତି ଓ ସୁରକ୍ଷାର ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି କରିବା । ଏହି ସଂସ୍ଥାଟି ବିଶ୍ୱରେ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂରାକରଣ ଓ ନିରନ୍ତର ବିକାଶ (Sustainable Development) ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିବିଧ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରୁଅଛି । ଏହି ସଂଗଠନଟି ଭାରତରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଓ ସହସ୍ରାବୀ ବିକାଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରି ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କୁ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି । ଏହିସବୁ ଯୋଜନା ମାଧ୍ୟମରେ UNESCO ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣପ୍ରତିରକର ବିକାଶ ଓ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଉଥିବା ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଗାଇ ଦେବା ପାଇଁ ବହୁ ପ୍ରକାରର ଯୋଜନାମାନ ପ୍ରଣୟନ କରୁଛି ଓ ସେଥିପାଇଁ ଆର୍ଥିକ ଅନୁଦାନ ମଧ୍ୟ ଯୋଗାଇ ଦେଉଥାଏ । ଏହି ସଂଗଠନ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରତରେ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କୁ ନୀତି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରଙ୍ଗରେ ସହାୟକ କରୁଛି । ଏହାହାତା ଇତିନେଷ୍ଟୋ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ (Curriculum) ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରତ୍ୟେ ମଧ୍ୟ ନାନା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ ସଂଗଠିତ କରୁଛି । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଓ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ଲାଗି ଯେଉଁ କେତୋଟି ପ୍ରମୁଖ ଯୋଜନା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆମ ଦେଶରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଥାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକଳ୍ପ (DPEP), ସର୍ବନିମ୍ନ ଶିକ୍ଷଣପ୍ରତିରକ (MLL) ଏବଂ ସର୍ବଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ (SSA) ଏବଂ ଏହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକ (UNESCO) ସହାୟତାରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଥାଏ ।

ବିଶ୍ୱ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ସଂଗଠନ (The World Health Organization-WHO) : ବିଶ୍ୱ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ସଂଗଠନ ମଧ୍ୟ ମିଲିତ ଜାତିସଂଘର ଗୋଟିଏ ସହଯୋଗୀ ସଂଗଠନ । ଏହି ସଂଗଠନଟି ଏହାର ସତ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ସହ ମିଶିକରି ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଇଥାଏ । ଏହି ସଂଗଠନ ତା'ର ସମସ୍ତ ସତ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କୁ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗବେଷଣା, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ସେବାର ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରଙ୍ଗ କରିବା, ନୀତି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରଙ୍ଗ କରିବା ଓ ବୈଷ୍ୟମ୍ୟକ ଉପଦେଶ ଦେବା କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ବାପ୍ରବରେ ଏହି ସଂଗଠନ ବିଶ୍ୱକୁ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟସେବା ଷେତ୍ରରେ ନେବ୍ରେ ଦେଇ ଆସୁଥାଏ । ଏହି ସଂଗଠନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧିତ କୌଣସି ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ।

ଭାରତ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ସାର୍ବଜନୀୟ କରିବା ପାଇଁ ବିଶ୍ୱଟ ତିନି ଦଶକିରେ ବହୁ ସଫଳତା ଅର୍ଜନ କରିଛି । ପ୍ରାୟତଃ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସିବା ବିଯସର ସମସ୍ତ ଶିଶୁଙ୍କ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଯୋଗାଇଛି । ଅଧିକାଂଶ ଶିଶୁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ମଧ୍ୟ ଲେଖାଇଲେଣି । ଭାରତ ସରକାର ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ସତ୍ୟକରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କରିବାରେ ଅନେକାଂଶରେ ସଫଳ ହୋଇଛି । ଏବେ ବି ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ଓ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରତରେ ଶିକ୍ଷାରେ ସମତା ଆଣିବା ପାଇଁ ଆହୁରି ଅନେକ କିଛି କରିବାରେ ଅଛି । ଏହି ଅସମାପ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ଜାତୀୟ ପ୍ରତିବନ୍ଦତା ସହ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସହାୟତାର ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖିବା :

ପ୍ର 13. ସଠିକ୍ ଉଚ୍ଚର ଲେଖ ।

ମିଳିତ ଜାତିସଂଘର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ କେଉଁଠି ଅବସ୍ଥିତ ?

ପ୍ର 14.ଆମ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରାକ୍ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଭିତ୍ତିରୁମି ସୁଦୃଢ଼ ?

କରିବା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ମୁନିସିପେ (UNICEF)ର ସହାୟତାରେ କେଉଁ ନୂଆ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଟି ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ?

2.7. ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ କ'ଣ ଶିଖିଲେ :

- ଭାରତୀୟ ସମିଧାନ ସମିଧାନ ପ୍ରଣଯନ ସଭା ଦ୍ୱାରା 1949 ମସିହା 26 ତାରିଖ ଦିନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ 1950 ମସିହା ଜାନୁଆରୀ 26 ତାରିଖଠାରୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଛି ।
- ଭାରତୀୟ ସମିଧାନ ହେଉଛି ବିଶ୍ଵର ବୀର୍ଘତମ ଲିଖିତ ସମିଧାନ । ଏହାର 395 ଧାରା, 24 ଭାଗ ଓ 12ଟି ଅନୁସ୍ତାନ ରହିଅଛି ।
- କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକାଙ୍କ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ କୁହାୟାଏ । ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ଲୋକସଭା, ରାଜ୍ୟସଭା ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟର ଅଂଶବିଶେଷ ।
- ଲୋକସଭା ଓ ରାଜ୍ୟସଭାର ମୁଖ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି- (1) ଆଜନ ପ୍ରଣଯନ (2) କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ (3) ଆର୍ଥିକ କାର୍ଯ୍ୟ (4) ସମିଧାନ ସଂଶୋଧନ କାର୍ଯ୍ୟ (5) ନିର୍ବାଚନ କାର୍ଯ୍ୟ (6) ବିଚାରଗତ କାର୍ଯ୍ୟ ।
- ଭାରତର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ରାଷ୍ଟ୍ରପତି, ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତି, ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀପରିଷଦକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ରାଷ୍ଟ୍ରର ସାମିଧାନିକ ମୁଖ୍ୟ ।
- ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ କ୍ଷମତାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- (1) କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା କ୍ଷମତା, (2) ବ୍ୟବସ୍ଥାପିକା କ୍ଷମତା, (3) ଆର୍ଥିକ କ୍ଷମତା, (4) ନ୍ୟାୟିକ କ୍ଷମତା, (5) ସାମରିକ କ୍ଷମତା, (6) କୁଟନୈତିକ କ୍ଷମତା ଓ (7) ଜଗ୍ରତୀକାଳୀନ କ୍ଷମତା ।
- ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିୟୁକ୍ତ ହୁଅଛି । ଲୋକସଭାର ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଟ ଦଳ/ଦଳମାନଙ୍କର ନେତାଙ୍କୁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହିସାବରେ ନିୟୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ସ୍ଵାଭାବିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ 5 ବର୍ଷ ।
- ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛନ୍ତି ଦେଶର ନେତା, ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ନେତା, ସରକାରଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ, ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ପରାମର୍ଶଦାତା ଓ ବିଭିନ୍ନ ପରିଷଦର ଅଧ୍ୟେ ।
- ଲୋକସଭା ଦ୍ୱାରା ଅନାସ୍ତ୍ରା ପ୍ରତିକାଳ ଗୃହୀତ କରାଯାଇ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପଦବ୍ୟୁତ କରାଯାଇପାରିବ ।
- ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରରେ ଶାସନ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ରହିଅଛି । ରାଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ରାଜ୍ୟପାଳ, ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳକୁ ନେଇ ଗଠିତ ।
- ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟ ଶାସନର ସାମିଧାନିକ ମୁଖ୍ୟ । ସେ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା । ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର କାର୍ଯ୍ୟ ରାଜ୍ୟପାଳ ନାମରେ ଗୃହଣ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ନାମକୁ ମାତ୍ର ମୁଖ୍ୟ । ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଓ ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀପରିଷଦ ରାଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକାର ବାସ୍ତବ ମୁଖ୍ୟ ।
- ସମିଧାନର ଧାରା 163 ଅନୁଯାୟୀ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ବରେ ଏକ ମନ୍ତ୍ରୀପରିଷଦ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ମନ୍ତ୍ରୀପରିଷଦ ହେଉଛି ରାଜ୍ୟ ଶାସନର ବାସ୍ତବ କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ।

- ମନ୍ତ୍ରପରିଷଦ ତିନି ସ୍ଵରୀୟ ମହାକୁ ନେଇ ଗଠିତ । କ୍ୟାବିନେର ମହୀ, ରାଜ୍ୟ ମହୀ ଓ ଉପମହୀ ।
- ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରପରିଷଦର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା - (1) ଶାସନ ନୀତି ନିର୍ବାଚଣ (2) ଶାସନ ନୀତି କାର୍ଯ୍ୟକାର୍ତ୍ତି (3) ଅମଳାତ୍ମତ ନିୟମଣି (4) ସମନ୍ୟ ରକ୍ଷା (5) ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ କାର୍ଯ୍ୟ (6) ଆର୍ଥିକ କାର୍ଯ୍ୟ ।
- ରାଜ୍ୟ ମହୀପରିଷଦର ମୁଖ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ କୁହାଯାଏ । ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜ୍ୟ ଶାସନର କର୍ଣ୍ଣଧାର । ସେ ସରକାରେ ନେବୁଦ୍ଧ ଦିଅଛି ।
- ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ହେଲା - (1) ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଗଠନ (2) ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭାଗ ବନ୍ଦନ (3) ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ବୈଠକରେ ଅଧିକାରୀ, (4) ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୟ ରକ୍ଷା, (5) ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ପରାମର୍ଶଦାତା (6) ବିଧାନସଭାର ନେତା (7) ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଟ ଦଳର ନେତା (8) ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କର ମୁଖ୍ୟପାତ୍ର (9) ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିନିଧି ।
- ଭାରତରେ ସାଧାନ ଓ ନିରପେକ୍ଷ ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳିତ । ଭାରତର ଶୀର୍ଷ ନ୍ୟାୟାଳୟକୁ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ କୁହାଯାଏ । ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ 1950 ମସିହାରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।
- ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟର ଜଣେ ମୁଖ୍ୟ ବିଚାରପତି ଓ 30 ଜଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଚାରପତି ଅଛନ୍ତି । ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ ବିଚାରପତିମାନେ 65 ବର୍ଷ ବନ୍ଧୁତାରେ ଅବସର ନିଅନ୍ତି ।
- ରାଜ୍ୟ ସ୍ଵରର ବିଚାର ବିଭାଗର ସର୍ବୋତ୍ତମାନ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ କୁହାଯାଏ । ସମ୍ବିଧାନର 214 ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ହାଇକୋର୍ଟ ରହିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟରେ 21 ଟି ହାଇକୋର୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି ।
- ଭାରତରେ ଗଣଭାଷିକ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ଶାସନରେ ସାମିଲ କରିବାକୁ କ୍ଷମତାର ବିକେନ୍ଦ୍ରିକରଣ କରାଯାଇ ସ୍ଥାନୀୟ ସାଯର ଶାସନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଠନ କରାଯାଇଛି ।
- ଏହି ସାଯର ଶାସନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନୀୟ ସାଯର ଶାସନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସାଯର ଶାସନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ।
- ଭାରତରେ ତ୍ରୀ-ସ୍ଵରୀୟ ପଞ୍ଚାୟତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଛି । ସେବୁତିକ ହେଲା - ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତ (ଗ୍ରାମ ସ୍ଵରରେ), ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି (ବ୍ଲେକ୍ ସ୍ଵରରେ), ଓ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ (ଜିଲ୍ଲା ସ୍ଵରରେ) ।
- ସହଚାର୍ଥକ ସାଯର ଶାସନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରୁହିକ ହେଲା- (1) ନଗର ନିଗମ (ବତ୍ତ ବତ୍ତ ସହଚର ପାଇଁ) (2) ନଗରପାଳିକା ମଧ୍ୟମ ସହଚର ପାଇଁ) (3) ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦ (ଛୋଟ ସହଚର ପାଇଁ) ।
- ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ଓ ତା ଅଧୀନରେ କାମ କରୁଥିବା ଅନ୍ୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସାଯର ସହଚର ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଆନ୍ତର୍ଜାତିୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାରତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଷ୍ଟାର ପାଇଁ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରୁଛନ୍ତି ।

2.8. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖିବା ପ୍ରଶ୍ନର ଭତ୍ତର :

- ପ୍ରଶ୍ନ 1. ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଶ୍ନାୟନ ସଭା ।
- ପ୍ରଶ୍ନ 2. ଭାରତର ଶାସନ ଏହାର ନାଗରିକମାନଙ୍କର ମତ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏବଂ ଏହାର ଜନସାଧାରଣ ସର୍ବୋତ୍ତମାନ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାରୀ । ଭାରତର ନାଗରିକମାନେ ସାବାଲକ ଭୋଟ ମଧ୍ୟମରେ ଭୋଗଦେଇ ସରକାର ଗଢ଼ନ୍ତି । ଏଣୁ ଭାରତକୁ ସାଧାରଣତତ୍ତ୍ଵ ଗାସ୍ତୁ କୁହାଯାଏ ।
- ପ୍ରଶ୍ନ 3. ଲୋକସଭା ।

- ପ୍ରଶ୍ନ 4.** ରାଜ୍ୟସଭାକୁ ପ୍ରତି ଦୁଇବର୍ଷ ଅତରରେ ଏକ ଦୃଢ଼ୀୟାଂଶ ସଦସ୍ୟ ଅବସର ନିର୍ବଚିତ ଓ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ଦୃଢ଼ୀୟାଂଶ ସଭ୍ୟ ପୁନଃ ନିର୍ବଚିତ ହୁଅଛି । ଏହି ଗୃହରେ ସବୁବେଳେ କିଛି ସଦସ୍ୟ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ସ୍ଥାୟୀ ଗୃହ କୁହାଯାଏ ।
- ପ୍ରଶ୍ନ 5.** ୫ଟି
- ପ୍ରଶ୍ନ 6.** ବିଧାନ ପରିଷଦ କିପରି ଗଠିତ ହୁଏ ?
- ବିଧାନ ପରିଷଦର ଏକ ଦୃଢ଼ୀୟାଂଶ ସଭ୍ୟ ବିଧାନ ସଭା ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଦାରା, ଏକ ଦୃଢ଼ୀୟାଂଶ ରାଜ୍ୟର ସ୍ଵାୟତ ଶାସନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଦାରା $\frac{1}{12}$ ଅଂଶ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ଵାତକ ମାନଙ୍କ ଦାରା $\frac{1}{12}$ ଅଂଶ ଶିକ୍ଷକ ମଣ୍ଡଳୀଦାରା ନିର୍ବଚିତ ହୁଅଛି ଓ $\frac{1}{6}$ ଅଂଶ ରାଜ୍ୟର କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜସେବା କ୍ଷେତ୍ରରୁ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ଦାରା ମନୋନୀତ ହୁଅଛି । ଏହା ଆଂଶିକ ନିର୍ବଚିତ ଓ ଆଂଶିକ ମନୋନୀତ ସଦନ ।
- ପ୍ରଶ୍ନ 7.** ଲୋକସଭା
- ପ୍ରଶ୍ନ 8.** ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପରୋକ୍ଷଭାବେ ଭାରତର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦାରା ଓ ପ୍ରତ୍ୟେ ଭାବେ ଏକ ନିର୍ବଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ଦାରା ନିର୍ବଚିତ ହୁଅଛି । ଏହି ନିର୍ବଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ସଂସଦର ଉତ୍ତର ଗୃହର ନିର୍ବଚିତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ।
- ପ୍ରଶ୍ନ 9.** ରାଜ୍ୟପାଳ
- ପ୍ରଶ୍ନ 10.** ବିଧାନ ସଭା ଅଧିବେଶନରେ ନଥିବା ସମୟରେ ଯଦି କୌଣସି ଆଇନ୍ ପ୍ରତିବନ୍ଧ ହେବା ଦରକାର ପଡ଼ିଲା, ତାହା ହେଲେ ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟର ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଓ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶକୁମେ ଅଧ୍ୟାଦେଶ ଜାରିକରନ୍ତି ।
- ପ୍ରଶ୍ନ 11.** ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ
- ପ୍ରଶ୍ନ 12.** ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ନିମ୍ନ ସ୍ତରୀୟ ନିର୍ବଚିତ ସଭ୍ୟ ଓ ସରକାରୀ ପଦାଧିକାରୀଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ନିର୍ବଚିତ ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ ସଭ୍ୟ, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ M.L.A, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ M.P, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତିର ଅଧ୍ୟସ୍ତ, ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ମ୍ୟନିସିପାଲିଟି ଓ ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦର ଚେଯାମ୍ୟାନ, କେନ୍ଦ୍ର ସମବାୟ ବ୍ୟାକ ଅଧ୍ୟସ୍ତ, ଜିଲ୍ଲା ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ଉତ୍ସୁକ ଅଧିକାରୀ ବା ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ଉପଜିଲ୍ଲାପାଳ, ଜିଲ୍ଲା କଲ୍ୟାଣ ଅଧିକାରୀ, ସମନ୍ତିତ ଆଦିବାସୀ ବିକାଶ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଧିକାରୀ, ଶିକ୍ଷା, ସାସ୍କ୍ଷେତ୍ର, କୃଷି, ଉତ୍ସୁକ, ପଞ୍ଚାୟତିରାଜ କଲ୍ୟାଣ, ରାଷ୍ଟ୍ର ନିର୍ମାଣ ଓ ପୂର୍ବ ବିଭାଗ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରତ୍ୟେ ଅଧିକାରୀ ଓ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଜିଲ୍ଲାର ଜିଲ୍ଲାପାଳ ।
- ପ୍ରଶ୍ନ 13.** ନ୍ୟୂନକାଳୀକାରୀ ନ୍ୟୂନକାଳୀକାରୀ
- ପ୍ରଶ୍ନ 14.** ଆମ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରାକ୍ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଭିତ୍ତିରୁ ସ୍ଵଦୃତ କରିବା ପାଇଁ UNICEF ସହାୟତାରେ “ନୂଆ ଅଗୁଣିମା” ନାମକ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଆଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି ।

2.9. ଏକକ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ:

- ପ୍ରଦର ବିକଷଣ୍ଡିକ ମଧ୍ୟରୁ ସଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଚିନ୍ତନ କର ।
- (i) ଭାରତୀୟ ସମିଧାନଙ୍କୁ କିଏ ପ୍ରତିବନ୍ଧ କରିଥିଲେ :

(କ)	ଭାରତୀୟ ସଂସଦ	(ଖ)	ବ୍ୟାକ ସଂସଦ
(ଗ)	ସମିଧାନ ପ୍ରତିବନ୍ଧ ସଭା	(ଘ)	ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ

(xi) ପଞ୍ଚାୟତ ସଂସ୍ଥର ଶାର୍ଷଷ୍ଠର ସଂସ୍ଥ କିଏ ?

(କ) ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତ (ଖ) ମୁୟନିସିପାଲିଟି

(ଗ) ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ (ଘ) ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି

2. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

- (i) ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ମୁଖ୍ୟ ଉଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ —— ରେ ବର୍ଣ୍ଣତ ହୋଇଛି ।
- (ii) ଭାରତ ଏକ ସାର୍ବଜୀମ, ସମାଜବାଦୀ —— ଗଣଭାବିକ ସାଧାରଣତତ୍ତ୍ଵ ।
- (iii) ଅର୍ଥ ବିଲ୍ କେବଳ —— କଷ୍ଟରେ ଆଗତ କରାଯାଏ ।
- (iv) ସଂସଦର ମିଲିତ ବୈଠକରେ —— ଅଧିକତା କରନ୍ତି ।
- (v) କେବୁ ମନ୍ତ୍ରପରିଷଦ ସାମ୍ବହିକଭାବେ —— ନିକଟରେ ଦାୟୀ ରହନ୍ତି ।
- (vi) କେବୁ ମନ୍ତ୍ରପରିଷଦ୍ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ —— ଯୋଗସ୍ଫୁରକାରୀ ।
- (vii) ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କୁ —— ନିୟୁକ୍ତ ଓ ବହିଷ୍ମୃତ କରନ୍ତି ।
- (viii) ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଓ ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ —— ଯୋଗସ୍ଫୁର ରକ୍ଷା କରନ୍ତି ।
- (ix) ସମିଧାନର —— ଧାରାରେ ସ୍ପ୍ରିମକୋର୍ଟର ପରାମର୍ଶଦାୟୀ ଷେତ୍ରାଧିକାରୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ।
- (x) ଭଇ ନ୍ୟାୟାଳୟର ବିଚାରପତିଙ୍କୁ —— ନିୟୁକ୍ତ କରନ୍ତି ।
- (xi) ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ —— ପ୍ରଗରହ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ।

3. ଦୁଇଟି ବାକ୍ୟରେ ଉଚିତ ଦିଅ ।

- (i) ଭାରତକୁ କାହିଁକି ସାର୍ବଜୀମ ରାଷ୍ଟ୍ର କୁହାଯାଏ ?
- (ii) ରାଜ୍ୟସଭା କିପରି ଏକ ସ୍ଥାୟୀ ଗୃହ ?
- (iii) ଅନାସ୍ତା ପ୍ରସ୍ତାବ କ’ଣ ?
- (iv) ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି କିପରି ନିର୍ବାଚିତ ହୁଆନ୍ତି ?
- (v) କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପଦବୀ ଖାଲି ପଡ଼େ ?
- (vi) ରାଜ୍ୟ ରେ କିଏ ଓ କାହିଁକି ଅଧ୍ୟାଦେଶ ଜାରି କରନ୍ତି ।
- (vii) ରାଜ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ କିପରି ଗଠିତ ହୁଏ ।
- (viii) ଭଇ ନ୍ୟାୟାଳୟର ବିଚାରପତି ହେବା ପାଇଁ କି ଯୋଗ୍ୟତା ଆବଶ୍ୟକ ?
- (ix) ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦ କିପରି ଗଠିତ ହୁଏ ?
- (x) ମିଲିତ ଜାତିସଂଘର ଭାରତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶରେ କି ଭୂମିକା ଅଛି ।

4. ପାଞ୍ଚୋଟି ବାକ୍ୟରେ ଉଚିତ ଦିଅ ।

- (i) ଭାରତୀୟ ଗଣଭାବିକ ସଂସଦାୟ କାହିଁକି କହନ୍ତି ?
- (ii) ବିଲ୍ ଓ ଆଇନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକି କ’ଣ ?
- (iii) ଅର୍ଥ ବିଲ୍ ଓ ଅଣ-ଅର୍ଥ ବିଲ୍ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କ’ଣ ?

- (iv) ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଶାସନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ଓ ଏହା କିପରି ଜାରି କରାଯାଏ ?
- (v) ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କୁ କାହିଁକି କେହୀୟ ପ୍ରତିନିଧି କୁହାଯାଏ ?
- (vi) ଉଚ୍ଚତମ ନ୍ୟାୟାଳୟ ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା କିପରି ?
- (vii) ନଗର ନିଗମର କାର୍ଯ୍ୟ କ'ଣ ?
- (viii) ପୌରପାଳିକା କିପରି ଗଠିତ ହୁଏ ?

5. ଦୀର୍ଘ ଉଚ୍ଚତମ୍ମକ ପ୍ରଶ୍ନ

- (i) ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (ii) ସଂସଦର ଗଠନ ଓ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (iii) ଲୋକସଭାର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଲେଖ ।
- (iv) ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କର କ୍ଷମତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (v) ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କ୍ଷମତା, କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପଦ ମାର୍ଯ୍ୟାଦା ଆଲୋଚନା କର ।
- (vi) ରାଜ୍ୟର ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ, କ୍ଷମତା ଓ ଭୂମିକା ଆଲୋଚନା କର ।
- (vii) ରାଜ୍ୟ ଶାସନରେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କ୍ଷମତା ଆଲୋଚନା କର ।
- (viii) ରାଜ୍ୟପାଳ ରାଜ୍ୟର “ସାମିଧାନିକ ମୁଖ୍ୟ ଓ କେତ୍ରର ପ୍ରତିନିଧି” – ବିଶ୍ଲେଷଣ କର ।
- (ix) ଭାରତର ଉଚ୍ଚତମ ନ୍ୟାୟାଳୟର ଗଠନ ଏବଂ କ୍ଷମତା ପରିସର ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (x) ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋଚନା କର ।
- (xi) ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (xii) ଜିଲ୍ଲା ପରିଷଦର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (xiii) ପୌର ପାଳିକାର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (xiv) ବିଜ୍ଞାପିତ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଷଦର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (xv) ଭାରତର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶରେ ଆନ୍ଦର୍ଜୀତୀୟ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କର ଭୂମିକା ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

2.10. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ :

- ରମାକାନ୍ତ ରାଉଡ଼ : ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ, କିତାବ ମହଲ, କଟକ ।
- ଶ୍ରୀଧର ଚରଣ ସାହୁ, ଲୟକ୍ଷ୍ମୀ ପରିତା : ସୁତ୍ର ଦ୍ୱାରା ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ (ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ) ସତ୍ୟ ନାଗାଯଣ ବୃଦ୍ଧି କଟକ ।
- +2 Political Science (Paper-I, Paper-II) Books of Odisha State Bureau of Text Book Preparation and Production (Bhubaneswar) in updated and revised versions.
- Rajeev Bhargava and Ashok Acharya (Ed.)- Political Theory (New Delhi: Pearson/Longman)
- Indian Constitution at work (New Delhi: NCERT)
- Politics in India Since Independence (New Delhi: NCERT)
- S.K Chaube- The Making and Working of the Indian Constitution (New Delhi: NBT)
- Subhash Kashyap- Our Parliament (New Delhi: NBT)

3. ଭୂ-ଗୋଲକ ଓ ମାନଚିତ୍ର

ଗଠନକ୍ରମ

- 3.1 ଉପକ୍ରମ
- 3.2 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
- 3.3 ଭୂ-ଗୋଲକ
- 3.4 ମାନଚିତ୍ର ଓ ମାନ
  - 3.4.1 ମାନଚିତ୍ରର ପ୍ରକାରରେବ
  - 3.4.2 ମାନଚିତ୍ର ଓ ଭୂ-ଗୋଲକରେ ଚଙ୍ଗ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ସଂକେତର ବ୍ୟବହାର
- 3.5. ଅଷ୍ଟାଂଶ, ତ୍ରୁଟିମା ଓ ସମୟ ନିର୍ଗୃପଣ
  - 3.5.1 ଅଷ୍ଟାଂଶ
  - 3.5.2 ତ୍ରୁଟିମା
  - 3.5.3 ସମୟ (ସ୍ଥାନୀୟ ଓ ପ୍ରମାଣ ସମୟ, ସମୟ ମଣଳ)
  - 3.5.4 ଆନ୍ତରାତିକ ତାରିଖରେଖା
- 3.6 ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ
- 3.7 ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ ଯାହା ଜୀବିଲେ
- 3.8 ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା
- 3.9. ପ୍ରିରାଷା ବା ସଂଞ୍ଚାର
- 3.10 ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା ପ୍ରଶ୍ନର ଭରର
- 3.11 ଅଧୁକ ଜାଣିବା ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚି

3.1. ଉପକ୍ରମ :

ଭୂଗୋଲକରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥିବୀ କିମା ଏହାର କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧ୍ୟନ କରାଯାଏ । ମାତ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ଏକ ସମୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରାବେ ଦେଖିବା ବା ଦେଖାଇବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ପୃଥିବୀର ଏକ ଛୋଟିଆ ପ୍ରତିକୃତି, ନକ୍ଷା କିମା ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରି ତା'ର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରତିକୃତିକୁ ଭୂଗୋଲକ କୁହାଯାଏ । ମାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅଙ୍କିତ ନକ୍ଷା ବା ଚିତ୍ରକୁ ମାନଚିତ୍ର କୁହାଯାଇଥାଏ ।

3.2. ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

ଏହି ଏକକଟି ପଢ଼ିଯାରିବା ପରେ ଆମେ :

- ଭୂଗୋଲକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା ପାଇବା ।

- ମାନଚିତ୍ର ଓ ଏହାର ପ୍ରକାରରେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ।
- ମାନ କ'ଣ ବୁଝିବା ?
- ମାନଚିତ୍ର ଓ ଭୂଗୋଳକରେ ରଙ୍ଗ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ସଙ୍କେତର ବ୍ୟବହାର କରି ଶିଖିବା ।
- ମାନଚିତ୍ରରେ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିପାରିବା ।
- କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଅକ୍ଷାଂଶ ଓ ଦ୍ଵାରିମା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା ପାଇବା ।
- ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ, ପ୍ରମାଣ ସମୟ ଓ ସମୟ ମଞ୍ଚକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅବଗତ ହେବା ।
- ଆର୍ଦ୍ରତିକ ତାରିଖ ରେଖା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା ପାଇବା ।

3.3. ଭୂ ଗୋଲକ :

ନିର୍ବିଶ୍ଵ ମାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ନିର୍ମିତ ପୃଥବୀର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରତିରୂପକୁ ଭୂଗୋଳକ କୁହାଯାଏ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ମଣ୍ଡଳ କାଗଜ, ଚକ୍ର କିମ୍ବା ପ୍ଲାଷ୍ଟିକରେ ଚିଆରି ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଉପରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ପୃଥବୀର ବିଭିନ୍ନ ମହାଦେଶ, ମହାସାଗର, ସାଗର, ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ, ପର୍ବତ, ନଦୀ ଆଦି ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ପୃଥବୀ ତୁଳନାରେ ଏହାର ଆକାର ଅତି ମାତ୍ରରେ ଛୋଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଛୋଟ ଛୋଟ ଭୂମିରୂପ ବା ସ୍ଥାନ ଦେଖାଇବା ସମ୍ଭବପର ହୁଏ ନାହିଁ । ଭୂଗୋଳରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଉଥିବା ସମସ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବା ଅଞ୍ଚଳ ଗ୍ରେବ ଉପରେ ଦର୍ଶାଯାଇନଥାଏ । ମେରୁ, ସମାକରେଖା ଏବଂ ଦ୍ଵାରିମାରେଖାଗୁଡ଼ିକ ଭୂ ଗୋଲକ ଉପରେ ଚଣା ଯାଇଥାଏ । ଏଥରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିରୂପ ଯଥା, ମହାଦେଶ, ମହାସାଗର ଆଦିର ଆପେକ୍ଷିକ ଆକୃତି, ଅବସ୍ଥା ଏବଂ ଦିଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ନାହିଁ । ଏହା ବ୍ୟତାତ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ନ୍ୟୂନତମ ଦୂରଦୂର ଦର୍ଶାଇବା ଭୂ ଗୋଲକର ଏକ ବିଶେଷତଃ । ଭୂଗୋଳକ ସାଧାରଣତଃ ଶ୍ରେଣୀଗୁହ, ଗ୍ରହାଗାର, ଅଫିସ ଓ ବାସଗୃହରେ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ରେଖାଯାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାନକୁ ନେବା ଆଶିବାରେ ଅସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ସୀମିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଚିଆରି କରିବା ବ୍ୟୟବହୂଳ ଓ ଏକ ସମୟରେ କେବଳ ଏହାର ଅର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଖାଯାଇପାରେ । ତେଣୁ ମାନଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ ଜରୁଗା ହୋଇଥାଏ ।

3.4. ମାନଚିତ୍ର ଓ ମାନ :

କୌଣସି ଏକ ସମତଳ ପୃଷ୍ଠରେ ସମୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥବୀ କିମ୍ବା ଏହାର କୌଣସି ଅଂଶର ମାନ ଅନୁସାରେ ଅଙ୍କିତ ଚିତ୍ରକୁ ମାନଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଏହା ଏକ ପଟେଗ୍ରାଫ୍, ଭଲି ଦେଖାଯାଏ, ମାତ୍ର ପଟୋଠାରୁ ମାନଚିତ୍ର ଅଧିକ ଉପାଦେୟ । କାରଣ ମାନଚିତ୍ରରେ

(ଭୂ -ଗୋଲକ)

ଅଦରକାରୀ ଚଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବାଦ ଦିଆଯାଇପାରେ । ଏହା ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷା ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉପକରଣ (Visual Aids) ଏବଂ ଜଣେ ଭୂଗୋଳବିତ୍ ପାଇଁ ଅତ୍ୟତ ଉପାଦେୟ ସାଧନ । ଏହା ମଧ୍ୟ ନେବାଆଣିବା ପାଇଁ ସୁବିଧାଜନକ । ଏହା ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଏବଂ ସବୁ ସମୟରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିରବିଜ୍ଞାନୀ ପକ୍ଷେ ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଯତ୍ନ କିମ୍ବା ଜଣେ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ଷେତ୍ରରେ ଅଣ୍ଣୁବୀକ୍ଷଣ ଯତ୍ନ ଯେପରି ଅପରିହାର୍ୟ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାରେ ମାନଚିତ୍ର ସେହିଜଳି ଅପରିହାର୍ୟ ।

ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟନର ଗୁରୁତ୍ୱ :

ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟନ ଓ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏକାତ୍ମ ପ୍ରୟୋଜନ । ମୁହଁତ ଶବ୍ଦ ଭଲ ମାନଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଯୋଗାଯୋଗର ଏକ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଅଂଶ । ଆଜିର ସୁଗରେ ଆନ୍ତରିକ ଭାବନା କେବଳ ନିଜର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପରିବେଶରେ ସାମିତ ନୁହେଁ । ଏହା ସମ୍ଭାବନା ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଛି । ଯେକୌଣସି ଜୀବବିଜ୍ଞାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠାରେ ଆଖି ବୁଲାଇ ଆଣିଲେ ଆପଣ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବେ ଯେ, ମୁହଁତ ଶବ୍ଦ ସହିତ ମାନଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ସାମିଲ ହୋଇଅଛି । କାରଣ ପୃଷ୍ଠାରେ ଆଖି ବୁଲାଇ ଆଣିଲେ ଆପଣ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବେ ଯେ, ମୁହଁତ ଶବ୍ଦ ସହିତ ମାନଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ସାମିଲ ହୋଇଅଛି । କାରଣ ଆକାଶ ପଥରେ ଏମିତିକି ମହାକାଶରେ ଯାତ୍ରା କରିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ମାନଚିତ୍ର ମାର୍ଗ ଦର୍ଶନ ଦେଇଥାଏ ।

ଆକାଶ ପଥରେ ଏମିତିକି ମହାକାଶରେ ଯାତ୍ରା କରିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ମାନଚିତ୍ର ପୂର୍ବରୁ ଜଣେ ଛାତ୍ର ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ମାନଚିତ୍ର ଭଲଭାବେ ଅଧ୍ୟନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ମାନଚିତ୍ର ବ୍ୟବହାର ପୂର୍ବରୁ ଜଣେ ଛାତ୍ର ନିମ୍ନଲିଖିତଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝିବା କରୁଥାଏ ।

(i) ମାନଚିତ୍ରର ଆକାର ।

(ii) ଭୋଗୋଳିକ ଚଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସୂଚାଇଥିବା ସଙ୍କେତ କିମ୍ବା ରଙ୍ଗ ।

(iii) ମାନ ।

(iv) ଦିଗ ।

ମାନଚିତ୍ରର ମାନ : ଗୋଟିଏ କାଗଜ ପୃଷ୍ଠାରେ ପୃଥିବୀର ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ଅଂଶକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ମୂହ ଆକାରରେ ଦର୍ଶାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ମାନଚିତ୍ର ସମ୍ମୂହ ପୃଥିବୀ କିମ୍ବା ଏହାର କୌଣସି ଅଂଶର ଏକ ହ୍ରାସ କରାଯାଇଥିବା ପ୍ରତିରୂପ । ହ୍ରାସର ପରିମାଣ ମାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ ।

ମାନ ଗୋଟିଏ ଅନୁପାତ । ଏହା କାଗଜ ଉପରେ ଦୂରତ୍ବ ଏବଂ ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠାରେ ଦୂରତ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅନୁପାତ । ପୃଷ୍ଠାରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟାର ମାଇଲ କିମ୍ବା କିଲୋମିଟର କାଗଜ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜାତି କିମ୍ବା ସେଷିମିଟର ଦାରା ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଦୂରତ୍ବ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଭୂ ପୃଷ୍ଠର ଦୂରତା 10 କି.ମି. ଓ ମାନଚିତ୍ରରେ ସେହି ଦୂରତି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତା 1 ସେଷିମିଟର ହେଲେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ, ମାନଚିତ୍ରରେ ମାତ୍ର 1 ସେ.ମି. ଦାରା ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରେ 10 କି.ମି. ଦିଶିଷ୍ଟ ଦୂରତା ସେଷିମିଟର ହେଲେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ, ମାନଚିତ୍ରରେ ମାତ୍ର 1 ସେ.ମି. ଦାରା ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରେ ମାନଚିତ୍ରରେ ମାନ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ଏହାଦାରା ମାନଚିତ୍ରରୁ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତା ସହଜରେ ଜାଣିବୁଏ କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନଚିତ୍ରରେ ମାନ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ମାନଚିତ୍ରର ସମସ୍ତ ମାନ ସରଳଗୈଖାକ ମାନ (linear) ଅଟେ । ମାନଚିତ୍ରରେ ତିନୋଟି ଉପାୟରେ ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଏ ।

(i) କଥନ ଦ୍ୱାରା : ଏଥରେ ମାନ କିମ୍ବା ଅନୁପାତ ଶବ୍ଦାବା ପ୍ରକାଶ କର୍ଯ୍ୟାଳ୍ୟାଏ; ଯେମିତି 1 ସେ.ମି. ସମାନ 1 କିଲୋମିଟର । ଅର୍ଥାତ୍ ମାନଚିତ୍ରରେ 1 ସେ.ମି. ଭୂପତ୍ରରେ 1 କି.ମି.କୁ ଦର୍ଶାଏ କିମ୍ବା 1 ଲଞ୍ଚ ସମାନ 1 ମାଇଲ ବା 1 ଲଞ୍ଚ ସମାନ 10 ମାଇଲ । ଏଥରେ ମାନର ଏକକ ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଅଳଗା ଅଳଗା ହୋଇପାରେ । କାରଣ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଏକକ ପ୍ରତିକିତ ଆଏ ତାହାଙ୍କ ମାନଚିତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

(ii) ମାନସୂଚକ ଭଗ୍ନାଶ ଦ୍ୱାରା : ଭକ୍ତ ଭଗ୍ନାଶରେ ଲବ ଦ୍ୱାରା ମାନଚିତ୍ର ଉପରିସ୍ଥି ଦୂରତ୍ବ ଏହାଙ୍କ ହର ଦ୍ୱାରା ଭୂପତ୍ରରୁ ଦୂରତ୍ବ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ ଭଗ୍ନାଶ $\frac{1}{1,00,000}$ (1 : 100000 ମଧ୍ୟ ଲେଖାଯାଏ) ରେ 1 ସେ.ମି. ସମାନ 1 କିଲୋମିଟର ମାନ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଯେ, ମାନଚିତ୍ରରେ 1 ସେ.ମି. ଦୂରତ୍ବ ଭୂପତ୍ରରେ 1,00000 ସେ.ମି. ଦୂରତ୍ବକୁ ବୁଝାଏ । ଏଇଲି ଭଗ୍ନାଶକୁ ମାନସୂଚକ ଭଗ୍ନାଶ ମା : ଭା : ବା (Representative Fraction ବା R.F.).କୁହାଯାଏ ।

ଯଦି ଗୋଟିଏ ମାନଚିତ୍ରରେ ମାନସୂଚକ ଭଗ୍ନାଶ ବା ମା : ଭା : ବା = $\frac{1}{100}$ ହୁଏ, ତେବେ ମାନଚିତ୍ରରେ ଦୂରତ୍ବ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତ୍ବ ଯେତେ ଭୂ-ପତ୍ରରେ ସେହି ସ୍ଥାନ ଦୂରତ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ଏହାର 100 ଗୁଣ ଦୂରତ୍ବ ଥାଏ । ଏଇଲି ଉପାୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ କାରଣ ଏଥରେ କୌଣସି ଏକକ ଦିଆଯାଇ ନଥାଏ । ତେଣୁ ଯେକୌଣସି ଦେଶରେ ସେଠାରେ ପ୍ରତିକିତ ଏକକ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ ।

(iii) ରୈଶ୍ଵର ମାନ ଦ୍ୱାରା : ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ମାନଚିତ୍ରରେ ମାନସୂଚକ ଭଗ୍ନାଶ ମାନ ସହ ରୈଶ୍ଵର ମାନ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ରୈଶ୍ଵର ମାନ ଏକ ସରଳରେଖା ଯାହାକି କେତେବୁନ୍ଦିଏ ଖଣ୍ଡ ଓ ଉପଖଣ୍ଡରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖଣ୍ଡ ଓ ଉପଖଣ୍ଡ ଭୂପତ୍ରରୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୂରତ୍ବକୁ ବୁଝାଏ । ଏଥରେ ଭୂ ପତ୍ରରୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ଖଣ୍ଡ କିମ୍ବା ଡିରାଇଡ଼ର ବ୍ୟବହାର କରି ମାନଚିତ୍ରରୁ ସିଧାସଳଖ ମପାୟାଇଥାଏ । ମାନଚିତ୍ରର ଆକାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ଯେମତି ଛୋଟ କିମ୍ବା ବଡ଼ ବୃଦ୍ଧକରଣ କଲେ ରୈଶ୍ଵର ମାନରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ନାହିଁ । ରୈଶ୍ଵର ମାନର ଦେଇଁ 10 ଦ୍ୱାରା ବିଭାଜ୍ୟ କୌଣସି ଏକକ ବଡ଼ ସଂଖ୍ୟାରେ ହେଲେ ଏହାକୁ ଖଣ୍ଡ ବା ଉପଖଣ୍ଡରେ ବିଭାଜନ କରିବା ସହିତ ହୁଏ ।

3.4.1 ମାନଚିତ୍ରର ପ୍ରକାରରେ :

ମାନଚିତ୍ରର ମାନ ଅନୁଯାୟୀ ମାନଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଦୂର ପ୍ରକାରର । ଯଦି ମାନଚିତ୍ରରେ ପୃଥବୀର ଏକ ବୃଦ୍ଧତାଗକୁ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ, ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ ମାନଚିତ୍ରର ଦୂରତ୍ବ ତୁଳନାରେ ଭୂପତ୍ରର ଦୂରତ୍ବ ବହୁତ ବଡ଼ ହୁଏ ତେବେ ଏହାକୁ ଶୁଦ୍ଧମାନ ବିଶିଷ୍ଟ ମାନଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ : ମା : ଭା : ବା = 1 : 50,0000 । ଏଥରେ ମାନବକୃତ ଭୂପତ୍ର ଯଥା : ନଦୀବନ୍ଦ, କେନାଳ, ସୁଢ଼ଙ୍ଗ ଆଦି ଦର୍ଶାଯାଇନଥାଏ ।

ବୃଦ୍ଧ ମାନ ବିଶିଷ୍ଟ ମାନଚିତ୍ରରେ ମାନଚିତ୍ରର ଦୂରତ୍ବ ଓ ଭୂ-ପତ୍ର ଦୂରତ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁପାତ ଆପେକ୍ଷିକରାବେ ଖୁବ୍ ଛୋଟ ଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ ମା : ଭା : ବା = 1 : 10,000 । ଏକା ଅଞ୍ଚଳର ମାନଚିତ୍ର ମାନ ଅନୁସାରେ ଛୋଟ ବା ବଡ଼ ଆକାର ହୋଇଥାଏ ।

ମାନଚିତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ତଥ୍ୟ ଅନୁସାରେ ମାନଚିତ୍ର ସାଧାରଣତଃ ତିନି ପ୍ରକାର, ଯଥା : (i) ପ୍ରାକୃତିକ ମାନଚିତ୍ର (ii) ପ୍ରଶାସନିକ ମାନଚିତ୍ର (iii) ତଥ୍ୟଭିତ୍ତିକ ମାନଚିତ୍ର ।

(i) **প্রাকৃতিক মানচিত্র** (Physical Maps): যের মানচিত্রে প্রাকৃতিক ভূমিরূপ, মৃদিকা, জলবায়ু, প্রাকৃতিক উভদ, খণ্ড পদার্থ আদি প্রাকৃতিক তথ্য দর্শায়াকথাএ, ষেগুড়িকু প্রাকৃতিক মানচিত্র কুহায়াএ। এই মানচিত্রগুড়িক সাধারণতঃ ক্ষুত্র মান বিশিষ্ট।

(ii) **প্রশাসনিক মানচিত্র** (Administrative Maps): এই মানচিত্রে পৃথিবীর বিভিন্ন দেশ মহাদেশের সামা, রাজ্য, জিল্লা আদি প্রশাসনিক ভূ ভাগৰ সামাগেজা এহ দর্শায়াকথাএ। এ প্রকার মানচিত্রগুড়িক সাধারণতঃ ক্ষুত্রমান বিশিষ্ট।

(iii) **তথ্যভিত্তিক (Thematic) মানচিত্র**: মানচিত্র যেজ তথ্য উপরে আধাৰিত হোকথাএ, ষেহি মানচিত্রৰ শাৰ্শক তাহা অনুসারে হোকথাএ। যথা, জনসংখ্যা দর্শাইথলৈ তাহা জনসংখ্যা মানচিত্র, খণ্ড পদার্থৰ বিচৰণ দর্শাইথলৈ তাহা খণ্ড মানচিত্র, শিক্ষা দর্শাইথলৈ শিক্ষা মানচিত্র ইত্যাদি।

যেৱ মানচিত্রে ভূ প্রকৃতি ও প্রাকৃতিক তথ্যসহ ষমোজ রেজা এহ গাঞ্চাঘাট, শুশান, কেনাল, গ্রাম, এহৰ, জলষেচন পাইঁ নিৰ্মিত নদীবন্ধ, জনবসতি, দেবালয় আদি দর্শায়াকথাএ তাহাকু ভূ-সংস্থান মানচিত্র বা (Topographical map) কুহায়াএ। এহা ক্ষুত্রমান বিশিষ্ট অঞ্চে।

3.4.2. মানচিত্র ও ভূ-গোলকৰে রং ও বিভিন্ন সংকেতৰ ব্যবহাৰ :

মানচিত্র ও ভূ-গোলকৰে রং মাখমৰে ভূ-প্রকৃতি দর্শায়াকথাএ। এহা আন্তৰ্জাতিক ষেত্রে পৰ্বতমালাকুনে গ্ৰহণ কৰায়াকছি। সাধারণতঃ ভজ ভূমিৰূপগুড়িকু মাটিআ রং, ষমচলভূমিৰূপ ষবুজ রং ও জলভাগগুড়িকু নীলরং গ্ৰহণ কৰায়াকছি। সাধারণতঃ ভজ ভূমিৰূপগুড়িকু মাটিআ রং, ষমচলভূমিৰূপ ষবুজ রং ও জলভাগগুড়িকু নীলরং দুৰা দর্শায়াকথাএ। রংৰ গাঢ়তা, ভূমিৰূপৰ উজতা ও গৱাচতাৰ বৃক্ষ অনুসারে অধূকৰু অধূকৰু অধূকৰু হোকথাএ। চাষ কৰায়াউথৰা অঙ্গল ষেত্রে হলদিআ রং ব্যবহাৰ কৰায়া�।

রং
নীল : বিভিন্ন জলৰাশি
ষবুজ : ষমচলভূমি
গাঢ় ষবুজ : জংল
পিঙা ষবুজ : ঘাসভূমি
হলদিআ চাষভূমি
লাল : গ্রাম, এহৰ
গাঞ্চা ইত্যাদি
মাটিআ / গাঢ় মাটিআ : পাহাড়, পৰ্বত

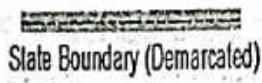
মানচিত্রে প্রাকৃতিক ও সাংস্কৃতিক তথ্যাবলা দর্শাইবা পাইঁ ভিন্ন ভিন্ন সংকেত মধ ব্যবহাৰ কৰায়াএ। উক্ত সংকেতগুড়িকু আনুষ্ঠানিক সংকেত (Conventional signs) কুহায়াএ। ষেখুমধুৰু কেতেক নিম্নৰে দিআগলা।

ସଂଖେତ

ଆର୍ଦ୍ରାତ୍ୟ ସୀମାରେଣୋ -

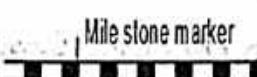
ରାଜ୍ୟ ସୀମାରେଣୋ -

ଜିଲ୍ଲା ସୀମାରେଣୋ -

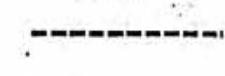

ପକ୍ଷାବସ୍ଥା -

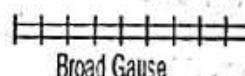

Mile stone marker

କଳାବସ୍ଥା -

ବେଳବସ୍ଥା -

Broad Gauge

ଝରଣା -

ନଦୀ -

River

କେନାଳ -

Canal

କୁଆ -

Well (lined)

ନଳକୁଆ -

Tube Well

ଜନବସ୍ତି -

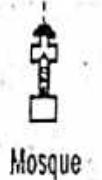

ମହିର -

Temple

ମସ୍କିଦ -

Mosque

ଚର୍ଚ -

Church

ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସ -

PO

ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ଅଫିସ -

TO

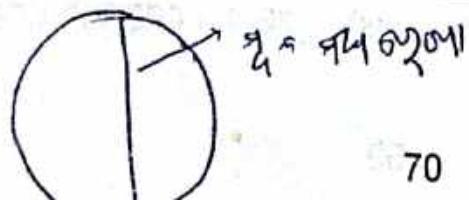
ପୋଲିସ ଷେଷନ -

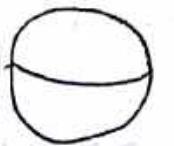
PS

ଆରୋଡ଼ମ -

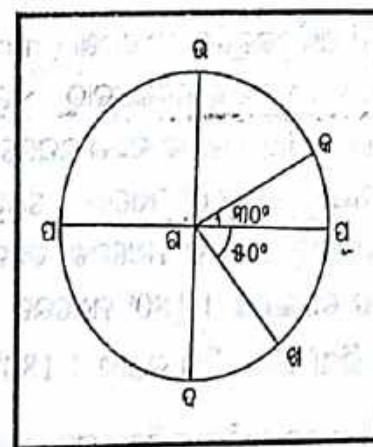
Aerodrome

3.5. ଅକ୍ଷାଂଶ, ଦ୍ଵାପିମା ଓ ସମୟ ନିରୂପଣ:

ଅକ୍ଷାଂଶ ଓ ଦ୍ଵାପିମା ଆବଶ୍ୟକତା : ଭୂ-ଗୋଳକ କିମ୍ବା ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ (Atlas) ରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥିତି ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ସେ ସ୍ଥାନର ଅକ୍ଷାଂଶ ଓ ଦ୍ଵାପିମା ଜାଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପୃଥିବୀର ଆକୃତି ଗୋଲାକାର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଉପରେ ଏକ ମୂଳବିନ୍ଦୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା କଷ୍ଟକର । ମାତ୍ର ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟକ ଚାରିପଟେ ଘୂର୍ଣ୍ଣନ କରୁଥିବା ବେଳେ ଏହାର ମେରୁଦଶର ସ୍ଥିତି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିଗାଭିମୁଖୀ ହୋଇଥାଏ । ମେରୁଦଶର ଯେଉଁ ଶାର୍ଫଟି ସର୍ବଦା ଧୂବନମ୍ବତ୍ର

ଆଢ଼କୁ ଢଳି ରହିଥାଏ ତାହାକୁ ଉଭର ମେରୁ ବା ସୁମେରୁ କୁହାଯାଏ । ଅପର ଶାର୍ଫଟିକୁ କୁମେରୁ ବା ଦକ୍ଷିଣ ମେରୁ କୁହାଯାଏ । ସୁମେରୁ ଓ କୁମେରୁ ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରେ ଦୂରତ୍ତି ବିନ୍ଦୁ । ଏହି ଦୂର ବିନ୍ଦୁଠାରୁ ସମାନ ଦୂରତାରେ ପୃଥିବୀକୁ ସମାନ ଦୂର ଭାଗ କରୁଥିବା ଏକ ବୃତ୍ତର କଷନା କରାଯାଇଛି । ଏହି କାର୍ତ୍ତିକ ବୃତ୍ତଟିକୁ ବିଶ୍ୱବଦୂର କୁହାଯାଏ । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ରଠାରେ ବିଶ୍ୱବ ଦୂର ସହିତ ଏକ ସମତଳରେ ଯେଉଁ କୋଣ ସୃଷ୍ଟିକରେ ତାହା ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନର ବିଶ୍ୱବ ଦୂରଠାରୁ କୌଣସିକ ଦୂରର ଅଟେ । ଏହି କୌଣସିକ ଦୂରଦକ୍ଷିଣ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନର ଅକ୍ଷାଂଶ କୁହାଯାଏ ।

3.5.1. ‘X’ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଏକ ସ୍ଥାନ 0° ବିଶ୍ୱବ ଦୂର, ‘O’ ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ର ବିନ୍ଦୁରେ 30° କୌଣ ଅଳନ କରୁଛି । ତେଣୁ ‘X’ ର ଅକ୍ଷାଂଶ 30° ଉ । କାରଣ ଏହା ବିଶ୍ୱବ ଦୂରର ଉଭରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ‘Y’ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାନ । ତାହା ଭୂ କେନ୍ଦ୍ରରେ 60° କୌଣ ଅଳନ କରୁଛି । ମାତ୍ର ‘Y’ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଡରେ ଥିବାରୁ କିମ୍ବା ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥାନକୁ ସୁଚାଏ । ତେଣୁ ‘Y’ ର ଅକ୍ଷାଂଶ 60° ଦ ।

ବିଶ୍ୱବ ଦୂର ଉପରିସ୍ଥିତ ଯେ କୌଣସି ବିନ୍ଦୁର କୌଣସିକ ଦୂରର ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ରଠାରେ ଶୂନ୍ୟ ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଟେ । ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ରଠାରେ ଉଭର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ମେରୁ ଦୟର କୌଣସିକ ଦୂରର 90° । ତେଣୁ ଦୂର ମେରୁର ଅକ୍ଷାଂଶ 90° ଉ ଏବଂ 90° ଦ । ବିଶ୍ୱବ ଦୂର ସହିତ ସମାନରାଜାବେ କେତେକ ଦୂର କଷନା କରାଯାଇଛି । ଏହି ବୃତ୍ତଶୁଭ୍ରତିକ ନିରକ୍ଷଣ ବୃତ୍ତଠାରୁ କୁମାଶଃ କମି କମି ଶେଷରେ ଉଭୟ ମେରୁରେ ବିନ୍ଦୁରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରିବହୁ କାର୍ତ୍ତିକ ବୃତ୍ତଶୁଭ୍ରତିକ ସମାନରେ (Parallels of latitude) କୁହାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ଵିତୀୟ କୁମାଶକୁ 60 ମିନିଟ୍ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମିନିଟକୁ 60 ସେକେଣ୍ଟ ସହିତ ଦିଗ ମଧ୍ୟ ଲେଖାବାକୁ ପଡ଼େ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ $30^{\circ} 45' 50''$ ଉ. (ଦ୍ଵିତୀୟ) ମିନିଟ୍ ଏବଂ ସେକେଣ୍ଟକୁ ସୁଚାଏ । ‘ଉ’ ଉଭର ଦିଗକୁ ବୁଝାଉଛି ।

$$1^{\circ} = 60 \text{ ମିନିଟ୍ ବା } 60'$$

$$1 \text{ ମିନିଟ୍ } \text{ ବା } 1' = 60 \text{ ସେକେଣ୍ଟ ବା } 60''$$

ଅକ୍ଷାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶ୍ୱବ ଦୂର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସମାନ ଦୂର ଅଟେ ।

ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅଗଣିତ ଅକ୍ଷାଂଶ ଦୂର ଟଣାଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଅକ୍ଷାଂଶ ଦୂର ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ।

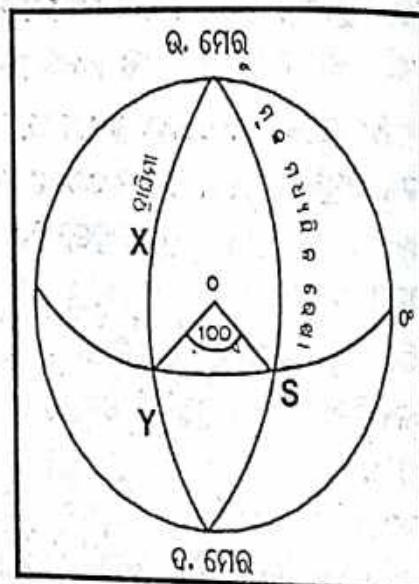
ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠର କୌଣସି ସ୍ଥାନର କେବଳ ଉଭର କିମ୍ବା ଦକ୍ଷିଣ ସ୍ଥିତି ସ୍ଥାନର ସମ୍ମୂର୍ଖ ସ୍ଥିତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ ନାହିଁ କାରଣ ଗୋଟିଏ ସମାନ ଦୂର ଉପରିସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ରରେ ଏକା ପରିମାଣର କୋଣ ଉତ୍ସମ୍ଭବ କରେ । ସ୍ଥାନଟିର ଉଭର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ସ୍ଥିତି ସାଇକୁ ଏହାର ପୂର୍ବ ବା ପରିମ ସ୍ଥିତି ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ହିଁ ସ୍ଥାନଟିର ଠିକ୍ ସ୍ଥିତି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗାବେ ଦର୍ଶାଇବା ସମ୍ଭବପର ହେବ । ତେଣୁ ସୁମେରୁଠାରୁ କୁମେରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ୱବ ଦୂରକୁ ଲମ୍ବାବେ ଛେଦକରି ଉଭର-ଦକ୍ଷିଣ ଭାବେ ଅନେକଶୁଭ୍ରତିଏ ଅର୍ଦ୍ଦ ଦୂର କଷନା

କରାଯାଇଛି । ଏହି ଅର୍ଦ୍ଧବୃତ୍ତକୁ ମଧ୍ୟରେ (meridian) କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ଏକ ମଧ୍ୟରେ ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ ପ୍ରତିକ୍ଷେପଣରେ ଏକ ସମୟରେ ମଧ୍ୟରେ ହେଉଥିବାରୁ ଏଗ୍ରଭକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟରେ ବା ମଧ୍ୟରେ ରେଖା କୁହାଯାଏ । ଲକ୍ଷଣ ସହର ନିରଜନିତ୍ୱ ଶାନ୍ତିକାଳୀନ (Greenwich) ନାମକ ସହର ଉପରଦେଇ କଞ୍ଚିତ ମଧ୍ୟରେଖାକୁ ମୂଳ ମଧ୍ୟରେଖା ବା ପ୍ରଧାନ ମଧ୍ୟରେ ରେଖା (Prime meridian) କୁହାଯାଏ । ଏହା 0° ମଧ୍ୟରେଖା, ଯେପରି ବିଶ୍ୱବ ବୃତ୍ତର 0° ଅକ୍ଷାଂଶ । ମୂଳ ମଧ୍ୟରେଖାର ପୂର୍ବକୁ 1° ବ୍ୟବଧାନରେ 180 ଟି ଏବଂ ପରିମାକୁ 180 ଟି ମଧ୍ୟରେଖା କହନା କରାଯାଇଛି । ମାତ୍ର ପୃଥିବୀ ବର୍ତ୍ତଳାକାର ହୋଇଥିବାରୁ ଦୁହେଁ ଗୋଟିଏ ରେଖାରେ ପରିଣତ ହୋଇଛନ୍ତି । 180° ମଧ୍ୟରେଖା ପୂର୍ବ ନୁହେଁ କି ପରିମା ନୁହେଁ । ଏହାର କୌଣସି ଦିଗ ନାହିଁ । ଯେପରି 0° ଅକ୍ଷାଂଶର ଉଚ୍ଚର କିମ୍ବା ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗ ନଥାଏ । 180° ପୂର୍ବ ଏବଂ 180° ପିଲା ମଧ୍ୟରେଖା ଏକ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ ।

3.5.2. කොළඹ ස්වානර තුයිමා කහිලේ මූල මධ්‍යගෙඹා (0°) චරු පුරුෂ කියා ප්‍රීමරේ සේහි ස්වානර පුද්ගල පුද්ගල කෙතුටැර කොළඹ දුරදකු බූදා ය | පාර්ශ්ව තිශ්චිකු ලක්ෂණ කර | තිශ්චිගේ 'O' පුද්ගල කෙතුදියු | මූල මධ්‍යගෙඹා (0°) ඔපරිවු ගොඩා ස්වාන | අහා ඔපරදෙළ කඩිඹ මධ්‍යගෙඹා බිජුබ දුරකු 'T' චරු න්‍යා අඛ 0° මධ්‍යගෙඹා අහාකු 'S' චරු

ହେବକରୁଛି । 'X' କୌଣସି ଏକ ମଧ୍ୟରେଖା 'S' ଠାରେ
ହେବକରୁଛି । S and T କୁ 'O' ସହିତ ଯୋଗକଲେ ଯେଉଁ
କୋଣ ଉପରେ ହେବ $\angle SOT = 100^\circ$ ତାହା 'X' ମୂଳନର
ଦ୍ୱାରା ଅଟେ ଏବଂ 'X' 0° ର ପଣ୍ଡିମାକୁ ଥିବାରୁ 'X' ର
ଦ୍ୱାରା 100° ପଣ୍ଡିମା ଦ୍ୱାରା ହେବ । ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଢିଗ୍ରୀ,
ମିନିଟ୍ ଏବଂ ସେକେଣ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟରେ ବ୍ୟକ୍ତ ଜଗାଯାଏ ।

ବିଶୁବ ବୃତ୍ତ ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ରିଯୁଠାରେ 360° କୋଣ
ଉପରେ ଜରେ । ତେଣୁ ବିଶୁବ ବୃତ୍ତରୁ ସ୍ଥାନର କୌଣ୍ଟକ
ଦୂରବ୍ୟକ୍ତିକ ରେଖାକ ଦରଶରେ ପରିଣତ କରାଯାଇପାରିବ

$$\text{ବିଶ୍ଵାବ ବୃତ୍ତର ପରିଧି} = 2\pi r = 2 \times \frac{22}{7} \times 6370$$

(6370 કિ.મી.પૃથ્વીએ બાધાર્થર દેશ્ય) = 40,040 કિ.મી.

∴ $360^\circ = 40,040$ କି.ମି., $1^\circ = 40,040$ କି.ମି./ $360 = 111.2$ କି.ମି. ପାଇଁ 111 କି.ମି.

ବିଶ୍ୱବ ବୃତ୍ତାରେ ଏକ ଡିଗ୍ରୀ ଦ୍ରାଘିମାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରାୟ 111.3 କି.ମି. । ବିଶ୍ୱବ ବୃତ୍ତାରେ ଏକ ଡିଗ୍ରୀ ଅକ୍ଷାଂଶ୍ୟ ଓ ଏକ ଡିଗ୍ରୀ ଦ୍ରାଘିମାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସମାନ ଥାଏ । ମାତ୍ର ବିଶ୍ୱବବୃତ୍ତାରୁ ମେଗ୍ର ଆଡ଼କୁ ସମାକ୍ଷରେଣ୍ଟାଗୁଡ଼ିକର ଦୈର୍ଘ୍ୟ କମି କମି ଯାଉଥିବାରୁ 1° ବ୍ୟବଧାନରେ ଦ୍ରାଘିମା ଦୂରତ୍ବ କମି କମି ଯାଏ ଏବଂ ଶେଷରେ ମେଗ୍ରତାରେ ଶୁନ୍ନ ହୋଇଯାଏ । 1° ଅକ୍ଷାଂଶ୍ୟ ବ୍ୟବଧାନର ଦୂରତ୍ବ ମେଗ୍ରତାରେ ସାମାନ୍ୟ ଅଧିକ; କାରଣ ପୃଥିବୀ ମେଗ୍ରତାରେ ସାମାନ୍ୟ ଚେପ୍ଯା । କୌଣସି ସ୍ଵାନର ସମୟ କାଣିବା ନିମିତ୍ତ ଦ୍ରାଘିମାର ବ୍ୟବହାର ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।

3.5.3. ସମୟ(ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ, ପ୍ରମାଣ ସମୟ ଓ ସମୟ ମଣଳ)

ପୃଥିବୀ ତା'ର ଅକ୍ଷଦଶ ଚାରିପଟରେ ଥରେ ଘୂରି ଆସିବାକୁ 24 ଘଣ୍ଟା ନିଏ, ଯାହାକୁ ଆମେ ଗୋଟିଏ ଦିନ କହୁ ।

ଅର୍ଥାତ୍ 24 ଘଣ୍ଟାରେ ପୃଥିବୀ 360° ଘୂରେ ।

$$\text{ତେଣୁ, } 1 \text{ ଘଣ୍ଟାରେ ପୃଥିବୀ \frac{360^{\circ}}{24} = 15^{\circ} \text{ ଘୂରିଥାଏ ।}$$

15° ଘୂରି ଆସିବାକୁ ପୃଥିବୀ 1 ଘଣ୍ଟା ନିଏ ।

$$\therefore 1^{\circ} \text{ ଘୂରିବାକୁ } \text{ପୃଥିବୀ } \frac{1}{15} = \frac{60}{15} = 4 \text{ ମିନିଟ୍ ସମୟ ନିଏ ।$$

ପୃଥିବୀ ପଣ୍ଡିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଘୂରେ (ଘଣ୍ଟା କଣ୍ଠାର ବିପରୀତ ଦିଗରେ) । ତେଣୁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଯେତିକି ପୂର୍ବକୁ ଥାଏ ; ସେ ସ୍ଥାନର ସମୟ ସେତିକି ଆଗୁଆ ହୁଏ । କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଯେତେବେଳେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ 12 ଟା ବାଜେ, ଉତ୍ତର ସ୍ଥାନର 1° ପୂର୍ବରେ ଥବା ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ହେବାକୁ 4 ମିନିଟ୍ ବାକି ସ୍ଥାନରେ 12 ଟା ବାଜି 4 ମି. ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଉତ୍ତର ସ୍ଥାନର 1° ପଣ୍ଡିମରେ ଥବା ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ହେବାକୁ 4 ମିନିଟ୍ ବାକି ଦ୍ରାଘିମାଠାରୁ ଯେତିକି ପୂର୍ବରେ ଥିବ, ସେଠାରେ ଗ୍ରୀନ୍‌ଡିକ୍ରିଟ୍ ସମୟଠାରୁ ସେ ସ୍ଥାନର ସମୟ ଡିଗ୍ରୀ ବ୍ୟବଧାନରେ 4 ଗୁଣ ମିନିଟ୍ ଆଗୁଆ ଥିବ । ମାତ୍ର ପଣ୍ଡିମକୁ ଥିଲେ ସେହି ହିସାବରେ ପଛୁଆ ହେବ ।

ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦ୍ରାଘିମା ଉପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସ୍ଥାନରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଠିକ୍ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଥାଆନ୍ତି ସେତେବେଳେ ସେଠାରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଏକ ଦ୍ରାଘିମାରେ ସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ସମୟରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଘଣ୍ଟାରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ 12 ଟା ବାଜେ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହାକୁ ସେହି ସ୍ଥାନର ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟକୁ ଅପରାହ୍ନ କୁହାଯାଏ ଯାହାକୁ ସାଧାରଣତଃ ଆମେ P.M.(Post meridian) ବୋଲି କହୁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ 1P.M., 2 P.M. ଅପରାହ୍ନ କୁହାଯାଏ ଯାହାକୁ ସାଧାରଣତଃ ଆମେ IST(Greenwich Mean Time) କୁହାଯାଏ ।

ପୃଥିବୀର ଆବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ବିଭିନ୍ନ ଦ୍ରାଘିମାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଏକ ଦ୍ରାଘିମାରେ ସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ସମୟରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ହୁଏ । ଯଦି ସବୁ ସ୍ଥାନ ନିଜ ନିଜର ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ କରନ୍ତି ତେବେ ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ଢାକଢାର ବିଭାଗ, ବସ୍ତି, ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଚଳାଚଳ ଓ ପ୍ରଶାସନିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଶ୍ଵଙ୍ଗଳା ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ସେଥିପାଇଁ ଦେଶର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନର ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟକୁ ସେ ଦେଶର ପ୍ରମାଣ ସମୟ (Standard time) ହିସାବରେ ମାନି ନିଆଯାଏ । ଆମ ଦେଶର ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶରେ ଥିବା ମିର୍ଜାପୁର ନାମକ ସ୍ଥାନ ଯାହାର ଉପରଦେଇ $82^{\circ}30'$ ପୂ. ଦ୍ରାଘିମାରେଖା କଜନା କରାଯାଇଛି ତାର ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟକୁ ଭାରତର ପ୍ରମାଣ ସମୟ (Indian Standard Time) ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କର ନିଆଯାଇଛି ।

ଭାରତର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ରେଖା $82^{\circ}30'$ ପୂ. ଦ୍ରାଘିମା ହୋଇଥିବାରୁ IST,GMT ୦ଟୁ $\left(82\frac{1}{2}\right) \times 4 = 430$ ମିନିଟ୍ ବା

ତ ରେଖା 30 ମି. ଆଶ୍ରମୀ । ସୁରଜକୁ ଆଗେତିକା ଏ ରଖିଲା ତାଙ୍କେ ପୂର୍ବ ପଣ୍ଡିମା ଅଧିକ ନିଷ୍ଠାତ ଥିବା ଦେଖାରେ ଏକାଧିକ ପ୍ରାଚୀ ସମୟ ପଢ଼ିବି ହୋଇଥାଏ । ତାହା ଲାଭତ ଏ କାଳ ତାଙ୍କେ ଲାଖୁରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖୀୟ ସ୍ମରଣ ସମୟ ପଢ଼ିଲା କରାଯାଇଛି ।

ସମୟ ହିସାକ କରିବାକୁ 2.1 ରଖାଇ କିମିଟିକୁ ପୂର୍ବରୁ ୦ ଅଧିକ ଦୂର ସମୟ ଲାଗାରେ କିମ୍ବା ଯାଇଥାଏ । ୫
12 ରୁ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଏ ରଖା ପରତାରୁ (ଆର୍ଦ୍ରାତ 12 ଟା । ପେନେଥାତାରୁ ଲାଗି 12 ଟା ପର୍ଯ୍ୟାତ ସମୟକୁ ଆମେ ଆପାରାହ୍ନ କା P.M.
(post meridian) ଏବଂ ରାତି 12 ଟା କାହିଁକା ପରତାରୁ ପରତିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ 12 ଟା ପର୍ଯ୍ୟାତ ସମୟକୁ A.M.(Ante
meridian) କେବଳ କହୁ । 2.1 ରଖିଥା ରଖାରେ ଜାତି 12 ରୁ 24 ରଖା କେବଳ ଧରାଯାଏ । ଏଥରେ 8.30 କା p.m.
ହେଉଥାର ଆର୍ଦ୍ରାତା ଲାଇଁ । 14 ରୁ 30 ମିନିଟ୍ ଆର୍ଦ୍ରାତ 2.30 p.m. । 8 ରଖା ଆର୍ଦ୍ରାତ 8 a.m. ରେଳକାଳ କିମାର ଏହି
ପକାର 2.4 ରଖିଥା କିଷିଷ ସମୟ ସାରଣୀ ଅନୁସରଣ କରିଥାଏ । କ୍ଲୋନେମିଟର ଓ ଗ୍ରାମିଟର କୁଣ୍ଡଳର ପୂର୍ବରୁ
ଅପରାହ୍ନ 2 p.m. ହୋଇଥିବାର ଦେଖିଲେ । ଏଥରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ, ଗ୍ରାମରକ୍ରମ ଏ ଲୋକଟି ଥିବା ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ସମୟ ପାର୍ଥକ
2 ରଥା । ତାହା ପୁଣି ପହଞ୍ଚା । ତେଣୁ ସ୍ଥାନଟିର ଦ୍ୱାରିମା 30° ପଣ୍ଡିମା । କାରଣ । ଯାହା ସମୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପାଇଁ ଦ୍ୱାରିମାର ପାର୍ଥକ୍ୟ
15 $^{\circ}$ । ସେହିରକି କୌଣସି ଦୂରଟି ସ୍ଥାନର ସମୟ ଏବଂ ଗୋଟିକର ଦ୍ୱାରିମା ବା ଦୂରଟି ସ୍ଥାନର ଦ୍ୱାରିମା ଏବଂ ଗୋଟିକର ସମୟ
ଦିଆପାରଥିଲେ ଅନ୍ୟଟିର ଦ୍ୱାରିମା ବା ସମୟ ନିରୂପଣ କରିଛେବ ।

ଜଦାହରଣ : 75° ପଣ୍ଡିମା ଦ୍ୱାରିମାରେ ପୂର୍ବରୁ 10 ଟା (10 a.m.) ହୋଇଥିବା ବେଳେ 10° ପୂର୍ବ ଦ୍ୱାରିମାରେ
ସ୍ଥାନର ସମୟ କେତେ ହୋଇଥିବ ?

$$\text{ତ : } \text{ସ୍ଥାନ ଦୂରଟି ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱାରିମାର ପାର୍ଥକ୍ୟ} = 75^{\circ} + 10^{\circ} = 85^{\circ}$$

$$1^{\circ} \text{ କୁ } 4 \text{ ମିନିଟ୍ } \text{ ହିସାବରେ ସମୟର ପାର୍ଥକ୍ୟ} = 85 \times 4 = 340 \text{ ମିନିଟ୍ } \text{ ବା } 5 \text{ ରଖା } 40 \text{ ମିନିଟ୍ } ।$$

$$10^{\circ} \text{ ପୂର୍ବ } \text{ ଦ୍ୱାରିମାର ସମୟ ଆର୍ଦ୍ରାତା } \text{ ହୋଇଥିବ }$$

ତେଣୁ 75° ପ. ଦ୍ୱାରିମାରେ 10 a.m. ହୋଇଥିବା ବେଳେ

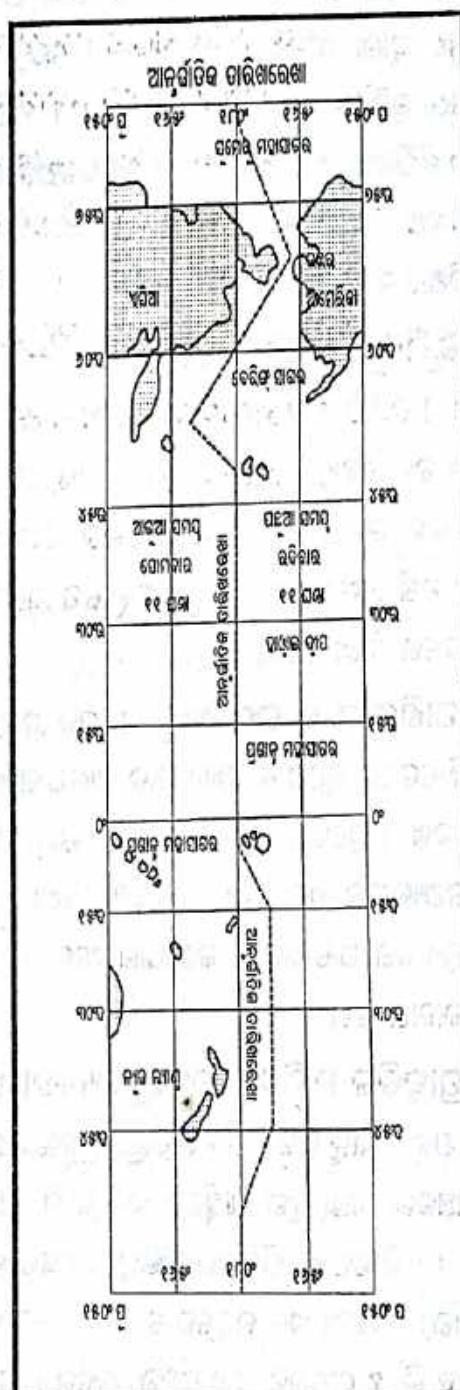
$$10^{\circ} \text{ ପୂର୍ବ } \text{ ଦ୍ୱାରିମାରେ } 10 \text{ a.m. } + 5 \text{ ରଖା } 40 \text{ ମିନିଟ୍ } = 15 \text{ ରଖା } 40'$$

ଆର୍ଦ୍ରାତା ଅପରାହ୍ନ 3 ରଖା 40' ବା 3.40 p.m. ହୋଇଥିବ ।

ସମୟ ମଣ୍ଡଳ : ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀକୁ 24 ଟି ସମୟ ମଣ୍ଡଳରେ ବିଭାଜନ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମୟ ମଣ୍ଡଳର
ବ୍ୟବଧାନ 15° ($360^{\circ} \div 24$) । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମୟ ମଣ୍ଡଳର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ୱାରିମା ରେଖାକୁ ସେହି ସମୟ ମଣ୍ଡଳ ପାଇଁ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ
ରେଖାରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ । 0° ପ୍ରଧାନ ମଧ୍ୟରୁ ରେଖା $7\frac{1}{2}$ ପ. ଏବଂ $7\frac{1}{2}$ ପୂର୍ବ ଦ୍ୱାରିମାରେଖାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ
ଦ୍ୱାରିମାରେଖା । ତେଣୁ ଗ୍ରାମରକ୍ରମ ସମୟକୁ ଏହି ସମୟ ମଣ୍ଡଳର ପ୍ରମାଣ ସମୟ ବୋଲି ମାନି ନିଆଯାଏ । ଗୋଟିଏ ସମୟ
ମଣ୍ଡଳ ଓ ସଂକଳନ ସମୟ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ଅଧି ରଖା କିମ୍ବା ଏକ ପରିମାର ସମୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହେ । 5 ମିନିଟ୍ କିମ୍ବା 10 ମିନିଟ୍
ବ୍ୟବଧାନ ରେଖାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ଦ୍ୱାରିମାରେଖାରୁତ୍ତିକ $7\frac{1}{2}$ ବା 15 ଦରା ବିଭାଜିୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଭାବତ ଏ
ପାକିଷ୍ଟାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରମାଣ ସମୟର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଧ ରଖା । ପାକିଷ୍ଟାନ ଭାରତର ପଣ୍ଡିମକୁ ଥିବାରୁ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ସମୟ ଆମ ପ୍ରମାଣ
ସମୟରୁ ପହଞ୍ଚା ।

3.3.4. ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ତାରିଖରେଖା : ଗ୍ରାନ୍ଟରିଜରତୀରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ 1° ପୂର୍ବରେ ଥିବା ଦ୍ରାଘିମାରେ ଗ୍ରାନ୍ଟରିଜର ସମୟଠାରୁ 4 ମିନିଟ୍ ଲେଖଁଏ ଆଗୁଆ ଏବଂ 1° ପଣ୍ଡିମଳୁ ଥିବା ସ୍ଥାନର ସମୟ 4 ମିନିଟ୍ ପଛଥା ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ଆମେ ଯଦି ଗ୍ରାନ୍ଟରିଜରରୁ ବାହାରି 180° ପୂର୍ବକୁ ଯିବା ତେବେ ସେଠାକାର ସମୟ ଗ୍ରାନ୍ଟରିଜର ସମୟଠାରୁ 12 ଘଣ୍ଟା ଆଗୁଆ ହୋଇଥିବ । ଯେତେବେଳେ ଗ୍ରାନ୍ଟରିଜରରେ 7 ମେ ମଙ୍ଗଳବାର ସକାଳ 9 ଘା (9 a.m..) ହୋଇଥିବ ସେତେବେଳେ ପଣ୍ଡିମରେ ଥିବା 180° ଦ୍ରାଘିମା ଉପରେ 6 ମେ ସୋମବାର ଅପରାହ୍ନ 9 ଘା (9 p.m.) ହୋଇଥିବ । ମାତ୍ର 180° ପୂର୍ବରେ 7 ମେ ମଙ୍ଗଳବାର ଅପରାହ୍ନ 9 ଘା (9 p.m.) ହୋଇଥିବ । କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ସ୍ଥାନ ଏକ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ 180° ଦ୍ରାଘିମା ଉପରେ ହିଁ ଅବସ୍ଥିତ । ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ 9 p.m. ହୋଇଥିବାରୁ ସମୟ ହିସାବରେ କୌଣସି ମତାତର ହେଉନାହିଁ ମାତ୍ର ତାରିଖ ହିସାବରେ ତାରତମ୍ୟ ଦେଖାଯାଉଛି । ସେଇଥିପାଇଁ ଏ ପ୍ରକାର ଗୋଲମାଳିଆ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଏବାଇବା ପାଇଁ ପଣ୍ଡିମ ଆତ୍ମ ଆସି 180° ଦ୍ରାଘିମା ଅତିକ୍ରମ କଲେ ତାରିଖରେ ଗୋଟିଏ ଦିନ ବଢ଼ାଇ ଦେବାକୁ ହେବ । ମାତ୍ର ପୂର୍ବ ଆତ୍ମ ଆସି 180° ଦ୍ରାଘିମା ଅତିକ୍ରମ କରି ପଣ୍ଡିମଳୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ ତାରିଖରୁ ଗୋଟିଏ ଦିନ କମେଳ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ତାରିଖଟିକୁ ଆଉଥରେ ଗଣାଯିବ । ଏଇଥିପାଇଁ 180° ଦ୍ରାଘିମା ରେଖାକୁ ତାରିଖ ରେଖା (date line) କୁହାଯାଏ । ଏହି ତାରିଖରେଖାକୁ ରାଜନୈତିକ ସାମା ସମ୍ପର୍କର ସ୍ଵର୍ଭିଧା ପାଇଁ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମାନଚିତ୍ରରେ ସ୍ଥଳଭାଗକୁ ବାଦ ଦେଇ କେବଳ ଜଳରାଶି ଉପରଦେଇ ସାମାନ୍ୟ ବକ୍ଷାକରି ଅଙ୍କନ କରାଯାଉଛି । ଉଲ୍ଲିଖ୍ନତ 180° ଦ୍ରାଘିମାର ଅଙ୍କାବକା (zig-zag) ରେଖାକୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ରାଜନୈତିକ ସମ୍ପର୍କର ସ୍ଵର୍ଭିଧା ପାଇଁ ଖାଲୀ ଯାଇଥିବାରୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ତାରିଖ ରେଖା କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ବଭିମୁଖୀ ଯାତ୍ରାକରି 180° ଦ୍ରାଘିମା ରେଖା ଅତିକ୍ରମ କଲେ ଗୋଟିଏ ଦିନ ଲାଭ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯାତ୍ରୀ ଗୋଟିଏ କ୍ୟାଲେଣ୍ଟର ତାରିଖକୁ ଦୁଇ ଥର ଉପରୋକ୍ତ କରେ । ମାତ୍ର ପଣ୍ଡିମାଭିମୁଖୀ ହୋଇ ଏହାକୁ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ଗୋଟିଏ ଦିନ ହରାଇବାକୁ ପଡ଼େ ।

3.6. ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଥାବତ୍ତଃ କୌତୁଳ୍ୟ । ପାହାଡ଼ ସେପଟେ କ'ଣ ଅଛି ଦେଖିବା ନାହିଁ ବା ଜଣିବା ପାଇଁ ଅନୁସରିଷ୍ଟ ମାତ୍ର ଶିଶୁ ତା'ର ନିକଟପ୍ରିୟ ପରିବେଶରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ବନ୍ଦୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜଣିବା ପାଇଁ କୌତୁଳ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଆମ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଥିବା ନଦୀ, ହୃଦ, ପାହାଡ଼, ଝରଣା, ପର୍ବତ, ସମତଳଭୂମି, କଳକାରିଖାନା, ସହର, ବଜାର, ହାଟ, ଗମନଗମନ ପଥ ଲତ୍ୟାଦିର ଅଧ୍ୟେନ ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରାକୃତିକ ଏବଂ

ମନୁଷ୍ୟକୃତ ପରିବେଶ ସମ୍ପର୍କରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ସର୍ବାଦୀ ବିଧେୟ । ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଶିକ୍ଷା ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାର ମୂଳଦ୍ୱାରା
ପକାଇଥାଏ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଶୈଳୀଳିକ ଘଟଣା, ତଥ୍ୟ, ସମସ୍ୟା ଓ ଶବ୍ଦବଳୀ ପ୍ରଭୃତିର ଶିକ୍ଷା, ପରୀକ୍ଷା, ଅନୁଶୀଳନ
ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମତ୍ତେ ଅନୁକୂଳ ବାଚବଣ ଯୋଗାଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଭୂଗୋଳ ଜ୍ଞାନ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରତରେ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ
ବହୁ ପରିମାଣରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାକୁ କେବଳ ଶ୍ରେଣୀ କଷ ବା ପୁସ୍ତକଗତ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ସାମିତ କରି ରଖିଲେ ତାହା ବାପ୍ରତିବ ହୋଇପାରିବ
ନାହିଁ । ଏଣୁ ଶିକ୍ଷା ବାସ କରୁଥିବା ଆଖପାଖ ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପାରିପାର୍ଶ୍ଵକ ପରିବେଶ ସହ ପରିଚିତ ହୋଇ ସେଗୁଡ଼ିକର
ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ ସେ ଅନେକ ବିଷୟରେ ସଠିକ୍ ଧାରଣା ପାଇଥାଏ । ଭୂଗୋଳ ଏକ କ୍ଷେତ୍ର ବିଜ୍ଞାନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ତଥ୍ୟ
ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦାରା ସଂଗ୍ରହିତ ହୋଇଥାଏ । କ୍ଷେତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ (field work) ଉଭୟ ପ୍ରାକୃତିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଭୂ ଦୃଶ୍ୟ
ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାର ଶତ୍ରୁ ବିକର୍ଷିତ କରେ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଏକ ନକ୍ଷା ସାହାୟ୍ୟରେ କିମ୍ବା ବିଭିନ୍ନ
ସାରଣୀରେ ଲିପିବର୍ଣ୍ଣ କରାଯାଇପାରେ । ବହୁଦିନଧରି ରେକର୍ଡ କରାଯାଇଥିବା ତଥ୍ୟ ପରିବେଶରେ ଘଟୁଥିବା ପରିବର୍ଗନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ
ସୁଚଳା ଦେଇଥାଏ । ବିଦ୍ୟାକୟର କିମ୍ବା ଏକ ଗ୍ରାମର ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ
ନିମ୍ନରେ ବିଆରଳା ।

ଭୂମିରୂପ ଏବଂ ନଦୀ : ସ୍ଥାନର ଭୂମିରୂପଗୁଡ଼ିକୁ ଅବଲୋକନ କର । ଭୂମି କେଉଁ ଦିଗକୁ ଗଡ଼ାଣିଆ ତାହା
କଣ୍ଠ୍ୟ ବର । କୌଣସି ପାହାଡ଼ କିମ୍ବା ଉପତ୍ୟକା ଅଛି କି ? ଭୂମର ଗଡ଼ାଣି ବିଦ୍ୟାକୟକୁ ଯିବା ବାଟରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିପାରିବ ।
ସାଇବେଳ ଚକାଇବାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର କଷ ହେଉଛି କି ? ପ୍ରବାହିତ ଜଳ ଗୋଟିଏ ବାଗାରେ ଜମି ରହୁଛି କି ? କେଉଁ
ଜାଗାରେ ଜଳ ଜମୁଛି ? ବୃକ୍ଷିଜଳ କେଉଁ ଦିଗରେ ବହୁଛି ? ତୁମ ଅଞ୍ଚଳରେ କୌଣସି ନଦୀ କିମ୍ବା ନାଳ ଅଛି କି ?
ସେ ସେଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଷପାରା ପ୍ରବାହିତ କି ? ଜଳ ଯୋଗାଣର ଉପଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ? ତୁମ ଅଞ୍ଚଳର ଭୂ ଗର୍ଭର ଜଳସ୍ତର କିପରି ଜାଣିବ
ସେ ବିଷୟରେ ଚିତା କରିଛ କି ?

ପାଣିପାଗ ଓ ଜଳବାୟୁ : ଯଦି ତୁମର ବିଦ୍ୟାକୟର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ପାଣିପାଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ
ହେଉଛି ଦେଖ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନର ପାଣିପାଗ ତଥ୍ୟ ପାଣିପାଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କେହୁରୁ ନିଜେ କିମ୍ବା ମୁଦ୍ରିତ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କର ।
ଏହିବୁ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ଚାର୍ଟରେ ଲେଖି ଶେଣୀ କଷରେ ରଖ । ଗୋଟିଏ ମାସର ପାଣିପାଗ ତଥ୍ୟ ତା'ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ମାସର
ସାରାଂଶ ବାହାର ବର ।

ପ୍ରାକୃତିକ ଉଭିଦ ଏବଂ ଭୂ-ବ୍ୟବହାର (Natural Vegetation and Land use) : ତୁମ ଅଞ୍ଚଳରେ
ଦେଖାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଉଭିଦଗୁଡ଼ିକୁ ନାଚିଷଣ କର । ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଭିଦର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରୁଛନ୍ତି କି ? ଗୋଟିଏ
ଗ୍ରାମୀଣ ଅଞ୍ଚଳର ଗାସା ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଏକ କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟତ ଭୂମି କେଉଁଥିପାଇଁ ବ୍ୟବହାର ହେଉଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର ଏବଂ
ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ଉଭିଦର ବିଭିନ୍ନ ସଂକେତ ବ୍ୟବହାର କରି ଭୂ ବ୍ୟବହାର ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କର । (ଗାସା ପାର୍ଶ୍ଵରେ
ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛ କି ? କୌଣସି ଏକ ସହରାଅଞ୍ଚଳରେ ଗାସାର ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅଛାଳିକା ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ କେଉଁଥିପାଇଁ
ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଛି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ଭୂ-ବ୍ୟବହାର ନକ୍ଷା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇପାରେ ।

ବୃତ୍ତି (Occupation) : ବିଦ୍ୟାଲୟର ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପିତା କେଉଁବୁ ବୃତ୍ତିରେ ନିଯୁକ୍ତ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଗ୍ରହ କର । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାଥମିକ, ଦିତୀୟକ (ଗୋଟିଏ) ଏବଂ ତୃତୀୟକ ବୃତ୍ତିରେ ବିଭକ୍ତ କର । କେଉଁ ବୃତ୍ତିରେ ସର୍ବାଧିକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ? ବୃତ୍ତି ଆଧାରରେ ଏକ ମାନଚିତ୍ର ଅଳନ କର ।

ପରିବହନ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ : ବସ୍ତି ଏବଂ ଟ୍ରେନର ଚଲାଚଳ କେଉଁ ଦିଗକୁ ଏବଂ କେତେ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ଚଲାଚଳ କରୁଛି ସେ ସମୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକରି ଏକ ପରିବହନ ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ସବୁ ତଥ୍ୟ କେଉଁଠାରେ ପାଇବେ ବା କିପରି ସଂଗ୍ରହ କରିବେ ? ସେହି ମାନଚିତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଡାକ୍ ଘର, ଟିଟିବାକୁ, ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଟେଲିଫୋନ, ବୁଝ ଆଦି ଦର୍ଶାଯାଇପାରିବ ।

ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ : ତୁମ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକ ମୂଳ ମାନଚିତ୍ରରେ ପରିବା ହାଟ, ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର୍ୟ ଜିନିଷ ବିକ୍ରି କରୁଥିବା ଖୁବୁରା ଦୋକାନ, ଲୁଗା ଦୋକାନଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥାନ ଦର୍ଶାଏ । ଏହି ବ୍ୟବସାୟ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ପରିବହନ ସେବାସହ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସମ୍ପର୍କ ଅଛି କି ? ରେଳ ସେସନ ଏବଂ ଟ୍ରକ, ଟର୍ମିନାଲରୁ କେଉଁ କେଉଁ ଜନିଷ ବହୁଳ ପରିମାଣରେ ବାହାରକୁ ପଠାଯାଉଛି ସେଗୁଡ଼ିକର ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କର । ହୋଟେଲ ଏବଂ ସିନେମାହଳଗୁଡ଼ିକର ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କର । ବାହାରକୁ ପଠାଯାଉଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଶିଳ୍ପିଜାତ ବା କୃଷିଜାତ ପଦାର୍ଥ ? ବାହାରୁ କେଉଁ କେଉଁ ଜିନିଷ ରେଳ ଓ ଟ୍ରକରେ ଆସୁଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ଜାଣ ।

ତୁମ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ମାନଚିତ୍ର ଏବଂ ଚାର୍ଟର୍ଗୁଡ଼ିକର ଏକ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ଆୟୋଜନ କର । ଏହା ସହିତ ତୁମ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ରିପୋର୍ଟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କର । ଏପ୍ରକାର ଷେତ୍ରକାର୍ୟ ସ୍ଥାନ ଓ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ମାନବୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅନ୍ତଃସମ୍ପର୍କକୁ ବୁଝିବାରେ ସାହାୟ୍ୟ କରିବ । ମାନଚିତ୍ର ଏବଂ ଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଅଧ୍ୟୟନ ବା ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟୟନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା । ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅନ୍ତଃସମ୍ପର୍କକୁ ବୁଝିବା ।

ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂ-ପ୍ରକୃତି, ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଳ ଓ ଜଳବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ, କୃଷି, ଖାଦ୍ୟ, ଗୃହନିର୍ମାଣ ଶିଳ୍ପୀ, ବେଶ ପୋଷାକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନଧାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ । ପ୍ରକୃତି ଓ ମାନବର ପାରସ୍ପରିକ ପ୍ରଭାବ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅନୁଶୀଳନ ପରିଚ୍ଛା ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ ଯୋଗାଇଥାଏ ।

3.7. ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ ଯାହା ଶିଖୁଣେ :

- ଭୂ ଗୋଲକରେ କେବଳ ପୃଥବୀର ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିରୂପଗୁଡ଼ିକୁ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ ।
- ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ନ୍ୟୂନତମ ଦୂରଦୂ ଦର୍ଶାଇବା ଭୂ ଗୋଲକର ଏକ ବିଶେଷତା ।
- ମାନ ବିଶ୍ଵ ଚିତ୍ରକୁ ମାନଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ ।
- ମାନଚିତ୍ରର ମାନରେ ଭୂମିର ଦୂରଦୂ କମ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ବୃହତ୍ମାନ ଏବଂ ଭୂମିର ଦୂରଦୂ ଅଧିକ ହୋଇଥିଲେ ତାହାକୁ ଶୁଦ୍ଧମାନ ବିଶ୍ଵ ମାନଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ ।
- ମାନଚିତ୍ରରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ତଥ୍ୟାବଳୀ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସଂକେତ ମାଧ୍ୟମରେ ଦର୍ଶାଯାଏ ଯାହାକି ଆତର୍ଜାତିକ ଷେତ୍ରରେ ସର୍ବସମ୍ଭବ ।
- ଭୂ ପୃଷ୍ଠାପ୍ତ କୌଣସି ସ୍ଥାନର ସଠିକ୍ ଅବସ୍ଥା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଜାଇନିକ ଅକ୍ଷାଂଶ ଓ ଦ୍ରାଘିମାରେଖା ଅଳନ କରାଯାଇଛି ।
- ଭୂ ପୃଷ୍ଠାପ୍ତ କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ପୃଥବୀର କେତ୍ର ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଯୋଗ କଲେ କେତ୍ରଠାରେ ବିଶ୍ଵବ ସମତଳରେ ଯେଉଁ କୋଣ ଉତ୍ତର ହୁଏ, ତାହାହିଁ ସେହି ସ୍ଥାନର ଅକ୍ଷାଂଶ ଅଟେ । ସ୍ଥାନଚିର ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍କରେ ଅବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ଅକ୍ଷାଂଶ ଉତ୍ତର ଅକ୍ଷାଂଶ କିମ୍ବା ଦକ୍ଷିଣ ଅକ୍ଷାଂଶ ହୋଇଥାଏ ।

- 90° ଉ. ଅକ୍ଷାଂଶକୁ ସୁମେରୁ, 90° ଦ. ଅକ୍ଷାଂଶକୁ କୁମେରୁ, $23\frac{1}{2}^{\circ}$ ଉ. ବୃତ୍ତ କୁ କର୍କଟ ବୃତ୍ତ, $23^{\circ}30'$ ଦେଖିଲୁ
ଅକ୍ଷାଂଶକୁ ମକର ବୃତ୍ତ, $66\frac{1}{2}^{\circ}$ ଉ.କୁ ସୁମେରୁ ବୃତ୍ତ, $66\frac{1}{2}^{\circ}$ ଦ. କୁ କୁମେରୁ ବୃତ୍ତ ଏବଂ 0° ଅକ୍ଷାଂଶକୁ ବିଶ୍ଵାସ କରିବାକୁ କୁହାଯାଏ ।
- 1° ଅକ୍ଷାଂଶ ବ୍ୟବଧାନ ହାରାହାରି 111 କି.ମି.. ମାତ୍ର ପୃଥିବୀ ମେରୁ ନିକଟରେ ସାମାନ୍ୟ ଚେପୁ ହୋଇଥିବା ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହା 111 କି.ମି..ରୁ ସାମାନ୍ୟ ଅଧିକ । (1117 କି.ମି.)
- ମୂଳ ଦ୍ରାଘିମା ରେଖାର ପୂର୍ବ କିମ୍ବା ପଣ୍ଡିମା ଦିଗରେ ରୁ ପୃଷ୍ଠର କୌଣସି ସ୍ଥାନର କୌଣସି ଦୂରଦ୍ଵାରା ସେହି ସ୍ଥାନ ଦ୍ରାଘିମା କୁହାଯାଏ । ସ୍ଥାନଟି ମୂଳ ଦ୍ରାଘିମାର ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ ପୂର୍ବ ଦ୍ରାଘିମା ଓ ପଣ୍ଡିମରେ ଥିଲେ ପଣ୍ଡିମ ଦ୍ରାଘିମା କୁହାଯାଏ ।
- ବିଶୁବ ବୃତ୍ତଠାରେ 1° ଦ୍ରାଘିମାର, ଦୈର୍ଘ୍ୟ ସର୍ବାଧିକ । ମାତ୍ର ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ କ୍ରମଶାସ୍ତ୍ର ହ୍ରାସ ପାଇ ମେରୁଠାରେ ଶୁଣ ହୋଇଥାଏ ।
- ପୃଥିବୀ 24 ଘଣ୍ଟାରେ 360° ଘୂରୁଥିବାରୁ 15° ଘୂରିବା ପାଇଁ 1 ଘଣ୍ଟା ଓ 1° ପଥ ଘୂରିବା ପାଇଁ 4 ମିନିଟ୍ ସମୟ ନିଏ ।
- କୌଣସି ସ୍ଥାନ 0° ଦ୍ରାଘିମା ବା ମୂଳ ଦ୍ରାଘିମା ରେଖାର ପୂର୍ବରେ ଥିଲେ ଗ୍ରାନ୍଱ିଡ଼ର, ସମୟଠାରୁ ଆଗୁଆ ରହେ ଓ ପଣ୍ଡିମରେ ଥିଲେ ପଛୁଆ ।
- ଦେଶ ସାରା ପ୍ରଚଳିତ ସମୟକୁ ପ୍ରମାଣ ସମୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସମୟ ଦେଶର ପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ସ୍ଥାନ ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ ହୋଇଥାଏ ।
- ଆମ ଦେଶର ପ୍ରମାଣ ସମୟ $82^{\circ}30'$ ପୂ. ଦ୍ରାଘିମା ରେଖା ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଭାରତୀୟ ପ୍ରମାଣ ସମୟ IST,GMT ଠାରୁ 5 ଘଣ୍ଟା 30 ମିନିଟ୍ ଆଗୁଆ ।
- ଯେଉଁ ଦେଶର ବିଶ୍ଵାସି ପୂର୍ବ-ପଣ୍ଡିମ ଦିଗରେ ଅଧିକ ସେଭଳି ଦେଶରେ ଏକାଧିକ ସମୟ ମଞ୍ଜଳ ଥାଏ ।
- ରଷ୍ଟିଆରେ 11 ଟି ଓ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ ଆରେକାରେ 5 ଟି ସମୟ ମଞ୍ଜଳ ଥିଛି । ତେଣୁ ସେ ଦେଶରେ ଯଥାକ୍ରମେ 11 ଟି ଓ 5 ଟି ପ୍ରମାଣ ସମୟ ପ୍ରଚଳିତ ।
- 180° ଦ୍ରାଘିମାର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନ 1 ଦିନ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ତରିକେ ବଦଳାଇବାକୁ ପଡ଼େ । ପୂର୍ବରୁ ପଣ୍ଡିମକୁ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ଗୋଟିଏ ଦିନ ଲାଭ ହୁଏ ଏବଂ ପଣ୍ଡିମରୁ ପୂର୍ବରୁ ଗୋଟିଏ ଦିନ କ୍ଷତି ସହିବାକୁ ପଡ଼େ । 180° ଦ୍ରାଘିମାକୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ତାରିଖରେଖା କୁହାଯାଏ । ଏହା ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ବଜ୍ର (zigzag) ।
- ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପର୍ଯ୍ୟବେଶନର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ଏହା ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାର ମୂଳଭିତ୍ତି ପକାଇଥାଏ ।
- ସ୍ଥାନୀୟ ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟନ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ତା'ର ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାରିଷରିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦିଏ ।

3.8. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖିବା :

ପ୍ର 1. । (କ) ମାନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?

(ଖ) ବୃତ୍ତମାନ ବିଶିଷ୍ଟ ମାନଚିତ୍ର କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

(ଗ) ପୋତ୍ରାଧିକାଳ ମାନଚିତ୍ର କ'ଣ ?

(ଘ) ଅକ୍ଷାଂଶର ସଂଜ୍ଞା ଲେଖ ।

(ଡ) ପ୍ରଧାନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ରେଖା କ'ଣ ?

ପ୍ର 2. | ନିମ୍ନଲିଖିତରୁ ମାନଚିତ୍ରରେ କେଉଁ ରଙ୍ଗ ମାଧ୍ୟମରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ ?

(କ) ଚାଷକମି (ଖ) ଜଳରାଶି (ଗ) ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତ (ଘ) ଜନବସତି (ଡ) ଜଙ୍ଗଳ

ପ୍ର 3. | ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସଂକେତ ଦର୍ଶାଏ ।

(କ) ମନ୍ଦିର (ଖ) ପୋଷ ଅଫିସ (ଗ) କୂଆ (ଘ) ରେଳପଥ (ଡ) ଚକ୍ର

ପ୍ର 4. | ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସମାକ୍ଷରେଖାଗୁଡ଼ିକର ଅକ୍ଷାଂଶ ଲେଖ ।

(କ) ବିଷ୍ଵବ ବୃତ୍ତ (ଖ) କର୍କଟ ବୃତ୍ତ (ଗ) ମକର ବୃତ୍ତ (ଘ) ସୁମେରୁ ବୃତ୍ତ

(ଡ) କୁମେରୁ ବୃତ୍ତ (ଗ) ସୁମେରୁ (ଘ) କୁମେରୁ

ପ୍ର 5. | ବନ୍ଦନା ମଧ୍ୟରୁ ଉପସ୍ଥିତ ଶର ବାହି ଶୂନ୍ୟପ୍ଲାନ ପୂରଣ କର ।

(କ) ପୃଥବୀ ତା'ର ଅକ୍ଷଦଶ ଉପରେ ପ୍ରତି 15° ପଥ ଘୂରିବାକୁ କେତେ ସମୟ ନିଏ ?

(.4 ମିନିଟ, 15 ମିନିଟ, 30 ମିନିଟ, 60 ମିନିଟ)

(ଘ) GMT ସମୟଠାରୁ 2 ଘଣ୍ଟା ପଛରେ ଥିବା ସ୍ଥାନର ହାତିମା କେତେ ?

(15° ପୂ, 15° ପ, 30° ପ, 30° ପୂ)

(ଗ) ପଣ୍ଡିମାରିମୁଖୀ ଜଳଯାତ୍ରା କରି ଆର୍ଦ୍ରଜାତିକ ତାରିଖରେଖା ଅତିକ୍ରମ କଲେ ----- ହୁଏ ।

(1 ଦିନ ଲାଭ, 1 ଦିନ କ୍ଷତି, 2 ଦିନ ଲାଭ, 2 ଦିନ କ୍ଷତି)

(ଘ) ଆର୍ଦ୍ରଜାତିକ ତାରିଖ ରେଖା ----- ମହାସାଗର ଉପରଦେଶ କହନା କରାଯାଇଛି ।

(ଆର୍ଦ୍ରଜାତିକ, ମହାସାଗର, ଭାରତ ମହାସାଗର, ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗର, ଆର୍ଦ୍ରଜାତିକ, ମହାସାଗର)

(ଡ) ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାରେ ----- ଟି ପ୍ରମାଣ ସମୟ ପ୍ରଚଳିତ ।

(4, 5, 6, 11)

3.9. ପରିଭାଷା :

- ଭୂଗୋଳକ - ପୃଥବୀର ଆକୃତି ସହ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରଖୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାନରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ବର୍ଣ୍ଣନାକାର ବସ୍ତୁ ।
- ମାନଚିତ୍ର - ପୃଥବୀ କିମ୍ବା ଏହାର କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳର ମାନ ସାହୟ୍ୟରେ ଅନ୍ତିତ ଚିତ୍ର ।

- ମାନ - ମାନଚିତ୍ରରେ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଦୂରତା ଓ ସେହି ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନର ରୁ ଉପରିସ୍ଥି ଦୂରତା ଅନୁପାତ ।
- ଆନୁସାନିକ ସଂକେତ - ମାନଚିତ୍ରରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଉଥ୍ୟାବଳୀରୁଡ଼ିକୁ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଂକେତ ।
- ଅକ୍ଷାଂଶ - ରୁ ପୃଷ୍ଠାରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ରରେ ବିଶ୍ଵବ ବୃତ୍ତର ସମତଳରେ ଉପନ୍ତ କରୁଥିବା କୋଣ, ସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥି ଅନୁସାରେ ଉତ୍ତର ଅକ୍ଷାଂଶ ବା ଦକ୍ଷିଣ ଅକ୍ଷାଂଶ ହୋଇଥାଏ ।
- ବିଶ୍ଵବରେଖା - ପୂର୍ବ-ପଣ୍ଡିମ ଦିଗରେ ପୃଥିବୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ବିଷ୍ଟ ଏକ କାଞ୍ଚନିକ ବୃତ୍ତ ଯାହାକି ପୃଥିବୀରୁ ସମାନ ଦୂର ଭାଗରେ ବିରିକ୍ତ କରେ । ଏହାର ଅକ୍ଷାଂଶ 0° ।
- କର୍କଟ କ୍ରାତି - $23^{\circ}30'$ ଉ. ଅକ୍ଷାଂଶ/ବୃତ୍ତ ।
- ମକର କ୍ରାତି - $23^{\circ}30'$ ଦ. ଅକ୍ଷାଂଶ/ବୃତ୍ତ ।
- ସୁମେରୁ - ଉତ୍ତର ମେରୁକୁ ସୁମେରୁ କୁହାୟାଏ ଯାହାର ଅକ୍ଷାଂଶ 90° ଉ. ।
- କୁମେରୁ - ଦକ୍ଷିଣ ମେରୁକୁ କୁମେରୁ କୁହାୟାଏ ଯାହାର ଅକ୍ଷାଂଶ 90° ଦ. ।
- ହ୍ରାୟିମା - ମୂଳ ହ୍ରାୟିମାର ପୂର୍ବ କିମ୍ ପଣ୍ଡିମ ଦିଗରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନର ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ର ବିଶ୍ଵବାରୁ କୌଣସି ଦୂରତା ।
- ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ - ସ୍ଥାନର ହ୍ରାୟିମା ରେଖା ଅବସ୍ଥି ଅନୁସାରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସମୟ ।
- ପ୍ରମାଣ ସମୟ - ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ସମୟ ଯାହାକି ଦେଶର ମଧ୍ୟରେ ହ୍ରାୟିମାରେ ସ୍ଥିତ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନର ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ ।
- ଗ୍ରୀନଉର୍ବ ସମୟ - 0° ବା ମୂଳ ହ୍ରାୟିମା ଦାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ସମୟ (GMT) ।
- ଆର୍କାଟିକ ତାରିଖ ରେଖା - 180° ହ୍ରାୟିମା ରେଖା ଯାହାକୁ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ତାରିଖ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଏହା ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ବଜ୍ର (zigzag) ।

3.10. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖାବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର :

1. (କ) ମାନଚିତ୍ରରେ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଓ ସେହି ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନର ରୁ ପୃଷ୍ଠ ଦୂରତା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅନୁପାତକୁ ମାନ କୁହାୟାଏ ।
- (ଖ) ମାନର ମାନଚିତ୍ର ଦୂରତ ତୁଳନାରେ ରୁ ପୃଷ୍ଠ ଦୂରତ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ହେଲେ ଏକ ଛୋଟିଆ ସ୍ଥାନକୁ ବଡ଼ କରି ଦେଖାଇବୁଏ । ଏବଳି ମାନଚିତ୍ରକୁ ବୃତ୍ତ ମାନ ବିଶିଷ୍ଟ ମାନଚିତ୍ର କୁହାୟାଏ ।
- (ଗ) ଯେଉଁ ବୃତ୍ତ ମାନ ବିଶିଷ୍ଟ ମାନଚିତ୍ରରେ ପ୍ରାକୃତିକ ରୂପ ସହ ସମସ୍ତ ସାଂସ୍କୃତିକ ଉଥ୍ୟାବଳୀ ସଂକେତ ମାଧ୍ୟମରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ଟପୋଗ୍ରାଫିକାଲ ବା ରୁ-ସଂସ୍ଥାନ ମାନଚିତ୍ର କୁହାୟାଏ ।
- (ଘ) ରୁ ପୃଷ୍ଠାରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀର କେନ୍ଦ୍ରରେ ବିଶ୍ଵବ ସମତଳରେ ଉପନ୍ତ କରୁଥିବା କୋଣକୁ ସେହି ସ୍ଥାନର ଅକ୍ଷାଂଶ କୁହାୟାଏ ।
- (ଡ) ଗ୍ରୀନଉର୍ବ (ଇଂଲଣ୍ଡ) ଉପରଦେଶ କଜନୀ କରାୟାଇଥିବା 0° ହ୍ରାୟିମା ରେଖାକୁ ପ୍ରଧାନ ମଧ୍ୟ ରେଖା କୁହାୟାଏ । ଏହା ସାହାୟ୍ୟରେ ସମୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବୁଏ ।

2. (କ) ହଳଦିଆ (ଖ) ନୀଳ (ଗ) ଗାଢ଼ ମାଟିଆ (ଘ) ଲାଲ (ଡ) ସବୁଳ
 3. (କ) (ଖ) P.O (ଗ) • (ଘ) (ଡ)
4. (କ) 0° , (ଖ) $23\frac{1}{2}^{\circ}$ ଉ, (ଗ) $23^{\circ}30'$ ଉ. (ଘ) $66^{\circ}30'$ ଉ. (ଡ) $66\frac{1}{2}^{\circ}$ ଉ.
 (ଚ) 90° ଉ. (ଛ) 90° ଦ.
5. (କ) 60 ମିନିଟ୍ (ଖ) 30° ପ (ଗ) 1 ଦିନ ଷତି (ଘ) ପ୍ରଶାନ୍ତ (ଡ) 5

3.11. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତକ ସୂଚୀ :

1. Singh R.L. - Elements of Practical Geography : Kitab Mahal, Allahbad
2. Strahler and Strahler - An introduction to Geography.
3. NCERT publication : Physical Geography for Class XI and XII
4. ସାହୁ, ମହାନ୍ତି ଓ ଦାଶ - ପ୍ରାକୃତିକ ଭୂଗୋଳ
5. Bhat L.S. and Mahmood - A field work and Laboratory Techniques for Geography.

୪. ପୃଥିବୀ ଏବଂ ଏହାର ଗଠନ

ଗଠନକ୍ରମ

- 4.1 ଉପକ୍ରମ
- 4.2 ଉଦେଶ୍ୟ
- 4.3 ଭୂ ଅଭ୍ୟତର
- 4.4 ଭୂ ଦ୍ୱାରା ଓ ମୁରିକା ଗଠନ
  - 4.4.1. ଶିଳାର ପ୍ରକାରରେବ
  - 4.4.1 ମୁରିକାର ପ୍ରକାରରେବ
- 4.5 ବାୟୁମଣ୍ଡଳ
- 4.5.1. ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ସଂରଚନା ଓ ସଂଗଠନ
- 4.5.2 ସୌରାତିଥାପ ଏବଂ ତାପମାତ୍ରା
- 4.5.3 ବାୟୁର ଚାପ ଓ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ
- 4.5.4. ବାୟୁପ୍ରବାହ ଓ ପ୍ରକାରରେବ
- 4.5.5. ଆର୍ଦ୍ରତା ଓ ବର୍ଷଣ
- 4.5.6. ବୃକ୍ଷିପାତର ପ୍ରକାରରେବ
- 4.6 ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ତୋତ
- 4.6.1 ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରାୟ ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ତୋତସମୂହ
- 4.6.2 ଆଚଳାଷିକ ମହାସାଗରର ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ତୋତସମୂହ
- 4.6.3 ଭାରତ ମହାସାଗରର ସ୍ତୋତ
- 4.7 ଜଳବାୟୁ
- 4.8. ଏହି ଏକକରୁ ଯାହା ଶିଖିଲେ
- 4.9. ପରିଭାଷା
- 4.10. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷ୍ଵବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉବ୍ଧର
- 4.11. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପୁଷ୍ଟକ ସୂଚି

4.1. ଉପକ୍ରମ :

ପୃଥିବୀ ସୌରମଣ୍ଡଳର ଏକମାତ୍ର ଗ୍ରହ ଯେଉଁଠାରେ ଜୀବଜଗତ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ପୃଥିବୀ ଉପରେ ହିଁ ଆସେମାନେ ବାସ କରୁ । ଏହାର ଚାରି ଭାଗରୁ ପ୍ରାୟ ତିନିଭାଗ ଜଳ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଏକ ଭାଗ ସ୍ଥଳ । ଏହି ସ୍ଥଳଭାଗ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ବାସସ୍ଥଳୀ । ଆଜି ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀର ଅନେକ ସ୍ଥଳଭାଗ ସମୟରେ ଆମର ଜ୍ଞାନ ସୀମିତ । ତେଣୁ ଜଳଭାଗ ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟର ଜ୍ଞାନ ଯେ, କେତେ ସୀମିତ ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ତା'ଛାଡ଼ା ପୃଥିବୀ ସବୁବେଳେ ଅସ୍ଥିର ଓ ଏହାର ପରିବର୍ତ୍ତନର ଧାରା ମଧ୍ୟ ଅବାରିତ । କେତେବେଳେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆକସ୍ମୀକ ତ କେତେବେଳେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନ୍ଦର । ଅନେକ ପ୍ରକାରର ପ୍ରାକୃତିକ ଶକ୍ତି ପୃଥିବୀରେ ଏପରି ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଦାୟୀ । ପବନ, ବର୍ଷା, ପ୍ରବାହିତ ଜଳ, ଭୂଗର୍ଭ ଜଳ, ହିମବାହ, ବରଷା, ସମୁଦ୍ରରଙ୍ଗରକି ପ୍ରାକୃତିକ କାରକଗୁଡ଼ିକ ଉଚ୍ଚ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅନବରତ କ୍ରିୟାଶୀଳ । ଏହି କ୍ରିୟା ଶିଳାଗୁଡ଼ିକୁ ଚାର୍ଷାଭୂତ କରିଆଏ ଯେଉଁଠାରେ ପୃଥିବୀର ପୁଷ୍ଟକାର

ଗଠିତ । ଏହିସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ଧରି କାର୍ଯ୍ୟରତ, ଯଦ୍ବାଗା ମୃତ୍ତିକା ଗଠିତ ହୁଏ ଏବଂ ତାହା ଖାଦ୍ୟ ଉପାଦନ ପାଇଁ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ; ଯେଉଁଥରୁ ମନୁଷ୍ୟ ତା'ର ଖାଦ୍ୟ ପାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକ ଧାସକାରୀ ନୁହଁଛି; ବରଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ କେତେକ ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯଥା; ତୁଳାଶର୍ମୀ, ହୃଦ, ବାଲିବନ ଭୂମି ରତ୍ୟାଦି ସଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

4.2. ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

ଏହି ଏକକରି ପଢ଼ିସାରିଲେ ତୁମେ

- ପୃଥିବୀର ଗଠନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଭର ଦେଇପାରିବ ।
- ମହାକାଶରୁ ପତ୍ରଥିବା ଉଲକାପିଣ୍ଡ ଯେ ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା ଦେଇପାରେ ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିପାରିବ ।
- ଭୂମିକମ୍ ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତରର ଗଠନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବ ।
- ମୃତ୍ତିକା ଗଠନ କିପରି ହୁଏ ବୁଝାଇପାରିବ ।
- ଭୂ-ଦଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବ ।
- ସମୁଦ୍ରରେ ତରଙ୍ଗ ସହିତ ସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟ ଥାଏ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକ ଜଳବାୟୁକୁ କିପରି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବ ।
- ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଗଠନ ଏବଂ ସମୟାନୁସାରେ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ବୁଝାଇପାରିବ ।
- ପାଣିପାଗ ଓ ଜଳବାୟୁ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିପାରିବ ।

4.3. ଭୂ-ଅଭ୍ୟନ୍ତର :

ଭୂ-ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ ସାଧାରଣତଃ ଭୂ-ତତ୍ତ୍ଵ ବିଜ୍ଞାନୀ (Geologist) ଏବଂ ଭୂ ବିଜ୍ଞାନ ବିଶ୍ୱାରଦମାନେ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟନରେ ଆମମାନଙ୍କର ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାନ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ, କାରଣ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅନବରତ ଘରୁଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝିପାରିବା । ବିଶାଳ ପର୍ବତର ସୃଷ୍ଟି, ଭୂଦକର ସଞ୍ଚାଳନ, ଉତ୍ଥାନ, ପତନ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାବଶରଣ, ସଙ୍କୋଚନ ଆଦିର ପୃଥିବୀ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଥିବା ଶକ୍ତି ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି ।

ଆମେ ବାସ କରୁଥିବା ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ ବା ଅନୁଶୀଳନ କରିବା, ତହୁ ପୃଷ୍ଠର ମାନଚିତ୍ର ଅଙ୍କନଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ କରିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମହାକାଶରେ ବହୁ ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖିପାରିବ ମାତ୍ର ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଷ୍ଟେତ୍ରରେ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହଁଛେ । ଦକ୍ଷିଣ-ଆସ୍ତରିକ ଥିବା ପୃଥିବୀର ଗଭରୀତମ ଜଣିର ଗଭାରତା ମାତ୍ର 5 କି.ମି. । ଜଣିଜତେଳ ପୃଷ୍ଠରେ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହଁଛେ । ଦକ୍ଷିଣ-ଆସ୍ତରିକ ଥିବା ପୃଥିବୀର ଗଭାରୀତମ ଜଣିଜତେଳ ପୃଷ୍ଠରେ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହଁଛେ । ଏ ଦୁଇଟିଯାକ ଭୂ-ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ଅତି ବେଶୀରେ 10 କି.ମି. ଗଭାରତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖୋଲିବାକୁ ସମ୍ଭାବ ହୋଇଛି । ଏ ଦୁଇଟିଯାକ ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରୁ ଭୂ-କେନ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୂରତା ତୁଳନାରେ ଅତି ନିରାକାର । ସମୁଦ୍ର ତଳର ପୃଥିବୀର କେନ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖୋଦିତ ଗୋଟିଏ ନଳକୁପର ଗଭାରତା 6000 କି.ମି.ରୁ ଅଧିକ ହେବ । ବିନା ଖୋଦନରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜଣିବା ପାଇଁ ସହାୟତା କରିଛନ୍ତି । କେବଳ ଭୂ-ଦଳର ଉପରିଭାଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ କିଛି ଜଣାପଡ଼ିପାରେ । ମାତ୍ର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ତଥାପି ପୃଥିବୀର କେନ୍ତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନିଶ୍ଚିତତା ରହିଛି । ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ମୋଟରେ ଏବଂ ସ୍ତର ବିଭାଜନ ବିଷୟରେ ଏକମତ ନୁହଁଛି ।

ଭୂ କମ୍ ମାପକ ଯତ୍ନ (ସେସମୋଗ୍ରାଫ) ମାଧ୍ୟମରେ ଭୂ କମ୍ ତରଙ୍ଗ ଅନୁଧାନ କରି ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ପୃଥବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଥିବା ଶିଳା ସମୟରେ କେତେକ ଧାରଣା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହା ଭୂ କମ୍ ତରଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକର ଗତି ବେଗ ଏବଂ ଷ୍ଟରଗୁଡ଼ିକର ସାମାନ୍ୟ ଗତି ପଥର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଭୂ କମ୍ ତରଙ୍ଗ କଠିନ କିମ୍ ତରଳ ଶିଳାପ୍ରତିର ମଧ୍ୟଦେଇ ଗତିକଲେ ତା'ର ଓ ବେଗ ଅଳଗା ଅଳଗା ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ସେସମୋଗ୍ରାଫରେ କେକର୍ଡ ହେଉଥିବା ଭୂ କମ୍ ତରଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାରର ଯଥା, 'P' ତରଙ୍ଗ ବା ପ୍ରାଥମିକ ତରଙ୍ଗ (Primary Wave), 'S' ବା ଶୌଣ ତରଙ୍ଗ (Secondary Wave) ଏବଂ 'L' ତରଙ୍ଗ ବା ପୁଷ୍ଟ ତରଙ୍ଗ (Long Wave) । 'P' ଏବଂ 'S' ତରଙ୍ଗ ଦୟର ଗତି ବେଗ ଗତାରତା ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ 2900 କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼ିଥାଏ । ତା' ପରେ 'S' ତରଙ୍ଗ ଆଉ ତଳକୁ ଗତି କରିପାରେ ନାହିଁ ଏବଂ 'P' ତରଙ୍ଗ ଗତି କମି କମିଯାଏ । 'L' ତରଙ୍ଗ ଭୂ ଅଭ୍ୟନ୍ତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରେ ନାହିଁ । 'L' ତରଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ତରଳ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ କଠିନ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ । 'P' ତରଙ୍ଗ କେନ୍ଦ୍ର ଅନ୍ତରେ କେନ୍ଦ୍ର ବାହ୍ୟପ୍ରତିର ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତର ବେଗରେ ଗତିକରେ । ଏହି ଉଥ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପୃଥବୀର ଅନ୍ତରେ ଷ୍ଟର (core) କଠିନ ଶୌଣ ଏବଂ ଏହାର ବାହ୍ୟପ୍ରତିର (outer core) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତରଳ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି ବୋଲି ପ୍ରତୀଯମାନ ହେଉଥିଲେ ବି ଏହାର ଆଭ୍ୟନ୍ତର ପ୍ଲାନ୍କିନ୍ କିମ୍ ଅର୍ଦ୍ଧ ତରଳ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଅଛି । ଅଭ୍ୟନ୍ତରରୁ ସଂଗ୍ରହୀତ ଶିଳା ନମ୍ବନାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ମିଳେ । ଆମ ଶୌରଜଗତର ଏକ ସନ୍ଦସ୍ୟ ହିସାବରେ ଭଲକାପିଣ୍ଡ ଯେ, ପୃଥବୀର ଆଭ୍ୟନ୍ତରାଣ କେନ୍ଦ୍ରାଣ୍ମଣ୍ଡ କମିଯାଏ । ଯେଉଁ ଅଂଶଟି ପୃଥବୀ ପୁଷ୍ଟରେ ପଡ଼େ ତାହା ଭଲକା ପିଣ୍ଡର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଅଂଶ ଯାହା ଶକ୍ତି ଏବଂ କଠିନ । ପୃଥବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ହୋଇଥିବ ବୋଲଇ ଏଥରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ଭୂ -ଅଭ୍ୟନ୍ତର ତାପମାତ୍ରା ଏବଂ ଚାପ :

ଆଗ୍ରେ ଉଦ୍‌ଗାରଣ, ଉଷ୍ଣ ପ୍ରସବଶରୁ ପୃଥବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଯେ ତାପମାତ୍ରା ଅଧିକ ତା' ର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ପୃଥବୀର ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଶିଳିଗୁଡ଼ିକର ଗତାରତା ବଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାପମାତ୍ରାର ବୃଦ୍ଧି କେକର୍ଡ କରାଯାଏ । ଏହି ତାପମାତ୍ରାର ହାରାହାର ବୃଦ୍ଧି ହାର ପ୍ରତି 32 ମିନିଟ ଗତାରତା ପାଇଁ 1° ସେଲିସିୟସ । ଯଦି ଏହି ବୃଦ୍ଧିହାର ସମାବସରେ ପୃଥବୀର କେନ୍ଦ୍ରାଣ୍ମଣ୍ଡ ଲାଗିରହେ ତେବେ ବହୁତ ଅଧିକ ଗତାରରେ ଶିଳା ତରଳ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିବ । ଏହି ଉଥ୍ୟ ଆଧାରରେ ବିଶ୍ଵାସ କରା ଯାଉଥିଲା ଯେ, ପୃଥବୀର କଠିନ ପତଳା ଭୂଦକ ଅଭ୍ୟନ୍ତରର ତରଳ ଭୂ-ଭାଗ କେନ୍ଦ୍ରାଣ୍ମଣ୍ଡ ଉପରେ ସ୍ଥିର ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଛି । ମାତ୍ର ଭୂକମ୍ ତରଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ଗତାରତାରେ ବ୍ୟବହାରରୁ ଏହି ମତ ବଦଳାଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧି ହାର ପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ଅର୍ଥରେ ବୃଦ୍ଧିହାର ମୁଁ ପୃଷ୍ଠରୁ କେନ୍ଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମାନ ନୁହେଁ । ଗତାରତା ସହିତ ଶିଳାପ୍ରତିର ଭାଗ ବୃଦ୍ଧି ପାଉଥିବାରୁ ବୃଦ୍ଧି ପାଉଥିବା ତାପ ଦ୍ୱାରା ପଦାର୍ଥ ଗଲନାକ ବଢ଼ିଯାଏ । ମାତ୍ର ଏହାର ଏକ ସାମା ଅଛି । ଉପର 100 କି.ମି. ଗତାରତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧିହାର $12^{\circ}C$ କି.ମି. ପରିବର୍ତ୍ତ 300 କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ବୃଦ୍ଧି ହାର ପ୍ରତି 1 କି.ମିନିଟ ପିଛା 2° ସେଲିସିୟସ ଏବଂ ଏହାର ନିମ୍ନକୁ ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧିହାର ପ୍ରତି 1 କି.ମି. ପିଛା ମାତ୍ର 1° ସେଲିସିୟସ ଅଟେ । ଏହି ହିସାବରେ ପୃଥବୀର କେନ୍ଦ୍ରରେ ତାପମାତ୍ରା 2000° ସେଲିସିୟ ହେବ । ପୃଥବୀ ଅଭ୍ୟନ୍ତରର ତାପ କିମ୍ ତାପମାତ୍ରାର ବୃଦ୍ଧି, ଅନ୍ତରଶତି, ତେଜସ୍ତ୍ରୀୟ ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥତ ବିଘନ, ରାସାୟନିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରକ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଅତି ଗତାରରେ ବସ୍ତୁ ତରଳ କିମ୍ ଗାସାୟ ଅକସ୍ମାତ ଥିବା ସୂଚନା ଦିଏ । କିନ୍ତୁ ଉପର ପ୍ରଗତ ଭାଗ ଦ୍ୱାରା ଅଭ୍ୟନ୍ତର ତାପ ସେହି ପରିମାଣରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ସେଇଥାରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତରର ତାପମାତ୍ରା ଏତେ ଅଧିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭୂ କେନ୍ଦ୍ର ଅବସ୍ଥା କଠିନ ବସ୍ତୁଭଳି ବା ସମବଚତ ପ୍ଲାନ୍କିନ୍ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି । ଏହି ବର୍ଷତ ତାପମୋର୍ଗୁ ପୃଥବୀ 2900 କି.ମି. ଗତାରତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖୁବ୍ ଦୂର ଏବଂ ଗୋଟିଏ କଠିନ ବସ୍ତୁଭଳି ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ । ମାତ୍ର କୌଣସି କାରଣରୁ ଯଦି ତାପ ବାହାରିଯାଏ ତେବେ ସେଠାରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ତାପମୋର୍ଗୁ ନିମ୍ନ ବସ୍ତୁ ଜଣି

10.50 NELA

ଅବସ୍ଥାରେ ଭୂ-ପୃଷ୍ଠକୁ ଆସିଥାଏ । କଟିନ ବସ୍ତୁ ଭୂ-ଅଭ୍ୟକ୍ରମରେ ଯେମିତି ଚରଳ ପଦାର୍ଥରେ ପରିଣାମ ହୁଏ, ସେହିଭଳି ଉପରବର୍ଷତ କାରଣଯୋଗୁଁ ଚରଳ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ କଟିନତା ପ୍ରାୟ ହୁଏ ।

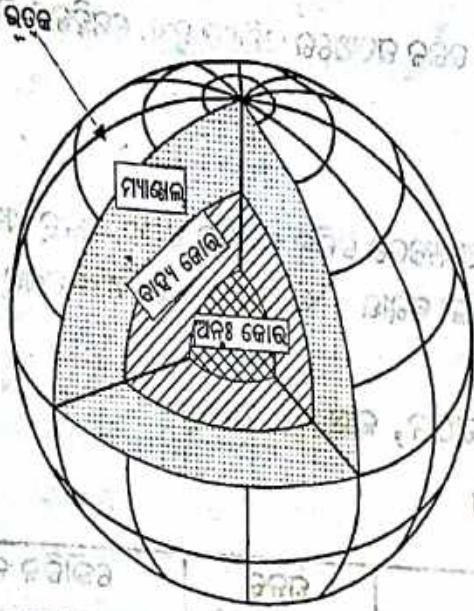
ଭୂ-ଅଭ୍ୟକ୍ରମର ଘନତ୍ବ ଏବଂ ଗଠନ :

ଭୂକମ୍ ଚରଙ୍ଗର ଗଡ଼ିବେଶ ଓ ଗଡ଼ିପଥ, ତାପମାତ୍ରା ଓ ଚାପ, ଭୂ-ଅଭ୍ୟକ୍ରମର ବିଭିନ୍ନ ଭୌତିକ ଲକ୍ଷଣ, ଘନତ୍ବ ଏବଂ ଗଠନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ । ସେଇଥିପାଇଁ ଭୂ-ଅଭ୍ୟକ୍ରମର ଗଠନ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରଗାଢ଼ । ଏହି ପ୍ରଗର୍ଭତ୍ତିକର ସହିକରଣକୁ ପିଆଜର ପ୍ରଗର୍ଭତ୍ତିକ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ ।

ଭୂ-ଅଭ୍ୟକ୍ରମର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଗର୍ଭତ୍ତିକର ଗଠନ, ଲକ୍ଷଣ ଓ ଘନତ୍ବ

4.1. ସାରଣୀ

ସରର ନାମ	ରାସାୟନିକ ଗଠନ	ହାରାହାରି	ଘନତ୍ବ	ଭୌତିକ ଲକ୍ଷଣ
A. (i) ଭୂ-ଦକ, ଭୂ-ପୃଷ୍ଠକୁ ନୂଡ଼ନ ସ୍ରାବଦୂତ ଶିଳାର ନିମ୍ନାଂଶ	ବିଆଳ (ସ୍ରାବଦୂତ ଏବଂ ଶ୍ରାନ୍ତକର୍ତ୍ତା ଶିଳା)	8-45kms. (ମୁଖ୍ୟତଃ ମହାଦେଶ ନିମ୍ନରେ)	2.75	କଟିନ
(ii) ଅଶ୍ଵ ମଣଳର ନିମ୍ନଭାଗ	ବାହ୍ୟ ସିଲିକେଟ୍ ପ୍ରର	45-90 କି.ମି (ଆଶିଂକଭାବେ ମହାଦୀରା ନିମ୍ନରେ)	2.90	ଆଶିଂକ ଚରଳ
B. (i) ନିମ୍ନ ସିଲିକେଟ୍ ପ୍ରର	ସିମା (ଆଶିଂକ) ମୌଳିକ ଶିଳା (Basic Rock)	100-1700 କି.ମି (ମୁଖ୍ୟତଃ ମହାଦୀରା ନିମ୍ନରେ)	3.1 to 4.75	କେତେକ କଟିନ ଏବଂ କିଛି ଗଲନାଙ୍କ ପାଖାପାଖ ତାପମାତ୍ରାରେ
(ii) ମିଶ୍ରିତ ଧାତବ ଏବଂ ସିଲିକେଟ୍ରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରର	ସିମା (ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ) ଅତି ମୌଳିକ ଶିଳା (Ultra Basic Rock)	1700 ଭୂ 2900 କି.ମି	4.75-5.00	ଥିବା ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ ଅବସ୍ଥାରେ
(B (i) ଏବଂ (ii)କୁ ମିଳିତଭାବେ ମାଞ୍ଚଳ କୁହାୟାଏ ।)				
C (i) ବାହ୍ୟ ଧାତବ କୋର (କେନ୍ଦ୍ର) (ii) ଅତି ଧାତବ କୋର (କେନ୍ଦ୍ର)	ନିଫେ (NIFE) (ନିକେଳ ଏବଂ ଲୋହ ବାରିଷ୍ଟିଯ ଭାରି ଭାରି ଶିଳା)	2900-4980 କି.ମି. 4900-6400 କି.ମି	5.1 to 13	ଚରଳ କିମ୍ବା ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ କଟିନ ଓ ଦୃଢ଼, କାରଣ ଚାପ ଅଧିକ

(ভূ-অভ্যন্তর)

ষিলিকেট ও মাধ্যাংকে পৃথিবীর দ্বারা গঠিত ($si + ma$)। এই হালুকা মহাদেশগুড়িক এক ভারি এবং অধূক ঘনত্ব বিশিষ্ট দ্বারা গঠিত হোলান্ডি। যাহাকু ‘নিফে’ কুহায়া এ। নিফে নিকেল ও লুহার মিশ্রণ অংশে। ($Ni + Fe = NiFe$)। কেন্দ্র উপরে থুবা ষিলিকেট এবং ভারি ধাতু মিশ্রিত পৃথ এহাকু অন্য প্রৱৃত্তিকরু অলগা করুন্দি। পূর্ব পৃষ্ঠার বারণারে এহার মোটের, গৱন এবং অবস্থা সমন্বয়ে পূর্বনা দিআয়াজি। তাপমাত্রার বিভিন্নতা, ঘনত্বের পরিবর্তন প্রৱায় গৱন ধারণা দৃঢ়াভূত হোলান্ডি। মুখ্যরূপে পৃথিবীকু চিনোটি পৃথিবীর বিভাজন করায়াজি। যথা : ভূতুর, মাধ্যাংক এবং কেন্দ্র। আয়তন দৃষ্টির ভূতুর পৃথিবীর মাত্র 0.5 প্রতিশত। মাধ্যাংক 16 প্রতিশত এবং কেন্দ্র 83.5 প্রতিশত। পৃথিবী গোলাকার হোলান্ডিক এহার কেন্দ্র ভূ পৃষ্ঠৰ প্রায় 6400 কি.মি দূরে অবস্থিত। অর্থাৎ পৃথিবীর বায়াৰ্ড প্রায় 6400 কি.মি.।

4.4. ভূতুর এবং মৃত্তিকা গৱন :

পৃথিবীর উপরিভাগ যাহা উপরে আমেমানে বাষ করু তাকু ভূতুর বা ভূ পৃষ্ঠ কুহায়া এ। পৃথিবীর এহা এক গুরুত্বপূর্ণ ভাগ। এই ভাগটি শিলা দ্বারা গঠিত। তেন্তু ভূতুর অশুমণ্ডলৰ এক প্রধান অংশ। অশুমণ্ডল কহিলে শিলা মণ্ডলকু বুঝাএ। অশু অর্থ শিলা। শিলা গ্রানাইট, ভেলি কঠিন হোলায়ারে কিমা কর্ডম এবং বালিথা পথৰ ভেলি নৰম মাখ হোলাথাএ। ভূতুর 16 কি.মি. গভারতা পর্যন্ত যাহা কিছি মিলিথাএ তা'র 95 প্রতিশত শিলারে গঠিত।

শিলা ও খণ্ডিক : শিলা খণ্ডিক দ্বারা গঠিত। খণ্ডিক সাধারণত কঠিন অবস্থারে মিলিথাআন্তি। গোটিএ খণ্ডিজৰে এক বা একাধূক মৌলিক বস্তু আৰ্থ যদুবাৰা পৰম্পৰা পৃথিবী গঠিত। প্রায় 2000 প্ৰকাৰ বিভিন্ন খণ্ডিক পদাৰ্থ মাধৰু মাত্র 12 টি পৃথিবীৰ পৰু স্থানৰে মিলিথাএ। এই 12 টিকু শিলা গৱনকাৰী খণ্ডিক কুহায়া এ। মাত্র অন্যান্য খণ্ডিক পদাৰ্থগুড়িক মাখ শিষ্ঠ এবং আধুনিক জীবনযাপন পাইঁ অপৰিহাৰ্য্য। সাধারণ খণ্ডিক মাত্র ৪ টি প্ৰচুৰ পৰিমাণৰে মিলুথিবা বস্তু দ্বারা গঠিত। ষেগুড়িক মাধৰু 87 প্রতিশত ষিলিকেট কাৰবোনেট এবং অকুচৰ গোষ্ঠীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। কাৰ্চজৰে দুটি মৌলিক বস্তু আছি, যথা : ষিলিকন এবং অমুকান। এই ষিলিকন ও অকুচেন উভয়ৰ পৰিশৃঙ্খলৰে সৃষ্টি হুৰ কাৰবোনেট, অপঁ লাইম। প্ৰত্যেক খণ্ডিক পদাৰ্থ গোটিএ লেখাঁ প্ৰাকৃতিক বস্তু যাহার কেতেক ভোটিক

ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ନିଶ୍ଚିତ ରାସାୟନିକ ଗଠନ ଥାଏ । ତେଣୁ ଖଣିକ ପ୍ରକୃତରେ ମିଳୁଥିବା ମୌଳିକ ବା ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥ ଅଟେ । ତମ୍ଭା, ସୀଏ ଏବଂ ସୁନା ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଧାତବ ଖଣିକ ଏବଂ ଜିପସମ, କାର୍ଟଙ୍କ ଏବଂ ଅତ୍ର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଧାତବ ଖଣିକର ଉଦ୍ଦାହରଣ । ଭୂତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଶିଳାର ଉପରି ଏବଂ ଲତିହାସ ସର୍ବରେ ଅଧ୍ୟନ କରୁଥିବା ବେଳେ ଭୂଗୋଳବିଭାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶିଳା ହେଉଛି ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶର ଏକ ଉପାଦାନ ଏବଂ ସେଥିରୁ ଗଠନ ହେଉଥିବା ମୃତ୍ତିକା ଏବଂ ମିଳୁଥିବା ଖଣିକ ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକ ମୂଳ୍ୟବାନ । ଖଣିକ ତେଲ ଏବଂ ଭୂଗର୍ଭ ଜଳ ଶିଳାରୁ ହିଁ ମିଳିଥାଆନ୍ତି ।

4.4.1. ଶିଳାର ପ୍ରକାରଭେଦ :

ଗଠନ ଅନୁସାରେ ଶିଳା ସାଧାରଣତଃ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ । କେବଳ ଗଠନ ଅନୁସାରେ ନୁହେଁ ଖଣିକ ପଦାର୍ଥର ମିଶ୍ରଣ ଏବଂ ଖଣିକ ଷଟିକଗୁଡ଼ିକର ସଜ୍ଜିକରଣ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଓ ଅନ୍ୟଟି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ ।

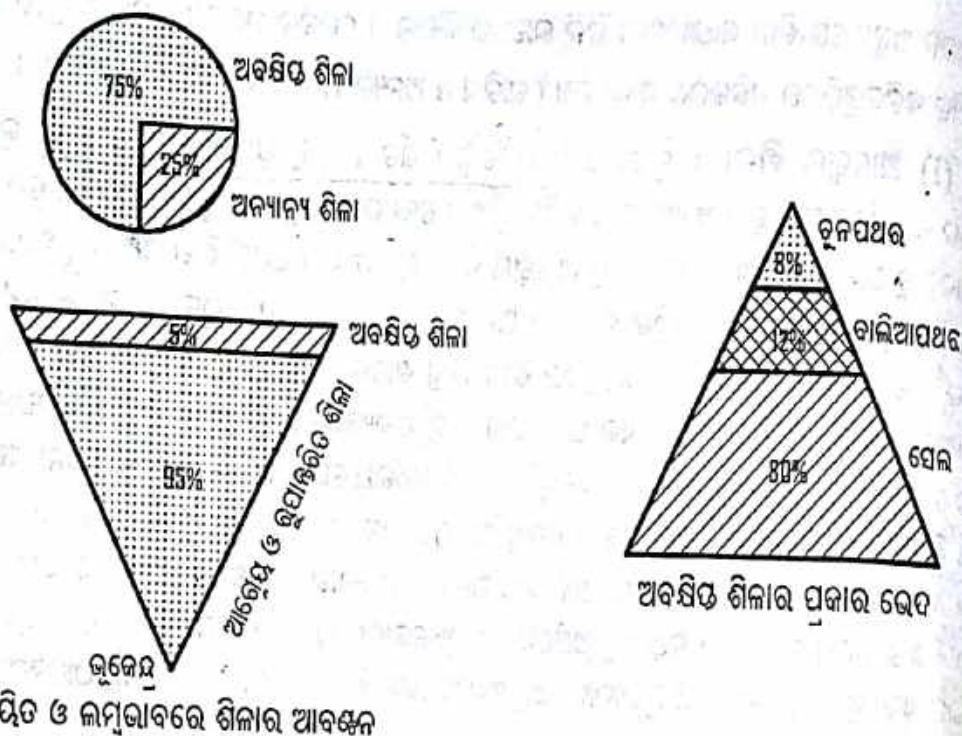
(i) ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା : ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରୁ ନିର୍ଗତ ମାଗ୍ନାକୁ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଲାଭା କୁହାଯାଏ । ଏହି ଲାଭା ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସଂସର୍ଗରେ ଆସି କ୍ରମଶଃ ଶାତଳ ଓ କଠିନ ହୁଏ । କେତେକ ମାଗ୍ନା ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ରହି କ୍ରମଶଃ ଶାତଳ ଓ କଠିନ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସିଥାଏ । ଏ ସମସ୍ତ ଶିଳାକୁ ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ଶିଳା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଗଠିତ ହୁଏ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିସ୍ତ୍ରେବଳ ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା ଓ ଯେବୁଗୁଡ଼ିକ ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଶାତଳ ଓ କଠିନ ହୋଇଥାନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆର୍ତ୍ତରେଦୀ ବା ପାତାଳିକ ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା କୁହାଯାଏ । ନିସ୍ତ୍ରେବଳ ଶିଳା ଶାତଳ ହେଉଥିବାରୁ ଏହି ଶିଳାରେ ଷଟିକଗୁଡ଼ିକ ଛୋଟ ଛୋଟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବାସାଲଟ ଶିଳା ଏହାର ଏକ ଉଦ୍ଦାହରଣ । ଭୂ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ସୃଷ୍ଟି ଶିଳା ଅପେକ୍ଷାକୁ ତତ୍ତ୍ଵରେ ବିଳମ୍ବରେ ଶାତଳ, ଶାତଳାଭୂତ ଓ କଠିନ ହେଉଥିବାରୁ ଏଥରେ ଶିଳାଦାନାଗୁଡ଼ିକ ବଡ଼ ଆକାରର ହୋଇଥାନ୍ତି । ବାସାଲଟ ଶିଳା ଏହାର ଏକ ଉଦ୍ଦାହରଣ । ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳାରୁ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶିଳାର ସୃଷ୍ଟି । ତେଣୁ ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା ଅନ୍ୟ ଶିଳାଗୁଡ଼ିକର ପୂର୍ବକ ଏବଂ ପ୍ରାଥମିକ ଶିଳାରୂପେ ପରିଚିତ । ପୃଥିବୀର ଉପରି କାଳଠାରୁ ଏବଂ ଆଜି ମଧ୍ୟ ଆଗ୍ରେୟ ଉଦ୍ଗାରଣ ହେଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ ଶିଳା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳାର ଉପରୁ ମାଗ୍ନାରୁ ହେଉଥିବାରୁ ଅର୍ଥନେଟିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବା ଲୁହା, ନିକେଳ, ତମ୍ଭା, ସୀଏ, ମାଝାନିଜ, କ୍ରୋମାଇଟ୍, ଏବଂ ସୁନା ପ୍ଲଟିନମ୍ ପରି ମୂଳ୍ୟବାନ ଧାତୁ ମଧ୍ୟ ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା ସହ ସମନ୍ଵିତ । ମାତ୍ର ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳାରେ କୀବାଣ୍ଣୁ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ଅବଶିଷ୍ଟ ବା ସ୍ତରୀୟତା ଶିଳା : ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠର ପ୍ରାୟ ତିନି ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଆହ୍ଵାଦିତ କରି ରଖିଛି । କିନ୍ତୁ ଭୂତକର ମାତ୍ର ୫ ପ୍ରତିଶତ ଏହି ଶିଳା ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଏହାର ବିଶ୍ଵତି ଅଧିକ ମାତ୍ର ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା ପରି ଭୂଗର୍ଭରେ ଏହାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନଥାଏ । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଥିବା ଯେକୋଣେ ଶିଳା ପାଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏବଂ କ୍ଷୟକାରୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ କାଳକ୍ରମେ ଭୂର୍ବାହୂ ହୁଏ ଏବଂ ଅବଶେଷରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଗ୍ରେୟ, ରୂପାତରିତ କିମ୍ବା ପୁରାତନ ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳାରୁ ପ୍ରାୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ ଏହାକୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳା କୁହାଯାଏ । କେତେକ ଅବଶେଷ ବାଲି, କେତେକ କାଦୁଆ, କେତେକ ଶିଳା ଖଣ୍ଡ ଯଥା : ଉପଳ ଖଣ୍ଡ କିମ୍ବା ଗୋଡ଼ି ଖଣ୍ଡ । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅବଶେଷ ପ୍ରବାହିତ ଜଳ, ପବନ କିମ୍ବା ହିମବାହ ଦ୍ୱାରା ବହିଯାଇ ଅନ୍ତର୍କୁଳ ଯାଗାରେ ଯଥା : ହୃଦ, ସମୁଦ୍ର କିମ୍ବା ବେଳାଭୂମିରେ ଜମା ହୁଏ । ଅବଶେଷଗୁଡ଼ିକ ଆକାର ବୁରୁକୁ ବାହିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ହିମବାହ ଦ୍ୱାରା ବାହିତ ଅବଶେଷଗୁଡ଼ିକ ଏକାଠି ହୋଇ ଜମା ହୋଇଥାନ୍ତି । ଲୋଏସ ପବନ ଦ୍ୱାରା ବାହିତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଧୂଳିକଣା ବୁରୁରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳାରୂପେ ଜମା ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସ୍ତରଗୁଡ଼ିକ ଉପର ସ୍ତର ଚାପ ଦ୍ୱାରା କଠିନ ହୋଇଯାଇ ଶିଳାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତର ସ୍ତର ହୋଇ ଜମା ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳାକୁ ସ୍ତରୀୟତା

ଶିଳା ମଧ୍ୟ କୁହାୟାଇଥାଏ । ବାଲିଆ ପଥର, କର୍ଦମ ଶିଳା, କଂଗ୍ଲୋମରେଟ୍ ଆଦି ଅଜ୍ଞେବିକ ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳା ଏବଂ ଚୂନପଥର ଏବଂ କୋଇଲା, ଚକ୍ର ଆଦି କୈବିକ ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳାର ଉଦ୍‌ଦେଶ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳା ପ୍ରକାର ଜେଦରେ ସାଧାରଣତଃ ସେଲ, ବରିଷ୍ଠା ପଥର ଏବଂ ଚୂନପଥର ଦାରା ଗଠିତ ।

ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରେ ଶାୟିତ ବନ୍ଧନ (ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିଳା) :

ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରେ ଶାୟିତ ବନ୍ଧନ (ଅବଶିଷ୍ଟ ଶିଳା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିଳା)

ରୂପାନ୍ତରିତ ଶିଳା : ପରିବର୍ଗନ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଶିଳା ପରିବର୍ତ୍ତତ ହୁଅଛି । ଯେତେବେଳେ ଶିଳାର ମୂଳ ଲକ୍ଷଣ ଯଥା : ରଙ୍ଗ, କଟିନତା, ଖଣ୍ଡ ସଂଗ୍ରହ, ବିନ୍ୟାସ ଆଶିକ ବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ପରିବର୍ତ୍ତତ ହୋଇଥାଏ, ସେତେବେଳେ ରୂପାନ୍ତରିତ ଶିଳାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ପରିବର୍ଗନ ଅନୁକୂଳ ତାପ ଓ ତାପ ପ୍ରଭାବରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା ଉଚ୍ଚ 12-16 କି.ମି ଗରାଇତାରେ ଭୂ-ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ କଟିନ କିମ୍ବା ପ୍ଲ୍ଯୁଷିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବାବେଳେ ଏହି ପରିବର୍ଗନ ଘଟିଥାଏ । ଏହା ଗରମ ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳାର ସଂଶୋଧନ ଓ ଉପରିସ୍ଥିତ ବନ୍ଦୁର ତାପରେ ହିଁ ସମ୍ବଦ ହୋଇଥାଏ । ତାପ ବଳରେ ସୃଷ୍ଟି ରୂପାନ୍ତରିତ ଶିଳାକୁ ସକ୍ରୀୟ ରୂପାନ୍ତରଣ (dynamic metamorphism) କୁହାୟାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଗ୍ରାନାଇଟ୍ ନିସ୍ତରେ ପରିବର୍ତ୍ତତ ହୋଇଥାଏ । ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ସେଲ ଏବଂ କର୍ଦମ ଶିଳା ସିଷ୍ଟରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଆଛି । ନିସ୍ତ ଶିଳା ଗ୍ରହ ନିର୍ମାଣ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛନ ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଭୂ- ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଥିବା ପ୍ରତିକିର୍ଣ୍ଣ ତାପ ଦାରା ଅବଶିଷ୍ଟ ଓ ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳାରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ଗନ ସଂଗଠିତ ହୁଏ ତାହାକୁ ତାପାୟ ବା ସଂଶୋଧନ (Thermal ବା Contact) ରୂପାନ୍ତରଣ କୁହାୟାଏ । ଏପରି ରୂପାନ୍ତରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ବାଲିଆ ପଥର କ୍ଵାର୍ଚିଜାଇଟରେ, କର୍ଦମ ଏବଂ ସେଲ ସ୍ଲେଚରେ ପରିଣତ ହୁଅଛି । କୋଇଲା ଆନ୍ତରୀକରଣ ଏବଂ ଚୂନପଥର ମାର୍ବଳରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ । ଭୂ- ଆଲୋଡ଼ନ ଓ ତାପ ଉତ୍ତରପର ପ୍ରଭାବରେ ବିସ୍ତୃତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶିଳା ରୂପାନ୍ତରିତ ହେବାକୁ ମେଡ୍ରୋୟ ରୂପାନ୍ତରଣ (Regional metamorphism) କୁହାୟାଏ ।

ମୁଣ୍ଡିକାର ଗଠନ : ପୃଥବୀ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଧିକାଂଶ ଆଜି ବି ଉର୍ବର ମୁଣ୍ଡିକା ଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ ବସନ୍ତ କରୁଛି । କାରଣ ମୁଣ୍ଡିକାରୁ ଖାଦ୍ୟ ଉପାଦନ କରାଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଉର୍ବର ମୁଣ୍ଡିକାପୂର୍ଣ୍ଣ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତା ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା ।

ମୃତ୍ତିକା କଠିନ, ତରଳ ଓ ଗ୍ୟାସୀୟ ପଦାର୍ଥର ଏକ ସନ୍ତିଶ୍ରଣ । ଭୂଭକ୍ର ଉପର ସ୍ତର ମୃତ୍ତିକା ଦାଗା ଗଠିଛି । ଖଣ୍ଡିଜ ପଦାର୍ଥ ପରି ଅଙ୍ଗେବିକ ପଦାର୍ଥର ସୁନ୍ଧର ରେଣୁ ଓ ଉଭିଦର ପଚାସଢ଼ା ଅଂଶ, କୀଟାଣୁ ଆଦି ଜେବିକ ବସ୍ତୁ ଉଭୟ ଏଥରେ ମିଶିକରିଥାଏ । ମୃତ୍ତିକାରେ ଜଳୀୟ କଣା ମଧ୍ୟ ଥାଏ । ଉଭିଦର ଚେର ମୃତ୍ତିକାରୁ ଜଳୀୟ କଣା ଗ୍ରହଣ କରେ । ମୃତ୍ତିକା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଖାଲି ସ୍ଫୁନ୍ଦରେ ବାୟୁର ଅମୂଳଜାନ, ଅଜାରକାମ୍ଯ ଓ ଯବକ୍ଷାରଜାନ ଆଦି ରହିଥାଏ । ମୃତ୍ତିକାରେ ଥିବା ଏ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥଯୋଗୁଁ ହିଁ ଉଭିଦକୁ ଖାଦ୍ୟ ମିଳେ ଏବଂ ଏହାର ଦୃଢ଼ି ଘଟେ । ଉଭିଦ ମରିଯିବାପରେ ଏସବୁ ଘୋଷକତତ୍ତ୍ଵ ପୁନର୍ବାର ମାଟିରେ ମିଶିଯାଏ ଓ ଜାବତ ଉଭିଦର ଦୃଢ଼ିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ଶିଳାର ପ୍ରକାରଭେଦ, ଭୌତିକ ଲକ୍ଷଣ, ଜନବାୟୁ, ଉଭିଦ ଆଦି ସ୍ମୂଳ ବିଶେଷରେ ଅଳଗା ଅଳଗା ହୋଇଥିବାରୁ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ତିକା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏହି ବିଭିନ୍ନତା ଯୋଗ୍ରୁ ଆମକୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କୃଷିଜାତ ଦ୍ରୁବ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ସେ.ମି.ବହନର ମୃତ୍ତିକା ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ଲାଗିଯାଏ । ମାତ୍ର ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟରେ ଏହି ମୃତ୍ତିକା କ୍ଷୟପ୍ରାୟ ହୋଇଯାଏ । ପ୍ରବାହିତ ଜଳ ବୃକ୍ଷବିହୀନ ପାହାଡ଼ ଢାଳୁରୁ ନିମିଷେକେ ମୃତ୍ତିକାକୁ ଧୋଇନିଏ । ଡିଲା ଏବଂ ହାଲୁକା ମୃତ୍ତିକା ସ୍ତର ମଧ୍ୟ ଧୂଳଙ୍ଗଡ଼ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତିଷ୍ଠାଇଥାଏ । ଏପରି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ମୃତ୍ତିକା କ୍ଷୟ କହନ୍ତି । ପୃଥିବୀର ସବୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୃତ୍ତିକା କ୍ଷୟ ହୋଇଥାଏ ।

ମୃତ୍ତିକା ଗଠନର ନିୟାମକ (କାରକ) : ମୃତ୍ତିକା ଗଠନର ପାଞ୍ଚଟି ନିୟାମକ ହେଲେ : ଶିଳା, ସ୍ଥାନୀୟ ଜଳବାୟୁ, ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଭିଦ, ଭୂ-ଉଚ୍ଚାବତ୍ର ଏବଂ ସମୟ । ଯେଉଁ ଶିଳାରୁ ମୃତ୍ତିକାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଜଳବାୟୁ, ମୃତ୍ତିକା ଗଠନର ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟ କାରକ । ଜଳବାୟୁ ଏବଂ ଜୈବିକ ତତ୍ତ୍ଵ ସହିତ କାରକରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିବା ବେଳେ, ଭୂ ପୃଷ୍ଠର ଉଚ୍ଚାବତ୍ର, ଶିଳା ଶଯ୍ୟା ଏବଂ ସମୟକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନିସ୍ତିଯ କାରକରୂପେ ଧରାଯାଏ ।

ଶିଳା : ମୃତ୍ତିକା ସ୍ତରର ନିମ୍ନରେ ଥିବା ଶିଳା ଯାହାର ଖଣ୍ଡିକ ପଦାର୍ଥରୁ ମୃତ୍ତିକାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତାହାକୁ ଶିଳା ଶଯ୍ୟା (Bed Rock) କୁହାଯାଏ । ମାତ୍ର ଉପରିସ୍ଥି ମୃତ୍ତିକା ଯେ, ଏହି ଶିଳାରୁ ସୃଷ୍ଟି ତାହା ନୁହେଁ । ଏହି ଶିଳା କ୍ଷମିତହୋଇ ଛୋଟ ଛୋଟ ଶିଳା ରେଣ୍ଟରେ ପରିଣତ ହୁଏ ଏବଂ ମୃତ୍ତିକାର ଅଙ୍ଗେବିକ ଅଂଶ ଏଥରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ତିନୋଟିଯାକ ମୁଖ୍ୟ ଶିଳାରୁ ଏହି ତରୁ ମିଳିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବହୁଳ ଭାବରେ ଅବଶ୍ଵିଷ୍ଟ ଶିଳାରୁ ହିଁ ମିଳିଥାଏ । ଗୌଡ଼ିକ, ରାସାୟନିକ ଏବଂ ଜୈବିକ ଚର୍ବୀଭବନ ବା ଅପରଦନ ସବୁ ଶିଳାରେ ସମାନ ଭାବରେ ହୋଇନଥାଏ । ଏହା ଶିଳାର କଟିନତା, ଜଳବାୟୁ ଓ ସଂଗଠନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ସେଇ ଏକ ଉତ୍ତରମ ମୃତ୍ତିକା ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ଶିଳା ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରପଥର ସେପରି ନୁହେଁ । ଶିଳାର ଚର୍ବୀଭବନ ଯେତେ କ୍ଷିପ୍ର ହେବ ମୃତ୍ତିକା ସୃଷ୍ଟି ସେତେ ଶାସ୍ତ୍ର ହେବ । ତେଣୁ ଉପରେ ଏବଂ ଆର୍ଦ୍ର (ଅଧ୍ୱର ବୃକ୍ଷ ପାଉଥିବା) ଅଞ୍ଚଳରେ ମୃତ୍ତିକା ସୃଷ୍ଟି ଶାସ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ର ହୋଇଥାଏ ।

ଜଳବାୟୁ : ଜଳବାୟୁ ଏପରି ଏକ କାରକ ଯେ କି ଅଧିକ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ଭିନ୍ନ ଶିଳାରୁ ଗଠିତ ମୃତ୍ତିକା ମଧ୍ୟରେ ଚାରତମ୍ୟତା ହ୍ରାସକରେ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଶିଳା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଜଳବାୟୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ତିକା ସ୍ଫୁରିଥାଏ । ସେହିଭଳି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶିଳା ଏକ ପ୍ରକାର ଜଳବାୟୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ସମାନ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ତିକା ସ୍ଫୁରିଥାଏ ।

ଉଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀ : ବୃକ୍ଷଲତା, ଘାସ, ଶୈବାଳ, ବ୍ୟାକେୟାରିଆ ଏବଂ ପ୍ରାଣୀମାନେ ମୃଗିକା ସୁଷ୍ଠିରେ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ନୂତନ ମୃଗିକାକୁ ଏକ ପରିପକ୍ଷ ମୃଗିକାରେ ପରିଶତ୍ କରନ୍ତି । ମୃତ ଉଭିଦ ମାଟିକୁ ଜେବ ପଦାର୍ଥ ଯୋଗାଇଥାନ୍ତି । ବ୍ୟାକେୟାରିଆ ବାୟୁର ନାଇଟ୍ରୋଜେନକୁ ଏକ ଗାସାଯନିକ ପଦାର୍ଥରେ ପରିଶତ୍ କରେ ଯାହାକୁ ଉଭିଦ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଜିଆ, ପିମ୍ପୁଡ଼ି, ମୂଶା, ଭଇ ଏବଂ କିଛି ପକ୍ଷୀ ମଧ୍ୟ ମୃଗିକା ସ୍ତରକୁ ଉପରତଳ କରି ଖଣିଜ ପଦାର୍ଥ ଏବଂ ଜୈବିକ ବସ୍ତୁକୁ ମିଶାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଏହାଦାରା ମୃଗିକା ଉର୍ବର ହୁଏ ।

ଉଜ୍ଜାବଜ : ସ୍ଥାନୀୟ ଉଜ୍ଜାବଜ ମୃତ୍ତିକା କମ୍ ହେବାରେ ସାହାଯ୍ୟକରେ । ପ୍ରବାହ୍ୟୋଗୁଁ କମ୍ କାଲୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରତିବାହିତ ମୃତ୍ତିକା କୁହାଯାଏ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ରେଣୁଗୁଡ଼ିକ ବହିଯାଇ ଅନ୍ୟତ୍ର କମ୍ ହୁଏ । କେବଳ ମୋଟା ଦାନାଗୁଡ଼ିକ ପଡ଼ିରହେ । ଏହାକୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ମୃତ୍ତିକା କୁହାଯାଏ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ରେଣୁଗୁଡ଼ିକ ବହିଯାଇ ଅନ୍ୟତ୍ର କମ୍ ହୁଏ । ସମ୍ମର୍ତ୍ତମାନ ଏପରି ମୃତ୍ତିକାକୁ ପରିବାହିତ ମୃତ୍ତିକା କୁହାଯାଏ । କାଲୁ ଅଧିକ ହେଲେ ମୃତ୍ତିକା ସୃଷ୍ଟି ଧାର ହୁଏ ଏବଂ ସ୍ତର ପତଳା ହୁଏ । ସମ୍ମର୍ତ୍ତମାନ

ସମୟ : ସମୟ ଯେତେ ଅଧିକ ହେବ ମୃତ୍ତିକା ସେତିକି ପରିପକ୍ଷ ହେବ । ମୃତ୍ତିକା ସ୍ତର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ହେବ ଏବଂ ଜୈବିକ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରତିବାହିତ ହେବ ।

ରାସାୟନିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା : ଜଳବାୟୁ ପ୍ରଭାବରେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ସଂଘଟିତ ହେବା ଦାରା ମୃତ୍ତିକା ଉର୍ବର ହେବ ।

ମୃତ୍ତିକାର ପ୍ରକାରଭେଦ : ମୃତ୍ତିକାକୁ ଜିନ୍ ଭିନ୍ ଉପାୟରେ ବର୍ଗାକଣଶ କରାଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ଆଞ୍ଚଳିକ ଆବଶ୍ୟକ ରିତିରେ ମୃତ୍ତିକା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାରକୁ 12 ଟି ମୁଖ୍ୟ ମୃତ୍ତିକାରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଛି । ଅକ୍ଷାଂଶ ଅନୁସାରେ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ତିକା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ପେଡ଼ାଲଫର ଏବଂ ପେଡ଼ାକାଳ ।

ପେଡ଼ାଲଫର : ଏ ପ୍ରକାର ମୃତ୍ତିକା ଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଷାଂଶର ଶକ୍ତିଧାରୀ ଅଗଣ୍ୟତାରୁ ମଧ୍ୟ-ଅକ୍ଷାଂଶୀୟ ପର୍ଶମୋରୀ ଅରଣ୍ୟ ଓ ନିମ୍ନ ଅକ୍ଷାଂଶର ଉଚ୍ଚ କଟାବନ୍ଧାୟ ଅରଣ୍ୟ ଓ ଦୃଶ୍ୟତାମ୍ବିନ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆର୍ଦ୍ର ଜଳବାୟୁରେ ବିସ୍ତର । ଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଷାଂଶର ପଡ଼ିଯୋଳ ମୃତ୍ତିକାରେ ପ୍ରକାଳନ ଅଧିକ ଏବଂ ଜୈବ ପଦାର୍ଥର ସୃଷ୍ଟି ବିଳମ୍ବରେ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟାକ୍ରୋଟିଆଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସାମିତ । ତେଣୁ ଏହି ପ୍ରକାଳନ ମୃତ୍ତିକା ଅମ୍ବିଯ ଓ ଅନୁର୍ବର ଯାହାର କୃଷି ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର ସାମିତ । ମାତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ମିଳୁଥିବା ଧୂସର-ବାଦାମୀ ରଙ୍ଗର ମୃତ୍ତିକାରେ ପ୍ରକାଳନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଏବଂ ବତର ମାତ୍ରା ଅଧିକ । ତେଣୁ ସାର ପ୍ରଯୋଗ ଏବଂ ଶସ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଦାରା ଏହି ମୃତ୍ତିକାରେ ପ୍ରକାଳନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଏବଂ ବତର ମାତ୍ରା ଅଧିକ । ନିମ୍ନ ଅକ୍ଷାଂଶୀୟ ଲାଲ ଏବଂ ହଳଦିଆ ରଙ୍ଗର ଗ୍ରାନ୍ଟମଣ୍ଟଲୀୟ ପେଡ଼ାଲଫର ମୃତ୍ତିକାରେ ବ୍ୟାକ୍ରୋଟିଆଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଧିକ, ତେଣୁ ଜୈବିକ ସାରର ମାତ୍ରା କମ୍ । କ୍ୟାଲେସିଯମର ପରିମାଣ କମ୍ ଏବଂ ରାସାୟନିକ ସାର ପ୍ରଯୋଗ ବିନା ଅନୁର୍ବର ରହେ ।

ପେଡ଼ାକାଳ : ଶୁଷ୍କ, ଅର୍ବଶୁଷ୍କ ଏବଂ ଅର୍ଦ୍ଧ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହି ପ୍ରକାର ମୃତ୍ତିକା ଦେଖାଯାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକରେ କ୍ୟାଲେସିଯମ ଓ ଖଣ୍ଡ ଲବଣର ମାତ୍ରା ଅଧିକ । ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶୀୟ ଦୃଶ୍ୟତାମ୍ବିନ୍ (ପ୍ରେଗ୍, ସେପ) ଏବଂ ମରୁଭୂମିରେ ଏ ପ୍ରକାର ମୃତ୍ତିକା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କୃଷି ମୃତ୍ତିକା ବା ଚେର୍ଣ୍ଣେଜେମ୍ ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ମୃତ୍ତିକାରେ ସବୁଠାରୁ ଉର୍ବର । ତେଣୁ ଏଥରେ ବିନା ସାର ପ୍ରଯୋଗରେ ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଙ୍ଗ ହୁଏ । ଜଳସେଚନର ଆବଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟ କମ୍ କାରଣ ମୃତ୍ତିକାର ଜଳଧାରଣ କ୍ଷମତା ଅଧିକ ।

ନାତିଶାରୋଷ ମରୁଭୂମି : ଅଞ୍ଚଳରେ ମୃତ୍ତିକା ଧୂସର ରଙ୍ଗର ଏବଂ ଗ୍ରାନ୍ଟ ମଣ୍ଟଲୀୟ ମରୁଭୂମିରେ ଏହାର ରଙ୍ଗ ଲାଲ । ଏଠାରେ ବାଷାରବନ ଓ ତାପମାତ୍ରା ଅଧିକ ଏବଂ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ଓ ଉତ୍ତିଦର ମାତ୍ରା କମ୍ । ତେଣୁ ମୃତ୍ତିକା ଅନୁର୍ବର କାରଣ ଜୈବିକ ଅଂଶ ଖୁବ କମ୍ । ମୃତ୍ତିକାରେ ଲବଣ ଓ କ୍ଷାରର ମାତ୍ରା ଅଧିକ । ଜଳସେଚନ ମଧ୍ୟ କୃଷି ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ନୁହେଁ । ପ୍ରବାହ କମ୍ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାଦାରା ଲବଣ ଅଂଶ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚିଲରେ ପାର୍ବତ୍ୟ ମୃତ୍ତିକା ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ବାଲି, ଗୋଡ଼ି ପଥର ମିଶା ଅନୁର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ।

ପରୁ ମୃତ୍ତିକା : ସମତଳଭୂମିରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ରେଣୁମୁହ୍ର ଜୈବିକ ତରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୃତ୍ତିକାକୁ ପରୁ ମୃତ୍ତିକା କୁହାଯାଏ । ଏହି ମୃତ୍ତିକା ନିଃବିଦ୍ୟା ଉପତ୍ୟକା ଓ ପ୍ଲାବନ ଭୂମି ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉର୍ବର । ତେଣୁ କୃଷି ପାଇଁ ଅଧିକ ଉପଯୋଗ ।

ବାୟୁମଣ୍ଟଲ : ପୃଥିବୀକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶରେ ଯେତି ରହିଥିବା ଏକ ଗ୍ୟାସୀୟ ପ୍ରତିବାହିତ ମଣ୍ଟଲ କୁହାଯାଏ । ଏଥରେ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଣୀ ବିଶ୍ଵାସ ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ଏବଂ ଉତ୍ତିଦର ମାତ୍ରା କମ୍ । ଗୋଡ଼ିଏ ସବୁଜ ଗୃହ ପରି ଏହା ସୂର୍ଯ୍ୟକ୍ଷତାରୁ ଆସୁଥିବା ତାପକୁ ଧରିରଖେ । ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ଲାଗୁ ତରଙ୍ଗରେ ଆସୁଥିବାରୁ ବାୟୁମଣ୍ଟଲ ମଧ୍ୟଦେଇ ପୃଥିବୀ ପୃଥିବୀରେ ପହଞ୍ଚେ ମାତ୍ର । ତରଙ୍ଗ ତରଙ୍ଗରେ ବିକିରିତ ହେଉଥିବା ପାର୍ଥବ ବିକିରଣକୁ ମହାକାଶକୁ ସହକରେ ଯିବାକୁ ଦିଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପୃଥିବୀ ପୃଥିବୀ ଅଣ୍ଣାନହୋଇ ପ୍ରାୟ 35° ସେଲସିଯୁସ ହାରାହାରି ତାପମାତ୍ରାରେ ରହିଥାଏ । ଏହା ସୂର୍ଯ୍ୟକର ହାନିକାରକ କିରଣରୁ ପୃଥିବୀକୁ ରକ୍ଷା କରେ ।

এখানে জলায়বাষ্প রহুথবারু বৃষ্টিপাত পম্বব হুুৰ। উভাবাহক জলাচলের মধ্য সাহায্যকরে। বায়ু ও জল ভেজা অবস্থাতি ঘোর জগতের পৃথিবীক অধিতায় গ্রহের পরিণত করিছি। বায়ুমণ্ডল রূপস্থৰু হজার হজার কি.মি. মাধ্যকর্ষণ শক্তিযোগু এহা পৰ্বতা অস্ত্রিত ও প্রস্তাবণ-সকোচনশাল।

গৱন : বায়ুমণ্ডলের অনেকগুড়ি অসংলগ্ন গ্যাস ভিন্ন ভিন্ন পরিমাণের বিদ্যমান। শুষ্ক ও শুষ্ক বায়ুরে বেবক যবক্ষারকান 78% ও অমুকান 21% র পরিমাণ আয়তন দৃষ্টির 99 প্রতিশত। এই দুটি বাষ্পর অনুপাত ভদ্বান, হিলিয়ম এবং ওজোন অধি গ্যাস থাএ। এহাছাড়া জলায়বাষ্প, ধূলিকণা, ধূআঁ, লবণ এবং অন্যান্য দৃষ্টি পৰ্বত ভিন্ন ভিন্ন পরিমাণের থাএ। বায়ুমণ্ডল গৱন মধ্য পৰ্বতা পম্বান রহে নাহিৰ। এহা পম্বায় ও স্বান বিশেষেরে ভিন্ন ভিন্ন হোৱাথাএ। যদি এসবু ভিন্নতা সৃষ্টি কৰুথবা পৰ্বতগুড়িকু কাঢ়ি দিআয়াএ, তেবে বায়ুমণ্ডল নিম্ন প্রতি গৱন প্রাপ্ত অপরিবর্ত্ত রহিপারিব।

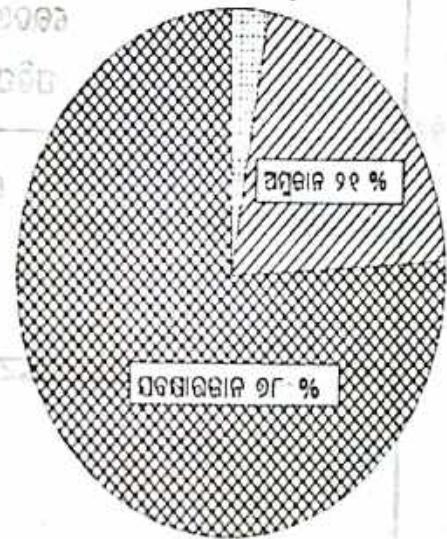
গৱন : বায়ুমণ্ডলের বিভিন্ন উপাদানগুড়িক মধ্যৰ অজ্ঞাকাম্য, ধূলিকণা, জলায়বাষ্প এবং ওজোন, পৃথিবীৰ জলবায়ু নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবারে মুখ্য রূমিকা গ্রহণ কৰিথাআতি। জলায়বাষ্প সূর্যকিৰণকু অবশেষিত কৰি রূ-পৃষ্ঠকু অধৃক গৱন বা থঠা হেবাকু দিএ নাহি। এহাদ্বাৰা বৃষ্টিপাত পম্বব হুৰ। ধূলিকণা ঘনাবনবনেরে সাহায্যকরে এবং আলোক প্রতিপলন কৰি সূর্যেৰাদৰ্শ ও সূর্যোষ্ট পম্বায়ে আকাৰে মনোৱন দৃশ্য সৃষ্টি কৰে। এহা ব্যতীত কুহুড়ি ও সুগ (smoke + fog) মধ্য সৃষ্টি কৰিথাএ।

অজ্ঞাকাম্য গ্যাস বায়ুমণ্ডলৰ মাত্ৰ 0.03 প্রতিশত, কিন্তু এহাৰ রূমিকা গুৰুত্বপূৰ্ণ। এহা সূর্যকিৰণকু রূপৃষ্ঠকু আপিবাকু দিএ মাত্ৰ রূপুকিৰণকু যৰিবাকু দিএ নাহি। তেন্তু পৃথিবী পৃষ্ঠৰ জৰুতা নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। জলায়বাষ্প এহা মীশি এহা পৰুজৰুৰ প্ৰতাৰ পৃষ্টি কৰে। বায়ুমণ্ডলের অজ্ঞাকাম্য গ্যাসৰ পৰমাণ আছকাল বৃক্ষ পাইবারে জাগিছি কাৰণ জীবাণু জৰুনৰ ব্যবহাৰ অধৃক হেৱাই। বায়ুমণ্ডলে আৰ এক মহৱপূৰ্ণ উপাদান হেলা ওজোন। এহা সূর্যকিৰণ অতি বাইচণি কৰিকু অবশেষিত কৰি পৃথিবীকু এহাৰ হানিকাৰক প্ৰতাৰু গৱাকৰে। এহাৰ পৰিমাণ পাম্বিত এবং অপমান। পৃথিবী পৃষ্ঠৰ 10 রু 50 কি.মি. উচ্চতাৰে মুখ্যতঃ এহি গ্যাস রহিথাএ। কৰ্মশক্তিবহীন (নিঃস্বীয়) বাষ্প (inert gas) গুড়িক মধ্যে আৱশ্যন বাষ্প প্ৰধান। অন্যান্যগুড়িক হেলে নিঅন, হিলিয়ম, ক্রিপচেন, এবং তেন্তু। এগুড়িকৰ জলবায়ুকু প্ৰতাৰিত কৰিবাৰ শক্তি প্ৰাপ্ত নথাএ।

4.5.1. ধৰণচনা :

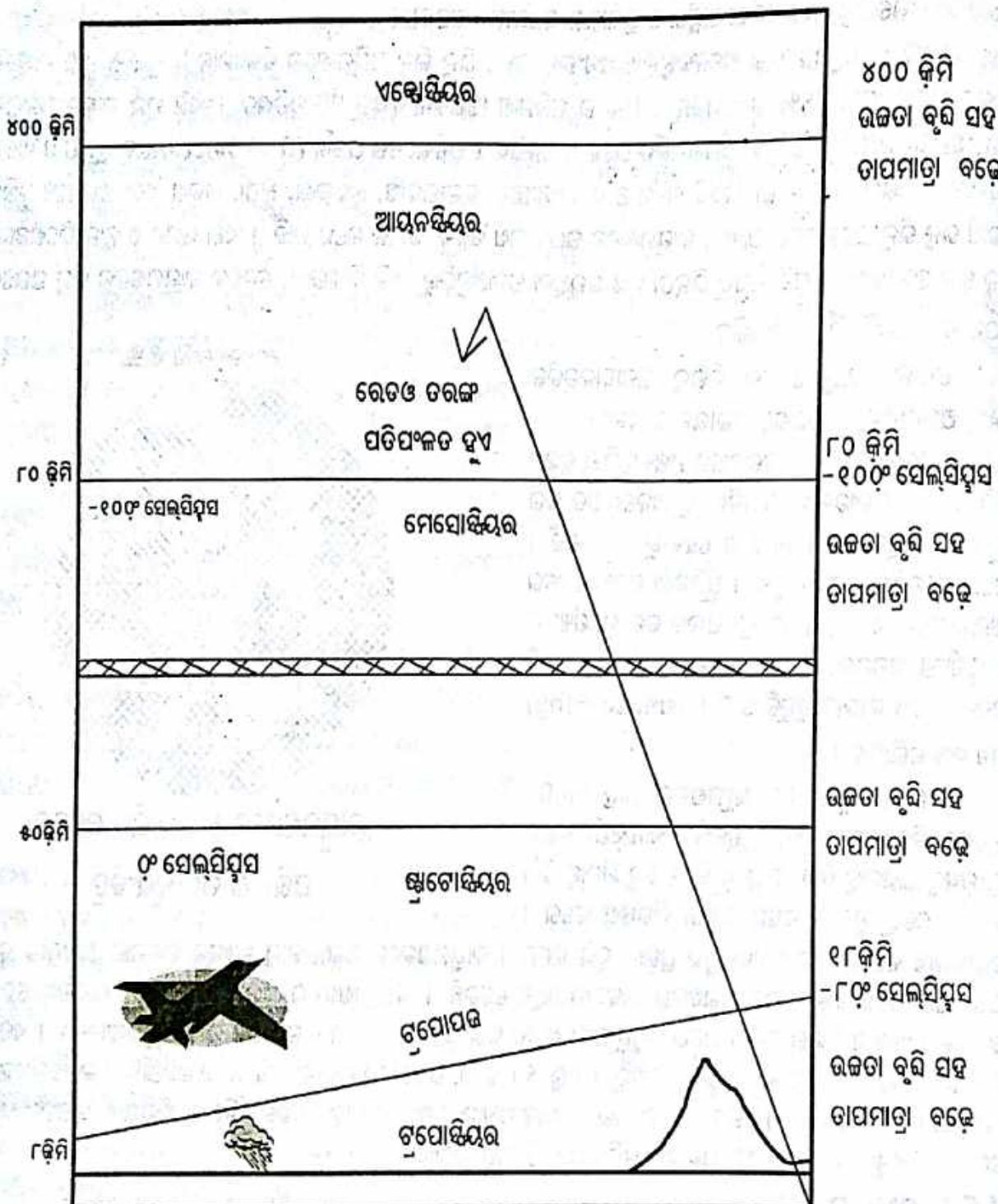
ভিন্ন ভিন্ন ঘনত্ব ও তাপমাত্ৰা দিশিষ্ঠ পম্বকেইড়িক দূৰ ভজি বায়ুমণ্ডলৰ প্রতৰকু পকেজ হোৱা রহিছতি। ঘনত্ব পৃথিবী পৃষ্ঠৰে পৰ্বতাখন এবং উপৰকু এহা স্থিতি গতিৰে হুৰে পাইথাএ। বায়ুমণ্ডলকু মুখ্য রূপৰে 5 টি প্রতি বিভক্ত কৰায়াৰে। পেৱুড়িক হেলা - ত্ৰুপোষ্পিয়ৰ, ষ্ট্রাচোষ্পিয়ৰ, মেঘোষ্পিয়ৰ, আয়নোষ্পিয়ৰ এবং এক্সোষ্পিয়ৰ।

অন্যান্য গ্যাস ১ %

বায়ুমণ্ডলে ধৰণ বিভিন্ন গ্যাসৰ
পৰিমাণ গত বৃত্ত চিত্ৰ

ଟ୍ରୁପୋଷ୍ଟିଯର : ଏହା ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ସବୁଠାରୁ ନିମ୍ନ ପ୍ରତିକାରି ରହିଛି । ମେରୁ ପ୍ରଦେଶରେ ଏହାର ବିସ୍ତରି ୪ କି.ମି. ଉଚ୍ଚତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ବିଷ୍ଵବ ବୃତ୍ତାରେ ଏହାର ଉଚ୍ଚତା ସର୍ବଧୂଳିକ କାରଣ ପରିଚଳନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିକାରିତା ଦ୍ୱାରା

ବାୟୁ ମଣ୍ଡଳର ସ୍ଥରିୟ ପରିଷନା ଓ ଭୂ-ବିକିରଣ

ତାପମାତ୍ରା କୁଣ୍ଡଳକୁ ପରିବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସ୍ତରରେ ଉଚ୍ଚତା ବୃଦ୍ଧି ସହିତ ତାପମାତ୍ରାରେ ହ୍ରାସ ଘଟେ । ଏହାର ହାଗାହାର ହାର ପ୍ରାୟ 165 ମିଟର ଉଚ୍ଚତା ପାଇଁ 1° ସେଲ୍‌ସିଯେସ୍ । ଅର୍ଥାତ୍, 165 ମିଟର ଉପରକୁ ଗଲେ ତାପମାତ୍ରା 1° ସେଲ୍‌ସିଯେସ୍ ଜମିଯାଏ । ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଏହାକୁ ସାଧାରଣ ତାପ ବିଲୋପନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସ୍ତରରେ ଧୂଳିକଣା ଏବଂ ପ୍ରାୟ 80% ଜଳାଯବାସ ଥାଏ । ତେଣୁ ପାଣିପାଗ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଏହି ସ୍ତରରେ ହିଁ ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ଏହି କାରଣରୁ ଏହାକୁ ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ତର ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଏ । ମାତ୍ର ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଉଡ଼ିବା ପାଇଁ ଏହି ସ୍ତର ଉପରୁକୁ ନୁହେଁ କାରଣ ବାୟୁ ତାପରେ ଅଧିକ ତାରତମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

ତୁପୋଷିଯର ଉପରକୁ ଶ୍ଵାଗୋଷିଯର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଦୂଇ ସ୍ତରକୁ ଅଳଗା କରୁଥିବା ଏକ ପଡ଼ଳା ଅଂଶକୁ ତୁପୋପକ
କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରଗରେ ଉଚ୍ଚତା ବୃଦ୍ଧି ସହିତ ତାପମାତ୍ରା ହ୍ରାସ ପାଏ ନାହିଁ । ବିଶ୍ଵବ ବୃତ୍ତର ଉପରିଷ୍ଠୀ ତୁପୋପକଠାରେ ତାପମାତ୍ରା
ପ୍ରାୟ- 80° ସେଲସିଯସ୍ ଓ ମେରୁ ଉପରେ ପ୍ରାୟ - 15° ସେଲସିଯସ୍ । ଶ୍ଵାଗୋଷିଯର 50 କି.ମି. ଉଚ୍ଚତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ଥିତ । ନିମ୍ନରୁ
 20° କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାପମାତ୍ରା ସମାନ ରହେ ଏବଂ ଉପରକୁ 50 କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧିପାଏ, କାରଣ ଏଠାରେ ଓଳୋନ
ସ୍ତର ଅବସ୍ଥିତ ଯେ କି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅତିବାଇଗଣି ରଶ୍ମିକୁ ଅବଶେଷିତ କରିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଗରେ ମେଘ ପ୍ରାୟ ନଥାଏ । ଧୂଳିକଣା
ପ୍ରର ଅବସ୍ଥିତ ଯେ କି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅତିବାଇଗଣି ରଶ୍ମିକୁ ଅବଶେଷିତ କରିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଗରେ ମେଘ ପ୍ରାୟ ନଥାଏ । ଧୂଳିକଣା
ଏବଂ ଉଚ୍ଚତାବାଷ ମଧ୍ୟ ନଥାଏ । ପବନର ଗତି ପ୍ରାୟତଃ ଶାୟିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ବିମାନ ଚଳାଚଳ ପାଇଁ ଏହି ପ୍ରଗରି ଅତ୍ୟନ୍ତ
ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ଵାଗୋଷିଯର ଉପରକୁ ଦୃଢ଼ୀୟ ସ୍ତର ମେଘୋଷିଯର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଦୂଇ ସ୍ତରକୁ ଅଳଗା କରୁଥିବା
ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା 80 କି.ମି. ଉଚ୍ଚତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ଥିତ । ଏହି ପ୍ରଗରେ ଉଚ୍ଚତା ବୃଦ୍ଧିଷହ ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧି ହ୍ରାସ
ମଧ୍ୟକୁ ଶ୍ଵାଗୋପକ କୁହନ୍ତି । ଏହା 80 କି.ମି. ଉଚ୍ଚତାରେ ତାପମାତ୍ରା - 100° ସେଲସିଯସ୍ରେ ପହଞ୍ଚିଯାଏ । ତୁତେର୍ଥ ସ୍ତର ଆୟନୋଷିଯରର ଅବସ୍ଥିତି 80
ପାଏ ଏବଂ 80 କି.ମି. ଉଚ୍ଚତାରେ ତାପମାତ୍ରା - 100° ସେଲସିଯସ୍ରେ ପହଞ୍ଚିଯାଏ । ଏହା ବୁଦ୍ଧିତ୍ରାଙ୍ଗିତ ଏକ ସ୍ତର । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ପଠାଯାଉଥିବା ବେତାର ତରଙ୍ଗ ଏଠାରୁ
କି.ମି., ଏବଂ 600 କି.ମି ମଧ୍ୟରେ । ଏହା ବୁଦ୍ଧିତ୍ରାଙ୍ଗିତ ଏକ ସ୍ତର । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ପଠାଯାଉଥିବା ବେତାର ତରଙ୍ଗ ଏଠାରୁ
ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠକୁ ପୁନଃ ଫେରିଆସେ, ତେଣୁ ରେଡ଼ିଓ ପ୍ରସାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଏ । ଏହି ଆୟନ କଣାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ
ମେରୁବ୍ୟାଚି ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୁଅନ୍ତି । ମେଘୋଷିଯର ଓ ଆୟନୋଷିଯର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପଡ଼ଳା ସ୍ତରର ନାମ ମେସୋପକ ।
ଉଚ୍ଚତା ବୃଦ୍ଧି ସହ ତାପମାତ୍ରା ପୁଣି ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗେ । ଏହା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିକିରଣ ଦାରା ହୋଇଥାଏ । । ସୁବୁଝ ଜର୍ଦ୍ଦୁ ସ୍ତର
ଆୟନୋଷିଯର ଉପରୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଶେଷ ସାମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ଥିତ । ଏହି ସ୍ତରକୁ ଏକୋଷିଯର କୁହାଯାଏ । ଏଥରେ ବାୟୁ ଅତି
ମନ୍ଦବା ଏବଂ ଧରେ ଧରେ ଏହା ମହାକାଶରେ ମିଳାଇଯାଏ ।

4.5.2. ସୌରାତ୍ମିକ ଏବଂ ତାପମାତ୍ରା :

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନବରତ ତାପ ବିକିରଣ କରୁଥିଲା ଯାହାକୁ ଘୋର ବିକିରଣ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଘୋର ବିକିରଣର ଦୁଇ ବିଲିଆନ ଅଂଶରୁ ମାତ୍ର 1 ଭାଗ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼େ, କାରଣ ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୂଳନାରେ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଏବଂ ବହୁ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ସବେ ଘୋର ବିକିରଣର ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ରାଂଶ ପୃଥିବୀ ନିମିତ୍ତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ । ଶକ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ଭାଷ ହିସାବରେ ଏହା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅଧିକାଂଶ ଗ୍ରୋଟିକ ଏବଂ ଜ୍ଞେବିକ ଘଟଣାକୁ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ କରେ ।

ସୌରାଜିତାପ : ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ପୃଥିବୀକୁ ଆସୁଥିବା ବିକିରଣକୁ ସୌର ବିକିରଣ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ ତରଙ୍ଗ ମାଧ୍ୟମରେ ଆସିଥାଏ । ଏହି ବିକିରିତ ଶତ୍ରୁକୁ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠା ହାରାହାରି ପ୍ରତି ମନ୍ଦିରରେ ଏକ ବର୍ଗ ସେ.ମି.ରେ ଦୁଇ କ୍ୟାଲୋରୀ ହାରରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ପୃଥିବୀର ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଉପରିଭାଗରେ ପହଞ୍ଚୁଥିବା ସମୁଦ୍ରାୟ ସୌର ବିକିରଣର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଦେଖ ଭାଗ (ପ୍ରାୟ 51 ପ୍ରତିଶତ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଭୂ-ପୃଷ୍ଠା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ବାଦଳରୁ ପ୍ରତିଫଳିତ, ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଦାରା ପରିଶୋଷିତ ଏବଂ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟଦେଇ ଗଢ଼ିକଳାବେଳେ ବିଲୁଗିତ ହୋଇଯାଏ । ଭୂ ପୃଷ୍ଠରେ ପ୍ରତି ବର୍ଗ ଏକକରେ ପହଞ୍ଚୁଥିବା ସୌର ବିକିରଣର ପରିମାଣ (i) ସୌର ରକ୍ଷିତ ଆପତନ କୋଣ (ii) ଦିନର ଅବଧି ଏବଂ (iii) ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ସ୍ଥଳତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ସୌର ବିକିରଣର ଯେଉଁ ଅଂଶ ପୃଥିବୀ ଗ୍ରହଣ କରେ ତାହାକୁ **ସୌରାଜିତାପ** କୁହାଯାଏ ।

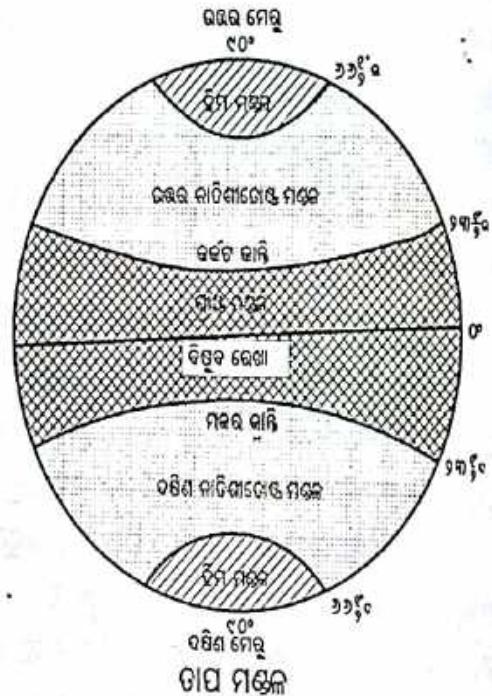
ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ଠିକ୍ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଥିବା ବେଳେ ସୂର୍ଯ୍ୟକର କିରଣ ଲମ୍ବ ଜାବରେ ପଡ଼େ । ତେଣୁ ଏହାର ଉପରେ ପ୍ରଦାନକାରୀ ଶତ୍ରୁ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ତୀର୍ଯ୍ୟକରାବରେ ପଡ଼ୁଥିବା କିରଣର ତାପ ପ୍ରଦାନକାରୀ ଶତ୍ରୁ କମ୍ କାରଣ ଏହା ଅପେକ୍ଷାକୁ ଅଧିକ ଯାଗାରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ତୀର୍ଯ୍ୟକ୍ କିରଣ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟଦେଇ ଅଧିକ ଦୂରଦୂର ଅତିକ୍ରମ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ଅଧିକ ପରିଶୋଷିତ ଓ ବିଲୁଗିତ ହୋଇଯାଏ ।

ଦିନର ଅବଧି ରତ୍ନ ଅନୁସାରେ ବଡ଼ ବା ସାନ ହୁଏ । ତେଣୁ ସୂର୍ଯ୍ୟକ କିରଣର ମାତ୍ରା ମଧ୍ୟ କମ୍ ବେଶୀ ହୋଇଥାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣର ପରିମାଣ ମଧ୍ୟ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ସ୍ଥଳତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ମେଘ, ଧୂଳିକଣା, ଜଳୀୟବାସ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ସ୍ଥଳତାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣର ଅବଶୋଷଣ, ପ୍ରତିପଳନ ଏବଂ ପରିବହନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାନ୍ତି ।

ବର୍ଷିକ ସୌରାଭିତାପର ପରିମାଣ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ମଣ୍ଡଳରେ ଅଧିକ ଏବଂ ଏହା ମେରୁଆଢ଼କୁ କ୍ରମଶଃ କମି କମି ଯାଏ । 45° ଅକ୍ଷାଂଶରେ ଏହାର ପରିମାଣ ବିଶ୍ଵବ ମଣ୍ଡଳର ପ୍ରାୟ 75 ପ୍ରତିଶତ, ସୁମେରୁ ବୃତ୍ତାରେ 50 ପ୍ରତିଶତ ଏବଂ ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ମାତ୍ର 40% ହୋଇଥାଏ ।

ତାପ ମଣ୍ଡଳ : ବର୍ଷିକାରୀ ତାପମାତ୍ରାର ହାରାହାରି ବଣନକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପୃଥିବୀକୁ 5 ଗୋଟି ତାପମଣ୍ଡଳରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା : ଗ୍ରୀଷ୍ମ ମଣ୍ଡଳ, ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳ ଏବଂ ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ହିମମଣ୍ଡଳ । କର୍କଟ କ୍ରାନ୍ତି ଏବଂ ମନ୍ଦର କ୍ରାନ୍ତି ଉତ୍ତର ଯଥାକୁମେ ସୂର୍ଯ୍ୟକର ଉତ୍ତରାୟଶ ଓ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ଗତିର ଶେଷସୀମା । ତେଣୁ ବିଶ୍ଵବ ବୃତ୍ତରଭତ୍ତୟ ପାର୍ଶ୍ଵରେ କର୍କଟ କ୍ରାନ୍ତି ଓ ମନ୍ଦର କ୍ରାନ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳରେ ସୌର ଗଣ୍ଠିର ଆପତନ କୋଣ ଅଧିକ । ଏଠାରେ ଶାତ ରତ୍ନ ପ୍ରାୟ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଉଷ୍ଣ ମଣ୍ଡଳ ବା ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳ କୁହାଯାଏ ।

ଉତ୍ତର ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳ କର୍କଟ କ୍ରାନ୍ତିରୁ ସୁମେରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳ ମନ୍ଦର କ୍ରାନ୍ତିରୁ କୁମେରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଷ୍ଟୁତ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଦୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟକର ଲମ୍ବ କିରଣ କେବେ ପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟକର ଉତ୍ତରାୟଶ ଓ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ସମୟରେ ଉତ୍ତରାୟଶ ଓ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ସମୟରେ ଉତ୍ତର ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳ କମ୍ ଓ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ସମୟରେ ଉତ୍ତର ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳ କମ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ ପାଇଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଉତ୍ତରାୟଶ ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣ ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳ କମ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ ପାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଶାତ ହୁଏ । ଏଠାରେ ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳ ଭଲି ଶାତ ହୁଏନା କି ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳ ପରି ଗମନ ମଧ୍ୟ ହୁଏନି । ଫଳତଃ ଏହି ଅଞ୍ଚଳକୁ ନାତିଶୀତୋଷ ଅଞ୍ଚଳ କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ସୁମେରୁ ବୃତ୍ତାରୁ ସୁମେରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ କୁମେରୁ ବୃତ୍ତାରୁ କୁମେରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ଦୟକୁ ଯଥାକୁମେ ଉତ୍ତର ହିମମଣ୍ଡଳ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ହିମ ମଣ୍ଡଳ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ରତ୍ନ ପ୍ରାୟ ନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଭୂମି ବରପାହୁନ୍ ରହେ । ତାପମାତ୍ରା ବର୍ଷିକ ଅଛି ଅବଧି ପାଇଁ 0° ଉପରେ ରହେ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ହିମ ମଣ୍ଡଳ କୁହାଯାଏ ।

4.5.3. ବାୟୁର ଚାପ ଏବଂ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ :

ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଆମ ଉପରେ ପ୍ରବଳ ଚାପ ପକାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଯେପରି ଏହା ଅନୁଭବ କରିପାରୁନା ସେହିଭଳି ବାୟୁ ରାପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ ଆମେ ପ୍ରାୟ ଜାଣିପାରି ନଥାଇଁ । କିନ୍ତୁ ପାଣିପାଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବା ପାଇଁ ବାୟୁଚାପ ଏକ ମୁଖ୍ୟ କାରକ । ତାପମାତ୍ରାର ପ୍ରଭେଦ ବାୟୁର ଘନତ୍ଵରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣେ । ଫଳରେ ବାୟୁ ଚାପରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ । ଘନତ୍ଵର ଏହି ତାରତମ୍ୟତା ବାୟୁକୁ ଶାୟିତ ଗତି ପ୍ରଦାନ କରେ । ବାୟୁର ଏପରି ଶାୟିତ ଗତିକୁ ପବନ କୁହାଯାଏ । ପବନ ତାପ ଏବଂ ଜଳୀୟବାଷକୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାନକୁ ବହିନିଏ । ଫଳତଃ ବର୍ଷଣ ହୁଏ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ତାପମାତ୍ରା ଓ ଆର୍ଦ୍ରତା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ । ଏହା ବ୍ୟତାତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜଳବାୟୁ ଅଞ୍ଚଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧରଣର ବାୟୁଚାପ ଏବଂ ପ୍ରବାହିତ ବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ପାଣିପାଗ ପୂର୍ବାନୁମାନ କରିବାରେ ବାୟୁଚାପ ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାଦାନ ହିସାବରେ ପରିଣାମିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବାୟୁ ଚାପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ : ବାୟୁର ଓଜନ ଅଛି । ତେଣୁ ଏହା ଭୂ ପୃଷ୍ଠରେ ଚାପ ପ୍ରୟୋଗ କରେ । ବାୟୁଚାପ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନ ଉପରେ ଥିବା ଏକ ବାୟୁ ସ୍ତରର ଓଜନକୁ ବୁଝାଏ । ଏହା ବାରୋମିଟର ନାମକ ଏକ ଯତ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ମପାଯାଇଥାଏ । କୌଣସି ଏକକ କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଉପରେ ଥିବା ବଳ ହିସାବରେ ମପାଯାଏ । ବାୟୁ ଚାପ ମାପିବା ପାଇଁ ପାଣିପାଗ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ମିଲିବାର ନାମକ ଏକକ ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି । ଏକ ବର୍ଗ ସେ.ମି. ସ୍ଥାନ ଉପରେ ଏକ ଗ୍ରାମ ବଳକୁ ଏକ ମିଲିବାର କୁହାଯାଏ । 1000 ମିଲିବାର ଏକ ବର୍ଗ ସେ.ମି. ସ୍ଥାନ ଉପରେ 1.053 କିଲୋଗ୍ରାମ ଓଜନ ସହିତ ସମାନ । ଏହା ମଧ୍ୟ 75 ସେ.ମି. ଉଚ୍ଚ ପାରଦ ସ୍ତମ୍ଭର ଓଜନ ସହିତ ସମାନ । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପରିନରେ ସାଧାରଣ ଚାପମାତ୍ରା 76 ସେ.ମି. ଉଚ୍ଚ ପାରଦ ସ୍ତମ୍ଭର ଓଜନ ବା 1013.25 ମିଲିବାର ସହ ସମାନ ।

ବାୟୁମଣ୍ଡଳୀୟ ଚାପର ଆବଶ୍ୟନ : ତୁ ପୃଷ୍ଠରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳୀୟ ଚାପ ସବୁଠି ସମାନ ନୁହେଁ । ଏହା ଶାୟିତ ଏବଂ ଲମ୍ବ ଭାବରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

ଆଲୟ ଆବଶ୍ୟନ : ବାୟୁ ଗ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକର ଏକ ସମ୍ପିଣି ହୋଇଥିବାରୁ ସଙ୍କୋଚନଶାଳ । ତେଣୁ ଏହାର ଘନଦ୍ୱ ନିମ୍ନ ପ୍ରଗରେ ସର୍ବାଧିକ କାରଣ ଏହାର ଉପରେ ଥିବା ବାୟୁ ଭାରରେ ଏହା ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ନିମ୍ନ ପ୍ରଗରେ ବାୟୁର ଘନଦ୍ୱ ଏବଂ ଚାପ ଅଧିକ । ଉପରକୁ ଉପରକୁ ଅଛି ସଙ୍କୁଚିତ ହେଉଥିବାରୁ ଉପର ପ୍ରଗର ବାୟୁ ଚାପ ଏବଂ ଘନଦ୍ୱ କମି କମି ଯାଏ । ଉଚ୍ଚତା ବୃଦ୍ଧି ସହ ଚାପ ସର୍ବଦା କମି କମି ଯାଏ କିନ୍ତୁ ହ୍ରାସ ହାର ସମାନ ନୁହେଁ । ଚାପ ବାୟୁର ଘନଦ୍ୱ, ଚାପମାତ୍ରା, ଜଳୀୟବାସର ଉପସ୍ଥିତି ଏବଂ ମାଧ୍ୟକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଯେହେତୁ ଏସବୁ ସର୍ବଦା ସମାନ ରହେ ନାହିଁ, ବାୟୁ ଚାପ ଏବଂ ଉଚ୍ଚତା ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମ୍ପର୍କ ନଥାଏ, ମାତ୍ର ସାଧାରଣ ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ 300 ମିଟର ଉପରକୁ ଗଲେ ବାୟୁଚାପ 34 ମିଲିବାର ହିସାବରେ କମିଥାଏ ।

ଶ୍ୟାମିତି ବଣ୍ଣନ : ଅକ୍ଷାଂଶ ଅନୁସାରେ ବାୟୁ ଚାପର ବିତରଣକୁ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ବାୟୁ ଚାପର ଆବଶ୍ୟନ କୁହାଯାଏ । ଚାପ ବଳୟ ଏହାର ଏକ ବିଶେଷତା । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ସାତଟି ଚାପ ବଳୟ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ନିରକ୍ଷୀୟ ଲୟାଚାପ ବଳୟ, ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ, ଉପମେରୁ ଦେଶୀୟ ଲୟାଚାପ ବଳୟ ଏବଂ ମେରୁଦେଶୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ । କେବଳ ନିରକ୍ଷୀୟ ଲୟାଚାପ ବଳୟକୁ ବାଦ ଦେଲେ ଉଚର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ଅନ୍ୟ ଚାପ ବଳୟଗୁଡ଼ିକ ଯୁଗ୍ମ ଭାବରେ ଥାଆନ୍ତି । ଅତ୍ୟଧିକ ଚାପଯୋଗୁ ନିରକ୍ଷୀୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ବାୟୁ ଗରମାହୋଇ ଉପରକୁ ଉଠିବାରେ ଲାଗେ । ତେଣୁ ସେଠାରେ ଲୟାଚାପ ବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ବଳୟ ବିଶ୍ଵର ବୃତ୍ତର ଉଚର ପାର୍ଶ୍ଵରେ ପ୍ରାୟ 10° ଉଚର ଏବଂ 10° ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ଵତି ଲାଗି କରିଥାଏ । ଏହି ବଳୟରେ ବାୟୁଚାପ ଅତ୍ୟନ୍ତ କମ ଏବଂ ସର୍ବଦା ଶାନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ । ପୃଷ୍ଠ ବାୟୁପ୍ରବାହ ପ୍ରାୟ ନଥାଏ କାରଣ ଏହି ବଳୟକୁ ପ୍ରଦେଶ କରୁଥିବା ବାୟୁ ଏହାର ସାମାରେ ଉର୍ଧ୍ଵକୁ ଗତିକରେ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵଗାମୀ ବାୟୁ ବା ବାୟୁଧାରା (Air Current) ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ବଳୟକୁ ମଧ୍ୟ ନିରକ୍ଷୀୟ ଶାନ୍ତ ବଳୟ କୁହାଯାଇଥାଏ କାରଣ ପବନର ଗତି ଅତି ଧର ଥାଏ । ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଚାପମାତ୍ରା ସବୁଠାରୁ କମ । ତେଣୁ ବାୟୁ ନିମ୍ନକୁ ଧସିଯାଏ । ଫଳରେ ଏଠାରେ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ବଳୟର ବିଶ୍ଵତି ମେରୁ ଚାରିପଦେ ହୋଇଥାଏ ତେଣୁ ଏହାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ କମ ।

ନିରକ୍ଷାୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟ ଏବଂ ମେରୁଦେଶୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟର ମଧ୍ୟରେ ଉପକ୍ରାତୀୟ ପୁଷ୍ଟିତଥିଲୁ ଉପମେରୁଦେଶୀୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟର ଅବସ୍ଥାକୁ ଅବଶ୍ୱିତ । ଜପକ୍ରାତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟର ବିଷ୍ଟି କ୍ରାତିମଣ୍ଡଳରୁ ପ୍ରାୟ ୩୫° ଉପରେ ଏବଂ ଦର୍ଶିତାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବଳୟରେ ନିରକ୍ଷାୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟର ଗର୍ଭଗାମୀ ବାୟୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟର ଅବତରଣ କରିବା ପାଇଁ ଏଠାରେ ବାୟୁ ଜମା ହୁଏ । ତେଣୁ ବାୟୁଚାପ ବୃଦ୍ଧିପାଇ ଗୁରୁଚାପ ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଏହି ବଳୟରେ ବାୟୁର ଗତି ଅତି ଧୂର ହୋଇଥିଲୁ ଏଠାରେ ଏକ ଶାତ ବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହାକୁ ‘ଅଶ୍ଵ ଅଷ୍ଟାଂଶ’ କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ବକାଳରେ ପାଲଟଣୀ ଜାହାଜରେ ଯୋଡ଼ା ନେଇ ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ଏଇଲି ଶାତ ଅବସ୍ଥାରେ ଜାହାଜ ଆଗକୁ ଅଗ୍ରପର ହୋଇପାରୁଥିଲା । ତେଣୁ ଜାହାଜର ଓଜନ ଲାଗବ କରିପାଇଁ ନାବିକମାନେ ଯୋଡ଼ାଗୁଡ଼ିକୁ ସମ୍ବଦ୍ଧକୁ ଠେଲି ଦେଉଥିଲେ । ଉପମେରୁ ଦେଶୀୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟ ଦୟ 45° ଉପରେ ଦର୍ଶିତ ଯଥାକ୍ରମେ ସୁମେରୁ ବୃତ୍ତ ଓ କୁମେରୁ ବୃତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଷ୍ଟି । ଉପକ୍ରାତୀୟ ବଳୟ ଏବଂ ମେରୁଦେଶୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ ଆସୁଥିବା ପରିପରକୁ 45° ର. ଏବଂ ଦ. ଏବଂ କୁମେରୁ ବୃତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିଲେ । ଉତ୍ତର କାନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ତାପମାତ୍ରାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୋଗୁଁ ବାତାବର୍ଗ (ଲଗୁଚାପ) ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ତା’ ଛଡ଼ା ପୃଥିବୀର ଆବର୍ଗନଜନିତ କାରଣଯୋଗୁଁ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଲଗୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୂରଟି କାରଣରୁ ବାୟୁ ଚାପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶୀୟାଏ । ଯାହାର ପଳ ସ୍ତର ନିରକ୍ଷାୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟ ଏବଂ ମେରୁଦେଶୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ ମଧ୍ୟରେ ଉପକ୍ରାତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ଓ ଉପମେରୁଦେଶୀୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟଗୁଡ଼ିକ ଅବଶ୍ୱିତ । ଉପକ୍ରାତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟର ବିଷ୍ଟି କ୍ରାତିମଣ୍ଡଳରୁ ପ୍ରାୟ 35° ଉପରେ ଏବଂ ଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବଳୟରେ ନିରକ୍ଷାୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟର ଗର୍ଭଗାମୀ ବାୟୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟର ଅବତରଣ କରିବା ପାଇଁ ଏଠାରେ ବାୟୁ ଜମା ହୁଏ । ତେଣୁ ବାୟୁଚାପ ବୃଦ୍ଧିପାଇ ଗୁରୁଚାପ ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଏହି ବଳୟରେ ବାୟୁର ଗତି ଅତି ଧୂର ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଏହି ଶାତ ବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହାକୁ ‘ଅଶ୍ଵ ଅଷ୍ଟାଂଶ’ କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ବକାଳରେ ପାଲଟଣୀ ଜାହାଜରେ ଯୋଡ଼ା ନେଇ ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ଏଇଲି ଶାତ ଅବସ୍ଥାରେ ଜାହାଜ ଆଗକୁ ଅଗ୍ରପର ହୋଇପାରୁଥିଲା । ତେଣୁ ଜାହାଜର ଓଜନ ଲାଗବ କରିବା ପାଇଁ ନାବିକମାନେ ଯୋଡ଼ାଗୁଡ଼ିକୁ ସମ୍ବଦ୍ଧକୁ ଠେଲି ଦେଉଥିଲେ । ଉପମେରୁ ଦେଶୀୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟ ଦୟ 45° ଉପରେ ଦର୍ଶିତ ଯଥାକ୍ରମେ ସୁମେରୁ ବୃତ୍ତ ଓ କୁମେରୁ ବୃତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଷ୍ଟି । ଉପକ୍ରାତୀୟ ବଳୟ ଏବଂ ମେରୁଦେଶୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟରୁ ଆସୁଥିବା ପରିପରକୁ 45° ର. ଏବଂ ଦ. ଏବଂ ସୁମେରୁ ଓ କୁମେରୁ ବୃତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିଲେ । ଉତ୍ତର କାନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ତାପମାତ୍ରାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୋଗୁଁ ବାତାବର୍ଗ (ଲଗୁଚାପ) ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ତା’ ଛଡ଼ା ପୃଥିବୀର ଆବର୍ଗନଜନିତ କାରଣଯୋଗୁଁ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଲଗୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୂରଟି କାରଣରୁ ବାୟୁ ଚାପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶୀୟାଏ । ଯାହାର ପଳ ସ୍ତର ଗୁରୁଚାପ ଏବଂ ଲଗୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସେ ଦୂରଟି ହେଲା (i) ତାପିଯ ଓ (ii) ପୂର୍ବନଜନିତ କାରଣ । ନିରକ୍ଷାୟ ଲଗୁଚାପ ବଳୟ ଏବଂ ମେରୁଦେଶୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ ତାପାୟ କାରଣରୁ ସୃଷ୍ଟ ଯାହାକି ସହଜରେ ଅନୁମେୟ ।

କିନ୍ତୁ ଯଦି କେବଳ ତାପମାତ୍ରା ଏହାର କାରଣ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ବାୟୁ ଚାପ ବିଷ୍ଟିବ ବୃତ୍ତଠାରୁ ମେରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ରମାନ୍ତରେ ବୃଦ୍ଧି ପାରଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ବିପରୀତ ହେଉଅଛି । ମଧ୍ୟରେ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦୂରଟି ଗୁରୁଚାପ ଏବଂ ଦୂରଟି ଲଗୁଚାପ ବଳୟ ରହିଛି । ଏହି ଦୂରଟିର ସୃଷ୍ଟି କେବଳ ବାୟୁଚାପର ଅବନମନ ଏବଂ ପୃଥିବୀର ପୂର୍ବନ ଦାରୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ । ପୃଥିବୀ ପୂର୍ବନଯୋଗୁ ମେରୁ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରପର ହେଉଥିବା ବାୟୁ ପୂର୍ବଆଡ଼ ବକେଇ ଯାଏ ଯାହାକୁ କୋରିଆଲିସ ବଳ କୁହାଯାଏ । ଏହି ବଳର ବିଷ୍ଟିବ ବୃତ୍ତଠାରୁ ମେରୁ ଆଡ଼କୁ ବହିବାକୁ ଲାଗେ । ଏହାଦାରା ବାୟୁ ପ୍ରଗାହରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଏବଂ ବାୟୁ 35° ର. ଏବଂ ଦ.ରେ ଜମା ହେବାକୁ ଲାଗେ । ବାୟୁଚାପ ବଳଯ ସର୍ବଦା ଗୋଟିଏ ସ୍ତରରେ ସ୍ଥିର ରହେ ନାହିଁ । ସ୍ପୂର୍ଯ୍ୟବର ଉତ୍ତରାୟଣ ଓ ଦର୍ଶିଣ୍ୟାନ ଗତି ସହିତ ତାଳଦେଇ ଏଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ତର କିମ୍ବା ଦର୍ଶିଣ୍ୟକୁ ଘୁଷ୍ଟିଯାଆଇ । ତା’ ଛଡ଼ା ମହାଦେଶ ଓ ମହାଦୀରା ଉପରଦେଇ ଏଥରେ ମଧ୍ୟ ତାରତମ୍ୟତା ଦେଶୀୟାଏ ।

4.5.4. ବାୟୁ ପ୍ରବାହ :

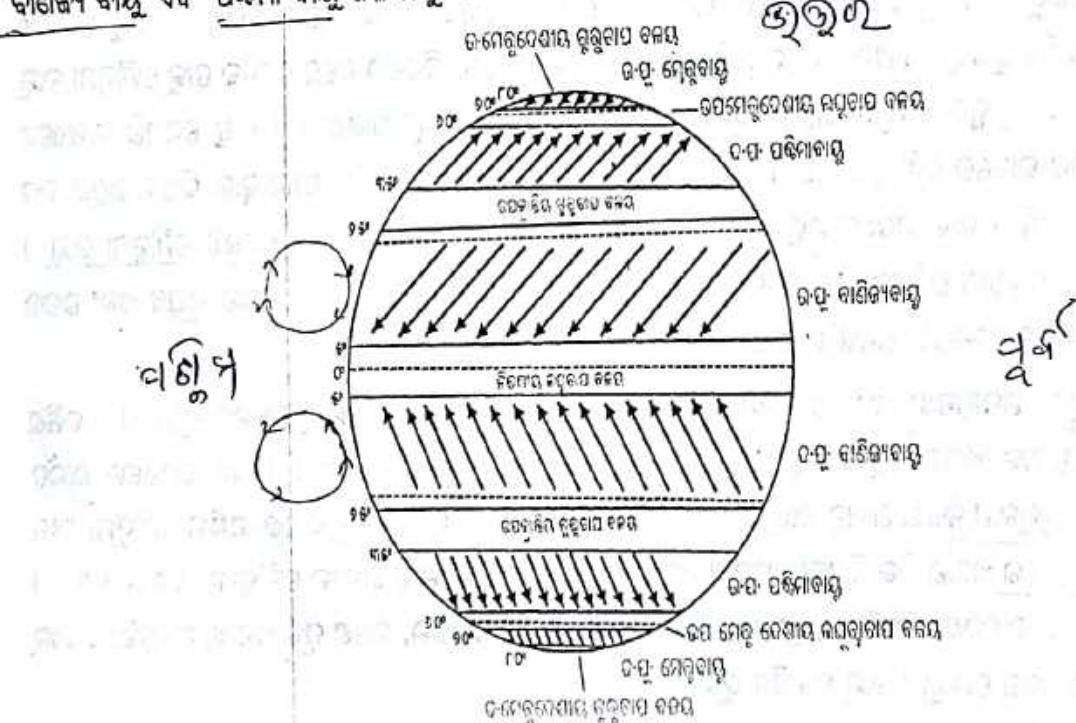
୪.୫.୪. ବାୟୁ ପ୍ରବାହ :
ବାୟୁଗାପରେ ଶାୟିତ ପାର୍ଥକ୍ୟଯୋଗୁଁ ବାୟୁ ଗୁରୁଚାପ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଲଗ୍ନୁଗାପ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ବାୟୁର ଏହି ଶାୟିତ ଗଠିକୁ ପବନ କୁହାୟାଏ । ବାୟୁ ଗାପ ର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସମତୂଳ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ଏହା ଏକ ପ୍ରୟାସ । ବାୟୁର ଆଲମ ଗଠିକୁ ବାୟୁ ଧାରା କୁହାୟାଏ । ଉତ୍ତର ପବନ ଏବଂ ବାୟୁଧାରାକୁ ଏକତ୍ରଭାବେ ବାୟୁପ୍ରବାହ କୁହାୟାଏ ।

ବ୍ୟାପୁ ଧାରା କୁହାଯାଏ । ଉତ୍ତମ ପବନ ଏବଂ ବାୟୁଧାରାକୁ ଏକତ୍ରିତୀବେ ବାସୁଦ୍ରବାହୁ କୁହାଯାଏ । କୁପୁଷ୍ଟର ଅସମାନ ତାପଗ୍ରହଣ ବାୟୁଗାପରେ ତାରତମ୍ୟତା ପାଇଁ ଦାୟୀ । ଯଦି ପୃଥବୀ ଦୂର ନଥାନ୍ତା ଓ ଏହାର ଉପରିଭାଗ ସବୁଠାରେ ସମାନ ଆଆନ୍ତା ତେବେ ସୁର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କିରଣ ପୃଥବୀ ପୃଷ୍ଠର ବାୟୁ ପ୍ର୍ୟେକ୍ଷଭାବେ ଗୁରୁଗାପ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଲାୟୁଗାପ ଅଞ୍ଚଳକୁ ବହୁଆନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଅବସ୍ଥା ସେପରି ନୁହେଁ । ତେଣୁ ବାୟୁର ଦିଗ ଏବଂ ଗତି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କାରକ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଗପ ଅବନମନ ବଳ, ମାଧ୍ୟକର୍ଷଣ, କୋରିଆଲିସ ବଳ ଏବଂ ଘର୍ଷଣ । ଗୁରୁଗାପ ଓ ଲାୟୁଗାପ ଅଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ଅଧିକ ହେଲେ ବାୟୁର ଗତି ଅଧିକ ହେବ ଏବଂ କମ୍ ହେଲେ ଦେଗ କମ୍ ହେବ । ପୃଥବୀର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ୍ୟୋଗୁ ବାୟୁ ଗାପର ବ୍ୟବଧାନ ଅଧିକ ହେଲେ ବାୟୁର ଗତି ଅଧିକ ହେବ ଏବଂ କମ୍ ହେଲେ ଦେଗ କମ୍ ହେବ । ତା'ର ବାମକୁ ତା'ର ମୂଳ ଦିଗକୁ ବଜେଇ ବହେ । ଏହା ଫଳରେ ଉତ୍ତର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ଡାହାଣକୁ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ତା'ର ବାମକୁ ବଜେଇ ଯାଏ । ଏହି ନିୟମକୁ ଫେରେଲଙ୍କ ନିୟମ କୁହାଯାଏ । ପୃଥବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ବାୟୁର ମୁକ୍ତ ପ୍ରବାହ ହୋଇନଥାଏ କାରଣ ଭୂପ୍ରସ୍ତ ଉତ୍ତା ନାଜା ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଭୂପ୍ରସ୍ତ ସହିତ ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ଘର୍ଷଣ ହେତୁ ଗତି ଓ ଦିଗର ପରିବର୍ଗନ ହୁଏ । ଜଳ ଉପରେ ବାୟୁର ଗତି ଅଧିକ କାରଣ ଘର୍ଷଣ କମ ।

ଭପରେ ବାୟୁର ଗତ ଧର୍ମକ କାରଣ ଘଟଣା କଥା ।
ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ପ୍ରକାର ଭେଦ : କେତେକ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ବର୍ଷିଷାରା ବାୟୁଚାପର ତାରଚମ୍ପତା ଯୋଗୁ ଶୋଚିଏ
ଆଖାଂଶ୍ରୁ ଅନ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶକୁ ବହୁଥାଆନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରହୀୟ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ବା ନିଯତ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୟ କେତେକ
ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ରତ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାଗେ ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସାମ୍ବିକ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ କୁହାଯାଏ । ପୃଥବୀ ପୃଷ୍ଠରେ
ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ରତ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାଗେ ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାରେ
ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ତ୍ରୀ ଅଷ୍ଟଳରେ ମଧ୍ୟ ତିନ୍ଦ୍ର ତିନ୍ଦ୍ର ଲକ୍ଷଣର ବାୟୁ ଦହେ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ ।
ସେଗୁଡ଼ିକର ନାମକରଣ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ବାରାବର୍ତ୍ତ ଭଳି ଆକସ୍ମୀକ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟ ଥାଏ ।

ନିୟତ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ : ଏହି ବାୟୁ ମହାଦେଶ ଓ ମହାସାଗର ଉପରଦେଇ ବିଷ୍ଣୁତ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାହତ ହୋଇଥାଏ ।

ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ଏବଂ ପରିମା କାୟୁ ଲଳବାୟୁ ଏବଂ ମାନବାୟ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଦୃଷ୍ଟିଗୁ ଦୁଷ୍ଟିଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ବାୟୁପ୍ରବାହ ।

ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ : ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟରୁ ନିରକ୍ଷାୟ ଲଘୁଚାପ ଆଡ଼କୁ ନିୟମିତ ବହୁଥିବା ବାୟୁକୁ ମଣିତ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ଏହି ବାୟୁ ଉଭର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ଉଭରରୁ ଦକ୍ଷିଣକୁ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ବାମକୁ ବଜେଇ ଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଉଭର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ଉଭର-ପୂର୍ବ ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ଦ. - ପୂ. ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ହିସାବରେ ବହିଥାଏ । ବିଷ୍ଵବ ବୃତ୍ତ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିବା ବେଳକୁ ସମ୍ବ୍ରଦ୍ଧ ଜଳାୟରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରହଣ କରି ଉଷ୍ଣ ଏବଂ ଆର୍ଦ୍ର ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ ଅସ୍ତ୍ର ଓ ବସ୍ତିପାତ କରାଏ । ନିରକ୍ଷାୟ ବୃତ୍ତ ନିକଟରେ ଉଭୟ ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ପରସର ସହିତ ମିଳିତ ହୁଅଛି ଏବଂ ପ୍ରଚୁର ବର୍ଷା କରନ୍ତି ।

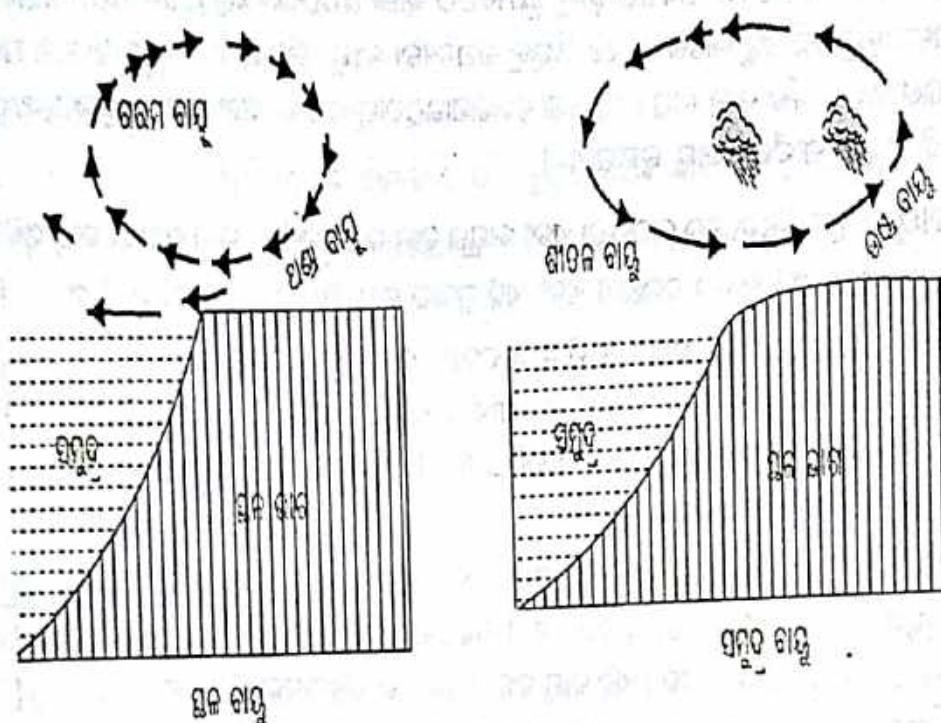
ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ : ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟରୁ ଉପମେରୁ ଦେଶୀୟ ଲଘୁଚାପ ଆଡ଼କୁ ନିୟମିତ ବହୁଥିବା ବାୟୁକୁ ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ଉଭର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ ଦକ୍ଷିଣ-ପଣ୍ଡିମା ଦିଗରୁ ଉ.ପ. ଦିଗକୁ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ଉଭର ପଣ୍ଡିମା ଦିଗରୁ ଉ.ପ୍ଲ. ଦିଗକୁ ବହିଥାଏ । ଉଭର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ସ୍କୁଲଭାଗର ଉଚ୍ଚ ନୀଳା ଭୂମିରୂପ ଏବଂ ରତ୍ନକାଳୀନ ଚାପ ତାରତମ୍ୟତାଯୋଗ୍ରୁ ପଣ୍ଡିମାବାୟୁର ଦିଗ ଓ ଗତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ । ମାତ୍ର ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ ସମ୍ବ୍ରଦ୍ଧ ଉପରେରେ ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ବହିଥାଏ । ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ 40° ଦ ରୁ 65° ଦ. ଅକ୍ଷାଂଶ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠୁ ଅଧିକ ବେଗରେ ବହିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ଅକ୍ଷାଂଶଗୁଡ଼ିକୁ ଗର୍ଜନଶାଳ ଚାଲିଶା (Roaring Forties), ପ୍ରତଣ ପରାଶା (Furious fifties) ଏବଂ ଚିକ୍କାରଶାଳ ପାଠିଆ (Shrieking sixties) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ମେରୁ ଆଡ଼କୁ ଥିବା ଏହାର ସାମାବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ପାଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲାଗିରିଛେ । ମେରୁ ଦେଶୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟରୁ ଉପମେରୁ ଦେଶୀୟ ଲଘୁଚାପ ଆଡ଼କୁ ବହୁଥିବା ବାୟୁକୁ ମେରୁ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ଦିଗ ବାଣିଜ୍ୟବାୟୁ ଭଳି ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବାୟୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଥଣ୍ଡା ।

ସାମୟିକ ବାୟୁ : ରତ୍ନ ଅନୁସାରେ ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିବା ବାୟୁ ପ୍ରବାହକୁ ସାମୟିକ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ମୌସୁମା ବାୟୁ ଏପରି ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ଏକ ସର୍ବୋତ୍ତମା ଉଦାହରଣ । ନିୟତ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ଏକ ବୃହତ୍ ପରିବର୍ତ୍ତତ ରୂପ ହେଲା, ମୌସୁମା ବାୟୁ । ସ୍କୁଲବାୟୁ, ସମ୍ବ୍ରଦ୍ଧ ବାୟୁ, ପାର୍ବତ୍ୟ ବାୟୁ ଏବଂ ଉପତ୍ୟକା ବାୟୁ ସାମୟିକ ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

(i) **ମୌସୁମା ବାୟୁ :** ଆରବୀୟ ଶବ୍ଦ 'ମଣ୍ଡିମ' ରୁ ମୌସୁମା ଆବିଷ୍ଟ । ମଣ୍ଡିମର ଅର୍ଥ ରତ୍ନ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ରତ୍ନରେ ବାୟୁ ଯେଉଁ ଦିଗରୁ ବହୁଥାଏ ଅନ୍ୟ ଏକ ରତ୍ନରେ ଯଦି 'ତା'ର ଠିକ୍ ବିପରାତ ଦିଗରେ ବହେ ତେବେ ତାକୁ ମୌସୁମା ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ବେ ଏହାକୁ ସ୍କୁଲ ବାୟୁ ଓ ସମ୍ବ୍ରଦ୍ଧ ବାୟୁର ଏକ ବୃହତ୍ ରୂପ ଦୋଳି କୁହାଯାଉଥିଲା । ମାତ୍ର ସେପରି ବାଣ୍ୟରେ ମୌସୁମା ବାୟୁକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝି ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଫ୍ଲୋନ୍ (Flohn) ନାମକ ଜଣେ ବିଞ୍ଚାନାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦିଆଯାଇଥିବା ମତ୍ତେ ସ୍ଵାକାର କରନ୍ତି । ତାକୁ ମତରେ ରତ୍ନ ତେବେରେ ନିୟତ ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ପରିବର୍ତ୍ତତ ରୂପ ହେଉଛି ମୌସୁମା ବାୟୁ । ଏସିଆ ମହାଦେଶରେ ବହୁଥିବା ମୌସୁମା ବାୟୁ, ଉଭୟ ନିୟତ ବାୟୁ ଏବଂ ଆଞ୍ଚଳିକ କାରକଗୁଡ଼ିକର ଉଭୟ ଭୂମ୍ବସ୍ତ ଏବଂ ଉପର ସ୍ଵର ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ଅନ୍ତର୍କ୍ଷିଯାର ପରିଶାମ ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମ ରତ୍ନରେ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ ସ୍ଵର୍ଯ୍ୟକର ଆପାତନ ଉଭାୟଶ ଗତିଯୋଗ୍ରୁ ଉଭରକୁ ମୁଖ୍ୟମାନ । ଦକ୍ଷିଣ ଏଥିଆରେ ଏପରି ପ୍ରଭାବ ଏଠାରେ ଥିବା ଅଧିକ ସ୍କୁଲଭାଗ ଯୋଗୁ ସାମାନ୍ୟ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଭାରତ, ପାକିସ୍ତାନ, ବାଂଲାଦେଶ, ମିଆମ୍ପାର, ଶ୍ରୀଲଙ୍କା, ଆରବ ସାଗର, ବିଜୋପାଶାଗର, ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଏଥିଆ, ଅଷ୍ଟଲିଆ, ଚାନ୍ ଏବଂ ଜାପାନ ଉପରଦେଶ ମୌସୁମା ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

(ii) ସ୍ଵଳବାୟୁ ଓ ସମୁଦ୍ର ବାୟୁ : ସ୍ଵଳ ବାୟୁ ଓ ସମୁଦ୍ର ବାୟୁ ସମୁଦ୍ର କୂଳଠାରୁ ଅଛ ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକ ଛୋଟିଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଦିନରେଲା ସ୍ଵଳଭାଗ ଜଳଭାଗ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଗରମା ହୋଇଥାଏ । ସମୁଦ୍ରରେ ଏହି ସମୟରେ ଅପେକ୍ଷାକୁଡ଼ି ଅଣ୍ଟା ରହେ ତେଣୁ ସେଠାରେ ରୁରୁଗାପ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସ୍ଵଳଭାଗ ଉପରିସ୍ଥିତ ବାୟୁ ହାଲୁକା ହୋଇଥିବାରୁ ଉପରକୁ ଉଠିବାକୁ ଲାଗେ । ଏହି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କରିବାକୁ ସମୁଦ୍ରରୁ ବାୟୁ ସ୍ଵଳଭାଗ ଆଡ଼କୁ ବହିବାକୁ ଲାଗେ ଯାହାକୁ ସମୁଦ୍ର ବାୟୁ କୁହାଯାଏ ।

(ଫୋଟ ହାତର ଛ ଫ୍ରାନ୍କର୍ସ)

ଉପର ସ୍ତରରେ ବାୟୁ ଥଣ୍ଡାହୋଇ ସମ୍ଭୁତ ଆଡ଼କୁ ବହିବାକୁ ଲାଗେ । ତେଣୁ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ବାୟୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ନିମ୍ନ ଭାଗରେ ଦିନରେହେ ବହେ ଏବଂ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଅଧିକ ଗରମ ହେବାକୁ ଦିବ ନାହିଁ । ଗାତିବେଳା ଶାଘ୍ର ତାପ ବିକିରଣ କରି ସ୍ଵଳଭାଗ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଜଳଭାଗଠାରୁ ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯାଏ । ଏହାର ଫଳସ୍ଵରୂପ ସ୍ଵଳଭାଗରେ ଗୁରୁତାପ ଏବଂ ଜଳଭାଗ ଉପରେ ଲଘୁତାପ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ବାୟୁ ଗାତିବେଳା ସ୍ଵଳଭାଗରୁ ସମ୍ଭୁତ ଆଡ଼କୁ ବହିବାକୁ ଲାଗେ ଯାହାକୁ ସ୍ଵଳଭାଯୁ କୁହାଯାଏ ।

(iii) ପାର୍ବତ୍ୟ ବାୟୁ ଏବଂ ଉପତ୍ୟକା ବାୟୁ : ଅଧିକାଂଶ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରତିଦିନ ସମ୍ଭୁତ ବାୟୁ ଏବଂ ସ୍ଵଳ ବାୟୁ ଉଲି ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଦିନବେଳା ପର୍ବତର ଢାଳୁ ସୂର୍ଯ୍ୟକରିଣ ଦାଗା ଉପତ୍ୟକାଠାରୁ ଅଧିକ ଗରମ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଉପତ୍ୟକାରୁ ବାୟୁ ଉପରଥାଡ଼କୁ ବହିବାକୁ ଲାଗେ । ଏହି ବାୟୁକୁ ଉପତ୍ୟକା ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟାଷ୍ଟପରେ ଅବସ୍ଥା ବିପରାତ ହୋଇଥାଏ । ତୁ ବିକିରଣ ଦାଗା ପର୍ବତ ଢାଳୁ ଶାଘ୍ର ଶାଘ୍ର ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯାଉଥିବାରୁ ଶାତଳ ଏବଂ ଘନ ବାୟୁ ଉପରଥାତୁ ଉପତ୍ୟକାକୁ ବହିବାକୁ ଲାଗେ । ଏହି ବାୟୁକୁ ପାର୍ବତ୍ୟ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ ।

ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ : ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ତାପମାତ୍ରା ଏବଂ ବାୟୁର ତାପ ତାରତମ୍ୟରେ ଯୋଗୁ ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ ଏକ ହୋଇଆ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରଭାବ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ନିମ୍ନ ସ୍ତରରେ ହେଲା ସାମିତ ଥାଏ ।

ଲୁ : ପାକିଷ୍ତାନ ଓ ଉତ୍ତର ଭାରତର ସମତଳଭୂମି ଉପରଦେଇ ମେ ଓ ଜୁନ ମାସରେ ସାଧାରଣତଃ ଅପରାହ୍ନରେ ପଣ୍ଡିତଗ୍ରୂପ ଏକ ଉତ୍ତର ଓ ଶୁଷ୍କ ବାୟୁ ବହିଥାଏ । ଏହି ବାୟୁକୁ ‘ଲୁ’ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ତାପମାତ୍ରା 45° ସେଲେଟିମେଟରୁ 50° ସେଲେଟିମେଟରୁ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ଏହାର ପ୍ରଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିପାରେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଗ୍ରାନ୍ଥ ରତ୍ନରେ ଅପରାହ୍ନରେ ୫୫ ବର୍ଷାସନ୍ଧି ପ୍ରବାହିତ କାଳ ବୈଶାଖୀ ମଧ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ।

ଫନ୍ ଏବଂ ଚିନ୍ତୁକ୍ : ଉତ୍ତରାଧିକ ଆଲ୍‌ପ୍ରେସ ପର୍ବତମାଳା ଅଞ୍ଚଳରେ ବହୁଥିବା ଏକ ଉଷ୍ଣ ବାୟୁକୁ ଫନ୍ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଶୁଷ୍କ, ଉଷ୍ଣ ଓ ଆକସ୍ମୀକ ଭାବରେ ପ୍ରତଞ୍ଚ ଗତିରେ ବହିଥାଏ । ପର୍ବତର ଅନୁବାତ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଏହାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ତାପମାତ୍ରା 15° ରୁ 20° ସେଲେଟିମେଟ ମଧ୍ୟରେ ରହେ । ଏହି ବାୟୁ ବରପ ତଳାଇ ପଶୁମାନଙ୍କର ତାରଣରେ ଏବଂ ଅଗ୍ନି ପାତିବାରେ ମଧ୍ୟ ସାହ୍ୟ କରେ । ସୁତରାଷ୍ଟ ଆମେରିକା ଓ କାନାଡ଼ାରେ ଏହାର ସମ୍ପାଦ୍ୟ ବାୟୁ ରକ୍ତି ପର୍ବତମାଳାର ଢାଳୁରେ ବହେ ଯାହାକୁ ‘ଚିନ୍ତୁକ’ କୁହାଯାଏ । ଚିନ୍ତୁକର ଆକ୍ରମିକ ଅର୍ଥ ହେଲା ‘ବରପଣ୍ଣା’ । ଏହି ବାୟୁ ରାତ୍ରିଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ଲାଭଦାୟକ କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଶାତଦିନେ ବରପ ମୁକ୍ତ ରଖି ଥାଏ ।

ମିଷ୍ଟାଲ : ଶାତଦିନେ ଉଚ୍ଚ ଭୂମିର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ବରପାବୁର ପର୍ବତ ଶିଖରରୁ ଏକ ପ୍ରକାର ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ ବହିବାକୁ ଲାଗେ । ଏସବୁ ବାୟୁ ମଧ୍ୟରୁ ଆଲ୍‌ପ୍ରେସ ପର୍ବତମାଳାରୁ ପ୍ରାନ୍ସ ଉପରେ ଗୋନ ଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟରେ ଭୂମିଧ୍ୟାଗର ଆହୁକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହି ବାୟୁ ଶାତଳ, ଶୁଷ୍କ ଏବଂ ଏହାର ଗତି ପ୍ରକାର । ଆକାଶ ମେଘମୁକ୍ତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମିଷ୍ଟାଲ ତାପମାତ୍ରା ହ୍ରାସକରି ହିମାଳ ଲେକୁ ଖାପାଇ ଥାଣେ । ଏହାର ଗତି ଏତେ ପ୍ରବଳ ଯେ, ଫଳବଶିତାଗୁଡ଼ିକୁ ସାଇପ୍ରେସ ବୃକ୍ଷର ବାଡ଼ ଦ୍ୱାରା ରକ୍ଷା କରାଯାଏ ।

ଆକସ୍ମୀକ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ : ବାତାବର୍ତ୍ତ ଓ ପ୍ରତୀପ ବାତାବର୍ତ୍ତ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ବାୟୁପ୍ରବାହ ।

ବାତାବର୍ତ୍ତ : ବାତାବର୍ତ୍ତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାର । (i) କ୍ରାତ୍ରୀୟ ବାତାବର୍ତ୍ତ ଓ ନାତିଶାତୋଷ ବାତାବର୍ତ୍ତ ।

କ୍ରାତ୍ରୀୟ ବାତାବର୍ତ୍ତ : ଉ. ପୂର୍ବ ଓ ଦ. ପୂର୍ବ ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁର ମିଳନ ହେଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ କ୍ରାତ୍ରୀୟ ବାତାବର୍ତ୍ତ ସଂଘର୍ତ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳକୁ ଅଭିକ୍ରାତ୍ରୀୟ ଅଭିସରଣ କେନ୍ଦ୍ର (Intertropical Convergence Zone) କୁହାଯାଏ । ସବୁ ବାତାବର୍ତ୍ତ ଧାସକାରା ହୋଇନାଥା’ଟି କିନ୍ତୁ କେତେକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧାସକାରା ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକର ପୃଥ୍ବୀର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଭିନ୍ନ ନାମ ଥାଏ । କାରିବିଆନ ସମ୍ଭୁତ ଏବଂ ମେକ୍ଟିକୋ ଉପକୂଳ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ଏହାକୁ ‘ହରିକେନ’ (Hurricane) ଓ ଜାପାନ, ଚାନ୍, ଏବଂ ଫିଲିପିନ୍‌ସ ସାଗରରେ ଏହାର ନାମ ‘ଟାଇଫୁନ୍’ । ଭାରତ ମହାସାଗରରେ ସାଇକୋନ ଏବଂ ଉତ୍ତର ଅଷ୍ଟେଲିଆରେ ଏହାକୁ ‘ଉଲିଉଲି’ Willy-willy କୁହାଯାଏ ।

କ୍ରାତୀୟ ବାତାବର୍ଗରୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଉପ କ୍ରାତୀୟ ମହାସାଗର ଉପରେ ପୃଷ୍ଠା ହୋଇଥାଆନ୍ତି, ଯେଉଁଠାରେ ସମୁଦ୍ର ଉପରିସ୍ଥି ବାୟୁର ତାପମାତ୍ରା ଅଧିକ ଥାଏ । ଏଠାରେ ଅସ୍ତିତତା ଅଧିକ ଥାଏ । ତେଣୁ ପରିଚଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଧିକ ହୁଏ । ଅତଃକ୍ରାତୀୟ ଅଭିସଂଶ କ୍ଷେତ୍ର ବିଷ୍ଣୁ ବୃତ୍ତାରୁ ସାମାନ୍ୟ ଦୂରରେ ଥିବାରୁ ବାୟୁ ବିଷ୍ଣୁ ବୃତ୍ତାରୁ କିଛି ଦୂରରେ ମିଳିତ ହୁଅନ୍ତି । କେରିଆଲିସ୍ ବଳ ବିଷ୍ଣୁ ବୃତ୍ତାରୁ ଦୂରରେ ଅଧିକ ହୋଇଥିବାରୁ ସାମାନ୍ୟ ଲଘୁତାପ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ହୋଇପାରେ । ଜଳୀୟବାଷର ପ୍ରତ୍ୱର ଉପରୁ ଯୋଗୁ ଘନୀଭବନରେ ଗୁପ୍ତ ତାପ ଏହାକୁ ଶକ୍ତି ଯୋଗାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ବାୟୁ ଉପରକୁ ଉଠି ଥିଲା ହୁଏ ଓ ପ୍ରତ୍ୱର ବୃଷ୍ଟି କରାଏ । ଘନୀଭବନ ଦ୍ୱାରା ଗୁପ୍ତତାପ କମିଗଲେ ବାତାବର୍ଗ ଦୂରକୁ ହୋଇପଡ଼େ । 150 କି.ମି. ରୁ 750 କି.ମି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । କେତେକ ବାତାବର୍ଗର ବ୍ୟାପ ମଧ୍ୟ 10 ରୁ 50 କି.ମି ମଧ୍ୟରେ ହୋଇପାରେ । ବାୟୁ ତାପର ଆବଶ୍ୟନ ସମଚାପ ରେଖା ଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ ।

**ସମୁଦ୍ର ପୃଷ୍ଠରେ ସମାନ ତାପ ଅନୁଭୂତ ହେଉଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକୁ
ଯୋଗ କରୁଥିବା ରେଖାଗୁଡ଼ିକୁ ସମଚାପ ରେଖା କୁହାଯାଏ ।**

ସମଚାପ ରେଖାଗୁଡ଼ିକ ସମକୌଣ୍ଡିକ ଓ ବୃକାର । ରେଖାଗୁଡ଼ିକ ପାଖାପାଖ୍ ଥିଲେ ତାପ ଅବନମନ ଅଧିକ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ରରେ ତାପ କମ ଥିବାରୁ ବାୟୁର ଗତି ପ୍ରବଳ ହୋଇଥାଏ । ବାତାବର୍ଗର କେନ୍ଦ୍ରକୁ ବାତାବର୍ଗର ‘ଆଖ୍’ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ବାୟୁ ଅବତରଣ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଶାନ୍ତ ପରିବେଶ ଥାଏ ଓ ଆକାଶ ନିର୍ମଳ ଦେଖାଯାଏ । ସବୁ କ୍ରାତୀୟ ବାତାବର୍ଗରେ ‘ଆଖ୍’କୁ ଘେରି ରହିଥିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାୟୁର ବେଗ ଅତ୍ୟଧିକ । ଉଭର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଵରେ କ୍ରାତୀୟ ବାତାବର୍ଗ ପୂର୍ବରୁ ପଣ୍ଡିମଳ୍କ ବହିଥାଏ ଏବଂ ପରେ ଉଭର ଦିଗକୁ ଓ ସବିଶେଷରେ ଉଭର ପୂର୍ବ ଦିଗକୁ ଗତି କରିଥାଏ । ସ୍କୁଲ ଭାଗରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ବାତାବର୍ଗ ସମାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ । କାରଣ ଜଳୀୟବାଷ ସରିଯାଏ ଯାହାକି ଶକ୍ତି ଯୋଗାଇଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାର କ୍ରାତୀୟ ବାତାବର୍ଗ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧ୍ୟେକାରୀ । ବାୟୁର ବେଗ 120 ରୁ 200 କି.ମି. କିମ୍ବା ଉଦ୍‌ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଉପକୁଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଭୂତ ଧନଜୀବନ ନଷ୍ଟ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଘର ଭାଙ୍ଗିଯାଏ ଏବଂ ସମୁଦ୍ର ପାଣି ମାଡ଼ିଯାଏ । ଆଜିକାଲି ବାତାବର୍ଗ ସମକ୍ରମେ ପୂର୍ବନୂମାନ ଦିଆଯାଉଥିବାରୁ କ୍ୟାମିକିତିର ପରିମାଣ କମାଯାଇପାରୁଛି । ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଵରେ ବାତାବର୍ଗର ପୂର୍ବନ ଉଭର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଵର ଘୂର୍ଣ୍ଣନର ଠିକ୍ ବିପରୀତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଦ.ଗୋଲାର୍ଦ୍ଵର ବାତାବର୍ଗ ଘଣ୍ଟାକଣ୍ଠ ଦିଗରେ ଘୂର୍ଣ୍ଣିଥାଏ ।

ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳୀୟ ବାତାବର୍ଗ : ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆସୁଥିବା ପୂର୍ବୀୟ ମେରୁବାୟୁ ଏବଂ ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ ଉଭୟ ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ମିଳିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଶାତଳ ଶୁଷ୍କ ଏବଂ ଅନ୍ୟତଃ ଉଷ୍ଣ ଆର୍ଦ୍ର ହୋଇଥିବାରୁ ଉଭୟ ପରିସର ସହ ମିଶିବାକୁ ସମୟ ନିଅନ୍ତି । ତେଣୁ ସେଠାରେ ନାତିଶୀତୋଷ ମଣ୍ଡଳୀୟ ବାତାବର୍ଗ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ବାତାବର୍ଗର ବିଷ୍ଣୁତି କ୍ରାତୀୟ ବାତାବର୍ଗଠାରୁ ପଥେଷ ଅଧିକ ଏବଂ ଏଥରେ ବର୍ଷାର ପରିମାଣ କମ । ଏହା ବହୁଦିନ ଧରି ଲାଗିରହେ ମାତ୍ର ଧ୍ୟେକାରୀ ନୁହେଁ । ଶାତଳ ଓ ଉଷ୍ଣ ବାୟୁ ପରିସରକୁ 10 ଲି ରଖୁଥିବାରୁ କ୍ରମଶଃ ଶାତଳ ବାୟୁ ନିମ୍ନରେ ଏବଂ ଉଷ୍ଣ ବାୟୁ ଉପରକୁ ଉଠିଯାଏ । ପାଶ ଖରାପ ରହେ ଓ ତୁଷାରପାତ ହୋଇଥାଏ ।

ଚର୍ଷାଡ଼ୋ : ଅତି ସ୍କୁନ୍ ତଥା ଜୟକର କ୍ରାତୀୟ ବାତାବର୍ତ୍ତ ଏକ ପ୍ରତିରୂପ ହେଉଛି ଚର୍ଷାଡ଼ୋ । ଚର୍ଷାଡ଼ୋରେ କେହିସ୍ମୁଖ ବାୟୁଚାପ ଏବଂ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ଵରେ ଥିବା ଚାପ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଅଧିକ ବ୍ୟବଧାନ ଥାଏ । ଫଳରେ ବାୟୁ ପ୍ରବଳ ଗତିରେ ଘୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ଉପରକୁ ଉଠେ । ଚର୍ଷାଡ଼ୋ କାହାଲୀ ସଦୃଶ ଉପରୁ ତଳକୁ ଝୁଲି ରହିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି କାହାଲୀର ସରୁ ଅଂଶଟି ଭୂ ପୃଷ୍ଠାରେ ଯେଉଁଠାରେ ଛୁଁଝୁଁ ବା ଯେଉଁ ମ୍ଲାନ ଉପରଦେଇ ଗତିକରେ ସେଠାରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଜିନିଷ ଉପରକୁ ଉଠିଯାଏ ଓ ଜାଗାଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧଂସ ହୋଇଯାଏ । ଏହି କାହାଲୀର ନିମ୍ନାଂଶର ବ୍ୟାସ ୨୦ ରୁ ୪୫୦ ମିଟର ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ଧଂସଲାଲା ଖୁବ୍ ବନ୍ଦ ସମୟ ପାଇଁ ସାମିତ । ଖୁବ୍ ଶାୟ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହା ବିଲାନ ହୋଇଯାଏ । ତୁମେମୋନେ ଖରାଦିନେ ପଡ଼ିଆରେ ଖଣ୍ଡିଆଭୂତ ଦେଖୁଥିବ । ଚର୍ଷାଡ଼ୋରେ ବାୟୁର ଗତି ଖଣ୍ଡିଆଭୂତରେ ମାତ୍ର ଏହା ଖୁବ୍ ବଡ଼ । ଆମ ରାଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ରର ପୁରୁଣା ବାନ୍ଦଗୋଡ଼ା ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାରେ ହୋଇଥିବା ଚର୍ଷାଡ଼ୋ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମେମାନେ ଶୁଣିଥିବ । ପୋଖରାର ପାଣି, କାଦୁଆ, ମାଛ ସମସ୍ତ ଉପରକୁ ଉଠି ଯାଇଥିଲା ଓ ଜାଗାଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧଂସପୂର୍ବରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ।

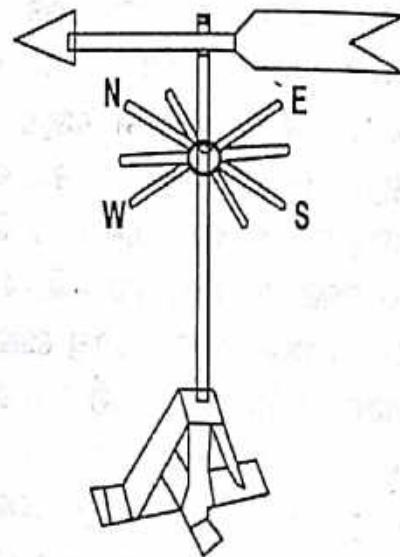
ପ୍ରତୀପ ବାତାବର୍ତ୍ତ : ବାତାବର୍ତ୍ତର ଠିକ୍ ବିପରାତ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରତୀପ ବାତାବର୍ତ୍ତ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରତୀପ ବାତାବର୍ତ୍ତରେ ଶୁଗୁଚାପ କେହିରେ ଥାଏ ଏବଂ ତାରି ପାଖରେ ଲକ୍ଷ୍ୟଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ବାୟୁ ଉତ୍ତର ବାହାର ଆଡ଼କୁ ବହିଥାଏ । ଏହାର କେହିରେ ବାୟୁ ନିମ୍ନଗାମୀ ହେଉଥିବାରୁ ଘନାଭବନ ହେବାର ସମ୍ବନ୍ଧନା ନଥାଏ । ତେଣୁ ବୃଷ୍ଟି ନଥାଏ । ଫଳଟି ପାଶ ଶୁଖ୍ଲା ରହେ । ଉରର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ଏହାର ଗତି ଘଣାକଣ୍ଠ ଶୂର୍ଷନ ଦିଗରେ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଦରେ ଏହାର ବିପରାତ ଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ ।

ପବନର ଗତି ଆନିମୋମିଟର ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟାବଳୀର ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟାବଳୀର ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟାବଳୀର ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ପବନ ବହିବାର ଦିଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଧାରଣତଃ ଉଚ୍ଚତାରେ ସାହାଯ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ଦିଗବାରେଣୀ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଥିବା ତାର ଚିହ୍ନଟି ଯେଉଁ ଦିଗକୁ ରହେ ବାୟୁ ସେହି ଦିଗରୁ ବହୁଥାଏ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ କୌଣସି ବାଧା ନଥିବା ସ୍ଥାନରେ ପବନ ଦିଗବାରେଣୀ ଯନ୍ତ୍ର ବିପ୍ରାର୍ଥ ପଡ଼ିଆ ବା କୋଠା ଉପରେ ଲଗାଯାଇଥାଏ ।

4.5.5. ବାୟୁ ମଣ୍ଡଳର ଆର୍ଦ୍ରତା ଏବଂ ବର୍ଷଣ :

ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଜଳୀୟ ବାସର ପରିମାଣ ଅତ୍ୟକ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପାଣିପାଶ ଓ ଜଳବାୟୁ ନିର୍ବାଣଣ କରିବାରେ ଏହାର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟକ୍ତ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ । କଠିନ(ବରପ), ତରଳ (ଜଳ) ଏବଂ ଗ୍ୟାସ୍ (ଜଳୀୟବାଷ) ଆକାରରେ ଜଳ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ପ୍ରକୃତିର ଏହି ଅଦିତୀୟ ଅବଦାନ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଜୀବଜଗତ ପାଇଁ ବହୁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମହବୁପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ଭାବରେ ରହିଥିବା ଜଳୀୟବାଷକୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଆର୍ଦ୍ରତା କୁହାଯାଏ । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ଏକ ଏକକ ଆୟତନ ବିଶିଷ୍ଟ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଜଳୀୟବାଷର ଓ ଜଳକୁ ନିରପେକ୍ଷ ଆର୍ଦ୍ରତା କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଏକ ଘନମିଟର ବିଶିଷ୍ଟ ବାୟୁରେ ଥିବା ଜଳୀୟବାଷର ଓଜନ (ଗ୍ରାମରେ)କୁ ନିରପେକ୍ଷ ଆର୍ଦ୍ରତା (Absolute Humidity) କୁହାଯାଏ । ବାୟୁରେ କେତେ ଜଳୀୟବାଷ ରହିବ ତାହା ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ତାପମାତ୍ରା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଉଷ୍ଣବାୟୁ ଶାତକ ବାୟୁ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଜଳୀୟ ବାଷ ଧାରଣ କରିପାରିବ । ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର ଆର୍ଦ୍ରତା ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଧିକ ତାପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ବ୍ୟବହାର

ତାହା ହେଲା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆର୍ଦ୍ରତା (Specific Humidity) । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଓଜନ ବିଶିଷ୍ଟ ବାୟୁରେ କେତେ ଓଜନର ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଅଛି ତାହାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆର୍ଦ୍ରତା କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଏକ କିଲୋଗ୍ରାମ ଓଜନ ବାୟୁରେ କେତେ ଓଜନର ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଅଛି ତାହାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆର୍ଦ୍ରତା କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଏକ କିଲୋଗ୍ରାମ ଓଜନ ବାୟୁରେ କେତେ ଗ୍ରାମ ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଥାଏ ତାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆର୍ଦ୍ରତା କୁହାଯାଏ ।

ଦୃଢ଼ୀୟ ପ୍ରକାରର ଆର୍ଦ୍ରତା ହେଉଛି ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତା । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାପମାତ୍ରାରେ ବାୟୁରେ ଥିବା ଜଳୀୟବାଷ୍ଟ ଏବଂ ସେହି ତାପମାତ୍ରାରେ ଜଳୀୟବାଷ୍ଟ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ସର୍ବାଧିକ କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅନୁପାତକୁ ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତା (Relative Humidity) କୁହାଯାଏ । ମନେକର ବାୟୁରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାପମାତ୍ରାରେ 10 ଗ୍ରାମ ଜଳୀୟବାଷ୍ଟ ଅଛି । ମାତ୍ର ସେହି ତାପମାତ୍ରାରେ ବାୟୁର ଜଳୀୟବାଷ୍ଟ ଧାରଣ କ୍ଷମତା 25 g/m³ । ତେବେ ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତା ହେଲା $\frac{10}{25} \times 100 = 40$ ପ୍ରତିଶତ । ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧି କିମ୍ବା ହ୍ରାସ ବାୟୁର ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣେ କିମ୍ବା ଅଧିକ ଜଳୀୟବାଷ୍ଟ ପ୍ରବେଶ କଲେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ । ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁର ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତା 100 ପ୍ରତିଶତ । ବାୟୁର ତାପମାତ୍ରା କମିଗଲେ ଜଳୀୟକଣାର ପ୍ରବେଶ ବିନା ମଧ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ।

ବର୍ଷଣ (Precipitation) : ବାୟୁରେ ଜଳୀୟବାସ ଘନୀଭବନ ଦ୍ୱାରା କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳକଣାରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ ନିମ୍ନରୁ ବାୟୁ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କଣିକାଗୁଡ଼ିକୁ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶତ୍ର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଧରି ରଖିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ଏହୁଡ଼ିବ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ । ବାୟୁରେ ଜଳୀୟବାସର ଉତ୍ସ ତରଳ ଓ କଠିନ ଆକାରରେ ଘନୀଭବନ ଓ ସେରୁଡ଼ିବର ରୂପ ପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼ନକୁ ବର୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ଘନୀଭବନ 0° ସେଲେଇସ୍ସରୁ କମ୍ ତାପମାତ୍ରାରେ ହୋଇଥାଏ ସେତେବେଳେ ତୁଷାରପାତ (snow fall) ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ବର୍ଷଣ ଯେତେବେଳେ ଜଳବୁଦ୍ଧ ଆକାରରେ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼େ ସେତେବେଳେ ଏହାକୁ ବୃଷ୍ଟିପାତ ବା ବର୍ଷା (Rain fall) କୁହାଯାଏ । ତୁଷାର, ସ୍ଥିର ଏବଂ କରକାପାତ କଠିନ ଅବସ୍ଥାରେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼ନ୍ତି ।

କରକାପାତ : ବେଳେବେଳେ ଶିଷ୍ଟ ଗତିରେ ଉପରକୁ ଉଠୁଥିବା ବାୟୁ ଧାରା ଜଳବୁଦ୍ଧାଗୁଡ଼ିକୁ ହିମାକ ପ୍ରଗରି ଉପରକୁ ଉପରକୁ ଠେଲିନିଏ । ସେହି ଜଳବୁଦ୍ଧାଗୁଡ଼ିକ ବାୟୁରେ ଥିବା କଟିନ ବସୁର ଚାରିପଟେ ଘନାରୂତ ହୋଇଥାଏ । ଥରେ ବରପ ପାଇଟିଗଲେ ଏଗୁଡ଼ିକର ଆକାରରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟେ ଏବଂ ବାୟୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଧରି ରଖିପାରେ ନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ିକ ତଳକୁ ଖୁସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ମାତ୍ର ପ୍ରବଳ ବାୟୁ ଧାରା ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପୁଣି ଉପରକୁ ନେଇଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଚାରିପଟେ ଆହୁରି ବରପ ଘନାରୂତ ହୋଇଥାଏ ଓ ଆକାର ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ଫଳରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ତଳକୁ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗନ୍ତି । ଯେତେଥର ହିମାକର ଉପରକୁ ଯାଆଏ ସେତେଗୋଟି ବରପର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଆସିରଣ ବସିଯାଏ । ସେଇଥିପାଇଁ କରକାଗୁଡ଼ିକ ଏକାଧିକ ପ୍ରତି ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ।

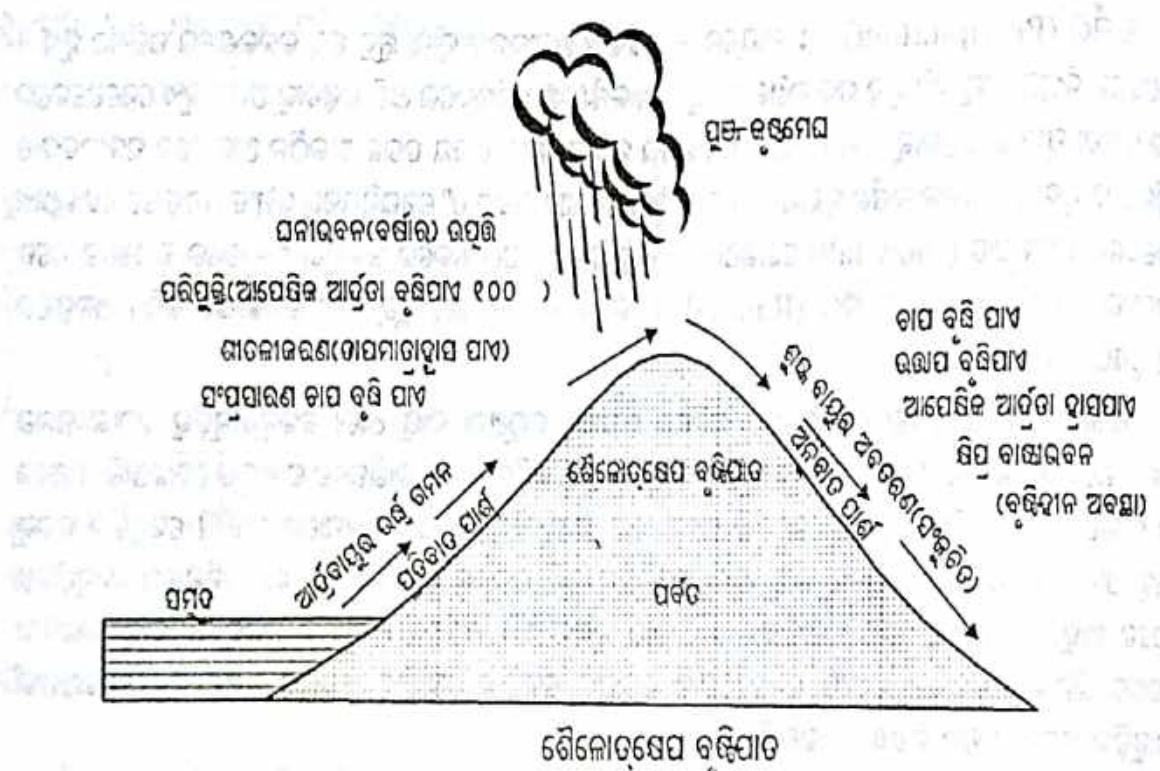
4.5.1 ବସିପାତର ପ୍ରକାରଭେଦ :

ପୃଷ୍ଠା ଅନୁସାରେ ବୃକ୍ଷିପାତ ଚିନି ପ୍ରକାରର । (କ) ପରିଚଳନ ବୃକ୍ଷିପାତ (ଖ) ଶୌଲୋତ୍ତ୍ମେପ ବୃକ୍ଷିପାତ (ଗ) ବାତାବର୍ଜନିତ ବୃକ୍ଷିପାତ ।

ପରିଚଳନ ବୃଷ୍ଟିପାତ : ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵଗମା ଜଳୀୟବାସ ଅତ୍ୟଧିକ ଉଚ୍ଚରେ ଘନାଭବନ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ତଥାକୁ ପରିଚଳନ ବୃଷ୍ଟିପାତ କୁହାଯାଏ । ଗ୍ରୀସ୍କ କାଳରେ ଭୂଷଷ ଅତ୍ୟଧିକ ଗରମ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଜଳୀୟବାସପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁ ହାଲୁକାହୋଇ ଉପରକୁ ଉଠିଯାଏ । ଉପରେ ବାୟୁ ଚାପ କମ ଥିବାରୁ ଏହା ସମ୍ଭ୍ୟପାରିତ ହୁଏ ଫଳରେ ଏହାର ତାପମାତ୍ରା ହୁଏ ପାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଘନାଭବନ ହୁଏ କାରଣ ବାୟୁ ପରିପୁନ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଏହାକୁ ପରିଚଳନ ବୃଷ୍ଟିପାତ କୁହାଯାଏ । ଘନାଭବନ ଦ୍ୱାରା ଜଳୀୟବାସ ଗୁପ୍ତ ଚାପ ଛାଡ଼ିଥାଏ । ତେଣୁ ଜଳୀୟବାସ ଆହୁରି ଉପରକୁ ଯାଇ ଘନାଭବନ ହୁଏ । ଫଳରେ ବର୍ଷା ଅଧିକ ହୁଏ । ବିଶ୍ଵବମଣ୍ଡଳୀୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏ ପ୍ରକାର ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅପରାହ୍ନରେ ହୋଇଥାଏ ।

ଶୈଳୋତ୍ତମେପ ବୃଷ୍ଟିପାତ : ଜଳାୟବାଷପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁର ଗତିପଥରେ ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଥିଲେ ବାୟୁ ବାଧାପ୍ରାୟ ହେଇ ଉପରକୁ ଉଠିବାକୁ ଲାଗେ । ଭର୍ତ୍ତାମା ବାୟୁ କ୍ରମଶାଖ ଶାତକ ହୁଏ । ତେଣୁ ଏହାର ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତା ବୃଦ୍ଧି ପାଏ ଓ କ୍ରମେ ପରିପୃତ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଫଳରେ ମେଘ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଏବଂ ଘନୀଭବନ ହେବା ଦ୍ୱାରା ସେଠାରେ ପ୍ରଚୂର ବର୍ଷା ହୁଏ । ଶୈଳୋତ୍ତମେପ ବୃଷ୍ଟିପାତ ପ୍ରବାହିତ ବାୟୁକୁ ବାଧା ଦେଉଥିବା ପାର୍ଶ୍ଵ ବା ପ୍ରତିବାତ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଅଧିକ ହୁଏ । ନିମ୍ନାମା ଜମ୍ବୁ ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ ଏବଂ ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧି ପାଏ । ଫଳରେ ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତା ହ୍ରାସ ପାଏ ଓ ଘନୀଭବନ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ନଥାଏ । ତେଣୁ ଅନୁବାତ ପାର୍ଶ୍ଵରେ କମ ବର୍ଷା ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ଅନୁବାତ ପାର୍ଶ୍ଵ ଅଞ୍ଚଳକୁ ବୃଷ୍ଟିଛାଯା ଅଞ୍ଚଳ କୁହାଯାଏ । ପର୍ବିମିପାଟ ପର୍ବତମାଳାର ପୂର୍ବ ପାର୍ଶ୍ଵ ଏକ ବୃଷ୍ଟିଛାଯା ଅଞ୍ଚଳ କାରଣ ସେଠାରେ ଏହି କାରଣରୁ କମ ବର୍ଷା ହୁଏ ।

ବାଚାବର୍ଜନିତ ବୃକ୍ଷପାତ : ଯେତେବେଳେ ବୃକ୍ଷପାତ ବାଚାବର୍ଜ ଦୀଗ ସଂଘଚିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ବାଚାବର୍ଜନିତ ବୃକ୍ଷପାତ କହାଯାଏ । ଉରୟ ଜୀବୀୟ ଓ ନାଚିଶାତୋଷ ମଣ୍ଡଳୀୟ ବାଚାବର୍ଜ ଏତଳି ବୃକ୍ଷପାତ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ବାଚାବର୍ଜରେ

କଳୀଘରପୂର୍ବ ବାୟୁ ଦୂର୍ଗମନାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଘନାଭବନ ହୁଏ ଓ ପ୍ରତିର ବର୍ଷା କରାଏ । ଉଷ ଆର୍ଦ୍ର ଓ ଶାତଳ ଶୁଷ ବାୟୁ ଉଚ୍ଚ ମନିତହୋଇ ଜଣ ବାୟୁ ଉପରକୁ ଉଠେ ଓ ବର୍ଷା ହୁଏ । ବୃକ୍ଷିମାପକ ଯତ୍ର (Rain gauge) ସାହାଯ୍ୟରେ ବୃକ୍ଷିପାତ ମପାଯାଏ ।

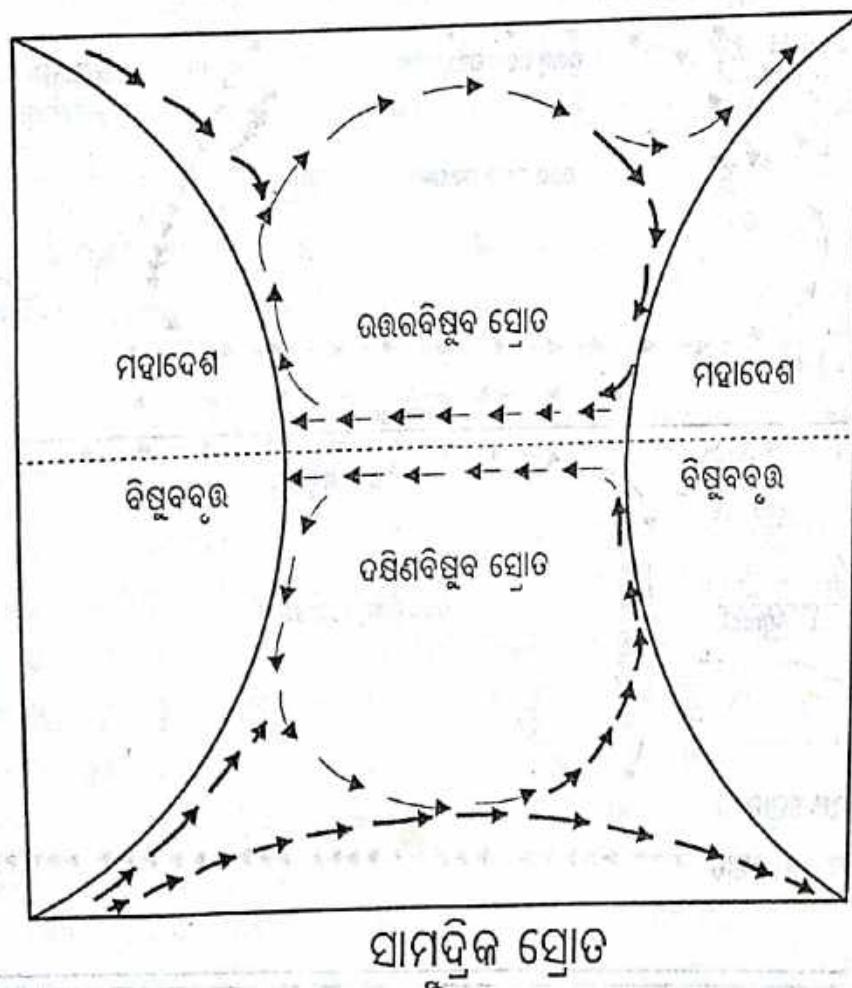
4.6. ସାମ୍ପ୍ରଦୟିକ ସ୍ତୋତ୍ :

ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଜଳର ଟିନୋଟି ଗଢ଼ି ମଧ୍ୟରୁ ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ପ୍ରୋତ ଅନ୍ୟତମ । ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଜଳ ଗତିଶୀଳ ଏବଂ ଯେବୋଣେଥି ଶର୍ତ୍ତ ଏହାକୁ ଜେଳମାନ କରିପାରେ । ଏହାର ଉତ୍ତର ଶାଯିତ ଓ ଆଲମ ଗତିଆଁଏ । ଗୌଡ଼ିକ ଏବଂ ମାନଦାୟ ଭୂଗୋଳରେ ଉତ୍ତର ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ପ୍ରୋତ ସମ୍ବୁଦ୍ଧର ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ଗଢ଼ି (ଚରଙ୍ଗ ଓ କୁଆର) ଦୁଇନାରେ ଅଧିକ ଶୁରୁଦୂର୍ବ୍ୟ । ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଜଳର ଏକ ବୃଦ୍ଧତି ରାଶି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥିରାବୃତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିଗରେ ଦିଗୁବାକୁ ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ପ୍ରୋତ କୁହାଯାଏ । ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ପ୍ରୋତକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ ବରାୟାଇପାରେ । (i) ଶାତିକ ସ୍ପ୍ରୋତ (ii) ଉଷ୍ଣ ସ୍ପ୍ରୋତ । ଉଷ୍ଣ ମଣିଳର ନିମ୍ନ ଅକ୍ଷାଂଶର ଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଷାଂଶ ଆହୁକୁ

(ନାଚିଶାତୋଷ ଉପମେରୁ ଅଞ୍ଚଳ) ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବା ସ୍ରୋତକୁ ଉଷ୍ଣସ୍ରୋତ କୁହାୟାଏ । ସେହିଭଳି ଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଷାଂଶରୁ ନିମ୍ନ ଅକ୍ଷାଂଶ ଆଡ଼କୁ ବହୁଥିବା ସ୍ରୋତକୁ ଶାତଳ ସ୍ରୋତ କୁହାୟାଏ । ସ୍ରୋତକୁ ମଧ୍ୟ ପୃଷ୍ଠ ଓ ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତ ଖପରି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରାୟାଇପାରେ । ଉଷ୍ଣସ୍ରୋତକୁ ପୃଷ୍ଠ ସ୍ରୋତ ଓ ଶାତଳ ସ୍ରୋତକୁ ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତ କୁହାୟାଏ ।

ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ରୋତର ପୃଷ୍ଠ ଏବଂ ଲକ୍ଷଣ ଚାରିଗୋଟି କାରଣଯୋଗୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ସମୁଦ୍ର ବାହାରେ ଘରୁଥିବା କାରକ : (i) ପୃଥିବୀର ପୂର୍ଣ୍ଣନ, ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଓ କୋରିଆରିସ ବଳ ବା ବଙ୍ଗେଇ ଦେବାର ଶକ୍ତି (ii) ସମୁଦ୍ର ବାହାରେ ଘରୁଥିବା କାରକ : ବାୟୁମଣ୍ଡଳୀୟ ଚାପ, ପବନ, ବର୍ଷଣ, ବାଷାଭବନ, ସୌରାଭିତାପ (iii) ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଜରେ ଘରୁଥିବା କାରକ ଚାପ ଅବଦମନ, ଲବଣ୍ଯତା, ଘନତ୍ବ, ବରଫ ତରଳିବା (iv) ସମୁଦ୍ରର ଆକୃତି, ରତ୍ନକାଳୀନ ପରିବର୍ଗନ ଏବଂ ସମୁଦ୍ର ତଳର ଗଠନ ମଧ୍ୟ ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ରୋତର ଦିଗ ପରିବର୍ଗନ କରିଥାଏ ।

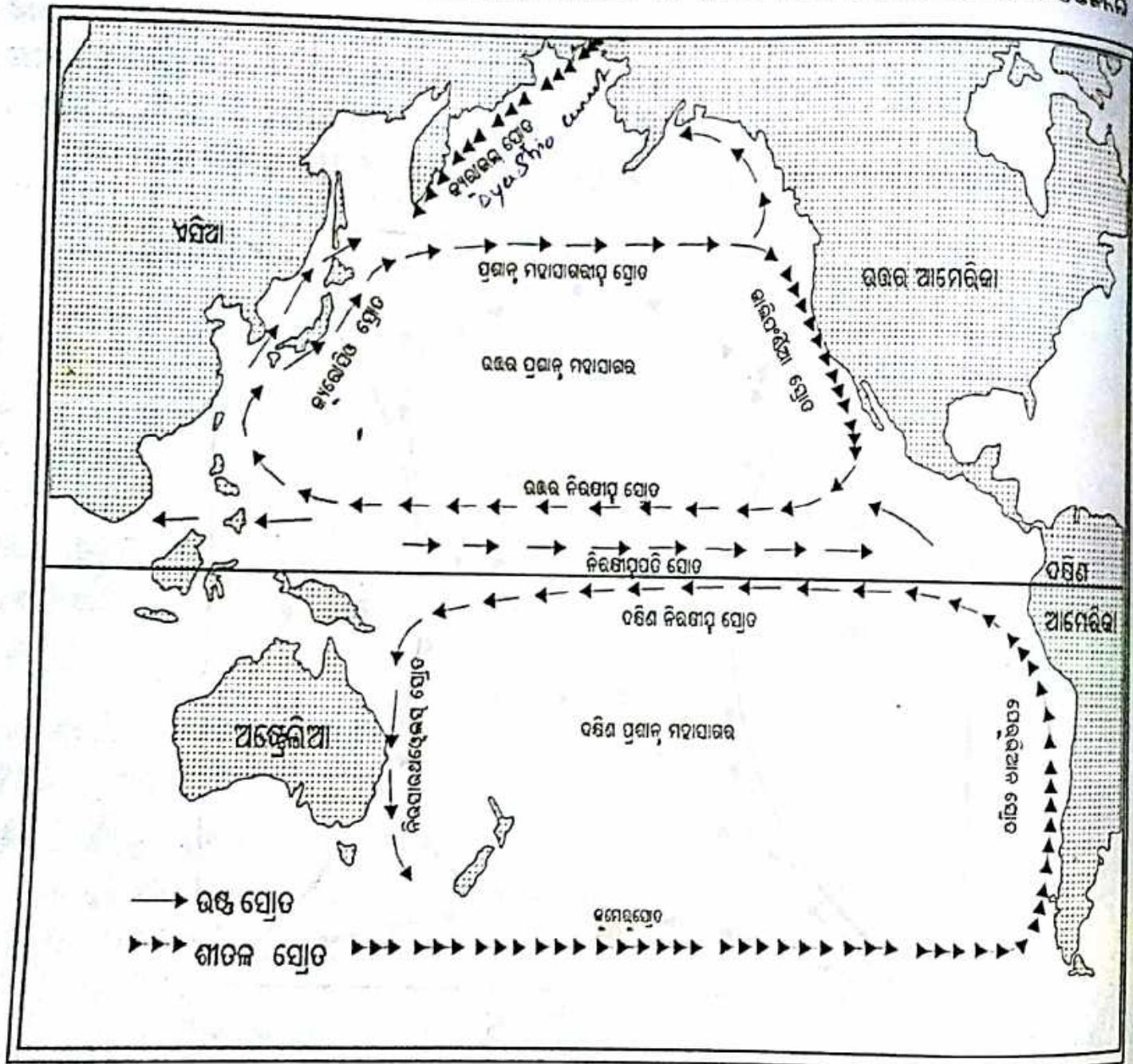
ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ କାରକଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ଭାବିତ ପ୍ରଭାବରୁ ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ରୋତର ନିମ୍ନୋତ୍ତର ଲକ୍ଷଣମାନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଉତ୍ତର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଵରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ରୋତ ତା'ର ଢାହାଣକୁ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଵରେ ତା'ର ବାମକୁ ବଙ୍ଗେଇ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହା କୋରିଆଲିସ ବଳର ପ୍ରଭାବ ଏବଂ ଫେରେଲକ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ହୋଇଥାଏ । କେବଳ ଭାରତ ମହାସାଗରରେ ଏହି ସାଧାରଣ ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାୟାଏ । ଉଷ୍ଣ ସ୍ରୋତ ସମୁଦ୍ରର ଶାତଳ ଜଳ ଆଡ଼କୁ ପୃଷ୍ଠ ଦେଶରେ ଓ ଶାତଳ ଜଳ ସମୁଦ୍ରର ଉଷ୍ଣ ଜଳଭାଗ ନିମ୍ନରେ ବହିଥାଏ । ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶରୁ ମହାଦେଶଗୁଡ଼ିକର ପଣ୍ଡିତ ଉପକୂଳରେ ଶାତଳ ଘନ ଜଳଭାଗି ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ସୁତ୍ର ଘନତ୍ବ ବିଶିଷ୍ଟ ଶାତଳ ଜଳଭାଗି ଉଷ୍ଣ ମହାସାଗର ଆଡ଼କୁ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

ନିଯା ଅଶ୍ଵରେ ଉଷ୍ଣପ୍ରୋତ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ଏବଂ ଶାତକ ପ୍ରୋତ ପଥିମ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଉଚ୍ଚ ଅଶ୍ଵରେ
ଉଷ୍ଣ ପ୍ରୋତ ପଥିମ ଉପକୂଳରେ ଏବଂ ଶାତକ ପ୍ରୋତ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ପରିଶେଷରେ ଉପକୂଳର ଆବୃତ୍ତି
ସ୍ଥିତି ପ୍ରୋତର ଦିଗ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ କରିଆଏ । ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରୋତ କେବଳ ସମୁଦ୍ର ପୃଷ୍ଠରେ ନୁହେଁ ଏହାର ନିମ୍ନରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ
କବଣତା ଏବଂ ତାପମାତ୍ରାର ତାରତମ୍ୟ ଯୋଗୁ ଏପରି ହୋଇଥାଏ ।

ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରୋତ ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳର ଜଳବାୟୁକୁ ନିଯନ୍ତ୍ରଣ କରିଆଏ । ତାପମାତ୍ରା, ଆର୍ଦ୍ରତା ଏବଂ ବର୍ଷା ପ୍ରତିକାଳ
ହୋଇଥାଏ । ଶାତକ ପ୍ରୋତ ମେରୁ ଏବଂ ଉପମେରୁ ଅଞ୍ଚଳରୁ ପ୍ଲାକଟନ୍ ବହିଆଣେ ଫଳରେ ମଧ୍ୟ ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରବୁର ପରିମାଣରେ
ମିଳିଆଏ । ମୁଖ୍ୟ ସମୁଦ୍ରପଥରୁଡ଼ିକ ଅନୁକୂଳ ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରୋତର ଗତିପଥକୁ ଅନୁସରଣ କରିଆଏ ।

ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗର ସ୍ରୋତ : ଭରର ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ଭରର ନିରକ୍ଷାୟ ସ୍ରୋତ ପୂର୍ବରୁ ପଥିମ ଆବୃତ୍ତି
ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ମଧ୍ୟ ଆମେରିକାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଏହି ସ୍ରୋତ ପଥିମ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ଅବସ୍ଥିତ ପିଲିପାଇନ୍ସ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦ୍ୱାରା
ନିକଳନରେ ମନ୍ଦରେ । ଏହିବାରେ ଘରନ ଆନନ୍ଦ ବଜେଳ ନାଲାଖାନ ଏବଂ ନାମାନ ନିକଳନରେ ଜ୍ୟନୋପିଓ ସୋନ ସମ୍ପର୍କରେ ।

ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରୀୟ ସ୍ରୋତ ସମ୍ମର୍ଦ୍ଦ

ଜୀବାନର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ ପ୍ରଭାବରେ ଆସି ପଣ୍ଡିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ଯାହାର ନାମ ଉଚରି ପ୍ରଶାତ ମହାସାଗରୀୟ ସ୍ଥୋତ । ଏହି ସ୍ଥୋତ ଆମେରିକାର ପଣ୍ଡିମ ଉପକୂଳରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ ହୋଇଯାଏ । ଉଚର ଶାଖାଟି ଘଣାକଣ୍ଠାର ବିପରୀତ ଦିଗରେ ଗତିକରି ବ୍ରିଟିଶ କଲମିଆ ଏବଂ ଆଲାଆ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ଯାହାକୁ ଆଲାଆ ସ୍ଥୋତ କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଶାଖାଟି ଦକ୍ଷିଣକୁ ଗତିକରି କାଲିପର୍ଶୀଆ ଉପକୂଳରେ କାଲିପର୍ଶୀଆ ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ ନାମରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ପରିଶେଷରେ ଏହା ଉଚର ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତ ସହ ମିଳିତ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଆବର୍ଗର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ 14,500 କି.ମି. । ଏହି ସ୍ଥୋତ ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ପ୍ରବାହରେ ଗତି କରିଥାଏ ।

ପ୍ରଶାତ ମହାସାଗରର ଉଚର ଭାଗରେ ଓୟାସିଓ ସ୍ଥୋତ କାମଚଚକା ଉପଦାପର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହି ସ୍ଥୋତଟି ଏକ ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ । ଅଞ୍ଚଳେ ନାମକ ଏକ ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ ଉଚର ପ୍ରଶାତ ମହାସାଗରରେ ସାଖାଲିନ୍ ଦାପ ଅତିକ୍ରମ କରି ହୋଇଲାଭୋଟୋ ନିକଟରେ ଓୟାସିଓ ସହିତ ମିଳିତ ହୁଏ । ଓୟାସିଓ ସର୍ବଶେଷରେ କ୍ୟୋଗୋସିଓ ଉଷ୍ଣ ସ୍ଥୋତ ସହ ମିଳିତହୋଇ ଏହାର ମିମ୍ବକୁ ଚାଲିଯାଏ ।

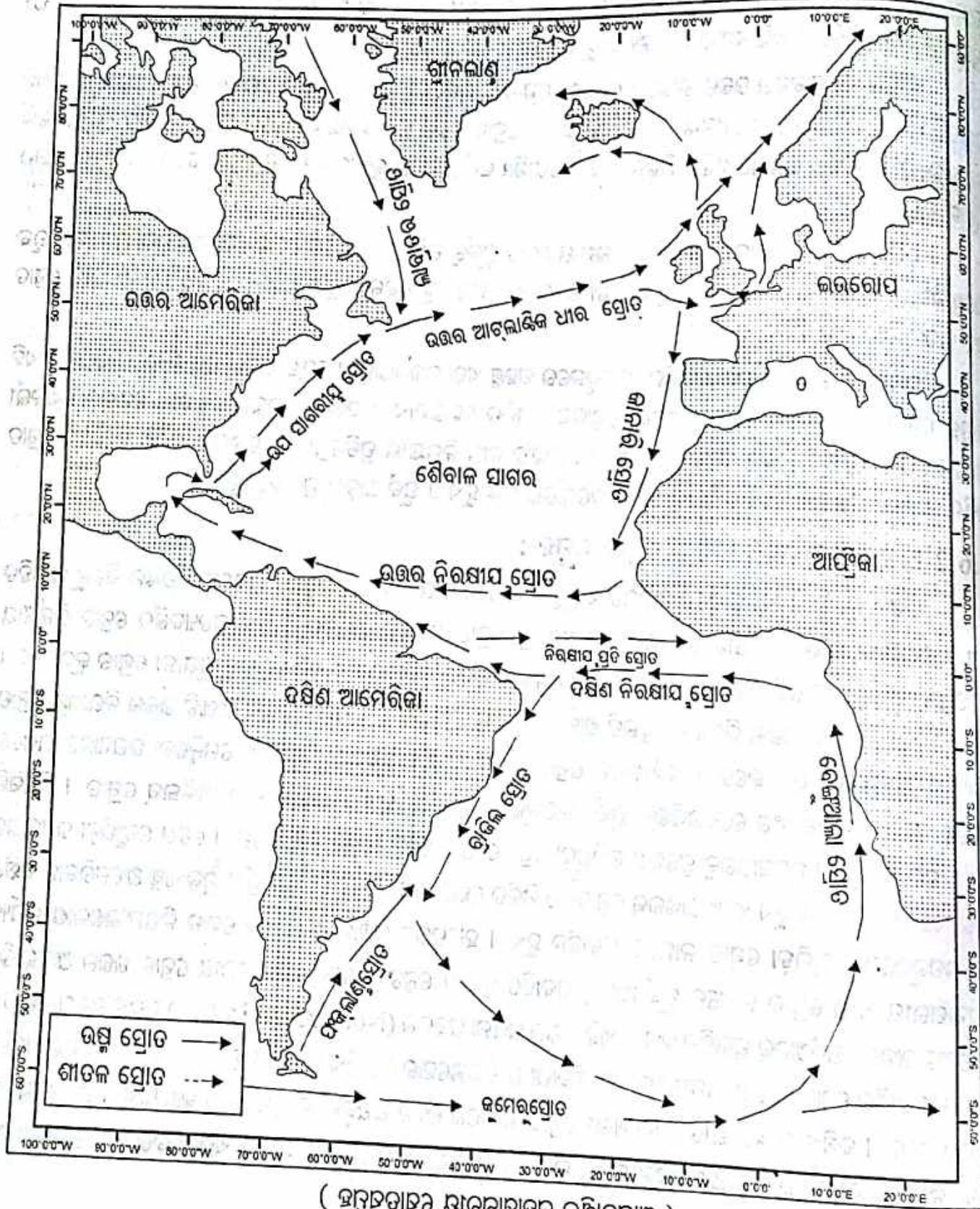
ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରଶାତ ମହାସାଗରରେ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତ ପୂର୍ବରୁ ପଣ୍ଡିମକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଦକ୍ଷିଣାତିମୁଖୀ ହୁଏ ଏବଂ ପୂର୍ବ ଅଷ୍ଟୁଳିଆନ୍ ସ୍ଥୋତ ନାମରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ତା'ପରେ ଏହା ପଣ୍ଡିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ବହୁଥିବା ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରଶାତ ମହାସାଗରାୟ ସ୍ଥୋତ ସହ ଟାସମାନୀଆଠାରେ ମିଳିତ ହୁଏ ।

ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଦକ୍ଷିଣ ପଣ୍ଡିମ ଉପକୂଳରେ ପହଞ୍ଚ ଏହା ଉଚରାତିମୁଖୀ ହୋଇ ପେରୁ ସ୍ଥୋତ ରୂପେ ବହେ । ଏହି ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ ପରିଶେଷରେ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତରୁ ମିଳିତ ହୋଇଯାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ଓ ଉଚର ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ପଣ୍ଡିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଏକ ସ୍ଥୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ଯାହାର ନାମ ନିରକ୍ଷୀୟ ପ୍ରତିପ୍ରେତ । ଉଚର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତ ପଣ୍ଡିମ ଭାଗରେ ଜଳରାଶି ଜମା କରିବାରୁ ଏହି ପ୍ରତିପ୍ରେତର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଓ ପୂର୍ବ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

4.6.2 ଆଟଲାଷ୍ଟିକ ମହାସାଗରର ସ୍ଥୋତ ସମ୍ପଦ :

ବିଶ୍ୱର ବୃତ୍ତର ଉଚର ଉଚର ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଅବିରତ ବହୁଥିବା ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ପ୍ରଭାବରେ ଦୁଇଟି ପୃଷ୍ଠାରେ ପଣ୍ଡିମ ଦିଗକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ସେବୁଡ଼ିକ ଉଚର ନିରକ୍ଷୀୟ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷୀୟ ପ୍ରତିପ୍ରେତ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏକ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତତ ସ୍ଥୋତ ନିରକ୍ଷୀୟ ହୁଏ । ପ୍ରତିପ୍ରେତ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ଥାନାତ୍ମକରିତ ହୋଇଥିବା ଜଳରାଶିକୁ ପୁନର୍ବାର ପୂର୍ବକୁ ବହିଆଣେ । ଏହି ସ୍ଥୋତକୁ ଗୁଯାନା ସ୍ଥୋତ କୁହାଯାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତ ବ୍ରାଜିଲ ନିକଟରେ ଦୁଇଟି ଶାଖାରେ ବିଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ଉଚର ଶାଖାଟି ଉଚର ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତ ଦେଇ ଏହି ମିଳିତ ସ୍ଥୋତର ଏକ ଅଂଶ କାରିବିଯାନ୍ ସାଗର ଓ ମେନ୍ଦିକୋ ଉପସାଗର ମଧ୍ୟରେ ସହି ମିଶି ଏହାର ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧି କରେ । ଏହି ମିଳିତ ସ୍ଥୋତର ଏକ ଅଂଶ କାରିବିଯାନ୍ ସାଗର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଅବଶ୍ୟାଂଶ ଡେଙ୍ଗୁଲିଜଟିକ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଯାହାର ନାମ ଆଷ୍ଟିଲ୍ସ ସ୍ଥୋତ । ମିଷିଏଟି ପ୍ରବେଶ କରେ । ଏବଂ ଜଳ ନିଷାପିତ ହୁଏ ଏବଂ ଆଷ୍ଟିଲ୍ସ ସ୍ଥୋତରୁ ମିଳିତ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ମିଳିତ ସ୍ଥୋତ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ଫ୍ଲୋରିଡା ସ୍ଥୋତ ନାମରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ହାଟେରସ ପ୍ରଶାତାପରେ ଏହି ସ୍ଥୋତ ନିଉଫାରଣଲାଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପସାଗରୀୟ ଧୀର ସ୍ଥୋତ ନାମରେ ପୂର୍ବ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଗ୍ରେଟ ବ୍ୟାକ୍ସ ଉପସାଗରୀୟ ସ୍ଥୋତ ଉଚର ଆଟଲାଷ୍ଟିକ ଧୂରପ୍ରେତ ନାମରେ ପୂର୍ବଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହି ସ୍ଥୋତ ପଣ୍ଡିମା ପବନର (North Atlantic drift) ପ୍ରଭାବରେ ଆସିଯାଏ । ଉଚର ଆଟଲାଷ୍ଟିକ ସ୍ଥୋତ ବ୍ରିଟିଶ ଦ୍ୟାପପୁଞ୍ଜରେ ପହଞ୍ଚିବାପରେ ବିଭିନ୍ନହୋଇ ଗୋଟିଏ ନରଖେ ଉପକୂଳ ଦେଇ ଉଚର ମହାସାଗରକୁ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଦକ୍ଷିଣ ଶାଖାଟି ଶାତଳ କାନାରୀ ସ୍ଥୋତ ନାମରେ ସେନ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଶେଷରେ ଏହା ଉଚର ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତରୁ ମିଶି ଆବର୍ଗଟିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରେ । ସାରଗାସୋ (ଶୈବାଳ) ସାଗର ଏହି ଆବର୍ଗ ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଥାଏ ଯାହାକି ଶୈବାଳପୂର୍ଣ୍ଣ ।

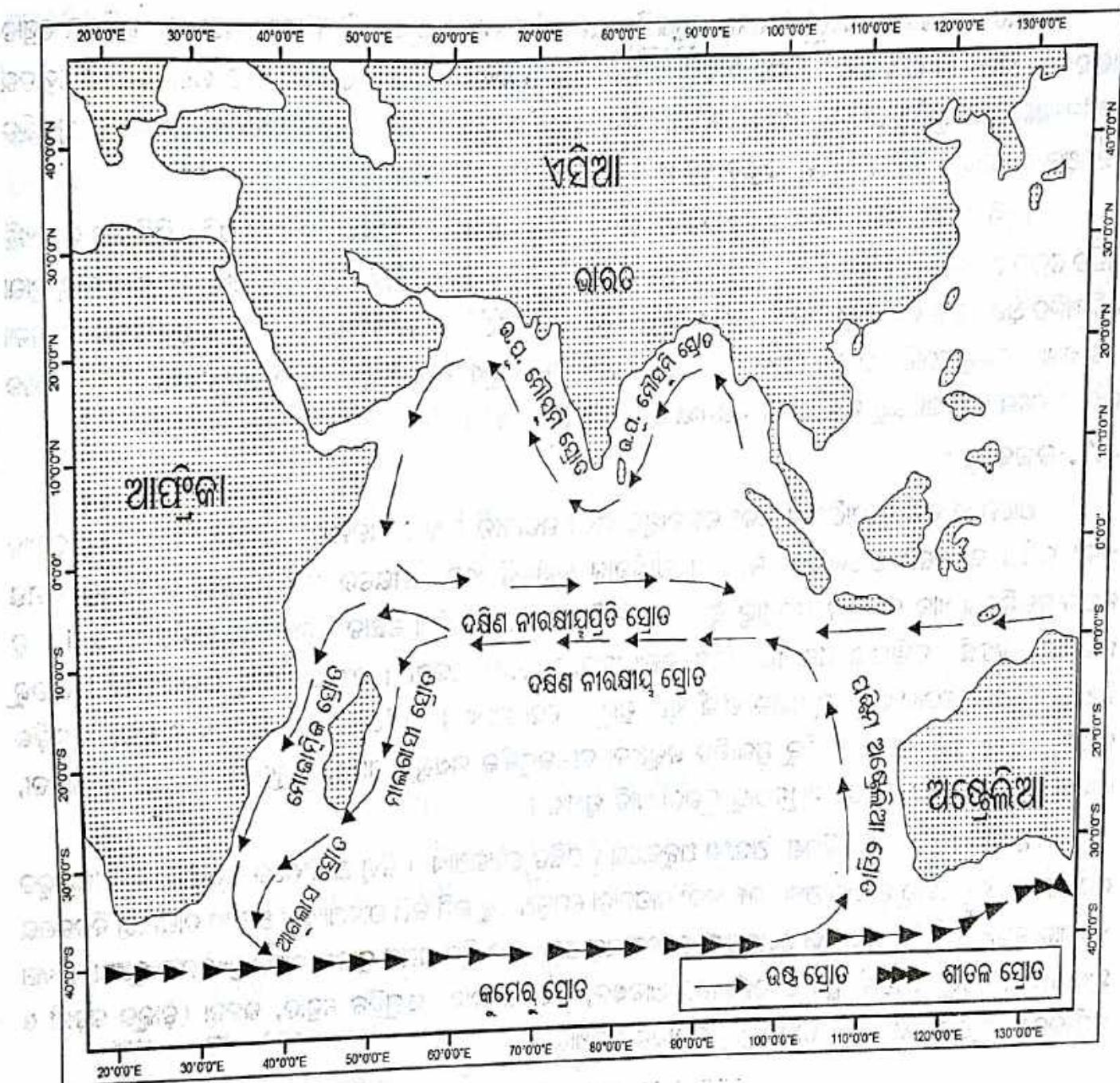
ଦୁଇଟି ଶାତଳ ସ୍ପ୍ରୋଟ ଲାକ୍ରୂଡ଼ର ସ୍ପ୍ରୋଟ ଏଂବଂ ପୁଣ୍ୟନିକାଣ ସ୍ପ୍ରୋଟ ଉଚର ମହାସାଗରରୁ ଆଟଲାଣ୍ଡିକ ମହାସାଗରରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଅଛି । ଲାକ୍ରୂଡ଼ର ସ୍ପ୍ରୋଟ କାନାଡ଼ାର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଉପସାଗରୀୟ ଧୂରସ୍ପ୍ରୋଟ ସହ ମିଳିତ ହୁଏ ଏହି ବୁଜଟି ସ୍ପ୍ରୋଟର (ଗୋଟିଏ ଶାତଳ ଓ ଅନ୍ୟଟି ଉଷ) ମିଳନ ସ୍ଥଳରେ ନିଜପାଉଣିଲାଣ୍ଡ ଉପକୂଳରେ ଘନ କୁହୁଡ଼ି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଏହା ଏଠାରେ ପୃଥିବୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମାଲଧାରା କେନ୍ଦ୍ର ଅବସ୍ଥିତ ।

ଦକ୍ଷିଣ ଆଚାରୀକ ମହାସାଗରରେ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷୟ ସ୍ରୋତ ପଣ୍ଡିମ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ବ୍ରାଜିଲ ଉପକୂଳରେ ଦୁଇଟି ଶାଖାରେ ବିଭିନ୍ନ ହୁଏ । ଉପର ଶାଖାଟି ଉ. ନିରକ୍ଷୟ ସ୍ରୋତ ସହିତ ମିଶିଯାଏ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଶାଖାଟି ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଉପକୂଳରେ ବ୍ରାଜିଲ ସ୍ରୋତ ନାମରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । 35° ଦ. ଅକ୍ଷାଂଶରେ ବ୍ରାଜିଲ ସ୍ରୋତ ପଣ୍ଡିମ ପବନର ପ୍ରଭାବରେ ପୂର୍ବ ଆଡ଼କୁ ବଙ୍ଗାର ପଣ୍ଡିମ ଧର ସ୍ରୋତ ସହିତ ମିଶିଯାଏ । ଉପମାଶ ଅଭିରାପ ଆଡ଼ ପ୍ରବାହିତ ବେଙ୍ଗାଆଲା ଶାତଳ ସ୍ରୋତ ଆମ୍ବୁକାର ପଣ୍ଡିମ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଲା ପରେ ନିରକ୍ଷୟ ସ୍ରୋତ ସହ ମିଶିଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଶାତଳସ୍ରୋତ ଫଳିଯାଏ ସ୍ରୋତ ଦକ୍ଷିଣ ଆମ୍ବୁକାର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ଦକ୍ଷିଣରୁ ଉଭରକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ବ୍ରାଜିଲ ସ୍ରୋତରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ ।

4.6.3 ଭାରତ ମହାସାଗରର ସ୍ରୋତ ସମ୍ପଦ :

ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ଭାରତ ମହାସାଗର ଏକ ଅଞ୍ଚଳ ମହାସାଗର । ଉପରରେ ସ୍ଥଳଭାଗ ଦ୍ୱାରା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ମହାସାଗର ଭଲି ଏହାର ସ୍ରୋତର ଗତି ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର । ଭାରତ ମହାସାଗରର ଉପର ଭାଗରେ ଏହି ମହାସାଗରର ସାମୁଦ୍ରିକ

ପ୍ରୋତ୍ର ଜଟିଲ ସାଧାରଣ ପ୍ରବାହରୁ ବ୍ୟକ୍ତିକୁମ ଦେଖାଯାଏ । ମୌସୁମା ବାୟୁ ସହିତ ତାଳବେଳ ସାମୁଦ୍ରିତ ପ୍ରୋତ୍ର ତା'ର ଦୂର ପଞ୍ଜିବର୍ଷନ କରିଥାଏ । ପଞ୍ଜିବ ପ୍ରାଚୀ ରାଜତ ମହାଯାଗରରେ ଅଧିକ । ଏହାର ଉଚ୍ଚତାରେ ପ୍ରୋତ୍ର ଜଟି ଶ୍ରୀଯୁ ଏବଂ ଶାତ ରତ୍ନରେ ସମ୍ମୁଖରାବେ ବିପରୀତ ଦିଗରେ ହୋଇଥାଏ । ଶାତ ରତ୍ନରେ ଉଚ୍ଚର ନିରକ୍ଷାୟ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷାୟ ପ୍ରୋତ୍ର ପୂର୍ବରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବାହିତ ହୁଅଛି । ନିରକ୍ଷାୟ ପ୍ରତିପ୍ରୋତ୍ର ଏହାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ବହେ । ଜରତ-ପୂର୍ବ ମୌସୁମା ବାୟୁ ଜଳରତ୍ନରୁ ବଜ୍ରୋପସାରର ଦୂର ଦେଇ ଘଣ୍ଠା କଣ୍ଠାର ବିପରୀତ ଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ କରାଏ । ସେହିରକି ଆଗବ ସାରର ଉପକୂଳରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀ କଣ୍ଠାର ବିପରୀତ ଦିଗରେ କଳ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଶାତ ରତ୍ନରେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ଏକ ପ୍ରବଳ ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରୋତ୍ର ବହିବାକୁ ଲାଗେ ଯାହା ଉଚ୍ଚର ନିରକ୍ଷାୟ ପ୍ରୋତ୍ରରୁ ସମ୍ମୁଖରୁରେ ନିରିତ୍ତ କରିଦିଏ । ଏହାର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ମୌସୁମା ବାୟୁର ପ୍ରବଳ ବେଗ ଏବଂ ଉଚ୍ଚର ପୂର୍ବ ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁର ଅନୁପସ୍ଥିତ ଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଏ । ଏହି ସମୟରେ ନିରକ୍ଷାୟ ପ୍ରତିପ୍ରୋତ୍ର ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରୋତ୍ର ଜଟି ଘଣ୍ଠା କଣ୍ଠାର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ଦିଗରେ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଚ୍ଚର ମହାଯାଗରର ଦକ୍ଷିଣ ଅଂଶରେ ରତ୍ନକିତ ପରିବର୍ଷନ ସେତେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ମହାଯାଗରଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୋତ୍ର ପ୍ରବାହ ରକି ଏହା ମଧ୍ୟ ଘଣ୍ଠା କଣ୍ଠାର ବିପରୀତ ଦିଗରେ ହୋଇଥାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷାୟ ପ୍ରୋତ୍ର ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାଯାଗରାୟ ପ୍ରୋତ୍ର ଆଂଶିକ ପ୍ରାଚୀବରେ ପୂର୍ବରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋଜାମିକ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରୋତ୍ର ମୋଜାମିକ ପ୍ରଶାନ୍ତରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଉଷ୍ଣ ମୋଜାମିକ ପ୍ରୋତ୍ର କୁହାଯାଏ ।

ଆହୁରି ଦକ୍ଷିଣକୁ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷାୟ ପ୍ରୋତ୍ର ମାଢାଗାସକାର ଉପକୂଳରେ ବହୁଥିବା ଏକ ଶାଖା ସହିତ ମିଳିତ ହୁଏ । ଏହି ମିଳିତ ପ୍ରୋତ୍ର ଆଚଳାସ ସ୍ମୃତରୂପେ ଜଣା । ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧର ପ୍ରୋତ୍ରରେ ମିଶିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ପ୍ରୋତ୍ର ଉଷ୍ଣ ଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାୟୁ ଦାରା ପରିବାଳିତ ଧର ପ୍ରୋତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ଗତିକରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ତେଲିଆର ଦକ୍ଷିଣ ରାଗରେ ପହଞ୍ଚାଯାଏ । ଏହି ଶାତକ ପ୍ରୋତ୍ରରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଶାଖା ଉଚ୍ଚରକୁ ମୋଡ଼ିଯାଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ତେଲିଆ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରୋତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ତେଲିଆନ ପ୍ରୋତ୍ର ନାମରେ ବଣା । ପରେ ଏହା ଉଚ୍ଚରକୁ ଯାଇ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷାୟ ପ୍ରୋତସହ ମିଶିଯାଏ ।

4.7. ଜଳବାୟୁ :

ଆମେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଣିପାଗ ଏବଂ ଜଳବାୟୁର ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ ଯଥା : ତାପମାତ୍ରା, ଆର୍ଦ୍ରତା, ଚାପ, ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ଏବଂ ବର୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲେ । ପାଣିପାଗ କୌଣସି ଏକ ସମୟରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଉପରୋତ୍ତ ସମସ୍ତ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକର ଏକ ସାମଗ୍ରିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଏ । ପାଣିପାଗ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଉଲାକାରେ ସାମିତ ରହେ । ମାତ୍ର ଜଳବାୟୁ ହେଉଛି ପାଣିପାଗ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ଉପାଦାନର ହାରାହାରି ଅବସ୍ଥା । ହାରାହାରିଠାରୁ ରିନ୍ଦୁତା ମଧ୍ୟ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଏ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ବୃଦ୍ଧତା ଅଞ୍ଚଳ ପାଇଁ ଏହା ପ୍ରଯୁକ୍ତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ପାଣିପାଗ ଏବଂ ଜଳବାୟୁର ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ସମାନ । ମାତ୍ର ଏହି ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅକ୍ଷାଂଶ, ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପରନରୁ ସ୍ଥାନର ଉତ୍ତର, ବାୟୁର ଦିଗ, ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ଥୋତ୍ର, ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଦୂରତା ଆଦି ପ୍ରଧାନ ।

ଅକ୍ଷାଂଶ : ଦୌର ବିକିରଣ ଅକ୍ଷାଂଶ ଅନୁସାରେ ନିଯନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ପୂର୍ବୀକିରଣ ଅପେକ୍ଷାକୁ ଲମ୍ବ ଉବରେ ପଡ଼ୁଥିବାରୁ କ୍ରାତ୍ତୀୟ ଅଞ୍ଚଳ ଉଷ୍ଣ ଏବଂ ତାପମାତ୍ରା ମେରୁଆଢ଼କୁ କମି ଯାଇଥାଏ । ଅକ୍ଷାଂଶ ତାପମାତ୍ରା ବିଚାରଣ ଏବମାତ୍ର କାରଣ ନୁହେଁ । ଯଦି ଏହା ହୋଇଥାନ୍ତା ତେବେ ସମ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନର ତାପମାତ୍ରା ସମାନ ହୁଅଥାଏ । ଏହି ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅଥପାଇଁ ସ୍ଵର ଓ ଜଳବାଗର ଆବଶ୍ୟନ, ପ୍ରବାହିତ ବାୟୁ, ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ଥୋତ୍ର, ଉତ୍ତର (ଢାଳୁର ଗଢାଣି ଓ ପୂର୍ବୀକିରଣ ପଡ଼ୁଥିବା କାଳ) ମଧ୍ୟ ତାପମାତ୍ରାକୁ ପ୍ରବାହିତ କରିଥାନ୍ତି ।

ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପରିନାରୁ ଉଚ୍ଚତା : ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିମ୍ନରୁ ଭୂ-ବିକିରଣ ଦ୍ୱାରା ଗରମ ହୁଏ । ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ନିମ୍ନ ପ୍ରର୍ଥା-ପ୍ରଷ୍ଟକୁ ଲାଗି କରି ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ସବୁଠ ଗରମ । ଉପରକୁ ଉପରକୁ ଗଲେ ତାପମାତ୍ରା କମି କମି ଯାଏ ; ତେଣୁ ବାୟୁ ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯାଏ । ପ୍ରତି 165 ମିଟର ଉପରକୁ ଗଲେ ତାପମାତ୍ରା 1° ସେଲସିଯୁସ କମିଯାଏ । ପର୍ବତ ଉପରିସ୍ଥି ଶୈଳନିବାସଗୁଡ଼ିକ ଯଥା : ଦାର୍ଜିଲିଁ, ଶିମଳା, ଶିଳଙ୍କ ଆଦି ସେଥିପାଇଁ ଥଣ୍ଡା ରହେ ।

ସମ୍ବୁଦ୍ଧତାରୁ ସ୍ଥାନର ଦୂରତା : ସ୍କୁଲଭାଗ ଜଳଭାଗଠାରୁ ଶାୟ୍ର ଗରମ ଓ ଶାୟ୍ର ଥଣ୍ଡା ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଉପରିସ୍ଥି ବାୟୁ ଓ ସ୍କୁଲଭାଗ ଉପର ବାୟୁର ତାପମାତ୍ରାରେ ତାରତମ୍ୟତା ଦେଖାଯାଏ । ଶାତ ରତ୍ନରେ ଏହି ତାରତମ୍ୟତା ଅଧିକ । ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ ଅଧିକ ଗରମ କମିଆ ଥଣ୍ଡା ହୁଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସମ୍ବୁଦ୍ଧତାରୁ ଦୂରରେ ଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳରେ ଅଧିକ ଗରମ ଓ ଶାତ ଦିନେ ଅଧିକ ଥଣ୍ଡା ହୁଏ । ଏପରି ଜଳବାୟୁକୁ ମହାଦ୍ଵିପାଯ ଜଳବାୟୁ ଛୁଟାଯାଏ । ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଚରବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳର ଜଳବାୟୁ ସମଭାବାପନ୍ତ୍ରୁ (equable) ରହେ । ସେଇଥିପାଇଁ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ରତ୍ନରେ ପୂରା ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରୁ ଥଣ୍ଡା ରହେ ଏବଂ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଦେଖାଇଠାରୁ ଅଧିକ ଗରମ ଓ ଥଣ୍ଡା ହୁଏ ।

ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ତ୍ରୋତ : ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ତ୍ରୋତ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନର ତାପମାତ୍ରାକୁ ବହୁ ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ଉଷ୍ଣ ସ୍ତ୍ରୋତ ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧିକରେ ଏବଂ ଶାତକ ସ୍ତ୍ରୋତ ହୁଏକରେ । ଶାତକ ସ୍ତ୍ରୋତର ପ୍ରଭାବ କ୍ରାତୀଯ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ରତ୍ନରେ ଅଧିକ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ, ଦକ୍ଷିଣ ଆସ୍ତିକାର ପଣିମ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ବେଙ୍ଗୁଆଳା ଶାତକ ସ୍ତ୍ରୋତ ଏହାର ତାପମାତ୍ରାକୁ ହୃଦ କରିଥାଏ ।

ଡାଲୁ : ଡାଲୁର ଦିଗ, ଏବଂ ଗଡ଼ାଣି ସୌର ବିକିରଣକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ । ଯେଉଁ ଡାଲୁରେ ସୂର୍ଯ୍ୟକ କିରଣ ପଡ଼େ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ସୌରତାପ ଗ୍ରହଣ କରେ । ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ନପଡ଼ୁଥିବା ଡାଲୁ କମ ସୌରତାପ ଗ୍ରହଣ କରେ । ହିମାଳୟ ପର୍ବତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହୁଏ ।

ଅରଣ୍ୟ : ଅରଣ୍ୟ ଆହୁଦିତ ସ୍ଥାନର ତାପମାତ୍ରା କମ ଓ ରୂପ୍ତ ବାଲୁକାପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ପଥୁରିଆ ସ୍ଥାନରେ ତାପମାତ୍ରା ଅଧିକ ରହେ ।

4.8. ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ ଯାହା ଶିଖିଲେ :

- ଭୂ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଗଠନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭୂ କମ ତରଙ୍ଗ ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ ।
- ଭୂ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ତିନୋଟି ପ୍ରର ଅଛି; ଯଥା : ଭୂବିକ, ମାଧ୍ୟାଳ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ର ।
- ଭୂ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଗରୀରତା ବୃଦ୍ଧିଷହ ତାପ ଓ ଚାପ ଉଭୟ ବୃଦ୍ଧିପାଇଁ ।
- ଭୂ କେନ୍ଦ୍ର କଟିନ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି, କାରଣ ତାପ ଅଧିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଉପରର ତାପ ଏହାକୁ ତରଳିବାକୁ ଦିଏ ନାହିଁ ।
- ଭୂ କେନ୍ଦ୍ରର ଘନତ ସର୍ବାଧିକ । ଏହା ଲୋହ ଓ ନିକେଳରେ ଗଠିତ ।
- ସୀମା ପ୍ରର ସିଆଳ ପ୍ରର ତଳୁ 2900 କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତ ।
- ସିଆଳ ପ୍ରର 50 କି.ମି. ମଧ୍ୟରେ ସାମିତି । ଏହାର ଘନତ ସବୁଠାରୁ କମ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଆଲୁମିନିୟମ ସିଲିକେଟରେ ଗଠିତ ।
- ମୃବିକା ଉଭୟ ଅଣ୍ଜିବିକ ଖଣିକ ଓ ଛେବିକ ପଦାର୍ଥରେ ଗଠିତ ।
- ଶିଳା, ଜଳବାୟୁ, ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଭିଦ, ଭୂ ଉତ୍ତାବଳ ଓ ସମୟ ମୃବିକା ଗଠନ ପାଇଁ ଦାୟୀ ।
- ଶିଳା ତିନି ପ୍ରକାରର - ଆଗ୍ରେସ, ସରାଭୂତ ଏବଂ ରୂପାନ୍ତରିତ ଶିଳା ।

- ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳାକୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିଳା କୁହାଯାଏ ।
- ମୁରିକା ଅକ୍ଷାଂଶ ଅନୁସାରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର - ପେଡ଼ାଲଫର ଓ ପେନୋକାଲ ପେଡ଼ାଲଫର ଆର୍ଦ୍ର ଜଳବାୟୁରେ ଓ ପେଡ଼ୋକଳ ଶୁଷ୍କ ଜଳବାୟୁରେ ମିଳେ ।
- ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଗ୍ୟାସର ସନ୍ଧିଶରେ ଗଠିତ ।
- ଏହାର 5ଟି ପ୍ରର ଅଛି ।
- ସବୁଠାରୁ ନିମ୍ନୀୟର ଟ୍ରପୋଷିଯର । ଏହି ପ୍ରରରେ ପାଣିପାଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମ୍ପତ୍ତି ଘଟଣା ଘର୍ତ୍ତାଏ ।
- ତାପମାତ୍ରା ବୈଶନକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପୃଥିବୀକୁ ପାଞ୍ଚଟି ତାପମଣ୍ଡଳରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ ।
- ଆୟନୋଷିଯର ଦ୍ୱାରା ବେତାର ପ୍ରସାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ।
- ଓଜୋନ ଗ୍ୟାସ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଅତି ବାଇଗଣି ରଶ୍ଵିକୁ ଶୋଷଣ କରି ପୃଥିବୀକୁ ଓ ମାନବ ସମାଜକୁ ରକ୍ଷାକରେ ।
- ବାୟୁର ଓଜନ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଚାପ ପକାଏ । ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପରିନରେ ବାୟୁ ଚାପ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଯାହାକି 1 ରଗ୍ ସେ.ମି. ପରିମିତ ସ୍ଥାନରେ 1.05 କି.ଗ୍ରା. ।
- ତାପମାତ୍ରା, ଭୂ-ଗଠନ, ପକୃତି ଓ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ବଳରେ ବାୟୁ ଚାପ ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ।
- ଭୂ ପୃଷ୍ଠରେ 7ଟି ଚାପବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଯଥା, ନିରକ୍ଷୀୟ ଲୟୁଚାପ ବଳୟ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଗୁରୁଚାପ ବଳୟ (ଉ. ଓ ଦ.), ଉପମେରୁ ଦେଶୀୟ ଲୟୁଚାପ ବଳୟ (ଉ. ଓ ଦ.) ମେରୁଦେଶୀୟ ଚାପ ବଳୟ (ଉ. ଓ ଦ.)
- ଚାପର ତାରତମ୍ୟତା ପବନ ସୃଷ୍ଟିକରେ ।
- ଭୂ ପୃଷ୍ଠ ସହିତ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ବହୁଥିବା ବାୟୁକୁ ପବନ ଓ ଉର୍ଧ୍ବଧ ଗତିକୁ ବାୟୁଷ୍ଵୋତ କୁହାଯାଏ ।
- ବାୟୁ ଚାରି ପ୍ରକାର । ସାମୟିକ, ନିୟତ, ସ୍ଥାନୀୟ ଓ ଆକ୍ଷିକ ।
- ବାଣିଜ୍ୟ, ମେରୁ ଓ ପଣ୍ଡିମା ବାୟୁ ନିୟତ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ, ମୌସୁମୀ ବାୟୁ, ପୁଲ ଏବଂ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ବାୟୁ ସାମୟିକ, ଲୁ, ମିଶ୍ରାଳ, ସ୍ଥାନୀୟ ଏବଂ ବାତାବର୍ତ୍ତ ଆକ୍ଷିକ ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ଉଦାହରଣ ।
- ଆନିମୋମିଟରରେ ବାୟୁ ଗତି ଏବଂ ଉଚ୍ଚତାଭେନ୍ଦ୍ରିୟରେ ବାୟୁର ଦିଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।
- ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଜଳୀୟବାଷର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ଆର୍ଦ୍ରତା କୁହାଯାଏ ।
- ଆର୍ଦ୍ରତା ତିନି ପ୍ରକାରର - ନିରପେକ୍ଷ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏବଂ ଆପେକ୍ଷିକ ।
- ଜଳୀୟବାଷ ଘନୀଭବନ ଦ୍ୱାରା ବର୍ଷଣ ହୁଏ । ଜଳକଣା ତରଳ ଅବସ୍ଥାରେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼ିବାକୁ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଓ ଉତ୍ତେଷ୍ଣ କଟିନ ଓ ତରଳ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ବର୍ଷଣ କୁହାଯାଏ ।
- ବୃଷ୍ଟିପାତ ତିନି ପ୍ରକାରର - ଶୈଳୋଡ଼ଷେପ, ବାତାବର୍ତ୍ତଜନିତ ଓ ପରିଚଳନ ।
- ବୃଷ୍ଟିମାପକ ଯତ୍ନ (Raingauge) ସାହାଯ୍ୟରେ ବୃଷ୍ଟି ପରିମାଣ ମଧ୍ୟାଯାଏ ।
- ପୃଥିବୀର ଆବର୍ଗନ, ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି, ବାୟୁ ପ୍ରବାହ, ତାପମାତ୍ରା, ଘନତ୍ବ, ଲବଣ୍ୟତା ଓ ଚାପର ତାରତମ୍ୟତା ଯୋଗୁଁ ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ତୋତ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।
- ତାପମାତ୍ରା ବୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ତୋତ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର - ଉଷ୍ଣ ସ୍ତୋତ ଓ ଶାତଳ ସ୍ତୋତ ।

- ଉଭର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ନିରକ୍ଷୀୟ ସ୍ଥୋତ, ଉପସାଗରୀୟ ସ୍ଥୋତ, ଉଭର ଆଟଳାଶ୍ରିକ ଧୀର ସ୍ଥୋତ, ହାଜିଲ ସ୍ଥୋତ, ଆଟଳାଶ୍ରିକ ମହାସାଗରର ଉଷ ସ୍ଥୋତ ।
- କାନାରୀ ସ୍ଥୋତ, ଲାହୁଡ଼ର ସ୍ଥୋତ, ବେଙ୍ଗୁଆଳା ସ୍ଥୋତ ଆଦି ଆଟଳାଶ୍ରିକ ମହାସାଗରର ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ ।
- କୁୟଗୋସିଓ, ଉଭର ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରୀୟ ସ୍ଥୋତ – ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରୀୟ ଉଷ ସ୍ଥୋତ ।
- କୁୟଗାଇଲ, କାଲିପର୍ଶିଆ, ପେରୁ ଆଦି ସ୍ଥୋତ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରର ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ ।
- ଉଭର ପୂର୍ବ ମୌସୁମୀ ସ୍ଥୋତ, ସୋମାଳି ସ୍ଥୋତ, ଦକ୍ଷିଣ ପଣ୍ଡିମ ମୌସୁମୀ ସ୍ଥୋତ, ମାଲାଗାସୀ ସ୍ଥୋତ, ମୋଜାମିକ ସ୍ଥୋତ, ଆଗୁଲାସ୍ ସ୍ଥୋତ, ପଣ୍ଡିମ ଅଷ୍ଟୁଳିଆ ସ୍ଥୋତ ଭାରତ ମହାସାଗରର ସ୍ଥୋତ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା :

ପ୍ର ୧ | ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(i) ବାସାଲଟ ଏକ ----- ଶ୍ରେଣୀର ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା ।

(ii) ଗ୍ରାନାଇଟ ଏକ ----- ଶ୍ରେଣୀର ଆଗ୍ରେୟ ଶିଳା ।

(iii) ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ----- ଗୋଟି ଷ୍ଟରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

(iv) ପୃଥିବୀକୁ --- ଟି ତାପମଣ୍ଡଳରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

(v) ସମୁଦ୍ର ପରନରେ ପ୍ରତି ବ.ସେ. ପରିମିତ ସ୍ଥାନରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଚାପ ----- କି.ଗ୍ରା. ।

(vi) 1000 ମିଲିବାର ----- ସେ.ମି. ପାରଦ ପ୍ରମାଣ ଉଚ୍ଚତା ସହ ସମାନ ।

(vii) ଆନିମୋମିଟର ସାହାଯ୍ୟରେ ବାୟୁର ----- ମଧ୍ୟାୟାଏ ।

ପ୍ର ୨ | ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନ ନିମନ୍ତେ ଚାରିଗୋଟି ଲେଖାଏ ସମ୍ଭାବିତ ଉଭର ଦିଆଯାଇଛି । ସେଥିମଧ୍ୟ ଠିକ୍କିକୁ ବାଛି ଲେଖ ।

(i) କେଉଁଟି ଏକ ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ ?

(a) କୁୟଗୋସିଓ (b) ପେରୁ (c) ହାଜିଲ (d) ଉପସାଗରୀୟ

(ii) କେଉଁଟି ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରର ସ୍ଥୋତ ନୁହେଁ ?

(a) କୁୟଗୋସିଓ (b) ଉପସାଗରୀୟ (c) କୁୟଗାଇଲ (d) ଓଖଟାଙ୍ଗ

(iii) ନିମ୍ନ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ଉଷ ସ୍ଥୋତ ----- ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

(a) ପୂର୍ବ (b) ପଣ୍ଡିମ (c) ଉଭର (d) ଦକ୍ଷିଣ

(iv) ଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଷାଂଶର ଶାତଳ ସ୍ଥୋତ ----- ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

(a) ଉଭର (b) ଦକ୍ଷିଣ (c) ପୂର୍ବ (d) ପଣ୍ଡିମ

(v) କେଉଁଟି ଏକ ଜଳବାୟୁର କାରକ ନୁହେଁ ?

(a) ଅକ୍ଷାଂଶ (b) ଉଚ୍ଚତା (c) ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ଥୋତ (d) ବୃଷ୍ଟିପାତ

ପ୍ରମାଣିତ ଲେଖ - ।

- (a) ସାଧାରଣ ତାପ ବିଲୋପନ (b) ଶିଳା (c) ଜଳବାୟୁ (d) ଟର୍ମାଡୋ
 (e) ନିରକ୍ଷାୟ ଶାତ ବଳୟ (f) ଶୈଳୋଡ଼କ୍ଷେପ ବୃଦ୍ଧି (g) ନିଗପେକ୍ଷ
 ଆର୍ଦ୍ରତା (h) ମୌସୁମାବାୟୁ (i) ଚରମ ଭାବାପନ୍ତି ଜଳବାୟୁ

ପ୍ର ୪ । ନିମ୍ନୋତ୍ତ ଉଚ୍ଚଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ କି ଭୁଲ ଲେଖ ।

- (a) ବାସୁମଣ୍ଡଳରେ ଉପରକୁ ଉପରକୁ ତାପମାତ୍ରା ଓ ଚାପ ବଢ଼ିବଢ଼ି ଯାଏ ।
  - (b) ପୃଥିବୀର ଅର୍ଥଗତର ତାପମାତ୍ରା ଛୁ-ପୃଷ୍ଠାରୁ କେନ୍ଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କମି କମି ଯାଏ ।
  - (c) ବିଷ୍ଣୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ପରିଚଳନ ବୃକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ ।
  - (d) ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଦୂରରେ ଥିବା ସ୍ଥାନରେ ସମଭାବାପନ୍ତ ଜଳବାୟୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।
  - (e) ମିଶ୍ରାଳ ଏକ ଉଷ ସ୍ଥାନାୟ ବାୟୁ ।
  - (f) ବାତାବର୍ଷିଗ କେନ୍ଦ୍ରରେ ବାୟୁ ଚାପ ଅନୁକ୍ରମ ଥାଏ ।

4.9. ପରିଭାଷା :

- ସିଆଲ : ସିରିକନ୍ ଓ ଆଲୁମିନିୟମର ଗାସାପନିକ ଯୌଗିକ ସମାହାରରେ ଗଠିତ ଭୂଭକ୍ର ଉପର ପ୍ରରାପ କରିଛି ।
  - ମୃଗିକା : ବୁର୍ଜାଭୂତ ଶିଳାରେଣୁ ସ୍ଥିତ ଜଳ-ଏ-ବିଭିନ୍ନ କେବଳ କ୍ଷୟାଂଶୁ ମିଶି ଭୂପୃଷ୍ଠ ଉପରେ ଥିବା ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଚଳା ପ୍ରରାପ ।
  - ବାୟୁମଣ୍ଡଳ : ପୃଥିବୀକୁ ଘେରି ରହିଥିବା ଜ୍ୟୋତିଷ ପ୍ରରାପ ।
  - ସାଧାରଣ ତାପ ବିଲୋପନ : ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ପ୍ରତି 165 ମିଟର ଉଚ୍ଚତାରେ, 0° ସେଲସିଯୁସ ତାପମାତ୍ରା ହାସର ହାରକୁ ସାଧାରଣ ତାପ ବିଲୋପନ କୁହାଯାଏ ।
  - ନିରକ୍ଷୀୟ ଶାତ ବଳୟ : ନିରକ୍ଷୀୟ ମଣ୍ଡଳରେ କାନ୍ଦୁ ଉର୍ଦ୍ଦ୍ଵଗାୟୀ ହେଉଥିବାରୁ ବାୟୁର ଶାୟିତ ଗଢି ପ୍ରାୟ ନଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଶାତ ବଳୟ କୁହାଯାଏ ।
  - ନିୟତ ବାୟୁ : ବର୍ଷାରା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିଗରେ ବହୁଥିବା ବାୟୁ ।
  - ସମୁଦ୍ର ବାୟୁ : ଦିନବେଳା ସମୁଦ୍ରର ସ୍ତରଭାଗ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବା ବାୟୁ ।
  - ହରିକେନ୍ : ପଣିମ ଭାରତୀୟ ଦ୍ୱାପପୁଞ୍ଜର କାରିବିଯାନ୍ ପାଗରେ ସଂଘର୍ତ୍ତିତ ହେଉଥିବା ବାତାବର୍ଷ ।
  - ଚର୍ଣ୍ଣାଡ୍ରୋ : ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ତଥା ଭୟକ୍ଷର କ୍ରାତୀୟ ବାତାବର୍ଷ ।
  - ସ୍ଥାନୀୟ ବାୟୁ : ସମୟାନ୍ତ୍ରାଗେ ସାମିତ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାହିତ ଭଷ କିମ୍ବା ଶାତଳ ବାୟୁ ।
  - ସ୍ଵଳ ବାୟୁ : ଜାତି ବେଳା ସ୍ଵଳଭାଗରୁ ସମୁଦ୍ର ଆଡ଼କୁ ବହୁଥିବା ବାୟୁ ।
  - ଆର୍ଦ୍ରତା : ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଜଳୀୟବାଷର ଅବସ୍ଥା ।

- **ନିରପେକ୍ଷ ଆର୍ଦ୍ରତା :** ବାସୁମଣ୍ଡଳରେ ଏସ ଘନ ସେ.ମି. ବିଶିଷ୍ଟ ବାୟୁରେ ତଥା ଜଳାଯୁ ବାସର ପରିମାଣ ।
- **ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁ :** ବାସର ଆପେକ୍ଷିକ ଆର୍ଦ୍ରତା 100 ପ୍ରତିଶତ ହେଲେ ତାହାକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ ।
- **ପୃଷ୍ଠାସ୍ରୋତ :** ନିମ୍ନ ଅକ୍ଷାଂଶ୍ରୀ ଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଷାଂଶୀ ଆଢ଼କୁ ସମ୍ବୂଦ୍ଧ ପୃଷ୍ଠରେ ବହୁଥିବା ସ୍ରୋତ ।
- **ଧୀର ସ୍ରୋତ :** ସ୍ରୋତର ଗତି ଧୀର ହୋଇଥିଲେ ତାହାକୁ ଧୀର ସ୍ରୋତ ବା drift କୁହାଯାଏ ।

4.10. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା ପ୍ରଶ୍ନର ଭରର :

ପ୍ର ୧ | (i) ନିସ୍ରବକ (ii) ଅର୍ଦ୍ଧଭେଦୀ (iii) 5 (iv) (v) 1.05 (vi) 75 (vii) ବେଗ ।

ପ୍ର ୨ | (i) ପେରୁ (ii) ଉପସାଗରୀୟ (iii) ପୂର୍ବ (iv) ପୂର୍ବ (v) ବୃକ୍ଷିପାତ

ପ୍ର ୩ | (a) ସାଧାରଣ ତାପ ବିଲୋପନ - ପ୍ରତି 165 ମିନେ ଉଚିତରେ ତାପମାତ୍ରାରେ 1° ସେଲସିଯସ୍ଟ ହ୍ରାସକୁ ସାଧାରଣ ତାପ ବିଲୋପନ କୁହାଯାଏ ।

(b) ଶିଳା - ଖଣିକର ସନ୍ଧିଶ୍ରଣରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଉପାୟରେ ସୃଷ୍ଟି ପଦାର୍ଥ ।

(c) ଜଳବାୟୁ -କୌଣସି ଏକ ବୃଦ୍ଧ ଅଞ୍ଚଳର ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ପାଣିପାଗ ସମ୍ବାଦ ଉପାଦାନର ହାରାହାରି ଅବସ୍ଥାକୁ ଜଳବାୟୁ କୁହାଯାଏ ।

(d) ଚର୍ଷାଡ୍ରୋ - ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓ ଉତ୍ସକର ବାତାବର୍ଗ ।

(e) ମୌସ୍ତମୀ ବାୟୁ - ରତ୍ନ ଅନୁସାରେ ପରଷରର ବିପରୀତ ଦିଗରେ ବହୁଥିବା ସାମୟିକ ବାୟୁ ।

(f) ଚରମ ଭାବାପନ୍ତ୍ର ଜଳବାୟୁ - ସମ୍ବ୍ରତାରୁ ଦୂରରେ ଥିବା ସ୍ଥାନ ଯେଉଁଠି ଅତ୍ୟଧିକ ଗରମ ଓ ଅତ୍ୟଧିକ ଥଣ୍ଡା ଅନୁଭୂତ ହୁଏ; ସେଇନି ଜଳବାୟୁକୁ ଚରମ ଭାବାପନ୍ତ୍ର ଜଳବାୟୁ କୁହାଯାଏ ।

ପ୍ର ୪ | (a) ଭୁଲ (b) ଭୁଲ (c) ଠିକ (d) ଭୁଲ (e) ଭୁଲ

4.11. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚି :

1. ସାହୁ, ରାୟ, ପୃଷ୍ଠି - ଭୂ ବର୍ଣ୍ଣନା

2. Bhatal and Sharma - Ocean Geography for Geographers

3. Tika R.N. - Physical Geography

4. Physical Geography : NCERT Publication

5. ପ୍ରଧାନ, ଦାସଗୁପ୍ତା ଏବଂ ପଙ୍କନାୟକ - ଭୂଗୋଳ ଶରକୋଷ

6. ସାହୁ, ମହାନ୍ତି, ଦାଶ - ପ୍ରାକୃତିକ ଭୂଗୋଳ

7. Geography : Published by Odisha State Bureau of Text Book Preparation and Production, Bhubaneswar.

5. ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ମାନବ ସମ୍ବଳ

ଗଠନକ୍ରମ

- 5.0 ଉପକ୍ରମ
- 5.1 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
- 5.2 ସମ୍ବଳ ଓ ଏହାର ପ୍ରକାର ଭେଦ
- 5.2.1 ସମ୍ବଳ କ'ଣ ?
- 5.2.2. ଏହାର ପ୍ରକାର ଭେଦ
- 5.3 ସମ୍ବଳ ଓ ପରିସ୍ଥାନ
- 5.3.1 ପରିସ୍ଥାନର କାରକ
- 5.3.2. ପରିସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.4 ମାନବ ସମ୍ବଳ
- 5.5 ମାନବ ସମ୍ବଳ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳ
- 5.6 ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.6.1 ମୃତ୍ତିକା ସମ୍ବଳ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.6.1.1 ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷକଗୁଡ଼ିକର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ
- 5.6.2.2 ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷଣର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.6.2. ଜଳ ସମ୍ବଳ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.6.2.1 ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣର କାରଣ
- 5.6.2.2 ପରିବେଶ ଉପରେ ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରଭାବ
- 5.6.2.3 ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.6.3. ଜଗଳ ସମ୍ବଳ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.6.3.1 ଜଗଳ କ୍ଷୟର କାରଣ
- 5.6.3.2 ଜଗଳ ଧୂପର କୁପରିଶାମ
- 5.6.3.3 ଜଗଳ ଅବକ୍ଷୟର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.7. ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ
- 5.7.1 ଜଳ ଆଇନ
- 5.7.2. ବାୟୁ ଆଇନ
- 5.7.3 ଜଗଳ ସୁରକ୍ଷା ଆଇନ
- 5.8 ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ଆଇନ
- 5.8.1 ଆଇନ ପ୍ରଣୟନର ଆବଶ୍ୟକତା

- 5.8.2. କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ କ୍ଷମତା
- 5.8.3. ରାଜ୍ୟ ପରିଷଦର କ୍ଷମତା
- 5.8.4. ପରିଷଦର ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କ୍ଷମତା
- 5.9. ଏହି ଏକକରୁ କ'ଣ ଶିଖିଲେ
- 5.10. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉରର
- 5.11. ଏକକ ସମଳିତ ପ୍ରଶ୍ନବଳୀ
- 5.12. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୁଷ୍ଟକ ସୂଚି

5.0. ଉପକ୍ରମ :

ପୃଥିବୀର ଉପରି, ଜୀବଜଗତ ପାଇଁ ବିଶ୍ୱ ବୃଦ୍ଧିଶର ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ଉପହାର । ଜୀବଜଗତର ସ୍ଥିତି ଓ ଗୁଣାମ୍ବନମାନର ବିକାଶ ପୃଥିବୀର ବାହ୍ୟ ପରିବେଶ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପରିବେଶ ଉପରେ ସମ୍ମୂର୍ଦ୍ଦ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ପରିବେଶ କହିଲେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ, ମାନବୀୟ ପରିବେଶ, ଜୈବିକ ପରିବେଶ ଓ ଅଜୈବିକ ପରିବେଶ, ସୌରଶକ୍ତି ଉତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ପରିବେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପାଦାନ ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳ ଯଦ୍ୟାଗା ପରିବେଶ ସନ୍ତୁଳିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଛି ।

ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଯେତେବେଳେ ମାନବ ଜାତି ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରାକୃତି କୋଳରେ ବିଚରଣ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଚାଷବାସ କରିବା ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ବସବାସ କଲା, ସେତେବେଳେ ପରିବେଶକୁ ତା'ର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପରିବେଶର ସନ୍ତୁଳନ ବିରିତିବାରେ ଲାଗିଲା । ଜଳବାୟୁର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଲା । ମାନବ ଜାତି ଅନାବଶ୍ୟକତାବେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ଶିଷ୍ଟ, କୃଷି, ସହରାକରଣ, ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧି, ଖାଦ୍ୟ ଓ ଆବଶ୍ୟକତାର ବୃଦ୍ଧିଯୋଗ୍ରୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳକୁ ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ଶୋଷିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଫଳସ୍ଵରୂପ, ବାୟୁ, ଜଳ ଓ ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷିତ ହେଲା ଏବଂ ତାହା ଉତ୍ସବ ମାନବ ଜାତି ଓ ପ୍ରାଣୀ ଜଗତ ଉପରେ କୁ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଲା । ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ସତ୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକ ପରିବେଶର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ, ପ୍ରଦୂଷଣର କାରଣ ଓ ନିରାକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନତା ହାସଳ କରିବା ସହ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତଥା ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରାଗଲା ।

ଏହି ପାଠରେ ସମଳ (Resource)ର ଅର୍ଥ, ସମଳର ପ୍ରକାର ଭେଦ, ପରିସ୍ଥିତି (Habitat) ଓ ସମଳର ସମ୍ବନ୍ଧ, ମାନବ ସମଳ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ଏତଦ୍ଵିନ୍ତି ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳର ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ପ୍ରଦୂଷଣ ନିରାକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଷ୍ଣୁତତାବେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

5.1. ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ପଢିପାରିବା ପରେ

- ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସମଳ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇପାରିବ ଓ ଜୀବଜଗତ ପାଇଁ ସମଳର ଆବଶ୍ୟକତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ହେବ ।
- ପରିସ୍ଥିତିର ସଂରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇପାରିବ ।
- ମାନବ ସମଳ ଓ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ବୁଝିବା ସହ ଆବଶ୍ୟକୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରିବ ।
- ଜଳ, ବାୟୁ ଓ ଜଙ୍ଗଳ ସମଦର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରିବ ।
- ସମଳର ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବା ଆଜନକାନୁନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅବଗତ ହେବା ସହ ସଚେତନତା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତି କରାଯାଇପାରିବ ।

ସମ୍ବଲ ଓ ଏହାର ପ୍ରକାର ଭେଦ

5.2.1 ସମ୍ବଲ କ'ଣ ?

ସମ୍ବଲ ମାନବ ସମାଜର ହିତ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ସାଧାରଣ ଜାବେ ସମ୍ବଲ କହିଲେ ସାମଗ୍ରୀ, ଅର୍ଥ, ସେବା, ବସ୍ତୁ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପକରଣର ଆବଶ୍ୟକତା ଭିତିକ ପରିବର୍ତ୍ତତ ଶୁଣାବଳୀକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତତ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ବସ୍ତୁ, ସେବା ଉପରୋଗ୍ୟ ହୁଏ ଓ ସେବୁଣ୍ଡିକର ସାମିତତା ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ସମ୍ବଲର ଲାଭାଶ ମାନବ ସମାଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ଏବଂ ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରିବା ସହ ସେମାନଙ୍କର ଅଭାବ ମେଘାଇବା ଦିଗରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ସମ୍ବଲର ଲାଭାଶ ମାନବ ସମାଜର ସୁଖ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ଏବଂ ସମ୍ବଲ ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରିବା ସହ ସେମାନଙ୍କର ଅଭାବ ମେଘାଇବା ଦିଗରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।

ମାନବୀୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମ୍ବଲ ପ୍ରକୃତିରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଯାହାକି ମନୁଷ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଅଭାବର ପରିଚ୍ଛ୍ଵ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଜୈବିକ ଓ ଅର୍ଜେବିକ ସହୃଦୟନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମ୍ବଲ ଜୀବଜଗତର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିଥାଏ । ଆର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମ୍ବଲକୁ ବସ୍ତୁ, ସେବା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପକରଣ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ଯାହାକି ମନୁଷ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଅଭାବ ପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଅର୍ଥନୀତି ଅଧ୍ୟୟନ କହିଲେ ସାମିତ ସମ୍ବଲର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାର ସମ୍ବର୍ତ୍ତତ ଝାରି ବୁଝାଯାଏ ।

ପ୍ରଫେସର ଜିମ୍ରିରମାନଙ୍କ ମତରେ “ସମ୍ବଲ ହେଉଛି ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଯାହା ଶେଷରେ ଏକ ଦରକାରୀ ପରାର୍ଥରେ ପରିଣାମ ହୁଏ ।” (Prof. Zimmermann defines resources as a means of attaining given ends”) । ଜାବ ମତରେ ସମ୍ବଲର କେବଳ ସ୍ଥିତି ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ବରଂ ସେବୁଣ୍ଡିକର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ନିଯୋଜନ ଉପରେ ସମ୍ବଲର ଆଖ୍ୟା ନିର୍ଭର କରୁଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ, ଜଳ, ପବନ, ଅଗଣ୍ୟ ସମ୍ବଲ ଉତ୍ସାଦି ମନୁଷ୍ୟର ଉପକାରରେ ଆସୁଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ସମ୍ବଲ କୁହାଯାଏ । ପେଣ୍ଟ୍ରୋଲିୟମ ଆମ ପାଇଁ ସମ୍ବଲ ଏବଂ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ମାନବ ସମାଜରେ ଅଧିକ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାକ୍-ଆଇହାସିକ ଯୁଗର ମନୁଷ୍ୟକ ପାଇଁ ପେଣ୍ଟ୍ରୋଲିୟମ ସମ୍ବଲରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଉନଥିଲା । କାରଣ ସେମାନେ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଜାଣିନଥିଲେ । କେବଳର ବେଳାହିରେ ମୋନାଜାଇଟ ବାଲି ଆମ ପାଇଁ ହଠାତ୍ ସମ୍ବଲରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଲା, ଯେତେବେଳେ ବାଲିରେ ମୂଲ୍ୟବାନ ଥୋରିଯମ ଥିବାର ସନ୍ଧାନ ବୈଷ୍ଣାନିକମାନେ ପରାକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଜାଣିପାରିଲେ ।

କୌଣସି ସାମିତ ଗଛିତ ବସ୍ତୁ ଓ ସାମଗ୍ରୀ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ମାଧ୍ୟମରେ ଯଦି ମାନବ ସମାଜର ଉପକାର ସାଧନ କରେ, ତେବେ ତାହାକୁ ସମ୍ବଲ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ସମ୍ବଲର ମୁଖ୍ୟ ଶୁଣାବଳୀକୁ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- ଆବଶ୍ୟକତା କିମ୍ବା ଉପଯୋଗିତା (Utility)
- ସାମିତତା (Limited availability)
- ଉପରୋଗ୍ୟ ପାଇଁ ସାମର୍ଥ୍ୟତା (Potential for depletion or consumption)

5.2.2 ସମ୍ବଲର ପ୍ରକାର ଭେଦ :

ସମ୍ବଲକୁ ଏହାର ଉପରି, ବିକାଶ ସ୍ତର ଓ ନବୀକରଣ ଯୋଗ୍ୟତା ଆଦି ଭିତିରେ ବିଭିନ୍ନ ଜାଗରେ ବିଭାଗୀକରଣ କରାଯାଇଛି ।

(କ) ଜୈବ ଏବଂ ଅଜୈବ ସମ୍ବଲ (Biotic and Abiotic Resources) : ଯେଉଁ ସମ୍ବଲଗୁଡ଼ିକର ଜାବନୀ ଶକ୍ତି ଅଛି ଏବଂ ବଂଶ ବିପ୍ରାର କରିବାର କ୍ଷମତା ଅଛି, ତାହାକୁ ଜୈବ ସମ୍ବଲ (Biotic Resource) କୁହାଯାଏ । ଉଦ୍‌ଦେଖଣ ଶକ୍ତି ଅଛି ଏବଂ ବଂଶ ବିପ୍ରାର କରିବାର କ୍ଷମତା ଅଛି, ତାହାକୁ ଜୈବ ସମ୍ବଲ (Biotic Resource) କୁହାଯାଏ ।

ସବୁପାଇଁ : ଅଗଣ୍ୟ, ବନ୍ୟ ଏବଂ ଶୁଣାବଳୀତ ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, ସରାସୂପ ଏବଂ ମାସ୍ୟ ଆଦି ଏହି ସମ୍ବଲର ଅତିର୍ଭୁତ ।

ଯେଉଁ ସମଳଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଜୀବ ବା ଜଡ଼ବସ୍ତୁ (Inanimate) ଏବଂ ନବୀକରଣ ପାଇଁ ଅଯୋଗ୍ୟ କିମ୍ବା କୁହାୟାଏ । ତାହାକୁ ଅଜୀବ ସମଳ (Aboitic Resource) କୁହାୟାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ : ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଶିଳା, ମୃତ୍ତିକା, ଖଣ୍ଡିକ ପଦାର୍ଥ, ସୁନା, ରୂପା ଜ୍ଞାନ୍ୟାଦି ।

(ଖ) କ୍ଷୟଶାଳ ଏବଂ ଅକ୍ଷୟ ସମଳ (Exhaustible and Inexhaustible Resources) : ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ କିମ୍ବା ଖଣ୍ଡିକ ପଦାର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ଲାଗୁଛି ଏବଂ ଥରେ କ୍ଷୟ ହେଲେ ପୁନର୍ବାର ମିଳିବା କଷକର, ତାହାକୁ କ୍ଷୟଶାଳ ସମଳ (Exhaustible) କୁହାୟାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ, ଲୁହାପଥର, କୋଇଲା, ଖଣ୍ଡିକ ତୌଳ ଜ୍ଞାନ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖିଯୋଗ୍ୟ ।

ଯେଉଁ ସମଳଗୁଡ଼ିକ ପୁନଃ ପ୍ରସ୍ତୁତି କିମ୍ବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ମାଧ୍ୟମରେ ନବୀକରଣଯୋଗ୍ୟ, ତାହାକୁ ଅକ୍ଷୟ ସମଳ (Inexhaustible Resources) କୁହାୟାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ-ଶୌରଣ୍ଡି, ବାୟୁ, ଜଳ, ଜୁଆର, ଶକ୍ତି, ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ, ଅରଣ୍ୟ ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ମାନବ ସମଳ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

(ଗ) ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଏବଂ ବିକଶିତ ସମଳ (Potential and Developed Resources) : ଯେଉଁ ସମଳ ଅଦ୍ୟବନ୍ଧ ବ୍ୟବହାର ହୋଇନାହିଁ ଏବଂ ଉଚିଷ୍ଟ ବଂଶଧର ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ଗନ୍ଧାରରେ ଗଛିତ ଅଛି, ତାହାକୁ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସମଳ (Potential Resources) କୁହାୟାଏ । ଚିରତୁଷ୍ଟାରାହୁନ୍ତ ଆର୍ଦ୍ଦାର୍କଟିକା ମହାଦେଶର ବରପ ପ୍ରତି ନିମ୍ନରେ ପ୍ରତ୍ୱର ପରିମାଣର ଆହୁତ୍ସାରର କୋଇଲା ଗଛିତ ଅଛି । ଉଚିଷ୍ଟ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ଏହାହିଁ ହେଉଛି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସମଳ ।

ଲୁହାପଥର, କୋଇଲା, ଚାନ୍ଦିପଥର, ବକ୍ଷାଇଟ, ମାଙ୍ଗାନିକ୍ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପଶୁ ଏବଂ ମହ୍ୟ ସମଦର ଯେତିକି ଅଂଶ ନିଜର ବ୍ୟବହାରରେ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଉଛି, କେବଳ ସେତିକି ଅଂଶକୁ ବିକଶିତ ସମଳ ବୋଲି ଧରାୟାଏ ।

(ଘ) ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳ, ମାନବ ସମଳ ଓ ପୁଣି ସମଳ (Natural, Human and Capital Resources)

ଯେଉଁ ସମଳଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତିରୁ ମିଳିଥାଏ, ତାକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳ କୁହାୟାଏ । ପ୍ରକୃତିରୁ ମିଳୁଥିବା ମୃତ୍ତିକା, ଜଳ, ବୃକ୍ଷ, ଖଣ୍ଡିକ ସମଦ ଜ୍ଞାନ୍ୟାଦିକୁ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ମେଘାଇବା ପାଇଁ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ ଜନିଷ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରେ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳ କୁହାୟାଏ ।

ଜନସଂଖ୍ୟା ହିଁ ମାନବ ସମଳର ଆଧାର । ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆବଶ୍ୟକତା ମେଘାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମାନବ ସମାଜର ଅବଶ୍ୟକତା ଓ ଅଭାବ ପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ଉପ୍ରାଦନ କରନ୍ତି କିମ୍ବା ସେବା ଯୋଗାଦି, ସେହିମାନଙ୍କୁ ମାନବ ସମଳ କୁହାୟାଏ ।

ଯେଉଁ ସମଳ ସଂଖ୍ୟା : ଯତ୍ପାତି, କୋଠାବାତିକୁ ଆଧାର କରି ଉପ୍ରାଦନକାରୀ ଅନ୍ୟଙ୍କୁ ସେବା ଓ ଦ୍ରବ୍ୟ ଯୋଗାରଥାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପୁଣି ସମଳ (Capital Resources) କୁହାୟାଏ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ - ୧

ତୁମ ଘରେ କିମ୍ବା ବିଦ୍ୟାଲୟରେ ଉପଲବ୍ଧ ସାମଗ୍ରୀ / ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷକୁ

ନିମ୍ନମନ୍ତେ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କର ।

ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳ (Natural Resources)

ମାନବ ସମଳ (Human Resources)

ପୁଣି ସମଳ (Capital Resources)

(c) ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଓ ସ୍ଥାନୀୟ ସମ୍ବଲ (Ubiquitous & Local Resources) : ଯେଉଁ ସମ୍ବଲ ଏକ ସମୟରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଉପଳବ୍ଧ ହୋଇ ଜୀବଜଗତର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରେ, ତାକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ' (Ubiquitous) ସମ୍ବଲ କୁହାଯାଏ । ଯଥା - ବାୟୁ, ଆଲୋକ, ଜଳ ।

ଯେଉଁ ସମ୍ବଲ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ଉପଳବ୍ଧ ହୁଏ, ତାକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ସମ୍ବଲ କୁହାଯାଏ । ଯଥା - ଖଣ୍ଡିଜ ଦ୍ରବ୍ୟ, ଜ୍ଞାଦ୍ୟଶବ୍ଦ୍ୟ ଜତ୍ୟାଦି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା-୧

ଠିକ୍ ଉଚ୍ଚ ପାଖେ ଓ ଭୁଲ ଉଚ୍ଚ ପାଖେ ଓ ଚିହ୍ନ ଦିଆ ।

- ସରୀସୃପ ଏକ କ୍ଷୟଶାଳ ସମ୍ବଲ ।
- ମସ୍ୟସମଦ ବିକଶିତ ସମ୍ବଲ ମଧ୍ୟରେ ଅତର୍ଜୁକ ।
- ବିରିନ୍ଦ ପ୍ରକାର ଶିଳା ଓ ଖଣ୍ଡିଜ ପଦାର୍ଥକୁ ଥାକେବ ସମ୍ବଲ କୁହାଯାଏ ।
- ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଓ ଜଳ କ୍ଷୟଶାଳ ସମ୍ବଲ ମଧ୍ୟରେ ଅତର୍ଜୁକ ।
- ମଣିଷ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ ବିରିନ୍ଦ ଯନ୍ତ୍ରପାତିକୁ ମାନବ ସମ୍ବଲ କୁହାଯାଏ ।
- ମାନବ ସମ୍ବଲ ଅକ୍ଷୟ ସମ୍ବଲ ମଧ୍ୟରେ ଅତର୍ଜୁକ ।
- କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ ଲଙ୍ଗଳ, ପ୍ରାକୃତକୁ ପୁଣି ସମ୍ବଲ କୁହାଯାଏ ।

5.3 ସମ୍ବଲ ଓ ପରିସ୍ଥାନ : ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବଜଳ୍ବୁ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ, ପରିସ୍ଥିତି ଓ ପରିବେଶରେ ବସବାସ କରିଥାନ୍ତି । ଜଳରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ସ୍ଵଳଭାଗରେ ରଖିଲେ ସେମାନଙ୍କର ବଞ୍ଚିବା ଯେମିତି କଷ୍ଟକର ହୋଇପଡ଼େ, ସ୍ଵଳଭାଗରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ପ୍ରାଣୀ କିମ୍ବା ଜୀବନପୂର୍ବୁ ଜଳ ଭାଗରେ ରଖିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ବଞ୍ଚିବା ମଧ୍ୟ ସେତିକି କଷ୍ଟକର ହୋଇପଡ଼େ । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବଜଳ୍ବୁ ବଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମ୍ବଲ ଆବଶ୍ୟକ କରେ । ଯେଉଁଥିରେ ସେମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ୍ୟପେଯ ଓ ବଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପାଦାନ ସହଜରେ ମିଳିପାରୁଥିବ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ-୨

ତୁମେ ଜୀବିଥିବା ବା ଦେଖୁଥିବା ଜୀବଜଳ୍ବୁ କେହିଁ ସମ୍ବଲ ଆଧାରିତ
ପରିବେଶରେ ଅଧିକ ବସବାସ କରନ୍ତି ଲେଖ ।

ଜଳୀୟ ସମ୍ବଲ ପରିବେଶ	ସ୍ଵଳୀୟ ସମ୍ବଲ ପରିବେଶ	ବାୟୁବାୟ ସମ୍ବଲ ପରିବେଶ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ନିଜର ବଞ୍ଚିବାର ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିବା ସହ ବଞ୍ଚିତ୍ୱାକୁ ଓ ବଂଶବୃଦ୍ଧି କରିଥାଏ । ଜୀବମାନଙ୍କର ସେହି ଭୌତିକ ପରିବେଶ ଓ ବାସସ୍ଥାନକୁ ପରିସ୍ଥାନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍, ପରିସ୍ଥାନ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ଜୈବିକ ପରିବେଶ ଯାହାକି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ଜୀବଜଳ୍ବୁ ବଞ୍ଚିବା ଓ ବଂଶ ବିପ୍ରାଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ସ୍ଥାନ ଯୋଗାଇଥାଏ ।

ପରିସ୍ଥାନ : କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବର୍ଗର ଉଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ ଓ ତା'ର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱକୁ ସେହି ବର୍ଗର ଉଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ପରିସ୍ଥାନ (Habitat) କୁହାଯାଏ ।

5.3.1 ପରିସ୍ଥାନର କାରକ :

ପରିସ୍ଥାନ ହେଉଛି ପରିବେଶର ଅଂଶବିଶେଷ । ପରିସ୍ଥାନ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାଦାନକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ପରିସ୍ଥାନର ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକୁ ଦୁଇଟି କାରକରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଛି, ଯଥା- ଜ୍ଞାନିକ ଓ ଅଜ୍ଞାନିକ କାରକ ।

ପରିସ୍ଥାନର ଜ୍ଞାନିକ କାରକ : ପରିବେଶ ଓ ଜୀବ ଭିତରେ ଏକ ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ରହିଛି । ଜୀବ ନିଜ ପରିବେଶରୁ ଝାମ, ଜଳ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ଉପାଦାନ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ଶରୀରରୁ ଜାତ ଅବରକାରୀ ପଦାର୍ଥ ପରିସ୍ଥାନ ଭିତରକୁ ଛାଡ଼ି ହୋଇଥାଏ । ପରିସ୍ଥାନରେ ଜୀବର ବୃଦ୍ଧି, ବଂଶ ବିପ୍ତାର ଓ ମୃତ୍ୟୁ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଉପାଦାନ ଅନୁସାରେ ପରିସ୍ଥାନର ଜୀବମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା-

- ସବୁଜ ଉଭିଦ / ଉପାଦକ
- ପ୍ରାଣୀ / ଭକ୍ଷକ
- ଅଣୁଜୀବ / ଅପରାଦକ (ବୀଜାଣୁ, କବକ)

ପରିସ୍ଥାନର ଅଜ୍ଞାନିକ କାରକ : ପରିବେଶରେ ଜୀବମାନଙ୍କର ବଞ୍ଚିବା ଓ ବଂଶବୃଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜୀବକ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି । ଯଥା - ଜଳ, ବାୟୁ, ଆଲୋକ ଓ ତାପ ଜ୍ୟୋତିଷ । ଏହି କାରକ ଗୁଡ଼ିକୁ ପରିସ୍ଥାନର ଅଜ୍ଞାନ କାରକ ଦୁଇଯାଏ । ସେହିପରି ପରିବେଶର ଅବସ୍ଥା ଓ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପଦାର୍ଥର ପରିମାଣକୁ ନେଇ ପରିସ୍ଥାନ ତିନି ପ୍ରକାରର ।

- ସ୍ଵର୍ଗାୟ ପରିସ୍ଥାନ
- ଜଳୀୟ ପରିସ୍ଥାନ
- ବାୟବୀୟ ପରିସ୍ଥାନ

ସ୍ଵର୍ଗ, ଜଳ ଓ ବାୟୁର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରାଣୀ ଓ ଜରିଦମାନଙ୍କର ପରିସ୍ଥାନ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବର ପରିସ୍ଥାନ ତା'ର ଜୀବନ ଓ ବଂଶବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ତେଣୁ ଏଥରେ କିଛି ଅନାବଶ୍ୟକୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ ପରିବେଶର ସତ୍ତ୍ୱକନ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଯିବ । ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଭିଦ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତତ ପରିସ୍ଥିତି ସହିତ ଖାପଖୁଆର ଚଳି ନପାରିଲେ, ଜୀବଜଗତ ସମ୍ପର୍କ ନିର୍ଭିନ୍ନ ହୋଇଯିବ । ଏହାର କୁପ୍ରଭାବ ଜୀବଜଗତ ଉପରେ ଉଜାଡ଼ି ପଡ଼ିବ ।

5.3.2 ପରିସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷଣ :

ପରିସ୍ଥାନକୁ ସଂରକ୍ଷଣ କରିବା ବା ସୁରକ୍ଷା ଦେବା ଅର୍ଥ ପରିସ୍ଥାନ ଆଧାରିତ ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳ ଯଥା : ଜଳ, ଜମି ଓ ଜଙ୍ଗଳର ସୁରକ୍ଷା କରିବା ଯଦ୍ୱାରା ଉଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ସୁରକ୍ଷା କରାଯାଇପାରିବ । ପରିସ୍ଥାନର ସଂରକ୍ଷଣ ନିମତ୍ତେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦିଗ୍ପତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

- ମୂରିକା ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ଜମିର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାର
- ଜ୍ଞାନିକ ବିବିଧତାର ପରିଚାଳନା

ଦେଇବ ବିବିଧତାର ପରିଚାଳନା ଓ ସତ୍ତ୍ୱକନ ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦିଗ୍ପତି ବିଶେଷ ଯନ୍ତ୍ରବାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଯଥା

- ନବୀକରଣ ଯୋଗ୍ୟ ସମଳ ଉପାଦନ ନିମତ୍ତେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ (ସାର ଓ କାଟନାଶକ ଔଷଧର କମ୍ ପ୍ରୟୋଗ)
- ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ହୃଦ ନିମତ୍ତେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ (ସାର ଓ କାଟନାଶକ ଔଷଧର କମ୍ ପ୍ରୟୋଗ)
- ମାନବୀୟ ମୂଳ୍ୟବୋଧ ବର୍ତ୍ତନ ନିମତ୍ତେ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ୱାବୋଧ

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଜ୍ଞାନ ବିବିଧତାର ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ ଜୀବଜଗତ ଓ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅନ୍ତଃସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ପରଦର ନିର୍ଭରଶୀଳତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆଗୋପ କରିବା ।

5.3.3 ପରିସ୍ଥାନ ଓ ପରିବେଶର ପ୍ରଭାବ :

ପରିସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ୫୦୦ ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ସଥା- ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ମାନବୀୟ କାରଣ -
ପ୍ରାକୃତିକ :

- ଅଗ୍ନି ଉଦ୍ଗାରଣ
- ଜଳବାୟୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ
- ଭୂମଣ୍ଡଲୀୟ ଉତ୍ତାପ ବୃଦ୍ଧି (Global Warming)
- ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପତନର ପରିବର୍ତ୍ତନ

ମାନବୀୟ :

- ବାସଗୃହ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରତାଳା
- ଖାଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ
- ଜଗଳପୋଡ଼ି
- ଜଗଳ ନଷ୍ଟ
- ସାର ଓ କାଟନାଶକ ଔଷଧର ବ୍ୟବହାର
- ପ୍ରାଣୀ ଓ ପଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃଦୟ ହରମୋନ୍ ଉତ୍ସବରେ ଶାଗୁଣ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟର କାରଣ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖାବା -2

(କ) କେଉଁ ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣ ପରିସ୍ଥାନକୁ ବେଶି ପ୍ରଭାବିତ କରୁଛି ।

(ଭୂମଣ୍ଡଲୀୟ ତାପ, ଅଧିକ ବର୍ଷା, ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପତନ)

(ଖ) ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ହ୍ରାସ ନିମନ୍ତେ କ'ଣ କରିବା ଉଚିତ ।

(କଳକାରଣାନା ବଦ୍ଧ, ଗଛ ନକାଟିବା, କୃଷିରେ ଆବଶ୍ୟକ ସାର ଓ ଔଷଧ ପ୍ରୟୋଗ)

(ଗ) କେବ୍ଳମାନେ ଜଳୀୟ ପରିସ୍ଥାନ ଦ୍ୱାରା ବେଶି ପ୍ରଭାବିତ ?

(ମାଛ, ସର୍ପ, ମଣିଷ)

5.4. ମାନବ ସମ୍ବନ୍ଧ : ମାନବ ସମ୍ବନ୍ଧ ଜୀବମଣ୍ଡଲର ମୁଖ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଜୀବମଣ୍ଡଲର ସ୍ଥାଯିତ୍ବ, ନିରାପଦା ଓ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ମାନବ ସମ୍ବନ୍ଧର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଭାରତ, ପୃଥିବୀର ଭୂଭାଗର 2.4 ଶତକତା ହୋଇଥିଲାବେଳେ, ଏହାର ଜନସଂଖ୍ୟା ପୃଥିବୀର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକତା 17 ଭାଗ ଅଟେ । ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧିର ହାର ଖୁବ୍ ଅଧିକ ।

ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ସାଧାରଣତଃ ଜନ୍ମହାର, ମୃତ୍ୟୁହାର ଓ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଦାଗା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଥୁ ସମ୍ପଦୀୟ ଅଧ୍ୟନକୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ତଥା ବା Demography ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

Growth of population in India

ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିଵୃତ୍ତି

ବର୍ଷ/ବର୍ଷ	ଜନସଂଖ୍ୟା (ନିୟୁତରେ) Popl. in million	ବୃଦ୍ଧି/ହ୍ରାସ Increase or Decrease(million)	ଶତକଢ଼ା ବୃଦ୍ଧି/ହ୍ରାସ % of increase
1891-1921	236-251	+15	- 0.3
1921-1951	279-361	+110	+ 1.22
1951-1981	439-683	+ 322	+ 2.14
1991	844	+161	+23.5
2001	1027	+183	+21.3
2008	1154	+127	+12.4

ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀକୁ ଅନୁଧାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ-

1891-1921 - Stagnant Population

1921- 1951 - Steady growth

1951- 1981 - Rapid growth

1981-2001 - High growth

ଏସବୁର ମୁଖ୍ୟକାରଣ ଜନ୍ମହାରର ଅଭିଵୃତ୍ତି, ମୃତ୍ୟୁହାରର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ।

ମୃତ୍ୟୁହାର ହ୍ରାସର ମୁଖ୍ୟକାରଣ ମହାମାରୀ ଯଥା- ଫେର, ବସତ, ଘାଡ଼ାବାଟି ଜତ୍ୟାଦିର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ସାଧାରଣ ସାସ୍ତ୍ରେ ସେବାର ଭାବୁଡ଼ି ।

ସେହିପରି ଜନ୍ମହାର ବୃଦ୍ଧିର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ, ଶାପ୍ର ବିବାହ, କୁସଂସ୍କାର, ଅନ୍ତିମିଶ୍ରମ, ବାରିଦ୍ୱ୍ୟ ଓ ନିରକ୍ଷରତା ଜତ୍ୟାଦି । ଅନ୍ୟ ଦେଶରୁ ଆମ ଦେଶକୁ ଆସୁଥିବା ଲୋକସଂଖ୍ୟା ଓ ଆମ ଦେଶରୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶକୁ ଯିବା ଲୋକ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଧନାମୂଳ ରାଶି ଅଟେ । ଯହାକି ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିଵୃତ୍ତିର ସହାୟତା କରୁଛି ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ- 3

ଆଗରୁ ଆଲୋଚିତ ସାରଣୀକୁ ଦେଖୁ କରିବା ସାରଣୀ ପୂରଣ କର ।

Year	Popl. (in million)	Increase or Decrease(million)	% of increase
2012			
2022			
2032			
2042			
2052			

ସେହିଗଲି ପିଲା; ଯୁବପୁଅ ଓ ବୃଦ୍ଧ ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଫରକ ଦେଖାଯାଇଛି । (0-14 ବର୍ଷ ବୟବସର ପିଲାମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା, 60 ଏବଂ ତତ୍ତ୍ଵବ୍ରତ ବୟବସର ସଂଖ୍ୟା ଓ 15-60ବର୍ଷ ଯୁବପାତି) ଜନସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଆର୍ଥିକ ଓ ସାମାଜିକ ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବେଶି ଯଥାର୍ଥ ହେଉନାହିଁ । ପ୍ରକାରାତରେ ପ୍ରାକୃତିକ ସମଳର ଉପଯୋଗ ଯୋଗୁଁ ତାହା ଦିନକୁ ଦିନ ହ୍ରାସ ହେବାରେ ଲାଗିଛି ।

Year	0.14 years in %	15-59 years in %	60 and above years in %
1911	38.8	60.2	1.0
1921	39.2	59.6	1.2
1931	38.3	60.2	1.5
1961	41.0	53.3	5.7
1971	41.4	53.4	5.2
1981	39.7	54.1	6.2
1991	36.5	57.1	6.4
2001	35.5	58.2	6.1

ତୁମ ପାଇଁ କାମ

ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀକୁ ଅନୁଧାନ କରି ତଳ ସାରଣୀଟିକୁ ପୂରଣ କର ।

Year	0.14 years in %	15-59 years in %	60 and above years in %
2011			
2021			
2031			
2061			

ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଅନୁପାତ : 100 ଜଣ କର୍ମକଳୀ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ କେତେଜଣ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି, ତାକୁ ଭିରିକରି ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଅନୁପାତ ସ୍ଥିରାବୃତ ହୁଏ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜନସଂଖ୍ୟା ବସ୍ତୁତଃ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ । 0-14 (ବାଲ ନିର୍ଭରଶୀଳ, -
- 0-15-59 (କର୍ମକଳ ବ୍ୟକ୍ତି ସମୂହ), -60-65 and 0above (ବୃଦ୍ଧ ନିର୍ଭରଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ସମୂହ) । ନିମ୍ନ ଗଣିତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅନୁଷ୍ଠାନିକ କରାଯାଏ ।

$$\text{ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଅନୁପାତ} = \frac{P_{0-14} + P_{60+}}{P_{15-59}} \times 10$$

ଏଠାରେ, P = ଲୋକ ସଂଖ୍ୟା

ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଷେଷଣ ଦେଶର ବିକାଶରେ ଅନ୍ତରାୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି । ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଷେଷଣ ଫଳରେ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଯାଉଛି । ଯେମିତି, ଖାଦ୍ୟଭାବ, ବୈକାର, ସାମ୍ପ୍ରେଦାନ, ବାସସ୍ଥାନ, ଶିକ୍ଷା ସମସ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ-4

ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଫଳରେ କେଉଁ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଯାଉଥିବାର ତୁମେ
ଅନୁଭବ କରିଛ ଲେଖ ।

ତୁମ ଅଞ୍ଚଳରେ	ଜାତୀୟ ପ୍ରରକରେ	ଆନିର୍ବୀତୀୟ ପ୍ରରକରେ

ଏହାସବୁ ସମସ୍ୟାକୁ ସମାଧାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସରକାର ବିଭିନ୍ନ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ସହ, ଶିକ୍ଷା ଓ ସାସ୍ତ୍ରସେବା ଯେପରି 2046 ମସିହା ସୁଦ୍ଧା ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଏକ ସନ୍ତୁଳିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ।

- ଶିଶୁ ମୃତ୍ୟୁହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ
- ଛୋଟ ପରିକାରରେ ସାମିତି
- ନିରାପଦ ଗର୍ଭପାତା
- 18-20 ବର୍ଷ ବୟସ (ଝିଥାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ)ରେ ବିବାହ ନିମନ୍ତେ ସ୍ଵାକୃତି
- ବାଧତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା, ବିବାହ ଓ ମାତୃଭାବ ନିଶ୍ଚିତ ପଞ୍ଜୀକରଣ ଓ ସତେତନତା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ

5.5 ମାନବ ସମ୍ବଲ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଲ :

- ଅନୁମୋଦିତ ବିକାଶ (Sustainable Development) ନିମନ୍ତେ ମାନବ ସମ୍ବଲ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଲ ବିନିଯୋଗରେ ସନ୍ତୁଳନ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ମାନବ ସମ୍ବଲର ଅସନ୍ତୁଳିତ ବୃଦ୍ଧି, ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରତି ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି ।
- ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି : ଦୂତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗ୍ଯୁ ସେମାନଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଲର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ଘରୁଛି । ଫଳରେ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଲର ହ୍ରାସ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଛି, ଯାହାକି ଅନୁମୋଦିତ ବିକାଶ ପଥରେ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଛି ।
- ଦୂତ ସହରୀକରଣ : ଦୂତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗ୍ଯୁ ସହରୀକରଣ ଓ ଶିଳ୍ପ ବିପୁଳ ଦେଖାଯାଇଛି । ଫଳରେ ଅତିରିକ୍ତ ଜନଗହଳି ଯୋଗ୍ଯୁ ବାୟୁ, ଜଳ ଓ ମୃତ୍ୟୁକା ପ୍ରଦୂଷଣ ଭଲି ମାଗାମୁକ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ହେବାରେ ଲାଗିଛି ।
- ଭୂ-ମଣ୍ଡଳୀୟ ଉଷ୍ଟତା ବୃଦ୍ଧି (Global Warming) : ଜନସଂଖ୍ୟାର ଦୂତ ବୃଦ୍ଧି ସାଙ୍ଗକୁ ଶିଳ୍ପ ବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଅଗାରକାମ୍ନ ବାଷ୍ପର ପରିମାଣ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ଘରୁଛି । ଫଳରେ ବାୟୁ ପ୍ରଦୂଷଣ ସହିତ ପୃଥବୀର ଉଷ୍ଟତା ବୃଦ୍ଧି ଘରୁଛି ।
- ଅନୁମୋଦିତ ବିକାଶ (Sustainable Development) : ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଜାଣିଛେ ଶିଳ୍ପର ବିକାଶକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବୟ କରିପାରିବା ନାହିଁ । କାରଣ ଏହାସବୁ ଆମ୍ର ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏଶୁକରି ଶିଳ୍ପ ବିକାଶକୁ ପ୍ରତିହତ ନକରି କେତୋଟି ସତର୍କତା ପର୍ବା ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶକୁ ପ୍ରଦୂଷଣମୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରିବ । ଏଥିପାଇଁ 1992 ମସିହାରେ ଭୂ-ସମ୍ମିଳନୀ (Earth summit) ରେ ଏହି ସମ୍ବଲରେ ଯେଉଁସବୁ ପଦକ୍ଷେପମାନ ନିଆଯାଇଛି, ତନ୍ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନରେ କେତୋଟି ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ।
  - ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିସାବରେ ପରିବେଶକୁ ନିର୍ମଳ ଓ ପ୍ରଦୂଷଣ ମୁକ୍ତ ରଖିବା ।
  - ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିକାଶଶଳ ଓ ବିକଶିତ ଦେଶ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷାର ଦ୍ୟାମିତି ବହନ କରିବା ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ।
  - ଶିକ୍ଷା ଓ ସତେତନତା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତି, ଏତଦର୍ଭିନ୍ନ ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଆଞ୍ଚଳିକ, ରାଜ୍ୟ ଓ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ତରରେ ଓ ଆନ୍ତରିତୀୟ ପ୍ରତିକାରରେ ଆଜନ୍କାନ୍ତରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ସହ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ।

ସର୍ବୋପରି ସରକାରୀ ଓ ବେସରକାରୀ ପ୍ରତିକାରର ସହ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ସମ୍ବଲର ସୁରକ୍ଷା ଓ ଦେଶର ଅନୁମୋଦିତ (Sustainable Development) ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ-4

ତୁମ ଗ୍ରାମୀର ସ୍ଥିତିକୁ ନେଇ ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କର, ଯେଉଁରେ ବାସରୁହ,
ବୃକ୍ଷ, ଜାତ୍ରା, ଜଗଳ ଓ ଜଳାଶୟ ସ୍ଥାନିତ ହେବ । ପଚାଶ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ
କ'ଣ ସ୍ଥିତି ଥିଲା, ବର୍ଷମାନ ସ୍ଥିତି କ'ଣ ଅଛି ଓ ପଚାଶ ବର୍ଷ ପରେ ଗ୍ରାମର
ସ୍ଥିତି କ'ଣ ହେବ, ଚିତ୍ର କିମି ଉଲନାମୁକ୍ ଥେଣ୍ ପ୍ରଦାନ କର ।

5.6. ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସଂରକ୍ଷଣ (Conservation of Natural Resources)

ମାନବ ସମାଜ ସୁନ୍ଦର ଓ ନିରାମୟ ଜୀବନଯାପନ ନିମିତ୍ତେ ଆମର ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ବିଭିନ୍ନ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାରେ ନିଜ
ଭରପୂର କରି ରଖିଛି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସୃଷ୍ଟି ମଣିଷ ନିଜର ସାମାନ୍ୟକ ସୁଖ ସୁବିଧା ପାଇଁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶକୁ ଅବିରାଚିତ ଭାବ
କ୍ଷତିବିଷତ କରି ଚାଲିଛି । ଏହାର ଫଳସ୍ଵରୂପ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଅସମ୍ଭଲିତ ହୋଇ ମଣିଷ ଜାତିକୁ କବଳିତ କରି ବସିଲାଗି

ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସଂରକ୍ଷଣ ବିକଶିତ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହର ହେଉଛି । ଏକ ସର୍ବେକ୍ଷଣରୁ ଜଣାଯାଇଛି ଯେ
ବିକଶିତ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡପିଲା ସମ୍ରକ୍ଷ ଖର୍ଚ୍ଚ ବିକାଶଶାଳ ଦେଶ ବିଶେଷକରି ଭାରତର ଲୋକମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡପିଲା ସମ୍ରକ୍ଷ
ଖର୍ଚ୍ଚ 50 ଗୁଣରୁ ଅଧିକ । ଉଦାହରଣସ୍ଵରୂପ, ଆମେରିକାରେ ଥିବା ପୃଥିବୀ ଜନସଂଖ୍ୟାର 4 ଭାଗ ଲୋକ ପୃଥିବୀ ସମ୍ରକ୍ଷଣ 25 ଭାଗ
ବ୍ୟବହାର କରୁଛନ୍ତି ଓ ପରିବେଶକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦୂଷଣ କରୁଛନ୍ତି ।

ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଜୀବଜଗତର ସ୍ଥିତି ଓ ଅଣ୍ଡିଦ୍ଵାରା ନିମିତ୍ତେ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସଂରକ୍ଷଣ ଏକାତ୍ମ ଅନିର୍ବାୟ । ପ୍ରାକୃତିକ
ସମ୍ରକ୍ଷ ସାଧାରଣତଃ ବାୟୁ, ଜଳ, ମୃତ୍ତିକା, ଖଣ୍ଡିକ ସମ୍ବଦ, ଜଳବାୟୁ, ବୌରଣ୍ଡି (ଆଙ୍କେବିକ) ଓ ପ୍ରାଣୀ, ଉଭିଦ (ଭୈବିକ) ସମ୍ବନ୍ଧ
ନେଇ ଗଠିତ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସଂରକ୍ଷଣ କହିଲେ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ରକ୍ଷ ଯଥା- ଜମି, (Land) ଜଳ, (water), ଜଗଳ (Forest),
ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସୁପରିଚାଳନା ଓ ସୁବିନିଯୋଗକୁ ବୁଝାଏ । ଏହାଦାରା ସମ୍ରକ୍ଷ ବର୍ଷମାନ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଗୁଣାମ୍ବଳ ଜୀବନଧାରାକୁ
ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ସହ ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସୁରକ୍ଷିତ ରହିପାରିବ । ଯଦି ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସଦ୍ବିନିଯୋଗ ହେବ,
ତେବେ ଅନୁମୋଦିତ ବିକାଶ (Sustainable Development) ହେବା ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ସୁରକ୍ଷା
(Conservation and Preservation) କରାଯାଇପାରିବ ।

ସଂରକ୍ଷଣର ଆବଶ୍ୟକତା

- ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସୁରକ୍ଷା ।
- ପରିବେଶକୁ ପ୍ରଦୂଷଣମୁକ୍ତ ରଖିବା ।
- ସୁମ୍ଭୁ ମାନବ ସମାଜ ଗଠନ ।
- ବନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ ତଥା ବାୟୁବାୟୁ ଜୀବମାନଙ୍କୁ ବିଲୋପରୁ ରଖା କରିବା ।
- ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସମ୍ରକ୍ଷଣକୁ ସାଇତି ରଖିବା ।
- ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଅମ୍ବୁଜାନ ସ୍ତର ଅଧିକ ରଖିବା ସହ ମାନବ ସମାଜ, ପ୍ରାଣୀ ତଥା ଜଗଳ ସମ୍ରକ୍ଷଣ ସୁରକ୍ଷା ଦେବା ।
- ଭୂପଞ୍ଚର ମଧୁର ଜଳ ତଥା ଭୂତଳ ଜଳର ସୁରକ୍ଷା କରିବା ।
- ମୃତ୍ତିକା, ଜଳ, ବାୟୁ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜୈବିକ ସମ୍ରକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ ତଥା ନିର୍ଜରଣୀଳତାକୁ
ହୃଦୟଜମା କରି ଜୈବ ସତ୍ତ୍ଵଙ୍କ ରକ୍ଷା କରିବା ।

ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଭାରତ ଭଲି ବିକାଶଶୀଳ ଦେଶରେ ଥବା ସମଳ ବିଶେଷକରି ଜମି (Land), ଜଳ (Water), ଜଗନ୍ନ (Forest) ସମଳକୁ ଉପସ୍ଥିତ ଭାବେ ପରିଚାଳନା କରିବା ଉଚିତ, ଯାହାଦାରା ଉପଲବ୍ଧ ସମଳର ସଂରକ୍ଷଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

5.6.1. ମୃତ୍ତିକା ସମଳ ସଂରକ୍ଷଣ

ଭାରତ ଭଲି କୃଷି ପ୍ରଧାନ ଦେଶରେ ମୃତ୍ତିକା ମୁଖ୍ୟ ସମଳରୂପେ ପରିଚିତ । ବାୟୁ ଏବଂ ଜଳ ପରି ସ୍ଥଳଭାବ ବା ମୃତ୍ତିକା ପରିସଂସ୍ଥା ଅବସ୍ଥିତି ନିମନ୍ତେ ଏକାତ୍ମ ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାକୃତିକ ମୃତ୍ତିକା ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବହୁ ସମୟରେ ବିପଞ୍ଚନକ ଭାବରେ ପ୍ରଦୂଷିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ବାୟୁ ଓ ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ସହ ସମ ତାଳରେ ମୃତ୍ତିକା ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଉପଯୋଗୀ ଧର୍ମରୁ ବିର୍ଯ୍ୟତ ହେବାରେ ଲାଗିଛି ।

ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଓ ସହରୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ମୃତ୍ତିକା ବିପଦସଙ୍କୁଳ ହୋଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଲୋକେ ସହରାରିମୁଖ୍ୟା ହେଉଛନ୍ତି । ସହରରେ ଜାଗାର ଏକାତ୍ମ ଅଭାବ । ମଇଳା ଆବର୍ଜନା କୁଡ଼କୁଡ଼ ହୋଇ ଉତ୍ତପ୍ତତଃ ଭାବରେ ସହରରେ ଦେଖାଯାଏ । ଶିକ୍ଷା କାରଖାନାରୁ ବହିର୍ଗତ ଉପକାତ ଦ୍ୱାର୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମୃତ୍ତିକା ଅବଗୋଧ କରିଥାଏ । ରାସ୍ତାଘାଟରେ ନାଳ ନର୍ଦମାର ଅପରିଷାର ପଦାର୍ଥ ଜମି ରହିଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଗୃହର ଅଦରକାରୀ ଜିନିଷ ପଦାର୍ଥ ରାଷ୍ଟ୍ର ଉପରକୁ ଫୋପତା ଯାଇ ପାହାଡ଼ ଧରଣର ଦେଖାଯାଏ । ଖଣି ଅଞ୍ଚଳର ଅବସ୍ଥା ଅବର୍ଣ୍ଣନାୟ । କୃଷି ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବହର୍ତ୍ତ ରାସାୟନିକ ସାର, କୀଟନାଶକ ଔଷଧ ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷଣରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେହିପରି ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ଜୀବଜତ୍ତୁଙ୍କ ମଳ, ମୃତ୍ତି, ମୃତ ଶରୀର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ଅବଗୋଧ କରି ଦୂଷିତ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି ।

5.6.1.1. ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷକଗୁଡ଼ିକର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ -

ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷକଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଛି । ଯଥା - (୧) ଜୈବ ନିମ୍ନକରଣ ଯୋଗ୍ୟ (Bio degradable) ପ୍ରଦୂଷକ ଓ (୨) ଜୈବ ନିମ୍ନକରଣ ଅଯୋଗ୍ୟ (Non-Biodegradable) ପ୍ରଦୂଷକ ଥିଲେ ।

ବଡ଼ ବଡ଼ ନଗରୀ ଶିକ୍ଷାଞ୍ଚଳରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷକ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଜମିଯାଇ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି । କେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷକଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

(1) ଅଳିଆ ଆବର୍ଜନା : ଗୃହ ଉପଯୋଗୀ ବିଭିନ୍ନ ରୋଷେଇ ସାମଗ୍ରୀ, ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକରଣ ସଂସ୍ଥାରେ ଅବ୍ୟବହର୍ତ୍ତ ଜୈବିକ ପଦାର୍ଥ, ଚମଢ଼ା, କଳକାରଖାନାରୁ ବହିଷ୍ଟତ କାମାଳର ଅଂଶବିଶେଷ ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷଣ ଘଟାଇଥାନ୍ତି । ଆବର୍ଜନା ବା (Rubbish) ଜାତୀୟ ପ୍ରଦୂଷକ ଦହନଯୋଗ୍ୟ ଜୈବିକ ଓ ଦହନ ଅଯୋଗ୍ୟ ଅଜୈବିକ ବସ୍ତୁ ଥିଲେ । ଏଇଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ଥଳଭାଗକୁ ପ୍ରଦୂଷିତ କରିଥାନ୍ତି ।

(2) ଶିକ୍ଷାଞ୍ଚଳ ଅପଦ୍ରବ୍ୟ : ଶିକ୍ଷା-କାରଖାନାରୁ ନିଷ୍ଠତ ବିଭିନ୍ନ କଟିନ ଅପଦ୍ରବ୍ୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ କୁଡ଼କୁଡ଼ ହୋଇ ଜମିରହେ । ମୂଲ୍ୟବାନ ମୃତ୍ତିକା ଏହାଦାରା କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସେହିପରି କାରଖାନାରୁ ବାହାରୁଥିବା ପାଇଁଶ ଜଳରେ ମିଶି ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଦୂଷଣ ଘଟାଇଥାଏ ।

(3) ରାସାୟନିକ ପ୍ରଦୂଷକ: କଳଖାରଖାନାରୁ ବାହାରୁଥିବା ଅପକାତ ପଦାର୍ଥରେ ଥବା ରାସାୟନିକ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ଘଟାଇଥାଏ । ଅମ୍ଲ ଓ କ୍ଷାରପ୍ରମାଣ ଅପକାତ ପଦାର୍ଥ ଯୋଗୁଁ ମୃତ୍ତିକାର ଉପ୍ରଦୂଷଣ ଶକ୍ତି ହ୍ରାସ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏପରିକି ସମୟ ସମୟେ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଦପ ଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସିଯାଇଥାଏ ।

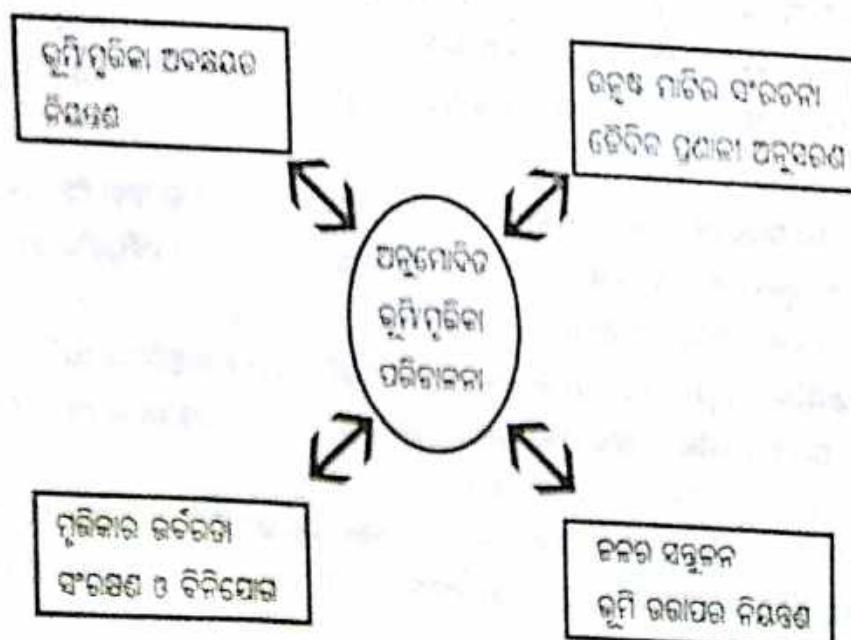
(4) ସାର ଓ କୀଟନାଶକ ପ୍ରଦୂଷଣ : ଆଜିକାଲି କୃଷି ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବହର୍ତ୍ତ ରାସାୟନିକ ସାର ଓ କୀଟନାଶକ ପଦାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ମୃତ୍ତିକା ନିଜର ପ୍ରାକୃତିକ ଧର୍ମ ହରାଇଲାଣି । ବହୁଲ ଅନାବଶ୍ୟକ ପରିମାଣର ସାର ଓ କୀଟନାଶକ ପଦାର୍ଥର ବ୍ୟବହାର ଯୋଗୁଁ ସ୍ଥଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ଘଟାଇଥାଏ ।

(5) କେବ ପ୍ରଦୂଷକ : ପରାସତା ଜାଗିଦର ଆଶବିଶେ, ମୃତ, ପ୍ରାଣୀ, ଜୀବଜନ୍ମମାନଙ୍କ ବର୍ଜ୍ୟବୟୁ ମୂଳିକା ପ୍ରଦୂଷକ ଏହାକଥାରେ । ମୃତ ଜୀବମାନଙ୍କର ଜୀବରୁ ଅସମ୍ଭବମାନଙ୍କ ସରକାରୀ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସମୟରେ ସାନ୍ଧାରୁଥିବା ଦୁର୍ଲଭ ହେଉଥିବା କାହାମାନଙ୍କ ପଣେ କ୍ଷତିକାରକ ଅଟେ । ଏହାର ପ୍ରଭାବରେ ବିଶେଷ ଧରଣେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାପିଥାଏ ।

(6) କରିନ ବର୍ଜ୍ୟବୟୁ ପ୍ରଦୂଷକ : ବଡ଼ବଡ଼ ସହରମାନଙ୍କରେ କରିନ ଆବର୍ଜନାଶୁଣ୍ଡିକ ରାସା କଢ଼ିରେ, ପରିବା ବଜାରରେ, ଗୋବାମ ଘରର ପାଖରେ ଅକିଆ ରବା ହୋଇ ରହିଥାଏ । ବର୍ଷା ସମୟରେ ଏହା ପଚିଯାଏ ଓ ପରିବେଶରୁ ପ୍ରଦୂଷିତ କରିବା ସହିତ ମାନକ ସମାଜର ସାମ୍ପ୍ରଦୟ ଉପରେ ପ୍ରତିବ୍ୟକ୍ତ ପ୍ରଭାବମାନ ପଜାରଥାଏ ।

5.6.1.2 ସ୍ଵଳ୍ପ ପ୍ରଦୂଷଣର ନିୟମରେ ଓ ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ :

- ବିରିନ୍ଦ ଅଳିଆ ଆବର୍ଜନାକୁ ଏଣ୍ଟରେଟେ ନିପତ୍ତା କରିବାର ଖଲଖଳା ପୋତିବାରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ହେଉଥିବା କିମ୍ବା ସେବୁଣ୍ଡିକୁ ବିନିର୍ଦ୍ଦେଶ କିମତେ କଞ୍ଚକାଳକୁଟେ ବ୍ୟବହାର କରି ସ୍ଵଳ୍ପ ପ୍ରଦୂଷଣ କୋରାଯାଇପାରିବ ।
- ରାଷ୍ଟ୍ରାୟନ୍ତିକ ସାର ଓ ଜୀବନାଷ୍ଟେ ପ୍ରତିକିର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୟାମତା ଆବଶ୍ୟକ କରିବା ।
- ରାଷ୍ଟ୍ରାୟନ୍ତିକ ସାର ବଦଳରେ ଅଧିକ ହେବୁଛି ସାର ବ୍ୟବହାର କରିବା ।
- ବିଷାକ୍ତ ବାହାରୁଥିବା ଅବରକାରୀ ବ୍ୟୁକ୍ତିକୁ ଏଣ୍ଟରେଟେ ନ ଦୋଯାଦି କେଇନିକି ପରାମର୍ଶରେ ପୂନଃ ବିନିଷ୍ଠା କରିବା ।
- ବନ୍ଦରେତେଜାରୀ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଟକକ କରିବାରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ହୁଏ ଦାରା ମୁକ ପ୍ରଦୂଷଣ ନିୟମରେ ରାଷ୍ଟ୍ରାୟନ୍ତିକ ।
- ଅନୁଯୁକ୍ତ ଧର୍ବ ପ୍ରଦୂଷଣକୁ ଦେଖାଇବା ପ୍ରକାରରେ ନାହିଁ କରିବା ।
- ଉର୍ବୋପରି ପ୍ରଭାସନ, ବନ୍ଦରୀଧାରୀ, ପ୍ରଦୂଷିତକାରୀଙ୍କ ଆବରିତତା ପକରେ ଏ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାର ହୋଇଥାଏଇ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ - 5.

ମୃଦ୍ଦିକା ସଂରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ତୁମେ ଗତ 2 ବର୍ଷ,

ମଧ୍ୟରେ ନେଇଥିବା ପଦ୍ଧତିକ ଲେଖ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ

(1) ବ୍ୟବହୃତ ପଳିଥୁନ କେଉଁଠାରେ ପକାଇବା ଉଚିତ ।

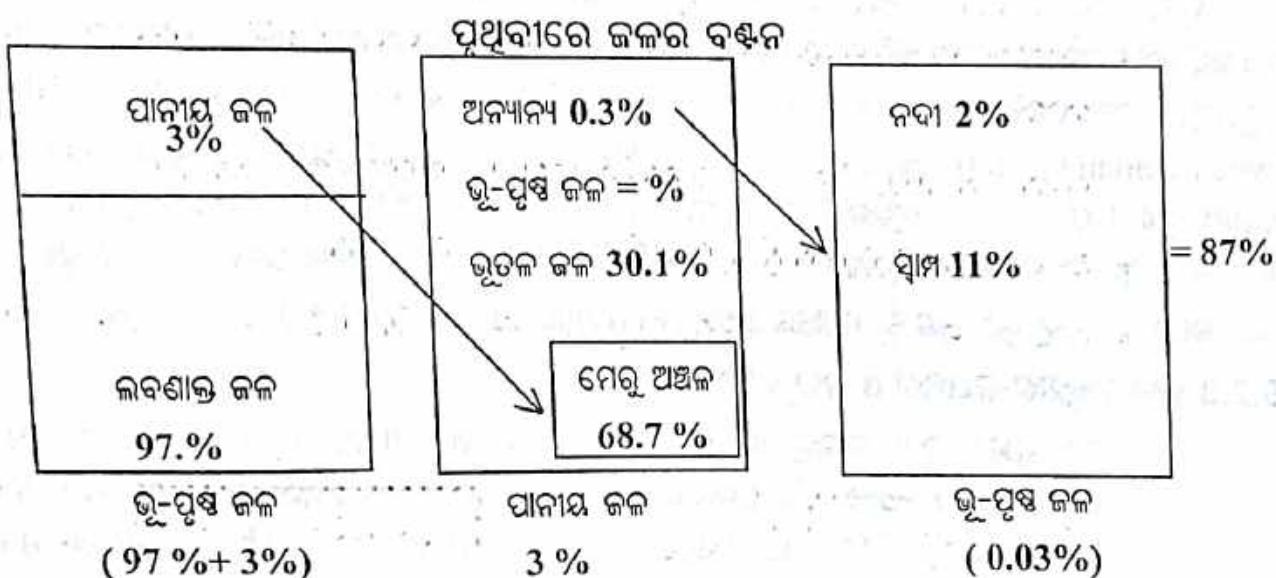
(ଗଛମୂଳେ, ଡଷ୍ଟବିନ୍, ପାଣିନାଳ)

(2) ମୃଦ୍ଦିକା କେଉଁ ମାଧ୍ୟମରେ ବୈଶି ପ୍ରଦୂଷଣ ହୁଏ ।

(ବାୟୁ, ଜଳ, ଜୀବ/ପ୍ରାଣୀ)

5.6.2 ଜଳ (Water) ସମ୍ବଲ ସଂରକ୍ଷଣ :

ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠର ବାରିମଣ୍ଡଳ ଜୀବଜଗତର ମୁଣ୍ଡି ଓ ବିକଶ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ଉଚିତବଜଗତ ଓ ପ୍ରାଣୀଜଗତ ଜଳସମ୍ପଦକୁ ବିଭିନ୍ନରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ।

ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ 70 % ଜଳ ଥିବାବେଳେ ଜୀବଜଗତ ସ୍ଵର୍ଗ ପାନୀୟ ଜଳ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଛି । ଉପର ଜଳବିଷୟ ଗ୍ରାଫରୁ ଜଣାପଡ଼ୁଛି ଯେ ଶତକଢ଼ା ୩ ଭାଗ ଜଳ ପାନୀୟ ଉପଯୋଗୀ । ସେଥିରୁ ଶତକଢ଼ା 2 ଭାଗ ଜଳ ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଥିବାବେଳେ ଆନୁମାନିକ ଶତକଢ଼ା 1 ଭାଗ ଜଳ ନଦୀ ଓ ହୃଦରେ ରହିଥାଏ ।

ବିଶ୍ୱ ପ୍ରଗରେ 70 % ଜଳ କୃଷିରେ, 25 % ଶିହରେ ଓ 5 % ଜଳ ଘରୋଇ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବହାର ପରିମାଣ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତର 90 %, ଜଳ କୃଷିରେ, 7 % ଜଳ ଶିହରେ ଓ 3 % ଜଳ ଘରୋଇ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ବ୍ୟବହାର ଉପଯୋଗୀ ଜଳର ସାମିତତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଜଳ ସମ୍ପଦର ପରିଚାଳନା ଓ ଅନୁମୋଦିତ ବିକାଶ ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ, ସାମାଜିକ, ସରକାରୀ ତଥା ଦେସରକାରୀ ସ୍ତରରେ ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ଜଳର ସୁପରିଚାଳନା ନିମାନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତିକ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ ।

5.6.2.1 ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣର କାରଣ :

(୧) ଶୁହରୁ ନିର୍ଗତ ଆବର୍ଜନା (Sewage) : ଘରୋଇ ନିତିଦିନିଆ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଆବର୍ଜନା ବାହାରିଥାଏ । ଏହି ଆବର୍ଜନାରେ ସଲଫେଟ, ଫସଫେଟ, କ୍ଲୋରାଇଡ ଓ ନାଇଟ୍ରୋଟ୍ରୋ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରଦୂଷକ । ପାଇଖାନା, ପରିଶ୍ରାଗାର, ଶୁହାଳ, ରୋଷେର ଘରର ଅନାବଶ୍ୟକ ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁ ନାଳନର୍ଦମା ମଧ୍ୟଦେଇ ନଦୀ ଜଳରେ ପଡ଼େ । ଫଳରେ ଜଳ ପ୍ରଦୂଷିତ ହୁଏ ।

(୨) କଳକାରଖାନାରୁ ନିଷାସିତ ବସ୍ତୁ (Effluents): କାଗଜ କଳ, ଚମଢ଼ା କାରଖାନା, ସୁତାକଳ, ଲୁଗାକଳ, କୁହା କାରଖାନା ଇତ୍ୟାଦିରୁ ବହୁଳ ପରିମାଣରେ ଜଳପ୍ରଦୂଷକ ଜଳରେ ମିଶି ପ୍ରଦୂଷଣ କରନ୍ତି । ପ୍ରଦୂଷକଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ, ତେଇ, ଶ୍ରିଇ, ପ୍ଲୁଷିକ, ଡିଟିଟି, ଅମ୍ବ, ଲବଣ ଇତ୍ୟାଦି ।

(୩) କୃଷିରେ ବ୍ୟବହୃତ ସାର ଓ କୀଟନାଶକ : ରାଷ୍ଟାୟନିକ ସାର ଓ କୀଟନାଶକ ହ୍ରବୀରୁ ହୋଇ ନିକଟରେ ଥିବା ଜଳଶୟକୁ ପ୍ରଦୂଷିତ କରନ୍ତି ।

(୪) ତେଜସ୍ତିଯ ପଦାର୍ଥ : ପରମାଣୁ ଗବେଷଣାଗାରୁ ନିର୍ଗତ ତେଜସ୍ତିଯ ପଦାର୍ଥ ଜଳମାଧ୍ୟମରେ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶି ଜଳ ପ୍ରଦୂଷିତ କରିଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସାମୁଦ୍ରିକ ଜୀବ ବୈଶି ପ୍ରଭାବିତ ହୁଅଛି ।

5.6.2.2 ପରିବେଶ ଉପରେ ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରଭାବ :

ମଳ, ଅକିଆ, ଆବର୍ଜନା ଜଳରେ ମିଶି ଜଳକୁ ପ୍ରଦୂଷିତ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଜୈବିକ ଓ ଅଣକୈବ ବସ୍ତୁ ଜଳରେ ମିଶିଲେ ଜଳର ଉର୍ବରତା ବଢ଼ିଯାଏ । ତେଣୁ ଏହି ଜଳରେ ଜଳକ ଉଭିଦଗୁଡ଼ିକ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଦେଖାଯାଇ । ସେମାନେ ଶ୍ଵାସକ୍ରୀୟା ପାଇଁ ଜଳକୁ ଅମ୍ବଜାନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଫଳରେ ଜଳରେ ଅମ୍ବଜାନ ପରିମାଣ କମିଯାଏ । ଏହାକୁ ଜୈବିକ ଅମ୍ବଜାନ ଚାହିଦା (Biological Oxygen demand/BOD) କୁହାଯାଏ । ଅମ୍ବଜାନ ପରିମାଣ କମିଗଲେ ଜଳର ପ୍ରାଣୀ ତଥା ଉଭିଦମାନଙ୍କ ଶ୍ଵାସକ୍ରୀୟା ବାଧାପାପ୍ତ ହୁଏ । ଫଳରେ ଉଭିଦଗୁଡ଼ିକ ପରିବା ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ଵ ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଜଳ ବିଶ୍ଵାକ ହୁଏ ଓ ପ୍ରାଣୀଗୁଡ଼ିକ ମରିଯାଇଛି । ପ୍ରଦୂଷିତ ଜଳରେ ଉଭିଦମାନଙ୍କ ଉପାଦନ ଶକ୍ତି ବଢ଼ିଯାଏ । କାରଣ ଜଳର ଉର୍ବରତା ଉଭିଦ ବୃଦ୍ଧିରେ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ଏହାକୁ ସୁପୋଷଣ ବା ପୋଷକ ଅଧ୍ୟକ (Eutrophication) କୁହାଯାଏ ।

5.6.2.3 ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ଜଳ ସଂରକ୍ଷଣ:

- ସେତିମେଷେସନ ଓ ତାଇଲ୍ୟୁସନ ପରିବର୍ତ୍ତି ଦାରା ଆବର୍ଜନା ସପା କରିବା । ସେତିମେଷେସନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଜଳରେ ମିଶ୍ରିତ ଅଳିଆ ଆବର୍ଜନା ଜଳର ନିମ୍ନପ୍ରତିରେ ଜମା ହେଲାପରେ ନିଷାସିତ ହୁଏ । ସେହିପରି ତାଇଲ୍ୟୁସନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସେତିମେଷେସନ ପରେ ସେଥିରେ ସ୍ଵଳ୍ପ ଜଳ ମିଶାଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅମ୍ବଜାନ ବଢ଼ିଯାଏ ଓ BOD କମିଯାଏ ।
- ଜଳ ପୋଷରୀ (Oxidation Pond) ସହାୟତାରେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ବିଷ୍ଟ କୁଣ୍ଡପୋଷରୀରେ ଆବର୍ଜନା ରଖାଯାଏ, ଯେଉଁଥିରେ ଅଣୁଜାବ ଓ ଶୈବଳ ବଂଶବନ୍ଦି କରି ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଜଳର କରି, ଜଳକୁ ପ୍ରଦୂଷଣରୁ ମୁକ୍ତ ରଖନ୍ତି ।
- ବଡ଼ ବଡ଼ ଜଳ ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଛୋଟଛୋଟ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ବ ଦେବା ।
- ବାରିମଣ୍ଡଳକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥୁବା ଜଙ୍ଗଳକୁ ସୁରକ୍ଷା ଦେବା ।
- ଜଳ ସଂରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ବନ୍ଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଓ ବନ୍ଦର ଜଳକୁ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ, ଶିଳ୍ପ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ।

- ବ୍ୟବହୃତ ଓ ଆବର୍ଜନା ଜଳକୁ ବିଶେଷତ କରି କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବହାର କରିବ ।
- ସହରରେ ଜଳଯୋଗଣ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ପାଇୟ ପ୍ରତି ଧାନ ଦେବା ଯେମିତି ଜଳ ନୟ ନହୁଁ ।
- ବର୍ଷା ଜଳକୁ ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ବିଶେଷଧାର କରି ସହରମାନଙ୍କରେ ଲୋକଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା ।
- କୃଷି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଳର ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ବୁଦ୍ଧା ଜଳ ସିଞ୍ଚନ (Drip irrigation) ନିମତ୍ତେ ଗଢ଼ୀର ନଳକୂପ ଖାନନ କରିବା ।
- ଜଳର ଉପସ୍ଥଳ ବିନିଯୋଗ ଓ ରକ୍ଷଣବେକ୍ଷଣ ସଂପର୍କରେ ବିଭିନ୍ନ ଜନସତେଜନତା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ।
- ସାମୁଦ୍ରିକ ଜଳସମ୍ପଦର ସୁରକ୍ଷା କରିବା ଯଦ୍ୱାରା ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରାଣୀ ବଞ୍ଚିବା ସହ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ଜନସଂଖ୍ୟା ପାଇଁ ଖାଦ୍ୟ ମିଳିପାରିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପରିବେଶର ସନ୍ତୁଳନ ମଧ୍ୟ ରକ୍ଷା କରାଯାଇପାରିବ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ-୬.

- (୧) 10 ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ତୁମ ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ଦୂଆ, ପୋଖରୀ କିମ୍ବା
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜଳାଶୟର ସ୍ଥିତି ଓ ବର୍ଗମାନର ସ୍ଥିତି ସହ ତୁଳନା କରି
ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।
- (୨) ତଳ ସାରଣୀରେ ବିଭିନ୍ନ ମସିହାରେ ପିଇବା ପାଇଗ ଲିଟର
ପ୍ରତି ଦାମ ଦିଆଯାଇଛି । ତଦନ୍ତପାଇଁ ଖାଲିପ୍ରାନ୍ତ ପୂରଣ କର ।

ମସିହା	ଦାମ (ଟଙ୍କାରେ)
2013	10.00
2018	15.00
2023	
2028	
2033	
2038	

5.6.3 ଜଗଳ (Forest) ସମ୍ପଦ ସଂରକ୍ଷଣ

ଅରଣ୍ୟ ହେଉଛି ମାନବ ସମାଜର ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ । ଏହା ଏକ ଅକ୍ଷୟ ସମ୍ପଦ (Inexhaustible Resource) । ଜଗଳ ଏହାର ପୁନଃ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକିଯା ମାଧ୍ୟମରେ ନବୀକରଣ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଅକ୍ଷୟ ସମ୍ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଏହି ସମ୍ପଦର ବ୍ୟବହାର ଚାଲିଅଛି ଏବଂ ଚାଲିଥିବ । ଏହି ସମ୍ପଦ ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷରେ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନକୁ
ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ତଥାପି ଆଜିର ମଣିଷ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ମେଣ୍ଡାଇବା ପାଇଁ ଜଗଳ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଜଗଳ ଧଂସ
କରି ଚାଲିଛି । ଯଦି ଏହିପରି ଭାବେ ଜଗଳକୁ ନୟ କରାଯାଏ ତେବେ ଶତାବୀର ଶେଷ ବେଳକୁ ପ୍ରାୟ 15 % ରୁ 20 % ଜାତିର
ଉତ୍ତିଷ୍ଠାନ ପୃଷ୍ଠରୁ ଲୋପ ପାଇଯିବେ ।

5.6.3.1 ଜଗଳ କ୍ଷୟର କାରଣ :

- ଘରର ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟାବହାରିକ ଆସବାବପତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତି
- ଜାଳେଣି କାଠ ସଂଗ୍ରହ

- ଶୁଣେନ୍ଦ୍ରଜୀ କହାଇ କର୍ମଚାରୀ, ଦୂପାପାଞ୍ଚାର, ଯେଉଁଥିଲେ ଆସାନାଟିକ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କହାଇ ଦେଖା ହେବାରେ
  - ଦୂର୍ବଳତାରେ, ଉଦ୍‌ବ୍ରତ, ଶିଖ ଦେଖା ଦ୍ୱାରା, କଣ୍ଠ କରନ୍ତି, ବେଳାକୁ ଓ ରାତ୍ରା ଚିର୍ମଣ ପାଇଁ କଷାର ବାଢ଼ି ଦିଆଯାଇଛି

5.6.3.2 କାହାର ହ୍ୟୋଗ କରିଲାମ :

ନେଟ୍‌ଵେବ୍ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ପାଇଁ ଏକ ବିଶ୍ଵାସିତ ଓ କୌଣସିତ;

- କହାଇ ଯିବେଳେ ବିର୍ଜିନ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦୁର ଗୋକରାନ୍ତକୁ ଉପରେ ଦେଖିବା ଏହି ଅଧିକ ଲାଗୁଥାର ସ୍ଥାନ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେଖି । ଏହାରେ ଦେଖାଇବା କରକରୁ ଦୂରାଷ ଦେବା ଏହି କହାଇ ଯାଏ କୁବା ରତ୍ନର ବିର୍ଜିନ କାରିକା ବିର୍ଜିନ ପାର୍ସ୍ ପ୍ରେସ୍‌ରୁ ଦେଖିବା ।
  - ଅଧିକାରୁତା କହାଇବେ ଶକ୍ତିରେ ଶକ୍ତିରେ ଗୋକରାନ୍ତକୁ ଶୁଣନ୍ତର ହରି ପିତ୍ତିଷ୍ଠକ ଦୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ, ଯେହାଙ୍କେ କହିବାକୁ ବିଶ୍ଵାସରେ ବିବରଣ କରିପାରିବ ।
  - କହାଇ ବିରାଗ ଏହି ଶୁଣାଏ ଗୋକରାନ୍ତକୁ ଦେବା କହାଇ ପରିଚାକରା କରିବି ରଠନ କରାଯାଇ (Joint Forest Management) କହାଇ ଦୂରାଷ କରାଯାଇପାରିବ ।
  - ରଠନ ବିବିଧ ବିଧାରେ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତାରେ ଦୂରାଷ ଓ କ୍ୟାରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି କୁଳରୁ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ, ଯଦିକି କୁଳରୁ କିମ୍ବା ବିବିଧ କରିବିବା କରିବିବା ଏ କହାଇ ଦୂରାଷ ହୋଇପାରିବ ।
  - ରଠନ କହାଇ ଦୃଷ୍ଟି ଓ କୁଳରୁରେ ବିନିଷ୍ଠା ଘରିବା ଓ ଦେବତାରେ ପରିଚାକରା ଦୂରାଷ ପ୍ରୟାତିହାତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଇଁବାକୁ ।
  - କୁଳରୁରେ କୁଳରୁରେ ବାର୍ଷିକୁଳ ମାତ୍ରମରୁ ଏହି ଦେବତାରେ ଆନ୍ତରିକର ଦୂରାଷ, ପରିଚାକରିବାକୁ କୁଳରୁରେ କୁଳରୁରେ କୁଳରୁରେ କୁଳରୁରେ କୁଳରୁରେ କୁଳରୁରେ ।
  - ରଠନ ଦେବା ପାଇଁ ଆମେ କରିବାକୁ କରିବାକୁ ।

କୁଳିକା ଲାଭକା ହେଉ ଏହି କାନ୍ତରି କରିବୁ

ଦୁମ ପାଇଁ କାମ : 7

ଦୁମ ପ୍ରାମରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଗଛର ଚାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତି କରିବା
ସହ ସେହି ବୃକ୍ଷରୁ ମିଳିଥିବା ଉପକାର ସମକ୍ରମେ ଲେଖ ।

ଜଳ, ମୂରିକା ଓ ଜଙ୍ଗଳ ସମ୍ବଦ ପରି ଖଣିକ ସମ୍ବଦ, ଘୋରଶୁଭ୍ରତ, ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ଓ ମୌଳିକ ସମ୍ବଦ ମଧ୍ୟରେ
ଅତର୍ଭୁତ । ଏହି ସମ୍ବଲଗୁଡ଼ିକର ସୁପରିଚାଳନା ଓ ସଂରକ୍ଷଣ ଆଜି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଆହ୍ଵାନ । ଏହିପରି ସମ୍ବଲର
ସୁବିନିଯୋଗ ଓ ସଂରକ୍ଷଣ ନହେଲେ ମାନ୍ୟ ସମାଜ ଓ ଜୀବଜଗତ ସହଦିନ ପାଇଁ ପୃଥିବୀ ବକ୍ଷରୁ ଲାନ ହୋଇଯିବ ।

5.7 ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ ଆଇନ (Environment Preservation Act) :

ଆଜିର ସମାଜରେ ସାମାଜିକ ଓ ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତିରେ ବିକାଶ ଆବଶ୍ୟକ । ତତ୍ତ୍ଵ ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ
ଜରୁଗା । ଏହାକୁ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାକୁ ପରିବେଶ ସଂରକ୍ଷଣ ଆଇନ
କୁହାଯାଏ ।

- ପରିବେଶ ମୁଖ୍ୟତଃ ବାୟୁ, ଜଳ ଓ ଜଙ୍ଗଳ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଏହୁଡ଼ିକ ପରସର ନିବିଢ଼ ଜୀବରେ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏଣୁ ବାୟୁ, ଜଳ ଓ ଜଙ୍ଗଳ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ଅବ୍ୟବସ୍ଥା ବା ଅଭାବ ପରିବେଶକୁ ପ୍ରଦୂଷିତ କରି
ଅନେକ କ୍ଷତି ପହଞ୍ଚାଇଥାଏ ।
- ଭାରତରେ ବାୟୁ, ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ଓ ଜଙ୍ଗଳର ଅବକ୍ଷୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ 1897 ମସିହାରୁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଏହାର
ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଆଇନମାନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଛି ।

5.7.1 ଜଳ ଆଇନ (The Water Act 1974)

ଭାରତୀୟ ସମିଧାନର ଏହି ଆଇନକୁ ଧାରା 252 (1)ରେ ଅତର୍ଭୁତ କରାଯାଇଛି । ଜଳ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରାଜ୍ୟ
କର୍ତ୍ତ୍ତୁଭାଧୀନ । କେତେକ ରାଜ୍ୟ ସରକାର 252 (1) ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ବୈଧାନିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲାରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆବନ ପ୍ରଣୟନ
ଅଧିକାର ଜାତୀୟ ସଂସଦକୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଏହି ଅଧିକାରକୁ ସଂସଦକୁ ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି ।
1978 ଓ 1988 ମସିହାରେ ଏହି ଆଇନ ସଂଶୋଧନ କରାଗଲା ।

ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ :

- ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ପ୍ରତିରୋଧ, ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା, ଜଳର ସାମ୍ପ୍ରେତ ଉପକାରୀଗୁଣକୁ ବରାୟ
ରଖିବା ଏବଂ ପୁନରୁତ୍ଥାର କରିବା ।
- ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ ନିମାତେ ପରିଷଦ ଗଠନ କରି ବାଯିଦା ଓ କ୍ଷମତା ଅର୍ପଣ କରିବା ।

କର୍ତ୍ତ୍ତୁଭାଧୀନ ଜଳାକା : ଏହା ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଏବଂ କେତେ ଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । କିନ୍ତୁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ
ରାଜ୍ୟ ସରକାର ରାଜ୍ୟ ପରିବେଶ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପରିଷଦର ପରାମର୍ଶ କିମ୍ବା ସୁପାରିଶ ଦ୍ୱାରା ଗେଜେଟରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଏହି ଆଇନକୁ
ସେହି ଅଞ୍ଚଳ ପାଇଁ କୋହଳ କରିପାରିବେ ।

5.7.2 ବାୟୁ ଆଇନ (Air Act 1981)

ମାନ୍ୟ ପରିବେଶ ଉପରେ ଜୀବନୋମାନର ଜାତିସଂଘର ଆଲୋଚନାଚକ୍ର 1972 (UNCHE - United Nation's
Conference on Human Environment-1972) ପରେ ଭାରତୀୟ ସଂସଦ ଧାରା 253 ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ଆଇନ
ପ୍ରଣୟନ କଲେ । ଏହି ଆଇନ 1987ରେ ସଂଶୋଧନ ହେଲା ।

ଉଦେଶ୍ୟ :

- ବାୟୁ ପ୍ରଦୂଷଣ ପ୍ରତିରୋଧ, ନିୟମଣ ଏବଂ ପ୍ରଶମନ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ।
- ଉପରୋକ୍ତ ଉଦେଶ୍ୟ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ପରିଷଦ ଗଠନ କରି ଦାୟିତ୍ବ ଏବଂ କ୍ଷମତା ଅର୍ପଣ କରିବା ।

କର୍ତ୍ତୃଦ୍ୱାଧୀନ ଅଞ୍ଚଳ : ରାଜ୍ୟ ପରିବେଶ ନିୟମଣ ପରିଷଦ ସହ ପରାମର୍ଶ କରି ଏବଂ ଗେଜେଟ ବିଜ୍ଞାପନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଏହି ଆଇନକୁ ଲାଗୁ କରିପାରିବେ । ଆବଶ୍ୟକମୁକ୍ତରେ ସରକାର ନୂଆ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଏହାର ଅର୍ପଣ କରିପାରିବେ ବା କିଛି ଅଞ୍ଚଳରୁ ଏହି ଆଇନ ପ୍ରତ୍ୟାହାର ମଧ୍ୟ କରିପାରିବେ । ଏଥୁପାଇଁ ଗେଜେଟ ବିଜ୍ଞାପନ ଆବଶ୍ୟକ ।

5.7.3 ଜଙ୍ଗଳ/ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସୁରକ୍ଷା ଆଇନ (The Wildlife Protection Act-1972)

ଏହି ଆଇନର ଉଦେଶ୍ୟ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଓ ପକ୍ଷାଙ୍କର ସୁରକ୍ଷା ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ । ଏହି ଆଇନ ବଳରେ ହିଁ ସବୁ ରାଜ୍ୟରେ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଉପଦେଷ୍ଟା ପରିଷଦମାନ ଗଠନ କରାଯାଇଛି ।

ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଉପଦେଷ୍ଟା ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟ :

ପରିଷଦ ନିମ୍ନ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ସରକାରଙ୍କୁ ଉପଦେଶ, ମତାମତ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

- (କ) ଅଭୟାରଣ୍ୟ (Sanctuary) ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ, ଆବଦ ଅଞ୍ଚଳ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରଣ ଏବଂ ତା'ର ପରିଚାଳନା ।
- (ଖ) ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଏବଂ ସ୍ଥିରକୃତ ବୃକ୍ଷର ସୁରକ୍ଷା ଏବଂ ସଂରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ନିୟାମକ ପ୍ରଣୟନ ।
- (ଗ) ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ କୌଣସି ତପସିଲର ବୃକ୍ଷ, ପ୍ରାଣୀ ଓ ପକ୍ଷା ଆଦିକୁ ନେଇ ଯେକୌଣସି ବିଷୟ ସାମିଲ ବା ପ୍ରତ୍ୟାହାର ।
- (ଘ) ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଷଦକୁ ପଠାଯାଇଥିବା କୌଣସି ବିଷୟ ଉପରେ ମତାମତ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ଜଣେ ମୁଖ୍ୟ ବନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ ଅଧିକାରୀ ନିୟୁକ୍ତି ପାଇଁ ଆଇନରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ସେ ସାଇରୁଆର, ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ ଏବଂ ଚିତ୍ତାଖାନାଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରଶାସନକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ।

ଏସବୁ ନିମନ୍ତେ ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ ଭାର ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ହାତରେ ନ୍ୟୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା କେତ୍ର ସରକାରଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱାଧାନ ।

5.8 ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ଆଇନ (The Environmental Protection Act-1986)

ସିକ୍ରିମାନରେ ଜାତୀୟ ଦ୍ୱାରା ମାନବ ପରିବେଶ ଆଲୋଚନାକ୍ରମ (UNCHE) 1972ର ଆହାନକ୍ରମେ । 1972 ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ସଂସଦ ଏହି ଆଇନଟି ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଭୋପାଳଠାରେ Union Carbide କାରଖାନାରେ ଘଟିଥିବା ଗ୍ୟାସ ଦୂର୍ଘଟଣା ଏପରି ଏକ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ ପାଇଁ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଏହି ଆଇନ ଭାରତୀୟ ଆଞ୍ଚଳିକ ସାମା ମଧ୍ୟରେ ଲାଗୁ ହୋଇଥାଏ ।

5.8.1 ଆଇନ ପ୍ରଣୟନର ଆବଶ୍ୟକତା :

- ତକାଳୀନ ଆଇନଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଦୂଷଣ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଉଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକରେ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିଚାଳନା ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥିଲା ।
- ବିଷାକ୍ତ ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁର ନିସ୍ତର୍ଯ୍ୟକରଣ ଆଇନଗୁଡ଼ିକର ପରିସରଭୁକ୍ତ ହୋଇନଥିଲା ।
- ଶିଳ୍ପ ଓ ପରିବଶୋୟ ନିରାପଦା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ଦୟର ଅଭାବ ଥିଲା ।

- ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୁବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ନେବା ଆଣିବା ସମୟରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ଥିବା ସମ୍ବାଦ୍ୟ ଭୟ ବିପକ୍ଷରେ କୋଣେ ସତର୍କତା ପଢ଼ିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥିଲା ।
- ଆକସ୍ମୀକ ସଙ୍କଟ ସମୟରେ ଏକ ଦୂରିତ ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା ।

5.8.2 କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ କ୍ଷମତା :

ଏହି ଆଜନ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କୁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରିଛି । ଏହାପାଇଁ ସରକାର ପରିବେଶର ସ୍ଵରକ୍ଷା, ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରତିରୋଧ ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁବୁ ଉପାଦେୟର ଆବଶ୍ୟକ ଅନୁରାଗ କରିବେ, ତାହା ଗୃହଣ କରିପାରିବେ ।

ଏହି କ୍ଷମତାଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନ ଧରଣର -

- ରାଜ୍ୟ ସରକାର, ଅଧିକାରୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କ୍ଷମତାପ୍ରାପ୍ତ ଅଧିକାରୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଵାପନକରିବା ।
- ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରତିରୋଧ, ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଏବଂ ହ୍ରାସ ନିମନ୍ତେ ଯୋଜନା କରି ଜାତୀୟ ପ୍ରତରରେ ସେଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଇବା ।
- ପରିବେଶ ଉତ୍ସର୍ଗତାର ପ୍ରତୀକ ନିର୍ଦ୍ଦିଶ କରିବା ।
- ବିଚିନ୍ତନ ଉପରୁ ନିର୍ଗମନ ହେଉଥିବା ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରତୀକ ନିର୍ଦ୍ଦିଶ ।
- ଶିଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ନିମନ୍ତେ ସ୍ଥାନ ସାମିତ କରିବା ।
- ଦୂର୍ଘଟଣାଜନିତ ପ୍ରଦୂଷଣ ପ୍ରତିରୋଧ ଓ ଦୂର୍ଘଟଣା ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଇଁ ଉପାୟ ସ୍ଥିର କରିବା ।
- ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୁବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ନେବା ଆଣିବା ପ୍ରକ୍ରିୟ ସ୍ଥିର କରିବା ।
- ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଦୂଷଣ କରିପାରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଉପାଦନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ପରାକ୍ଷା କରିବା ।
- ଶିଳ୍ପ ସଂସ୍ଥା, ସେଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକ୍ରିୟ ଏବଂ କଳକବଜା ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ଓ ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରତିରୋଧ / ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ହ୍ରାସ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ।
- ପରିବେଶ ପରାକ୍ଷାଗାର ସ୍ଵାପନ କରିବା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ମାଞ୍ଚୁରୀ ଦେବା ।
- ପରିବେଶୀୟ ପ୍ରଦୂଷଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଖବର ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଚାର କରିବା ।
- ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ସମ୍ପର୍କିତ ପୁସ୍ତିକା, ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନକାରୀ ପରାମର୍ଶୀ ଏବଂ ସଂହିତା ପ୍ରଣୟନ କରିବା ।

ଏହିଭଳି ଅନ୍ୟ ବିଷୟ ଯାହା କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ ବିଚାରରେ ଆଜନରେ ଥିବା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଫଳପ୍ରଦତ୍ତାବେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାରେ ସହାୟକ ହେବ ।

5.8.3 ରାଜ୍ୟ ପରିଷଦର କ୍ଷମତା :

- ନୂତନ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ସ୍ଵାପନ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ପରିଷଦ (No objection) ସାର୍ଟପିକେଟ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।
- ଶିଳ୍ପମନ୍ଦିର ନିର୍ଗତ ଅପଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ଥା ଦାରୀ ପରିବେଶର କ୍ଷତି ହେଉଥିଲେ, ତାର ନିରାକରଣ ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ।
- ଶିଳ୍ପ କାରଖାନା ଓ ଘରୋଇ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଜନନର ବ୍ୟବହାର ଓ ତତ୍ତ୍ଵ ସମ୍ପର୍କିତ ବାୟୁ ପ୍ରଦୂଷଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା କ୍ଷମତା ରାଜ୍ୟ ପରିଷଦର ଅଛି ।

- ପ୍ରଦୂଷଣ ଆଜନ ଅମାନ୍ୟକାରୀ ସଂସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ସରକାରଙ୍କୁ ଅବଶ୍ୟକ କରାଇ ଉପଯୁକ୍ତ ପଦକ୍ଷେପମାନେବା ।
- କଞ୍ଚାମାଳ ଉଗୋଳନ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ଦାରା ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ହେଲେ ପରିଷଦ ନିଜର କ୍ଷମତା ଦାରା ସେଇ ସଂସ୍ଥାକୁ ନିବୃତ୍ତ କରିବାର ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ।
- ପୁରୁଣା ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଦାରା ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷିତ ହେଉଥିଲେ ଉଚ୍ଚ ସଂସ୍ଥାକୁ ନୂତନ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଲଗାଇବା ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେବା ।
- ଯଦି ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଦାରା ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ।
- ଯାନବାହାନଗୁଡ଼ିକ ଦାରା ହେଉଥିବା ପ୍ରଦୂଷଣର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ନିରାକରଣ ନିମନ୍ତେ ସମ୍ମୁଚ୍ଛ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜର କ୍ଷମତା ପରିଷଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି ।
- କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ବାୟୁ ପ୍ରଦୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାର ନିରାକରଣ ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବିଧାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପରିଷଦର କ୍ଷମତାଭୁକ୍ତ ଅଟେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ନଦୀ, ହୃଦ, ପୁଷ୍ଟରିଣୀ ଆଦି ଜଳାଶୟଗୁଡ଼ିକରେ ଜଳକୁ ପରାମା କରି ଦୂଷିତ ଜଳର ନିରାକରଣ ନିମନ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତ ବିଧିବିଧାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ ।
- କେତ୍ରୀୟ ପ୍ରଦୂଷଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପରିଷଦ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଟ ଉତ୍ତିଆନ ଷାଘାତସର ସହଯୋଗରେ କଳକାରଖାନାରୁ ନିର୍ଭତ ଧୂଆଁ ଓ ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକର ମାନ ନିର୍ଭାରଣ କରି ଯଦି ତାହା ପରିବେଶ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତିକୁଳ ହେବା ସମାବନା ଥାଏ, ତେବେ ସମ୍ମୁଚ୍ଛ କଳକାରଖାନାକୁ ସତର୍କ କରିବା ପରିଷଦର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ ।

5.8.4 ପରିଷଦର ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କ୍ଷମତା :

- ପ୍ରଦୂଷଣ ସ୍ଥାନରେ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଲେ ସମ୍ମୁଚ୍ଛ ବ୍ୟକ୍ତି ବା କଳକାରଖାନା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଦଣ୍ଡବିଧାନ ।
- ଆଜନ ଅମାନ୍ୟ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି/ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଶିଳ୍ପସଂସ୍ଥାକୁ ଆର୍ଥିକ ଜୋରିମାନା ଓ ଜେଲଦଣ୍ଡ ବିଧାନ ।
- ଜଳ ଆଜନ ଉଲ୍ଲୟାନ କରୁଥିବା ସଂସ୍ଥାକୁ 500 ଟଙ୍କା ଆର୍ଥିକ ଜୋରିମାନା ଓ 6 ବର୍ଷ ଜେଲଦଣ୍ଡ ବିଧାନ ।
- ବାୟୁ ଆଜନ ଅମାନ୍ୟ କରୁଥିବା ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଟ 5000/- ଆର୍ଥିକ ଜୋରିମାନା ସହ 3 ମାସ ଜେଲ ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କରାଯାଇଥାଏ ।
- ପୁନର୍ବାର ଆଜନ ଅମାନ୍ୟ କଲେ ଏହି ପରିମାଣର ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ । ନୂତନ ପରିବେଶ ଆଜନ ଅନୁଯାୟୀ ଆର୍ଥିକ ଜୋରିମାନା 1 ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଏବଂ 5 ବର୍ଷ ଜେଲଦଣ୍ଡର ବିଧାନ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରତିଦିନ 1000 ଟଙ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୋରିମାନା ଆଦାୟ କରିବାର କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟ ଏହି ସଂସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଛି, ଯେ କି ବାରମ୍ବାର ଉଚ୍ଚ ଆଜନ ଉଲ୍ଲୟାନ କରନ୍ତି ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ : 8

ତୁମ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ସଂସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ଟିହୁଗ କରିବା ପରେ, ସେଥିପାଇଁ ଆଜନରେ ଜ'ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ଲେଖ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା : 3

ନିମ୍ନଲିଖିତ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କାହାର ପରିସରଭୂକ୍ତ (କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର କିମ୍ବା

ରାଜ୍ୟ ପରିଷଦ) ଲେଖ ।

(1) ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ନେବା ଆଶିବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ସ୍ଥିର କରିବା ।

(2) ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଦୂଷଣ କରିପାରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ସାଦନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ପରୀକ୍ଷା କରିବ ।

(3) ନୂତନ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ପାଇଁ No objection ସାର୍ଟିଫିକେଟ ଦେବା ।

(4) ଆଜନ ଅମାନ୍ୟ କରୁଥିବା ଅନୁଷ୍ଠାନ/ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀ/ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷକୁ ଆର୍ଥିକ ଜୋରିମାନା ।

(5) ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍ସାହ ନିର୍ମାନ ହେଉଥିବା ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରତୀକ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବ ।

5.9 ଏହି ଏକକରୁ କ'ଣ ଶିଖିଲେ

- ସମ୍ବଲର ଅର୍ଥ ଓ ମାନବ ସମାଜ ପାଇଁ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା
- ସମ୍ବଲର ପ୍ରକାର ଭେଦ ।
- ପରିସ୍ଥାନ ଓ ସମ୍ବଲର ପ୍ରଭାବ
- ମାନବ ସମ୍ବଲର ରୂପରେଖା ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଉପରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ
- ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଲ, ବିଶେଷ କରି ଜଳ, ମୁରିକା ଓ ଜଙ୍ଗଳ ସମ୍ବଲର ପ୍ରଦୂଷଣ ଓ ନିରାକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା
- ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଲର ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ରାଜ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପବନ୍ଦୀପ ।

5.10 ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର :

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା - ୧

୧ କ୍ଷ, ୨ କ୍ଷ, ୩ କ୍ଷ, ୪ କ୍ଷ, ୫ କ୍ଷ, ୬ କ୍ଷ, ୭ କ୍ଷ

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ୍ୱବା - ୨

(1) କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର, (2) କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର (3) ରାଜ୍ୟ ସରକାର

(4) ରାଜ୍ୟ ସରକାର (5) କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର

5.11 ଏକକ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ :

- (1) ସମ୍ବଲର ପ୍ରକାର ଭେଦ ଉଦାହରଣ ସହ ଆଲୋଚନା କର ।
- (2) ପରିସ୍ଥାନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ପରିସ୍ଥାନ ସହ ସମ୍ବଲର ସମ୍ବଲ ଆଲୋଚନା କର ।
- (3) ମାନବ ସମ୍ବଲ ଓ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବଲ ଉଦାହରଣ ସହ ଲେଖ ।

- (4) ଜଗଳ ଅବସ୍ୟର କାରଣ ଓ ନିରାକରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- (5) ଅନୁମୋଦିତ ବିକାଶ ନିମତ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ, ସାମାଜିକ ଓ ସରକାରୀ ପ୍ରତିବନ୍ଦିତ ପଦକ୍ଷେପ ନିଆୟାରିତ ଲେଖ ।

5.12. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ :

୧. Text book of Environment Studies for Undergraduate Courses- Erach Bharucha
୨. ପ୍ରଗତିଶାଳ ଭୂଗୋଳ - Gourang Charan Ray
୩. NCERT Text books on Geography
୪. Indian Economy- Ruddar Datt and KPM Sundharam
୫. Environment Studies- Takshyasilta Publication
୬. Board Text books for the Elementary Level
୭. Natural Resources Conservation Services - Internet Search, USDA NRCS

6. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା

ଗଠନକ୍ରମ

- 6.1 ଉପକ୍ରମ
- 6.2 ଉଦେଶ୍ୟ
- 6.3 ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ, ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ପରିସର
- 6.3.1 ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ
- 6.3.2 ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରକୃତି
- 6.3.3 ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର
- 6.4 ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସ୍ତର(elementary)ରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ
- 6.5 ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦେଶ୍ୟ
- 6.5.1 ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦେଶ୍ୟ
- 6.5.2 ଉଚ୍ଚିହ୍ନାସ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦେଶ୍ୟ
- 6.5.3 ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦେଶ୍ୟ
- 6.5.4 ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦେଶ୍ୟ
- 6.5.5 ଅର୍ଥନୀତି ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦେଶ୍ୟ
- 6.6 ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ କ'ଣ ଶିଖିଲେ ?
- 6.7 ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଶ୍ରବା ପ୍ରଶ୍ରବ ଉବର
- 6.8 ଏକକ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ରବଳା
- 6.9 ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚି

6.1. ଉପକ୍ରମ

ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ । ସେ ଛୋଟ ଥିଲାବେଳେ ସମାଜ ସମର୍କରେ ତା'ର କୌଣସି ଧାରଣା ନଥାଏ । ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ହେତୁ ସେ ପରିବାର, ପଡୋଣା, ଗ୍ରାମ, ହାଟ, ବଜାର ମନ୍ଦିର ଆଦି ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମର୍କରେ ଆସି ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତି, ରାଜନୀତି, ଚାଲିଚଳନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନେକ ଅଭିଜ୍ଞତା ହାସଲ କରେ । କାଳକ୍ରମେ ତାର ଅଭିଜ୍ଞତାର ପରିସର ନିଜର ପରିବାରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିଜର ବସତି, ଜିଲ୍ଲା, ପ୍ରଦେଶ, ଦେଶ ଓ ପୃଥିବୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ଏହି ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ଆଧାର କରି ନିଜକୁ ସମାଜର ଜଣେ ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠ ନାଗରିକଭାବେ ଗଢି ତୋଳିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ । ଏହି ଚେଷ୍ଟାକୁ ଫଳବତୀ କରିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅପେକ୍ଷା ବିଦ୍ୟାଳୟର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରୁ ଅନ୍ତେପରାଗିତଭାବେ ଘଟଣା ପ୍ରବାହରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ମାନ ହାସଲ କରୁଥିବା ବେଳେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଯୋଜନାବନ୍ଦିତାରେ ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ନୀତି ନୟମ ସମର୍କରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ହାସଲ କରିଥାଏ ।

ଏହି ସବୁ କାରଣ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଉମିକାରୁ ଏତାର ବିଆୟାରପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ଏକକରେ ବିଦ୍ୟାକୟ ପ୍ରରରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ, ପ୍ରକୃତି, ପରିସର, ଗୁରୁତ୍ବ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ମଧ୍ୟାବ୍ଦୀ

6.2. ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଏହି ଏକକଟି ପଢ଼ିଥାରିଲେ ଆମେ

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ, ପ୍ରକୃତି ଓ ପରିସର ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ବ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ।
- ଏଲିମେଣ୍ଟ୍ସରୀ ପ୍ରରରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଯଥା: ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ, ଭୂଗୋଳ, ଜାଗିରାଜିକା ଓ ଅର୍ଥନୀତି, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହେବା ।

6.3. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ, ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ପରିସର

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସମାଜ ବିଷୟରେ ଅନେକ ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ । ଏହାଇତ୍ତା ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠ ନାଗରିକ ଭାବେ ସମାଜରେ ଗତି ତୋଳିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଏହା ସମାଜରେ ସବ ବାସ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଵର୍ଗ ସାମାଜିକ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏତା ବ୍ୟତାତ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ରାଜନୀତି, ଅର୍ଥନୀତି, ସଂସ୍କୃତି, ଧର୍ମ, କଳା, ବିଜ୍ଞାନ, ସାହିତ୍ୟ, ଶିଳ୍ପ, କୃଷି ପ୍ରତ୍ୱୁତ୍ତି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରର ବିଜ୍ଞାନରେ ମନୁଷ୍ୟର ଯେଉଁ ଅବଦାନ ରହିଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ ।

ସମ୍ପର୍କ ମାନବ ଜାତି ଆଜି ଏକ । ଏଥପାଇଁ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିଦ୍ୟା ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ, ନିଷ୍ଠା, କହନା, ବିଚାର ଓ ବୋଧଶକ୍ତିର ପରିସରକୁ ବୃଦ୍ଧି କରୁଛି । ମାତୃଭାଷା, ଜାଣିତ, ବିଜ୍ଞାନ, ଜାଗିରାଜିକା, ଭୂଗୋଳ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ସେମାନଙ୍କ ପାରପାର୍ଶ୍ଵକ ପରିସ୍ଥିତି, ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା, ଶାସନ ପଞ୍ଚତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜ ଦେଶ, ମହାଦେଶ ଓ ପୃଥିବୀ ବିଷୟରେ ବହୁବିଧ ତଥ୍ୟ ଜାଣିବାରେ ସୁଯୋଗ ପାଇଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ସାରା ପୃଥିବୀକୁ ନିଜର ବାସସ୍ଥଳୀ ବୋଲି ମନେ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ସବୁ କାରଣ ପାଇଁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ, ପ୍ରକୃତି ଓ ପରିସର ବିଷୟରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା : ପ୍ରଶ୍ନାଙ୍କ - 1

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରେ କେଉଁସବୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଛି ଓ କାହିଁକି ?

6.3.1. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ଜ୍ଞାନର ଗତାଗାର ଓ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧ ସାମାଜିକ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଭୟ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ସମାଜରେ ସଂଗଠିତ ହେଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଲାପ, ପରିବେଶ ପରିସ୍ଥିତି, ଘଟଣା, ପରିବର୍ଗନ ଇତ୍ୟାଦି ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ସଂଝା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ପଠନ ଉପଯୋଗୀ ଶିକ୍ଷଣ ବିଷୟ ଯାହାକି ସମସ୍ତାନୀୟ ବୁଝାମଣାର ସୂଚନା ଦିଏ । ଏହା ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ଆପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକ ଯାହା ସାମାଜିକ ପରିବର୍ଗନ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । – ‘ଜେମ୍ସ ହାଏ’ - (James High)

କେତେ ଜିମ୍ବାନ୍ଦି ୧୯୫୧ “ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଜୀବନର ଏକ ଅନ୍ତର୍ଭୂତ ଜୀବନ ଓ ଚିତ୍ତାଧାରର ଗତାଗର” । (ଚାର୍ଲେସ ବିସ୍ଟ - Charles Beard)

- ଡେରିର ଏଲ. ସିଲସ (Davir L.Sills)ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମାଦିତ ଅର୍ତ୍ତଦେଶୀୟ ଏନ୍‌ସାଇକ୍ଲେପେଡ଼ିଆରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ବସୁକୁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅନ୍ତର୍ଭୂତ କରିଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – ବ୍ୟାବହାରକ ବିଜ୍ଞାନ, ନୃତ୍ୟ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ଭୂଗୋଳ, ଜାତିହାସ, ଆଇନ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଆମ୍ବାସମନ୍ତ୍ରୀୟ ବିଜ୍ଞାନ, ମନୋବିଜ୍ଞାନ, ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ।
- ନୁଆ ଏନ୍‌ସାଇକ୍ଲେପେଡ଼ିଆ ବ୍ୟାନିକାରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସରକୁ ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଯାହାକି ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମନୁଷ୍ୟର ବ୍ୟବହାରକୁ ଆଲୋଚନା କରେ । ସେଥିପାଇଁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକୁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅନ୍ତର୍ଭୂତ କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ, ସାଂସ୍କୃତିକ ନୃତ୍ୟ, ସାମାଜିକ ମନୋବିଜ୍ଞାନ, ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଭୂଗୋଳ, ଭୂଗୋଳ ଓ ଶିକ୍ଷା ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖାବା : ପ୍ରଶ୍ନାଙ୍କ - 2

ଅର୍ତ୍ତଦେଶୀୟ ଏନ୍‌ସାଇକ୍ଲେପେଡ଼ିଆରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରେ କେଉଁସବୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନ୍ତର୍ଭୂତ କରାଯାଇଛି ?

ଦେଶୀୟ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବାର ଏକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଯିଏକି ମନୁଷ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ବିଜ୍ଞାନସନ୍ଧତ ପଢ଼ି ବ୍ୟବହାର କରି ଆଲୋଚନା କରେ । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଭୂତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି - ଭୂଗୋଳ, ଜାତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ଓ ନୃତ୍ୟ । ଏହାହାତା ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ମନୁଷ୍ୟର ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ବିଷୟରେ ସୁଚନା ଦିଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ, ଜନବସତି, ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସାମାଜିକ ସଂଗଠନ ଜତ୍ୟାଦି । ଏହା ସହିତ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅନ୍ୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର, ପରିସଂଖ୍ୟାନ, ଭାଷାତତ୍ତ୍ଵ – ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ବ୍ୟାକରଣ ।

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମାନବ ସମାଜ ବିଷୟରେ ଉଚ୍ଚତର ପଠନ ପାଇଁ ଉଦିଷ୍ଟ ଓ ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମାଧ୍ୟମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଏ ମାତ୍ର ସାମାଜିକ ପାଠ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ସରଳୀକୃତ ଅଂଶ ଓ ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରତିରେ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦିଷ୍ଟ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ସାବାଳକ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦିଷ୍ଟ ପନ୍ଥରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଏ, ମାତ୍ର ସାମାଜିକ ପାଠ ଶିଶୁ କୈହିକ ପନ୍ଥରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଏ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ତାତ୍ତ୍ଵିକ ଅଂଶ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରୁଥିବା ବେଳେ ସାମାଜିକ ପାଠ ମନୁଷ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର କର୍ମଗତ ଦିଗ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିବା ବେଳେ ସାମାଜିକ ପାଠ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମନ୍ତ୍ରୀୟ ଜ୍ଞାନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମାନବର ବିବିଧତା ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁଥିବା ବେଳେ ସାମାଜିକ ପାଠ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ତଥ୍ୟ ଯୋଗାଇଥାଏ ।

- ମାନବ ସମ୍ପର୍କ ଯେଉଁବୁ ସତ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ଓ ଏହାର ଫଳାଫଳ କ'ଣ ସୂଚାଇଥିବା ବେଳେ ସାମାଜିକ ପାଠ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଯେଉଁବୁ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ କୈଶୋରମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଉପଯୋଗ ସେଗୁଡ଼ିକ ଉପଯନ କରି ସେମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଉପଯୋଗ କରିଥାଏ ।

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି । ସେମାନେ କେବଳ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ, ସେମାନଙ୍କର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ପରିଷର ସମ୍ପର୍କୀୟ । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠର ନାଭିକେନ୍ଦ୍ର ହେଉଛି ଏହି ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରି ସେମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା । ସେଥିପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ । ପ୍ରକୃତରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମାଧ୍ୟମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଗରହ ଏହି ଦୁଇଟିର ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏକ ବିଭାଜିତ ରେଖା ନାହିଁ । ପିଲାମାନଙ୍କର ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ବଢ଼ିଲେ ସେମାନେ ସାମାଜିକ ପାଠରୁ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରିଷର ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବେ ।

ଦଶ ବର୍ଷ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ “The curriculum for ten year school” ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଇତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ମାଧ୍ୟମିକ ପ୍ରଗରହ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବ ।

ସାମାଜିକ ପାଠ / ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ

ଉପରୋକ୍ତ ସଂଝା ଓ ଆଲୋଚନାରୁ ସାମାଜିକ ପାଠ / ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅର୍ଥ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଜଣାପଡ଼େ ।

- ସାମାଜିକ ପାଠ ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପରିବେଶରେ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବ ଦିଲା ।
- ସାମାଜିକ ପାଠର ସୁବିଷ୍ଟତା ଓ ମିଶ୍ରିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅଣାଯାଇଛି ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମିଶ୍ରିତ ନହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନରେ ଗଠିତ, ଯେଉଁରେ ମୌଳିକ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ନିଜର ପରିଚୟ ହରାନ୍ତି ଓ ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ବ୍ୟବହାର ଉପଯୋଗୀ ଉଚ୍ଚ ସ୍ତର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଭୂଗୋଳ, ଇତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷାଦାନରୁ ଅଳଗା ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି ଆଇସକ୍ରିମର ସ୍ଵାଦ ଯାହା ଥାଏ, ଏଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ମୌଳିକ ଉପାଦାନ ଯଥା : ଚିନି, କ୍ରିମ, ଦୁରଧ ଇତ୍ୟାଦିର ସ୍ଵାଦ ଅଳଗା ଅଳଗା ବ୍ୟବହାର କଲେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ ।
- ସାମାଜିକ ପାଠ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ଯଥା- ପରିବାର, ଗୋଷ୍ଠୀ, ରାଜ୍ୟ, ଦେଶ ତଥା ସମୟ ମାନବ ଜାତି ସହ ଜୀବଶ୍ଵରୀଙ୍କ ଚଳିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ କରାଏ ।
- ସାମାଜିକ ପାଠ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବନ୍ଧୁବା ବଢ଼ିବାର କୌଣସି ହାସଳ କରିଥାଏ ।
- ସାମାଜିକ ପାଠରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ସମସ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ସମନ୍ଵ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଯୋଗମୁକ୍ତ ଶାଖା ହେଉଛି ସାମାଜିକ ପାଠ । ଉଚ୍ଚବ୍ୟତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଉପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାଗରିକ ଭାବେ ଗଢ଼ି ଗୋଲିବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ମନୋଭାବ, ଅନୁଭବ ଓ କୌଣସି ଆୟର କରାଇବା ପାଇଁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନଙ୍କୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁତ କରାଯାଇଛି ।
- ସାମାଜିକ ପାଠର ଉପକରଣଗୁଡ଼ିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ ।
- ସାମାଜିକ ପାଠର ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନଶାଳ ।

- ସାମାଜିକ ପାଠ ସବୁଷ୍ଟରର ଗୋଟୀ ଯଥା-ସ୍ନାନୀୟ, ଆଶ୍ରଳିକ, ଜାତୀୟ ଏବଂ ଆଭିଜାତୀୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରେ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି କେନ୍ଦ୍ରୀୟ କରେ ।
- ସାମାଜିକ ପାଠ ମନୁଷ୍ୟର ଅତୀତ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ପରିବର୍ତ୍ତ ମାନବ ଜୀବନର ସମସ୍ୟାମୟିକ ଘଟଣା ଓ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପାଇଁ ଯତ୍ନାଳୟୁଷ୍ମା ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା : ପ୍ରଶ୍ନାଙ୍କ - 3

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

6.3.2 ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରକୃତି

ବିଦ୍ୟାଲୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ନାନ ଦିଆଯାଇଛି । ଆରମ୍ଭରୁ ଏହାର ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ଯଥା: ଜାତିହାସ, ଭୂଗୋଳ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ବିଷୟରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହାକୁ ସମନ୍ଵିତତାବେ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ଓ ଏହାକୁ ସାମାଜିକ ପାଠ / ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନଭାବେ ନାମକରଣ କରାଯାଇଛି । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରକୃତି ହେଉଛି ଏହ କଳା ସହିତ ବିଜ୍ଞାନ ଅଟେ ।
- ସାମାଜିକ ବିକାଶର ସମସ୍ତ ବିଭାବଗୁଡ଼ିକ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ଏଥରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟିବେଶିତ ହୋଇଅଛି ।
- ଏଥରେ ଭୂଗୋଳ, ଜାତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ସମନ୍ଵିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏକ ମିଶ୍ରଣ ନୁହେଁ ।
- ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ନାଗରିକତା ଜ୍ଞାନ, ସମୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ସ୍ନାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ଲାଭ ହୋଇଥାଏ ।
- ଏହା ପରିବାରଠାରୁ ଜାତୀୟପ୍ରତିରୋଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୁଝାମଣା ଭାବନା ସୃଷ୍ଟିକରେ ।
- ଏହା ମାନବ ସମ୍ରକ୍ଷ ଓ ମାନବ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ ।
- ସାମାଜିକ ସଚେତନତା ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମାଧ୍ୟମରେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।
- ପ୍ରକୃତିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ବୁଝାମଣା ଦ୍ୱାରା ମାନବର ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

6.3.3 ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ପ୍ରକୃତରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏହାର ପରିସର ପୃଥିବୀ ଓ ଜାତିହାସ ଭଲି ସୁଦାର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିପ୍ରାରିତ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଏହା ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ବର୍ଷର ଘଟଣାବହୁଳ ବିବରଣୀ ଓ ଉବିଷ୍ୟତରେ ଦେଖାଯିବାକୁ ଥିବା ଅନେକ ପରିବେଶ ଓ ପରିସ୍ଥିତିର ସମାହାର । ଜନ ଓ ମିଶାଇଲ୍ସ (John O.Michaels) ଙ୍କ ମତରେ ‘ସାମାଜିକ ପାଠ’ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବହୁବିଧ ଅନୁଭୂତି ଆହାରଣ କରାଇବା ଉଚିତ । ଏହା ହେବା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣର ସର୍ବାଙ୍ଗାନ ବିକାଶ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୁନିୟନ୍ତିତ ହୋଇପାରିବ ।

କେତେକଙ୍କ ମତରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ବ୍ୟାପକ ବିଷୟ । ଏହା ସମ୍ବୂଦ୍ଧ ଭଲି ସାମାହାର । ଏହାର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଗନ୍ଧି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ଭଲଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପାଇଁ ଏହାର ଶ୍ରେଣୀ ବା ସାମା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହା କଳାବେଳେ ଯେଉଁ ଦିଗ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ ତାହା ଅନୁଯାୟୀ ଏହାର ନାମକରଣ ହୁଏ ଓ ଏହାର ପରିସର ସେହି ଅନୁଯାୟୀ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ମାନ୍ସ ସମ୍ବନ୍ଧର ଅଧ୍ୟୟନ (Study of Human Relationship) : ସାମାଜିକ ପାଠେ ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ
ହେଉଛି ମାନ୍ସ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ତାରି ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇପାରେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି

- . ମନୁଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ
  - . ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ
  - . ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପୃଥିବୀ
  - . ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଜିନିଷପତ୍ର ।

ତେଣୁ ସାମାଜିକ ପାଠ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ମାନବ ଧର୍ମ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକୁ ମନୁଷ୍ୟ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂହର୍ଷ ବୃଦ୍ଧିମଣ୍ଡା ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରିବ । ଏହି ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଲତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଜ୍ଞାନ, ସାହିତ୍ୟ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଓ ମନୋବିଜ୍ଞାନ । ସାମାଜିକ ପାଠ ଏହିପକୁ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ପରିଷର ସଂଯୁକ୍ତ ଓ ସାମାଜିକ ହେତୁ ବିଚାର କରେ ଓ ଏହିପକୁ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବ କାଳରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାନବ ଜୀବନର କ'ଣ ସବୁ ଘଟିଯାଇଛି ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ ।

(1) ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଠନ (Functional Studies of natural Sciences): ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଅଛନ୍ତି । ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ଫଳରେ ଶିଳ୍ପ ଓ କାରିଗରୀ ବିଷୟରେ ଅଗ୍ରଗତି ହୋଇଛି । ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀକୁ ପରିବାରଠାରୁ ପଡ଼ୋଶୀ, ପଡ଼ୋଶୀଠାରୁ ସହର, ସହରଠାରୁ ପ୍ରଦେଶ, ପ୍ରଦେଶଠାରୁ ଦେଶ, ଦେଶଠାରୁ ଅର୍ଥଦେଶୀୟ ପ୍ରରଗେ ବାସ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କରିଛି । ଏହାଛତା ପରାମର୍ଶ ବିଜ୍ଞାନ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ, ଉଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ, ଜୀବ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଶାରୀରିକ ବିଜ୍ଞାନ ରତ୍ୟାଦି ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନ ରତ୍ୟାକୁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଠନ ସାମାଜିକ ପାଠ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ ହୋଇଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାଶ ରୋଗ ନିରାକରଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବା ବେଳେ ରତ୍ୟାଏ ଏହିପରିବହି ରୋଗ ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଆଗରୁ କେଉଁପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ ।

(2) ଲକ୍ଷିତ କଳାର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଅଧ୍ୟୟନ (Functional Studies of Fine Arts) : ସାମାଜିକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଚିତ୍ରାଙ୍କନ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜିନିଷ ତିଆରି, ଚିତ୍ରକଳା, ମୃତ୍ୟୁ, ଗୀତ ଓ ଅଭିନ୍ୟାସ ଆଦି ଅନେକ କର୍ମ ଅନ୍ତର୍ଭୂତ ଅଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଦ୍ଧନିହିତ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ପୃଥିବୀର ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉରମ ବୁଝାମଣା ହୁଏ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଏହାଛତା ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଯାହା ପଢ଼ୁଛନ୍ତି ତାହା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ନନ୍ଦି ଏମାନଙ୍କର ଯାହା ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ଏହା ଉପରେ ଗରବ ଦିଏ ।

(3) ସମସ୍ୟାମୟିକ ଘଟଣାର ଅଧ୍ୟୟନ (Study of Current Affairs): ବର୍ଗମାନ ଘରୁଥିବା ଘଟଣା ଓ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ୟାମୟିକ ଘଟଣାର ଅତର୍ଗୁଡ଼ି ଅଚାର୍ଯ୍ୟ । ବର୍ଗମାନ ଘରୁଥିବା ଘଟଣାର ଅତାତର ପୃଷ୍ଠାଭୂମି ଆଏ । ଏହା ଜୀବିତ ଭୂଗୋଳ ଓ ରଚିହ୍ନାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଉସ୍ତୁ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏତିହାସିକ ଓ ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷଣର ବାନ୍ଧବ ଧାରଣା ପାଇଁ ସମସ୍ୟାମୟିକ ଘଟଣା ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାଦାନ ଭାବେ ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥାଏ ।

(4) ଅର୍ତ୍ତଦେଶୀୟ ବୁଝାମଣା ସାମାଜିକ ପାଠ ଅଧ୍ୟୟନ (International Understandings) : ସାମାଜିକ ପାଠ ଅଧ୍ୟନ ଅତର୍ଦେଶୀୟ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ପୃଥିବୀରେ ମନୁଷ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ପରିବର୍ତ୍ତନ ତଥା ପରିବର୍ଦ୍ଧତା ହୋଇଛି । ଜାତ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଦେଶକୁ ଅନ୍ୟଦେଶ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ କୌଣସି ଦେଶ ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ସ୍ଵାବଳମ୍ବନ ନହେଁ । ଏଣ ପଥରାର ସମସ୍ତ ଦେଶ ।

ମହାଦେଶ ପରିଷର ଉପରେ ନିର୍ଭରଶାଳ । ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ, ଅଞ୍ଚଳ ଓ ପ୍ରଦେଶ ସେମାନଙ୍କର ଅର୍ଥନେତିକ ପ୍ରଗତି ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନେତିକ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରି କିପରି ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରେ ଉନ୍ନତି କରିପାରିବେ ତାହାର ଉପାୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ଦେବା ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ପରିସରଭୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ବିଜ୍ଞାନ୍ୟୋଗୁ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତା ହ୍ରାସ ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଏକ୍ୟ ମନୋଭାବ, ବୁଝାମଣା, ସଂହଚି ଓ ବିଶ୍ୱପ୍ରାତି କିପରି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇପାରିବ ତାହା ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଆଭିମୁଖ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଅଧ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ମୌଳିକ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକର ବିଶ୍ୱଷଶ ଓ ସମାଧାନ ଓ ସେସବୁ ଦେଶରେ ମିଳୁଥିବା କଞ୍ଚାମାଳର ସଦୁପୋଯୋଗ, ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସହଯୋଗୀ ମନୋଭାବର ଉତ୍ସେକ ଓ ବିକାଶଶାଳ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର ସମ୍ମହ ବିକାଶ କିପରି ହୋଇପାରିବ ତାହା ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ।

ବିଭିନ୍ନ ଉସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତ୍ୟେ ଅଧ୍ୟୟନ (Practical Study of different resources) : ଚରିତ୍ର ଗଠନ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା, ନାଗରିକ ଅଧ୍ୟକାର, ସମବାୟ, ସାମାଜିକ ବ୍ୟବହାର, ପରିଷର ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପର୍କ ଓ ଯୋଜନା ଲାଭ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ନୂଆ ବିଷୟ ସାମାଜିକ ପାଠ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ଏହି ସବୁ କାରଣ ପାଇଁ ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷାରେ ପରିତ୍ରମଣ, ଏତିହାସିକ ଗୁରୁତ୍ୱଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ, ସହର ଲାଭ୍ୟାଦି ପରିଦର୍ଶନ, ପାଠାଗାର ଓ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଅବସ୍ଥାତ ବିଭିନ୍ନ ଉସ୍ତ୍ରର ବ୍ୟବହାର, କଳା ଓ ସାମାଜିକ ସେବା କାର୍ଯ୍ୟ, ତର୍କ ଓ ଅଭିନୟ ଲାଭ୍ୟାଦି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେବା ଦରକାର । ତେଣୁ ଲାଭ୍ୟାଦି ବ୍ୟବହାର ରଚନା ହେବାର ପୂର୍ବ ସମୟ ଓ ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାର ଆଲୋଚନା ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣର ପରିସରଭୁକ୍ତ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ପରିବର୍ଗନଶାଳ ବିଷୟ ଅଟେ । ଏହା ବହୁବିଧ ତଥ୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଏହି ତଥ୍ୟ ସମ୍ମହ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁରୁ ଅଣାଯାଇଥାଏ । ଜ୍ୟୋତିରବିଦ୍ୟା, ଭୂବିଦ୍ୟା, ସାଗରବିଦ୍ୟା, ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା, ଗଣିତ ବିଦ୍ୟା, ପ୍ରାଣୀ ବିଜ୍ଞାନ, କୃଷି ବିଜ୍ଞାନ, ଲାଭ୍ୟାଦି, ଅର୍ଥନୀତି, ରାଜନୀତି, ମୃତ୍ୟୁ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ଆଦି ବିଷୟକୁ ନେଇ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରୁ ଆନାତ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟାବଳୀର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଉପସ୍ଥାପନା, ଏକତ୍ରାକରଣ, ପର୍ଯ୍ୟାଳୋଚନା ସଠିକ୍ ସମନ୍ୟ ଓ ସଫଳ ରୂପାୟନ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ପରିସରଭୁକ୍ତ ହୋଇଛି ।

ତେଣୁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ପିଲାମାନେ ବଞ୍ଚିବା ବଢ଼ିବା, ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବା, ପରିବେଶ ସହିତ ଶାପଞ୍ଜୁଆଇ ଚଲିବା ପାଇଁ ଲାଭ୍ୟାଦି ଆବଶ୍ୟକ ବହୁବିଧ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରିବେ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଓଚିଚୋଲସନ୍ ଏବଂ ରାଜର୍ (Ochicholson and Wright)ଙ୍କ ମତରେ “ଏହାର ପରିସର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଓ ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀରେ ବାସ କରୁଥିବା ମାନବର ସାମାଜିକ ଜୀବନ ।”

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷ୍କାର : ପ୍ରଶ୍ନାଙ୍କ : 4

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ବ୍ୟାପକ କିପରି ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

6.4. ଏଲିମେଣ୍ଟ୍ସରେ ସ୍ରରରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ :

ଆମ ବିଦ୍ୟାକ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟକୁ ବିଦ୍ୟାକ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସମ ପରିମାଣର ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପିଲାମାନଙ୍କର ମନରେ ଦେଶକୁ ଭଲପାଇବାର ଚେତନା ଓ ମନୋବୁଦ୍ଧି ସୁଷ୍ଠିକରେ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଜନ୍ କେନ୍ଡି (John Kendi) କହିଥିଲେ । ତୁମ ଦେଶ ତୁମ ପାଇଁ କ’ଣ କରିବ ପଚାର ନାହିଁ । ତୁମେ ନିଜକୁ ନିଜେ ପଚାର ତୁମେ ତୁମର ଦେଶ ପାଇଁ କ’ଣ କରିପାରିବ ? “(Do not ask What your country can do for you. Ask yourself what you can do for your country ? ”

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପଠନ ଦାରା ସରଳ ଜୀବନ୍ୟାପନ କରିବା ପରି ଭଲ ଗୁଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ବିକାଶ ମୁଣ୍ଡ ଏହାଙ୍କତା ଦେଶରେ, ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଭଲପାଇବା ଓ ସମାଜକୁ ବିକଶିତ କରିବା ଆଦି ଅନେକ ଭଲ ଗୁଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ବିକାଶ ମୁଣ୍ଡ କରିଥାଏ । ଏହିସବୁ କାରଣ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ବକୁ ଏତାର ଦିଆ ଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଆହୁତି ମୁଣ୍ଡ କୁହାୟାଇପାରେ ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ କିଛି ଯୋଜନା କରିବା ବେଳେ ଆମେ ଅତୀତକୁ ଭଲଭାବେ ବୁଝିବା ଦିଇଲାମାନ ଓ ଏହିସବୁ ସୂଚନା ଆମେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅଧ୍ୟନ କଲାବେଳେ ଜାଣି ପାରିଥାଏ । ଉପରୋକ୍ତ କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ବ ଦିଆଯାଇଛି ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭରେ ପ୍ରଥମ ଓ ଦୃଢ଼ୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ପିଲାଟିକୁ ଭାର ନିଜ ପରିବାର, ପଢୋଶୀ, ଗ୍ରାମ ବା ପଢାରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନ୍ୟାପନ ସମ୍ପର୍କରେ ବାପ୍ତବ ଅଭିଜ୍ଞତା ହାସଳ କରିବା ପାଇଁ, ତା'ର ନିକଟ ପରିବେଶର ସ୍ଥିତି (ବିଲବାତି, ଜଳର ଭସ୍ତ୍ର, ଭୂମିରୂପ, ପଶୁପକ୍ଷୀ, ଜୀବଜନ୍ତୁ, ବୃକ୍ଷଲତା, ଜତ୍ୟାଦ) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାକୁ ସଚେତନ କରାଯାଇବା ସହ ତା' ନିଜ ଅଞ୍ଚଳର ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ପର୍ବପର୍ବାଣୀ, ଯାନିଯାତ୍ରା ଜତ୍ୟାଦି ସମ୍ପର୍କରେ ତାର ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ସୁଧାରିତ କରାଯାଇଛି । ପିଲାଟି ତାର ନିକଟରେ ପରିବେଶର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଅନୁଶୀଳନ ଦାରା ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଅଭିଜ୍ଞତା ହାସଳ କରିଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟୟନ ବିଷୟ ମାଧ୍ୟମରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଏକ ଯଥାର୍ଥ ପଦକ୍ଷେପ ।

ତୁର୍ତ୍ତୀୟ ଶ୍ରେଣୀଠାରୁ ଉପର ଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ସାମାଜିକ ପାଠୀର ୪ଟି ମୁଖ୍ୟ ଭାଗ ଥାଏ । ସେହି ଭାଗଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଭୂଗୋଳ, ଜତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର । ଗୋଟିଏ ଭାଗ ଭୂଗୋଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥା ଯଥା, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଭୂମିରୂପ, ଜଳବାୟୁ, ବୃକ୍ଷପାତା, ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ଜନଜୀବନ, କୃଷି, ଖଣ୍ଡିଜପଦାର୍ଥ ଜତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଗୋଟିଏ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆରମ୍ଭକରି ପ୍ରଦେଶ, ଦେଶ ଓ ପୃଥିବୀର ଜୌଗୋଳି ପରିସ୍ଥିତି ଭୂଗୋଳ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଏକ ନର୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମରେ ରହିଛି । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଜୌଗୋଳିକ ଅଭିଜ୍ଞତା ବୃଦ୍ଧିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟ ହୋଇଥାଏ ।

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଦୃଢ଼ୀୟ ଭାଗଟି ପିଲାଟିର ନିଜ ଅଞ୍ଚଳ, ପ୍ରଦେଶ ବା ଦେଶର ସାମାଜିକ ଘଟଣାବଳୀର କ୍ରମ ବିବାହ ସହ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ । ଆଦିମ ଯୁଗରୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଥିବା ମାନବ ସଭ୍ୟତାର କ୍ରମ ବିକାଶ, ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେମାନ୍ତରେ ଉଭୟର ଏବଂ ବିକାଶରେ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷକ ଯେଉଁ ଅବଦାନ ଓ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ରହିଛି ତାହା ପିଲାଟିର ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହାଦୀରା ସେ ଅତୀତ ଘଟଣା ପ୍ରବାହରୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ସ୍ଥିତି ସମାକ୍ଷା କରିବା ସହିତ ଭବିଷ୍ୟରେ ବିକାଶ ଧାରା ସମ୍ପର୍କରେ ଆକଳି କରିଯାଇବାରେ । ଏହି ସବୁ ବିଷୟ ଜତିହାସର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

କେବଳ ଅତୀତର ଘଟଣା ପ୍ରବାହ ନୁହେଁ ବର୍ତ୍ତମାନର ସାମାଜିକ ରାଜିନୀତି ସହିତ ପରିଚିତ ନହେଲେ ସମାଜରେ ଏକ ସୁନାଗରିକ ଭାବେ ଜୀବନ୍ୟାପନ କରିବା ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇନଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ପ୍ରଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ନିଯମ ଆଦି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜାଣିଲେ ହିଁ ସେ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉଚିତ ଭାବେ ଆଶ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବ । ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ, ମ୍ରିଜନୀ, ରାଜ୍ୟ ଓ ଦେଶର ପ୍ରଶାସନକିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ନ୍ୟାୟପାଳିକା, ସାମ୍ପ୍ରେସନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ନିଯମାବଳୀ ଆଦି ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ବ୍ୟତୀତ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଚତୁର୍ଥ ଭାଗଟି ଅର୍ଥନୀତି ବା ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ରୂପେ ପରିଚିତ । ଏହି ଭାଗରେ ଦେଶର ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଆମଦାନି, ରଷ୍ଟ୍ରାନ୍ତି, ବିଭିନ୍ନ ସମଳ ଓ ତାର ଉପଯୋଗ, ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ବିଭିନ୍ନ ଯୋଜନାର ଉପରେକ୍ଷଣ ଓ ତା'ର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ଜତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହିସବୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଆମ ଦେଶର ପ୍ରଚାରିତ ଅର୍ଥନୀତି ଦ୍ୱାରା କିପରି ପ୍ରଭାବିତ ହେଉଛି ସେ ବିଷୟରେ ସବିଶେଷ ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ ।

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଥିବା ତାରେଟି ଭାଗ ଭୂଗୋଳ, ଜାତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ସମାହାରକୁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ / ସାମାଜିକ ପାଠ କୁହାଯାଏ । ଏହିସବୁ ପାଠଗୁଡ଼ିକରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ତକ୍ତାକ ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ଅଧିକ ଉନ୍ନତ କରିପାରେ । ତେଣୁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପାରମିକ ପ୍ରତିରୋଧ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରତିରୋଧ ଏହାକୁ ସାମାଜିକ ପାଠ (ଜାତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର) କୁହାଯାଏ । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ କେତେ ଦୂର ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ତାହା ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନା ବ୍ୟତୀତ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ-ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣର ଗୁରୁତ୍ବକୁ ନିମ୍ନମତେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ ।

- ବଳଗତ ଜୀବନଯାପନ ବିଷୟରେ ଅବଶ୍ୟକ ହେବେ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଆଧାରରେ ପିଲାମାନେ ବାସ କରୁଥିବା ସମାଜ ବିଷୟରେ ବିଷ୍ଵତ ତଥ୍ୟ ଆହରଣ କରିବେ ।
- ଏହା ଅନେକ ଲୋକମାନଙ୍କର ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା ପୂରଣ କରିପାରେ ।
- ସମାଜର ଗଠନ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ପରିଚାଳନା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏବଂ ଯେଉଁ କାରକଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ପୁନଃ ସଂଗ୍ରହରେ ସହାୟକ ସେ ବିଷୟରେ ଜାଣିପାରିବେ ।
- ଆଦର୍ଶ ନେତୃତ୍ବ ଶକ୍ତିର ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- ଭାରତର ସାମିଧାନିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଯଥା-ନ୍ୟାୟ, ସ୍ଵାଧୀନତା, ସମାନତା, ଭାବୁଭାବ, ଜୀତୀୟ ଏକତା ଓ ଅଖଣ୍ଡତାକୁ ସହମତି ପ୍ରକାଶକରି ଗୋଟିଏ ସାମାଜିକ, ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ଓ ଗଣତାନ୍ତିକ ରାସ୍ତା ଗଠନରେ ସହାୟକ ହେବେ ।
- ଗଣତାନ୍ତିକ ଜୀବନଯାପନ ପାଇଁ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ।
- ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋବ୍ରତ ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ମତ, ଜୀବନଶୈଳୀ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମରାରୁ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଓ ଏହାକୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା ଶିଖିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଆନନ୍ଦଦାୟୀ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ।
- ଜୀତୀୟ ଚେତନା ଓ ଦେଶ ଜନ୍ମ ଜୀବନ ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ବର୍ଣ୍ଣିବା ଓ ବଢ଼ିବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଜୀବନ କୌଣସିଲର ଉନ୍ନତି କିମ୍ବାକିମ୍ବା କିମ୍ବା ଏହି କୌଣସିଲଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ଜାତି ବିନିମୟ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ଜାଣିବେ ।
- ଦୈନିକ ଜୀବନରେ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପକାରିତା ଅଛି ।

ଏହିସବୁ ଆଲୋଚନାରୁ ଆମେ ଜାଣିଲେ ଯେ, ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ମୁଖ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା, ଏହା ଆମର ସାମାଜିକ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମରାକୁ ସଂରକ୍ଷିତ କରେ, ଆମ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସଭାକୁ ଦୃଢ଼କରେ ଓ ଆମର ଅଭୀତ କୃତିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଧାରାବାହିକତା ରକ୍ଷାକରେ ।

6.5. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ପୂର୍ବ ଆଲୋଚନାରୁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କିମ୍ବା ପରମରାରୁ ଭିନ୍ନ ଆମେ ଜାଣିଛେ । ନିମ୍ନମତେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରେଣୀରେ ଶିକ୍ଷକ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା କରି ଏଥରୁ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ନୂଆ କଥା ସବୁ ଶିଖାଇବା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥାନ୍ତି । ଏହିପରିବାର ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହୋଇଥାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ସମୟ ସାମାନ୍ୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଯୋଜନା କରାଯାଇଥାଏ । ତଦନ୍ତପ୍ରାୟୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା କରାଯାଏ ଓ ଏହିପରିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କେତେ ଦୂର ହାସଲ ହେଲା ତାହା ଜୀବିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମୂଳ୍ୟାଯନ କରାଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ ଆମର ସ୍ଵର୍ଗ ଧାରଣା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମର କୌଣସି ଏକ ଅଂଶ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କହିରେ ଆମେ କ’ଣ ବୁଝିବା ? ଆମେ ବୁଝିବା ଯେ, ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଗୋଟିଏ ଅଂଶର ଅଧ୍ୟନପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଯେଉଁବୁ ଉପରବିଧ୍ୟ ଆଶା କରାଯାଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆଶା କରାଯାଉଥିବା ଶିକ୍ଷଣ ଫଳାଫଳ ହିଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ । ପିଲାଟିଏ କେତେ ଶିଖିପାରୁଛି ତାହା ଉପରେ ଶିକ୍ଷାଦାନର ସଫଳତା ନିର୍ଭର କରେ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷଣ ଫଳାଫଳ ସମୂର୍ଧତାବେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବ୍ୟବହାର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଓ ସେବବୁରେ ହେଉଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହିତ ଉତ୍ସପ୍ରୋତ୍ସାହାବେ ଜୁବିତ । ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଆଶା କରାଯାଉଥିବା ବ୍ୟବହାର ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷଣ ଫଳାଫଳ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ କହିଲେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ (ଭୂଗୋଳ, ଚିତ୍ରହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର)ର ଶିକ୍ଷାଦାନର ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରି ସ୍ଵଦୂରପ୍ରସାରୀ ନୁହେଁ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରେ ବା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରେ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ହାସଲ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ‘ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ’ ଶିକ୍ଷାଦାନର ସାମଗ୍ରିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ବୁଝାଉଥିବା ବେଳେ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟେ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଦିତ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଆଚରଣଗତ ବା ବ୍ୟାବହାରିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରତ୍ୟେଶା ରଖାଯାଏ ତାକୁ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ତାହା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭାବ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଶିକ୍ଷାଦାନ ବା ଅଧ୍ୟାପନାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୂପେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥାଏ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସବୁପ ଭୂଗୋଳ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅକ୍ଷାଂଶ । ଶିକ୍ଷକ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉତ୍ସକୁ ଆଖି ଆଶା ଆଗରେ ରଖୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ପଢାଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରସଙ୍ଗଟିର ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶେଷ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସେହିପରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲ କରିବେ ବୋଲି ଆଶା କରିଥାନ୍ତି । ଯେପରିକି ସେହି ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅଧ୍ୟାପନା ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅକ୍ଷାଂଶ ଏକ କୋଣ ବୋଲି କହିବେ, ପୃଥବୀର ମୁଖ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନିତ କରିବେ, ଭୂଗୋଳକ ଚିହ୍ନିତ ଅକ୍ଷନ କରି ମୁଖ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶଗୁଡ଼ିକର ପରିମାଣ ଦର୍ଶାଇବେ ଜାତ୍ୟାଦି । ଉତ୍ସ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିର ଉପରସ୍ତ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହିପରିବାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଶିକ୍ଷାଦାନ ହେତୁ ହାତୁଛାତୁମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେଶିତ ବ୍ୟାବହାରିକ ବା ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିଯତରେ ଯେଉଁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପଢାଇବେ ବା ପ୍ରସଙ୍ଗର ଯେଉଁ ଅଂଶ ପଢାଇବେ ତାହା କୌଣସି ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଦିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାକୁ ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷଣର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରେ । ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରସଙ୍ଗ ସହ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ବିଭିନ୍ନତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ମଳବିଶେଷରେ ବିଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଜହିବାକୁ ଗଲେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କୌଣସି ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ଓ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷଣ ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କ୍ରମାଗତ ଉପରବିଧ୍ୟ ଫଳରେ ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯଥା : ଭୂଗୋଳ, ଚିତ୍ରହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥନୀତିର ସମାହାର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ବିଷୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପରିସରତାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମର୍କରେ ସ୍ଵଳ୍ପ ଧାରଣା କରିଛେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତିତ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା : ପ୍ରଶ୍ନାଙ୍କ : 5

ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କାହିଁକି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ?

6.5.1 ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନୁଭୂତି ଓ ବାସ୍ତବ ଅଭିଜ୍ଞତା ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶର ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରି ବିଭାଗୀକରଣ କରିବ ।
- ପରିବେଶ ସଦାସର୍ବଦା ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ, ଏହା ବୁଝିବ ଓ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ନିଜକୁ ଖାପଖୁଆଳ ଚଳିବାର ଉପାୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବ ।
- ପରିବେଶ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବା କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଏହାର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବ ।
- ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ପ୍ରମୁଖ କାରଣ ବୋଲି ହୃଦୟଜାମ କରିବ ଓ ଜନସଂଖ୍ୟା ନ ବଢିବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ନେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରିବ ।
- ଉଭିଦ ଜଗତର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ସଚେତନ ହେବ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସଚେତନ କରାଇବ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଅନୁଶାଳନ ଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନେବା ପରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଧାରାସହ ପରିଚିତ ହେବାର କୌଣସି ହାସଳ କରିବ ।

6.5.2 ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

- ଇତିହାସରୁ ଆମ ଗୌରବମୟ ସାଂସ୍କୃତିକ ସ୍ଥିତିରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରି ସେମାନେ ନିଜର ଆମ ସମ୍ବାନ୍ଦ ବୃଦ୍ଧି କରିବେ ।
- ଭାରତୀୟ ସମାଜ କିପରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଛି ତାହା ବୁଝାଇବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ଗର୍ବ କରିବେ ।
- ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅତୀତର ଘଟଣା ପ୍ରବାହର ଧାରାକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ସମାଜର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତିକୁ ଉପ୍ରୟୋଗାବେ ବୁଝିବେ ।
- ସ୍ୟତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ଓ ସେଠାରେ ଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ଗୁଡ଼ିକର ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେବେ ।
- ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟଦେଇ ସଂସ୍କୃତ କିପରି ବିକଶିତ ଓ ରୂପିମନ୍ତ ହୋଇଛି ତାହା ଅନୁଭବ କରିବେ ।
- ବର୍ତ୍ତମାନର ଯେକୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣାର ପ୍ରକ୍ରିୟା ସ୍ବଦୂର ଅତୀତରେ କିପରି ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅତିକ୍ରମକରି ଆଜିର ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିବା କରିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ସ୍ୟତିହାସିକ ଘଟଣା ଯେଉଁଠାରେ ଘଟିଛି ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନର ମହାବୁ ଉପଳଦ୍ଧ କରିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମନ୍ୟଯୋଗୁ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ କିପରି ସମୃଦ୍ଧିମନ୍ତ ହୋଇଛି ତାହା ହୃଦୟଜାମ କରିବେ ।

6.5.3. ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

- ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜ ଅଞ୍ଚଳ ରାଜ୍ୟ ତଥା ଦେଶର ପ୍ରଶାସନ, ନିୟମବାହୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାଜିକ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ସମ୍ପର୍କରେ ଆନ ଆହରଣ କରି ଏକ ସ୍ଵର୍ଗ ନାଗରିକତାରେ ନିଜକୁ ଗଢ଼ିବାରେ ସମର୍ଥ ହେବେ ।
- ବିଜ୍ଞାନ ଯୁଗରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ କିପରି ପରିଷର ଉପରେ ନିର୍ଭରଶାଳୀ ଓ ଏହି ନିର୍ଭରଶାଳତା ସେ ଅପରିହାୟ୍ୟ ତାହା ଅବଗତ ହେବେ ।
- ଗଣତତ୍ତ୍ଵ ଶାସନରେ ନାଗରିକର ଅଧ୍ୟକ୍ଷାର ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆନଳାଭ କରିବେ ।
- ସରକାରୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ସମ୍ପର୍କରେ ଆନ ଅଞ୍ଜନ କରିବା ସହିତ ଏହିସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭାଗ ନେବାର ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବେ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତୀୟ ଏକତା ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସବ୍ରତାବ ଓ ବିଶ୍ୱ ନାଗରିକତାର ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବାପ୍ତବ ଜୀବନରେ ପ୍ରଯୋଗ କରିବେ ।

6.5.4. ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

- ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନର ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ କିପରି ସେହି ସ୍ଥାନର ଜୀବନ୍ୟାପନ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ପ୍ରତାବିତ କରେ ତାହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବୁଝିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଭୌଗୋଳିକ ଭାଷା ଓ ପରିଭାଷା ବିଷୟରେ ଜାଣିବେ ।
- ଭୌଗୋଳିକ ଯତ୍ନପାତିର ନାମ, ଗଠନପ୍ରଣାଳୀ ଓ ତାର ଉପଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆନ ଆହରଣ କରିବା ସହ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିପାରିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ସହ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜତିତହୋଇ ସେଗୁଡ଼ିକ କିପରି ମାନବ କଲ୍ୟାଣରେ ସହାୟ ହୋଇପାରିବ ତାହା ବୁଝିବେ ।
- ଭୂଗୋଳରେ ଥିବା ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ସୂଚନା ତଥା ସାଙ୍କେତିକ ବିହୁଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହାର କରିବା କୌଣସି ହାସଲ କରିବେ ।
- ମାନଚିତ୍ର ଅଳନ, ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅନୁଶାଳନ, ଗ୍ରୌବର ବ୍ୟବହାର, ବିଭିନ୍ନ ଭୌଗୋଳିକ ରାର୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତି କରିପାରିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ମହାଦେଶ, ଦେଶ, ମହାସାଗର, ସାଗର, ନଦୀ, ହୃଦ, ପାହାଡ଼, ଅରଣ୍ୟ ଜତ୍ୟାଦିର ଅବସ୍ଥି ବିଷୟରେ ଜାଣିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଅଧିକାସୀମାନଙ୍କର ଜୀବନ୍ୟାପନ ପ୍ରଣାଳୀ, ଭାଷା, ଜ୍ଞାନ୍ୟ, ଦେଶ ପରିପାଠ, ଗମନାଗମନ ଜତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପାଇବେ ।
- ପୃଥିବୀ ଉପରିସ୍ଥ ଏବଂ ଆକାଶରେ ହେଉଥିବା ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବାସହ ସିଦ୍ଧାତ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଜତ୍ୟାଦି ।

6.5.5. ଅର୍ଥନୀତି ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

- ଦେଶର ପ୍ରଗତି ପାଇଁ ଅର୍ଥନୀତିର ଆବଶ୍ୟକତା ବୁଝିବେ ।
- ଆମ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ଅର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଆୟାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପଦମେଧ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହେବେ ।

- ଅର୍ଥନୈତିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଉପଲବ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୁକ୍ତ ସଞ୍ଚାଳନର ଆବଶ୍ୟକତା ବିଷୟରେ ଜାଣିବେ ।
- ବର୍ଷମାନ ପରିପ୍ରେସରେ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କିପରି ନିର୍ଭରଶାଳ ତାହା ବୁଝାଇବେ ଜାଣ୍ୟାଦି ।

ଉପରୋକ୍ତ ବର୍ଷତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦେଶ୍ୟ ହାସଳ କରିବା ସହିତ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଯେଉଁସବୁ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା କରିପାରିବେ ସେଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ସାଧନ : ପିଲାମାନଙ୍କର ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ସାଧନ ଶିକ୍ଷାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଆବଶ୍ୟକ ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ବିନା ଶିଶୁର ବ୍ୟକ୍ତିଦର ସର୍ବଜ୍ଞାନ ବିକାଶ ଅସମ୍ପର୍ଦ୍ଦ ରହିଯାଏ । ମାନସିକ ଶକ୍ତି କହିଲେ ଆମେ ଚିତ୍ର ଶକ୍ତି, କର୍ମଶକ୍ତି, ବୋଧଶକ୍ତି, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଶକ୍ତି, ଅନୁସରଣୀ, ମୁକ୍ତି ଓ ସୃତିଶକ୍ତି ଆଦିକୁ ବୁଝିଥାଉ । ଏଗୁଡ଼ିକର ଯଥାଯଥ ବିକାଶ ଘଟିଲେ ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା ଉପରୋକ୍ତ ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରିସରଭୁକ୍ତ ଭୂଗୋଳ ବିଷୟ ଅଧ୍ୟୟନ କଲାବେଳେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ଅନୁଧାନ ଓ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରିବାର ସ୍ଵୀମ୍ୟ ପାଆନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଶକ୍ତି, ବିଶ୍ଲେଷଣ ଦକ୍ଷତା ଓ ବୋଧଶକ୍ତିର ବିକାଶ ଘଟେ । ଉଚ୍ଚତାପ ପାଠ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିକାସୀମାନଙ୍କର ଜୀବନଧାରା, ବିକାଶସ୍ତର, ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନର ରୀତି ଓ ପ୍ରଥା ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରନ୍ତି । ରାଜନୈତିକ ବିଜ୍ଞାନ ପଠନ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ରାଜନୈତିକ ସଙ୍ଗଠନ ଆଦର୍ଶ ନୀତି ଓ ବିଭାଗ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଭିଜିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବିଚାରଧାରା କାର୍ଯ୍ୟଶୈଳୀ ବିଷୟରେ ଅନେକ କଥାବୁ ଜାଣିଥାନ୍ତି । ଅର୍ଥନୀତି ପଠନ ଦ୍ୱାରା ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବର୍ଷମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୋଗିତା ଓ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଅନୁଧାନ ଓ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଏକ ତୁଳନାମୂଳକ ବିଚାରବୋଧ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ଓ ଘରଣା ଆଦିର ଅବବୋଧ ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଵତି ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ମଧ୍ୟ ଘଟିଥାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନସିକ ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଜ୍ଞାନ ଭଣ୍ଟାରର ଅଭିବୃଦ୍ଧି : ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭୂଗୋଳ, ଜୀବିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ଅର୍ଥନୀତି ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଭୂଗୋଳ ପାଠ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଶାଳିତାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ତଥା ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଆହରଣ କରନ୍ତି । ଜୌଗୋଳିକ ପରିଭାଷା, ଶବ୍ଦ ତଥା ଯନ୍ତ୍ରପାତ୍ରିର ନାମ, ଗଠନ ପ୍ରଶାଳା ଓ ଉପଯୋଗିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହାହତା ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବନ୍ଧର ଉତ୍ସ, ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂଗ୍ରହ ଓ ବିନିଯୋଗ ତଥା ସଂରକ୍ଷଣ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଜ୍ଞାନର ପରିସର ବଢ଼ିଯାଏ । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ମାଧ୍ୟମରେ ରାଜ୍ୟ ତଥା ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରଶାସନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ନ୍ୟାୟବ୍ୟବସ୍ଥା, ନାଗରିକ ଅଧିକାର, ବାଯିଦବୋଧ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ହେଉଥିବା ଅର୍ଥର ଉତ୍ସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ, ବିଭିନ୍ନ ଲାଭଜନକ ବୃଦ୍ଧି, ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନର କାର୍ଯ୍ୟଶୈଳୀ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ନିଜ ଜ୍ଞାନ ଭଣ୍ଟାରର ପରିସାମା ବଢ଼ାଇଥାନ୍ତି ।

ସୌନ୍ଦର୍ୟବୋଧର ବିକାଶ ସାଧନ : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା ନଦୀ, ହ୍ରଦ, ପାହାଡ଼, ପର୍ବତ, ଅରଣ୍ୟ, ସାଗର, ଉପତ୍ୟେକା ଆଦିର ସୌନ୍ଦର୍ୟକୁ ପରୋକ୍ଷରେ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଥାନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର କହନା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଚିତ୍ରକଳ କିମ୍ବା ଲେଖା ମାଧ୍ୟମରେ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଉପଲବ୍ଧକୁ ଜୌଗୋଳିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ୟବୋଧର ସୂଚନା ଦିଏ । ଜୀବିହାସରେ ବର୍ଣ୍ଣତ ବିଭିନ୍ନ

ଏତିହାସିକ କୀର୍ତ୍ତି, ସୁନ୍ଦରୀକାର୍ଯ୍ୟ, ସ୍ଵାପତ୍ର୍ୟ, ଭାଷ୍ଟର୍ୟ ତଥା ଏତିହାସିକ ସ୍ଥାନର ସୌନ୍ଦର୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ପରୋକ୍ଷଭାବେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥାନ୍ତି । ଏତେଭିନ୍ନ ବିଭିନ୍ନ ଏତିହାସିକ ସ୍ଥାନ ପରିଭ୍ରମଣ ଓ ପରିଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେ ସୌନ୍ଦର୍ୟାନୁଭୂତି ମଧ୍ୟ ହାସଳ କରିଥାନ୍ତି । ଏହିସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ୟବୋଧର ବିକାଶ ଘଟିଥାଏ ।

ନାଗରିକତାର ବିକାଶ : ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଜାତିହାସ ଓ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟ ଅଧ୍ୟନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଦେଶ ପ୍ରତି ମମତା, ଦେଶବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସହଦୟତା, ଜାତୀୟ ସଂହଚିତ ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସହଯୋଗର ଭାବନା ଆଦି ଗୁଣ ଶିଖିଥାନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଗଣତାନ୍ତିକ ଦେଶର ସୁନାଗରିକର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ ଗୁଣ । ସେମାନେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଗଠନ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ର ବିକାଶ ପାଇଁ ପ୍ରତିବନ୍ଦୁ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ସମୟାଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଵେଷଣ କରି ସେସବୁର ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଅଭିପ୍ରେଗଣା ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିଥାନ୍ତି । ନାଗରିକ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପିତାବୋଧ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତଥା ସୁନାଗରିକ ଗଠନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଗୁଣ ସମନ୍ବନ୍ଧରେ ଉପଯୁକ୍ତ ତଥ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟନରୁ ମିଳିଥାଏ । ଉତ୍ତରମ ଚରିତ୍ରବତ୍ରା, ଉଦାରତା, ନୈତିକତା, ସାମାଜିକ ସତେତନତା ତଥା ଜାତୀୟ ଚିତ୍ତର ବିକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଜାତିହାସ ଓ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା ଓ ତଥ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରରୁ ବିଭିନ୍ନ ଲାଭଜନକ ବୃତ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେଥିରେ ନିଜକୁ ନିଯୋଜିତ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ ।

ରାଜନୀତିଜ୍ଞମାନଙ୍କୁ ତାଲିମ୍ : ଜାତିହାସକୁ ଅତୀତର ରାଜନୀତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ କାରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜନ୍ୟରେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯାହାସବୁ ଘରୁଛି, ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଉପୁଜୁଛି, ସେଭଳି ଘଟଣା ଅତୀତରେ ବାର୍ତ୍ତାଗା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଜାତିହାସରେ ତା'ର ପ୍ରାଞ୍ଚଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଜାତିହାସ ପଢିବା ଦ୍ୱାରା ରାଜନୀତିଜ୍ଞମାନେ ଏହା ସମ୍ପର୍କରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ନିଜେ କୌଣସି ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ ସେହି ପ୍ରକାର ଜାତିହାସ ଜ୍ଞାନ ତଥା ପରୋକ୍ଷ ଅଭିଜ୍ଞତାର ସାହାୟ ନେଇ ତାହାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ବାଟ ବାହାର କରନ୍ତି । ଏହାହତା ଶାସନର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ୍ନି ତଥା ତାର ବିକାଶ ସମ୍ପର୍କରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ ପାଇଁ ଜାତିହାସ ଅଧ୍ୟନ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ତଥା ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯେଉଁମାନେ ରାଜନୀତି ସହ ପରୋକ୍ଷ ବା ପ୍ରତ୍ୟେ ଭାବରେ ସଂଯୁକ୍ତ ହେବେ ସେମାନେ ଜାତିହାସ ଅଧ୍ୟନ ଦ୍ୱାରା ଆବଶ୍ୟକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପାଇଥାନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଜାତିହାସ ଶିକ୍ଷାର ଏହା ଏହା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ମନୋଭାବର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବିକାଶ : ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଦେଶ ପରିଷର ଜ୍ଞାନ ନିରଣ୍ୟାଳ । ନିଜର ଚାହିଦା ମେଣ୍ଟାରବା, ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାରକରିବା, ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଆଦାନପ୍ରଦାନ କରିବା କିମ୍ବା ରାଜନୈତିକ ଚିତ୍ରଧାରା ପ୍ରଚାର କରିବା ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସହମତି ଓ ବୃଦ୍ଧମଣ୍ଣା ଏକାତ୍ମ ଆବଶ୍ୟକ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଆବଶ୍ୟକତା ହେଉଛି ବିଶ୍ୱ ନାଗରିକତା, ବିଶ୍ୱ ସଦଭାବ ଓ ଶାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି, ସାମାଜିକ ଚଳଣି, ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ସାଂସ୍କୃତିକ ଏତିହ୍ୟ, ପରମରା ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ସର୍ବୋପରି ଅର୍ଥନୈତିକ ସ୍ଥିତି ଓ ବିକାଶ ସମନ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ଏକାତ୍ମ ଆବଶ୍ୟକ । ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଗତୀକରଣ, ଉଦାରାକରଣ ଓ ଘରୋଇକରଣ ଆଦି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଚିତ୍ରଧାରା ସହିତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପରିଚିତ କରାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଷୟ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ତଥ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବିଆୟାଇଥାଏ । ଜାତିହାସ ଅର୍ଥନୀତି ପାଠ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବିଭିନ୍ନ ରାଷ୍ଟ୍ରର ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ, ରାଜନୈତିକ ତଥା ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ ଧାରା ସହ ପରିଚିତ ହୁଅଛି । ଭୂଗୋଳ ପାଠ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଓ ସ୍ଥାନ ସମନ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିଥାନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଅଧ୍ୟବତୀ ଜୀବନ୍ୟାପନ ଶୈଳୀ, ଜ୍ଞାନ୍ୟପେଯ ଆଦି ସମନ୍ବନ୍ଧରେ ଅବଗତ ହୁଅଛି । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ଏକତା, ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ମନୋଭାବ ଓ ସଦଭାବନା ଶିକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି ।

ଆମ୍ବରକ୍ଷା, ଆମ୍ବବିଶ୍ୱାସ ଓ ଆମ୍ବତ୍ୟାଗ ଆଦି ଗୁଣର ବିକାଶ ସାଧନ ହେଶ ପାଇଁ ଆମ୍ବୋସ୍ଟର୍ ଓ ବଳିଦାନ ପଢ଼ୁଥାରୁ ମହିର ଗୁଣ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ତେଣୁ ଜତିହାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କାହାଣୀ ଓ ଘରଣାର ପ୍ରାତଦାନ ଦ୍ୱାରା ଆମେ ପିଲାମାନଙ୍କ ମନରେ ଦେଶାମବୋଧ ଜାଗ୍ରତ୍ତ କରାଇପାରିବା । ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମିର ଗୌରବମୟ ଅତୀର୍ଥାଗ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜ ଦେଶ ଦ୍ୱାରା ଜାତିର ମଙ୍ଗଳ କାମନାରେ ବ୍ରତ ହୋଇଥାଏ । ସେମାନେ ଜତିହାସ ପୁଷ୍ଟାରୁ ଆମର ଜାତୀୟତା ଆବୋଳନ, ବିଭିନ୍ନ ସଭ୍ୟତା, ମହାନ ଶାସକମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ହାସଳ କରି ଆମ୍ବତ୍ୟାଗ, ଆମ୍ବବିଶ୍ୱାସ ଓ ଆମ୍ବରକ୍ଷା ଗତ୍ୟଦି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ବିକାଶ ସାଧନ କରିଥାଏ । ଜତିହାସ ପାଠ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଭଲମୟ ବିଚାର କରିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥାଏ । ଏତିହାସିକ ତଥ୍ୟ, ବିବରଣୀ, ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଦିର ବିଶ୍ୱେଷଣ କରି ତହିଁର ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅଭିପ୍ରେରଣା ପାଇଥାଏ । ବିଶିଷ୍ଟ ଏତିହାସିକ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଆବର୍ଗ ଅନୁସରଣ କରି ନିଜ ଜୀବନକୁ ଅନୁରୂପ କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅଭିପ୍ରେରିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୟ ସ୍ଥାପନ : ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଯଥା : ଭୂଗୋଳ, ଜତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥନୀତି ଜତ୍ୟାଦି ସମନ୍ୟତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ପରିଷରକୁ ବୁଝିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏଥୁପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ଆଧାରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅନେକ କଥା ଜାଣିବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ (ଭୂଗୋଳ, ଜତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ , ଅର୍ଥନୀତି) ପାଇଁ ନିରୂପିତ ହୋଇଥିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ଏହା ଆଧାରରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ କରାଇଲେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଫଳପ୍ରଦ ହୋଇଥାଏ ।

6.6. ଏହି ଏକକରୁ କ'ଣ ଶିଖିଲେ :

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସମାଜ ବିଷୟରେ ଅନେକ ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ଭୂଗୋଳ, ଜତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଅନ୍ତରୁକ୍ତ ଅଛନ୍ତି ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି ।
- ସାମାଜିକ ପାଠର ସୁବିଷ୍ଟୁତ ଓ ମିଶ୍ରିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଷେତ୍ର ଅଛି , ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁରୁ ଅଣାଯାଇଛି ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମାନବ ସମାଜ ବିଷୟରେ ଉଚ୍ଚତର ପଠନ ପାଇଁ ଜବିଷ୍ଟ ଓ ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଗରହରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଏ ମାତ୍ର ସାମାଜିକ ପାଠ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ସରଳକୃତ ଅଂଶ ଓ ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରଗରହରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଏ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରକୃତି ହେଉଁଛି ଏହା କଳା ସହିତ ବିଜ୍ଞାନ ଅଟେ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପଠନ ଦ୍ୱାରା ସରଳ ଜୀବନଯାପନ କରିବା ଭଲ ଭଲ ଗୁଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ବିକଶିତ ହୁଏ ।
- ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବାବେଳେ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀଠାରୁ ଉପର ଶ୍ରେଣୀରେ ସାମାଜିକ ପାଠ / ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଏ ।
- ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ, ଜତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପରିଷରଠାରୁ ଅଳଗା ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରିଟିରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଏ ।

6.7. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖାବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର

ପ୍ରଶ୍ନ 1 - ଭୂଗୋଳ, ଜତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ସଂସ୍କୃତ, କଳା, ବିଜ୍ଞାନ, କୃଷି, ସାହିତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଶ୍ନ 2 - ବ୍ୟାବହାରିକ ବିଜ୍ଞାନ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ଭୂଗୋଳ, ଜତିହାସ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ମନୋବିଜ୍ଞାନ, ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଶ୍ନ 3 - ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଉଚ୍ଚତର ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ଉଦ୍‌ଦେଶ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ଉଦ୍‌ଦେଶ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟର ବିବିଧତା ଉପରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ ଓ ଏହି ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ସାମାଜିକ ପାଠ ତଥ୍ୟାବଳୀ ଯୋଗାଏ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଶ୍ନ 4 - ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରିସର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ, ଏଗ୍ରତିକ ହେଉଛି ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଠନ, ଲକ୍ଷିତ କଳାର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ସମସ୍ତାମନ୍ୟିକ ଘଟଣାର ଅଧ୍ୟୟନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଶ୍ନ 5 - ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲେ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ-ପରିଚାଳନା ଓ ଶିଖାଇବା କାର୍ଯ୍ୟ ଠିକ୍ ହେବ ଇତ୍ୟାଦି ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

6.8. ଏକକ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

(କ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାକୟର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାହିଁକି ?

(ଖ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ କିପରି ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠ ନାଗରିକଙ୍କାରେ ଗଢି ତୋଳେ ?

(ଗ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଆନର ଗତାଘର କହିବା କାରଣ କ'ଣ ?

(ଘ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠର ଏକ ତୁଳନାମୂଳକ ବିବରଣୀ ଦିଅ ।

(ଙ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଲେଖ ।

(ଚ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରକୃତି ଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବୁଝାଅ ।

(ଛ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରିସର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଓ ପ୍ରସଙ୍ଗ କିପରି ଆଲୋଚନା କର ।

(ଜ) ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପ୍ରଶ୍ନରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ କିପରି ଅଛି ବୁଝାଅ ।

(ଝ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବୁଝାଅ ।

(ଘ) ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ କ'ଣ ଏହି ସୁବିଧା ହେବ ?

6.9. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ

୧. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି : ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଓଡ଼ିଶା ।

୨. ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା ଓ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି : ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା , ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

୩. Dr. R.A. Sharma – Teaching of Social Science.

୪. S.K.Kochhar – Teaching of History.

7.ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ନ୍ତି ଓ ପର୍ଯ୍ୟାନ୍ତି

ଗଠନ କ୍ରମ

- 7.1   ଉପକ୍ରମ
- 7.2   ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ
- 7.3   ପରିବେଶ-ଅଧ୍ୟନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.3.1.   ପ୍ରକୃତି ଅନେକଣା ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.3.2.   ସର୍ବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.3.3.   ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.3.4.   ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.4   ଜୀବି ଜୀବିହାସ ଓ ନଗରବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ
- 7.4.1.   ଗଢ଼ କଥନ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.4.2.   ବର୍ଷନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.4.3.   ଷ୍ଣେତ୍ରଭ୍ରମଣ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.4.4.   ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.4.5.   ନାୟୋତ୍ତିନୟ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.5   ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନାତି ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.5.1.   ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.5.2.   ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.5.3.   ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତି
- 7.6   ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିରିକ ପର୍ଯ୍ୟାନ୍ତି
- 7.7   ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ ଯାହା ଶିଖିଲେ
- 7.8   ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉବ୍ରତ
- 7.9.   ଏକକ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ
- 7.10   ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ

7.1. ଉପକ୍ରମ :

ଶିକ୍ଷାଦାନ ତେଥା ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ସହଜ ଏବଂ ଫଳପ୍ରଦ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପଢ଼ନ୍ତି ହେଉଛି ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୃହାତ ପଦକ୍ଷେପ ବା ଉପାୟ । ସାଧାରଣଭାବେ ପଢ଼ନ୍ତି ହେଉଛି ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତି, ପରିଚାଳନା, ଭାବ ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣ ଆକଳନ ନିମନ୍ତେ ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ପଢ଼ନ୍ତି ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ଏକ ଶୌକିକ ଉପାୟାନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣର ପ୍ରକ୍ରିୟାର

ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ୟା...। ପରିଚି କେତେବୁନ୍ଦିଏ ସୋଧାନକୁ ନେଇ ସଂଗଠିତ ଯାହାକି ଶିକ୍ଷକ ଏକ ସଠିକ୍ ତଥା ଧାରାବଳୀରେ ସଜାତିଥାନ୍ତି ।

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ସିଲାବସ୍ଥ ବା “କ’ଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବ ?” । ପିଲାମାନେ କ’ଣ ଶିକ୍ଷଣ କରିବେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପତ୍ରେ ଏହାକୁ କିପରି ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବ, ପିଲାମାନେ କିପରି ଶିକ୍ଷଣ କରିବେ ସେହି ଅନୁସାରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଏ ପରିଚି ହେଉଛି ଏକ ପକ୍ଷରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଫଳାଫଳ ଏବଂ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସେତୁ । ଏପରି ଏକ ପଢ଼ି ନାହିଁ ଯାହା ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଗ୍ରହଣ୍ୟୋଗ୍ୟ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ନିଜୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ପରିଚି ରହିଛି । ପାଇଁ ଏକ ଉତ୍ସମ ପରିଚି ନହୋଇପାରେ । ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରିଚି ସବୁ ସମୟରେ ସମୟର ଆବଶ୍ୟକତା, ବ୍ୟକ୍ତି ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁୟାୟୀ କରାଯାଇପାରିବ । ଏହା ନମନାୟ ହେବା ବିଧେୟ । ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ସଫଳତା ଆଧାରରେ ପରିଚିର ସଫଳତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହାକୁ ଜୀବତ କରାନ୍ୟାଇଛି । ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଶିକ୍ଷଣ ଉପକରଣ, ସାମଗ୍ରୀର ବହୁଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବର୍ତ୍ତମାନର ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଫଳପ୍ରଦ । ଜୀବତ ତଥା ବାସ୍ତବ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇପାରିବ ।

ଏକ ଉତ୍ସମ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପରିଚିର ନିମ୍ନଲିଖିତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ-ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ପିଲାମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଏବଂ ଏହି ବିଷୟରେ ଦକ୍ଷତା ଅଭିଭୂତି କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଉତ୍ସ୍ରୋତୁ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ସୁସ୍ଥ ମନୋବୃତ୍ତି ଗଠନ ସହ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କର୍ମରେ ଭାଗ ନେବାରେ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବିଧେୟ ।
- ସାମାଜିକ ପାଠର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଘୋଷି ମନେରେଖାବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝିବା ତଥା ଜ୍ଞାନର ପ୍ରୟୋଗ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଶିକ୍ଷଣକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ, ବାସ୍ତବ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ଓ ତା’ର ସମାଧାନର ପରିମା ମୁଣ୍ଡ କରିବାର ଦକ୍ଷତା ଅଭିଭୂତି କରିବା ଉଚିତ ।
- ଏହା ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ପରାମା ବା ପ୍ରଦର୍ଶନ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଆଶଗ୍ରହଣ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ଅନେକଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତଥ୍ୟ ଅନ୍ୟେଷଣ, ଉପସ୍ଥାପନ ଏବଂ ସ୍ଵରିକ୍ଷଣ ଓ ସ୍ଵ ମୂଲ୍ୟାୟନର ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

7.2. ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

ଏହି ଏକକଟି ପଢ଼ିବାରିବା ପରେ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ :

- ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟୟନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରିଚି ବିଷୟରେ କହିପାରିବେ ଓ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ପ୍ରକୃତି ଅନେକଣ ପରିଚି, ସର୍ବେକ୍ଷଣ ପରିଚି, ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିଚି ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରିଚିର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ସହ ତାହାକୁ ବାସ୍ତବ ଶ୍ରେଣୀ ଗୁହରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ଦକ୍ଷତା ହାସଳ କରିବେ ।
- ଜିହ୍ଵାର୍ଥ ଓ ନଗରବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରିଚି ଯଥା : ଗଜକଥନ ପରିଚି, ବର୍ଷନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପରିଚି, କ୍ଷେତ୍ର ଭ୍ରମଣ ପରିଚି, ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିଚି ଓ ନାଟ୍ୟଭିନ୍ନ ପରିଚି ଏବଂ ଏହାର ବିଶେଷତା ଉପସ୍ଥାପନା କରିପାରିବେ ।

- ଭୁଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନାତି ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତିର ବିଶେଷତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିପାରିବେ ।
- ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ, ଜତିହାସ ଓ ନଗରବିଜ୍ଞାନ ତଥା ଭୁଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନାତି ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରିବେ ।
- କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପତ୍ର କ'ଣ, ଏହାର ନୀତି ତଥା ବିଶେଷତା ଉପସ୍ଥାପନ କରିପାରିବେ, ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ, ଜତିହାସ ତଥା ଭୁଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଯେକୌଣସି ବିଷୟକୁ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନାର ଶିକ୍ଷଣ ହାସଳ କରିବେ ।

7.3. ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ନ୍ତି :

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟନ କୋଠାରୀ ଶିକ୍ଷା ଆୟୋଗ, ଜିଶୁରଭାଇ ପଟେଲ ଶିକ୍ଷା ଆୟୋଗ ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବାଗୋପ କରିଛନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ହେଉଛି ପରିବେଶର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ । ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ନିବିତ୍ତ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି । ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ପରିବେଶ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ମନୁଷ୍ୟ କେବଳ ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ କରେ ନାହିଁ ବରଂ ତା'ର ନିଜର ଜାଣା ଅନୁଯାୟୀ ସାମାଜିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବେଶ ତିଆରି କରେ । ପରିବେଶ ପରିବର୍ଗନଶୀଳ । ତେଣୁ ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ଗନୀୟ । ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ପରିବେଶର ସାମାଜିକ ତଥା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉପାଦାନ ସହ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ । ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନର ଉଭୟ ସାମାଜିକ ପାଠ ତଥା ବିଜ୍ଞାନ ସହ ନିବିତ୍ତ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି । ଏହା କେବଳ ସାମାଜିକ ପାଠ ବା କେବଳ ବିଜ୍ଞାନକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ ।

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି – ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ, ପ୍ରକୃତି ତଥା ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ବୁଝାମଣା, ତଥ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରମାଣ ସଂଗ୍ରହ, ବର୍ଗୀକରଣ ଏବଂ ତୁଳନା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତିକରଣ ଓ ତା'ର ସାଧାରଣୀକରଣ, ମନୋବ୍ରତ ତଥା ମୂଲ୍ୟବୋଧର ବିକାଶ, ଅନ୍ୟେଷଣ ତଥା ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଆହରଣ ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ଜାଣାର ବିକାଶ, ପରାକର ଦକ୍ଷତାର ବିକାଶ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଶିକ୍ଷାଦାନ/ଶୈକ୍ଷିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଳ ପାଇଁ ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ନ୍ତି ମଧ୍ୟ ନିର୍ଭାରଣ କରାଯାଇଛି । ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନର ବହୁତମୁକ୍ତିକୁ ପଢ଼ନ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରକୃତି ଅନ୍ୟେଷଣ ପତ୍ର, ସର୍ବେଷଣ ପଢ଼ନ୍ତି, ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତି ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ନ୍ତିରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

7.3.1 ପ୍ରକୃତି ଅନ୍ୟେଷଣ ପଢ଼ନ୍ତି/ପତ୍ର :

ଦିନେ ଶିକ୍ଷକ ଦିତ୍ୟାୟଶ୍ରେଣୀର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପରିବେଶ ବିଷୟରେ କିଛି ପ୍ରତ୍ୟେ ଜ୍ଞାନ ଦେବା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବରିଚାକୁ ନେଇ ବରିଚାରେ ଚାରା ଓ ବୃକ୍ଷକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ କହିଲେ । ହଠାତ୍ ଜଣେ ପିଲା ପ୍ରଶ୍ନକଲା, ସବୁଗଛରେ ପଡ଼ୁ କାହିଁ ସମାନ ନୁହେଁ । ଶିକ୍ଷକ ସବୁ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଗଛର ପଡ଼ୁ ଦେଖାଇ ସେ ବିଷୟରେ କିଛି ଅନୁକଳନା କରିବା ପାଇଁ କହିଲେ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ପିଲା ପଚାରିଲା ପଡ଼ୁର ଆକାର କ'ଣ ଗଛର ଆକାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ? ଶିକ୍ଷକ କହିଲେ ନା ମୁଁ ଜାଣିନାହିଁ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ପିଲା ପଚାରିଲା ପଡ଼ୁର ଆକାର କ'ଣ, ଗଛ ପାଉଥିବା ଖାଦ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ? ଶିକ୍ଷକ କହିଲେ ହଁ ଏହା ଗଛର ପ୍ରକାର/ଜାତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ପିଲାମାନେ ଅନୁକଳନା କଳାପରେ ଏହାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିର୍ଭାରଣ ନିମନ୍ତେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପୁସ୍ତକ ଖୋଜିବେ ତା'ପରେ ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେବେ ।

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନରେ ଅନ୍ୟେଷଣ ପତ୍ର ହେଉଛି ଏକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କେନ୍ଦ୍ରିକ ପତ୍ର ଯେଉଁଥିରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅନ୍ୟେଷଣ ପାଇଁ ତାଲିମ ପାଇଥାତ୍ତି । ଶିକ୍ଷକ ଏପରି ଏକ ସମସ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ତାହାର ସମାଧାନ ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ହୋଇଥାଏ ଅନ୍ୟେଷଣ

এক ঘরশা, পরিষ্কৃতি বা সমস্যার হীঁ আরম্ভ হু�, কারণ শিক্ষার্থীরা যেভেবেলে এক ধরণের প্রয়োজন প্রয়োজন প্রয়োজন নিজে খোজতি।

শ্রেণী গৃহের মধ্যে শিক্ষার্থীরা এক সমস্যাপূর্ণ ঘরশা বা পরিষ্কৃতি দেখা পরে পিলামানে শিক্ষককে কিছু প্রচারণা করে। শিক্ষক প্রয়োজন প্রয়োজন করে হীঁ নারে দেবা উচিত। প্রয়োজন প্রয়োজন করে এক অনুকরণ হোলপারে প্রকৃতি অনেকগুলি প্রয়োজন প্রয়োজন প্রয়োজন রহিছি।

অনেকগুলি প্রয়োজন প্রয়োজন

- সমস্যা উপস্থাপন
- অনুকরণ পৃষ্ঠা
- প্রত্যেক প্রয়োজন প্রয়োজন নির্বাচন
- সমস্যার সমাধান

উপকারিতা :

- অনেকগুলি প্রয়োজন হোলছি এক শিক্ষার্থী কৈত্তিক প্রয়োজন। পিলামানে শিক্ষককে তথ্য নিজে পরিবেশ বিষয়ে শিক্ষণ করিতে হচ্ছে।
- পিলামানে নিজে তথ্য এবং প্রয়োজন শেক অনুকরণ করে তাহার প্রয়োজন প্রয়োজন করে।
- পিলামানে এই উপায়ে প্রত্যেক দিনের সমস্যা সমাধানের উপায় শেক করে দ্বিতীয় হাস্ত করে।
- পিলামানে শিক্ষককে এই উপায়ে প্রয়োজন করে। কিন্তু শিক্ষক যাহা করে তাহা অন্তরাবে গৃহণ নকরি তাহার প্রয়োজন নিজে অনেকগুলি করে।
- এহা প্রয়োজন মাধ্যমে পিলামানকে বৈজ্ঞানিক মনোবৃত্তি বা অনেকগুলি মনোবৃত্তি বরে।

দোষত্বাত্মকা :

- এহা প্রয়োজন অন্য সমস্যা প্রয়োজন করে অধূক ধার।
- এহা প্রয়োজন কার্য্যাত্মক প্রয়োজন কেহি কেহি শিক্ষার্থী এ প্রয়োজন করে নাহিৰে।
- অধূকাংশ শিক্ষক এপরি পরিষ্কৃতি পৃষ্ঠা বা এহা উপায়ে শিক্ষার্থীর নিমতে সমর্থ হোলপারে।

নিজে প্রয়োজন - 1

গোটিএ সমস্যা লেখু তা'র চারিটি অনুকরণ লেখ।

7.3.2 পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি :

পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি (Survey Method) পরিবেশ অধ্যয়নের এক বাস্তব পদ্ধতি। (Survey) শব্দ (Sur or Sr) শব্দের উপরি যাহার অর্থ Over Veeir or Veior এবং যাহার অর্থ (See).

পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি দ্বারা বর্তমান ক'রি পৃষ্ঠা অঙ্গ, বিভিন্ন পরিষ্কৃতি এবং তা'র মধ্যে প্রয়োজন প্রয়োজন প্রয়োজন প্রয়োজন প্রয়োজন করায়ালথাএ।

বিদ্যালয়ের পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি বিদ্যালয়ের বিভিন্ন সমস্যা সমাধান পাই পরিচালনা করায়ালথাএ।

ସର୍ବେଷଣ ପଢ଼ିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ:

- ସର୍ବେଷଣ ପଢ଼ି ଦ୍ୱାରା ଏକ ସମୟରେ ଅଧିକ ପରିଶ୍ରମରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଥାଏ ।
- ଏହା ଲୋକମାନଙ୍କର ଗୁଣାବଳୀ ସହ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।
- ଏହା ସ୍ଵର୍ଗଭାବେ ନିର୍ଭାରିତ ସମସ୍ୟା ସହ ଜଡ଼ିବା ।
- ଏହା ଶିକ୍ଷାବିତ୍ରକର କାଜନିକ ଯୋଜନା ଆବଶ୍ୟକ କରେ ।
- ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିର୍ଭାରଣ କରାଯାଇଥାଏ ।
- ଏହାର ଫଳାଫଳ ଲିପିବର୍ଷ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ଏବଂ ଦକ୍ଷତାର ସହ କରାଯାଇଥାଏ ।
- ସ୍ଥାନୀୟ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏହା ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ସର୍ବେଷଣ ଲହଞ୍ଚାନ ଝାନର ବିକାଶ ସାଧନ କରେ ।

ସର୍ବେଷଣ ପାଇଁ ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନର ବିଷୟ :

- ସ୍ଥାନୀୟ ପନିପରିବା
- ସ୍ଥାନୀୟ ପରିବେଶ
- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗାଁରେ ସାକ୍ଷରତା
- ସାସ୍ପ୍ଯ ଓ ପୁଷ୍ଟି
- ପରିବାର ନିୟମଣ

ସର୍ବେଷଣ ପଢ଼ିର ଉପକାରିତା :

- ଏହି ପଢ଼ି ମାଧ୍ୟମରେ ଅଛ ସମୟ, ଅର୍ଥ ଓ ପରିଶ୍ରମରେ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇପାରେ ।
- ଏହି ପଢ଼ି ଦ୍ୱାରା ପରିବେଶର ଯେକୌଣସି ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟନ କରାଯାଇପାରେ ।
- ଏହାଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ତଥ୍ୟର ସତ୍ୟତା ଅଧିକ ଥାଏ ।
- ଅଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା (Sample)ରୁ ସଂଗୃହୀତ ତଥ୍ୟ ଅଧିକ ଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ସହାୟକ ହୁଏ ।

ଦୋଷତ୍ତୁଟି :

- ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଭୁଲ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିପାରନ୍ତି ।
- ତଥ୍ୟରେ ସତ୍ୟତାର ଅଭାବ ଦ୍ୱାରା ଭୁଲ ଫଳାଫଳରେ ଉପନୀତ ହେବାର ଅଧିକ ଆଶକ୍ତା ଥାଏ ।
- ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସର୍ବେଷଣ ଅଧିକ ସମୟ ସାପେକ୍ଷ ।
- ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ବିଶ୍ଲେଷଣ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ମାଧ୍ୟମ (tools and technologies)ର ଅଭାବ ଠିକ୍ ଫଳାଫଳରେ ଉପନୀତ ହେବାରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷ୍ଠ -2

ନିଜର ସ୍ଥାନୀୟ ପରିବେଶକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି କେଉଁ କେଉଁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ
ସର୍ବେଷଣ କରାଯାଇପାରିବ ତା'ର ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ।

7.3.3 ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତି :

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତିର ବ୍ୟବହାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉଭୟ ଜ୍ଞାନଗତ ତଥା ଉପଯୋଗମୂଳ୍କ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସାମାଜିକରଣ ଏବଂ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଦକ୍ଷତାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି । ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତି ଶିକ୍ଷାଷ୍ଟେତ୍ରର ଆଧୁନିକ ଅବଦାନ ଏବଂ ଏହା ଶିକ୍ଷାର ସାମାଜିକ ସ୍ଥାବର ଫଳ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଜନ୍ମ ଉଠେଇର ପ୍ରଗତିବାଦୀ ଚିତ୍ତାଧାରା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ । କିନ୍ତୁ ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଫେସର କିଲପାଟ୍ରିକ୍ ଦାରୀ 1918 ମସିହାରେ ସୁତ୍ରପାତ୍ର ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣଠାରୁ ଜୀବନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ମୁଖ୍ୟ ଦର୍ଶନ ।

ପ୍ରଫେସର ଉଠାଇଲିଯମ୍ ଏଚ୍. କିଲପାଟ୍ରିକ୍-

“ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ସାମାଜିକ ପରିବେଶନା ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଣରେ ସମାଦିତ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ।”

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଜେ. ଏ. ଷ୍ଟିଜେସନ୍ ସମ୍ବନ୍ଧରେ-

“ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ସମସ୍ୟାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହାକି ସ୍ଥାବାବିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସମାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।”

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତିର ନୀତି

- ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
- କାର୍ଯ୍ୟ
- ଅଭିଜ୍ଞତା
- ବାସ୍ତବତା
- ସ୍ଥାଧାନତା
- ଉପଯୋଗ
- ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି
- ସହଯୋଗ
- ସାମାଜିକରଣ

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ- 3

ଉପରୋକ୍ତ ନୀତିଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରକାର :

ପ୍ରଫେସର କିଲପାଟ୍ରିକ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ଚାର ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

1. ଗଠନମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ : ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରକଳ୍ପ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ନିର୍ମାଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
2. କଳାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ : ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରକଳ୍ପ ପିଲାମାନଙ୍କର ବୌଦ୍ଧଯ୍ୟାନନ୍ଦାତ୍ମିକ ବିକାଶ କରେ ।
3. ସମସ୍ୟାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ: ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରକଳ୍ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଦକ୍ଷତାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ।
4. ଦଳଗତ ପ୍ରକଳ୍ପ : ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରକଳ୍ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଦଳରେ କାର୍ଯ୍ୟକରି ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତିର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ :

- (i). ପରିସ୍ଥିତି ସ୍ଵର୍ଗ : ଶିକ୍ଷକ ଆଲୋଚନା, ଗଛ, ଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- (ii) ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାକରଣ : ପିଲାମାନେ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା, ବୁଢ଼ି, ଆଗ୍ରହ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ ପରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲେଖିବେ ।
- (iii) ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତି : ପ୍ରକଳ୍ପ ପାଇଁ ସମୟ, ସମ୍ବଲ ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଏହାର ପରିଚାଳନା ବିଷୟରେ ଯୋଜନା ପିଲାମାନେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଡାକ୍ତାବଧାନରେ ଲାଗିବାକୁ ପରିଚାଳନା କରିବାକୁ ପରିଚାଳନା କରିଥାନ୍ତି ।
- (iv) କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା : ପିଲାମାନେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିଚାଳନାରେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି ।
- (v) ଶିକ୍ଷା ମୂଲ୍ୟାୟନ : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜେ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରନ୍ତି ।
- (vi) ବିବରଣୀ ଲିପିବନ୍ଦ : ପ୍ରକଳ୍ପ ଫଳାଫଳ ଲିପିବନ୍ଦ କରିବା ଦାରା ତାହା ଉବିଷ୍ୟତ ପ୍ରକଳ୍ପ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଏ ।

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପ୍ରକଳ୍ପ :

- ବଡ ଗଛ, ବୁଦାଳିଆ ଗଛ ଓ ଶୁଳ୍କର ତାଳିକା
- ପଥରର ପ୍ରକାର
- ମୃତ୍ତିକାର ପ୍ରକାର
- ପତ୍ରର ପ୍ରକାର (ଆଲବମ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତି)
- ନିଜ ଅଞ୍ଚଳର ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ ଓ କାଟପତଙ୍ଗ
- ନିଜ ଅଞ୍ଚଳର ଖାଦ୍ୟ ଓ ତା'ର ପୂର୍ଣ୍ଣ
- ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ଓ ତା'ର ପ୍ରତିକାର
- ଗୋଗ ଓ ତାର ପ୍ରାକୃତିକ ନିରାକରଣ
- ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା

ସୁବିଧା :

- ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତି ମନୋବିଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧତ ତଥା ସମାଜବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୀତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ।
- ଏହା ବାସ୍ତବ ଜୀବନ ପରିସ୍ଥିତି ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ଜୀବନର ସମସ୍ୟା ପ୍ରତି ନୂତନ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିର ବିକାଶ କରେ ।
- ବିଦ୍ୟାକୟରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ସବୁ ବିଷୟକୁ ସମନ୍ଵୟ କରି କରାଯାଇପାରିବ ।
- ଏହା କାର୍ଯ୍ୟାନ୍ତୁତା, ବହୁମୁଖୀ ଚିତ୍ରନ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଦକ୍ଷତା ଅଭିଭୂତି ସୁଯୋଗ ଦିଏ ।

ଅସୁବିଧା :

- ବିଷୟବସ୍ତୁ ଧାରାବାହିକକରାବେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ପଢାଯାଇପାରେ ନାହିଁ ।
- ଏହି ପଦ୍ଧତି ଅନୁଯାୟୀ-ଯୋଜନା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ ନହୋଇପାରେ ।
- ଏହି ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ସମୟ ତଥା ଅର୍ଥ ବିନିଯୋଗ ଚାହେଁ ।
- ସମସ୍ତ ସାମାଜିକ ଗୁଣାବଳୀ ଏହି ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ବିକାଶ କରି ହେବ ନାହିଁ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 4

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନର ଯେକୋଣସି ଗୋଟିଏ ସମସ୍ୟା ଉପରେ
ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

7.3.4 ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି :

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ନିମତ୍ତେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏକ ସ୍ଥାଭାବିକ, ଶିଶୁକେନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସାଥୀ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନୁଭୂତିର ସୁଯୋଗ ପାଆନ୍ତି ଯାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ତଥା ବାପ୍ରତିକରଣ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସାଥୀ ଆହାରିତ ଜ୍ଞାନ ପରିଚାରୀ ଜୀବନରେ ଅଧିକ ଉପାଦେୟ । ପିଲାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି ସମ୍ମେଦନଶୀଳ । ପରିବେଶ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ବାପ୍ରତିକରଣ ସଂଗଠିତ ହୁଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ।

୧. ଶ୍ରେଣୀ ବାହାରେ ମୁକ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ (Natural Observation)

୨. ଶ୍ରେଣୀ କଷ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ (Classroom Observation)

ଶ୍ରେଣୀ ବାହାରର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅଧ୍ୟକାରୀ ସମୟରେ ପ୍ରକୃତି କୋଳରେ ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହୋଇପାରେ ବା ନିୟମିତ ହୋଇପାରେ ।

ମୁକ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ର ହେଉଛି ବିଦ୍ୟାଳ୍ୟର ହତା ଯେଉଁଠାରେ କି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସ୍ଵର୍ଗ୍ୟାଦୟ, ମଧ୍ୟ, ସୂର୍ଯ୍ୟାଷ୍ଟ, ବୃକ୍ଷଲଭା, ପଶୁପକ୍ଷୀ, କାଟପତ୍ରଙ୍ଗ, ଖେଳପତିଆ, ବାସରୁହ, ବାତିବରିତା, କୃଷି ଫାର୍ମ, ନଦୀ ବନ୍ଦୀ, ଚିତ୍ତିଆମ୍ବା, ବରିତାରେ ବିଭିନ୍ନ ରତ୍ନରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଫୁଲର ଦୃଶ୍ୟ, ବାୟୁପ୍ରବାହର ଦିଗ, ମୃବିକାର ପ୍ରକାର, ଅବକ୍ଷୟ, ବାୟୁପ୍ରବାହ, ପୋଖରୀ, ହୁଡ଼ା, ବିଲ, ପାହାଡ଼, ଜଙ୍ଗଳ, ବୃକ୍ଷର ପ୍ରକାର ଆଦି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରନ୍ତି ।

ନ୍ୟୂନତମ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକାର ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ପରିବେଶର ବିଭିନ୍ନ ଦକ୍ଷତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱରୋଧ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ସେହିସବୁ ଦକ୍ଷତାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ହାସଳ କରାଯିବା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱରୋଧ କରାଯାଇଛି ।

ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଵରୂପ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ :

- ପିଲାମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ତଥା ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କର ଅଙ୍ଗପ୍ରୟେଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବେ ଓ ସେମାନେ କିପରି ଅଙ୍ଗପ୍ରୟେଙ୍ଗ ପରିଷାର ରଖନ୍ତି ତାଲିକା କରିବେ ।
- ପରିବାରର ବିଭିନ୍ନ ଲୋକ, ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ :

- ପିଲାମାନେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦାରୀ ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ ଏବଂ କାଟପତ୍ରଙ୍ଗମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟପୂର୍ଣ୍ଣ ତୁଳନା କରି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦାରୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ବୃଦ୍ଧିର ତାଲିକା କରିବେ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ମୁକ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ନିୟମିତ କରାଯାଇପାରେ । ସୁଚିତ୍ରିତ ଓ ପୂର୍ବ ନିର୍ଦ୍ଦାରିତ ଯୋଜନା କରି ପରିଚାଳିତ କରେ ଏଥରୁ ଅଧିକ ସୁପଳ ମିଳିଥାଏ ।

ଶ୍ରେଣୀ ଗୁହ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୋକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସାଧାରଣତଃ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ବାପ୍ରତିକରଣ ଏବଂ ସମ୍ପର୍କ କରିବେ ଅଧ୍ୟନର କେତେକ ବିଷୟ ରହିଛି । ଯାହାକି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବରେ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ନଥାଏ ଏବଂ ସମ୍ବନ୍ଧର ମଧ୍ୟ ହୋଇନଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଯାତ୍ରା, ଶିଳ୍ପ, କ୍ଷେତ୍ରପାତ୍ର କେତ୍ର, ତୁନ୍ମାଞ୍ଚଳ ଆଦି ପିଲାମାନ୍ଦୀ ପ୍ରତ୍ୟେକଜାବେ ଦେଖାଇବା ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇନଥାଏ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଚିତ୍ର, ମାନଚିତ୍ର, ପ୍ରତିରୂପ,

ପରେଗ୍ରାମ, କେନ୍ଦ୍ର, ଚେଲିଭିଜନ ଓ ଛାଲଣ୍ଡଙ୍କ ଉତ୍ସାହିର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆୟାଇପାରିବ । ଏସବୁ ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରେଣୀ କଷରେ ବାସ୍ତବ-ବାଚବନଶ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ିର ଉପକାରିତା :

- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଡାଳିମ ପ୍ରଦାନ କରେ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେକୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖୁ ସେଥିରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବୁଏ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ସଂଶୋଧନରେ ସହାୟକ କରିବୁଏ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କହନା ଶକ୍ତି ଓ ଚିତ୍ତା ଶକ୍ତିର ଅଭିଭୂତି କରେ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ତଥା ଅନେକଣ ଦକ୍ଷତା ଅଭିଭୂତି ହୁଏ ।

ଅସୁବିଧା :

- ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ସବୁ ପ୍ରକାରର ପରିବେଶ ଉପଳଦ୍ଧ ହୋଇନଥାଏ ।
- ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ଅଭାବ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣରୁ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଏ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ-5

ନିଜ ଅଞ୍ଚଳର 5 ଦିନର ପାଇଁ ଅନୁଧାନ କରି ବିବରଣୀ ଲେଖ ।

ଇତିହାସ ଓ ନଗର ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ିର (Methods of teaching History and Civics) :

ସମୟ ତଥା ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଇତିହାସ ହେଉଛି କ୍ରମାନ୍ୟରେ ଅତୀତର ଘଟଣାବଳୀ । ସାଧାରଣତଃ ଅତୀତରେ ସଂଗ୍ରହିତ ଘଟଣାବଳୀକୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ପରିବେଶରେ ବାସ୍ତବ କରିବା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ କରିବା କଷ୍ଟ । ସାମତ୍ରିକ ଘଟଣାବଳୀରୁ ଅତୀତର ଘଟଣାବଳୀର ଭିନ୍ନତା ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମନ୍ତ୍ରସ୍ୟମାନେ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘ ରହୁଥିଲେ, ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କର କଞ୍ଚା ମାଂସ ଦାତରେ ଛିଣ୍ଡେଇ ଖାଇଥିଲେ । ଏହା ଆଜିର ପିଲାମାନେ ଅବଶ୍ୟକ କରିବା ସ୍ଥାଭାବିକ, ତେଣୁ ଶିକ୍ଷକ ଇତିହାସରେ ବର୍ଣ୍ଣତ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଏପରି ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ଦରକାର ଯାହାପଳରେ ବର୍ଣ୍ଣତ ବିଷୟ ବାସ୍ତବ ବୋଲି ମନେ ହେବ । କେବଳ ଉପୟୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ିରେ ଅନୁସରଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷକ ଇତିହାସର ଘଟଣାବଳୀକୁ ବାସ୍ତବ ରୂପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିବେ । ନିକର ବିଚାର ଦ୍ୱାରା ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଏକାଧିକ ପଢ଼ି ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନିମତ୍ତେ ଉପୟୁକ୍ତ ପଢ଼ି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବେ । ଅବଶ୍ୟ ବିଚକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକାଧିକ ପଢ଼ି ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୟ ରକ୍ଷା କରି ତା'ର ଉପଯୋଗ କରିଥାନ୍ତି ।

ୱାକ୍ ଉପୟୁକ୍ତ ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପଢ଼ିର

- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବୃଦ୍ଧି କରେ ।
- ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶିକ୍ଷଣର ସୁବିଧା ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ସମୟର ପରିବର୍ତ୍ତନ ତଥା ପିଲାମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନୁୟାୟୀ ହୋଇଥାଏ ।
- ଏହା ଫଳାଫଳର ସ୍ଵରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ ।
- ବାସ୍ତବ ଅନୁଭୂତି ସହ ସଂପର୍କତ ହୋଇଥାଏ ।
- ଇତିହାସର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଘୋଷି ମନେ ରଖିବା ପରବର୍ତ୍ତେ ଠିକ୍ଭାବେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ସମ୍ଭବ କରେ ।

- ଜତିହାସ ଅଧ୍ୟନ ବେଳେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭାଗ ନେବାର ସୁଯୋଗ ଦିଏ ।
- ସେମାନଙ୍କ ମନରେ କେତେକ ଉପଯୋଗୀ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ଓ ତାର ସମାଧାନର ପର୍ଦ୍ଦା ସ୍ଥିର କରିବାର ଦୟାତ୍ମକ କରାଏ ।

ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ପରିଚିତୁତିକ ଅନୁସରଣ କରାଯାଏ ଓ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ଉପଯୋଗୀ ସେଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ରକ୍ଷରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ଗଛ କଥନ ପଞ୍ଚତି :

ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାୟୁଗରେ ଗଛ କଥନ ପଞ୍ଚତି ହେଉଛି ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଞ୍ଚତି ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଚତି ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ପିଲାମାନେ ଗଛଶୁଣିବାରେ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହୀ । ଯଦି ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଶିକ୍ଷକ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଜୀବନ ବିଷୟରେ ଗଛ କହନ୍ତି ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସେମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ କହନା ଓ ଚିତ୍ତା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ସାଧନ କରିବ । ତେଣୁ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରତିକରଣରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଏପରି ସଂଗଠିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେପରି ଏହା ଏକ ଗଛର ରୂପ ନେବ ।

ପିଲାମାନେ ସ୍ଵଭାବତଃ ସବୁ ଜିନିଷ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ । ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଜଛାକୁ ଗଛ ହଁ ପୂରଣ କରେ । ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ଲାଟେ ସେଥିପାଇଁ ଗଛ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆମ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦାର୍ଶନିକ ତର୍ବା ଗଛ ଆକାରରେ ଗେଟିଏ ପୁରୁଷରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଆସୁଛି । ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦିଗ ପ୍ରତି ଧାନ ଦେବ ଆବଶ୍ୟକ ।

- ଶିକ୍ଷକ ନିଜେ ଜତିହାସର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ
  - ଶିକ୍ଷକ ନିଜେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ହେବା ସହ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଆଗହୀ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
  - ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଅଭିନୟରେ ଦକ୍ଷତା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
  - ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାଶୈଳୀ ସ୍ଵାଭାବିକ, ସରଳ ଏବଂ ଆଗ୍ରହୋଦୀପକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
  - ଗଛ ବର୍ଣ୍ଣନା ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଘଟଣାର ସମୟକୁମା ଅନୁୟାୟୀ କାହାଣୀ ବିଷୟ ବାହିବା ଦରକାର ।
- ଏହି ପଞ୍ଚତିର ପ୍ରୟୋଗ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଗଛର ଅବତାରଣା ସହ ମାନଚିତ୍ର, ଚିତ୍ର, ସମୟରେଖା ଆଦି ଶିକ୍ଷଣ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଗଛ କହିବା ଏକ କଳା । ତେଣୁ ଏକ ଗଛ କଥନର ସମସ୍ତ ଯୋଗ୍ୟତା ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ରହିବା ଉଚିତ । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ଏହି ପଞ୍ଚତିର ସଫଳତା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଗଛର ପ୍ରକାର : ସାଧାରଣତଃ ଜତିହାସ ଅଧାପନା ପାଇଁ ତିନି ପ୍ରକାର ଗଛ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।

ସତ୍ୟ ଗଛ (True Stories) : ସତ୍ୟତାର ଆଧାର ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଗଛଗୁଡ଼ିକ ଜତିହାସର ମୂଳପିଣ୍ଡ ସ୍ରତ୍ନ । ପ୍ରକୃତରେ ଯାହା ପଚିଛି ଏହି ଗଛ ମାଧ୍ୟମରେ ତାହାହିଁ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ ।

କିମ୍ବଦତ୍ତୀ (Legends) : କେବଳ ଅତିରଞ୍ଚନକୁ ବାଦ ଦେଲେ କିମ୍ବଦତ୍ତୀ ମୂଳରେ ଅତିହାସିକ ସତ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଏଥରେ ବର୍ଣ୍ଣତ ଚରିତ୍ର ସଂପର୍କରେ କିଛି ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ସହ ଅତିରଞ୍ଚିତ କରାଯାଇଥାଏ । ସତ୍ୟ ଆଧାରିତ ଗଛ ଅପେକ୍ଷା ଏହା କିମ୍ବଦତ୍ତୀ ସତ୍ୟର ସନ୍ଧାନ କରିବା ଶକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଉପକଥା (Myth) : ଉପକଥା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ କହନାକୁ ଆଧାର କରିଥାଏ । ଏଥରେ ସତ୍ୟତାର ପରିମାଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ କମ । ସେଥିପାଇଁ ଜତିହାସ ଅଧାପନାରେ ଉପକଥାର ଉପଯୋଗ ଅତି ସାବଧାନତାର ସଂହିତ ଜଗାୟାଏ ।

ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରରରେ ସତ୍ୟଗତ କିମ୍ବଦତ୍ : ଉପକଥା ଏତିହାସିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୈଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ସଫଳ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷଣରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯିବା ଉଚିତ । କାରଣ କେବଳ ସତ୍ୟ ଗଛ ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲାମାନଙ୍କର କହନା ଶ୍ରଦ୍ଧିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଗଛ ନିର୍ଣ୍ଣୟ : ଜତିହାସ ଅଧାପନାରେ ଗଛ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ପ୍ରତି ଧାନଦେବା ଉଚିତ ।

- ଗଛରେ ଧାରାବାହିକତା ରହିବା ଜରୁଗା ।
- ଶିକ୍ଷକ ଯେକୌଣସି ଉପରୁ ଗଛ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରନ୍ତି । ଯେକୌଣସି ସ୍ଵାନୀୟ ଉପରୁ ହେଉ ଅଥବା ଭାରତ କିମ୍ବା ପୃଥିବୀ ଜତିହାସରୁ ହେଉ କିନ୍ତୁ ତା' ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଶିକ୍ଷକ ଗଛଟିକୁ ବହୁତ ଭଲ ଭାବେ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୈଳୀ ଉଚକୋଟାର ହେବା ସହ ତାକୁ ଆମ୍ବବିଶ୍ୱାସର ସହ ଉପସ୍ଥାପନ କରିପାରିବେ ।
- ଶିକ୍ଷକ ଯେଉଁ ଗଛ ନିର୍ବାଚନ କରିବେ ସେଥିରେ ପ୍ରାଞ୍ଚଳ ଓ ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅବକାଶ ରହିଥିବ ଏବଂ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ କର୍ମଚଞ୍ଚଳ ବା କ୍ରିୟାଶୀଳ ହୋଇଥିବ । ଗଛରେ ଦୁଃସାହସିକ କାର୍ଯ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଏତିହାସିକ ଗଛଗୁଡ଼ିକରୁ ଯେପରି ତଙ୍କାଳୀନ ସମାଜର ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କାରିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଭାବ ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା ଥିବ ସେଥିପ୍ରତି ଶିକ୍ଷକ ଧାନ ଦେବା ଉଚିତ ।

ଗଛ କଥନ ପ୍ରଶାଳୀର ଉପଯୋଗିତା :

- ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଗଛ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ମାଧ୍ୟମ । ତେଣୁ ଜତିହାସ ଭଲି ବିଷୟରେ ଗଛ କଥନ ପଢ଼ନ୍ତି ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ପଢ଼ନ୍ତି ।
- ପିଲାମାନଙ୍କର କହନାଶକ୍ରିଯ ବିକାଶରେ ଉତ୍ତର ଗଛର ଭୂମିକା ରହିଛି । କାରଣ ଛୋଟ ପିଲାମାନେ କାହିଁନିକି, ଦୁଃସାହସପୂର୍ଣ୍ଣ, ପରି ତଥା କୁହୁକ ଗଛକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ଏହିସବୁ ଗଛରେ ପିଲାମାନଙ୍କର କହନା ଶ୍ରଦ୍ଧିର ବିକାଶ ପାଇଁ ପରିସର ରହିଛି ।
- ଏତିହାସିକ ଘଟଣା ସହ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଏତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସାହସ, ସାଧୁତା, ଦୟା ଆଦି ମୂଳ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରାଏ । ଯାହା ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ତଥା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଗଠନର ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ସଫଳ ଗଛ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସ୍ଵଜନଶୀଳ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେତି କରେ । ଉଦାହରଣସବୁପାଇଁ ଏତିହାସିକ ସ୍ଵାନ ଦେଖୁ ଚିତ୍ରାଙ୍କନ କରିବା, ମାନଚିତ୍ରରେ ସେତ ଅଙ୍କନ କରିବା ।
- ବର୍ମାନ ଓ ଅତୀତକୁ ଦୁଇନା କରିବାରେ ଗଛକଥନ ପଢ଼ନ୍ତିର ଉପଯୋଗ ମହବୁପୂର୍ଣ୍ଣ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ପୂର୍ବରୁ ଅସ୍ତରପାଇଁ କିପରି ଥିଲା ଏବେ କିପରି ।
- ଶିକ୍ଷକଙ୍କର କଳା, ଶକ୍ତି, ସାମର୍ଥ୍ୟ, ଭାବ, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଗଛ କଥନ ପଢ଼ନ୍ତିକୁ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ କରିପାରିବ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ -6

ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ଜତିହାସ ବିଷୟକୁ ଗଛ ଆକାରରେ ଲେଖ ।

7.4.2 ବର୍ଷନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଦ୍ଧତି : ବର୍ଷନା ପଦ୍ଧତି ହେଉଛି ଗଜକଥନ ପକ୍ଷତିଠାରୁ ଉଚକାଟାର । ଗଜକଥନ ପଦ୍ଧତି ନିମ୍ନ ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀ ଯରାଇଲୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ବେଳେ ବର୍ଷନା ପଦ୍ଧତି ଉଚପ୍ରାଥମିକ ବା ନିମ୍ନ ମାଧ୍ୟମିକ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଗଜକଥନ ପଦ୍ଧତିରେ ଭାଷା ସତକ ବର୍ଷନାରେ ଭାଷା ଶୈଳୀ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଣ ଉଚିତ । ଜେବଳ ବର୍ଷନା ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହା କେବଳ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ବିଷୟରେ ବର୍ଷନା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ହେଉ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷକ କେନ୍ଦ୍ରିକ ହୁଏ । ତେଣୁ ସାଧାରଣତଃ ଷଷ୍ଠୀ ମୁଢି ଶ୍ରେଣୀରୁ ଉଚିତରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣରେ ବର୍ଷନା ଓ ଆଲୋଚନା ପଦ୍ଧତିକୁ ମିଳିତଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ।

ପ୍ରସଙ୍ଗର କେତେକ ଅଂଶ ବର୍ଷନାମୂଳକ ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷକ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ପରେ ଶିକ୍ଷକ ଚିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ ପଚାରି ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଉଚର ଦେବା ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦିଅନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଚର ସମୟରେ ଆଲୋଚନାର ସୁଯୋଗ ହୁଏ । ଶିକ୍ଷଯ ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ କିଛି ଅଂଶ ଉପସ୍ଥାପନ ପରେ ଏପରି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରନ୍ତି ଯେ ତାହା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଚିତ୍ର କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଦିଏ । ପିଲାମାନେ ଯେକୌଣସି ଉଚର ଦିଅନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି ତାହା ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନୁବନ୍ନ ନେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ସମସ୍ତ ବିଷୟଟିକୁ ବର୍ଷନା କରିବା ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଅତି କମରେ ଚାରିପାଞ୍ଚଟି ଚିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ ପଚାରି ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଅଂଶଗ୍ରହଣ ତଥା ଆଲୋଚନାରେ ଭାଗ ନେବାରେ ସୁଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି ।

ଚିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥାଏ ଯେ ଉଚର ଦେଲାବେଳେ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି କିପରି ଅନୁବନ୍ନ କରିବ; ଅର୍ଥାତ୍ 'ଆଗକୁ କ'ଣ ପତା ହେବ । ଘଟଣାଟି କାହିଁକି ଘଟିଲା ତା'ର ପରିଣାମ ଏତଳି କାହିଁକି ହେଲା, କେଉଁ ପରିଣାମ ପରିଣାମ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅନୁମାନ କରି ଉଚର ଦିଅନ୍ତି ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ବର୍ଷନାର ଗୁରୁବୁଥିବାରୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ବର୍ଷନା କଳାବେଳେ ଏତିହାସିକ ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିରୂପ, ସମୟରେଖା ବ୍ୟବହାର କରି ବର୍ଷନାକୁ ସହଜ, ବୋଧଗମ୍ୟ ତଥା ଆକର୍ଷଣୀୟ କରିପାରିବେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ଆଲୋଚନାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବାରୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଷ୍ଠିତ ଓ ନାରବ ନହୋଇ ବରଂ ସେମାନେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଚର ଦେବା ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ସମୟ ସମୟରେ ପ୍ରଶ୍ନମାନ ପଚାରି ଶିକ୍ଷଣର ଅଗ୍ରଗତି ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ସହଯୋଗ କରନ୍ତି ।

ବର୍ଷମାନର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କେନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷଣରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ବର୍ଷନା ଯଥା, ଚିତ୍ର ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଚର ପରେ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ ଆଲୋଚନା, ଆଲୋଚନାକ୍ରୂ ଓ ତର୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇପାରେ । ବହି, ପତ୍ର ପତ୍ରିକା, ନୋଟ ଆଦି ଯୋଗାଇବା ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ଉପକରଣ ନେଇ ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ । ଯେପରି ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏଥରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ଧାନ କେବେ ନିତାନ୍ତ ଜରୁରୀ ।

ଚିତ୍ର ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ :

ବିଷୟ ବସ୍ତୁର କିଛି ଅଂଶ ବର୍ଷନା ପରେ ଚିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଷନା ହୋଇଯାଇଥିବା ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ଆଧାରିତ ନଥାଏ କିମ୍ବା ନୃତ୍ୟ କରି ଦିଆଯାଇଥିବା ଜ୍ଞାନ ଆଧାରିତ ନଥାଏ । ବର୍ଷନା ହୋଇଯାଇଥିବା ଉପରେ

ମହ ସମ୍ପର୍କିତ କରି ତଥା ନୂତନ ବିଷୟ ଉପସ୍ଥାପନର ଅଂଶ ସ୍ଵରୂପ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନା ପଚାଯାଇଏ । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନାଟିକରା ଉଚିତ
କେବଳ ଚିତ୍ତା କରିଦେବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ : ଅଶୋକ ଓ କଲିଙ୍ଗଯୁଦ୍ଧ ବିଷୟଟି ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଅଶୋକ କଲିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ ପାଇଁ ଚିତ୍ତା କଲେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ବର୍ଣ୍ଣନା ପରେ ଏକ ଚିତ୍ତା ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ - ଅଶୋକ କାହିଁକି କଲିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ଗହୁଁଥିବେ ? ପଚାଯାଇପାରେ ।
କଲିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣର ଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାପରେ “ସେ ସବୁ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖୁ ଅଶୋକଙ୍କ ହୃଦୟରେ କି ଭାବ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥିବ ?” ବୋଲି
ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାଯାଇଥାଏ ।

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନଟି ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମନରେ ବହୁ ପ୍ରକାରର ଚିତ୍ତା ଆସିପାରେ ।

- ଅଶୋକଙ୍କ ମନରେ ବୀରବୁ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥିବ ।
- ଅଶୋକଙ୍କ ନିଜକୁ ଦିଗ୍ବିଜ୍ୟୀ ବୀର ବା ଯୋଦ୍ଧା ଭାବିଥିବେ ।
- ଅଶୋକଙ୍କ ମନରେ ଦୟା ଭାବ ଆସିଥିବ ।
- ତାଙ୍କ ମନରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଥିବ ।
- ଧର୍ମ ଭାବନା ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥିବ ।

ଏପରି ବହୁମୁଖୀ ଚିତ୍ତନ ଆସିପାରେ । ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର ଠିକ୍ ହୋଇନପାରେ । ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତର ଠିକ୍ ଉତ୍ତର ହୋଇପାରେ
ଅଥବା କୌଣସି ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ହୋଇନପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏହାଦାରା ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଆଲୋଚନାର ଏକ ପରିସର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।
ପିଲାମାନେ ସକ୍ରିୟ ହୋଇ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଠିକ୍ ଉତ୍ତରଟି କହି ଶିକ୍ଷକ ବିଷୟବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆଗକୁ
ନେବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଅଛି । ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ବିଷୟବସ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରେ ପାଞ୍ଚଟି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚିତ୍ତା ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଶାମୂଳକ
ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କୈଦିକ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଅଛି ।

ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ିର ଉପଯୋଗିତା :

ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ି ଦ୍ୱାରା ଜତିହାସ ଓ ନଗରବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଶିକ୍ଷଣ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ସୁସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଵାପନ ହୁଏ ଏବଂ ସକ୍ରିୟ ଭାବରେ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ।

- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତା ଶକ୍ତିର ଅଭିଭୂତି ହୁଏ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଦକ୍ଷତାର ଅଭିଭୂତି ହୁଏ ।
- ନିଜ ମତର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ନିଜର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ବ୍ୟତିରେକେ ସେ ଅନ୍ୟ ସବୁ ଉପସ୍ଥିତ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାର ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରେ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସ୍ଵଶିକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ଆମ୍ବିଶ୍ଵାସ ଓ ଆମ୍ବ ସମ୍ବାନ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ।
- ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହର ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ସହପାଠୀମାନଙ୍କର ମତ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜାଣି ନିଜ ମତର ପୁନର୍ବିଚାର
କରେ ବା ନିଜକୁ ନିଜେ ମୂଲ୍ୟାଯନ ମଧ୍ୟ କରେ ସେ କ’ଣ ଜାଣିନଥିଲା ଏବଂ ଆଉ କ’ଣ ଜାଣିବା ପାଇଁ ହବ ।
- ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷକ ମଧ୍ୟ ଏହି ପଢ଼ି ଅବଳମ୍ବନ କରନ୍ତି ସେମାନେ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ସଫଳ ତଥା ଆକର୍ଷଣୀୟ କରିବା ପାଇଁ
ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ବାହାରର ଜ୍ଞାନ ସଂଗ୍ରହ କରିଥାନ୍ତି ।
- ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନେବା ପାଇଁ ପଡ଼ୁଥିବାରୁ ସେ ନିଜେ ତଥ୍ୟର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଦ୍ଧତିର ଦ୍ୱାରି :

ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପରିଷତ୍ତି ପାଇଁ ଅଧିକ ସମୟ ଦରକାର ହୁଏ । ତେଣୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ପାଠ୍ୟକାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପଦ ପ୍ରସଗ ପକାଇବା ଲକ୍ଷ୍ୟକର ହୁଏ ।

- ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ପିଲାମାନେ କର୍ଣ୍ଣନା ପଢ଼ନ୍ତି ଦାରା ବିଶେଷ ଉପକୃତ ହୁଆଛି ନାହିଁ ।
  - ଆଲୋଚନାରେ ସମ୍ପଦ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁଜ ଧାରନ୍ତି ସମ୍ପଦ ପିଲାମାନେ ଆଲୋଚନାର ସୁଫଳ ପାଥାଛି ନାହିଁ । ତଥ୍ୟ ଅନେକଣ ଆବଶ୍ୟକ ଦକ୍ଷତା ସାଧାରଣବର୍ଗର ପିଲାଙ୍କ ନିକଟରେ ନଥାଏ ।
  - କୌଣସି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉଚ୍ଚିତା ଓ ନଗରବିଜ୍ଞାନ ପୁସ୍ତକାଗାର ବା ସାଧାରଣ ପୁସ୍ତକାଗାରରେ ଉଚ୍ଚିତା ପୁସ୍ତକ ନଥାଏ । ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ବାହାରକୁ ଯାଇ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହର ଅଭାବରୁ ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ଅଧିକ ସଫଳ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।
  - ଶିକ୍ଷକଙ୍କଠାରେ ଆଗ୍ରହର ଅଭାବ ତଥା ଦକ୍ଷତାର ଅଭାବଯୋଗୁଁ ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ସଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଏହି ପ୍ରକାରର ସମସ୍ତ ଦୂର୍ବଳତା ସଥି ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ନ୍ତି ସର୍ବୋକ୍ରମ ପଢ଼ିଛି ।

7.4.3 କ୍ଷେତ୍ର ଭ୍ରମଣ ପଦ୍ଧତି :

ନିକଟରେ ଥିବା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅର୍ଜନ କରାଗଲେ ତାହାକୁ କ୍ଷେତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହେବା କୁହାଯାଏ । ରେଇନ (Rein) ଭୂଗୋଳ ଏବଂ ଜାତିହାସ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧ୍ୟକ ଫଳପ୍ରଦ ତଥା ବାନ୍ଧବ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଣେଇଶବ ମସିହାରେ କ୍ଷେତ୍ର ଭ୍ରମଣ ପଦ୍ଧତିର ସୂଚିପାତ୍ର କରିଥିଲେ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିବେଶ ବାହାରେ ପିଲାମାଳ୍ ପ୍ରତ୍ୟେ ତଥା ବାନ୍ଧବ ଅନୁଭୂତି ପ୍ରହଣରେ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହା ବାନ୍ଧବ ଶିକ୍ଷଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ଏହି ଭ୍ରମଣ ଶିକ୍ଷା ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଜଳପ୍ରକଳ୍ପ, ନଦୀବନ୍ଦି, ବନ୍ଦର, ମୃଜିଯମ, ଚିତ୍ତଆଖାନା, ବିମାନଘାଟୀ, ଟେଲିଫୋନ ଭବନ ଆଦିକୁ ହୋଇପାରେ ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଆଧୁନିକତା ବିଷୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେ ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରନ୍ତି ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଷେତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହେଉଛି ଏକ ସଫଳ ପଦକ୍ଷେପ । ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦକ୍ଷତାର ବିକାଶ ପାଇଁ ଏହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଇପାରିବ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଷେତ୍ରଭ୍ରମଣ ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ଚାଲିମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନକୁ ଭ୍ରମଣ କରିବାର ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାର ସ୍ଥାନ ପାଆନ୍ତି ।

କ୍ଷେତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଶଳର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

- ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବାସ୍ତବ ଅନୁଭୂତି ପ୍ରଦାନ କରେ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣ ବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରହଣରେ ସାହାୟ୍ୟ କରେ ।
  - ଏହା ଶିକ୍ଷଣ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅଧିକ, ଜୟାମାନୁଭୂତି ଗ୍ରହଣ କରେ ।
  - ଏହା ଶିକ୍ଷଣରେ ସ୍ଥାନଟା ପ୍ରଦାନ କରେ ଏବଂ ଶ୍ରେଣୀଗୁହର ବାହାରେ ସ୍ଵଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟକ ହୁଏ । ଏହା ବିଷୟବସ୍ତୁ ତଥା ବିଜିନ୍ତା ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଉସ୍ତରୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
  - ଏହା ଯୋଗୀ ସହିତ ପରି ଚାଲାନ୍ତିରେ ଏହା ଶିକ୍ଷଣରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ତଥା ବିଜିନ୍ତା ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଉସ୍ତରୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

କ୍ଷେତ୍ର ଭ୍ରମଣର ନିୟମାବଳୀ :

- କ୍ଷେତ୍ର ଭ୍ରମଣ ବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଯମାବଳୀ ଯଥା- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଉତ୍ସମ୍ଭବରୁଚି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ।

- এহা পামাজিক নিয়মাবলী এবং দলগত ভাবনা, কার্য্যক্রথা এহয়োগুলোপরে পর্যবেক্ষিত।
- এহা শ্রেণাগুহ্ব বাহারে অনেকশণ এবং আবিষার উপরে পর্যবেক্ষিত।
- এহা শিক্ষার্থীমানকর প্রাকৃতিক স্থানকু পঘন করিবার সামর্থ্য অভিবৃদ্ধি করাই।
- বর্তমানৰ দুরশিক্ষণ তথা বহুমুখ্য মাধ্যম করিআগৈ এই উদ্দেশ্য হাসল করায়াজ্ঞাপারুছি।

ষেত্র ভ্রমণৰ যোজনা এবং সংগঠন :

ষেত্র ভ্রমণৰ যোজনা তথা সংগঠন পাই নিম্নলিখিত পদক্ষেপগুচ্ছক গ্ৰহণ কৰায়াজ্ঞাপিত।

- ষেত্র ভ্রমণৰ উদ্দেশ্য নির্দ্ধাৰণ
- যোজনা ও সংগঠন
- বিদ্যালয় উচ্চ কৰ্তৃপক্ষকৰ স্বাকৃতি মন্ত্রুৱ
- দিন, সময় তথা কার্য্যক্রম নির্দ্ধাৰণ
- ষেত্রভ্রমণ স্থান তথা প্ৰতিষ্ঠান এহ একৰ্ণ ও স্বাকৃতি
- প্ৰত্যেক পিলা পাই কার্য্যক্রম প্ৰস্তুতি
- ষেত্রভ্রমণ সময়ৰে ঘোৱে রহশ্য, খাদ্য
- নিয়ম এবং শৃঙ্খলা
- Guide sheet Preparation

শিক্ষাদান শিক্ষণৰে ষেত্র ভ্রমণৰ ব্যবহাৰ :

- ষেত্র ভ্রমণকু এপন কৰিবা নিমত্তে নিম্নলিখিত পদক্ষেপ নেবা আবশক।
- ষেত্র ভ্রমণ নিমত্তে পিলাঙ্কু অভিপ্ৰেত কৰিবা তথা প্ৰস্তুত কৰিবা
- ষেত্র ভ্রমণ পরিচালনা
- ষেত্র ভ্রমণ পৰবৰ্তী কার্য্যক্রম নির্দ্ধাৰণ
- শিক্ষার্থী পৰামৰ্শ

শিক্ষণ অনুভূতিৰ সমাপ্তি :

জটিহাপ শিক্ষণৰে ষেত্র ভ্রমণৰ উদাহৰণ :

ষেত্রভ্রমণ পৰিচি জটিহাপ শিক্ষণৰে ব্যবহাৰ কৰায়াজ্ঞাপারে। উদাহৰণ স্বীকৃত এতিহাসিক কোতাৰাতি, তাৰমহল, লালকিলা, সারনাথ, কুৰুক্ষেত্ৰ, অমৃতসৰ, জালিখানাখালাবাগ আবি স্থানকু কৰায়াজ্ঞাপারে।

ষেত্র ভ্রমণৰ উপকাৰিতা :

- বিদ্যালয় পৰিবেশকু বাহ্য জগতৰ পৰিবেশ এহ একৰ্ণত কৰিছু এ।
- প্ৰাথমিক উপৰু সংগৃহীত তথ্য বা শিক্ষণ অধৃক কাল স্থায়ী।
- এহা পিলামানকৰ আগ্ৰহ অভিবৃদ্ধি কৰে এবং শিক্ষণকু অধৃক ফলপূৰ্ব কৰে।

- ଏହା ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ରବିବାର ଏକ ଫଳପ୍ରଦ ଉପାୟ ।
- ଏହା ଉତ୍ତମ ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଦ୍ୱାୟିତ୍ବ ନେବାରେ ତଥା ତୁଳାଇବାରେ ତାଲିମ ପ୍ରଦାନ କରେ

ଦୋଷତ୍ତୁଚି :

- ଏହା ଅଧିକ ଅର୍ଥ ଆବଶ୍ୟକ କରେ ଏବଂ ସମୟ ଆବଶ୍ୟକ କରେ ।
- ଅଧିକ ଗରିବ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରତ୍ତମଣରେ ଯାଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।
- ଅଧିକାଂଶ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଗ୍ରହ ନଥାଏ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ିବି :

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ିବି ହେଉଛି ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ଜଗତକୁ ଏକ ଅବଦାନ । ଏହି ପଢ଼ିବି ଜନ୍ମ ଡ୍ୱ୍ୟେ (John Dewy) ପ୍ରଗତିବାଦ ଦର୍ଶନ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । କେହି କେହି ଏହାକୁ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନମୂଳକ ପଢ଼ିବିର ସଂପ୍ରଦାଶ କହିଥାଏ । ଜନ୍ମ ଡ୍ୱ୍ୟେଙ୍କର ଚିତ୍ତାଧାରାରୁ ଉତ୍ତର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପଢ଼ିବିର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହେଉଛନ୍ତି ଉଚିତିକ କିଲପାତ୍ରିକ (William Heard Kilpatrick-1871-1965) ଏବଂ ଏହି ପଢ଼ିବିକୁ ଅଧିକ ସଫଳ କରିଥିଲେ ହେ ଷିରେନ୍ସନ୍ (J.A. Stevenson) ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ିବି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଯୋଗଦାନର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରେ “କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ” ଜୀବନଧାରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ, ସମ୍ପର୍କ ସହଯୋଗ ଏବଂ ପରିଚାଳନା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ପଢ଼ିବିର ମୂଳନାତି ଏବଂ ଭିତ୍ତିମୂଳି । ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୃଜନଶୀଳତା ତଥା ଅନେକଣ କରିବାର ସ୍ମରା ଅଭିଭୂତରେ ପଢ଼ିବିର ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ନିହିତ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ିବିର ସଞ୍ଚା :

ପ୍ରଫେସର ଉଚିତିକ କିଲପାତ୍ରିକ - ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ସାମାଜିକ ପରିବେଷନୀ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଣରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଡକ୍ଟର ଜେ.ଏ. ଷିରେନ୍ସନ୍ - ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ସମସ୍ୟାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହାକି ସ୍ଵାଭାବିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ିବିର ନାତି

- ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ନାତି
- କାର୍ଯ୍ୟ ନାତି
- ଅଭିଜ୍ଞତାର ନାତି
- ବାପ୍ତିବତାର ନାତି
- ସ୍ଵାଧାନତାର ନାତି
- ଉପଯୋଗିତା ନାତି
- ସହଯୋଗ ନାତି

ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ :

ଏତିହାସିକ ପ୍ରକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକୁ ସଫଳ କରିବା ପାଇଁ ସାଧାରଣତଃ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୋପାନ ଦେଇ ପରିଚାଳନା କରାଯାଏ ।

ସମସ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରଦାନ :

ଶିକ୍ଷକ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବେଶ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯାହାପ୍ରତି ପିଲାମାନେ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କରିବା ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେରିତ ହେବେ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀଗୁହର ଆଲୋଚନା ମାଧ୍ୟମରେ କିମ୍ବା ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଇପାରେ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦୀରଣ :

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିବା ସମସ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିସ୍ଥିତିଗୁଡ଼ିକ ପିଲାମାନେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ପରେ ସେମାନେ ତାହା ମଧ୍ୟରୁ ନିଜର ଆଗ୍ରହ; ଅଭିରୁଚି ଥିବା ଏବଂ ସମସ୍ୟା ନିର୍ବାଚନ କରନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକ ଆଲୋଚନା ମାଧ୍ୟମରେ, ବିଭିନ୍ନ ମତାମତ ଦେବା ଛଳରେ ଅଥବା ପ୍ରକଳ୍ପ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତଥା ସମାଜ ପାଇଁ ପ୍ରାୟୋଗିତା ଉପସ୍ଥାପନ ଛଳରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରକଳ୍ପ ପିଲାମାନଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ, ସମୟ, ସମ୍ବଲକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦୀରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷକ ଠିକ୍ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନରେ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲିଖନରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥିତ ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତି :

ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ ପରେ ଏହାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ସୁଚିତ୍ତ ଯୋଜନା କରାଯାଏ । ଏଥରେ ଶିକ୍ଷକ ସହାୟତା କରନ୍ତି । ଯୋଜନା କିପରି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେବ, ଏଥିପାଇଁ କି ପ୍ରକାର ଅସୁବିଧା ରହିଛି, ଅସୁବିଧା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ କି କି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯିବ, କେଉଁ କେଉଁ ପଦାର୍ଥ ଏଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ, କେତେ ସମୟ ଦରକାର ହେବ, ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଚିତ୍ତ କରି ସ୍ଥିର କରାଯାଏ, ନିଜର ପ୍ରକଳ୍ପ ଖାତାରେ ପିଲାମାନେ ଏହା ଲିପିବର୍ଣ୍ଣ କରିବେ ।

କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନ :

ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତି ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । କିଏ କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ପ୍ରଥମେ ତାହା ସ୍ଥିର ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହାର ସମାଦନ ପାଇଁ ସେ ଦାୟୀ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନରେ ସେମାନେ ପରମ୍ପରା ସହଯୋଗ କରିଥାନ୍ତି ।

ମୂଲ୍ୟାଯନ :

ପ୍ରକଳ୍ପ ଶେଷ ହେବା ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟର ମୂଲ୍ୟାଯନ କରିଥାନ୍ତି । ଯୋଜନା ଅନୁଯାୟୀ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ନିଜେ କେତେଦୂର ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି ତାହା ସେମାନେ ସମୀକ୍ଷା କରନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ନିଜର ତୃତୀ ଜାଣି ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ଏହାକୁ ଦୂର କରାଯିବାରେ ପ୍ରୟାସ କରନ୍ତି ।

ବିବରଣୀ ଲିଖନ :

ପ୍ରକଳ୍ପ ପାଇଁ ପରିସ୍ଥିତି ସୁଷ୍ଠିତାରୁ ଏହାର ମୂଲ୍ୟାଯନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତିକରଣରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଯାହା କରନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତର ଏକ ବିବରଣୀ ଲେଖନ ରଖନ୍ତି ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ଦାତାଙ୍କୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ଦେବା ସମୟରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଫରମାଟରେ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବିଷୟ.....

ସମ୍ପ୍ରଦୟ ରୂପ.....

ଉପକ୍ରମ .....

ସାମଗ୍ରୀ ଓ ପରିଚି.....

ପରୀକ୍ଷା ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ .....

ପଳାପଳ ଓ ଆଲୋଚନା .....

ପଳାପଳ .....

Appendix.....

ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ .....

ଉତ୍ତମ ପ୍ରକଳ୍ପର ଆଧାର :

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଆଧାରଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ କେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ଚିହ୍ନ ଦିଅନ୍ତୁ ।

- ପ୍ରକଳ୍ପର ଏକ ସମ୍ପ୍ରଦୟ ଉଦେଶ୍ୟ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପ୍ରକଳ୍ପଟ ପିଲାମାନଙ୍କର ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ ଉପାଦେୟ ବା ବ୍ୟବହାର ହୋଇପାରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପ୍ରକଳ୍ପରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଅନୁଭୂତି ନିଯୋଜିତ ହେବା ବିଧେୟ ।
- ପ୍ରକଳ୍ପଟ ପିଲାମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ନିର୍ମାଣରେ, ମୂଳ୍ୟବୋଧ ଉତ୍ସ୍ଵରେ, ଏବଂ ଦକ୍ଷତା ଅଭିଭୂତରେ ସହାୟ କରୁଥାଇବା ବିଧେୟ ।

- ପ୍ରକଳ୍ପ ଶେଷ କରିବା ପାଇଁ ସମୟ, ସମ୍ବଲ ଉପ୍ରୟୁକ୍ତ ହେବା ଦରକାର ।
- ପ୍ରକଳ୍ପଟ ପିଲାମାନଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ, ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଆଗ୍ରହ ଅନୁଯାୟୀ ହେବା ବିଧେୟ ।
- ପ୍ରକଳ୍ପର ଆହାନ ଥିବା ଦରକାର, ଏହା ଅତି ସହଜ ରା ଅତି କଷ୍ଟ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।
- ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାବେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେବା ଦରକାର ।
- ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶଗୁହଣ ତଥା ସହଯୋଗରେ ହେବା ଉଚିତ ।

- ଶିକ୍ଷକ ପିଲାମାନଙ୍କୁ କେବଳ ବିଗଦର୍ଶନ ଦେବା ଉଚିତ ।
- ପିଲାମାନଙ୍କର ଏଥରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ବାଧୀନତା ରହିବା ଦରକାର ।
- ପିଲା, ବିଷୟ ଏବଂ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସର୍ବକ୍ଷମ ସ୍ଥାପନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ପ୍ରକଳ୍ପର ଉଦ୍ଦାହରଣ :

- ସିଦ୍ଧ ସଭ୍ୟତାର ବିଲୋପ
- ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ
- ସ୍ବାଧୀନତାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଭାରତ ଉପରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ପ୍ରଭାବ ।
- ଯୁଦ୍ଧରାଷ୍ଟ୍ର ଏବଂ ଏହାର ସଫଳତା
- ଭାରତର ବିକାଶରେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ପ୍ରଭାବ
- ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଉପରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଭୂମିକା

- ବନ୍ଦୁ, ସହାୟକ, ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ
- ଅଭିପ୍ରେରକ
- ସହ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ
- ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ
- ସକ୍ରିୟ ପରିଚାଳକ

ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରକାର :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରକଳ୍ପ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।

- ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରକଳ୍ପ (ଜଣେ ପିଲାଦାରା ପରିଚାଳିତ)
- ଦଳଗତ ପ୍ରକଳ୍ପ (ଜଣେ ଠାରୁ ଅଧିକ ପିଲାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ)
- ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।
- ବିଷୟକୈନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରକଳ୍ପ (ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ଆଧାରିତ)
- ସମନ୍ଵିତ ପ୍ରକଳ୍ପ (ଅଧିକ ବିଷୟ ଆଧାରିତ)

ପ୍ରକଳ୍ପର ଉପକାରିତା :

- ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ି ମନୋବିଜ୍ଞାନ ତଥା ଶିକ୍ଷଣର ନିୟମାବଳୀ ଯଥା : ଅଭ୍ୟାସ ନିୟମ, ପ୍ରଭାବ ନିୟମ ଏବଂ ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ନିୟମ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଷିତ ।
- ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଏବଂ ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଯଥା- ଦଳଗତ ଚିତ୍ରନ, ସହନଶୀଳତା, ଆସ୍ମନ୍ତିରଣଶୀଳତା ଆଦିର ବିକାଶ ସାଧନ କରେ ।
- ଏହି ପଢ଼ି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଚିତ୍ରାଧାରା ତଥା ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରେ ।
- ଏହା ସ୍ଵଷ୍ଟ ଏବଂ ସ୍ଥାୟୀ ଶିକ୍ଷଣ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।
- ଏହା ସକାରାତ୍ମକ ମନୋବୃତ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରମପ୍ରତି ଶ୍ରବନାବ ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରେ ।
- ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋବୃତ୍ତି ବୃଦ୍ଧିସହ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଢ଼ିରେ ତାଳିମ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ଏହା ସମ୍ରକ୍ଷିତ ଅଧ୍ୟନରେ ସହାୟକ ହୁଏ ।
- ଏହା ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ସମନ୍ଵ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରେ ।
- ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କର ଜଟିଳ ଭାବନାର ବିକାଶ କରେ ।
- ଏହି ପଢ଼ି ଦାରୀ ପିଲାମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଯଥା: ଜ୍ଞାନ (Cognitive), ମୌଖିକ (Values and Ethics) ଏବଂ ଦକ୍ଷତା (Psychomotor)ରେ ବିକାଶ ହୁଏ ଏବଂ ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୁଏ କହିଲେ ଅଭ୍ୟାସ ହେବ ନାହିଁ ।

ଦୋଷତ୍ୱାତ୍ମକ :

- ଏହି ପଢ଼ି ଅଧିକ ସମୟ ସାପେକ୍ଷ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିବୁଲ ।
- ଏହା ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନ ତଥା ଦକ୍ଷତାସମ୍ପନ୍ନ ଶିକ୍ଷକ ଆବଶ୍ୟକ କରେ କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବିକ ଏପରି ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଅଭାବ ରହିଛି ।

- ०कामि नकरि एडोट काम एवं विवरणार घोर अभाव देखायाए ।
- एमण्ड प्रकारर शिक्षार्थीक पालँ एहि पञ्चति उपयुक्त नुहँ ।

उपरोक्त दोषत्रुटि घरे एहि पञ्चति प्राथमिक शृगतारु उक्त शिक्षा पर्यंत प्रत्येक षड्ग्रने प्रधान विनियोग करायाइथाए ।

निजकु निजे परश -7

जठिहासर येकोशिं गोटिं विषय उपरे प्रकृत
प्रसृति कर ।

7.4.5 नाट्याभिनय पञ्चति :

जठिहास शिक्षादान तथा शिक्षणर एमण्ड पञ्चति मध्यरु नाट्याभिनय पञ्चति हेऊहि एवुतारु आकर्षणाय एवं उच्च पञ्चति । पिलामाने ताकर नाट्याभिनय प्रबृत्येगु वृत्तेश्वरुर्भाबे अन्यमानकर अभिनय एवं कार्यकू अनुभव करिथान्ति । एहि साधाविक गुणयोगु शिक्षार्थीमानक दागा जठिहासर अनेक घटणा वा जीवनाकु उपस्थापन करिबा येति नाट्याभिनय हेऊहि एक एपल कदम्येप । नाट्याभिनय एतिहासिक घटणा, जीवना एवं चित्रु विषयरे अंतर्भूत विकाश साधन करे । सि.डि. घाट (C.D.Ghate)क मठरे नाट्याभिनय हेऊहि एक कला, येतेवेळे जठिहास विश्वान हेबार आशा राखे । जठिहास नाट्याभिनयरे एत्य उद्घाटन पालँ एक कलात्मक माध्यम ।

जठिहासरे नाट्याभिनय अर्थ अठातर अनुभूति आधाररे झान निर्माण याहार एतिहासिक गुरुद रहिछ । यानुसार एवं अठातर अनुभूतिजनित प्रतिबन्धक दूर करिबा निमत्ते एहा एक पदम्येप । अभिनयरे जणे व्यक्ति कृति यानुसार तथा परिस्थितिरे अठातरे करिथबा कार्य वा रूपिकाकु अभिनय माध्यमरे प्रकाश करिबार प्रयास करिथाए नाट्याभिनय हेऊहि एक एवुतारु आकर्षणाय दलगत प्रकृति । जठिहासर बहु बाष्पव कार्य यथा, प्रतिरूप प्रसृति, कला बाबुकार्य, चित्राकन प्रवृत्तिकु अभिनय सह एंपृत करायागपारे ।

जठिहास पुष्टकर शुष्ठ वर्षना अपेक्षा अभिनय जठिहासकु जाबत तथा परिपूर्ण करे । एतिहासिक चित्रेअभिनय कले वा देख्नले मनेहुए । ऐहि चित्रुगुतिक अठातरे कोशिं एमयरे एंपूर्ण जीबत ओ बाष्पव थ्रुव ओ येमाने एपरि गुरुदपूर्ण परम्परा सृष्टि करिथले, याहार एष्ट घृतना एवे मिळूहि ।

एहि एमण्ड कारणरु अभिनयर गुरुद ओ महारकु शिक्षाबितमाने साकार करि जठिहास शिक्षादानरे एहार उपयोग पालँ अनुमोदन करिछति । तेबे एक शिक्षादान पञ्चति जाबरे येतेनुहेँ एक प्रविधि (technique) जाबरे एहाकु अधूक व्यवहार करायाए ।

नाट्याभिनयर नियमाबला

- कार्य माध्यमरे शिक्षण
- उत्क्षणात पुनर्बलनर व्यवस्था
- बाष्पव अभिनय पूर्वरु अभिनय
- दलगत कार्य माध्यमरे सामाजक दक्षता

ନାଟ୍ୟାଭିନ୍ୟର ଉପାୟ :

- ପୁଣ୍ଡକର କିଛି ଅଂଶ ଆଲୋଚନା ପରେ ବା ଅଧ୍ୟନ ପରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସେହି ତଥ୍ୟ ଉପରେ କିଛି ସଂକାପ (dialogue) ଲେଖିବା ପାଇଁ କୁହାଯାଇପାରେ ।
- କିଛି ଅଂଶ ଅଧ୍ୟନ ପରେ ଶିକ୍ଷକ କିଛି ସଂକାପ କିଛି ପିଲାମାନଙ୍କୁ ତା ଉପରେ ଅଭିନ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ କହିପାରନ୍ତି ।
- ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ପିଲାମାନେ ସଂକାପ ପରି ନିଜ ଭାଷାରେ ଗଛ ଲେଖିପାରନ୍ତି ।
- ଶିକ୍ଷକ ପିଲାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ପଢ଼ି ତା ଉପରେ କିଛି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିପାରନ୍ତି ।
- ଶିକ୍ଷକ ବାକ୍ୟାଳାପ ବୁଝି ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବୁଝିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରି ତାହାକୁ ଅଭିନୀତ କରିବା ପାଇଁ କହନ୍ତି । ପିଲାମାନେ ସଂକାପ ଘୋଷି ନିଜ ଭୂମିକାରେ ଅବତାର ହୁଅନ୍ତି ।

ଅଭିନ୍ୟ ପ୍ରକାର :

ଜତିହାସ ଅଧାପନା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଅଭିନ୍ୟ ଉପଯୋଗ ହୁଏ ତାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇପ୍ରକାର । ତହାଳୀକ ଅଭିନ୍ୟ ଓ ସୁନିୟୋଜିତ ଅଭିନ୍ୟ ।

ତହାଳିକ ଅଭିନ୍ୟ (Extempore Dramatisation) :

ଶ୍ରେଣୀର ଜତିହାସ ଅଧାପନା ସମୟରେ ବେଳେବେଳେ ଏପରି ଏକ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଯେଉଁଥିରେ ଅଭିନ୍ୟକୁ ଏକ ପ୍ରତିଧି (Technique) ଭାବରେ ଉପଯୋଗ କରାଯାଏ । ଶିକ୍ଷକ ତତ୍ତ୍ଵଶାସ୍ତ୍ର ଏକ ଅଭିନ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଏହାକୁ ଏକ ବାପ୍ରତିବନ୍ଦ ଘରଣା ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ, ଗୌତମ ନଗର ବୁଲିବା ସମୟରେ ବାପ୍ରତିବନ୍ଦ ଘରଣା ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥାନ୍ତି । ଦୁଃଖର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ସେ ଗୁହତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ଚାରିଟି ଦୃଶ୍ୟ ଯଥା ଗୋଟିଏ, ବୃଦ୍ଧ, ଶବ ଓ ତପସ୍ୱାଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲେ । ଦୁଃଖର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ସେ ଗୁହତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ଚାରିଟି ଦୃଶ୍ୟ ଯଥା ଗୋଟିଏ, ବୃଦ୍ଧ, ଶବ ଓ ତପସ୍ୱାଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ନିଜେ ବିଭିନ୍ନ ମନସ୍ତୁ କଲେ । ଏହି ଘଟଣାଟିକୁ ଭୁବନ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଅଭିନ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ନିଜେ ବିଭିନ୍ନ ମନସ୍ତୁ କଲେ । ଏହି ଘଟଣାଟିକୁ ଭୁବନ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଅଭିନ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି ଅଥବା ପିଲାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକୁ ଗୋଟିଏ, ଜଣକୁ ବୃଦ୍ଧ, ଚାରିଜଣ ଶବବାହକ, ଭୂମିକାରେ ଅବତାର ହୋଇ ଅଭିନ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି ଅଥବା ପିଲାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକୁ ଗୋଟିଏ, ଜଣକୁ ବୃଦ୍ଧ, ଚାରିଜଣ ଶବବାହକ, ଜଣେ ତପସ୍ୱା ଓ ଜଣକୁ ଗୌତମ ଭୂମିକାରେ ଅଭିନ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ କହିପାରନ୍ତି । ଏଥରେ ଏମାନଙ୍କ ସହ ଗୌତମଙ୍କର ଏକ କାହନିକ କଥୋପକଥନ କରାଯାଇପାରେ । ଏଥରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଧାରଣା ହେବ ଯେ ଗୋଟିଏ, ବୃଦ୍ଧ, ଶବବାହକମାନଙ୍କଠାରୁ ଗୌତମ ଦୁଃଖ ମୋତନ ପାଇଁ ସନ୍ତାନ ମିଳିଥିଲା । ଏପରି ଅଭିନ୍ୟ ପାଇଁ କୌଣସି ବେଶ, ପୋଷାକ, ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ ଆଦିର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ବା ନାକେର ଅଭ୍ୟାସ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ସମୁଦ୍ରା ପାଠ ବା ତାହାର ଏକ ଅଂଶକୁ ତହାଳୀକ ଅଭିନ୍ୟରେ ପରିଣତ କରାଯାଏ ।

ସୁନିୟୋଜିତ ବା ସୁପ୍ରସ୍ତୁତି ଅଭିନ୍ୟ (Prepared Dramatisation) :

ଏହି ପ୍ରକାର ଅଭିନ୍ୟ ପାଇଁ ପୂର୍ବ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଦରକାର । ଏଥିପାଇଁ ପୂର୍ବରୁ ଯୋଜନା କରାଯାଏ । ଏତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଘଟଣା ସମ୍ବର୍ତ୍ତରେ କଥୋପକଥନ ଅଥବା କାର୍ଯ୍ୟର ପରିକଳନ କରାଯାଏ । ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ କଥାକୁ ଏହାର ନାଟକ ରୂପ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଏ ଓ ଦରକାରୀ ସାଜସଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥାଏ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଯେଉଁ ଭୂମିକାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବେ, ତାହା ସମ୍ବର୍ତ୍ତରେ ସେମାନେ ଅବହିତ ହେବା ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବଭ୍ୟାସ ଓ ପୂର୍ବଭିନ୍ୟ କରିବା ଅତ୍ୟତ ପ୍ରୟୋଜନ ମନେହୁଏ ।

ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସମୟର ଘଟଣା ଅଭିନୀତ ହୁଏ, ସେହି ସମୟର ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଉଦୟମ ହୁଏ, ଭାଷା ଓ ବେଶରେ ସେହି ଯୁଗର ଚଳଣି ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଥାଏ । ଉପଯୁକ୍ତ ଆଲୋକ ସଜ୍ଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଅତ୍ୟଧିକ କଞ୍ଚକାର ଆଶ୍ରୟ କରାନ୍ତିକାରୀ ଅଥବା ଅନ୍ୟକୌଣସି କାରଣରୁ ସତ୍ୟତା କ୍ଷର୍ଷ ହୋଇନଥିଲେ, ଏହି ପ୍ରକାର ଅଭିନ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଲକ୍ଷ୍ୟପ୍ରାପ୍ତିର ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଏହାଦାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଆଲୋଚିତ ଯୁଗର ବାପ୍ରତିବନ୍ଦ ଅବସ୍ଥା

ସମର୍କରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟା ଧାରଣା କରିପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷା ସଫଳ ହୁଏ । ବିଶେଷତଃ ଶ୍ରେଣୀଗୁଡ଼ିକରେ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ଅଭିନିୟ ପରିଚି ଶ୍ରେସ୍ତମା ।

ନାଟ୍ୟାଭିନିୟ ପରିଚିର ସୁବିଧା :

- ନାଟ୍ୟାଭିନିୟ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣକୁ ବାସ୍ତବ, ଆଗ୍ରହୋଦୀପକ କରେ ।
- ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଆବେଗିକ ମନୋବୃତ୍ତିର ନିର୍ମାଣ କରେ ।
- ଆବେଗିକ ପରିପ୍ରକାଶ ଯୋଗୁଁ ପିଲାମାନଙ୍କର ମାନସିକ ସ୍ଥିତିର ରକ୍ଷା କରେ ।
- ଏହି ପରିଚି ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ସ୍ଵଜନଶୀଳ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ବିକାଶ ହୁଏ ।
- ଏହି ପରିଚିଦ୍ୱାରା ପିଲାମାନଙ୍କର କଥନ ଦକ୍ଷତାର ଅଭିବୃତ୍ତି ହୁଏ ।
- ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କର ଅନୁକରଣ, ରସଗ୍ରହଣ ଏବଂ କହନା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ସାଧନ କରାଏ ।
- ଏହା ଏକ କର୍ମକୌଣସିକ ପରିଚି ।
- ଏହି ପରିଚି ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ତଥା ଆବେଗର ବିକାଶ ହୁଏ ।
- ଏହି ପରିଚି ମାଧ୍ୟମରେ ଜତିହାସର ବୁଝାମଣା, ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଅଭିବୃତ୍ତି ଏବଂ ମାନସିକ ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୋଇଥାଏ ।

ଦୋଷତ୍ୱଟି:

ଏହି ପରିଚି ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ନାଟ୍ୟାଭିନିୟ ମନୋବୃତ୍ତି, ଜାହା ତଥା ସାମର୍ଥ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା କରେ ଯାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷକ ପାଖରେ ନଥାଏ ।

- ସଂଲାପ ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ଏହା ଉଭୟ ଶିକ୍ଷକ ତଥା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଦକ୍ଷତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।
- ଅଭିନିୟ ସମୟରେ ଶ୍ରେଣୀଗୁହରେ ବିଶ୍ଵାଙ୍ଗଳା ହେବାର ସମ୍ବନ୍ଧାବଳୀ ଅଧିକ ଥାଏ ।
- ଏହା ଅଧିକ ସମୟପାଇସନ୍ । ଏହି ପରିଚି ଅବଲମ୍ବନ ଦ୍ୱାରା ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶେଷ ହୋଇନପାରେ ।
- ଅର୍ଥ ଅଭାବଯୋଗୁଁ ଅଧିକାଂଶ ବିଦ୍ୟାକ୍ଷେତ୍ର ଏହି ପରିଚି ଅବଲମ୍ବନ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।
- ଜତିହାସର ସମସ୍ତ ବିଷୟକୁ ନାଟ୍ୟାଭିନିୟ କରାଯାଇନପାରେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷତ୍ୱଟି ସବେ ଏହା ପରିଚି ଏକ ସଫଳ ପରିଚି । ଉପରୁକ୍ତ ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ଏ ପିଲାମାନଙ୍କ ରୂପେ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷଣରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ-8

ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ନିମିତ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିକୁ ନାଟ୍ୟାଭିନିୟ ପରିଚିରେ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଲେଖାଟିଏ (Script) ଲେଖ ।

7.5 ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରିଚି

7.5.1 ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରିଚି :

ଭୂଗୋଳ ଅର୍ଥ, ସ୍ଵରୂପ ଓ ପରିସର ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ ଯେ ଭୂଗୋଳ ହେଉଛି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିଜ୍ଞାନ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିନା ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟୟନ ବା ଶିକ୍ଷଣ ଅବାସ୍ତବ । ତେଣୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରିଚି ହେଉଛି ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଶିକ୍ଷଣର ସବୁଠାରୁ ସ୍ବାଭାବିକ ପରିଚି ଯାହା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଭୋଗୋଳିକ ତଥ୍ୟ ସହ ନିବିତତାବେ ସାଧନ କରାଏ । ପିଲାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି ସମେଦନଶୀଳ । ସେମାନେ ନିଜେ ନିଜ ପାଇଁ ନିଜକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ତଥା ଚତୁର୍ବୀ

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତଥା ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସଂଗ୍ରହିତ ତଥ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କ ମନରେ ଗରାଇ ରେଖାପାତ କରେ । ପୁସ୍ତକରୁ ସଂଗ୍ରହିତ ତଥ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଏବଂ ଅଧିକ ସ୍ଥାୟୀ । ଯେକୌଣସି ବସ୍ତୁ, ପରିବେଶ, ଦେଶ ତଥା ଏହାର ଅଧିକାରୀମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ତଥ୍ୟ ବା ପ୍ରତ୍ୟେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ସଂଗ୍ରହିତ ତଥ୍ୟ ଅଧିକ ସ୍ଥାୟୀ । ତେଣୁ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ତଥା ଶିକ୍ଷଣରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପ୍ରତ୍ୟେ ଅନୁଭୂତି, ଶିକ୍ଷଣର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଭିତି ପ୍ରସ୍ତୁତକରେ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ିର ଗୁରୁତ୍ୱ :

- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ି ହେଉଛି ଆନ ଆହରଣ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରତ୍ୟେ ପଢ଼ି ।
- ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ତଥା ବାସ୍ତବ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟିରେ ସହାୟକ ହୁଏ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସଂଗ୍ରହିତ ପ୍ରତ୍ୟେ ଅନୁଭୂତି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ସଠିକ୍ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟିକରେ, ବିଷୟଚିକୁ ସହଜ ତଥା ବୋଧ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକାନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେ ଅନୁଭୂତି ଧାରଣାରେ ରୂପାବଳିତ ହୋଇ ପିଲାମାନଙ୍କର ଆନ ବୃଦ୍ଧି କରେ ଏବଂ ଏହା ଏକ ବସ୍ତୁ, ଘଟଣା ବା ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବାସ୍ତବ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରେ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ି ଦ୍ୱାରା ଆହରିତ ଆନ ପରିବର୍ତ୍ତା ଜୀବନରେ ଅଧିକ ଉପାଦେୟ ହୁଏ ।
- ପିଲାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଥିବା ଜୌଗୋଳିକ ତଥ୍ୟ ତଥା ପରିବେଶକୁ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।
- ଉତ୍ତମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତା ହିଁ ଆନର ପରିସର ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଚିତ୍ରା ଓ କଜନା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ହୁଏ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଉପାୟ :

ପରିସ୍ଥିତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ି ଦୁଇଟି ଉପାୟରେ ହୋଇପାରେ - ପ୍ରତ୍ୟେକରାବେ ବା ଶ୍ରେଣୀଗୁହ ବାହାରେ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ବା ଶ୍ରେଣୀ ଗୁହରେ ।

1. ଶ୍ରେଣୀ ବାହାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ :

ଶ୍ରେଣୀଗୁହ ବାହାରେ ବା ଘଟଣା ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରତ୍ୟେ ଭାବରେ କୌଣସି ପଦାର୍ଥର ପରାମା ବା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇଥାଏ । ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ଆଗ୍ରହୀ ଶିକ୍ଷକମାନେ, ଉତ୍ସବ ଶ୍ରେଣୀଗୁହ ବାହାରେ ତଥା ଶ୍ରେଣୀ ଗୁହରେ ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବେ ।

- ଶ୍ରେଣୀ ବାହାରକୁ ନେଇ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଦ୍ୟାଳୟ ହତା ମଧ୍ୟରେ ତଥା ହତା ବାହାରେ ଘରଣା, ମୃତ୍ତିକା, ପାଇଁ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନୀୟ ପରିସ୍ଥିତି ପିଲାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଇପାରେ ।
- ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିସରରେ ଏବଂ ନିକଟରେ ଥିବା ପଡ଼ିଆକୁ ନେଇ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ତିକା, ତାର ଗଠନ, ରଙ୍ଗ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୃତ୍ତିକାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଧ୍ୟନ କରାଯାଇପାରେ ।
- ବର୍ଷା ଦିନରେ ପିଲାମାନେ ବର୍ଷାର ପ୍ରକାର, ବର୍ଷାର ପରିମାଣ, ଘରଣା ଆଦି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରିବେ । ନଦୀର ଉତ୍ସବ, ଦୁଇ ନଦୀର ମିଳନ, ସମୁଦ୍ରରେ ପତନ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ପିଲାମାନେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିବେ ।
- ସବୁଦିନର ପାଇଁ, ସେଥୁରେ ପାଇଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଜୀବନଧାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ପିଲାମାନେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରିବେ ।

- ସୂର୍ଯ୍ୟକର ଦଶିଆୟନ ଏବଂ ଉତ୍ତରାୟଣ ଗତି, ଦିନରାତିର ଅବଧି, ରତ୍ନ ପରିବର୍ଗନ ଆଦି ଅନୁଧାନ ଏବଂ ଅନୁଧାନ କରିପାରନ୍ତି ।
- ବିଭିନ୍ନ ରତ୍ନରେ ପନିପରିବା ଏବଂ ଜଳବାୟୁ, ମୃତ୍ତିକା ଏବଂ ପନିପରିବା ତାଷ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରିବେ ।

ବାୟୁ ପ୍ରବାହ, ବାୟୁର ଗତି, ସ୍ଥାନାୟ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ, ସମୁଦ୍ର ତରଙ୍ଗ, ଜୁଆର ସ୍ତୋତ ଆଦି ବିଷୟରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଛୁ

2. ଶେଣୀ ଗୃହରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ :

ସମସ୍ତ ଭୌଗୋଳିକ ତଥ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଭୂଗୋଳ ମ୍ୟକିଯମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ କରିପାରିବ । ଶିକ୍ଷଣକୁ ସହଜ, ସୁନ୍ଦର ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଶେଣୀଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉପାୟରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ବୁଲେଟିନ୍ ବୋର୍ଡରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୂଗୋଳ କଷରେ ଏକ ବୁଲେଟିନ୍ ବୋର୍ଡ ରଖାଯାଇ ସେଥିରେ ଛବି ବା ଜଳଶୈଥିନି (ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ହିମାଳ୍ୟ ପାଦଦେଶରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଧାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ବୁନ୍ଦାଳରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ଜୀବନଧାରଣ, ଚତୁର୍ବୀ ପୁଷ୍ଟରେ ଅବତରଣ ବା ଯେକୌଣସି ବିଷୟ) ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇପାରେ । ଏସବୁର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପିଲାମାନ୍ ବିଷୟବସ୍ଥାର ନିକଟର କରିପାରିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପିଲାମାନଙ୍କର ଧାନ ଆକର୍ଷଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏସବୁ ବିଷୟରେ ଆବେଦନ ମଧ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କର ଧାରଣାର ବୁଝାମଣାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବ ।

ମାନବିତ୍ର, ଚାର୍ଟ, ଛବି ଏବଂ ମତେଳ : ପିଲା, ଶିକ୍ଷକ ତଥା ଅନ୍ୟ ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ମାନବିତ୍ର, ଚାର୍ଟ, ଛବି ବା ମତେଳ ଭୌଗୋଳିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ସହାୟକ ହୋଇପାରିବ । ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନ, ପାହାଡ଼, ପର୍ବତ, ନଦୀ, ବୃକ୍ଷଶାଖା, ଖଣ୍ଡି ସମ୍ବନ୍ଧ, ଜନସଂଖ୍ୟା ତଥା ଯୋଗାଯୋଗ ବିଷୟରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସଠିକ୍ ଧାରଣା ଦେଇପାରିବ ।

ଫଳ ଏବଂ ଫଳ ଶ୍ରୀପ : ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଫଳ ହେଉଛି ଏକ ଉପାଦେୟ ଉପକରଣ । ଏହି ଫଳ ଏବଂ ଫଳ ଶ୍ରୀପ ସାହାଯ୍ୟରେ ପିଲାମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକକ୍ଷ, ଶିଖାନୁଷ୍ଠାନ, ବିଭିନ୍ନ ଦ୍ରବ୍ୟର ପ୍ରସ୍ତୁତି, ପ୍ରାକୃତିକ ଅଞ୍ଚଳ, ଅଧିବାସୀ, ଜୀବନଧାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଆଦି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରିବେ ଯାହାକି ବାସ୍ତବ ଜ୍ଞାନ ଦେବାରେ ସହାୟକ । କିନ୍ତୁ ପିଲାମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପୂର୍ବି ଶିକ୍ଷକ ତାହା ଭଲ ଭାବେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ପିଲାମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ପିଲାମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ମୋଟନରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗୃହଣ କରିପାରିବେ ଏବଂ ତଥ୍ୟକୁ ସଠିକ୍ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିବେ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ିର ଉପକାରିତା :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ତାଲିମ : କେବଳ ଯେକୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖିବା ଅର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । ଶିକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିକେଣ୍ଟ ଯେକୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖି ସେଥିରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କଲେ ହିଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ । ତେଣୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ ହିଁ ପିଲାମାନେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିଥାନ୍ତି ।

ବାସ୍ତବ ପଢ଼ିତି : ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାବାନ ପାଇଁ ଏକ ବାସ୍ତବ ପଢ଼ିତି । ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥାନ ଓ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଭୂଗୋଳ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ବାସ୍ତବ ଓ ଜୀବତ ହୋଇ ରହିଥାଏ ।

- ଏହି ପଢ଼ିତି ମନୋବିଜ୍ଞାନବନ୍ଧନ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରକୃତି ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ । ସେ ତା'ର ଚତୁର୍ବୀର୍ଥରେ ଥିବା ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖିବାରେ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ତା'ର କଜନାଶକ୍ତିର ବିକାଶ କରାଏ ସେଥିରୁ ତା'ର ଶିକ୍ଷଣ ଅଧ୍ୟକ ହୁଏ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏକ ସ୍ଥିର ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହି ପଢ଼ିତି ଦ୍ୱାରା ସଂଗ୍ରହୀତ ଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟକ କାଳ ସ୍ଥାଯୀ ।

- ଶିକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦ୍ୱାରା ସଫଳ ହୁଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ତୌଗୋଲିକ ସ୍ଥାନ/ତଥ୍ୟ ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଆଗ୍ରହ, କୌତୁକାଙ୍କ ଓ ଅନୁସଂଧିଷ୍ଠା ଜାଗ୍ରତ କରିଥାଏ ।
- ଏକ ସମୟରେ ବହୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅର୍ଥ ଓ ସମୟ ଅପରିଯ୍ୟକ ନକରି ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରନ୍ତି ।
- ଶ୍ରେଣୀ କଷ୍ଟରେ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଆଲୋଚନା ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଅଂଶଗ୍ରୁହଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ଅସୁବିଧା :

- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ସବୁ ପ୍ରକାରର ତୌଗୋଲିକ ପରିବେଶ ଉପଲବ୍ଧ ନହୋଇପାରେ ।
- ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ସମୟ ସାପେକ୍ଷ ଓ ଏଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ସମୟ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସମୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇପାରିନଥାଏ ।
- ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପଛୁଆବର୍ଗର ପିଲାମାନେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପରି ଲାଭାବନ୍ଦ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।
- ଉପର୍ଯ୍ୟକ ଦିଗଦର୍ଶନ ଅଭାବରୁ ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସଠିକ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ କେବଳ ମନୋରଞ୍ଜନ କରିଥାଏ ଏବଂ ଏଥରେ ଶାନ୍ତିଶୃଙ୍ଖଳା ବ୍ୟାହତ ହେବାର ଅଧିକ ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ।
- ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ଅଭାବ ମଧ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣରୁ ବନ୍ଧୁତ କରେ । କିନ୍ତୁ ଉପରୋକ୍ତ ଅସୁବିଧା ସର୍ବେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମ୍ନ ତଥା ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀ ନିମ୍ନରେ ଏକ ଉପାଦେୟ ପଢ଼ନ୍ତି କହିଲେ ଅଭ୍ୟନ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

7.5.2 ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ନ୍ତି :

ବର୍ତ୍ତମାନର ଯୁଗ ହେଉଛି ଆଲୋଚନାର ଯୁଗ । ଆଲୋଚନା ପରେ ହିଁ ଆମେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଫଳାଫଳ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନାତ ହେଉ । ଜୀବନରେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରପରି, ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରପରି ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ସମାନ ଭାବେ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ୍ୟ । ଉପନାତ ହେଉ । ଜୀବନରେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରପରି, ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରପରି ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ସମାନ ଭାବେ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ୍ୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ପରିବେଶରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନା ପଢ଼ନ୍ତି ଅଭାବର ଶିକ୍ଷକ ଓ କୌଳିକ ପଢ଼ନ୍ତି ପାଇଁ ଏକ ଆହୁନ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ପରିବେଶରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନା ପଢ଼ନ୍ତି ଅଭାବର ଶିକ୍ଷକ ଓ କୌଳିକ ପଢ଼ନ୍ତି ପାଇଁ ଏକ ଆହୁନ । ଆଲୋଚନା, ଯେକୋଣସି ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷକ ତଥା ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା ପରେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୃହଣ କରାଯାଏ । ଆଲୋଚନା, ସମ୍ମିଳନୀ, ସେମିନାର ବା ସିମ୍ପୋଜିନ୍ସର ରୂପରେ ନେଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରଗତରେ ଆଲୋଚନା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଭିରିକରି ବା ପ୍ରଶ୍ନ ଉଚଚମୂଳକ କରାଯାଇଥାଏ । ଆଲୋଚନାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଦଳଗତ ଚିତ୍ରନ, ମିଳିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣକୁ ସଫଳ କରିବା ।

ଆଲୋଚନାର ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ :

ନେତା (The Leader) : ଶିକ୍ଷକ ହେଉଛନ୍ତି ଆଲୋଚନାର ମୁଖ୍ୟ ନେତା । ଆଲୋଚନାର ମୁଖ୍ୟ ହିସାବରେ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ତାର ପରିଚାଳନା ଶିକ୍ଷକ ହିଁ କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଆଲୋଚନାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅଧ୍ୟନ, ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି ତଥା ଯୋଜନା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସମ୍ଭାବ ଆଲୋଚନା ଉପରେ ତାଙ୍କର ଆଧୁପତ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ତେଣୁ ସେ ପିଲାମାନଙ୍କ ସହ ମିଶି ଆଲୋଚନାକୁ ଆଗେଇ ନିଅନ୍ତି ଅଥବା ପରାମର୍ଶଦାତା ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକରି ଆଲୋଚନାକୁ ସଫଳ କରନ୍ତି ।

ଅଂଶଗ୍ରୁହଣକାରୀ (The group) : ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ଶ୍ରେଣୀରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ କେତେକ ଦଳରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ପିଲାମାନେ ଦଳରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ଉପସ୍ଥାପନାରେ ଅଂଶଗ୍ରୁହଣ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷକ ଧାନ୍ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୂର୍ବଳ ଓ ଆଗୁଆ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଆଲୋଚନାରେ ଅଂଶଗ୍ରୁହଣ କରୁଛନ୍ତି ।

ବିଷୟବସ୍ତୁ (The Topic) : ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟଶ୍ରେଣୀ ଓ ବୟସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଉପଯୋଗୀ ହେବା ଦରକାର ଏପରି ବିଷୟବସ୍ତୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସହଯୋଗ ଓ ପରାମର୍ଶ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷକ ନିର୍ବାଚନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ପିଲାମାନଙ୍କର ବୁଝିବା ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବିଷୟବସ୍ତୁ (The Content) : ଆଲୋଚନାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ବାନ୍ଧବ ତଥା ପିଲାମାନଙ୍କର ପୂର୍ବନୂତ୍ରିତ ଭିତ୍ତିରେ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ହେବା ଦରକାର । ସମସ୍ତଙ୍କର ମତାମତକୁ ସମାନ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ମୂଳ୍ୟାୟନ (Evaluation) : ପରିଶେଷରେ ଆଲୋଚନା ଦାରୀ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଆନର ପରିସର ବୁଝି, ଆଭିଭାବିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ଆଗ୍ରହବୁଝି କେଉଁ ଦିଗରେ ଓ କେତେ ପରିମାଣରେ ହେଲା, ତା'ର ମୂଳ୍ୟାୟନ ହେବା ବାଞ୍ଚନୀୟ ।

ଆଲୋଚନା ପ୍ରଶାଳୀ :

- ସାଧାରଣତଃ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆଧାର ଓ ସମୟକୁ ଦେଖି ଆଲୋଚନା ପ୍ରଶାଳୀ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ଆଲୋଚନା ଭାବରେ ଆଦାନପ୍ରଦାନର ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଆଲୋଚନାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ ବରଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା (Agreement) ଜତମ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଉତ୍ତମତାବେ ଯୋଜନା କରାଯାଇଥାଏ ।
- ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ପ୍ରଥମେ ଶିକ୍ଷକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସୂଚନା ପ୍ରୁଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହାପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ହନ୍ତେ ଆଲୋଚନା କରିଥାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସହ ପରାମର୍ଶ କରି ସେମାନଙ୍କର ଜଟିଳତା, ସଦେହ ଦୂର କରିଥାନ୍ତି । ନିର୍ଭାବ ଏମନ୍ୟ ସୀମା ପରେ ଶିକ୍ଷକ-ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶ୍ନ ବା ସମସ୍ୟା ଛଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସହ ଆଲୋଚନା କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦିଅନ୍ତି ।
- ଆଲୋଚନା ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାରରେ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମେ ଶିକ୍ଷକ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି । ତା'ପରେ ଏହି ବିଷୟଟିକୁ କେତୋଟି ଛୋଟଛୋଟ ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରି ଗୋଟିଏ ଭାଗକୁ ଗୋଟିଏ ଦଳକୁ ଦିଅନ୍ତି । ନିର୍ଭାବିତ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳ ସମସ୍ତିଗତ ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରି ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ।
- ଶିକ୍ଷକ-ବିଷୟବସ୍ତୁ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଭାବିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଶିକ୍ଷଣ ଉପକରଣ ଦେଖି ପ୍ରଶ୍ନ କାର୍ତ୍ତରେ ଥବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର (ଦଳରେ ଆଲୋଚନା କରି) ଲେଖି ଉପସ୍ଥାପନ- କରନ୍ତି । ପିଲାମାନେ ନିଜେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶନ ମାଧ୍ୟମରେ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇପାରନ୍ତି ।

ଆଲୋଚନା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉପକାରିତା :

- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ମିଳିତଭାବେ ଆଲୋଚନା କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାରୁ ତାହା ଏକ ଠିକ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ପିଲାମାନଙ୍କ ମନରେ ଆର୍ଦ୍ଦବିଶ୍ୱାସ ଜାଗର୍ତ୍ତ ହୁଏ ଓ ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ଦୟିତ୍ବ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥାନ୍ତି ।
- ଆଲୋଚନାରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ପିଲାମାନଙ୍କର କିଛି ଜ୍ଞାନ ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ଆଲୋଚନାରେ, ଯୁକ୍ତିରେ ଅଂଶରେ ଯୋଗୁ ନିଜର ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ ସହ ପିଲାମାନେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣର ସୁଯୋଗ ପାଆନ୍ତି ବା ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କର ଆନର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରେ ।
- ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଅଟେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମନରୁ ଭାବ ତଥା ଲାଜକୁଳା ସ୍ଵଭାବ ଦୂର ହୋଇ ସହଯୋଗ ମନୋଭାବ ବୁଝି ହୁଏ ।
- ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥାଏ ଏବଂ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ସଂପନ୍ନ ହେବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥାଏ ।
- ସମ୍ଭାବନା ଆଲୋଚନାରେ ସଂଶୋଧ ହେବା ଦାରୀ ଅର୍ଥ, ପରିଶ୍ରମ ଓ ସମୟର ଅଧିକାର ଅପରିଚ୍ୟ ଘଟେ ନାହିଁ ।

- ଏଥରେ ସ୍ମୂଲ୍ୟାୟନର ସୁଯୋଗଥିବାରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଦୁର୍ବଳତାକୁ ସଠିକ୍ ଭାବରେ ଜାଣିପାରନ୍ତି ।

- ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ପିଲାମାନଙ୍କର ସହନଶୀଳତା ଅଭିଭୂତ କରେ ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ଧାରଣ ତଥା ବୁଝିବାରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଲେ ସୁନ୍ଦର ଅନ୍ୟର ମତକୁ ଶୁଣିବା ଓ ସହନଶୀଳତାର ଅଭିଭୂତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ଅସୁବିଧା :

ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ସାଧାରଣତଃ ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀ ନିମ୍ନତେ ଅନୁପ୍ରୟୋଗୀ କାରଣ ଅଜବୟସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗଠନ, ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ତାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ ।

- ଏହି ପଢ଼ନ୍ତିର ସଫଳତା ଶ୍ରେଣୀଗୁହର, ବିଦ୍ୟାଳୟର, ଶିକ୍ଷଣ ଉପକରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।
- ଏହି ପାଠଦାନ ପଢ଼ନ୍ତି ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଦକ୍ଷତା, କୌଣସି ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ-9

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଆଲୋଚନା ପଢ଼ନ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ

ସମ୍ପର୍କ ଦର୍ଶାଅ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତି :

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତି ଶିକ୍ଷା ତଥା ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଆଧୁନିକ ଅବଦାନ । ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତି ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ଫଳପ୍ରଦିତ କାର୍ଯ୍ୟରିତିକ ତଥା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କୈନ୍ତିକ ପଢ଼ନ୍ତି । ଏହି ପଢ଼ନ୍ତିରେ ପିଲାମାନେ ନିଜକୁ ଉଭୟ ଶାରୀରିକ ତଥା ମାନସିକ ଫଳପ୍ରଦିତ କାର୍ଯ୍ୟରିତି କରି କିଛି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୁଅଛି । ଏହି ପଢ଼ନ୍ତି ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଫେସର ଉଲଳିଯମ ଏତ. କିଲପାଟ୍ରିକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୋଜିତ କରି କିଛି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏହା ଜନ ଡିଞ୍ଚ୍‌କର ଦର୍ଶନ (ପ୍ରଗତିବାଦ) ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ଏହା ଦୀର୍ଘ 1918 ମଧ୍ୟରେ ସୁତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହା ଜନ ଡିଞ୍ଚ୍‌କର ଦର୍ଶନ (ପ୍ରଗତିବାଦ) ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ଏହା ହେଉଛି ପାରମାର୍ଥିକ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟହାନ, ଅସାଧାରିକ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ପରିବେଶର ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଫଳ । ଏହି ପଢ଼ନ୍ତିରେ ହେଉଛି ପାରମାର୍ଥିକ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟହାନ, ଅସାଧାରିକ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ପରିବେଶର ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଫଳ । ଏହି ପଢ଼ନ୍ତିରେ “କର୍ମ ଦାରା ଶିକ୍ଷା” ଅପେକ୍ଷା ଜୀବନ ଦୀର୍ଘ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାବ୍ଳୋଦ କରାଯାଏ ।

ପାର୍କର (Parker) : “ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ଏକକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁଥିରେ ପିଲାମାନେ ଯୋଜନା ତଥା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ ପାଇଁ ଦାୟୀ ରହନ୍ତି ।”

ପାର୍କର (Parker) : “ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ସମସ୍ୟାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହାକି ସାଭାରିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ ଏକ ପ୍ରଫେସର ଉଲଳିଯମ ଏତ କ୍ରିଲପାଟ୍ରିକ - ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ସାମାଜିକ ପରିବେଶନୀ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଣରେ ସମ୍ପାଦିତ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଡକ୍ଟର ଜେ.୧. ଷିଭେନ୍ସନ୍ - “ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ସମସ୍ୟାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହାକି ସାଭାରିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।”

ବାଲାର୍ଟ୍ : “ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପ୍ରେରିତ ଏକ ବାଷ୍ପବ ଜୀବନ ପରିସ୍ଥିତି ।”

ଥୋମାସ୍ ଏବଂ ଲାଞ୍ଚ : “ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ସ୍ଵୟଂଚାଲିତ କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହାକି ପିଲାମାନଙ୍କର ସୁଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତା, ପ୍ରସାଧନିତି ଏବଂ ତାହା କିଛି ଫଳାଫଳରେ ଉପନୀତ କରାଏ” ।

ଉପରୋକ୍ତ ସଂଜ୍ଞାଗୁଡ଼ିକ ବିଶ୍ଵେଷଣ କଲାପରେ ତୁମେ ଦେଖିବ ଯେ ପ୍ରକଳ୍ପର କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ଦିଗ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଯେଉଁ ଉତ୍କିରୁତିକ ଠିକ୍ ସେଥିରେ ଚିହ୍ନ ଦିଅ ।

• ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ।

- ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଥି ଏକ ସମୟାବ୍ଦୀ କାର୍ଯ୍ୟ ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟବ୍ରତ କାର୍ଯ୍ୟ ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ଆଗାଧିକ ପରିବାଶରେ ଯନ୍ତ୍ରିତ କାର୍ଯ୍ୟ ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ଦେଖାଇବାକୁ ଚାହିଁଦ ବାପଦ ଜାହନ ସମୟ ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ଆଗାଧିକ ପରିବାଶରେ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଥି ଏକ ପରାମାର୍ଦ୍ଦ ଏବଂ ବାପଦ ଫଳାଫଳ ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଥି ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହା ମଧ୍ୟମରେ ଦ୍ୱୟ ସମୟାର ସମୟାକି ବରାପାଏ ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଥି କାହାରା ହିଣ୍ଡା ।

ପ୍ରବହ ପରାମିତ ମୌଳିକ ନୀତି ବା ବିଶେଷତଃ :

ପ୍ରକାଶ ପରିଦିତ ଲିଖନିକିତ ମେଳିକି ନୀତି ଉପରେ ପ୍ରୟୋଗସ୍ଥିତ ।

ଭବେଶ ନାଟ : ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦତି ସର୍ବଦା ଭବେଶୟମୁକ୍ତ ଫଳପ୍ରଦ ଶିଖେ ସେବେବେକେ ସମର ଯେତେବେଳେ ପିଲାଙ୍ଗା
କୁଣ୍ଡଳାର୍ଥୀ ଶିଖରେ ଆପ୍ରହା । ଭବେଶ୍ୟମୀନ କାର୍ଯ୍ୟ ବାସରରେତୁରେ ପରିଚାଳନା କରିବା ଉଷ୍ଣକର ।

କାର୍ଯ୍ୟ ନୀତି : ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦତି ଶିଖାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସାଧାନ ଭାବରେ ଚିନ୍ମା କରିଗା ଓ ଆମ୍ଭୁକିଳ ଭାବେ ଜୀବ୍ୟ ବରିବାର କୁଳାଳ କରିବାକାରୀ କରିବାକାରୀ । ପିଲାମାନେ ନିକେ କାମ କରୁଥିବାର ଅଧିକ ଏକାଧି ରହନ୍ତି ଏବଂ ଶିଖା ପଳକ୍ଷୁତ ହୁଏ ।

ଅନୁଭୂତି ବିକାଶ ନାଟ୍ : ପ୍ରଜଳ ଏହି ଉଦେଶ୍ୟମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ପିଲାମାନେ ନିଜ ଅନୁଭୂତିରୁ ହଁ ଆଜି ଅଛି କବାଟି । ଦଳରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ପିଲାମାନେ ପାଇସାରୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଏକବାଦ ଆଦି କୁଣ୍ଡାବକା ହସଳ ବର୍ତ୍ତି । ପିଲାମାନେ ଆଜାନ୍ତିକ ଅନୁଭୂତି ଯଥା : ସହଯୋଗ, ବର୍ତ୍ତିରୁଗଠନ, ବାପ୍ରତିକ ଉପରେ ଏବଂ ନାଗରିକରୁ ବିଶ୍ୱଯରେ ଅନୁଭୂତି ହସଳ କରୁଥିଲା ।

ବାତବତୀ ନୀତି : ପ୍ରକଳ୍ପ ଶିଖିଯାଇଲୁ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ । ତେଣୁ ଦିବ୍ୟାକରଣେ ଏହି ଶୂନ୍ୟକାରୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ, ଯାହାକି ଶିଖିଯାଇଲୁ ବାତବତ ଜୀବନଧାରା ଉଚିତରେ ଛାନ ପ୍ରଦାନ କରିବ ।

ସ୍ବାଧୀନତା ହୀଚି : ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇଲେ ଶିଖାର୍ଥୀଙ୍କରେ ଫେରିଗଲିଏ କାହାରେ ଦୃଢ଼ପ୍ରଦୂର ରାବେ ଆଜିମହାତ୍ମା କିମ୍ବା ପାଇଁ ଆଶ୍ରମ ହେବେ । ତାପ ପୁରୋଗ କଲେ ବା ବାସ କଲେ କାହାରେ ଠିକ୍ ରାବେ ହୋଇପାଉବ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରକଟି ପରିମଳୀ ପ୍ରଦୂର ନିର୍ବିଚଳନଠାର ମୁଖ୍ୟାଇନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଵାଧୀନତାର ଦୁଯୋଗ ଦୃଷ୍ଟି କରିଅଏ ।

ତୁମାଦେଇଟା ନୀତି : ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ଆହରିତ ବାପ୍ରତ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅନୁଭୂତି ବ୍ୟବହାରିତୋଷ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯାହାରୁ କିମ୍ବାର୍ଥରେ ତୁହାକୁ ବାପ୍ରତ ଜୀବନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଦିଲ୍ଲୀ ସମ୍ପାଦନ ଚଢ଼ିପାରିବେ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପଣ୍ଡତିର ବିଜିନ୍ ସୋପାନ :

କୁଣ୍ଡଳ ଶିଖରରେ ଦବୁରୁକାରର ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ବାହ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ବୈଧ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାଳ ପ୍ରହର କର୍ତ୍ତା ଜୀବନରେ ମୁଣ୍ଡରେ ଥିଲୁଛି । ତାପାରୀ ସାଧାରଣ ଗାଢ଼ ବୈଧ ଏକ ପରିଭଳନାକୁ ଫଳପୂର୍ବ ଭାବରେ ପାଇଁ ସାଧାରଣରେ ନିର୍ମଳିତ ଦେଇବ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବିବାହରେ ଆବଶ୍ୟକ ହେବ ।

1. ପରିମ୍ବିତ ଦୃଷ୍ଟି : କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପ ଶିଖାର୍ଥୀଙ୍କ ଉପରେ ଛାତ୍ର ଦୀର୍ଘମୁଦ୍ରା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଶିଖକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କଟାଯାଇବାକାରୀ, ଆଲୋଚନା, ଗ୍ରହ, ବିଭୁ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହାର ପରିମ୍ବିତ ଦୃଷ୍ଟି କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

୨. ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ ଓ ଉଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ : ପିଲାମାନେ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା, ଆଗ୍ରହ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ କରିଛେ । ଶିଖଣ ପିଲାମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟଟିକ୍ ବର୍ତ୍ତିବାଟେ ବା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଆଗୋଚନାକୁ ସଫଳ କରି ରହମ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ

କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ । ପ୍ରକଳ୍ପିତ ଉଦେଶ୍ୟ ଠିକ୍ ଭାବେ ନିର୍ଭାରଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରକଳ୍ପିତ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଭୁଲ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନ କଲେ ଶିକ୍ଷକ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିର୍ବାଚନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ।

3. ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତି : ପ୍ରକଳ୍ପର ସଫଳତା ଉତ୍ତମ ଯୋଜନା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ପିଲାମାନେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ତତ୍ତ୍ଵବିଧାନରେ କାର୍ଯ୍ୟଟିର ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପିଲାମାନେ ସାଧାନଭାବେ ତାଙ୍କର ମତାମତ ଦେବେ । ପ୍ରକଳ୍ପ ପାଇଁ ସମୟ ଓ ସମ୍ବଲ ଆବଶ୍ୟକ । ଏ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଯୋଜନା କରାଯାଇଥାଏ ।

4. କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା : ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳର ପିଲାଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ କାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲା ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିଚାଳନାରେ ସକ୍ରିୟ ଅଶ୍ରୁହଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯେଉଁ ପିଲାଙ୍କର ପତାପ୍ରତି ଆଶ୍ରୁ ରହିଛି ସେମାନେ ସାହାଯ୍ୟକ ପୁଣ୍ଡିକାରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ବାପ୍ରତି ପରିବେଶରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ଯେଉଁମାନେ ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମ ଚାହାଁନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ସେହିପରି କାର୍ଯ୍ୟ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ, ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିଚାଳନା ନିମତ୍ତେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

5. ମୂଲ୍ୟାୟନ : ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଦଳ ତାଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟୟ କରାଯାଇଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଜ୍ଞାନ ଓ କୌଶଳ ହାସଳ କରନ୍ତି । ଏହି ସୋପାନରେ ପିଲାମାନେ ନିଜେ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରନ୍ତି । ପ୍ରକଳ୍ପ ସାଂଗଠନିକ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ଓ ସୁବିଧା ଅସୁବିଧାର ଆଲୋଚନା ହୁଏ । ସବୁକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପ୍ରକଳ୍ପର ସଫଳତା ଓ ବିଫଳତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହୁଏ ।

6. ବିବରଣୀ ଲିପବଦ୍ଧ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲା ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପ କରି ସେଥିରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ସମ୍ପର୍କତ ସବୁ ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରି ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରକଳ୍ପର ଫଳାଫଳ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ଦ୍ୱାରା ତାହା ଉବିଷ୍ୟତ ପ୍ରକଳ୍ପ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଏ ଓ ରହିଯାଇଥିବା ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ପୁନରାବୃତ୍ତି ନହେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ଭୋଗୋଳିକ ପ୍ରକଳ୍ପ (ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀ ନିମତ୍ତେ)

- ମଡେଲ, ଗ୍ଲୋବ, ଗ୍ରାଫ୍, ଚାର୍ଟ ଆଦି ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରସ୍ତୁତି ।
- ମାନଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ, ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ର, ଚିତ୍ର ଉଦ୍ବାହଣସ୍ଵରୂପ ପୃଥବୀର ଆବର୍ତ୍ତନ, ପରିକ୍ରମଣ, ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଆଦି ଦର୍ଶାଇ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ ।
- ଚିତ୍ର, ଗ୍ରାଫ୍, ମଡେଲ, ପେପର କଟିଙ୍ଗ, ସଂଗ୍ରହ ।
- ନିଜର ଗ୍ରାମ, ସହର, କୃଷିପାର୍ମ, ଦୋକାନ, ପର୍ୟବେକ୍ଷଣାଗାର, ଉଦ୍ୟାନ, ଖେଳଘର, ପ୍ରଦର୍ଶନା ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ବିବରଣୀ ଲିଖନ ।
- ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଭୋଗୋଳିକ ଯଦୁଘର ପାଇଁ ମୃତ୍ତିକା, ଶିଳା, ଖଣ୍ଡି ପଦାର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ ।
- ଭୋଗୋଳିକ ଯଦୁଘର ପାଇଁ ମୃତ୍ତିକା, ଶିଳା, ଖଣ୍ଡି ପଦାର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ ।
- ପାଗ, ଯଥା ଦୈନିକ ବୃକ୍ଷିପାତ୍ର, ବାୟୁପ୍ରବାହ, ତାପ ଆଦିର ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତି ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ଉପାଦେୟତା :

- ପ୍ରକଳ୍ପପରିବତି ଶିକ୍ଷଣର ନିୟମ ଯଥା- ଅଭ୍ୟାସ ନିୟମ, ପ୍ରଭାବ ନିୟମ ଏବଂ ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ନିୟମ ଉପରେ ପର୍ୟବେଶିତ ।
- ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିବତି କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବ ନଦେଇ ଜୀବନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଉଥିବାରୁ ବାପ୍ରତି ଜୀବନରେ ଏହାର ଉପାଦେୟତା ଅଧିକ ।
- ଏହି ପରିବତିରେ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିଷ୍ଠା, ସହ୍ୟୋଗିତା, ଶୁଣ୍ଡଳା, ଧୀର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ଗୁଣବଳୀର ଅଭିବୃତ୍ତି ହୁଏ ।

- ପିଲାମାନେ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିଜେ ନିର୍ବାଚନ କରିଥିବାରୁ ଏବଂ ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଥିବାରୁ କାର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ସାଧାରଣ ହୁଏ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ ହୁଏ ।
- ଏହା ଗଣତାନ୍ତିକ ଜୀବନଧାରଣର ମାର୍ଗରେ ତାଳିମ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱବୋଧ, ମନ୍ଦିରାବଳୀ, ବ୍ୟାଧାନ ଚିତ୍ତନ ଆଦି ଗଣତାନ୍ତିକ ଜୀବନଧାରଣ ବିକାଶ କରେ ।
- ପିଲାମାନଙ୍କର ଶ୍ରମପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ତଥା ସମ୍ମାନ ଅଭିଭୂତି କରେ ।
- ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଅନ୍ୟ ବିଷୟ ସହ ସଂପର୍କିତ କରି ଜ୍ଞାନ ଆହରଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ପାଠ ମୁଖ୍ୟ କରି ମନେରଖାର ମାନସିକ ଯତ୍ନଶାରୁ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ମୂଳ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟର ଫଳାଫଳ ।
- ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଜାବନା, ଚିତ୍ତନ ତଥା ବିଚାରଣାତ୍ମିକ ଅଭିଭୂତି ହୁଏ ।
- ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦକ୍ଷତାର ଅଭିଭୂତି ହୁଏ ।
- ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିଚାଳନା ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ବହୁ ନୂତନ ଅଭିଜ୍ଞତା ଆସେ ଯାହା ନୂତନ ଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟ ହୁଏ ।

ଦୋଷତ୍ରୁଟି :

- ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅନୁପ୍ରୟୁକ୍ତ କାରଣ ସେମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଓ ବିଚାରଣାତ୍ମିକ ପରିପକ୍ଷ ଆସି ନଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ ଜାହା ନଥାଇ ବାଧବାଧକତାରେ ପ୍ରକଳ୍ପରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ।
- ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟପାରେ ।
- ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ସଂଗ୍ରହୀତ ଜ୍ଞାନରେ ସାଧାରଣତଃ ସଂହରି ନଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଉପରେ ଅଧିକ ଦାୟିତ୍ୱ ଥିଲେ, ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଦକ୍ଷତାର ଅଭାବରେ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଫଳ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।
- ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରଯୁକ୍ତ୍ୟ ନୁହେଁ କାରଣ ଶିକ୍ଷକ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷତ୍ରୁଟି ସବେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବର୍ତ୍ତମାନର ଶିକ୍ଷଣକୁ ବାସ୍ତବ ତଥା ଜୀବନ ଉପଯୋଗୀ କରିବାରେ ନିଷ୍ଠିତ ଭାବେ ଏକ ସଫଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ।

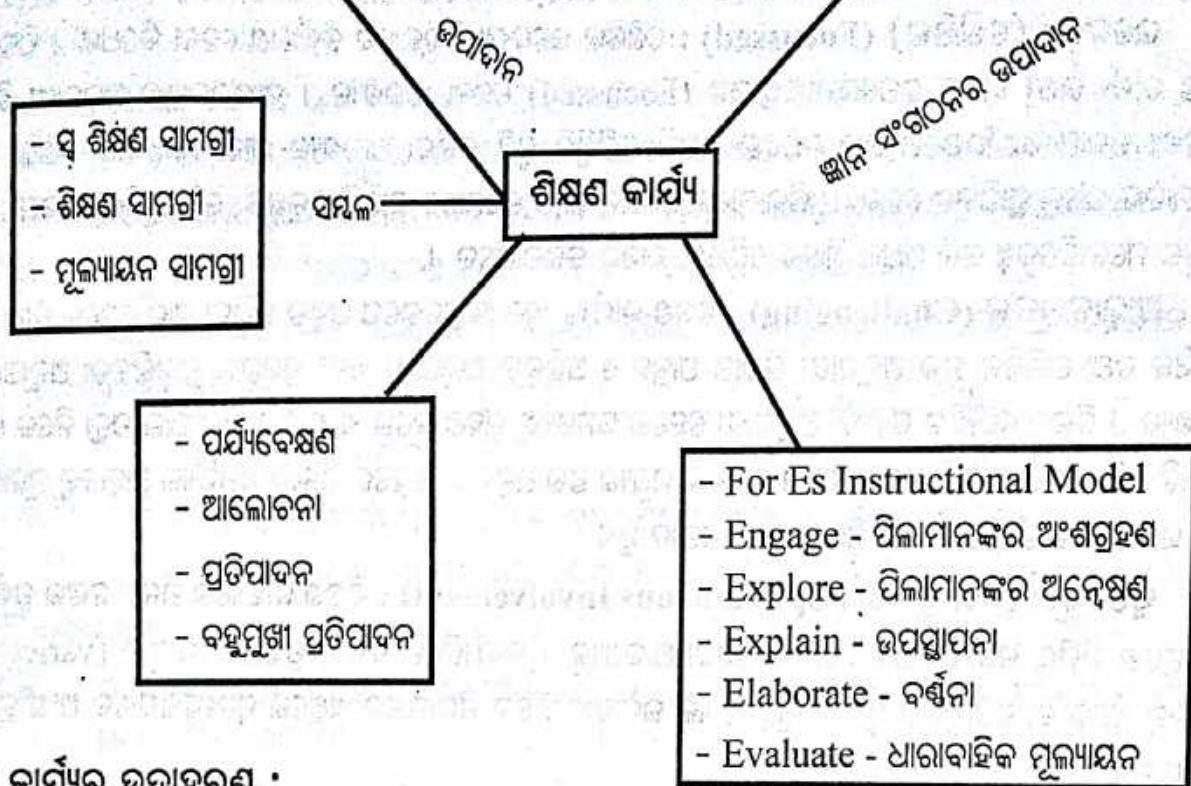
7.6. ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପଦ୍ଧତି (Activity Based Approach)

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକଳ୍ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କୌଣସି ପଦ୍ଧତି ବିଶ୍ୱାସ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପଦ୍ଧତି ଗୁରୁତ୍ୱ ଶିକ୍ଷକ କୌଣସି ପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ଅଧିକ ଉପଯୁକ୍ତ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନର ଶ୍ରେଣୀଗୁହ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତି ତଥା ଶିକ୍ଷଣକୁ ଉଚିତ କରିବାକାରୀ ପଦ୍ଧତି ଯେଉଁ କେଉଁଟିରେ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଯନ୍ତ୍ରିତ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ତାହାହିଁ ଶିକ୍ଷକ କୌଣସି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପୂର୍ବରୁ କେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷକ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ଏବଂ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟ ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଷୟରେ ପରିଚିତ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କୌଣସି ବା କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପଦ୍ଧତି ଶିକ୍ଷକ କୌଣସି ପଦ୍ଧତି ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୂରୀକରଣ କରି ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ କରେ ଯେଉଁଥିରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସଂଗଠିତ ହୁଏ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ସ୍ଵଜନଶାଳା, ଆମ୍ବାପ୍ରତ୍ୟେ, ମନୋବ୍ରତ ସହ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟତିଥିକ ପନ୍ଦ୍ରାଚ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ

- ଉଦେଶ୍ୟ (Instructional Goals)
- ଆନନ୍ଦ
- ସତ୍ୟସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ
- ଆହାନ

- ପରିମ୍ବିତ ସୃଷ୍ଟି
- ଦଳ ଗଠନ
- ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଶିକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ସେତୁ ସ୍ଥାପନ
- ପ୍ରଶ୍ନ ଉଭର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
- ଭାବନାର ପ୍ରଦର୍ଶନରେ ପ୍ରତିଫଳନ

ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଉଦ୍ଦରଶଣ :

ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟୟନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଦୁଇଟି ଦଳରେ ବିଭିନ୍ନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳ ମଣିରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଛୋଟ ବୃକ୍ଷ ରଖିଛନ୍ତି । ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସେସବୁ ପରିବେଶନ କରି ବୃକ୍ଷର ନାମକରଣ ବା ଚିହ୍ନଟିକରଣ ପାଇଁ କହିଛନ୍ତି । ବୃକ୍ଷର ଗଠନ ଲେଖିବା ପାଇଁ କହି ବୃକ୍ଷର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶ ଚିହ୍ନଟ ଓ ତୁଳନା, ବିଭିନ୍ନ ବୃକ୍ଷର ପତ୍ରର ତୁଳନା, ସଞ୍ଜିକରଣ ତଥା ପତ୍ର ଆଳବମ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ କହିଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବେ । ତା’ପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳକୁ ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷର ନାମ ଲେଖି ରଖିବା ପାଇଁ କହି ଅନ୍ୟ ଦଳକୁ ଦଶଟି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବା ପାଇଁ କହିବେ । ବୃକ୍ଷର ନାମ ଲେଖି ରଖିଥିବା ଦଳ କେବଳ ହଁନାରେ ଉଭର ଦେବେ । ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରୁଥିବାବେଳେ ଯେତୋଟି ପ୍ରଶ୍ନର ଉଭର ପାଇବେ ବାକି ଥିବା ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ (10)ଟିରୁ ସେତିକି ନମର ପାଇବେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଦରଶଣରେ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁ ତର ଉପରେ ଆଧାରିତ ଚିହ୍ନ ଦିଅ ।

- ପିଲାମାନେ ପରିବେଶରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ଶିକ୍ଷଣରେ ବିନିଯୋଗ କରିଥାନ୍ତି ।
- କାର୍ଯ୍ୟତିଥିକ ଶିକ୍ଷଣରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ପୁନର୍ଗ୍ରହନ ସୁବିଧା ରହିଛି ।
- ମୁକ୍ତଭାବେ ଭାବ ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଦାରୀ ଶିକ୍ଷଣ ସାମର୍ଥ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ।

- ମୁକ୍ତଭାବେ ଭାବ ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷଣ ସାମର୍ଥ୍ୟର ଅଭିଭୂତି ।
- ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିସ୍ଥିତିର ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ।
- ପିଲାମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ, ଆବଶ୍ୟକତା, ଶିକ୍ଷଣ ଧାରା ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଶିଖିବାର ସୁଯୋଗ ।
- ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ି ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉପାୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବ ସମୟରେ ଏହି ପନ୍ଥା କ'ଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ ବାବିଧିରେ କରାଯିବ ନିର୍ଦ୍ଦାରଣ ।
- ଏହି ଶିକ୍ଷଣଭିତ୍ତିକ ପନ୍ଥା ବିଭିନ୍ନ ପଢ଼ିର ସମାହାର ।

ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଉପାଦାନ :

ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତମ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉପାଦାନ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (ଶୌକ୍ଷିକ) (Focussed) : ଶୌକ୍ଷିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଠିକ୍ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦାରଣ ହେବା ବିଧେୟ । ପିଲାମାନ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଳ ଉପରେ କେନ୍ଦ୍ରିତ (Focussed) ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସଂଗଠନବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଲଦି ନଦେଇ ଏପରି ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଶୌକ୍ଷିକ ଉପରେ ପିଲାମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ସ୍ଥାରିବୁଛି । ପିଲାମାନେ କାର୍ଯ୍ୟଟି କ'ଣ ସେମାନେ କାହିଁକି କରୁଛନ୍ତି କହି ପାରିଲେ ସେମାନେ ଉପରେ ଚିରରେ ମନୋନିବେଶ କରି ଅଧିକ ଶିକ୍ଷଣ ଅଭିଜ୍ଞତା ହାସଳ କରିପାରିବେ ।

ଆହ୍ଵାନମୂଳକ (Challenging) : ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଏକ ଆହ୍ଵାନବୁପେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ହେଲେ ତାହା ଶିକ୍ଷାଦାନ ମାନସିକ ତଥା ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରତିକରିତ ଅନୁଯାୟୀ ପିଲାର ଆଗ୍ରହ ଓ ଅଭିଭୂତ ଅନୁଯାୟୀ ଏବଂ ପ୍ରସଙ୍ଗର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଅନୁଯାୟୀ ଆବଶ୍ୟକ । ନିଜର ବୌଦ୍ଧିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ହେଲେ ସମସ୍ୟାକୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ଏବଂ ସମାଧାନ ପାଇଁ ପନ୍ଥା ନିଜେ କୋଣେ କାର୍ଯ୍ୟଟି ଅତି ସହଜ ବା ଅତି କଷ୍ଟ ନହୋଇ ତା'ର ସାମର୍ଥ୍ୟର ପ୍ରତିକରିତ ଅନୁଯାୟୀ ହେଲେ ପିଲାଟି ସମସ୍ୟାର ଆହ୍ଵାନକୁ ମୁକାବିଲାଭ ଦେଇ ସମାଧାନ ପାଇଁ ବିତରିତ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୁଏ ।

ସ୍ଵତଃଷ୍ଟୂର୍ତ୍ତ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ (Spontaneous Involvement) : ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଣ ଅଂଶଗ୍ରହଣ ନିମିତ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟଟି ଆନନ୍ଦଦାୟକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କାର୍ଯ୍ୟଟିରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଉପାଦାନ (variety) ଥିଲେ ନୂତନ ନୂତନ ଥିଲେ ବା କୌତୁକ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଭଲି ଉପାଦାନ ଥିଲେ ପିଲାମାନେ ଏଥରେ ସ୍ଵତଃଷ୍ଟୂର୍ତ୍ତଭାବେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ କେବେଳେ କରନ୍ତି ।

ଆନନ୍ଦଦାୟୀ (Joyful) : ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରନ୍ତି ବା ମାନସିକ ସଂତୋଷ ଲାଭ କରନ୍ତି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ସେମାନେ ବାରମ୍ବାର କରିବା ପାଇଁ ଭଲପାରାତି । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଆନନ୍ଦଦାୟୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଜ୍ଞାନ ସଂଗଠନ : ଏକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କୌତୁକ ବା କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପନ୍ଥା ସଂଗଠନବାଦ ବା ଜ୍ଞାନ ସଂଗଠନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଇ ବିଧେୟ । ଏହି ପନ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ, ଶ୍ରେଣୀରେ ଭାବ ଆଦାନପ୍ରଦାନ, ଜ୍ଞାନ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ, ବାସ୍ତବ ଶିକ୍ଷଣ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ବାବ୍ଲୋକ କରେ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଏପରି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେଉଁଥିରେ ପିଲାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ପିପାଶା, ପରାମରଶିବାର ଆଗ୍ରହ ଓ ଉତ୍ସର୍ଗ ଦେବାର ଆଗ୍ରହ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବାସ୍ତବ ପରିସ୍ଥିତି ବା ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ନିଜେ ଜ୍ଞାନ ତଥ୍ୟ ଅନ୍ୟନିଷଟାର ଆଲୋଚନାରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତକରଣ, ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିପାଦନ, ଉପସ୍ଥାପନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ତଥା ନିଜକୁ ମୂଲ୍ୟାଯନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେବା ଉତ୍ସର୍ଗ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷଣର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ।

ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପନ୍ଥାର ଉପକାରୀତା :

- ଏହି ପନ୍ଥାରେ ନୂତନ ଜ୍ଞାନବା ଅଭିଜ୍ଞତା ଆହରଣର ସ୍ଥୁରୀୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।
- ସ୍ଵ ଶିକ୍ଷଣ ବା ସହଭାଗୀ ଶିକ୍ଷଣର ସୁଯୋଗ ଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷଣ ଉପକରଣ ଉପଲବ୍ଧ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ କରିବୁଏ ।

- ପିଲାମାନେ ହାସଳ କରିଥିବା ଦକ୍ଷତାର ଅଭ୍ୟାସ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଥାଏ ।
- ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରୁ ପରାକ୍ରା କରିବା, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା, ଆବିଷାର କରିବା, ନିଜର ଜ୍ଞାନର ନବୀକରଣ ଓ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଥାଏ ।
- ପରିବେଶରୁ ମିଳୁଥିବା ଅପର୍ଯ୍ୟାୟ ସମ୍ବଲର ବିନିଯୋଗ, ପିଲାକର କୃତୀର ବିନିଯୋଗ ଓ ଜୀବନ କୌଣସି ବିକାଶର ସୁଯୋଗ ଥାଏ ।
- ବହୁ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ବହୁପ୍ରକାୟ ପରିସ୍ଥିତି ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପତ୍ର ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ ।

ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍କିତ ସମସ୍ୟା :

ଶିକ୍ଷକ କେନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ଅଭ୍ୟାସ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟପତ୍ର ବ୍ୟବହାରରେ ଅନେକ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ଭାନ ହୋଇଥାଏ ।

- ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତି କଷ୍ଟକର ଓ ସମୟସାପେକ୍ଷ ।
- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ଦକ୍ଷ ଓ ଅଭିଜ୍ଞ ଶିକ୍ଷକ ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟପତ୍ରରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ସାମା ମଧ୍ୟରେ ସମାପ୍ତ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ ।
- ଗୋଟିଏ ପରିଅତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କଷ୍ଟକର ହୋଇଥାଏ ।
- ଏହି ପତ୍ରର ସଫଳତା ଶିକ୍ଷଣ ଉପକରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବାରୁ ଉପକରଣ ଅଭାବର ଏହା ଶିକ୍ଷକ କେନ୍ଦ୍ରିକ ହୋଇଥାଏ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ -10

ଏକ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ସେଥିରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ସମସ୍ୟା

ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ କିପରି ଅଭିର୍ଭୂତ ବୁଝାଏ ।

7.7. ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ ଯାହା ଶିଖୁଲେ :

- ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନର ପ୍ରକାର ପଢ଼ି, ଅନେକଣ ପଢ଼ି, ସର୍ବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ି, ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ି ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ି ତା'ର ଗୁରୁତ୍ୱ, ନିୟମାବଳୀ ଏବଂ ତା'ର ଉପଯୋଗିତା ।
- ଜତିହାସ ଓ ନଗରବିଜ୍ଞାନର ଜଣ କଥନ ପଢ଼ି, ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ି, କ୍ଷେତ୍ର ଭ୍ରମଣ ପଢ଼ି, ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ି ଓ ନାଟ୍ୟଭିନ୍ନ ପଢ଼ିର ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ ।
- ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ି, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପଢ଼ି, ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ିର ନିୟମାବଳୀ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା ।
- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପତ୍ର, ଏହାର ଉପାଦାନ ଓ ଉପାଦେୟତା ।

7.8. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର :

1. ଶ୍ରେଣୀ ବୃଦ୍ଧରେ ଥିବା ସମୟରେ ହଠାତ୍ ବାହାରେ କୁଆପଥର ବର୍ଷା ହେଲା । ପିଲାମାନେ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ ସାର କୁଆପଥର କେହିଁ ଆସିଲା ?
ସାର ସେ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା କରିବା ପାଇଁ କହିଲେ, ଜଣେ ପିଲା ଉତ୍ତର ଦେଲା - ବାଷ ହେଉଥିବା ଜଳ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଭାସି ବୁଲୁଥିଲେ ଓ କୁଆପଥର ହୋଇ ଖସିଲା ।
ଅନ୍ୟ ଜଣେ ପିଲା କହିଲା- ବାଷ ପରିପୃଷ୍ଠ ହୋଇ କୁଆପଥର ହେଲା ।
ଆଉ ଜଣେ ପିଲା କହିଲା- ହଠାତ୍ ବର୍ଷା ହୋଇନପାରି ପଥର ହୋଇ ଖସିଲା ।
୪ର୍ଥ ପିଲା କହିଲା- ଅତିରିକ୍ତ ଥଣ୍ଡା ହୋଇ ହଠାତ୍ ବର୍ଷା ହୋଇନପାରି ପଥର ଆକାରରେ ଖସିଲା ।

ଏହିପରି ବିଜିନ୍ ଅନୁଚିତାକୁ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରି ଠିକ୍ ସିଦ୍ଧାତରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ପିଲାମାନେ ଏହି ଅନୁଭୂତି ସମ୍ବଳିତ ହେବେ । ତାପରେ ଠିକ୍ ସିଦ୍ଧାତରେ ଉପନୀତ ହେବେ ।

2. ସର୍ବେଷଣ ବିଷୟ- ସ୍ଥାନୀୟ ପରିବେଶ, ଜନସଂଖ୍ୟା, ପନିପରିବା, ଶୟ, ବୃକ୍ଷ
3. ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନରେ ପ୍ରକଳ୍ପ (ୟେକୋଣସି ବିଷୟ)
4. ପାଞ୍ଚ ଦିନରେ ପାଗ (ନିଜ ସ୍ଥାନର) (ବୃକ୍ଷିପାତ, ବାୟୁପ୍ରବାହ, ତାପ) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖନେ ।
5. ଜତିହାସର ଗୋଟିଏ ଧାରଣାକୁ ଗଜଶୌଳୀରେ ଲେଖନେ ।
6. ଜତିହାସର ପ୍ରକଳ୍ପ (ଭାରତର ବିକାଶରେ ବୃତ୍ତିଶ ଶାସନର ପ୍ରଭାବ) ନିଜେ ସଂଗ୍ରହ କରି ଲେଖନେ ।
7. ଜତିହାସର ଏକ ବିଷୟବିଷ୍ଟ ଉପରେ (ଉଦାହଣସ୍ବରୂପ ଅଶୋକ ଓ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ) ନାଟକଟିଏ ଲେଖନେ ।
8. (ଏକ ଉଦାହରଣ) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପିଲାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହୁଏ କିନ୍ତୁ ଆଲୋଚନା ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପିଲା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏଥା । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହିଁ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।
9. ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ (ଭାରତର ଜଳବାୟୁ) ଉପରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ, ଭାରତ ମାନ୍ୟ (ବାୟୁପ୍ରବାହ ମାନଚିତ୍ର, ବୃକ୍ଷିପାତ ମାନଚିତ୍ର) ଦେଇ ନିଜ ଭିତରେ ଆଲୋଚନା କରି ତଥ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭାବରେ ପାଇଁ କୁହାଯିବ । ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଭର ମାଧ୍ୟମରେ ଆଲୋଚନା ହେବ । ପିଲାମାନେ ନିବେଦନ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବେ । ତଥ୍ୟକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବେ । (ଆଲୋଚନାକୁ ସଫଳ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପିଲାମାନେ ନିଜକୁ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିପାରିବେ ।

7.9. ଏକକ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ :

1. ‘ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ନ୍ତି ହେଉଛି ସବୋକ୍ତୁଷ’ ।
2. ପରିବେଶ ଅଧ୍ୟନରେ ଅନ୍ୟେଷଣ ପଢ଼ନ୍ତିର ଉପାଦେୟତା ଉଦାହରଣ ସହ ଆଲୋଚନା କର ।
3. ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଗଜ କଥନ ପଢ଼ନ୍ତିର ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କର ।
4. ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପଢ଼ନ୍ତିର ଉପଯୋଗୀତା ଆଲୋଚନା କର । ଭୂଗୋଳରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ପଢ଼ନ୍ତିର ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
5. କାର୍ଯ୍ୟତିରିକ ଶିକ୍ଷଣ କ’ଣ ? ଏହି ପଢ଼ନ୍ତିର ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ କ’ଣ ?

7.10. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ :

Jasim Ahmad (2009). Teaching of Biological Sciences, New Delhi : PHI Learning.

Kochhar, S.K. (2000) : Teaching of Social Studies, New Delhi : Sterling Publisher

Shaida, B.D. and Singh Saheb (2005) Teaching of Social Studies

New Delhi : Dhanpat Rai Publishers & Co.

Sharma, R.A. (2007) Teaching of Social Studies, Meerut : R. Lall Book Depot.

Verma, O.P. (2005). Geography Teaching, New Delhi : Sterling Publisher

NCERT (2006) Position paper : National Focus Group as Teaching of Social Sciences

New Delhi : NCERT

୪.ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ

ଗୋଟିଏ କ୍ଷମା

8.1	ଉପକ୍ରମ			
8.2	ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ			
8.3	ଶିକ୍ଷଣ ସମଳର ଆବଶ୍ୟକତା			
8.4	ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳର ସବୁପ ଓ ପ୍ରକାର ରେବ			
8.5	ଉଚିତହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ			
8.5.1	ଆଉଚିତହାସିକ ମାନଚିତ୍ର			
8.5.2	ଚାର୍ଟ			
8.5.3	ଛବି			
8.5.4	ପ୍ରତିରୂପ			
8.5.5	ସମୟରେଖା			
8.6	ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ			
8.6.1	ଶୈଗୋଳିକ ମାନଚିତ୍ର			
8.6.2	ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ			
8.6.3	ଭୂ ଗୋଲକ			
8.6.4	ପ୍ରତିରୂପ			
8.6.5	ରେଖାଚିତ୍ର			
8.7	ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ			
8.7.1	ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ			
8.7.2	ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁସ୍ତିକା			
8.7.3	ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକା			
8.7.4	ଚଥ୍ୟପୁସ୍ତକ			
8.8	ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣପାଇଁ ସମଳକଷ ସଂଗଠନ			
8.9	ଏହି ଏକକରୁ ଭୁମୀ ଯାହା ଶିଖିଲା			
8.10	ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖିବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉପର			
8.11	ଏକକ ସମଳିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ			

8.1. ଉପକ୍ରମ :

ଅତୀତରେ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ବାସ୍ତବଚାତୀରୁ ଦୂରରେ ଥିଲେ । ସମୟ ବିବର୍ତ୍ତନରେ, ଦୃଢ଼ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାସହ ତାଳ ଦେଇ ଗତିକରିବା ମଧ୍ୟ ସମୟର ଏକ ଆହୁନ । ସମୟ

୮.୨ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

ଏହି ଏକକର ଅଧ୍ୟନପରେ ତୁମେ :

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣରେ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳତା ଆବଶ୍ୟକତା, ସ୍ଵରୂପ ଓ ପ୍ରକାରରେବ ଉପସ୍ଥାପନ କରିପାରିବ
  - ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ ଯଥା, ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ର, ଚାର୍ଟ ଛବି, ପ୍ରତିରୂପ ଓ ସମୟରେଖାର ଗୁରୁତ୍ୱ ତଥା ବ୍ୟବହାର ଦର୍ଶକ ପାରିବ ।
  - ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ ଯଥା, ଭୌଗୋଳିକ ମାନଚିତ୍ର, ଭୂଚିତ୍ରାବଳୀ, ଭୂଗୋଳକ, ପ୍ରତିରୂପ ଓ ରେଖାଚିତ୍ର ଭୂଗୋଳଶିକ୍ଷଣରେ ଭୂମିକା ପ୍ରକାଶ କରିବା ସହ ଏସବୁର ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ସଫଳତାର ସହ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବ ।
  - ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ଯଥା, ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ, ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁସ୍ତିକା, ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକା ତଥ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାର ଓ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ପରିପ୍ରକାଶ କରିବ ।
  - ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସମଳ କଷ ସଂଗୀନ କରିପାରିବ ।

୪.୩. ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲର ଆବଶ୍ୟକତା :

ସବୁ ସ୍ତ୍ରୀରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ସମୟରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଉପକରଣର ଆବଶ୍ୟକତା ଅପରିହାର୍ୟ । ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରରକ୍ଷଣ ପଢ଼ିଥିବା ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣରେ କେତେକ ବିଶେଷ କାରଣଯୋଗ୍ରୁ ଉପକରଣର ସର୍ବାଧିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ।

- শিক্ষণ সম্বলীর অস্থা অর্থহান এবং অত্যধূক শান্তিক ও বাচনিক বাক্যের ব্যাখ্যার হাত ঘটে।
  - এহার ব্যবহার ফলের শিক্ষার্থীমানে বিভিন্ন ভৌগোলিক তথ্য বিষয়ের প্রত্যেক ও পরোক্ষ জ্ঞানানুভূতি পাইথান্তি।
  - শিক্ষণ সম্বল শিক্ষার্থীক মনের আগ্রহ ও কৌতুহল সৃষ্টি করিথান্তি। পুনঃ বিভিন্ন প্রকারের উপকরণে প্রদর্শন ও ব্যবহার দ্বারা পিলামানকর শিক্ষণপ্রতি আগ্রহ অধূক সময়ধরি রক্ষা করায়াজপারে।
  - শিক্ষণ সম্বলীর বিনিয়োগ দ্বারা পিলামানকর কজনা শক্তি প্রস্তুতি হুও ও এহা ধেমানকর সৃজন প্রতিজ্ঞা বিকাশ সাধনের প্রভুত সহায়তা প্রদান করিথাএ।
  - এহা পাঠ বিদ্বিবা ও মনে রক্ষণাবেক সহায়ক হুও।

- এছা পিলামানক্ষৰ শারীরিক, আবেগিক, সামাজিক ও বৌদ্ধিক আবি পৰ্বাঙ্গীন বিকাশৰে সহায়ক হৈলৈ

8.4. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳର ସ୍ଵରୂପ ଓ ପ୍ରକାର ତେବେ :

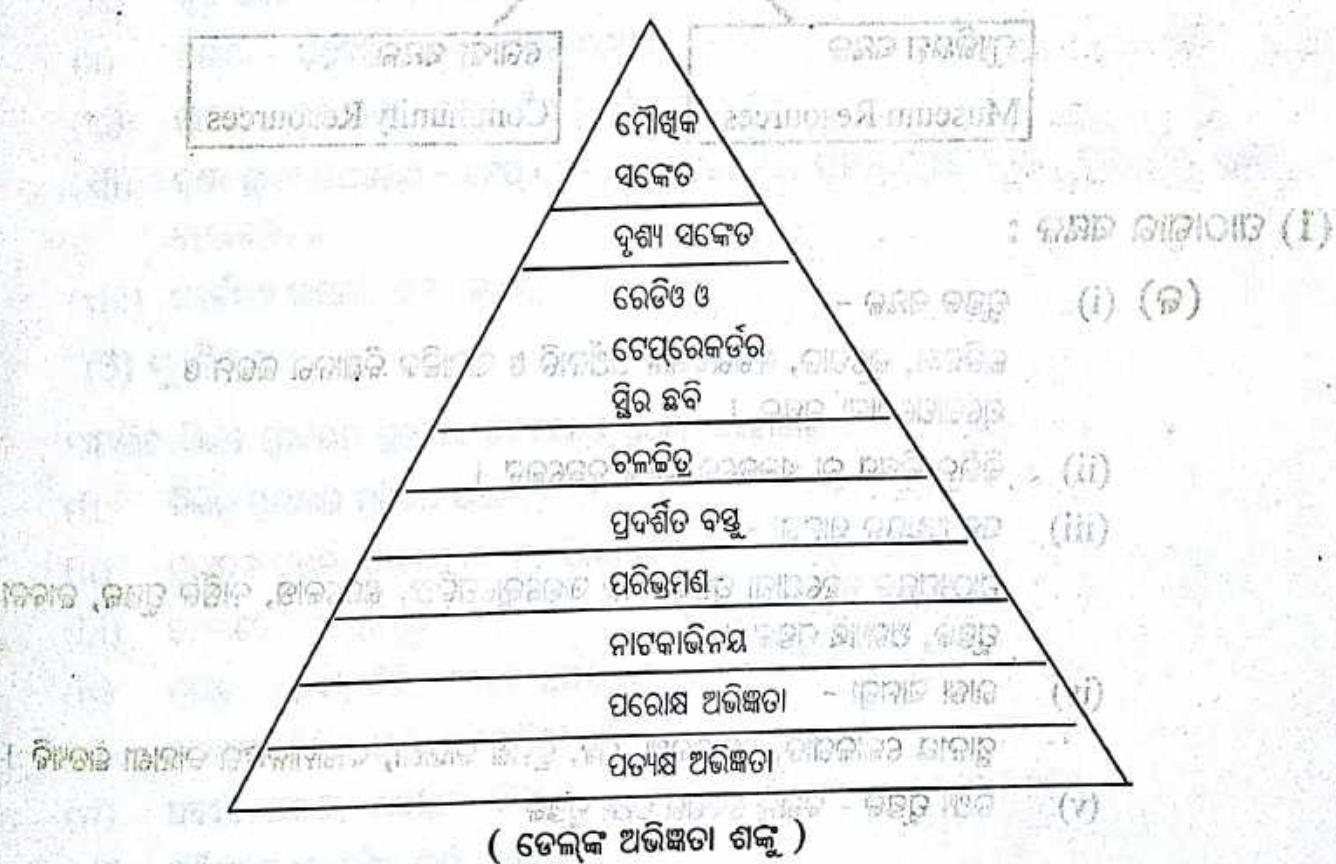
8.4.1. ଶିକ୍ଷଣ ସମଳର ସ୍ଵରୂପ :

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରଗତିଶାଳ ବିଜ୍ଞାନ । ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ବାପ୍ରତିବିବରି ଉପସ୍ଥିତ କରିବାପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ ହିଁ ପ୍ରୟୋଜନ ।

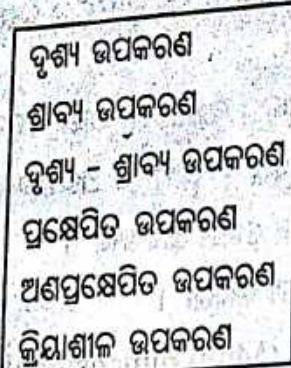
- ଶିକ୍ଷଣ ସମଳଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଦକ୍ଷତା ଅନୁଯାୟୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ସମଳଗୁଡ଼ିକର ନୃତ୍ୟ ଥିବା ବିଧେୟ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଅଭିନବ ପ୍ରଣାଳୀରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ସମଳଗୁଡ଼ିକ ସ୍ବ-ଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ସମଳଗୁଡ଼ିକ ଆଗ୍ରହୋଦୀପକ ହେବା ଜରୁଗା ।
- ସମଳଗୁଡ଼ିକର ବହୁବିଧ ବ୍ୟବହାର (Multi dimensional Use) ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ବିପଦମୁକ୍ତ ଓ ଦାର୍ଘ୍ୟାୟୀ ହେବା ବିଧେୟ ।
- ଏହା କମ୍ ମୂଲ୍ୟରେ ବା ବିନା ମୂଲ୍ୟରେ ହେବା ଜରୁଗା ।
- ସହଜ ଓ ସୁବିଧାରେ ବ୍ୟବହାର ଓ ମରାମତି କରି ହେଉଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସମଳର ପ୍ରକାର :

ଦୁମୋମାନେ ଶିକ୍ଷଣ ଓ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଢୁଢାୟ ଏକକରେ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ପ୍ରକାର ତେବେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଛି । ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ସବୁଠାରୁ ବିସ୍ତୃତ ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ ପ୍ରଫେସର ଏତଗୀର ତେଲଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଯାହାକି ତାଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତା ଶକ୍ତି (Cone of Experience) ରେ ସୁଚାଇ ହୋଇଛି ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଅଭିଜ୍ଞତା ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀଗୁଡ଼ିକ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଉପଯୋଗ କରିବାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରଙ୍କି ମୌମୁକ୍ କର୍ତ୍ତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ଦେଖିବାକୁ କରିବାରଙ୍କି ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାରରୁ 4 ଟି ଲେଖାଏଁ ଉଦାହରଣ ନିଆ ।

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲକୁ ଆମେ ମୁଖ୍ୟତେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାରରେ ବିଭିନ୍ନ କରିପାରିବା ।

(1) ପାଠାଗାର ସମ୍ବଲ :

- (କ) (i) ପୁସ୍ତକ ସମ୍ବଲ -
ଜାତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ନଗରବିଜ୍ଞାନ ଅର୍ଥନୀତି ଓ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଉତ୍ତମ ଓ ମୁଗ୍ଧାପ୍ରୟୋଗୀ ପୁସ୍ତକ ।
- (ii) ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ବା ଏକକରେ ଏକକ ବୁକଲେଟ ।
- (iii) ସହ ଅଧ୍ୟନ ସାମଗ୍ରୀ -
ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସହ୍ୟୋଗୀ ପୁସ୍ତକ, ଏନ ସାଇକ୍ଲୋପେଡ଼ିଆ, ଶବଦକୋଷ, ବାର୍ଷିକ ପୁସ୍ତକ, ଜୀବନ ପୁସ୍ତକ, ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତକ ।
- (iv) ଭାଷା ସାମଗ୍ରୀ -
ସ୍କ୍ରାନ୍ଟ୍ସ ଲୋକଗାତ, ଲୋକକଥା, ଚଛ, ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ, ବୀରମାନଙ୍କର କାହାଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ।
- (v) ତଥ୍ୟ ପୁସ୍ତକ - ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ତଥ୍ୟ ପୁସ୍ତକ

(ଖ) ଅଣପୁସ୍ତକ ସମ୍ବଳ -

ପତ୍ରିକା, - ଦୈନିକ ପତ୍ରିକା, ମାସିକ ପତ୍ରିକା, ବାର୍ଷିକ ପତ୍ରିକା

ପାଠ୍ୟଲେଖ - ବିଭିନ୍ନ ଚଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ

ଖବର କାଗଜ - ସ୍ଵାନୀୟ ତଥା ଦେଶର ଖବରକାଗଜ

ବ୍ରୋସର - ବାର୍ଷିକ କ୍ୟାଲେଣ୍ଡର ବିବରଣୀ ପୁସ୍ତକ

ଦୃଶ୍ୟ ଶ୍ରାବ୍ୟ ଏବଂ କେବଳ ଦୃଶ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ

(୨) ପରୀକ୍ଷାଗାର ସମ୍ବଳ :

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରୀକ୍ଷାଗାରରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ସମ୍ବଳ ଥାଏ ସାହା ଶିକ୍ଷାବାନ ତଥା ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।

(i) ଚାର୍ଟ - ବଂଶାବଳୀ ଚାର୍ଟ, ଧାରାବାହିକ ଚାର୍ଟ, ତାଲିକା ଚାର୍ଟ

(ii) ଚକ୍ ବୋର୍ଡ - ଗ୍ରାନ୍ ବୋର୍ଡ

(iii) ସମୟ ରେଖା - ପ୍ରୋଗ୍ରେସିଭ, ରିଗ୍ରେସିଭ

(iv) ପ୍ରତିରୂପ - ବନ୍ଦ, ନଦୀବନ୍ଦ ଯୋଜନା, ପ୍ରକଳ୍ପ, ସୌରଜଗତ, ପୃଥବୀର ଗତି

(v) ଭୂଗୋଳକ - ଭୂଗୋଳକ, ଭାରରେ ପ୍ରକ୍ଷୁତ ଗ୍ରୋବ (ଅକ୍ଷାଂଶ, ଦ୍ରାଘିମା ଶିକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ)

(vi) ଆଗଳାସ - ଭାରତର ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ, ପୃଥବୀର ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ

(vii) ରେଖାଚିତ୍ର - ରେଖା ରେଖାଚିତ୍ର, ବାର ରେଖା ଚିତ୍ର, ବୃତ୍ତରେଖା ଚିତ୍ର

(ix) କୃଷି ପଦାର୍ଥ - ଗହମ, ଟାଉଳ, ଟା, ଟେଲ, ମଞ୍ଜି, ଡାଳି ପ୍ରତ୍ୱତି

(x) ପତାକା - ପୃଥବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ପତାକା

(xi) ମାପକ - ବୃକ୍ଷମାପକ, ବାୟୁର ଦିଗ ଓ ଗତି ମାପକ ଯନ୍ତ୍ର

(xii) ଦୃଶ୍ୟ ଶ୍ରାବ୍ୟ ଉପକରଣ - ଚେପ୍ ରେକର୍ଡ, ପ୍ରୋଜେକ୍ଟର, ଫିଲିମ୍ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟର, ଦୂରଦର୍ଶନ, ସ୍କ୍ରାନ୍ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟର

(xiii) ସର୍ବେକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ, ଆସବାବ ପତ୍ର

(୩) ମୁୟକିଯମ :

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ମୁୟକିଯମ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ସମ୍ବଳାଗାର ।

(i) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ତିକା, ପଥର

(ii) ପୁରାତନ ପୁସ୍ତକ, ତାଳିପତ୍ର ଲିଖନ, ଶିଳାଲେଖ

(iii) ଦେବାଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି

(iv) ପୁରାତନ ପଇସା, ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ପଇସା

(v) ପୋଷାକ (ବିଭିନ୍ନ ଜାତି, ଜନଜାତିର)

(vi) ଅସଂଖ୍ୟ, ଗହମ, ବ୍ୟବହାର୍ୟ ଜିନିଷପତ୍ର

(vii) ପୂର୍ବକାଳରୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ଆସବାବପତ୍ର

(4) ଗୋଷ୍ଠୀ ସମ୍ବଲ :

- ଏତିହାସିକ ଶୁଣୁଥିବା ସ୍ଥାନ - ମନ୍ଦିର, ମସଜିଦ, ଗୁପ୍ତା, ଚର୍ଚ୍ଚ, ମାଟିତଳର ଖନନ ଇତ୍ୟାଦି ।
- ବୌଗୋକିକ ଶୁଣୁଥିବା ସ୍ଥାନ - ବିମାନ ବୟରା, ବୟର, ମରୁଭୂମି, ଶିଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି ।
- ସାମାଜିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଶୁଣୁଥିବା ସ୍ଥାନ - ମୁୟକିଯମ, ଚିତ୍ରିଆଖାନା, କଳା ନିକେତନ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଚଳଚିତ୍ର ଶୁଣୁଥିବା ଇତ୍ୟାଦି ।
- ଅର୍ଥନୈତିକ ଶୁଣୁଥିବା ସ୍ଥାନ - ହାଟ, ବଜାର, ବ୍ୟାଙ୍କ ।
- ସରକାରୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ - ଡାକ୍ତରାଖାନା, ପୋଷାଅପିସ, କୋର୍ଟ, ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 1

ବୁନ୍ଦ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉପଲବ୍ଧ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲୀୟ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ
ତାଲିକା କର ।

ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ :

ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନକୁ ସକ୍ରିୟ କରିବାକୁ ହେଲେ, ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଫଳପ୍ରଦି, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ବାକାର୍ଯ୍ୟକେନ୍ଦ୍ରିକ କରିବାକୁ ହେଲେ ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ ଆବଶ୍ୟକତା ନିଶ୍ଚିତ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଉତ୍ସେକ, ଭାବ ପ୍ରକାଶ, ଆଗ୍ରହ ମୁଣ୍ଡ, ବିଶ୍ୱଯବସ୍ଥାର ଉପସ୍ଥାପନ, ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ ତଥା ଶିକ୍ଷଣ କୌଶଳ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ବାସ୍ତଵରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଢ଼ନ୍ତି, ଶିକ୍ଷଣ କୌଶଳ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ ଏକ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପଢ଼ନ୍ତିରେ ଏହାକୁ ବାଦିବେଳେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇନପାରେ । ନିମ୍ନରେ କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ ବିଶ୍ୱଯରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

8.5.1 ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ର :

ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ରରେ ଇତିହାସ ସହ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଯୁଗରେ ଦେଶର କୌଶଳ ଅଞ୍ଚଳର ସାମା ଯେପରି ଥାଏ ଅନ୍ୟ ଯୁଗରେ ସେପରି ନଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଯେଉଁ ଯୁଗର ଇତିହାସ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୁଏ ଯେ ମାନଚିତ୍ରରେ ସେହି ସମୟର ରାଜ୍ୟ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗାପାଇଁ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ରାଜକୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରଷ୍ଟୁତ କରାଯାଇଛି ।

- ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଏତିହାସିକ ଘଟଣା ସ୍ମୋତର ଗତି ଓ ପ୍ରକୃତି ସମ୍ବଲରେ ପିଲାମାନେ ସଠିକ୍ ଧାରଣା ପାଇଥାନ୍ତି ।
- ମାନଚିତ୍ର ଦେଖୁ ଏତିହାସିକ ଘଟଣା କେଉଁଠି ଘଟିଥିଲା ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଭାବ କେତେ ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପି ଥିଲା ସେ ସମ୍ବଲରେ ମଧ୍ୟ ପିଲାମାନେ ଧାରଣା ପାଇଥାନ୍ତି ।
- ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ରରେ ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସମୟରେ ପିଲାମାନେ ଏକ ଆଧୁନିକ ମାନଚିତ୍ରରେ ସେହି ସ୍ଥାନଟିରୁ ଦେଖାଇପାରନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ମରଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ପାଟଳୀପୁରକୁ ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଇ ବର୍ତ୍ତମାନର ରାଜନୈତିକ ମାନଚିତ୍ରରେ ବିହାର ଓ ପାଟନା ସହର ଦେଖାଇଥାନ୍ତି ।
- କେତେକ ଆଗଳାସରେ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ର ଥାଏ । ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଆଗଳାସ ବ୍ୟବହାର କରିପାରନ୍ତି ।

ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ପାଇଁ ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ (iv)

- শ্রেণী গৃহের জটিলাস শিক্ষাদান শিক্ষণ পাই কানু মানচিত্র গোচির যুগর বা তুলনা পাই দুক্তি যুগর মধ্য ব্যবহার করায়ালপারে ।
- আতিহাসিক মানচিত্র উপলব্ধ নথলে শিক্ষক জটিলাস শিক্ষাদান শিক্ষণ কার্য পরিচালনা এমায়রে ষেচ মানচিত্র ব্যবহার করিপারতি । শিক্ষার্থীমানে নিজ খাতারে এপরি মানচিত্র ধার্য আলোচ্য স্থান প্রদর্শন করিপারতি ।
- বাহ্য রেখা মানচিত্র দ্বাৰা সামাজিক অক্ষন করায়াল বিভিন্ন স্থানৰ চিহ্নত কলে, শিক্ষার্থীমানে মনেৰেখা সহজ হোলথাএ ।
- মানচিত্রে কৌশল স্থানৰ আতিহাসিক নামসহ আধুনিক নাম মধ্য রহিবা দৱকার । উদাহৰণ স্বীকৃত উপস্থি-বিলু, প্ৰয়াগ - এলাহাবাদ জত্যাদি ।
- পিলামানে নিজে আতিহাসিক মানচিত্র নিজে অক্ষন কৰি স্থান চিহ্নত করিপারতি ।

চূম পাই কাম

অশোকক সাম্রাজ্যৰ রেখাঙ্কিত মানচিত্র অক্ষন কৰি ষেখুৰে

অশোককৰ বৌদ্ধধৰ্ম প্ৰচাৰিত স্থানগুড়িক দৰ্শাআ ।

8.5.2 চাৰ্ট :

সামাজিক বিজ্ঞান শিক্ষণৰে চাৰ্ট হেଉছি এক গুৰুত্বপূৰ্ণ শিক্ষণ এমল । এহা এক সহজ এৱল চিত্ৰিত উপস্থাপন । উপস্থুতভাৱে বিনিয়োগ কলে এহি মাধ্যমৰে তথ্যকু ফলপ্ৰদভাৱে উপস্থাপন কৰায়ালপারে । ঠিক ভাৱৰে যোজনা কৰায়ালপারিলৈ এহা শিক্ষণৰে সহায়ক হুৰে । তথ্য বৰ্গাকৰণৰে এহা হেଉছি পৰ্বৰ্দ্ধকৃষ্ণ শিক্ষণ এমল, এহা মধ্য জটিল তথ্যকু সহজ কৰি উপস্থাপনৰে তথা তথ্য বা ধাৰণাকু সারাংশিকৰণৰে সাহায্যকৰে ।

তুমেমানে দেখুথুব যে শিক্ষকমানে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ চাৰ্ট ব্যবহাৰ কৰিথান্তি । এথুৰে সাধাৱণ উপাদান হেউছি মুক্ত বিষয় (title) এবং বাষ্পক তথ্য (message) । এহি তথ্য বাচনিক (verbal), চৈঙ্গুক (Graphic) কিমা উভয়ৰ সমিশ্ৰণ হোলপারে । সাধাৱণত চাৰ্ট এক কাৰ্ডৰে প্ৰস্তুত কৰায়ালথাএ । বাচনিক তথ্য উপস্থাপন পাই উপস্থুত শব্দ চমল, অক্ষৱৰ আকাৰ নিৰ্বাচন, সমষ্টি শ্ৰেণী দ্বাৰা দৃশ্য যোগ্য হেবা আৰণ্যক । চৈঙ্গুক তথ্য উপস্থাপন পাই বাচনিক তথ্য সহ কিছি চৈঙ্গুক উপস্থাপন সংযুক্ত হেবা দৱকার যথা, (Figures, diagrams, graphs, maps) ।

চাৰ্টৰ উদ্দেশ্য : চাৰ্ট নিমুলিখিত উদ্দেশ্য হামল নিমত্তে ব্যবহাৰ কৰায়ালথাএ ।

- তথ্য, আকাৰ তথা পৰিষংখ্যান মধ্যৰে সমৰ্ক দৰ্শেৱবা ।
- বিষয়বস্তুকু বা তথ্যকু সকেতৰে প্ৰকাশ কৰিবা ।
- তথ্য সারাংশিকৰণ কৰিবা ।
- অবাষ্পক ধাৰণাকু এক দৃশ্য সামগ্ৰীৰে উপস্থাপন ।
- শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰে ধাৰাৰহিকতা রক্ষা কৰিবা,
- সমষ্টি উপস্থাপন এবং ভাৱনা উদ্বেক
- আগ্ৰহ সৃষ্টি কৰিবা ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ

ଗୋଟିଏ ଚାର୍ଟ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ତାର ଉଦେଶ୍ୟ ଲେଖ ।

ଚାର୍ଟ ପ୍ରକାର : ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ ଶୈଳୀ ଅନୁଯାୟୀ ଚାର୍ଟକୁ ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ ।

ତାଲିକା ଚାର୍ଟ : ଏଥରେ ଆତିହାସିକ ସ୍ଥାନରେ ଓ ତଥ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ଏକ ତାଲିକା ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ । ଏହା ତଥ୍ୟ ମନେ ରଖିବାରେ କରିବାକୁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଉପରେ ଉପରେ ଉପରେ -

ନିର୍ବାଚନ ପ୍ରକରିଯାର ଚାର୍ଟ

ଭୋଟଗଣତି ଏବଂ ଫଳାପଳ ଘୋଷଣା

ଭୋଟ ଦାନ

ନିର୍ବାଚନ ପ୍ରକାର

ପ୍ରାର୍ଥାପତ୍ର ଯାଅ

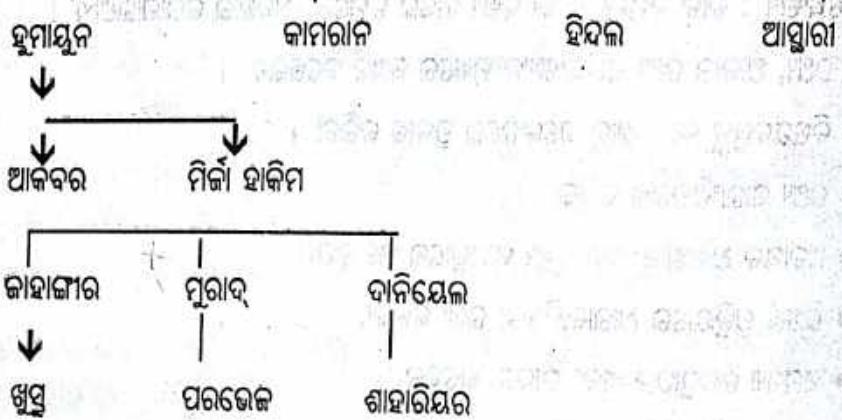
ପ୍ରାର୍ଥାପତ୍ର ଦାଖଲ

ବଂଶାବଳୀ ଚାର୍ଟ :

ଏହାଦାରା ବିଭିନ୍ନ ଶାସକମାନଙ୍କର ବଂଶାବଳୀ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୁଏ ।

ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ - ମୋଗଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଚାର୍ଟ

ବାବର

ଧାରାବାହିକ ଚାର୍ଟ

ଏଥୁରେ ଜତିହାସର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟର ବିକାଶ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସୂଚନା ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ : ଆମ ଦେଶର ଶାସନଚାହିୟକ ଅଗ୍ରଗତି ସ୍ଵାଧୀନତାଠାରୁ ଏପର୍ୟୁକ୍ତ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଚାର୍ଟକୁ ଧାରାବାହିକ ଚାର୍ଟ କୁହ୍ୟାଏ ।

ଚାର୍ଟର ବ୍ୟବହାର

- ଚାର୍ଟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଏହା ସରଳ ହେବା ବିଧେୟ । ଅତ୍ୟଧିକ ତଥ୍ୟ ଦେଇ ଜଟିଳ କରାଯିବ ଅନୁଚିତ ।
- ପିଲାମାନେ ନିଜେ ପଡ଼ି ତଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ସ୍ବ ଶିକ୍ଷଣରେ ଓ ଦଳଗତ ଶିକ୍ଷଣରେ ସାହାୟ୍ୟ କରୁଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପିଲାମାନେ ନିଜେ ଚାର୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ଧାରଣା ସୁଦୃଢ଼ ହେବ ।
- କମ୍ୟୁଟର ମାଧ୍ୟମରେ ଧାରଣା ମାନଚିତ୍ର ବା (concept mapping) କଲେ ଏଥୁରେ ଫଳପ୍ରଦ ରଙ୍ଗ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।
- ଚାର୍ଟକୁ ବା ଧାରଣା ମାନଚିତ୍ରକୁ ସଂରକ୍ଷିତ କରି ରଖିବା ଦ୍ୱାରା ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।
- ସାଧାରଣତଃ ଦକ୍ଷ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଚାର୍ଟ ବା ଧାରଣା ମାନଚିତ୍ର ଶିକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଫଳପ୍ରଦଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରିବ ।
- Net ରୁ ଧାରଣା ମାନଚିତ୍ର ଆଣି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟ ଶିକ୍ଷଣ ସମୟରେ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ଆକର୍ଷଣୀୟ ତଥା ଆଗ୍ରହୋଦୀୟ କରାଯାଇପାରିବ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 2

ଦୌର୍ଘ୍ୟମର୍ମର ଏକ ଧାରଣା ମାନଚିତ୍ର ବା ଚାର୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

8.5.3 ଛବି (Picture) :

A picture is worth ten thousand words. ପିଲାମାନେ ସ୍ଵଭାବତଃ ଛବି ପ୍ରିୟ । ଏହି ସ୍ଵଭାବକୁ ଜତିହାସ ଅଧ୍ୟନକୁ ଫଳପ୍ରଦ କରିବାରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ଆକବରଙ୍କ ବିଷୟରେ ଯେତେ ବର୍ଣ୍ଣନାକଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କାର ଫଳଚିତ୍ର ସହଜରେ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବ ।

- ଛବି ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଳ ।
- ଏତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ଘଟଣା ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ଏକ ସହଜ ସରଳ ସମ୍ବଳ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଅମୂର୍ତ୍ତ ଧାରଣାକୁ ବୁଝାଇବାପାଇଁ ଛବି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ ।
- ଏହା ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ଓ ବାନ୍ଧବ କରେ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଵରୂପ ସତୀଦାହ ପ୍ରଥାର କୌଣସି ମୌଳିକ ଚିତ୍ର ନଥୁଲେ ମଧ୍ୟ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା ଦେବା ପାଇଁ ଏକ କାଞ୍ଚନିକ ଛବି ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଏ ।

ଛବିର ବ୍ୟବହାର -

- ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଉଭୟ ହଷ୍ଟାକ୍ଷିତ ଓ ଛାପା ଛବି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।
- ଗୋଟିଏ ଛବି ଏକ ସମୟରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

- ବର୍ଣ୍ଣନା ସମୟରେ ଠିକ୍ ଛବିଟି ଠିକ୍ ସେହି ତଥ୍ୟସହ ସମକ୍ରିତ କରି ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଛବିଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଶିକ୍ଷଣକୁ ବା ବାଚନିକ ଧାରଣାକୁ ସମକ୍ରିତ କରି ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଛବିଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଶିକ୍ଷଣକୁ ବା ବାଚନିକ ଧାରଣାକୁ ସମକ୍ରିତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ

- ଜେତେବେଳେ ଛବିର ବ୍ୟବହାର କରିବ ? କିପରି ?
- ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପସ୍ଥାପନା ସମୟରେ - କିପରି ?
- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ସମୟରେ କିପରି ?
- ମୂଲ୍ୟାପନ ପରାମର୍ଶ କିପରି ?

8.5.4 ପ୍ରତିରୂପ :

ପ୍ରତିରୂପ ପ୍ରକୃତ ଏତିହାସିକ ବସ୍ତୁର ଏକ ବାସ୍ତବରୂପ । ବସ୍ତୁ ସମ୍ପର୍କରେ ବାସ୍ତବ ଧରଣା ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରତିରୂପ ପ୍ରକୃତ ଏତିହାସିକ ପଦାର୍ଥଠାରୁ ବଡ଼ ବା ଛୋଟ ହୋଇପାରେ । ତୁମେମାନେ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ବିଚିନ୍ତନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟବହାର ହେବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବ ।

• ରାଜନୈତିକ, ଧର୍ମଗତ, ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବଦାନ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରତିରୂପ ସାହାଦାରା ତାଙ୍କ ସମକ୍ରିତ ଘରଣାକୁ ଅଧିକ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଆଗ୍ରହୋଦୀପକ କରେ । ଏହି ପ୍ରକାରର ପ୍ରତିରୂପ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରକାରର ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ ।

- ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ଅସ ଶଷ୍ଟର ପ୍ରତିରୂପ ସେହିଯୁଗର ଏତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀଗୃହ ଶିକ୍ଷଣ, ଅଭିନିୟମ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ବାସନ, ଅଳକାର, ପୋଷାକ ଆଦିର ପ୍ରତିରୂପ ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣରେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଉପାଦେୟ ।
- ଶିଳା, ଶିଳାଲେଖ ଆଦିର ପ୍ରତିରୂପ ମଧ୍ୟ ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ କରେ ।
- ଏତିହାସିକ ଗୁରୁତ୍ୱବା ସ୍ଥାନ ଯଥା : କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର, ପାନିପଥର ତଥା ପଲ୍ଲୀସୀ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ର ଆଦିର ପ୍ରତିରୂପ ମଧ୍ୟ ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦାୟୀ କରେ ।
- ବହୁ ଯୁଗର କୃଷି, ଗମନାଗମନ, ଆମଦାନି ରଯ୍ୟାନି ଆଦିର କ୍ରମବିକାଶର ପ୍ରତିରୂପ ମନୁଷ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ଅଗ୍ରଗତି ବିଷୟରେ ପିଲାମାନଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଏ ।
- ପୋଥପତ୍ର, ତାଳପତ୍ର ଲିଖନ ମଧ୍ୟ ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- କଳା, କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ପ୍ରତିରୂପ ଏତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ଦେବାଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରତିରୂପ ଧର୍ମଗତ ବିକାଶ ବିଷୟରେ ସୁରନା ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ଉପାଦେୟତା -

- ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଧରଣା ପ୍ରଦାନରେ ପ୍ରତିରୂପ ସବୁଠାରୁ ସହଜ ଉପାୟ ।
- ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣକୁ ବାସ୍ତବ କରିବାରେ ପ୍ରତିରୂପ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ଏହା ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ଏବଂ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ନିଜେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ଶ୍ରେଣୀ ଗୁହ ବ୍ୟବହାର -

- ପ୍ରତିରୂପ ସହିତ ଘଟଣା ବିବରଣ ଏବଂ ଏତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠାଭୂମି ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ସଫଳ କରେ ।
- ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ବା ସମଳ ଯଥା, ପିଲମ, ଅଭିନୟ, ସାଧନ କର୍ମାଙ୍କ ସହ ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟବହାର ହେବା ଉଚିତ,
- ପିଲାମାନେ ପ୍ରତିରୂପ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବା ଏବଂ ତାହାକୁ ସାଧାରଣୀକରଣ କରିବା ଉଚିତ ।
- ପ୍ରତିରୂପଗୁଡ଼ିକ ଉବିଷ୍ୟତ ବ୍ୟବହାର ନିମତ୍ତେ ସଂରକ୍ଷିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 3

ଜତିହାସର ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ନେଇ ସେହି ବିଷୟ ଶିକ୍ଷଣରେ ବ୍ୟବହୃତ
ହୋଇପାରିବା 5 ଟି ପ୍ରତିରୂପ ଲେଖ ।

8.5.5 ସମୟରେଖା (Time Line) :

ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣରେ ସମୟରେଖା ହେଉଛି ଏକ ଉପାଦେୟ ସମଳ । ଅତୀତର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା ସହିତ ଯେପରି ଜତିହାସର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅତି ଘନିଷ୍ଠ ଠିକ୍ ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ସମୟ ସହିତ ମଧ୍ୟ ତାର ସମ୍ପର୍କ ଅତି ନିବିଡ଼ । କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣା ନୃତ୍ୟ ନୃତ୍ୟ ସମୟକୁ ନେଇ ଘଟିଥାଏ । ତେଣୁ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ - ଶିକ୍ଷଣ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଯଦି ସମୟକୁ ବାଦଦେଇ କେବଳ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱାବୋଧ କରନ୍ତି ତାହାହେଲେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣର ଲକ୍ଷ୍ୟ ତଥା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଫଳପ୍ରଦ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମୟରେ ଜତିହାସର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ପିଲାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ସମୟରେ ତାହାକୁ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ, ବୋଧଗମ୍ୟ ତଥା ଚିରାକର୍ଷକ କରିବା ନିମତ୍ତେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥାପନ ସମୟ ଝାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ । ମାନଚିତ୍ର ଗ୍ରୂବ ପ୍ରଭୃତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଯେମିତି କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏତିହାସିକ ଘଟଣା ବା ସ୍ଥାନର ବିବରଣୀ ସମ୍ପର୍କରେ ହୁଏ ଧାରଣା ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ସମୟରେଖା ସାହାଯ୍ୟରେ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ହୋଇଥିବା ସମୟ ବିଷୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଧାରଣା ଜାତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣରେ ସମୟରେଖାର ବ୍ୟବହାର ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ।

ଯେତେବେଳେ ଜତିହାସର ଏକ ଦାର୍ଘ୍ୟ ସମୟ ଅବଧିକୁ ଏକ ଧାରାବାହିତ ସେଲରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ଏମ ସ୍ଥାନ (Location), ସ୍ଥିତି (Duration), ବ୍ୟବଧାନ (Distance) ଏବଂ ଏତିହାସିକ ଘଟଣାର ଏକ ବାନ୍ଧବ ଜାତିଯାନ୍ତ୍ରିତ ପ୍ରମାନକରେ ତାହାକୁ ସମୟରେଖା (Timeline) କୁହାଯାଏ ।

ସ୍ଥାନ (Location) : ଜତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘଟଣାକୁ ଶିକ୍ଷକ ଯେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କ୍ଷୁଣ୍ଣରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବେ ସେ ସମୟ ଅନୁଯାୟୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘଟଣାର ସ୍ଥାନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସ୍ଥିତି (Duration) : ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦର୍ଶନ, ଚିତ୍ରାଧାରା ବା ଧର୍ମର ଉତ୍ଥାନ ବା ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ସେହି ସମୟର ସ୍ଥିତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଳ ବା ଯୁଗର କିଛି ବିଶେଷ ସମସ୍ୟା ରହିଛି ଯାହା ସେ ଯୁଗର ସ୍ଵତତ୍ତ୍ଵ ଅପ୍ରିଦର ଲକ୍ଷଣ । ଉଦାହରଣ ସ୍ରୂପ ଏ ଦେଶରେ ଜଂରେଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ତା'ର ଦୃଢ଼ାକରଣ, ସେ ସମୟର ବିଭିନ୍ନ ଏତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତିକର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ଏତିହାସିକ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ସେହି ସମୟର ସ୍ଥିତି ସ୍ଥିରକରାଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଯୁଗର ଅନ୍ୟଯୁଗ ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସମ୍ଭ୍ଵେତ୍ତା ହୁଏ ।

ବ୍ୟବଧାନ (Distance) : ବର୍ତ୍ତମାନଠାରୁ ଅତୀତର ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଉପ୍ରଜ୍ଞିଥିବା ଦୈର୍ଘ୍ୟକୁ ବ୍ୟବଧାନ କୁହାଯାଏ । ଅତୀତ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ଯୋଡ଼ିବା ପାଇଁ ସମୟରେଖା ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ, ଦୁଇତି ଘଟଣାର ବ୍ୟବଧାନରେ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ, ରାଜନୈତିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ପିଲାମାନେ ଅବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ସମୟରେଖା ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ -

- ସମୟ ରେଖା ଛାତ୍ରଭ୍ରାତା ମାନେ ନିଜର ସମୟ ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଏହାର ଅକଳି ପ୍ରଣାଳୀ ତାହାର୍ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମୟରେ କହିପାରିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ଆତିହାସିକ ତଥ୍ୟ, ଘଟଣା ଓ ତାହାର ବିକାଶ ସମୟରେ ଛାତ୍ରଭ୍ରାତାମାନଙ୍କୁ ପରିଚିତ କରାରବା ଅତୀତ ସମୟରେ ବାପ୍ତିବ ଧାରଣା ହାସଳ କରିବେ ।
- ଛାତ୍ରଭ୍ରାତାମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତଥା ଅନୁଶୀଳନ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ସାଧନ କରିପାରିବେ ।
- ଆତିହାସିକ ଘଟଣା ଓ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଖ୍ୟାବରେ ଚିହ୍ନିତ କରି ଅତୀତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ ନ ଯାଏ ପାରିବେ ।
- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ବା ଘଟଣାର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ତଥା ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିବେ ।

ସମୟରେଖା ପ୍ରତ୍ୱୁତ୍ତି ଓ ବ୍ୟବହାର (Preparation and use of time line)

- ଦୁଇଟି ସମାଜଗାଲ ରେଖା ସାହ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ଏକ ଅର୍ଗଲ ବା ଦଣ୍ଡ ତିଆରି କରାଯାଏ ।
- ଏହି ଅର୍ଗଲର ସମୁଦାୟ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ସମାନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟଧାରି ଦର୍ଶାଇବା ଯଥା - ୧ ବର୍ଷ, ୨ ବର୍ଷ, ୩ ବର୍ଷ, ୧୦ ବର୍ଷ ବା ୧୦୦ ବର୍ଷ ସୂଚାଇବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଯଦି ସମୁଦାୟ ଅର୍ଗଲଟି ୧୦୦ ବର୍ଷ ଧରି ନିଆଯାଏ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗ ୧୦ ବର୍ଷ ସୂଚାଇଥିବ ତେହେ ଅର୍ଗଲରେ ୧୦ ଟି ଭାଗ ରହିବ ।
- ଅର୍ଗଲର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ଉଚ୍ଚିଷ୍ଟ ତାରିଖ (ମସିହା) ଏବଂ ସେହି ସମୟରେ ଘଟିଥିବା ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ସଂକଷିପ୍ତ ଭାବରେ ସୂଚାଇ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ।
- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଘଟିଥିବା ଘଟଣା ଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ସୂଚାଇ ଦିଆଗଲେ ଏବଂ ରଙ୍ଗାନ୍ତ ହେଲେ ଛୋଟ ପିଲାକ ପାଇଁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ହୋଇଥାଏ ।
- ସମୟ ରେଖାରେ କେବଳ ମୁଖ୍ୟ ତାରିଖ ଓ ଘଟଣା ଲେଖାଯିବା ଉଚିତ ।
- ସମସ୍ତ ରେଖା ସଂଖ୍ୟା, ପରିଷାର ଓ ନିର୍ଭୁଲ ହେବା ଦରକାର ।
- ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ କୌଣସି ଘଟଣା ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ସେହି ଘଟଣା କେବେ ଘଟିଥିଲା, କେତେ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ, କେତେ ବର୍ଷ ପରେ, ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ସମୟର ବ୍ୟବଧାନ, ସମୟର କାଳ ଏବଂ ସମକାଳୀନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ସମୟର ବ୍ୟବଧାନ, ସମୟର କାଳ ଏବଂ ସମକାଳୀନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘଟଣା ଆଦି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ହେବା ଉଚିତ ।
- ସମୟ ରେଖାର ବ୍ୟବହାର ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରି ତାରିଖ ଓ ଘଟଣା ଦର୍ଶାଇବେ ।

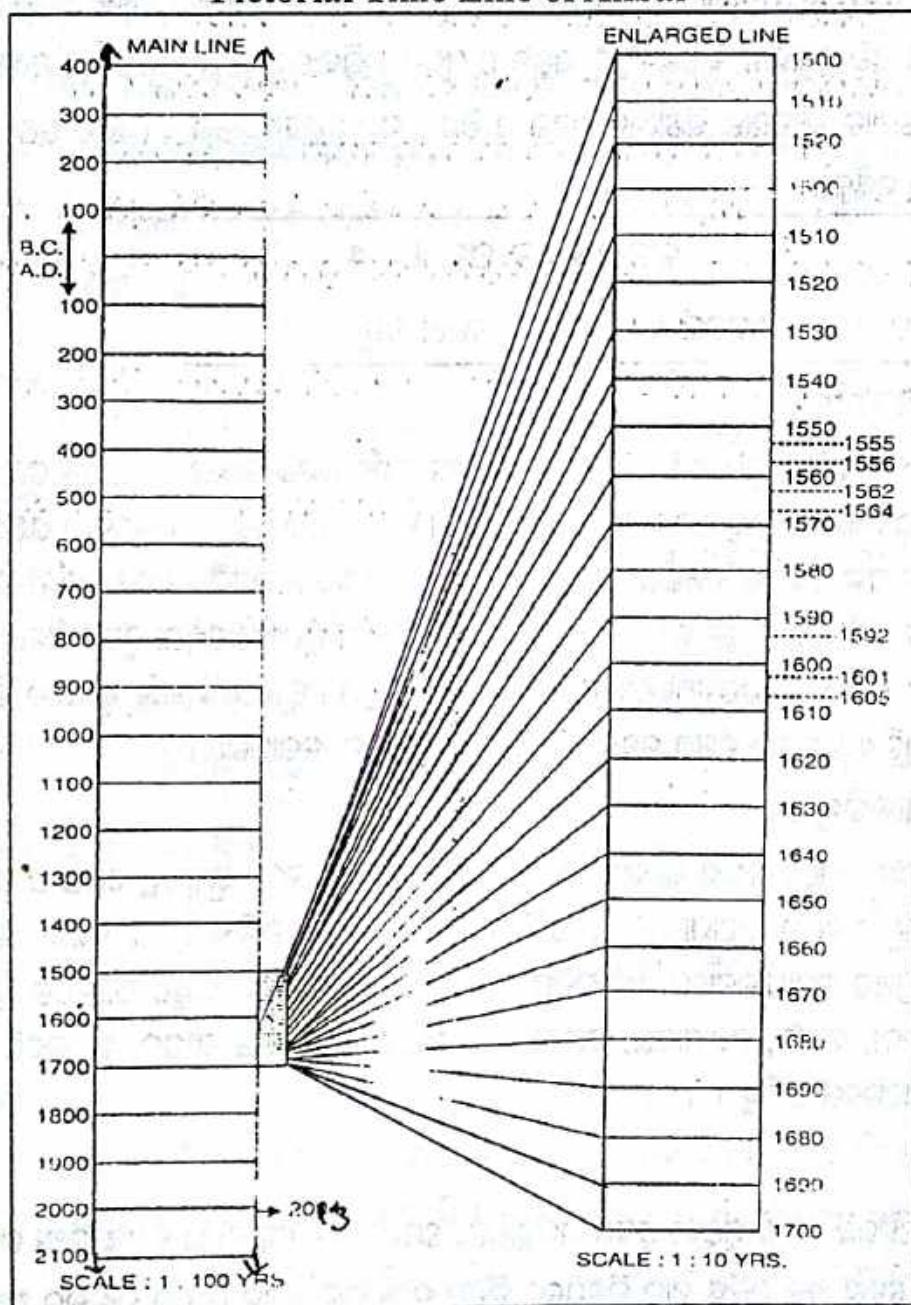
ସମୟରେଖାର ପ୍ରକାର :

ସମୟରେଖା ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।

1. **କ୍ରମବର୍ଷଷ୍ଟ ସମୟରେଖା (progressive Time line) :** ଯେତେବେଳେ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଅତୀତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଡ଼କୁ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ ତାକୁ କ୍ରମ ବର୍ଷଷ୍ଟ ସମୟରେଖା କୁହାଯାଏ ।

2. ସମୟରେଖା (Regressive Time line) : ପିଲାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟବଧାନକୁ ନିଜଠାରୁ ମାପିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହି regressive time line ପିଲାଙ୍କ ନିମତେ ବର୍ତ୍ତମାନରୁ ଅତୀତକୁ ଗତିକରେ ।
3. ଚିତ୍ରିତ ସମୟରେଖା (Pictorial Time line) : ଇତିହାସ ପାଠ ଯୋଜନାକୁ ଚିତ୍ରିତ ସମୟରେଖା ଦାରା ଅଧିକ ଚିରାକର୍ଷକ କରାଯାଏ । ଘଟଣା ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିହୃଦ୍ରୁ ଏହି ସମୟରେଯୋଇ ସଙ୍କେତ ମାଧ୍ୟମରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ ।
4. ତୁଳନାମହକ ସମୟରେଖା (Comparative Time line) ଏହି ସମୟରେଖାରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାଦ୍ୱାରା ଏପରି କ୍ରମରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ ଯେ, ଏହାଦାରା ପିଲାମାନେ ଏକ ଏତିହାସିକ ଘଟଣାକୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଘଟଣାଏହି ତୁଳନା କରିପାରିବେ । ଆକବରଙ୍କ ରାଜତ୍ତର ଏକ ସମୟରେଖା ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ।

Pictorial Time Line of Akbar

ଆକବରକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ସମୟରେଖାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ତାର ଏକ ନକସା ଏଠାରେ ପ୍ରକଳ୍ପିତ କରାଗଲା । ସମୟରେଖାରେ ୧୯୦୦ରୁ ୧୩୦୦ ଶତାବ୍ଦୀ ଚିହ୍ନିତ ଅଂଶକୁ ପରିବର୍ତ୍ତତ କରିବା ଦାରା ସୁବିଧାରେ ସମସ୍ତ ମହାଦେଶରେ ସମୟରେଖାରେ ଚିହ୍ନିତ କରିଛେ । ସମୟ ରେଖାକୁ ଚିରାକର୍ଷକ କରିବାପାଇଁ ତାହାକୁ ବିଭିନ୍ନ ରଜରେ ରଞ୍ଜିତ କରାଯାଇପାରେ ।

ସମୟ ରେଖାର ଉପାଦେୟତା -

- ସମୟରେଖା ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣରେ ସବୁଠାରୁ ଫଳପ୍ରଦ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ । ଏହାର ନିମ୍ନଲିଖିତ ମଧ୍ୟ ଉପରେ ଉପାଦେୟତା ରହିଛି ।
- ସମୟରେଖା ବିଭିନ୍ନ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାର କ୍ରମକୁ ସୂଚାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।
- ସମୟ ଅନୁଯାୟୀ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଓ ଘଟଣାକୁ ସୂଚାଇଥାଏ ।
- ଅତୀତ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ସମର୍କତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟକରେ ।
- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଆଦର୍ଶ, ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନକୁ ତୁଳନା କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ଇତିହାସ ପରି ରସହାନ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର କରିବାରେ ସମୟରେଖା ସାହାଯ୍ୟକରେ ।
- ସମୟରେଖାର ବ୍ୟବହାର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସ୍ଵ ଶିକ୍ଷଣ ସହ ଶ୍ରେଣୀଗୁରୁରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତଥା ବଳଗତ ଶିକ୍ଷଣ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟିକରେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - ୪

ବାବରଙ୍କ ରାଜତ୍ରର ସମୟରେଖା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

8.6 ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ :

ଭୂଗୋଳ ହେଉଛି ଏକ ପୃଥବୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଜ୍ଞାନ । ଏହା ଏକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିଜ୍ଞାନ । ଭୂ-ପ୍ଲଟ ତଥା ପୃଥବୀର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣକୁ ସରଳ, ସହଜ ବୋଧଗମ୍ୟ ତଥା ବାପ୍ରତିକରିତ କରାଏ । ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ରହିକରି କାରଣ ଏବଂ ଫଳାଫଳ ମଧ୍ୟରେ ସମର୍କର ବିଶ୍ଲେଷଣ, ଜଟିଳ ପ୍ରତିପାଦନ ଦକ୍ଷତା, ତଥ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦକ୍ଷତାର ଅଭିଭୂତି କରେ । ପୃଥବୀର ବହୁ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ତଥ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ । ମୁଖ୍ୟତଃ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହର ଶିକ୍ଷାଦାନ ତଥା ଶିକ୍ଷଣର ସଫଳ କରିବାରେ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ଯାହା ଇତିହାସକୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଫଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରେ । ନିମ୍ନରେ କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

8.6.1 ଭୌଗୋଳିକ ମାନଚିତ୍ର :

ଏକ ସମତଳ କାଗଜ ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଙ୍କେତ ବ୍ୟବହାର କରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ଭୂପତ୍ରରୁ ସମସ୍ତ ଅଂଶ ବା ଏହାର ଏହା ଅଂଶବିଶେଷର ଉପସ୍ଥାପନକୁ ମାନଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଏହିପରି ଭାବେ ମାନଚିତ୍ର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ, ସହର, ଜିଲ୍ଲା ଦେଶ ବା ମହାଦେଶର ଦେଶର ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇପାରେ । ମାନଚିତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଭୂପତ୍ରର ଏକ ବିଶ୍ଵତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ଅବସ୍ଥା, ଭୂ ପ୍ରକୃତି, ନଦନଦୀ, ସାଗର, ମହାସାଗର, ଗମନାଗମନ ପଥ, ଉଭିଦ, ଖଣିକ ସଂପଦ, ଜନବସତି ଆଦି ଗୁରୁତ୍ବର୍ପଣ କୌଣସିକ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସହଜରେ ଜାଣିବୁଥିଲା ।

ମାନଚିତ୍ରର ଗୁରୁତ୍ବ :

- (କ) ଗ୍ଲୋବ ହେଉଛି ସମୂର୍ଖ ପୃଥବୀ ପୃଷ୍ଠର ଉପସ୍ଥାପନ, ଯେଉଁଥାପାଇଁ ଗ୍ଲୋବରେ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ବିଶବ୍ଦ ତଥ୍ୟ ପାଇଁ ସେହି ଅଂଶର ମାନଚିତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ।

- (ଖ) ମାନଚିତ୍ରକୁ ଗୁଡ଼େଇ ଶ୍ରେଣୀଗୁଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ନେବା ସହଜ ହୁଏ ।
- (ଗ) ମାନଚିତ୍ରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥା, ଦୂଇଟି ସ୍ଥାନମଧ୍ୟରେ ଦୂରତା ଏବଂ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନର କେଉଁ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥା ସହଜରେ ଜାଣିବୁଏ ।
- (ଘ) ମାନଚିତ୍ର, ଅବସ୍ଥା, ଦୂରତା ଓ ଦିଗ ଆଦି ଜଣାପଡ଼ୁଥିବାରୁ ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର, ଯାତ୍ରାଯତର ସୁବିଧା ଓ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ସହଜ ସାଧ ହୋଇପାରିଥାଏ ।
- (ଙ) ମାନଚିତ୍ରରେ ସୁଚିତ ଅକ୍ଷାଂଶ, ଦ୍ରାଘିମା, କ୍ରାନ୍ତିଯ ଗେଖା ଜତ୍ୟାଦିଗୁ କେଉଁ ଅଞ୍ଚଳ କେଉଁ ତାପ ମଣଳ, ଚାପ ମଣଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ, କେଉଁ ଅଞ୍ଚଳରେ କି ପ୍ରକାର ଜଳବାୟୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ଜାଣି ହୁଏ ।
- (ଚ) ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମାନଚିତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ଭୌଗୋଲିକ ତଥା ବିବରଣୀ ଓ ଘର୍ଷଣା ଆବଶ୍ୟକ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ଉତ୍ତମ ମାନଚିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

- ଏକ ଉତ୍ତମ ମାନଚିତ୍ରରେ ଆକାର, ଅଞ୍ଚଳ ଏବଂ ଦିଗ ସଠିକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନଚିତ୍ରର ତଳ ଅଂଶରେ ତାର ମାନ ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ମାନଚିତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ସଙ୍କେତ ସଂକ୍ଷେପ ଏବଂ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ହେବା ବିଧ୍ୟେ ।
- ମାନଚିତ୍ରରେ ଅକ୍ଷାଂଶ ଦ୍ରାଘିମା ଦର୍ଶାଯିବା ଦରକାର ।
- ମାନଚିତ୍ରରେ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ସଂକ୍ଷେପ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ବ୍ୟବହୃତ ସଙ୍କେତଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଚେତ୍କୁଳରେ ଦର୍ଶାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ମାନଚିତ୍ରର ପ୍ରକାର :

ମାନଚିତ୍ରକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବର୍ଗୀକରଣ କରାଯାଇପାରେ ।

1. ମାନ ଅନୁଯାୟୀ ଅଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ର (Maps according to scale)

2. ବିଷୟବସ୍ତୁ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଅଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ର (Thematic maps)

1. ମାନ ଅନୁଯାୟୀ ଅଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ର - ମାନ ଅନୁଯାୟୀ ମାନଚିତ୍ର 4 ପ୍ରକାରର ।

(କ) ଜରୀବ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ର (Cadastral Maps) :

ଏହି ମାନଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ (ଉଜ ମାନରେ) 10 ସେ.ମି:::1 କି.ମି । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଗ୍ରାମର ଅନୁପାତରେ ଅକା ଯାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ସିଜରା ବା ନଳୀ, ମୁଣିଦ୍ଵିପାଳଟିରେ ଥିବା ସହରର ନଳସା ହେଉଛି ଜରୀବ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ର ।

(ଖ) ସ୍ଥାନ ବର୍ଣ୍ଣନ ବା ଭୂପୃଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ର (Topographical Maps) :

ଏହି ମାନଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ଉଜ ମାନରେ ଅଙ୍କିତ କିନ୍ତୁ ଜରୀବ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ରଠାରୁ କମ ମାନରେ ଅଙ୍କିତ ଏହାର ମାନ. 4 ସେ.ମି: 1 କି.ମି.ରୁ 1 ସେ.ମି: 1 କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇପାରେ । ଏପରି ମାନଚିତ୍ର କର୍ତ୍ତପକ୍ଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଥରେ ବିଭିନ୍ନ ଭୂମିରୂପ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ ।

(ଗ) କାନ୍ତୁଟଣା ମାନଚିତ୍ର (Wall Maps) :

କାନ୍ତୁଟଣା ମାନଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟମ ମାନରେ ଅଳିତ ମାନଚିତ୍ର ଏହା 1 ସେମି: 50 କି.ମି.ରୁ 1 ସେମି 500 କି.ମି. ମଧ୍ୟରେ ଅଳନ କରାଯାଇଥାଏ । ସମୁଦ୍ରାୟ ପୃଥିବୀର ମାନଚିତ୍ର କିମ୍ବା ଗୋଟିଏ ଦେଖିବା ଏକ ଜିଲ୍ଲାର ମାନଚିତ୍ର ଏହି ପ୍ରକାର ମାନଚିତ୍ରର ଉଦାହରଣ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ବ୍ୟବହାର ନିମିତ୍ତ ଅଳନ କରାଯାଇଥାଏ ।

(ଘ) ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ (Atlas) : :

ଏହା ବହୁତ କମ ମାନରେ ଅଳିତ ଏହି ମାନ 1 ସେ.ମି: 500 କି.ମି.ରୁ 1 ସେ.ମି: 5000 କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟୁ ହୋଇପାରେ । ପିଲାମାନଙ୍କର ସ୍ଵ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ମାନଚିତ୍ରକ ବହି ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ କରାଯାଇଥାଏ ।

2. ଭଦ୍ରେଶ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ବା ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଅଳିତ ମାନଚିତ୍ର :

ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ମାନଚିତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ତଥ୍ୟ ବା ଭଦ୍ରେଶ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ମାନଚିତ୍ରର ନାମକରଣ କରାଯାଇଥାଏ, ଯଥା – ରାଜନୈତିକ ମାନଚିତ୍ର, ଭୂତ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ର, ଜଳବାୟୁ ମାନଚିତ୍ର, ପାଶ ମାନଚିତ୍ର, ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ର, ଖଣ୍ଡିକ, ଶିଖ, ଜଳସେବନ, ମୃତ୍ତିକ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ର ଜତ୍ୟାଦି । ଜସାଇବ ବୋମାନ (Isaib Bowman)ଙ୍କ ମତରେ ଭୂଗୋଳ ପରିମାପନ ନିମିତ୍ତ ମାନଚିତ୍ର ହେଉଛି ଏକ ରୂପରେଖ । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ତଥ୍ୟକୁ ଏକତ୍ରିତ କରି ଉପସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ମାନଚିତ୍ର ହେଉଛି ଏକ ମାଧ୍ୟମ ।

ମାନଚିତ୍ର ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ କେତେକ ନିୟମ :

- (କ) ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବା ଅବସ୍ଥିତ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବ୍ୟତିରେକେ ମାନଚିତ୍ର ଅନ୍ୟ ଉପାଦାନରୁ ସମ୍ପର୍କିତ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଚାଜମହଳ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ହେଲେ ଆଗ୍ରା ଏବଂ ଯମୁନା ନଦୀ କୁଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଦର୍ଶାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- (ଖ) ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟନ ପିଲାମାନଙ୍କର ଜୀବନ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ହେବା ବିଧେୟ ।
- (ଗ) ମାନଚିତ୍ର ବାରଯାର ବ୍ୟବହାର କରାଯିବା ଦରକାର ।
- (ଘ) ପିଲାମାନଙ୍କର ପ୍ରତି ଅନୁଯାୟୀ ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟନ ଆଗ୍ରହ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ପିଲାମାନ ମାନଚିତ୍ରର ସଙ୍କେତ ଜାଣିନଥିଲେ ସଙ୍କେତ ଅଧ୍ୟନରୁ ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟନ ଆଗ୍ରହ ହେବା ଦରକାର ।
- (ଡ) ଦିଗ ଠିକ୍ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ କରି ମାନଚିତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରାଯିବା ଦରକାର ।
- (ଇ) ନୂଆ ମାନଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଅଭିପ୍ରେରିତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ- 5

ତୁମ ବିଦ୍ୟାକୟର ନକ୍ସା ଅଳନ କର ।

ଏହା ଏକ କି ପ୍ରକାର ମାନଚିତ୍ର ?

8.6.2 ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ (Atlas) :

ସଂଗ୍ରହୀତ କେତେକ ମାନଚିତ୍ର ଓ ଚାର୍ଟର ସମ୍ମିଳିତ ମୁଦ୍ରଣ ଓ ପୁସ୍ତକାକରରେ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତିକାକୁ ମାନଚିତ୍ରାବଳୀ ବା ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ କୁହାଯାଏ । ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ ହେଉଛି ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣର ଅଭିଧାନ, ଚଲେମି ପ୍ରଥମେ ଆଗଳାସ ପ୍ରଚଳନୀ କରିଥିଲେ । ପରେ

ଗୋଟିଏ ଆଧୁନିକ ଆଚଳାସର ପ୍ରତିକଳନ ହେଲା । ଆଚଳାସରେ ଥିବା ମାନଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ସ୍ଵର୍ଗ ମାନରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥାଏ । ଆଚଳାସକୁ ସାଧାରଣତଃ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇଛି ଯଥା, ପୃଥିବୀ ଆଚଳାସ, ଜାତୀୟ ଆଚଳାସ ଓ ଦ୍ୱାଳ ଆଚଳାସ ।

ପୃଥିବୀ ଆଚଳାସରେ ପୃଥିବୀର ଉତ୍ତର ଗୋଲାର୍ଡ, ସ୍କୁଲଭାଗ, ଜଳଭାଗ, ମହାଦେଶ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଭୂ ରୂପର ଚିତ୍ର ନିର୍ମାୟାଇଥାଏ, ସେହିପରି ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ତାଙ୍କ ନିଜ ନିଜର ଜାତୀୟ ଆଚଳାସ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ଏଥିରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେଶର ଭୂପ୍ରକୃତି, ଜଳବାୟୁ, ଖଣ୍ଡିଜ ସମ୍ପଦ, ଉତ୍ତିବ, କୃଷି, ଜଳସେଚନ, ପରିବହନ, ଶିଳ୍ପ, ଜନସଂଖ୍ୟା ଆଦି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମାନଚିତ୍ର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିକଳା ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ତଥା ଶିକ୍ଷଣରେ ଭୂଚିତ୍ରାବଳୀ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ମାନଚିତ୍ରାବଳୀରେ ପୃଥିବୀ ବିଭିନ୍ନ ମହାଦେଶ ତଥା ଦେଶର ରାଜନୈତିକ ବିଭାଗ, ରାଜଧାନୀ ଆଦିର ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 6

ଗୋଟିଏ ସଲ ଆଚଳାସ ଅନୁଧାନ କରି ସେଥିରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ

ତଥ୍ୟର ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଭଳି ଆଚଳାସର ଗୁରୁତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ତଥା ଅନ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣରେ ଏହା ସହାୟକ ହୁଏ ।

- ପୃଥିବୀ ସମ୍ପର୍କରେ ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଏକ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିକଟରେ ଏକ ସ ଅଧ୍ୟୟନ ପୁସ୍ତକରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।
- ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଯେ କୌଣସି ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଅବତାରଣା ସମୟରେ ସେହି ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କିତ ମାନଚିତ୍ର ଦେଖି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବୁଝିବା ସହଜ ହୁଏ ।
- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତଥା ଦଳଗତ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟକ ହୁଏ ।
- ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତଭାବେ ମାନଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଅଧ୍ୟୟନ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ଆହରଣରେ ବାପ୍ରତିବନ୍ଦି ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରେ ।
- ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯଦି କୌଣସି ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଲିତ ମାନଚିତ୍ରର କାନ୍ତୁଟଣା ମାନଚିତ୍ର ଅଭାବ ଥାଏ ସେପରି ପରିଷ୍ଠିତିରେ ଶିକ୍ଷକ ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ସଫଳ ପରିଚାଳନା କରିପାରିବେ ।

8.6.3 ଭୂ ଗୋଲକ (Globe) :

ଆମେମାନେ ସମସ୍ତେ ଷ୍ଷଷ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଜାଣିଛେ ଯେ ଭୂଗୋଳ ହେଉଛି ପୃଥିବୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ପୃଥିବୀର ବାପ୍ରତିବନ୍ଦି ଅଧ୍ୟୟନ ସମ୍ବନ୍ଦିତ । କିନ୍ତୁ ପୃଥିବୀର ଆକାର ଅତି ବିରାଟ ହୋଇଥିବାରୁ ତଥାକୁ କିମ୍ବା ତାହାର ବିଷ୍ଟୁତ ଅଞ୍ଚଳ ସମୂର୍ଧ୍ଵରୂପେ ଦେଖିବା କିମ୍ବା ଦେଖାଇବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ପୃଥିବୀ ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପାଇଁ ଭୂଗୋଲକ ହେଉଛି ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଉପଲବ୍ଧ ପୃଥିବୀର ବାପ୍ରତିବନ୍ଦି ଉପସ୍ଥାପନ । ପୃଥିବୀର ଆକୃତି ସହିତ ସାମାଜିକ୍ ରଖି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାନ ସାହାୟ୍ୟରେ ତିଆରି କରାଯାଇଥିବା ବର୍ଣ୍ଣଲାକାର ବିଷ୍ଟୁକୁ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତିକୃତି ବା ଭୂଗୋଲକ କୁହାଯାଏ ।

- ଭୂ ଗୋଲକ ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ଏକ ସରଳ ଉପ୍ରେସ୍ ।
- ଏହା ଉତ୍ତର ପ୍ରତିରୂପ ଏବଂ ମାନଚିତ୍ରର ସମାହାର ।

- ଏହା ପୃଥିବୀ ସମକ୍ଷାୟ ତଥ୍ୟକୁ ସରଳିକୃତ କରି ଉପସ୍ଥାପନ କରେ ।
- ପୃଥିବୀ ସମକ୍ଷରେ ଏହା ସଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନକରେ ।
- ସମତଳ ଚଟାଣ ଉପରେ ନହୋଇ ବଜା ଚଟାଣ ଉପରେ ଭୂପୃଷ୍ଠକୁ ଚିତ୍ରିତ କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏହା ପୃଥିବୀ ବାଷ୍ପବ ପ୍ରତିରୂପ ।
- ପୃଥିବୀ ଓ ତାର ପୃଷ୍ଠା ସମକ୍ଷରେ ଏହା ମୌଳିକ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରେ ।
- ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ପୃଥିବୀର ଆକାର, ଜଳଭାଗ, ସ୍ଵଲ୍ଭଭାଗ, ଦେଶ, ମହାଦେଶ, ସାଗର, ମହାସାଗର ସମକ୍ଷରେ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରେ ।
- ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଥିବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ବିଭିନ୍ନତାକୁ ଦର୍ଶାଏ ।
- ଆବରନ୍ତି, ଦିନରାତି, ପରିକ୍ରମଣ, ରତ୍ନପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଦି ଗ୍ରୌବ, ମାଧ୍ୟମରେ ବୁଝା ଯାଇପାରିବ ।
- ଗ୍ରୌବ ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷାଂଶ, ଦ୍ରାଘିମା ତଥା ସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥିତି ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ ।
- ଗ୍ରୌବରୁ ପୃଥିବୀ ସମକ୍ଷରେ ପ୍ରାପ୍ତ ଧାରଣା ଉବିଷ୍ୟତରେ ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟନରେ ସହାୟକ ହୁଏ ।
- ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ନ୍ୟୂନତମ ଦୂରତା ଦର୍ଶାଇବା ଗ୍ରୌବର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷତା ।

ଗ୍ରୌବରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ଯେ କୌଣସି ଦୂଇଟି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତା ଏକ ସୂତ୍ର ସାହାୟ୍ୟରେ ମାପକରି, ସେହି ସୂତ୍ର କମ୍ପାକୁ ଉପରେ ଗ୍ରୌବର ମାନ ସହ ଗୁଣିଲେ ସ୍ଥାନ ଦୂଇଟିର ଦୂରତା ସଠିକ୍ ଜାଣିଛେ ।

ପୃଥିବୀର ଆକାର ତୁଳନାରେ ଗ୍ରୌବ ଅତି ଛୋଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଭୂଗୋଳିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠର ମୁଖ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁ ଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରୌବରେ ଦେଖାଇ ହୁଏ ନାହିଁ । ଗ୍ରୌବ ଏକ ବର୍ଗଲାକାର ବସ୍ତୁ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ସମ୍ଭବ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ ଅସୁବିଧା ସହି ଭୂଗୋଳକ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 7

ଗ୍ରୌବଟି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସେଥିରୁ କି କି ତଥ୍ୟ ଆହରଣ କରାଯାଇପାରିବ ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

8.6.4 ପ୍ରତିରୂପ (Model) :

ପ୍ରତିରୂପ ପ୍ରକୃତ ବସ୍ତୁର ଏକ ଛୋଟ ରୂପ । ଏହାର ପ୍ରକୃତ ବସ୍ତୁ ସହ ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥାଏ । କେବେ ଏହାର ଆକାରରେ ବିନ୍ଦୁତା ଥାଏ । ଏହା ପ୍ରକୃତ ବସ୍ତୁର ବିକଳଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।

ପ୍ରତିରୂପ ଏକ ତ୍ରିମାତ୍ରିକ ଦୃଶ୍ୟ ଉପକରଣ ।

ପ୍ରତିରୂପର ପ୍ରକାର - ପ୍ରତିରୂପ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।

1. ସତଳ ପ୍ରତିରୂପ : ଏଥରେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷ୍ଣୁ ପୃଥିକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ ନକରି ସମୁଦ୍ର ବିଷ୍ଣୁଟିକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ ସିନ୍ଧୁ ଉପତ୍ୟକା ସତ୍ୟତାରେ ପୂଜିତ ଜିଶ୍ଵରଙ୍କର ପ୍ରତିରୂପ ।

2. ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଂଶର ପ୍ରତିରୂପ : ପୃଥିବୀର ପ୍ରତିରୂପରେ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶକୁ ପୃଥିକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇପାରେ ।

3. କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ପ୍ରତିରୂପ : ଏହି ପ୍ରତିରୂପରେ ଏକ ବସ୍ତୁର ବାଷ୍ପବ କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ସ୍ନେହ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ପ୍ରତିରୂପରେ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ମହାସାଗରଗୁଡ଼ିକରେ ସ୍ନେହ କିପରି ପ୍ରବହିତ ହେଉଛି ଦର୍ଶାଯାଇପାରେ ।

ଉତ୍ତମ ପ୍ରତିରୂପର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

ଭୁଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣରେ ସାଧାରଣତଃ ପୃଥିବୀ, ଘୋରଙ୍ଗତ, ଶିହ, ବିଭିନ୍ନ ଜୌଗୋଳିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ଜାହାଜ, ବନ୍ଦ, ପୋଲ, ଅସ୍ତ୍ରଶଷ୍ଟ, ପାହାଡ - ପର୍ବତମାଳା, ଉପତ୍ୟକା, ରେଳ-ଆଦିର ବିକଳାବେ ଶ୍ରେଣୀ ବୃଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଅଧିକ ଶିକ୍ଷଣତ ଉପାଦେୟତା ନିମତ୍ତେ ପ୍ରତିରୂପର ନିମ୍ନଲିଖିତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଆବଶ୍ୟକ (Accuracy) : ଅବିକଳ ପ୍ରତିରୂପ ପ୍ରକୃତ ବସ୍ତୁ ପରି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସୌନ୍ଦର୍ୟ କଳା ନିମତ୍ତେ ଏଥରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅତିରିକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବା ଖେଳନା ପରି ଏହାକୁ ଅତି ଶର୍ଷା ମଧ୍ୟ କରାଯିବା ଅନୁର୍ଦ୍ଧିତ ।

ସରଳତା (Simplicity) : ପ୍ରତିରୂପକୁ ବିଚିଳ କରାଯିବା ଅନୁର୍ଦ୍ଧିତ ଯାହାଦ୍ୱାରା ପିଲାକର ବୁଝିବାରେ ବ୍ୟାଘାତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ ।

ଆଗ୍ରହୋଦୀପକ (Interesting) : ପ୍ରତିରୂପଗୁଡ଼ିକ ଆକର୍ଷଣୀୟ ତଥା ଆଗ୍ରହୋଦୀପକ ହେବା ବିଧେୟ ।

ଅର୍ଥନେତିକ ସ୍ଵର୍ଗଳତା (Economic) : ପ୍ରତିରୂପଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଯାହା ସମସ୍ତ ପିଲାକ ନିକଟରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରିବ ।

ପ୍ରାସାରିକତା (Relevance) : ଭୁଗୋଳ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଶିକ୍ଷଣରେ ପ୍ରତିରୂପଗୁଡ଼ିକ ଉପାଦେୟ ହେବା ବିଧେୟ । କାଷନିକ ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟବହାର, ହେବା, ଅନୁର୍ଦ୍ଧିତ ।

ସଠିକ୍ ଆକାର - ସାଧାରଣତଃ ଶ୍ରେଣୀରେ ସବୁଦିଗୁରୁ ପିଲାକର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମତ୍ତେ ପ୍ରତିରୂପ ବଡ଼ ଆକାରର ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶିକ୍ଷଣ ନିମତ୍ତେ ଏହା ଛୋଟ ଆକାରର ହେବା ଉଚିତ ।

ପ୍ରତିରୂପ ପ୍ରସ୍ତୁତି : ପ୍ରତିରୂପ ପ୍ରସ୍ତୁତି ନିମ୍ନଲିଖିତ ସାମଗ୍ରୀ ମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଇପାରେ ।

ଧାତୁ (Metal)
ପ୍ଲୁଷ୍ଟିକ (Plastic).
ପ୍ଲୁଷ୍ଟର ଅପ୍ରେପ୍ ପ୍ରୋପାର୍ଟ୍ (Plaster of Paris)
କାଦୁଆ (Clay)
ଥର୍ମୋକ୍ଲୁ (Thrmocol)
କଟା କାଗଜ (Paper Cutting)

ଶ୍ରେଣୀ ବୃଦ୍ଧ ଉପାଦେୟତା

- ପ୍ରତିରୂପ ସବୁତାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟବହାର ଦୃଶ୍ୟପୋକରଣ ।
- ଏଗୁଡ଼ିକ ସବୁସମୟରେ ଉପଲବ୍ଧ ଏବଂ ଏହା ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ଭୁଗୋଳ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମତ୍ତେ ଏହା ସବୁତାରୁ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକଳ୍ପ ।
- ସି ଶିକ୍ଷଣରେ ଏହା ଅଧିକ ସହାୟକ । ପ୍ରତିରୂପ ଦାରା ଜୌଗୋଳିକ ଭାଷା ପରିଭାଷା ।

8.6.5 ରେଖଚିତ୍ର (Graph) :

ଭୁଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣରେ ବ୍ୟବହାର ରେଖଚିତ୍ର ଉତ୍ସମ୍ଭବ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଧାରଣା ବା ତଥ୍ୟ ଏବଂ ତଥ୍ୟ ଭିତ୍ତିକ ପ୍ରେରଣାର ସମାହାର । ତୁଳନା, ବିକାଶମୂଳକ ଧାରଣା ତଥା ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନିମିର ରେଖଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥାଏ । ଯେପରି ସେଗୁଡ଼ିକ ବିବାବେ ପଢ଼ିହେବ ବା ବୁଝିପାରିବ । ଉତ୍ସମର୍ମାପେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରେଖଚିତ୍ର ସହଜ, ବୋଧଗମ୍ୟ ଏବଂ ଆକର୍ଷଣୀୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

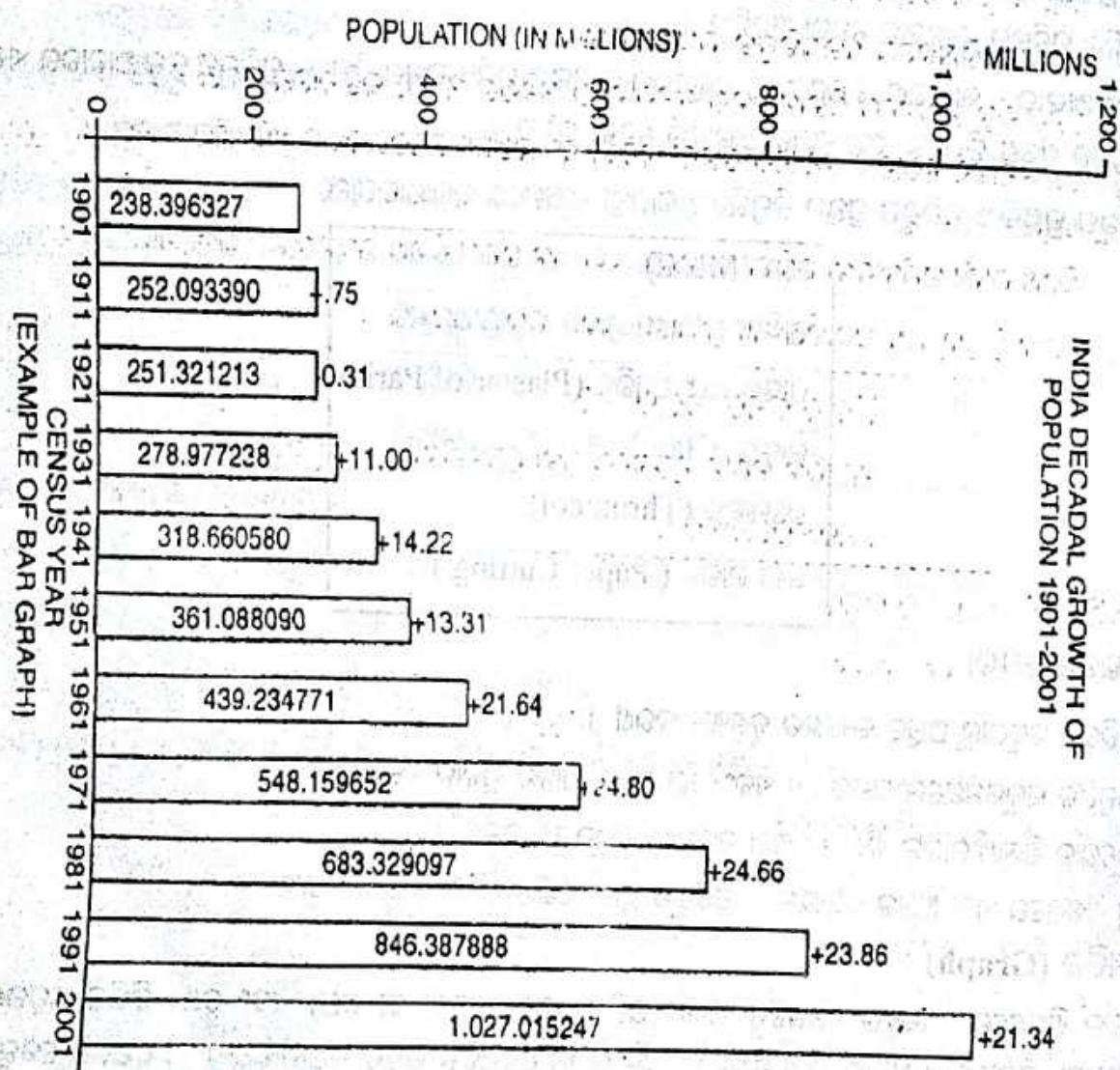
ରେଖାଚିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

- ରେଖାଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଆକର୍ଷଣୀୟ ତଥା ସଠିକ୍ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଏହା ଆପ୍ରାହୋଦୀପକ ହେବା ବିଧେୟ ।
- ଏହା ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବା ନିହାନ୍ତି ଆବଶ୍ୟକ ।

ରେଖାଚିତ୍ରର ପ୍ରକାର

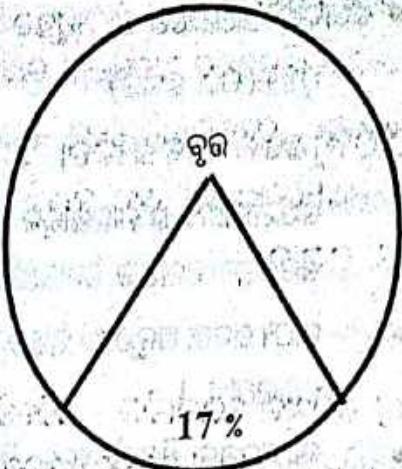
ରେଖାଚିତ୍ର ନିୟମିତ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।

- (୧) ରେଖାକ ରେଖାଚିତ୍ର - ପରିବର୍ତ୍ତନ ତଥା ବିକାଶକୁ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ରେଖାରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ତଥା ରେଖାକ ରେଖାଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଭାରତ ତଥା ଆମେରିକାର ଗହମ ଉପାଦନକୁ ଏହି ପ୍ରକାରରେ ଦର୍ଶାଯାଇପାରେ ।
- (୨) ଷ୍ଟମ ରେଖାଚିତ୍ର (Bar Graph) - ଏହି ରେଖାଚିତ୍ରରେ ପରିମାଣାତ୍ମକ ତଥ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା କରାଯାଇଥାଏ । ଷ୍ଟମଗୁଡ଼ିକ ଭୂମିରେ ସମାଜଭାବେ ବା, ଅସମାନଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ ।

(୩) ବୃତ୍ୟ ରେଖଚିତ୍ର (Circle graph) :

ଏହି ପ୍ରକାର ରେଖଚିତ୍ର ସମୁଦାୟ ଆଂଶର ଏକ ଆଂଶକୁ ଶତକଦିରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସମୟରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ପୃଥିବୀର ଜନସଂଖ୍ୟାର 17 % ।

(ବୃତ୍ୟ ରେଖଚିତ୍ରର ଉଦାହରଣ)

(୪) ଚିତ୍ରିତ ରେଖଚିତ୍ର (Pictorial graph) : ଏହି ରେଖଚିତ୍ର ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।

ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣରେ ରେଖଚିତ୍ରର ଉପାଦେୟତା

- ରେଖା ଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ଯିଲାମାନଙ୍କର ଭୂଗୋଳରେ ସ୍ଥିକ୍ଷଣ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଅଛି ।
- ସେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ତଥ୍ୟରେ ତୁଳନା କରିବା ବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଜଣେଇବାରେ ଏହି ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଧିକ ।
- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରିବା ସମୟରେ ଏହା ଏକ ଉତ୍ସମ ଶିକ୍ଷଣ ସମଳଭାବେ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇଥାଏ ।
- ରେଖା ଚିତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ପରାମର୍ଶ ସାମଗ୍ରୀଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - ୪

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପୁସ୍ତକରେ ଥିବା ସେକୌଣସି ତଥ୍ୟକୁ ସ୍ଥଳ ରେଖଚିତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣାରେ ଦର୍ଶାଏ ।

8.7. ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସାମଗ୍ରୀ

8.7.1 ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ (Text book) :

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଏକ ଅପରିହାର୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହେଉଛି “ମୁହଁତ ରୂପରେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ” (the teacher in print) । ଏହା ହେଉଛି ସ୍ବ ଶିକ୍ଷଣ ସ୍ବ ଅଧ୍ୟନ ନିମନ୍ତେ ଏକ ଅମୂଳ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ।

ସେଇଁ ପୁସ୍ତକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଆଂଶକ ମୂଳର୍ଭି ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ତାହାକୁ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ କୁହ୍ୟାଏ । ଏହା କେବଳ ସଂଶ୍ଲିଷ୍ଟ ବିଷୟାର୍ଥ ବିଷୟ ପରିପ୍ରକାଶ କରିନଥାଏ, ପରତୁ କେତେକ ମୌଳିକ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାରେ ଶିକ୍ଷଣ ପଢ଼ିର ଏକ ଉପାଦାନ ଭାବ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ।

“ଶିକ୍ଷକ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହେଉଛି ଭାବନାର ଲିପିବନ୍ଦୁ” । (ହଲ ଓ ଫୋର୍ଡ୍)

- ସେକୌଣସି ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ଅଧ୍ୟନ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହେଉଛି ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟାର ପୁସ୍ତକ (ପଳକଉଜନ) ।

- ଶିକ୍ଷାଦାନ ଆଧାରରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାଦାନର ପାଞ୍ଚଲିପି, ବିଷୟ ବଷ୍ଟୁର ନିୟମ ଉପସ୍ଥାପନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁସ୍ତକ(ପଳ ଜରଜ)

ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଆବଶ୍ୟକତା :

- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ମାନସାବିକ ପୃଷ୍ଠାଭୂମି ସେମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ପ୍ରଗତି ବିଚାରକୁ ନିଆୟାଇଥିବାରୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏଟି ।
- ପାଠ୍ୟ ଖେତର ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସୁବିଧାବିନ୍ଦୁ ହୋଇଥାଏ ।
- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉପାଦେୟ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ତଥା ଘରେ ଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟତା କରେ । ଶ୍ରେଣୀ କଷ୍ଟରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପାଠ୍ୟବାନଙ୍କୁ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିବା, ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦର ଗୃହ କର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା, ଭୁଲିଯାଇଥିବା ତଥ୍ୟକୁ ପୁନର୍ଶ ମନେ ପକାଇବାରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ,
- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସହାୟକ ପୁସ୍ତକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ । ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ, ତର କର୍ମ ମୂଲ୍ୟାୟନରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସଂଗ୍ରହନରେ ଏହା ସାହାୟ୍ୟ କରେ ।
- ଯେଉଁ ପିଲାମାନେ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଅଧିକ ପାରଦର୍ଶତା ଲାଭ କରିନାଥାଏ ସେମାନେ ଗୃହରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପାରଦର୍ଶତା ଲାଭ କରନ୍ତି ବା ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ସ୍ବରୂପ ଶିକ୍ଷଣରେ ସାହାୟ୍ୟ କରେ ।
- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଉତ୍ସବ ତଥ୍ୟ ତଥା ପରିଚି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ କିଏ ।
- ଏହା ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଠିକ୍ ବିଗରେ ପରିଚାଳିତ କରେ ।
- ଏହା ବିଷୟବସ୍ତୁ ବା ତଥ୍ୟକୁ ଅଧିକ ସଂଗ୍ରହିତ ତଥା ବୋଧଗମ୍ୟ କରାଏ ।
- ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସମତା ରକ୍ଷା କରେ ।
- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସଂସ୍କରିତ ହତ୍ତାତରାକରଣରେ ସାହାୟ୍ୟ କରେ ।
- ଶିକ୍ଷାଗତ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଭୂମିକା ରହିଛି ।
- ପରାମର୍ଶ ପାଇଁ ଏବଂ ଅଧ୍ୟୟନ କଷ୍ଟତା ବୃଦ୍ଧିରେ ସାହାୟ୍ୟ କରେ ।

ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହିଁ ସଂସ୍କରିତ ପ୍ରଚାରକ । ଶିକ୍ଷା ବା ଭାବ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ନିମନ୍ତେ ଏହା ସହାୟକ । ଗ୍ରହଣୀୟ ସଂସ୍କରିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଦକ୍ଷତ ର ବିକାଶରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସହାୟକ ।

- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶିକ୍ଷାଗତ ଭାବ ଆଦାନପ୍ରଦାନର ଏକ ମାଧ୍ୟମ ।
- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶିକ୍ଷଣର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ଯେଉଁଥରେ ଶିକ୍ଷକ କିମ୍ବା ପିଲା ଯେ କେହି ବିଷୟ ଆରମ୍ଭ କରିପାରନ୍ତି ।

ଉତ୍ସବ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଲକ୍ଷଣ :

- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶିଶୁ କୌଣସି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଉତ୍ସବ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶୈଖିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରେ । ଭାରତପରି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଜାତୀୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଳ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ମୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଧାରାବାହିକ ହେବା ବିଧେୟ ।
- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଉତ୍ସବରୂପେ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଚନ୍ଦନ କରେ ।

- ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ବିଷୟବସ୍ତୁ ମୁଣ୍ଡ ଯୁକ୍ତ ଭାବେ ତଥା କ୍ରମାନ୍ୟରେ ଲେଖାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ବିଭିନ୍ନତା ରହିବା ଜରୁରୀ । ଯାହାଦାରା ସେଥିରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ରହିବ ।
- ପୁସ୍ତକର ଭାଷା ସରଳ, ବୋଧଗମ୍ୟ ଏବଂ ସୀମିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ, ଏଥରେ ଭାଷା, ପରିଭାଷା ରହିବା ବିଧେୟ । ଭାଷାଗତ, ଧ୍ୱନିଗତ ତଥା ତଥ୍ୟଜନିତ କୌଣସି ତୃତୀୟ ନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏହିପରି ବିଷୟବସ୍ତୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ଉପରେ ଧାନ ଦେଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ଚିନ୍ତନ

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ଉପସ୍ଥାପନ

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ଅବତାରଣା

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ସଂଗଠନ

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିର ପ୍ରୟୋଗ

ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ଉପ୍ୟୋଗୀ ଅନୁଭୂତି

ଦକ୍ଷତାର ଅଭ୍ୟାସ ଭିତ୍ତିକ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ

ପିଲାମାନଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ

ମନସ୍ତାବିକ କ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନସିକ ବିକାଶର ପ୍ରତିକରିତ

ସରଳ ଏବଂ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର

ଉଦ୍ବାହଣ ଓ ଚିତ୍ର ଭିତ୍ତିକ

ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ତଥା ଟେବୁଲ

ବା ସାରଣୀ ଭିତ୍ତିକ

ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ଚିନ୍ତନ

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିର ଅବତାରଣା

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିର ସମସ୍ୟା

ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିର ବ୍ୟବହାର

ସ୍ଵଷ୍ଟ ଧାରଣା

ତଥ୍ୟ ସାମାନ୍ୟକରଣ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟ

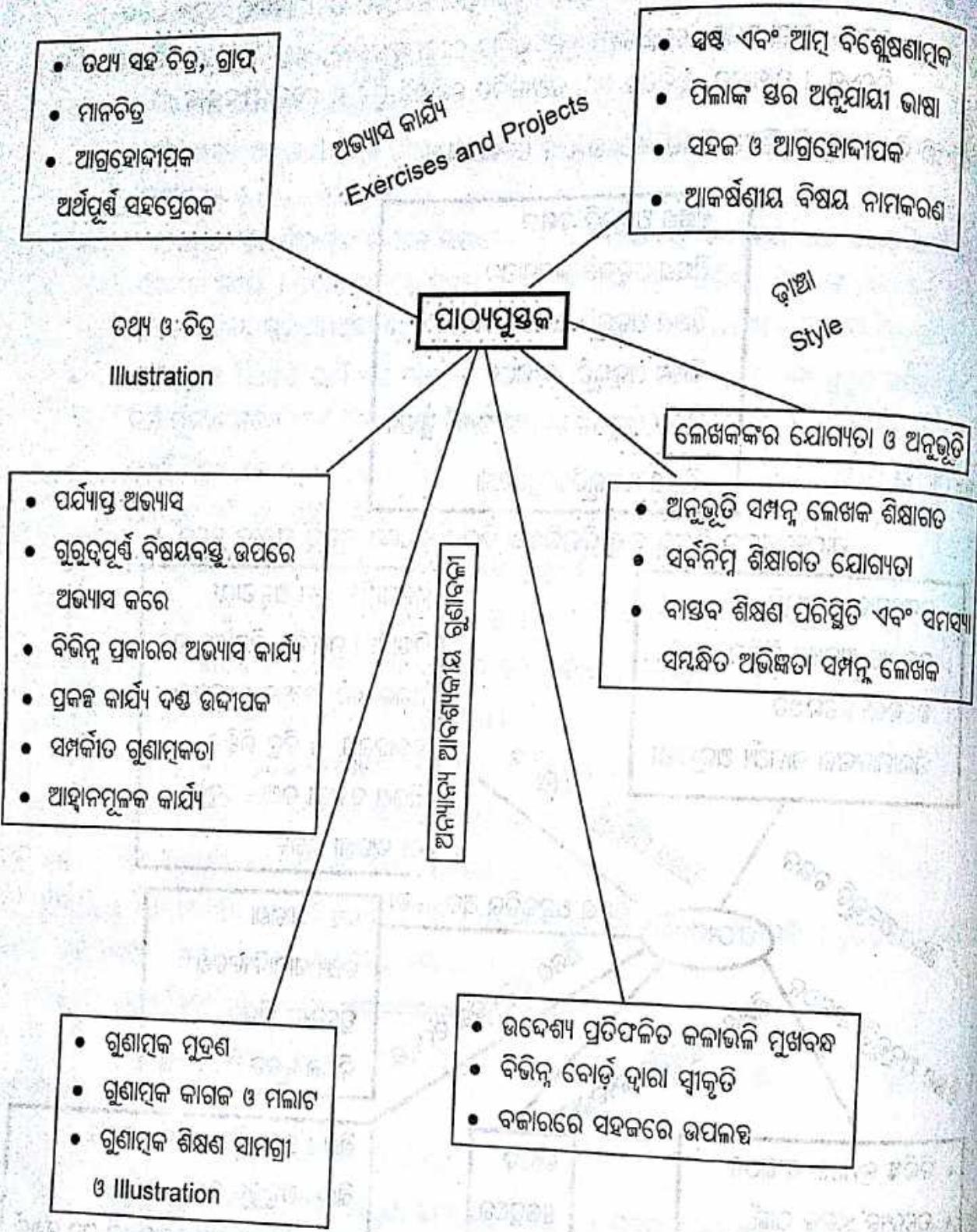
ନିମିତ୍ତ ନୂତନ ଅବତାରଣା

- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମରେ ସଂଗଠନ
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକଳ ପାଇଁ
- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମର ଅନୁସରଣ
- ବିଷୟ ଶେଷରେ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ

ବାପ୍ରବ
ଶୈତରେ
ପ୍ରୟୋଗ

- ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିର ଉପର ଶ୍ରେଣୀର
- ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ସହ ସମ୍ବନ୍ଧ
- ଅନ୍ୟ ବିଷୟର ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ସହ ସମ୍ବନ୍ଧ
- ବାପ୍ରବ ଜୀବନ ସମସ୍ୟା ସହ ସମ୍ବନ୍ଧ

ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଅନ୍ୟ ଦିଗ

ନିଜକୁ ନୀଳେ ପରଖା - ୨

ପ୍ରାଥମିକ ସୂଚନା ଯେ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀର ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ
ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତରକୁ ନିଶ୍ଚିହ୍ନଣ କରି ପାଠ୍ୟପ୍ରସ୍ତରକର ଉପରୋକ୍ତ
ଦିଗବୃତ୍ତିକ ଅନୁଯାୟୀ ଆମ ପାଠ୍ୟପ୍ରସ୍ତରକରେ କେତେ ଦିଗବୃତ୍ତିକ
ଉପରେ ଶୁଭୁତ୍ୱାବେଷ କରାଯାଇଛି ଓ କେତେ ଦିଗବୃତ୍ତିକ ଉପରେ
ଶୁଭୁତ୍ୱ ବିଆୟାଳନାର୍ଥୀ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

୪.୭.୨ ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳା :

ଶିକ୍ଷାଦାନର ସଫଳତା ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଦସ୍ତା ଏକ " ନୂଜିଗତ ଯୋଗ୍ୟତା ଉପରେ ନିର୍ଭରକରେ । ସାଧାରଣତଃ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଏହି ଯୋଗ୍ୟତା ଏକ " ଦକ୍ଷତା ଅଭିଭୂତ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ବିଷୟଗତଜ୍ଞାନ (Content Knowledge) ଓ ପଦ୍ଧତିଗତ ଜ୍ଞାନ (Pedagogical Knowledge) ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସାଧାରଣ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନ ତଥା ଚେତନା ସ୍ଵରୂପ ବା କଲେଜରୁ ପଢ଼ିଗତ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆବଶ୍ୟକତାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ଜ୍ଞାନର ଅଭିଭୂତ (Enrichment) ଏକ " ନୂତନଜ୍ଞାନର ସହାନ ଅବଶ୍ୟକତା । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରସ୍ତର ସମର୍କରେ ଅଧିକ ସୂଚନା ଏକ " ନୂତନ ପଢ଼ିବା ସହିତ ସମାଜର ପରିସର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟତ୍ରୀଙ୍କର ଏପରି କୃତିର ବା ଦକ୍ଷତା ରହିବା ସବୁ ସମୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ । ଏହି ଦକ୍ଷତାର ବିକାଶ ବିନା ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ସଫଳତା ସମବ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ନିମତ୍ତେ ସହାୟ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଥାଏ । ଏହି ସାନାଯ୍ୟ ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳାରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ

ଏହି ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳାରେ ସାମାଜିକ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ
ଶିକ୍ଷକ ପାଇଁ କ'ଣ ପରିସର ଅନ୍ତି ତାହାର ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

ସାଧାରଣତଃ ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳା ବିଶେଷଜ୍ଞାନ, ଦକ୍ଷତା ଓ ଅଭିଜ୍ଞାନ ସମାନ ବିଷୟ ବିଶ୍ଵାଦମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାକୁ ପାଠ୍ୟପ୍ରସ୍ତରକର ପରିପୂରନ କୁହାଯାଇପାରେ । ସାଧାରଣତଃ ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳାରୁ ଶିକ୍ଷକମାନେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଉପକୃତ ନୁଆନ୍ତି ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଗଲା ।

- ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସ୍ତର ସମର୍କରେ ପାଠ୍ୟପ୍ରସ୍ତରରେ ଥିବା ସୂଚନାଠାରୁ କ'ଣ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବିଆୟିବା ଆବଶ୍ୟକ ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖିତାଏ । କିମ୍ବା କିମ୍ବା ପରିପୂରନରେ ପ୍ରସ୍ତରକାର ଅଭିଭୂତ ଶିକ୍ଷକମାନେ ପ୍ରାୟ ଏହି ଜ୍ଞାନ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତା ଛବି ପିଲାମାନେ କୌଣସି ପ୍ରସ୍ତର ସମର୍କରେ କେତେ ଅଧିକ ଜାଣିବା କଥା ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଅନେକ କାରଣରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇନାଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ବିଷୟଗତଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଥିବା ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ଏହା ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳାରେ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସାମାଜିକ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଏହା ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟତ୍ରୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସତ୍ୟତାରେ ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲାରେ ସହାୟକ ହୁଏ ।
- ପ୍ରସ୍ତରଟିର ଉପସ୍ଥାପନ କେଉଁ ପଢ଼ିଗରେ କରାଯିବ ସେ ସମର୍କରେ ଅବଗତ କରାଇବାର ଉଦ୍ଦୟମ ଏହି ସହାୟକ ପୁଣ୍ଡିଳାରେ କରାଯାଇଥାଏ, ସାମାଜିକ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ନିମତ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପଢ଼ିମ ମଧ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କର ସର

ଅନୁଯାୟୀ କେହିଁ ପରିଚି ପ୍ରଯୋଗ କରିବା କରୁଗା ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷଜ୍ଞମାନେ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏଇ । ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ବୂଗୋଳ, ରତ୍ନାଶ୍ରମ, ଅର୍ଥନୀତି ଏବଂ ନଗରବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ - ଶିକ୍ଷଣ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଯୋଜନ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ଓ ତାର ଉପରୁତ୍ତ ବ୍ୟବହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚନା ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁସ୍ତିକାରେ ରହିଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟ ପର୍ଦ୍ଦ ପ୍ରପୁତ୍ର ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରପୁତ୍ର, ସଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରପୁତ୍ର ତଥା ମୂଲ୍ୟାଭିନନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରପୁତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନରେ ପରାଯାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଯଥା, ପ୍ରାଗମିକ ପ୍ରଶ୍ନ, ଜୀବଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରଶ୍ନ, ବୋଧଜ୍ଞାନ ପରିମାପକ ପ୍ରଶ୍ନ, ସାରାଂଶମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ, ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ଏବଂ ମୂଲ୍ୟାଭିନନ୍ଦ ପ୍ରଶ୍ନର ଜ୍ଞାନ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅଧ୍ୟାପନା ସମୟରେ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଥିବା ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ବା ଧାରଣା, ଭାଷା ପରିଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ରହିଥାଏ ।

ଶ୍ରେଣୀ ପରିଚାଳନା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦକ୍ଷତାର ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ସମସ୍ତ ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ରହିଥାଏ ।

8.7.3 ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକା (Work book)

ବର୍ତ୍ତମାନର ଶିକ୍ଷାଦାନ ତଥା ପରାକ୍ଷଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ତେଣୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ଏବଂ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଧେୟ, ପିଲାମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମୌଳିକ ଧାରଣା ତଥା ନିଯମଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନର ପରାକ୍ଷଣ ନିମିତ୍ତ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସମର୍ଥ କରିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନେଇ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରୁ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଅଭ୍ୟାସପୁସ୍ତିକା ଶିକ୍ଷାୟତନମାନଙ୍କରେ ଅଧିକ ଆବୃତ୍ତି ହେବାରେ ଲାଗିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକକୁ ଆଧାରକରି ଓ ଉଚ୍ଚ ପାଠ୍ୟ ବଷ୍ଟୁକୁ ଉପଯୋଗୀ ହେଲାଭାବୀ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଏହା ପୁସ୍ତକ ନିମିତ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାର ଗୁରୁତ୍ୱ :

ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର କରାଗଲା ।

- ଶିକ୍ଷଣ କୌଣସି ହାସଳ କରିବା ପାଇଁ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ଥିବା ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ସମାଧାନ କରିବା ଦାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପଠିତ ବିଷୟ ଉପରେ ଦକ୍ଷତା ହାସଳ କରିଥାଏ ।
- ଶ୍ରେଣୀର ଦୁର୍ବଳ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏହା ସହାୟିକା ହିସାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହୁଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସଦେହ ଓ ଅଭାବ ଦୂର କରେ ।
- ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପରାକ୍ଷାର ସୁରୂପ ନିର୍ଦ୍ଦାରଣରେ ପରାକ୍ଷଣ ପ୍ରପୁତ୍ରରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପାଠ୍ୟ ପ୍ରପୁତ୍ର ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଓ ଉତ୍ସାହ ଯୋଗାଇଥାଏ ।
- ଏହା କୌଣସି ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ନକଳ ବା ଅନୁକରଣ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ନିବୃତ୍ତ କରାଇ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଆହରିତ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରେ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସ୍ଵର୍ଗତାରେ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତକର ସଫଳତା ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ ।
- ଅଧିକ ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟର ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତକର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

- ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭିନ୍ନତା ତଥା ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ କର୍ମ୍ୟର ସୁଯୋଗ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ଥାଏ,
- ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀର ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାର ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସଫଳତା ଅଧ୍ୟକ୍ଷଣ । ଏହା ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ସମୟ ସଂରକ୍ଷିତ କରି ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ସାହାୟ୍ୟକରେ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ

ଚର୍ବି ଶ୍ରେଣୀର ସାମାଜିକ ପାଠ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ତଥା ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକା ଅନୁଧାନ ଲିଖ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 10

ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାର ୪ ଟି ଲକ୍ଷଣ ଲେଖ ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉଚ୍ଚ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ତମ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାର ଲକ୍ଷଣ ଠିକ୍ ବିହୁ ଦିଅ ।

- ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକା ଶିକ୍ଷା ବୋର୍ଡ ବା ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୂତନ ସିଲାବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ ହେବା ଉଚିତ ।
- ଏହାର ବିଷୟ ବସ୍ତୁରେ ଗୁଣାମୂଳକତା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଶିକ୍ଷାବିଭାନ୍ତର ଜ୍ଞାନର ଅଭିଭୂତ ନିମିତ୍ତ ଏଥରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ରଖାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖୁ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ସ୍ଵାନ ପାଇବା ଦରକାର ।
- ପୂର୍ବ ପରାକ୍ଷଣରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ସ୍ଵାନ ପାଇବା ଦରକାର ।
- ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାକୁ ପରାକ୍ଷଣ ଭିତିକ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟନର ମୌଳିକ ନିୟମକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖୁ କରାଯିବା ବିଧେୟ ।
- ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ମୂଲ୍ୟାଯନ ପାଇଁ ପରିସର ରହିବା ଦରକାର ।
- ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ରହିବା ଉଚିତ ।
- ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଦର କର୍ମର ଉତ୍ତର ରହିବା ଉଚିତ ।
- ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ସବ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଓ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାର ସମନ୍ଦର୍ଭ ହେବା ବିଧେୟ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 11

4 ଥି 5 ମ ଶ୍ରେଣୀ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପୁସ୍ତକରେ କି କି ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି ଅନୁଧାନ କରି ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

8.7.4. ତଥ୍ୟ ପୁସ୍ତକ (Source Book)

ଜତିହାସ ଅତୀତ କାଳର ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକର ଧାରାବାହିକ ବର୍ଣ୍ଣନା । ଘଟଣା ଘଟିବାର ବହୁଦିନିପ୍ରରେ ସାଧାରଣତଃ ଏହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରଥମେ ଯାହା ଲେଖାଯାଇଛି ହୁଏତ କହନା ପ୍ରସ୍ତୁତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପୁରାଣ, କିମ୍ବଦତ୍ତ ବା ଗନ୍ଧ ହୋଇପାରେ । ସେଥରେ ହୁଏତ କହନା ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ସତ୍ୟତା କମ ଥାଇପାରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୁଗରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣାର ସତ୍ୟତାର ପ୍ରମାଣ ଅନ୍ତେଷ୍ଟଣ କରାଯାଇଛି । ମାତ୍ର ଖୋଲାଯାଇ ଯେଉଁ ହୋଇଥିବା ଦେଉଳ, ମାଠ, ପ୍ରାଚାର, ଗାଧୁଆଘର, ପ୍ରାସ୍ତବ, ସାଧାରଣ ବାସଗୁହ, ଅସ୍ତରପ୍ରତିକରଣ, ବାସନ, ମୁଦ୍ରା ଆଦି ବହୁତ ପୁରାତନ ପଦାର୍ଥ, ତାହାର ତିଆରି ସମୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉଚ୍ଚର କରାଯାଉଛି ।

କେଉଁମାନେ ପ୍ରଥମେ କେଉଁଠାରେ ଏହି ପରାର୍ଥ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ତାହା ସ୍ଥିର କରିବାପାଇଁ କିମ୍ବଦତ୍ତା, ପୁରାଣ, ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ, ସାହିତ୍ୟ, ପୋଥ ଓ ଗ୍ରନ୍ତ ଆଦିର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ଉତ୍ତିହାସ ସଂକଳନ କରାଯାଇଛି ।

ଏତିହାସିକମାନେ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ମୌଖିକ ପରମଗା ସାହିତ୍ୟକ ଗ୍ରନ୍ତ, ପରିଚାରିକ ସାମଗ୍ରୀ ଆଦିର ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ତିହାସର ଉଷ୍ଣ ବା ମୂଳ (source) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ମୂଳ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏତିହାସିକ ସାମଗ୍ରୀ ଓ ଏତିହାସିକ ଘଟଣାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପରାକ୍ଷା ହୁଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଏତିହାସିକମାନେ କୌଣସି ଯୁଗର ଯେତି ସନ୍ଧାନ ପାଇଥାନ୍ତି, ସେହି ଅନୁଯାୟୀ ଉତ୍ତିହାସ ପୁଷ୍ଟକ ସଂକଳନ କରିଥାନ୍ତି । ପରେ ସେହି ଯୁଗର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପୁରାଣ ବା ଗ୍ରନ୍ତ, କାର୍ତ୍ତିକାର୍ଯ୍ୟ ଥିବା ପଥର ଖଣ୍ଡ, କିମ୍ବଦତ୍ତା ଓ ଲୋକାଚାରର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ ସେଥିରୁ ମିଳିଥିବା ତଥ୍ୟରୁ ସେ ପୂର୍ବରୁ ସଂକଳିତ ଉତ୍ତିହାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ବିଷ୍ଣୁର ପରାକ୍ଷା ହୋଇଛି ଏବଂ ବେଳେବେଳେ ପୂର୍ବ ଏତିହାସିକ ତଥା ବଦଳିଯାଇଛି ।

ପୃଥିବୀର ଅଧିକାଂଶ ଉନ୍ନତ ଦେଶରେ ଉତ୍ତିହାସ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ପୁଷ୍ଟକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଶିକ୍ଷକ ସାହାଯ୍ୟରେ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ କେତେକ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇ ପାରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭାରତ ଉତ୍ତିହାସ ଅଧ୍ୟନ ପାଇଁ ସହଜଳ୍ଲଷ୍ଟ ଉଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ତଥ୍ୟ ପୁଷ୍ଟକର ଅଭାବ ରହିଛି ।

- ଉତ୍ତିହାସ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଯେଉଁ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ପଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥାଏ, ତାହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଷ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ନମୁନାକୁ ସ୍ଥତ୍ତ ଭାବରେ ଉଷ୍ଣ ପୁଷ୍ଟିକାରେ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।
- ଏହି ପୁଷ୍ଟକରେ ପିଲାଙ୍କ ବୁଝିବା ଭଳି ଭାଷା ଓ ଜଙ୍ଗରେ ଲେଖାଯାଇଥାଏ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଷ୍ଣ ପରେ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇଥାଏ, ଯାହାର ଉଭର ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉତ୍ତିହାସର ଅଂଶର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିଜେ କରିପାରନ୍ତି ।
- ବାପ୍ତିବ ଉଷ୍ଣଗୁଡ଼ିକ, ପ୍ରତିରୂପ ବା ଚିତ୍ର, ଫରେ ଆଦି ଉଷ୍ଣ ପୁଷ୍ଟକରେ ରହିଥାଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ ଏଥିରେ ଲିଖିତ ଅଧିକ ଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ପରିବ୍ରାଜକମାନଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ଅଭିଜ୍ଞତାର ବିବରଣୀରୁ ଏତିହାସିକ ସତ୍ୟ ଉଦ୍ଘାତନ ହୋଇପାରେ ।
- ଶ୍ରେଣୀରେ ପାଠ ଉପସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବରୁ ଉଷ୍ଣ ବା ତଥ୍ୟର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଇପାରେ । ଉଷ୍ଣଟିକୁ ପ୍ରଦର୍ଶନକରି ଶିକ୍ଷକ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବେ ଓ ଏହାପରେ ତାଙ୍କର ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କରିବେ ।
- ପାଠବାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ସମୟରେ ଯେଉଁ ତଥ୍ୟ ସେ ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ତାହାର ପ୍ରମାଣିତ କରିବାପାଇଁ ଉଷ୍ଣର ସାହାଯ୍ୟ ନିଅନ୍ତି ।
- ମୂଳ୍ୟାଯନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମୟରେ ଉଷ୍ଣ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ତାହା ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ପିଲାଙ୍କ ଉଭରରୁ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଅଧାପନା/ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ସଫଳତା ଜାଣିପାରନ୍ତି ।

ତଥ୍ୟ ବ୍ୟବହାରର ଉପକାରିତା -

- ତଥ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଏତିହାସିକ ଘଟଣା ଅଧିକ ସ୍ଵର୍ଗ ହୁଏ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ବାପ୍ତିବବୋଲି ମାନେହୁଏ ।
- ଉଷ୍ଣର ଅଧ୍ୟନ କରି ଏତିହାସିକ ତଥା ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କର ଗବେଷଣା ବା ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ଶ୍ରେ ପ୍ରତ୍ୟେକର ବୁଦ୍ଧିମତୀ :

- ଏହା ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରକଟିକା ବିଷ୍ଣୁ କ୍ରୋଧାପାଇଁ ଅନ୍ତର ଉପଯୋଗ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହାକୁ କେବଳ ଶିକ୍ଷା ସହାୟକ ବ୍ୟାକରଣ ବ୍ୟାକରଣ କରାଯାଇପାରେ ।
- ଯେହି ଲିଖିଥିବ ବ୍ୟାକ କହିବୁକ୍ରିକ ବ୍ୟାକ ପ୍ରକଟିକରେ ସ୍ଵାକ୍ଷର ପାଏ ତାହା ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ନଥାଏ । ଦୁଇଟି କହଇ ବାକୀ ନଥାଇବ ବହୁ ସମୟର ବାବଧାର ଥାଏ ।
- ଜ୍ଞାନାସ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଏତେ କମ୍ ସମୟ ମିଳକ ଯେ ସେଥିରେ ଥଥେ ବା ଉଷ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାକରଣ କରି ସଫଳତାର ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଉପଯୋଗ ବରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଅଛେ ।

ବିଜ୍ଞାନ କିନ୍ତୁ ପରିଷ - 12

ବୁନ ଅନ୍ତରି ସ୍ଵାକ୍ଷର ଜ୍ଞାନାସ ଅନ୍ଧକାଳ ପାଇଁ କେତେକ ଭୟ / ଥଥେ
ପରିଷ କର । ତାହା ବିପରି ଜ୍ଞାନରେ ସାହାୟ୍ୟ କରିପାରିବ ଲେଖ ।

୩୩. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏବଂ ସଂଗଠିତ ସମ୍ବଲ କଷ ସଂଗଠନ :

ସମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏବଂ ସଂଗଠିତ ସମ୍ବଲ କୋଷ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାଥମିକ ଅନ୍ତରିକ୍ଷରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିଷ୍କାରରେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣର ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ବହୁ ଭାବରେ ପରିବର୍ତ୍ତତ ହୋଇଛି । କେବଳ ଥଥେ ଯେତେ ବହୁରି ପିଲାମାନଙ୍କର ଉଥରତ ଅଭିଭାବୁ ବାହୁବ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ଏବଂ ଦକ୍ଷତାର ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାବୋଧ କରାଯାଇଛି । ଏହି ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ଥାବଳ ହୋଇପାରିବ ଯଦି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜେ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ସୁଯୋଗ ହାସନ କରିବେ । ଯେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣପାଇଁ ଉତ୍ତର ପରିବେଶ ଦୃଢ଼ି ମଧ୍ୟ କରିପାରିବ । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏକ ସମ୍ବଲ କଷ ପରିଷ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

କଷର କଷର ଆବଶ୍ୟକତା :

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବଲର ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣର ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବଲ ।
- ଏହା ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଉପଯୋଗୀ ।
- ଶ୍ରେଣୀ ଦୂର ଶିକ୍ଷଣରେ ଉତ୍ତରିବା ସମୟାବର ସମାଧାନରେ ଏହା ସହାୟକ ।
- ଏହା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ବା ସ୍ଵାକ୍ଷର ଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- ଏହା ପ୍ରେସାର୍ଥ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ କରାଏ ।
- ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ସମ୍ବଲଗୁଡ଼ିକ ପିଲାମାନଙ୍କର ଜୟୋତିଶାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟିକରି ଆଗ୍ରହର ଅଭିକୃତିକରେ ।
- ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟମାଧିମାରେ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସମର୍ଥ କରାଏ ।
- ହାର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଏହା ସହି ସମ୍ବଲ ଭାବେ ଏବଂ ସ୍ଵର୍ଗ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସାରିବାରେ ସାହାୟ୍ୟ କରେ ।

କଷର କଷର ପୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବଲ :

କଷର କଷର ନିମ୍ନଲିଖିତ ସମ୍ବଲ ପହିଦା ଆବଶ୍ୟକ ।

ପୁଷ୍ଟକ ସମ୍ବଳ	ଆଶପୁଷ୍ଟକ ସମ୍ବଳ	ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ସମ୍ବଳ
ପାଠ୍ୟପୁଷ୍ଟକ	ଜୀବର ଜୀବନକ	ଚାର୍ଟ, ଚକ, ବୋର୍ଡ
ଏକକ ସମ୍ବଳିତ ପୁଷ୍ଟକ	ମାସିକ ପତ୍ରିକା	ସମୟରେଖା, ପ୍ରତିରୂପ,
ସହାୟକାରୀ ପୁଷ୍ଟକ / ସାମଗ୍ରୀ ତଥ୍ୟ ପୁଷ୍ଟକ	ପାମଲେଟ	ଗ୍ଲୋବ, ଆଟଲାସ
	କ୍ୟାଲେଣ୍ଡର	ଗ୍ରାଫ, କୃଷି ପଦାର୍ଥ,
	ଦୃଶ୍ୟ-ଶ୍ରାବ୍ୟ ଉପକରଣ	ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବଳ ସାମଗ୍ରୀ, ମାନଚିତ୍ର

8.9. ଏହି ଏକକରୁ ଆମେ ଯାହା ଶିଖିଲେ :

- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣରେ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଳର ଆବଶ୍ୟକତା : ସ୍ଵ ଶିକ୍ଷଣ, ବାସବ ଶିକ୍ଷଣ, କନ୍ତକା ଶକ୍ତି, ଶକ୍ତି ଅନେକଣ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ, ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ତଥା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ।
- ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଳର ସ୍ଵରୂପ : ଦକ୍ଷତା ଅଧାରିତ, ନୂତନର, ଆଗ୍ରହୋଦୀପକ, ବହୁବିଧ ବ୍ୟବହାର ଯୋଗ୍ୟ, ବିପଦମୁକ୍ତ, ଦାର୍ଘ୍ୟାୟୀ, କମ୍ ମୂଲ୍ୟ ବିନା ମୂଲ୍ୟରେ ଉପଲବ୍ଧ, ସହଜରେ ବ୍ୟବହାରଯୋଗ୍ୟ ।
- ସମ୍ବଳର ପ୍ରକାର-ଦୃଶ୍ୟ ଉପକରଣ, ଶ୍ରାବ୍ୟ ଉପକରଣ, ଦୃଶ୍ୟଶ୍ରାବ୍ୟ ଉପକରଣ, ପ୍ରକ୍ଷେପିତ ଉପକରଣ, ପ୍ରକ୍ଷେପିତ ଉପକରଣ ଓ କ୍ରିୟାଶୀଳ ଉପକରଣ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପାଠ୍ୟପୁଷ୍ଟକ ସମ୍ବଳ, ପରାମାର୍ଦ୍ଦ ସମ୍ବଳ, ମୁଣ୍ଡିଯମ ସମ୍ବଳ, ଗୋଷ୍ଠୀ ସମ୍ବଳ ।
- ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଳ - ଐତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ର, ଚାର୍ଟ, ଛବି, ପ୍ରତିରୂପ ଓ ସମୟରେଖା ସମ୍ବଳରେ ଧାରା ଗୁରୁତ୍ୱ ଏବଂ ବ୍ୟବହାର ।
- ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଳ : ଭୌଗୋଳିକ ମାନଚିତ୍ର, ଭୂ ଚିତ୍ରାବଳୀ, ଭୂଗୋଳକ, ପ୍ରତିରୂପ, ରେଖଚିତ୍ରର ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ବ୍ୟବହାର ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନ - ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ - ପାଠ୍ୟପୁଷ୍ଟକ, ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁସ୍ତିକା, ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକ ତଥ୍ୟ ପୁଷ୍ଟକ ସମ୍ବଳରେ ଧାରଣା ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକର ଉପାଦେୟତା ଏବଂ ବ୍ୟବହାର ।
- ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସମ୍ବଳ କଷ୍ଟର ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ଏହାର ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ସମ୍ବଳ

8.10. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖାବା ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର :

1. ନିଜ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉପଲବ୍ଧ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଳର ତାଲିକା (ନିଜ ଅନୁଭୂତିରୁ ଲେଖ)
2. ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଧାରଣା ମାନଚିତ୍ର ବା ଚାର୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତି (ନିଜେ କର)
3. ପାଞ୍ଚଟି ପ୍ରତିରୂପ -
(ଅଶୋକ ବିଷୟ) ଅଶୋକପ୍ରତିରୂପ, ଅଶୋକ ଚକ୍ର, ରାଜ ଅଶୋକ, କଳିଙ୍ଗ ଦୁର୍ଗ, କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରତିରୂପ ।
4. ସମୟ ରେଖା ପ୍ରସ୍ତୁତି ବା ବରଙ୍କ ରାଜତ୍ର (ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶାସନ କାଳ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ)
5. ବିଦ୍ୟାଲୟର ନକ୍ସା ଏକ ଜରାବ ସମ୍ବଳୀୟ ମାନଚିତ୍ର ।

ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାନ ନେଇ (ମାନ ଦର୍ଶାଇବା ଆବଶ୍ୟକ) ନକ୍ସା ଅଙ୍କନ କର ।

6. ଭୁ ଚିତ୍ରାବଳୀରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ତଥ୍ୟ -
ଅବସ୍ଥାତି, ଭୁ ପ୍ରକଟି, ଅଷ୍ଟାଗ, ଦ୍ରାଘିମା, ଜଳବାୟୁ, ବାସ୍ତୁପ୍ରବାହ, ବୃକ୍ଷପାତ ଇତ୍ୟାଦି ।
  7. ଭୁ ଗୋଲକ -
ପୃଥିବୀର ଆକାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣା, ମହାଦେଶ ଓ ମହାସାଗର, ଅବସ୍ଥାତି, ଅଷ୍ଟାଗ, ଦ୍ରାଘିମା ଗାଁଜ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ।
  8. ପ୍ରମ୍ବ ରେଖାଚିତ୍ର (ତୁମେ ନିଜେ ଅଳନ କର ।)
  9. (୪ମ) ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ଦିଗ - ମାନଚିତ୍ର, ଚିତ୍ର, ଚାର୍ଟ, ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ରହିଛି ।
ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ, ଆହାନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ, ଗୁଣାମୂଳକ ମାନଚିତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିର ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇନାହିଁ ।
  10. ଉତ୍ତମ ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକାର ଲକ୍ଷଣ -
ଆନର ଅଭିଭୂତିର ପରିସର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟ, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ, ପରୀକ୍ଷଣଭିତକ ପ୍ରଶ୍ନ,
  11. (୪ର୍ଥ ବା ୫ମ ଶ୍ରେଣୀ) (ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟର ତାଲିକା)
  12. ସ୍ଥାନୀୟ ଜ୍ଞାନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ତଥ୍ୟ : ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଜନଜୀବିମାନଙ୍କର ଅସ୍ତରଣ, ବାଦ୍ୟପତ୍ର, ଅଳଂକାର,
ଆସବାବପତ୍ର, କୃଷିଜୀବ ପରାମର୍ଶ, ସେମାନଙ୍କର ସଂସ୍କରିତ ତଥା ଜୀବନଧାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନରେ ।
- ୪.୧୧. ଏକକ ସମ୍ବଲିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ :**
- ପ୍ର 1. ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲର ସ୍ଵରୂପ ତଥା ଆବଶ୍ୟକତା ଲେଖ ।
  - ପ୍ର 2. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲର ପ୍ରକାର ଭେଦ ଲେଖ ।
  - ପ୍ର 3. ସମୟରେଖା କ'ଣ ? ଜ୍ଞାନାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷଣରେ ସମୟ ରେଖାର ବ୍ୟବହାରଲେଖ ।
  - ପ୍ର 4. ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ କ'ଣ ? ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ଲେଖ ।
  - ପ୍ର 5. ଏକ ଉତ୍ତମ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ଉପସ୍ଥାପନ କର ।
  - ପ୍ର 6. ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁସ୍ତିକାର ଉପାଦେୟତା ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
  - ପ୍ର 7. ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସମ୍ବଲ କଷର ଆବଶ୍ୟକତା ଲେଖ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସମ୍ବଲ କଷ
ସଂଗଠନରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ଲେଖ ।
  - ପ୍ର 8. ସଂକ୍ଷେପରେ ଉତ୍ତର ଦିଅ ।
(କ) ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବଲର ସ୍ଵରୂପ (ଖ) ଏତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର (ଗ) ସମୟରେଖାର ପ୍ରକାର
(ଘ) ଭୁଗୋଲକର ଆବଶ୍ୟକତା (ଡ) ଭୁ ଚିତ୍ରାବଳୀର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ପାଇଁ ଉପାଦେୟତା (ତ) ମାନଚିତ୍ରର ମାନ
  - ପ୍ର 9. ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
ଭୂପୃଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ର, ଜଗାବ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନଚିତ୍ର, ପ୍ରକ୍ଷେପିତ ଉପକରଣ, ଅଣପ୍ରକ୍ଷେପିତ ଉପକରଣ ।
  - ପ୍ର 10. ପ୍ରତ୍ୟେକର ୨ଟି ଲେଖାଂକ ବ୍ୟବହାର ଲେଖ ।
ପ୍ରତିରୂପ, ଛବି, ରେଖାଚିତ୍ର, ଅଭ୍ୟାସ ପୁସ୍ତିକା, ଶିକ୍ଷକ ସହାୟକ ପୁସ୍ତିକା ।

9. ସାମାଜିକ ପାଠରେ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ

ଗଠନକ୍ରମ

- 9.1 ଉପକ୍ରମ
- 9.2 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
- 9.3 ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ - ସ୍ଵରୂପ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା
- 9.4 ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର କୌଣସି ଓ ସାଧନା
- 9.4.1 ପରାକ୍ଷଣ, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ
- 9.4.2 ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ
  - ଘଟଣାବଳୀ ବିବରଣ
  - ରେଟିଙ୍ ଫେଲ
  - ଚେକ୍ ଲିଷ୍ଟ
- 9.4.3 ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ
- 9.4.4 କୃତି ମୂଲ୍ୟାଯନ
- 9.5. ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ଯୋଜନା
- 9.6 ଏକକ ପରାକ୍ଷଣ
- 9.6.1. ପ୍ରଶ୍ନ ପଡ଼ି ପାଇଁ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତି
- 9.6.2. ନମ୍ବୁନା ପ୍ରଶ୍ନ
- 9.6.3 ଏକକ ପରାକ୍ଷଣ ପରିଚାଳନା
- 9.6.4 ଏକକ ପରାକ୍ଷଣ ଫଳାଫଳର ବ୍ୟବହାର
- 9.7. ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ
- 9.7.1 ଫଳାଫଳର ଲିପିବର୍ତ୍ତନ କରଣ
- 9.7.2 ଫଳାଫଳର ବ୍ୟବହାର
- 9.8. ଏହି ଏକକରୁ ଯାହା ଶିଖିଲ
- 9.9. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଭର
- 9.10. ପରିଭାଷା
- 9.11 ଏକକ ଆଧାରିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ
- 9.12 ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ

9.1 ଉପକ୍ରମ

‘ପରାକ୍ଷା’ ଶବ୍ଦ ସହିତ ତୁମେ ଭଲ ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମେ ଅନେକ ପରାକ୍ଷା ଦେଇଥାଏଇ । ପରାକ୍ଷା ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲେ ତୁମ ମନରେ କି ପ୍ରକାରର ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ? ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଭୟ ଲାଗେ, ଉକ୍ତଣ୍ଟା ଜାତ ହୁଏ, ମାନସିକ ଚାପ ପଡ଼େ, କେବେ ପରାକ୍ଷା ସରିବ ଚିନ୍ତା ଥାଏ । ପୁଣି ପରାକ୍ଷାର ରେଜଲ୍ ବାହାରିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତୁମ ମନରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଆଶଙ୍କା ପ୍ରକାଶ ପାଏ । କେଉଁ ବିଷୟରେ କେତେ ନମ୍ବର ରହିଥିବ, କମ୍ ନମ୍ବର ରହିଥିଲେ ବାପା / ମା / ଅଭିଭାବକଙ୍କଠାରୁ ଗାନ୍ଧି

ମାତ୍ର, ଅପମାନ ସହିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସାଜମାନଙ୍କ ଆଗରେ ନିଜକୁ ନ୍ୟୁନ ଲାଗିବ ଉତ୍ୟାଦି । ତୁମେ ମନେ ମନେ ଭାବ ପରାଯା
ନ ଥିଲେ କେତେ ଭଲ ହୁଅଥା । ପରାଯା କାହିଁକି ହୁଁ ? ଦିଲାମାନେ କ'ଣ ଶିଖିଛନ୍ତି କେତେ ଶିଖିଛନ୍ତି ଜାଣିବା ପାଇଁ ପରାଯା
କ'ଣ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବାଟ ?

କ'ଣ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବାଟ ।
ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣର ଅଗ୍ରଗତି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଜିତରେ ଓ ବାହାରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟଦାରା ପ୍ରଭାବିତ
ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତି ଜାଣିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପଢ଼ି ‘ପରୀକ୍ଷା’ ଉପରୁତ୍ତ ନୁହେଁ । ତୁମେ
ଚର୍ଚ୍ଛ ପତ୍ର ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ପୁଷ୍ଟକର ପଞ୍ଚମ ଏକକରେ ମାନ ନିର୍ଭାରଣ ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପାଇଛ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ
ଶିକ୍ଷଣ ଓ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁଷ୍ଟକ ଓ ଭାଷା ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁଷ୍ଟକର ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ମୂଳ୍ୟ ନିର୍ଭାରଣର ବିଭିନ୍ନ କୌଶଳ ଓ ସାଧନା,
ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରସ୍ତୁତି, ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଜତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ତୁମ୍ଭା ମନରେ
ଏବେ ପ୍ରଶ୍ନ ଭାବୁଥିବ - ସାମାଜିକ ପାଠରେ ମାନ ନିର୍ଭାରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ କୌଶଳ-ସାଧନା ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଭାଷାର ମାନ ନିର୍ଭାରଣର
କୌଶଳ ଓ ସାଧନା ସହ ସମାନ ନା ଭିନ୍ନ ? ତୁମର ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏହି ଏକକରେ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ମାନ
ନିର୍ଭାରଣର କୌଶଳ ଓ ସାଧନା, ମାନ ନିର୍ଭାରଣ ପାଇଁ ଯୋଜନା, ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତି, ମାନ ନିର୍ଭାରଣ ଫଳାଫଳର ଲିପିବର୍ଣ୍ଣକରଣ
ଓ ଫଳାଫଳର ବ୍ୟବହାର ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ଏହି ଏକକଟିକୁ ଭଲ ଭାବରେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ତୁମେ ଆପାତତେ 8-10 ଘଣ୍ଠା ସମୟ ଧାରନ୍ୟକ ଜୀବତରେ

9.2. ଭାଷାଶ୍ରୀ :

ଏହି ଏକନଟି ପଡ଼ିସାରିବା ପରେ ତୁମେ -

- ମାନ ନିର୍ଭାରଣର ସ୍ଵରୂପ ଓ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବ ।
  - ସାମାଜିକ ପାଠରେ ମାନ ନିର୍ଭାରଣର ବିଭିନ୍ନ କୌଣସି ଓ ସାଧନୀ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥ୍କ୍ୟ ଦର୍ଶାଇବ ।
  - ବିଭିନ୍ନ ସାଧନୀ (ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ର, ପର୍ୟବେଶନ ଫର୍ଦ୍ଦ, ଚେକ୍ ଲିଷ୍ଟ, ଗେଟିଂ ସ୍କେଲ) ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ ।
  - ମାନ ନିର୍ଭାରଣ ପାଇଁ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ ।
  - ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍ତାପି କରିବ ।
  - ମାନ ନିର୍ଭାରଣ ଫଳାଫଳକୁ ଲିପିବନ୍ଦ କରିବାର ଉପାୟ କହିବ ।
  - ମାନ ନିର୍ଭାରଣର ଫଳାଫଳକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରିବ ।

9.3. ମାନ ନିର୍ଜ୍ଞାଗଣ :

୨.୩. ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ :

ତୁମେ ଚହୁଁ ପଡ଼ୁଥିଲୁ ୫.୪.୩ ରେ ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପାଇଛି । କୌଣସି ବିଷୟରେ ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ ମୁଖ୍ୟଙ୍କ ସେହି ବିଷୟର ସାମଗ୍ରିକ ସ୍ଥିତିର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସ୍ମିତି ମୁଖ୍ୟଙ୍କ ସେହି ବିଷୟର ସାମଗ୍ରିକ ସ୍ଥିତିର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ବିଭିନ୍ନ କୌଣସି (ଯଥା ମାନରେ କାରିବାକୁ ହେଲେ ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକରେ ତାର ସ୍ଵର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ସହିତ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ବିଭିନ୍ନ କୌଣସି (ଯଥା ମାନରେ କାରିବାକୁ ହେଲେ ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକରେ ତାର ସ୍ଵର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିଖିବାର ଆପଣଙ୍କ, ପଠନ ଓ ଅଙ୍କନ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ସମୟରେଖା ଅଙ୍କନ ଜତ୍ୟାଦି) ହାସଳର ପ୍ରତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିଖିବାର ଆପଣଙ୍କ, ପଠନ ଓ ଅଙ୍କନ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ସମୟରେଖା ଅଙ୍କନ ଜତ୍ୟାଦି) ହାସଳର ପ୍ରତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିଖିବାର ଆପଣଙ୍କ, ଏହି ସ୍ମିତି ନିର୍ଭାଗଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଶିକ୍ଷଣର ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ କୁହାଯାଏ ବୋଲି ତୁମେ ପୂର୍ବରୁ ଜାଣିଛୁ । ମାନ ନିର୍ଭାଗଣର ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସ୍ମିତି ନିର୍ଭାଗଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଶିକ୍ଷଣର ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ କୁହାଯାଏ ବୋଲି ତୁମେ ପୂର୍ବରୁ ଜାଣିଛୁ । ମାନ ନିର୍ଭାଗଣର ସ୍ଵରୂପ ଜାଣିଲେ ତୁମେ ଏହାକୁ ଭଲ ଭାବରେ ବୁଝିପାରିବ ।

ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ ସ୍ଵରୂପ :

- ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇଥାଏ ଓ ଶିଶୁକେହିକ ହୋଇଥାଏ ।
- ସମୟ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ ନ ହୋଇ ବ୍ୟକ୍ତିଭିତ୍ତିକ ହୋଇଥାଏ ।
- ନମନୀୟ ଅଟେ ।
- ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଅଂଶବିଶେଷ ଅଟେ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତିରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- ଏହା ଏକ ଧାରାବାହିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଟେ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସାମଗ୍ରିକ ବିଜାଗ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ ।

ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ ଆବଶ୍ୟକତା :

ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଥିବ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ କରିବା କାହିଁକି ? ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ ସାରା ଲାଭ ହୁଏ ଜାଣିଲେ ତୁମେ ତମର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପାଇୟାଇପାରିବ ।

ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ ଦ୍ୱାରା :

- ନିର୍ଭଷ୍ଟ ସମୟସାମା ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅଗ୍ରଗତି ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।
- ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସତତ ଆବଶ୍ୟକତାର ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇପାରେ ।
- ଅଧିକ ସହକ ତଥା ଉପୟୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଆଗ୍ରହ, ଅନାଗ୍ରହ, ପସନ୍ଦ-ଅପସନ୍ଦ, ସାମର୍ଥ୍ୟ-ଦୂର୍ବଳତା ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ ।
- ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଲକ୍ଷ୍ୟ କେତେ ଦୂର ହାସଳ ହୋଇଛି ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅଗ୍ରଗତି ସମ୍ପର୍କରେ ପିତାମାତା ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରୁ ପରାକ୍ଷା ଭୟ ଦୂର କରାଯାଇପାରେ ଏବଂ ନିଜେ ନିଜର ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ଅଭିପ୍ରେରିତ କରାଯାଇଥାଏ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣ ଓ ବିଜାଗକୁ ସହାୟତା ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ମାନ ନିର୍ଭାଗଣର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରିଥାଏ ।

9.4. ମାନ ନିର୍ଭାଗଣର କୌଣସି ଓ ସାଧନୀ :

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ଶିଖୁଥାନ୍ତି ଓ କେବଳ ଶ୍ରେଣୀରୁହରେ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ ସଂଗଠିତ ହୋଇ ନାହିଁ ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତି ଜଣିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଵତ୍ତରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପିଲାମାନ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ, ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସହ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମୟରେ ପ୍ରକୃତେ ଶିଖୁଥାନ୍ତି କି ନାହିଁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମାନ ନିର୍ଭାଗଣର ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପଦ୍ଧତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅଗ୍ରଗତି ଓ ଶିକ୍ଷଣର ବିଭିନ୍ନ ପରିସର (ଝାନାମାନକ, କ୍ରିୟାମାନକ, ଭାବାମାନକ)ର ବିଜାଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସମ୍ମାନ ହୋଇନଥାଏ । ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଜତିହାସ, ନଗରବିଜ୍ଞାନ / ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଭୂଗୋଳ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ଅନୁରୂପ ।

ଶିକ୍ଷାଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଆନାହାକ, କ୍ରିୟାମୂଳକ ଓ ଭାବାମୂଳକ ପରିସରର ବିକାଶ ସହ ସାମାଜିକ ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକର ଦିକାଶ ହେବାର ସୁଯୋଗ ରହିଛି । ତେଣୁ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦରଶ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କୌଶଳ ଓ ସାଧନାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବୁମେ ଚର୍ବୁଥୀ ପତ୍ରର ପଞ୍ଚମ ଏକକରେ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦରଶର ନିମ୍ନଲିଖିତ କୌଶଳ ଓ ସାଧନା ବିଷୟରେ ପଡ଼ିଛି ।

କୌଶଳ	ସାଧନୀ
ପରୀକ୍ଷଣ	ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ
ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ	ଘଟଣାବଳୀ ବିବରଣ, ରେଟିଙ୍ ଷେଳ
ସାକ୍ଷାତ୍କାର	.ଚେକ୍ଲିଷ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଫର୍ମ
ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ	ପ୍ରଶ୍ନବଳୀ
କୃତି ମୂଲ୍ୟାୟନ	

ଏଠାରେ ସାମାଜିକ ପାଠର ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦରଶ ପାଇଁ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ପରୀକ୍ଷଣ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କୃତି ପରୀକ୍ଷଣ କୌଶଳଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ପରୀକ୍ଷଣ କୌଶଳ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରକୁ ସାଧନୀ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିବା ବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଶଳ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଫର୍ମ, ଚେକ୍ଲିଷ୍ଟ ବା ତନଖୁ ତାଲିମ ରେଟିଙ୍ ଷେଳକୁ ସାଧନୀ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଉପରୋକ୍ତ କୌଶଳଗୁଡ଼ିକ ଦାରୀ ସାମାଜିକ ପାଠରେ କିପରି ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦରଶ କରାଯାଇପାରିବ, ଆଲୋଚନା କରିବା ।

9.4.1 ପରୀକ୍ଷଣ :

ବୁମେ ପରୀକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସହିତ ସୁପରିଚିତ । ଏଥରେ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଗୁଡ଼ିକର ଭିତର ଲିଖିତ, ମୋଖ୍ୟ ବା କିଛି କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ହୋଇଥାଏ । ଦିଆଯାଇଥିବା ଭିତରକୁ ବିଚାରକରି ସେଥିରେ ନମ୍ର ଦିଆଯାଏ ଓ ଶିକ୍ଷଣର ଅଗ୍ରଗତି ମଧ୍ୟରେ ।

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ :

ଦୂମ ପାଇଁ ଜାମ :

ନିଜ ଅନୁଭୂତିରୁ ବୁମେ କେତେ ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ ଜାଣିଛି ତାଲିମା କରି ।

ପ୍ରଶ୍ନକୁ କେତେବେଳେ ସହପାଠୀମାନଙ୍କ ସହ ଆଲୋଚନା କରି ।

ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ।

ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଥମେ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଥିର କରିଥାନ୍ତି ଓ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଳ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରେଣୀ ଭିତରେ । ଶ୍ରେଣୀ ବାହାରେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ (ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ) କରାଇଥାନ୍ତି । ସ୍ଥିର କରିଥିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପିଲାମାନେ କେତେ ଦୂର ହସଲ କଲେ ଜାଣିବା ପାଇଁ କିଛି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥାନ୍ତି । ସେହି ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ କୁହାଯାଏ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା :

- ଆନନ୍ଦଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ
- ବୋଧଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ
- ପ୍ରୟୋଗଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ
- କୌଶଳଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ

- ଦାର୍ଘ ଉଚିତମୂଳକ
- ସାମିତ / ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉଚିତ
- ବସୁନିଷ୍ଟ ପ୍ରଶ୍ନ

- କର୍ତ୍ତୁମାଣ ପ୍ରଦ୍ୟ
  - ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରକୃତି ଆଧାରରେ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଡିନୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ଭାଗ କରାଯାଇପାରେ । ସଥା ୧୦୦
  - ଲିଖିତ ଚାହିଁ ପାଠ୍ୟରେ
  - ମୌଖିକ ପାଠ୍ୟରେ
  - କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପାଠ୍ୟରେ

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ବ୍ୟତୀତ ପିଲାମାନଙ୍କର ଉଭର ଦେବା ଶୈଳୀ ଅନୁସାରେ ଆଉ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ

ପସୁତ କରାଯାଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ
  - ମୁକ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ

ନୀର ତୁମେ ବିଜିନ୍ ପ୍ରକାଗର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶ୍ନ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ପଡ଼ିଛ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶ୍ନ କହିଲେ ଆମେ ମୋର ଉତ୍ତର ଆସୁଥିବା ପ୍ରଶ୍ନକୁ ବୁଝିଥାଉ । ଏ ପ୍ରକାଗର ପ୍ରଶ୍ନ ନର୍ଦ୍ଦେଶ ଉତ୍ତରମୂଳକ ବା ମୁକ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ ହୋଇପାରେ ।

ମୁକ୍ତ ଉପରମ୍ପିଳକ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଦାହରଣ -

- ପର୍ଷମୋଟୀ ଅରଣ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ଗୋଟିଏ ଗଛର ନାମ ଲେଖ ।
  - ହେଡ଼ାଳ ବଣ : ଆଶ୍ଵାମାନ : : ପର୍ଷମୋଟୀ ଅରଣ୍ୟ :--- (ସମ୍ପର୍କ ନିର୍ଦ୍ଦୟାତ୍ମକ ପ୍ରସ୍ତୁତି)

ସାମାଜିକ ପାଠରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାରର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତିଆରି କରାଯାଇପାରେ ।

- କିଏ, କେଉଁଠାରେ, କେବେ, କ'ଣ ଜତ୍ୟୋଦି ଶବ୍ଦାରା ଗଠିତ ପ୍ରଶ୍ନ -
  - ଶୂନ୍ୟମ୍ବାନ ପୂରଣୀ
  - ଅଳଗା ପଦକୁ ବାହିବା
  - ଦି-ବିକଷ ଉଚ୍ଚରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ
  - ଏକ ପଦରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା
  - ବହୁ ବିକଷ ଉଚ୍ଚରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ
  - ଭ୍ରମ ସଂଶୋଧନ
  - ମେଲକ (ସ୍ଵର୍ଗ ମିଳନ)
  - ସମ୍ପକ ନିର୍ବ୍ୟାମ୍ବକ

ତୁମେ ଉପଗୋଚ୍ଛ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରସ୍ତୁତି, ସୁଦିଧା ଓ ଅସୁଦିଧାଗୁଡ଼ିକ ତୁମର ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ର ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁଷ୍ଟକରେ ପଢିଛ । ସେହି ଆଧାରରେ ତୁମେ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ମଧ୍ୟ ସେହିସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କରିପାରିବ ।

ନିମ୍ନରେ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଜଳ ଜାବରେ ଲମ୍ବ୍ୟ କର ।

- ପୃଥିବୀକୁ ଦେଖୋଟି ମଧ୍ୟଲିଙ୍ଗ ଦିବିତ୍ରି କିମ୍ବା ଦିବିତ୍ରିକି ? ପୃଥିବୀର ମଧ୍ୟଲିଙ୍ଗ ଦିବିତ୍ରିକି କେମେ ।
(ଆନତିରିକ-ଦାର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ)
- ସମୀକ୍ଷା ରେଖା ଓ ତ୍ରୈନିମା ରେଖା ମଧ୍ୟରେ ପାଞ୍ଚଲା ଦର୍ଶାଯ ।
(ବୋଧରିତିକ - ମଂନିପ୍ର ଉତ୍ତରମୂଳକ)
- ଭୂମ ଖାତାରେ ଭୂମେ ନିଜ ଟାର ନକ୍ଷା ଅକଳ କଣାବେଳେ କେଉଁ ଦିନ କେହିଁପଟେ ଦର୍ଶାଯିବେ ।
(ପ୍ରୟୋଗରିତିକ - ସଂସିଧ ଉତ୍ତରମୂଳକ)
- ଗୋଟିଏ ଘୋର ଚିତ୍ର ଅକଳ କରି ପୃଥିବୀର ମୁଖ୍ୟ ସାତୋଟି ସମୀକ୍ଷାରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ।
(କୌଣସିତିକ-ଦାର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ)
- ଆପ୍ରିକା ମହାଦେଶର ସେ ଜୌଣସି ପାଞ୍ଚୋଟି ଦେଶର ନାମ ଲେଖ ।
(ଆନତିରିକ - ମୁକ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ - ସଂସିଧ ଉତ୍ତରମୂଳକ)

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 1

- ପ୍ର 1. ନିମ୍ନରେ କେତେବୁଦ୍ଧି ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇଛି । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଦାହରଣ ଜଳି କେଉଁଟି କେଉଁ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଚିହ୍ନଟ କର ।
- (କ) ଆବରଙ୍ଗ ଧର୍ମନାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶ୍ଵଦ ଜାବରେ ଲେଖ । ( )
- (ଖ) ଆକବର ଓ ଆଭଗନ୍ତେବକ ଶାସନ ପ୍ରଶାଳା ମଧ୍ୟରୁ ଭୂମିକୁ କେଉଁଟି ଜଳ ନାଶିଲା ଓ କାହିଁକି ? ( )
- (ଗ) କେଉଁ କାରଣରୁ ନଦୀକୁଳମାନକରେ ପ୍ରାଚାନ ସର୍ବତାମାନ ପଢି ଉଠିଥିଲା ? ( )
- (ଘ) ଲୋକ ଧର୍ମ : ବୁଦ୍ଧ : : ବୈନଧର୍ମ :----- ( )
- (ଙ୍ଗ) ଅତି ନେଉଁ ଦେଶର ଜାଗା ଥିଲେ ? ( )
- (ଚ) ଜାତୁର ସେ ଜୌଣସି ପାଞ୍ଚୋଟି ରାଜାଧୀନ କାର୍ଯ୍ୟ କେମେ । ( )

ଭୂମ ପାଇଁ କାମ

- ଭୂମେ ଉଚ୍ଚିହ୍ନ /ଭୂଗୋଳର ସେ ଜୌଣସି ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନେଇ ବିଚିନ୍ତି ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆରି କର ।
(ବହିରେ ଥିଲା ପ୍ରଶ୍ନକୁ ବାଦ ଦେଇ)
- ଭୂମେ ଉଚ୍ଚିହ୍ନ, ଭୂଗୋଳ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠ ହେବେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପରିଧି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଦେଖୁ କେଉଁ କେଉଁ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇଛି ଚିହ୍ନଟ କର । କେଉଁ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଅଧିକ ଦିଆଯାଇଛି ଓ କେଉଁ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ କମ ଦିଆଯାଇଛି ଲେଖ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 2

- (କ) ମୁକ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନର ସୁବିଧାଗୁଡ଼ିକ ଲେଖ ।
 (ଖ) ଆଜିକାଲି ବିଭିନ୍ନ ପରାଯାରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶ୍ନ
ପଚରାୟାଉଛି କାହିଁକି ?

9.4.2. ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ

ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା ସହିତାନାମ୍ବକ ଦିଗର ଦକ୍ଷତାଗୁଡ଼ିକ ଯଥା- ଗାତରାଇବା, ନାଚିବା, ଅଭିନ୍ୟାନ କରିବାରୀ ହେବା, ସମସ୍ତଙ୍କ ସହ ସୁ ସମ୍ପର୍କ ରଖିବା, ପରିଶ୍ରାବ ପରିଛନ୍ତା, ନିୟମିତ ଉପସ୍ଥାନ, ଜତ୍ୟାଦିକୁ ଆକଳନ କରାଇବାରୀ ବୋଲି ତୁମେ ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ରର ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପଡ଼ିଛ । ସାମାଜିକ ପାଠର କେତେକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଶିକ୍ଷଣ ପଳାପଳିବୁ ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କୌଶଳ ମାଧ୍ୟମରେ ମପାଯାଇପାରିବ । ନିମ୍ନରେ ବିଆୟାଇଥିବା ପରିମ୍ବିତି ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ତୁମେ ଏ ବିଷୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଧାରଣା ପାଇପାରିବ ।

ପରିମ୍ବିତି :

- ଅରୁଣ ସାର ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀରେ ସାମାଜିକ ପଢାନ୍ତି । ସେ ଥରେ ସତ୍ତକ ନିରୀପତା ପ୍ରସଙ୍ଗଟିର ଧାର୍ଯ୍ୟ ପିଲାମାନେ କେତେ ଦୂର ବୁଝିଛନ୍ତି ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁଲେ ଓ ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଇଲେ ।
- ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଚାରୋଟି ଦଳରେ ଭାଗ କଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳକୁ ସତ୍ତକ ଦୁର୍ଗଣା ସମ୍ପର୍କିତ ଗୋଟିଏ ପରିମ୍ବିତି ଚିନ୍ତାକରି ତାହାକୁ ଅଭିନ୍ୟାନ କରିବାକୁ ସୃଜନା ଦେଲେ ।
- ପ୍ରଥମ ଦଳ ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟର ଅଭିନ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ଯେଉଁଥରେ ଗୋଟିଏ ପିଲା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଠିକ୍ ସମୟ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଜୋରରେ ସାଇକେଳ ଚଳାଇଯାଉଛି । ବିପରୀତ ପାର୍ଶ୍ଵରୁ ଆସୁଥିବା ଗୋଟିଏ ବସ ସହ ଗୋଟିଏ ବୁଲାଣି ଠାରେ ତାର ଧକ୍କା ହେଲା । ତ୍ରାଜଭାବ ହଠାତ୍ ହେବାରୁ ବସର ଦ୍ୱାରା ନିକଟରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲା ଜଣେ ଲୋକ ବସରୁ ଛିଟିକିପଡ଼ିଲା ।
- ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଳର ପିଲାମାନେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଉପରେ କ୍ରିକେଟ୍ ଖେଳାଯିବା ଦୃଶ୍ୟର ଅଭିନ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ବ୍ୟାଚନମାନ ବଳକୁ ଜୋରରେ ମାରିବାରୁ ଷେତ୍ର ଲକ୍ଷକମାନେ ବଳକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ରାଷ୍ଟ୍ର ଉପରକୁ ଦୌତୁଥିବା ସମୟ ଗୋଟିଏ ଦୂଇଚକିଆ ଯାନ ସହ ଦୁର୍ଗଣା ହେଲା ।
- ତୃତୀୟ ଦଳର ପିଲାମାନେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଶ୍ୟର ଅଭିନ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ଯେଉଁଥରେ ଗୋଟିଏ ଟ୍ରକଚାଲକ ମହିଳା ଗାଡ଼ି ଚଳାଉଥିଲା । ଗାଡ଼ିଟି ବାରମ୍ବାର ରାଷ୍ଟ୍ରର ଏପଟ ସେପଟ ହେଉଥିଲା । ଶେଷରେ ଗୋଟିଏ ରାଷ୍ଟ୍ର ଜଣେ ଥିବା ତା ଫୋକାନ ଆଗରେ ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ତା ପିଇଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଉପରେ ମାଡ଼ି ଯାଇଥିଲା ।
- ଚତୁର୍ଥ ଦଳର ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଗ୍ରାଫିକ୍ ପୋଲିସ୍ ହୋଇ ଛକରେ ଠିଆ ହୋଇ ଯାନବାହନ ନିୟମ କରୁଥିଲା । ଅନ୍ୟମାନେ ନିଜ ନିଜ ଗାଡ଼ି ଗ୍ରାଫିକ୍ ପୋଲିସ୍ର ସଙ୍କେତ ଅନୁସାରେ ଚଳାଉଥାନ୍ତି । ଏହି ସମୟ ଗୋଟିଏ ଦୂଇଚକିଆ ଯାନ ଚଳାଉଥିବା ଚଳକ ଗ୍ରାଫିକ୍ ସଙ୍କେତ ନ ମାନି ଜୋରରେ ଛକ ପାରହେବା ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାନ୍ ସହ ଧକ୍କା ହେଲା ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳର ପିଲାମାନେ ଅଭିନ୍ୟାନ କରିବା ସମୟରେ ଅରୁଣ ସାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ଜଳ ଭାବେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କରି ଗୋଟିଏ କାଗଜ ଧରି କିଛି ନୋଟ୍ କରୁଥିଲେ । ଯଥା -

● କେବୁ ପରିସ୍ଥିତିର ଅଭିନୟ କରୁଛନ୍ତି ?

● ଦୂର୍ଘଣାର କାରଣ ଠିକ୍ ଅଛି କି ନାହିଁ ?

● ଅଭିନୟ କରିବା ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଅଜଗଣୀ ଠିକ୍ ଅଛି କି ନାହିଁ ?

● ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ୍ରକୁ ଠିକ୍ରୂପେ ଅଭିନୟ କରିଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ?

● ମୁଖ୍ୟ ଭାବ ଉପଯୁକ୍ତଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ?

● ବାର୍ଗାଳାପ ଠିକ୍ରେ କରୁଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ?

ଅଭିନୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସରିବାପରେ ଅରୁଣ ସାର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସହ ଦୂର୍ଘଣାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାରଣ ଓ କ'ଣ କଲେ ଦୂର୍ଘଣା
ହେବ ନାହିଁ ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରି ଶ୍ରେଣୀ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଦୂର୍ଘଣାର ବିଭିନ୍ନ କାରଣ କହିବା ଥିଲା ଶିକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳ । ଏହା କେତେ ଦୂର ହାସଳ ହୋଇଛି
ଉପରୋକ୍ତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଦୂର୍ଘଣାର ବିଭିନ୍ନ କାରଣ କହିବା ଥିଲା ଶିକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳ । ଏହା କେତେ ଦୂର ହାସଳ ହୋଇଛି
କହିବା ପାଇଁ ଆମେ ସିଧାସଳଖ ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟ ପଚାରି ପାରିଥାଏ । ଯେପରି ଦୂର୍ଘଣା ହେବାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ଲେଖି ବା କୁହ ।
ଆରୁଣ ସାରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଢ଼ିବୁ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦକ୍ଷତା ହାସଳ ହୋଇଛି କି ନାହିଁ ମପାଯାଇପାରିବ । ଏତିଦ୍ୱ୍ୟତୀତ
ଏହା ମଧ୍ୟମରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଦିଗରୁଡ଼ିକ ଯଥା : ଦଳରେ ମିଶି କାମ କରିବା, ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା(କିଏ.କେଝ୍ ଭୂମିକାରେ
ଅଭିନୟ କରିବ), ଭାବର ପରିପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଶାରୀରିକ ଅଜଗାଳନା, ବାଚନିକ ତଥା ଅଣବାଚନିକ ଅଜଗଣୀର ବ୍ୟବହାର କରିବା
ଉତ୍ୟଦିର ମଧ୍ୟ ଆକଳନ କରାଯାଇପାରିବ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଶଳର ମୁଖ୍ୟ ସାଧନାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

● ଘଟଣାବଳୀ ବିବରଣୀ

● ରେଟିଂ ସ୍କେଲ

● ଚେକ୍ ଲିଷ୍ଟ

ଘଟଣାବଳୀ ବିବରଣୀ:

ଶ୍ରେଣୀରେ ପଡ଼ାଇବା ବେଳେ ବା ବିଦ୍ୟାଳୟର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ(ଯଥା – ବାର୍ଷିକ ଖେଳ ପ୍ରତିଯୋଗିତା, ବାର୍ଷିକ ଉସ୍ତୁକ,
ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦର୍ଶନା, ଗଣେଶ ପୂଜା, ସରସତ ପୂଜା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତୀୟ ଦିବସ ପାଇନ, ସଫେଜ କାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ୟାଦି) ଚାଲିଥିବା ବେଳେ
ଶିକ୍ଷକ ପିଲାମାନଙ୍କର ଅନେକ ବ୍ୟବହାର ଯଥା-ସହଯୋଗ ମନୋଭାବ, ନେତୃତ୍ବ ନେବା, ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉତ୍ୟାଦି ଲକ୍ଷ୍ୟ
କରିପାରନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା ସମୟରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଏହି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ବର୍ଣ୍ଣନାମୂଳକ ଭାବରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରାଯାଇବା
ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ବିବରଣୀଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ପିଲାପାଇଁ ଗୋଟିଏ କାର୍ତ୍ତ ବା ଖାତାରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରାଯାଇଥାଏ । କେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘଟଣାରେ
ସେ କି ପ୍ରକାର ଆଚରଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲା ତାହାର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଏହି ଖାତା / କାର୍ତ୍ତରେ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସୁବିଧା :

● ଘଟଣାବଳୀ ବିବରଣୀ ଦ୍ୱାରା

● ବିଭିନ୍ନ ବିକାଶଗତ ଦିଗ ପାଇଁ ବହୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ସୂଚନା ଜଣାପଦିଥାଏ ।

ପିଲାମାନଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଦୂର୍ବଳତାକୁ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇ ସେମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଗତି ନିମିତ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତ ସହାୟତା ବ୍ୟବସ୍ଥା
କରାଯାଇପାରେ ।

ଘଟଣାବଳୀ ବିବରଣୀର ଉପଯୋଗାତା, ସୀମିତତା ଓ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରିବା ସମୟରେ କି କି ସାବଧାନତା ଅବଲମ୍ବନ
କରାଯାଇବା ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ତୁମେ ଚର୍ବି ପତ୍ରରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ପଢ଼ିଛ ।

ରେଟିଂ ସ୍କେଲ :

ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କୌଣସିର ଅନ୍ୟଏକ ସାଧନୀ ହେଉଛି ରେଟିଂ ସ୍କେଲ । ଏହା ବିଷୟରେ ମାଧ୍ୟ ତୁମେ ଚର୍ବି ପଡ଼ି ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁସ୍ତକରେ ପୂର୍ବରୁ ପଢ଼ିଥାଏଇଛ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ପୂର୍ବ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର ଲକ୍ଷଣକୁ ନିର୍ଣ୍ଣାରେ କରି ଏକ କ୍ରମରେ ଉଚ୍ଚ ମାପରୁ ନିମ୍ନକୁ ସ୍କେଲ ଦାରୀ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ମାଧ୍ୟମରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର ଲକ୍ଷଣକୁ ନିର୍ଣ୍ଣାରେ କରି ଏକ କ୍ରମରେ ଉଚ୍ଚ ମାପରୁ ନିମ୍ନକୁ ସ୍କେଲ ଦାରୀ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇଥାଏ । 3 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ରେଟିଂ ସ୍କେଲ, 5 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ରେଟିଂ ସ୍କେଲ, 7 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ତୁମର ଧାରଣା ଅଛି । ଏଠାରେ ସାମାଜିକ ପାଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଅଂଶଗ୍ରହଣ ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କରିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ରେଟିଂ ସ୍କେଲର ଉଦ୍ଦାରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଭଲରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର । ଉଦ୍ଦାରଣରେ ଶ୍ରେଣୀର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣର ସୂଚକଗୁଡ଼ିକ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଉଦ୍ଦାରଣ :

ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କୌଣସିର ଅନ୍ୟଏକ ସାଧନୀ ହେଉଛି ରେଟିଂ ସ୍କେଲ । ଏହା ବିଷୟରେ ମାଧ୍ୟ ତୁମେ ଚର୍ବି ପଡ଼ି ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁସ୍ତକରେ ପୂର୍ବରୁ ପଢ଼ିଥାଏଇଛ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ପୂର୍ବ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର ଲକ୍ଷଣକୁ ନିର୍ଣ୍ଣାରେ କରି ଏକ କ୍ରମରେ ଉଚ୍ଚ ମାପରୁ ନିମ୍ନକୁ ସ୍କେଲ ଦାରୀ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇଥାଏ । 3 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ, 5 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ, 7 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ତୁମର ଧାରଣା ଅଛି । ଏଠାରେ ସାମାଜିକ ପାଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଅଂଶଗ୍ରହଣ ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କରିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ରେଟିଂ ସ୍କେଲର ଉଦ୍ଦାରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଭଲରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର । ଉଦ୍ଦାରଣରେ ଶ୍ରେଣୀର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣର ସୂଚକଗୁଡ଼ିକ ଦିଆଯାଇଛି ।

ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ କୌଣସିର ଅନ୍ୟଏକ ସାଧନୀ ହେଉଛି ରେଟିଂ ସ୍କେଲ । ଏହା ବିଷୟରେ ମାଧ୍ୟ ତୁମେ ଚର୍ବି ପଡ଼ି ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁସ୍ତକରେ ପୂର୍ବରୁ ପଢ଼ିଥାଏଇଛ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ପୂର୍ବ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର ଲକ୍ଷଣକୁ ନିର୍ଣ୍ଣାରେ କରି ଏକ କ୍ରମରେ ଉଚ୍ଚ ମାପରୁ ନିମ୍ନକୁ ସ୍କେଲ ଦାରୀ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇଥାଏ । 3 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ, 5 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ, 7 - ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ସ୍କେଲ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ତୁମର ଧାରଣା ଅଛି । ଏଠାରେ ସାମାଜିକ ପାଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ଅଂଶଗ୍ରହଣ ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କରିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ରେଟିଂ ସ୍କେଲର ଉଦ୍ଦାରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଭଲରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର । ଉଦ୍ଦାରଣରେ ଶ୍ରେଣୀର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣର ସୂଚକଗୁଡ଼ିକ ଦିଆଯାଇଛି ।

(ଅପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ ଉଦ୍ଦାରଣରେ ✓ ଚିହ୍ନ ଦିଆଯିବା) ।

- ସମ୍ବନ୍ଧିତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଗଭର ହୋଇ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରେ ।

ସବୁବେଳେ	ବେଳେ ବେଳେ	ଆବୋ ନୁହେଁ
---------	-----------	-----------

• ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସୂଚନା ବୁଝି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଗଭର ହୋଇ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରେ ।

ସବୁବେଳେ	ବେଳେ ବେଳେ	ଆବୋ ନୁହେଁ
---------	-----------	-----------

• ସବୁବେଳେ ବେଳେ ବେଳେ ଆବୋ ନୁହେଁ

- ନିଜେ କିଛି ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ / ସଂଗ୍ରହ କରେ ।

ସବୁବେଳେ	ବେଳେ ବେଳେ	ଆବୋ ନୁହେଁ
---------	-----------	-----------

• ବୁଝି ନ ପାରିଲେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପଚାରେ ।

ସବୁବେଳେ	ବେଳେ ବେଳେ	ଆବୋ ନୁହେଁ
---------	-----------	-----------

- ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପଚାରିଲେ ଉଦ୍ଦାର ଦେବାକୁ ଆଗଭର ହୁଏ ।

ସବୁବେଳେ	ବେଳେ ବେଳେ	ଆବୋ ନୁହେଁ
---------	-----------	-----------

• ସାଙ୍ଗ ସାଥୀମାନେ କୌଣସି ଧାରଣା ବୁଝି ନ ପାରିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆଗଭର ସହ ବୁଝାଇଥାଏ ।

ସବୁବେଳେ	ବେଳେ ବେଳେ	ଆବୋ ନୁହେଁ
---------	-----------	-----------

- ଦିଆଯାଇଥିବା ଶୁହକାର୍ଯ୍ୟ / ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ଠିକ୍ ସମୟରେ କରିକି ଆଣେ ।

ସବୁବେଳେ	ବେଳେ ବେଳେ	ଆବୋ ନୁହେଁ
---------	-----------	-----------

ଉଦ୍ଦାରଣ କୌଣସିର ଅନ୍ୟଏକ ସାଧନୀ ହେଉଛି ରେଟିଂ ସ୍କେଲ । ସ୍କ୍ରିପ୍ଟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ରେଟିଂ ସ୍କେଲ କିପରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି ତାହା ଦେଖିଲ । ଏହିପରି ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀଗୁଡ଼ିକ (ଯଥା ମାନ୍ୟ ଅଳ୍ପକାଳୀନ, ସମୟରେଖା ଅଳ୍ପକାଳୀନ, ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରସ୍ତୁତ, ଭୂମିକା ଅଭିନିୟମ, ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କୌଣସି) ଉଥା ସାମାଜିକ ଗୁଣାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ବିକାଶର ସ୍କ୍ରିପ୍ଟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ରେଟିଂ ସ୍କେଲ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।

ବୁମ ପାଇଁ କାମ - (ଦଳଗତ କାର୍ଯ୍ୟ)

ପ୍ରକାଶ କରେଯ ୮.୧୦

ଜପରେ ଦିଆପାଇଥିବା କାର୍ଯ୍ୟବଳୀରୁ ଯେତୋଣେ ଗୋଟିକରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସ୍ଥିତି ଜାଣିବାପାଇଁ ରେଟିଂ ସେଲଟି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଶ୍ରେଣୀରେ ଉପସ୍ଥାପନ କର । ହୁମର ଚର୍ଚୁଥି ପତ୍ରର ପଞ୍ଚମ ଏକକରେ ରେଟିଂ ସେଲର ବ୍ୟବହାର, ଏହାର ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ବ୍ୟବହାର ସମୟରେ କି କି ସାବଧାନତା ଅବଳମ୍ବନ କରିବାକୁ ହୁଏ ତାହା ବିଷ୍ଟୁତ ଭାବରେ ଦିଆପାଇବା ତାକୁ ଆଇଥରେ ପଢ଼ ।

ଚେକ୍ ଲିଷ୍ଟ :

ଗେଟ୍ ସେଲ ଭଳି ଚେକ୍ ଲିଷ୍ଟ ବା ତନଖୁ ଡାଲିକା ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଶଳର ଏକ ସାଧନୀ ଅଟେ । ଏଥରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଥିବା ବ୍ୟବହାର ବା କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀଗୁଡ଼ିକର ସମସ୍ତ ଦିଗ ବା ସୂଚକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯାଇ ଉଚ୍ଚଗୁଡ଼ିକ ଲୋଖାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଚ୍ଚିର ଡାହାଣ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଅଛି / ନାହିଁ , ✓ / ✗ ହଁ / ନା ଏ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ତୁମେ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁଷ୍ଟକ ଦୃଷ୍ଟରେ ପଢ଼ିବାରିଛ । ଏଠାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ବିକାଶର ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ(ସହଯୋଗ)ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଚେକ୍ଲିଷ୍ଟର ଉଦ୍ଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଭଲଭାବେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନାମ -

ଶ୍ରେଣୀ - ଦୋଷ କାହାରେ ପାଇବା ଚାହିଁ

ରେଟ୍ ସେଲ ଭଳି ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ଗୁଣାବଳୀ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସୂଚକ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭକ୍ତିଲେଖ କେତେ ଲିଖ ପସ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଡମ ପାଇଁ କାମ (ଦଳଗତ କାର୍ଯ୍ୟ)

ପାମାଳିକ ଗ୍ରାମକୁ ମଧ୍ୟର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିକରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମୁଢି

ଲାଣିବା ପାଇଁ କେକ ଲିଷ୍ଟଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତକରି ଶ୍ରେଣୀରେ ଉପସ୍ଥାପନ କର ।

ନିଜକ ହୁଏ ପରଖ-3

ସାମାଜିକ ପାଠର କେଉଁ କେଉଁ ପ୍ରସଙ୍ଗର(ସେ କୌଣସି 3 ଟିର) ମାନ

ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଶଳ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରିବ ଲେଖ ।

9.4.3. ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ :

୨.୪.୩. ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ : ଦୁମେ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟମରେ ମାନ ନିର୍ବାଚଣ କରାଯିବା କଥା ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ରରେ ପଡ଼ିଛି । ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟମରେ ମାନ ନିର୍ବାଚଣ କିପରି କରାଯିବ ତାର ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟ ବୁଝିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ୨୦୨୫ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟମରେ କିପରି ମାନ ନିର୍ବାଚଣ କରାଯାଇପାରିବ ଆଲୋଚନା କରିବା । ନିମ୍ନରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟର ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଭଲଭାବେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର ।

ଉଦ୍‌ବାହଣ - ସରିତା ଦିଦି ଶଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଭୂଗୋଳ ପଡ଼ାନ୍ତି । ସେ ଭୂଗୋଳ ବହିରେ ସମ୍ପୁର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଥିବା ରାଜ୍ୟ ଜଳବାୟୁ, ପ୍ରାକୃତିକ ଉତ୍ତିଦ, ବନ୍ୟୁପ୍ରାଣୀ ଓ ଏହାର ସଂରକ୍ଷଣ ପ୍ରସଙ୍ଗର ବନ୍ୟୁ ପ୍ରାଣୀ ବିଷୟରେ ପଢ଼ାଇବା ପରେ ଶିଖାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ପକକ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଆଣିବା ପାଇଁ କହିଲେ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ - ବନ୍ୟ ପ୍ରାଣମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆମ ଦେଶରେ ଥିବା ଅଭ୍ୟାରଣ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ଝମାନଚିତ୍ର ଆଜି ବର୍ଣ୍ଣାପାଇଲାମାର୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଭ୍ୟାରଣ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରାଣମାନଙ୍କର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଖାତାରେ ଲଗାଅ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଭ୍ୟାରଣ୍ୟ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରିଲା ପରେ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟର ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରେ କଲେ । ପ୍ରଥମେ ୩୫ ପଢେୟକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଚେକ୍ ଲିଷ୍ଟ ତିଆରି କଲେ ।

ଚେକ ଲିଷ୍ଟ

- ପ୍ରକଳ୍ପିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଠିକ୍ ଅଛି ।
  - ଭାରତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଅଭ୍ୟାରଣ୍ୟ ଥିବା ଗାୟଗୁଡ଼ିକୁ ଠିକ୍ରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ।
  - ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଭ୍ୟାରଣ୍ୟର ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଚିତ୍ର ଉପସୂଚ ହୋଇଛି ।
  - ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଭ୍ୟାରଣ୍ୟ ବିଷୟରେ ଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ଲେଖାଯାଇଛି ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଷୟରେ ବୁଝାଇପାରୁଛି ।
  - ପ୍ରକଳ୍ପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନର ଭାବର ଦେଇପାରୁଛି ।
  - ସମ୍ବନ୍ଧିତ କିଛି ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି କାଟିକି ଲଗାଯାଇଛି ।
  - ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନିଜସ୍ଵ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ‘ହଁ’ ପାଇଁ 1 ନମ୍ବର ଦେଲେ । ଯେଉଁମାନେ ମୋଟ 8 ନମ୍ବରରୁ 6 ରୁ ଉଚ୍ଚ ନମ୍ବର ରଖିଲେ ସେମାନ୍ମ
A-grade ଯେଉଁମାନେ 4-6 ନମ୍ବର ରଖିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ B-grade ଯେଉଁମାନେ 4ରୁ କମ୍ ନମ୍ବର ରଖିଲେ ସେମାନ୍ମ
ଯଥାକୁମେ C-grade ଦେଲେ ।

ଏହଳି ଭାବରେ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ମାନ ନିର୍ଭାଗଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖବା - 4

ଲତିହାସ / ରାଜନାଟି ବିଜ୍ଞାନର ଦଇଟି ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟର ଉଦ୍ବାହନଶୀ ଦିଅ ।

ବୁମ ପାଇଁ କାମ

ଜାତିହାସ ବହିର ଯେ ଜୀଶ୍ଵର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଜୀଶ୍ଵର ଧାରଣାକୁ ପ୍ରକଳ୍ପ
କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ କିପରି ମାନ ନିର୍ବିରଣ କରିବ ବିସ୍ତର ଭାବରେ
ଲେଖ / ସହପାଠୀ ଓ ପ୍ରଶିଷ୍ଟକଙ୍କ ସହ ଆଲୋଚନା କର ।

ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟର ଉପଯୋଗିତା -

- ଶର୍ଷଣକୁ ଦୈନିକିନ ଜୀବନ ସହ ଯୋଡ଼ିବା ନିମତ୍ତେ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।
- ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଖୋଜିବା, ଆବିଷାର କରିବା, ନିଜ ହାତରେ କାମ କରିବା, ପର୍ଯ୍ୟବେଷଣ କରିବା, ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା, ତଥ୍ୟକୁ ସଂଗଠନ କରିବା, ତଥ୍ୟର ବିଶ୍ଲେଷଣ କରିବା ଓ ସିଦ୍ଧାତ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।
- ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତରେ କିମ୍ବା ଦଳଗତରେ ସମ୍ପାଦନା କରାଯାଏ । ଏହା ପରସ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଭାବ ବିନିମୟ, ପରସ୍ତରଠାରୁ ଶିଖିବା ଇତ୍ୟାଦି ମନୋବ୍ୱରିର ବିକାଶ ସାଧନ କରିଥାଏ ।
- ସହଯୋଗୀ ମନୋଭାବର ବିକାଶ କରିଥାଏ ।

9.4.4 କୃତି ମୂଲ୍ୟାୟନ :

କୃତି ମୂଲ୍ୟାୟନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଦ୍ୱାରା ସଂଗ୍ରହୀତ ବା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହ୍ୱେକୁ ଭରିକରି କରାଯାଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଚିତ୍ର, କବିତା,
ରପ, ଉପକରଣ ସଂଗ୍ରହ, ନିଜେ ବିଭିନ୍ନ ଜିନିଷ ଯଥା : ମାଟି, କାଗଜ, କାଠ, ମଞ୍ଜି, ଅଦରକାରୀ ଜିନିଷ ଆଦିରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିବା
ସାମଗ୍ରୀ ଇତ୍ୟାଦି କୃତିର ଉଦାହରଣ ବୋଲି ବୁମେ ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ରରେ ପଢିଛ ।

ସାମାଜିକ ପାଠ ଆଧାରିତ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ (ଯଥା ମାନଚିତ୍ର. ଅଙ୍କନ, ବାତିହାସିକ ଘଟଣାବଳୀଗୁଡ଼ିକର ପେପର କଟିଙ୍ଗ,
ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖିବା, ବିଭିନ୍ନ ରାଜା / ଶାସକମାନଙ୍କର ଫଟୋ / ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଲବମ୍ ଚିଆରି କରିବା, ବିଭିନ୍ନ ବାତିହାସିକ
ସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖିବା, ବାତିହାସିକ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଲବମ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା, ବାତିହାସିକ
ଘଟଣାବଳୀକୁ ନେଇ କବିତା ଲେଖିବା ଇତ୍ୟାଦି) ମଧ୍ୟ କୃତିର ଉଦାହରଣ ହୋଇପାରିବ ।

ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ, ଶିକ୍ଷକ ଓ ଅଭିଭାବକଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର କୃତିକୁ କୃତି
ଫଳକରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

କୃତି ମୂଲ୍ୟାୟନ ଦ୍ୱାରା ମାନ ନିର୍ବିରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ କୃତିର ସ୍ବ-ମୂଲ୍ୟାୟନ
କରିଥାଏ । ଏହାହୁତ୍ତା ଅନ୍ୟ ସହପାଠୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ମୂଲ୍ୟାୟନ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ବେଳେବେଳେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ମଧ୍ୟ ମୂଲ୍ୟାୟନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଥୁପାଇଁ ଟେକ୍ ଲିଷ୍ଟ / ରେଟ୍ ସେଲ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ- 5

ନିମ୍ନରେ କୃତି ମୂଲ୍ୟାୟନ ସମଶୀଯ କେତେକ ଉଚ୍ଚ ଦିଆଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ
ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚିଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ ତା ଡାହାଣ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ✓ ଚିହ୍ନ ଓ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ
ଭୁଲ୍ ତା ଡାହାଣ ପାଖରେ ✗ ଚିହ୍ନ ଦିଅ ।

(କ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗ୍ରହୀତ / ପ୍ରସ୍ତୁତ କୃତିଗୁଡ଼ିକୁ ଆବଶ୍ୟକ
ବେଳେ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରିବ ।

(ଖ) ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କୃତିକୁ କୃତି ଫଳକରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର
ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ।

(ଗ). ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କୃତିରୁ ସେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧାରଣାକୁ କେତେ ଭଲ

ଭାବରେ ବୁଝିଛନ୍ତି ଶିକ୍ଷକ ଜାଣି ପାରିବେ ।

(ଘ). ଏହାଦାର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ରୂପି / ଆଗ୍ରହ ଜଣାପଡ଼େ ।

(ଙ୍ଗ). କୃତ ମୂଲ୍ୟାୟନ ଦାର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସ୍ଵକଳନଶାଳତା ବିକାଶ

ହୋଇଥାଏ ।

୨.୫. ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଯୋଜନା :

ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଯୋଜନାଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମୟରେ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ କାର୍ଯ୍ୟଟି ସୁରଖ୍ୟରୁରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଅବଧି ଭିତରେ ସମାଧିତ ହୋଇଥାଏ । ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଯୋଜନାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ଭୂମ ପାଇଁ କାମ

ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଯୋଜନା କଲାବେଳେ କେଉଁ କେଉଁ ଦିଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯିବ ତାର ଏହା ଏହା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର । ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ତାଲିକା ସହ

ଭୂମ ତାଲିକା ମିଳାଅ । ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଯୋଜନାରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦିଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

କେଉଁ ଦିଗର ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯିବ ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ସ୍ଥିର କରାଯିବା ଉଚିତ ।

ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେବେ, କେତେବେଳେ, କେତେ ସମୟ ଅବଧି ଭିତରେ ଓ କେଉଁଠାରେ କରାଯିବ ତାହା ଯୋଜନାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିଗଗୁଡ଼ିକର ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ କେଉଁ କୌଶଳ / ପଞ୍ଚତି ଅବଳମ୍ବନ କରାଯିବ ।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୌଶଳ ପାଇଁ କେଉଁ ସାଧନୀ ବ୍ୟବହାର କରାଯିବ ।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାଧନୀ (ପ୍ରଶ୍ନ / ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଫର୍ଦ୍ଦ / ରେଟିଂ ସ୍କେଳ / ଚେକ୍ ଲିଷ୍ଟ) ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ।

ସାଧନୀ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଶୈଳୀ / ପ୍ରଶାଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯିବ ।

ନମ୍ବର ପ୍ରେସ୍ ଦେବାର ପ୍ରଶାଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା

ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ପରୀକ୍ଷଣ କୌଶଳ ଅବଳମ୍ବନ କରୁଥିଲେ କେଉଁ କେଉଁ ଦକ୍ଷତାକୁ କେତେ ଗୁରୁତି ଦିଆଯିବ, କେଉଁ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ, ମୋଟ ନମ୍ବର, ମୋଟ ପ୍ରଶ୍ନ ସଂଖ୍ୟା, କେତେ ସମୟ ଅବଧି ଦିଆଯିବ ଜତ୍ୟୋଦିର ସୂଚନା ରହିବ । (ଏହା ବୁନ୍ଦୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟରେ ବିଷ୍ଟୁତ ଭାବରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି) ।

କାର୍ଯ୍ୟଭିରିକ ପ୍ରଶ୍ନ(ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ) କେତେବେଳେ ଦିଆଯିବ ଏବଂ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ କିପରି କରାଯିବ ତାର ସୂଚନା ରହିବ ।

ମୌଖିକ ପରାମାର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ହେବ ନା ଦଳଗତ ଭାବରେ ହେବ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ପରାମାର୍ଶ କଲେ ପ୍ରତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ କେତେ ସମୟ ଦିଆଯିବ, ଦଳଗତ ଭାବରେ ପରାମାର୍ଶ କଲେ ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତି

শিক্ষার্থীর দক্ষতা কিপরি আকলন করায়িব ইত্যাদির সূচনা রহিব। মৌখিক পরাম্পরা কেতে বেলে করায়িব তাহা মধ্য স্থুর করায়িব।

• দার্শ উচ্চরণমূলক প্রশ্ন ও সংক্ষিপ্ত উচ্চরণমূলক প্রশ্ন পাইঁ আবর্ণ উচ্চর প্রস্তুত হেব ও ষেহি আধাৱে নম্বৰ দেবাৰ সূচনা রহিব।

• নির্দিষ্ট উচ্চরণমূলক বস্তুনিষ্ঠ প্রশ্ন পাইঁ ষেৱিজ কি (Scoring Key) প্রস্তুত হেব ও নম্বৰ দেবাৰ সূচনা রহিব।

পূল্যাকন ঘৰিবাপৰে এহাৰ ফলাফলকু কিপরি ব্যবহাৰ কৰায়িব তাৰ সূচনা দিআয়িব।

9.6. একক পৰাম্পৰা :

তুমে বিদ্যালয়ৰে পড়িলা বেলে নিশ্চিত ভাবৰে একক পৰাম্পৰা দেজথৰ। চতুর্থ পত্ৰৰ পঞ্চম অধ্যায়ৰে মধ্য একক পৰাম্পৰা বিষয়ৰে (একক পৰাম্পৰা ক'শ, একক পৰাম্পৰাৰ আবশ্যিকতা, একক পৰাম্পৰাৰ বিশেষতা প্ৰস্তুতি ইত্যাদি) বিস্তৃত ভাবৰে পড়িছি।

তুম পাইঁ কাম

উপৰোক্ত অভিজ্ঞতা আধাৱে তুমে দলৰে আলোচনা কৰি একক পৰাম্পৰা ও বাৰ্ষিক পৰাম্পৰা মধ্যৰে থৰা পাৰ্থক্যগুଡ়িকু ঢালিবা কৰি।

অন্য বিষয় পৰি সামাজিক পাঠৰ পাঠ্য প্ৰসংগগুড়িকু শিক্ষণ-শিক্ষাদানৰ সুবিধা দৃষ্টিৰু কেতোটি ভাগৰে বিভক্ত কৰায়াজথাএ এবং প্ৰত্যেক ভাগকু গোটিএ পাঠ একক কুহায়াএ। উদাহৰণ স্বৰূপ ষষ্ঠ শ্ৰেণীৰ ঘোৱজগত ও ভূগোলক-আৰ্কাণ-দ্বায়িমা এই প্ৰসংগ দৃষ্টিকু গোটিএ পাঠ এককৰূপে নিআয়াজপাৰে। গোটিএ পাঠ এককৰে থৰা দক্ষতাগুড়িক শিক্ষার্থীমানে কেতে দূৰ হাষল কৰিছতি তাহা জাণিবা পাইঁ যেৱঁ পৰাম্পৰা কৰায়া তাহাকু ‘একক পৰাম্পৰা’ কুহায়াএ।

একক পৰাম্পৰাৰ প্ৰশ্ন ষষ্ঠ বিষয় পজাজৰ্থৰা শিক্ষক প্ৰস্তুত কৰিব। ষেহি এককৰে দক্ষতাগুড়িকৰ গুৰুত্ব ও প্ৰকৃতিকু দেখা বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ প্ৰশ্ন প্ৰস্তুত কৰিথান্বি। প্ৰশ্ন প্ৰস্তুতি পাইঁ প্ৰথমে যোজনাটিএ কৰি ষেহি যোজনা অনুযায়ী প্ৰশ্ন প্ৰস্তুত কৰিথান্বি।

একক পৰাম্পৰা ফলাফলকু শিক্ষার্থীমানকৰ নির্দিষ্ট শিক্ষণ দক্ষতা হাষল ক্ষেত্ৰে দুৰ্বলতা বা ঘৰ্মত্য জাণি হুৰি। ফলৰে দুৰ্বলতা দূৰ কৰিবা পাইঁ উচিত সময়ৰে উচিত পদক্ষেপ নিআয়াএ।

9.6.1 প্ৰশ্ন পত্ৰ পাইঁ যোজনা প্ৰস্তুত :

তুমে চতুর্থ পঞ্চম এককৰে প্ৰশ্ন পত্ৰ পাইঁ প্ৰস্তুতি যোজনাৰ বিভিন্ন দিগ বিষয়ৰে ধাৰণা পাইছ। সামাজিক পাঠৰ প্ৰশ্নপত্ৰ প্ৰস্তুতি সময়ৰে মধ্য উক্ত দিগ উপৰে দৃষ্টি দিআয়াল এক দৃমাত্ৰিক নকশা কৰায়াএ। ষেহি নকশাকু কু-প্ৰিষ্ঠ কুহায়াএ। নিম্নৰে ভূগোল ও জতিহাতৰে একক পৰাম্পৰা নিমত্তে প্ৰশ্ন প্ৰস্তুতি পাইঁ দুচ়ি দৃমাত্ৰিক নকশা / কু-প্ৰিষ্ঠ দিআয়াকৰি। কু-প্ৰিষ্ঠকু ভলভাৰে পৰ্যবেক্ষণ কৰি ‘নিজকু নিজে পৰাম্পৰা’ প্ৰশ্নৰ উৰৱৰ দিঅ।

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ର ଏକ ନମ୍ବରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ନଂ - 1

ଶ୍ରେଣୀ - ସ୍ତ୍ରୀ

ବିଷୟ - ଭୂଗୋଳ

ମୋଟ ନମ୍ବର - 25

ସମୟ - 40 ମିନିଟ୍

ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରକାର → ବକ୍ଷତା ↓ (ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା)	ଲିଖିତ		ମୌଖିକ	କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ	ମୋଟ
	ସଂ.ଉ.ମୂଳକ	ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ			
ସୌରଜଗତ	1(2)	1(1)	1(1)	1(5)	9
ଭୂଗୋଳକ	-	1(1)	2(1)	-	3
ଅକ୍ଷାଂଶ	1 (3)	1(1)	1(1)	-	5
ଦ୍ରାଘିମା	1 (3)	1(1)	1(1)	-	5
ଦ୍ରାଘିମା ଓ ସମୟ	1 (2)	1(1)	-	-	3
ମୋଟ	10	5	5	-	25

(ବନ୍ଦନା ବାହାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ସଂଖ୍ୟା ଓ ବନ୍ଦନା ଭିତରେ ପ୍ରଶ୍ନର ମୂଲ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି ।)

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ର ଏକ ନମ୍ବର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ନଂ - 4

ଶ୍ରେଣୀ - ଷ୍ଟ୍ରେ

ବିଷୟ - ଜଡ଼ିହାସ

ମୋଟ ନମ୍ବର - 25

ସମୟ - 40 ମିନିଟ୍

ବିଷୟ ଧାରଣା	ପ୍ରଶ୍ନ		କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ	ମୋଟ ନମ୍ବର
	ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରକାର →	ଲିଖିତ		
	ସଂ.ଉ.ମୂଳକ	ବସୁନ୍ଧର		
ଭାରତୀୟ ଗ୍ରୀକ ମାନଙ୍କର ଶାସନ	1(2)	1(1)		3
ଶକମାନଙ୍କର ଶାସନ	1(2)	1(1)		3
କୁଶାଣ ରାଜତ୍ବ	1 (3)	1(1)		4
ସାତବାହନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ	1 (2)	1(1)		3
ଖୋରବେଳଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ	1 (3)	1(1)	5	$4 + 2\frac{1}{2} = 6\frac{1}{2}$
କୃପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ	1 (2)	1(1)		$3 + 2\frac{1}{2} = 5\frac{1}{2}$
ମୋଟ	14	6	5	25

(ବନ୍ଦନୀ ବାହାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ସଂଖ୍ୟା ଓ ବନ୍ଦନୀ ଭିତରେ ପ୍ରଶ୍ନର ମୂଲ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି ।)

(ସଂ.ଉ. - ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉଚଚମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ)

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ - 6

(କ). ଉପରୋକ୍ତ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ରୁ କେଉଁ କେଉଁ ସୂଚନା ମିଳୁଛି ?

(ଖ). ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣର ସମୟ(40 /50ମି) କେଉଁ ପ୍ରକାର

ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ?

ଉପରୋକ୍ତ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ସମୟରେ ତମ ମନରେ ଅନେକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଥାଇପାରେ । ସଥା :

- ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣରେ ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ରହିବ କି ନାହିଁ ? ଯଦି ରହିବ ତେବେ ସେ ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ କେବେ ନମ୍ବର ଦିଆଯିବ ?
- ଷ୍ଟର୍ ଶ୍ରେଣୀରେ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି କି ?
- କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ ଗୋଟିଏ ଦକ୍ଷତାରୁ ଦିଆଯିବ ନା ଏକାଧିକ ଦକ୍ଷତାରୁ ଦିଆଯାଇପାରିବ ?
- ଦ୍ୱି-ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ଏଠାରେ ଦିଆଯାଇଛି । ତେବେ ଏକ ମାତ୍ରିକ ବା ତ୍ରି-ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ଅଛି କି ?

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ଏକ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପରୀକ୍ଷଣ ଅଟେ । ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣରେ ପ୍ରଶ୍ନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ବିଷୟ ପଡ଼ାଇଥିବା ଶିକ୍ଷକ ହିଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ସ୍ଵାଧ୍ୟନତା ଥାଏ । ଗୋଟିଏ ବିଦ୍ୟାଲୟର ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଉପରୋକ୍ତ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ କରି ସେହି ଆଧାରରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ସେହି ସମାନ ବିଷୟର ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ନିଜେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପ୍ରଶ୍ନ ଚିଆରି କରିପାରନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ଶିକ୍ଷକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟରେ ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଦର୍ଶାଇ ପାରିବେ । ସାମାଜିକ ପାଠେ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ମୂଲ୍ୟ 5 / 6 ନମ୍ବରରେ ସାମିତ ରଖାଯାଇପାରେ, ଏବଂ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଦକ୍ଷତାରୁ ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ଗୋଟିଏ ହିଁ ଦେଇପାରିବେ । ନରେତ୍ର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଷ୍ଟର୍ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣରେ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯିବ କି ନାହିଁ ତାହା ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । କେତେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଲେଖିବା ଅପେକ୍ଷା ମୌଖିକ ଭାବରେ ଜଳରେ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇଥାନ୍ତି । ମାନ ନିର୍ବିରାଶ ସର୍ବପରେ ଆମେ ଆଲୋଚନା କରିଛେ ମାନନିର୍ବାଶର ବ୍ୟକ୍ତିଭିତ୍ତିକ, ଶିଶୁକୌନ୍ତିକ ଓ ନମନାୟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ନିଃ ଶ୍ରେଣୀର ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଚାହିଁ ଶିକ୍ଷକ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ରଖାଯାନ୍ତି । ତେବେ ଦୃଢ଼ୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ସାମାଜିକ ପାଠ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣରେ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ରହିବ । ଷ୍ଟର୍-ସପ୍ରମ ଶ୍ରେଣୀରେ ସବୁ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ରହିବ କି ରହିବ ନାହିଁ ତାହା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ସର୍ବାଧିକ ମୋଟ 5 ନମ୍ବର ଦିଆଯାଇପାରେ । କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ(ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ) ଗୋଟିଏ ଦକ୍ଷତାରୁ ଦିଆଯାଇପାରେ ବା ଦୁଇଟି ଦକ୍ଷତାରୁ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସର୍ବପ - ଖାରବେଳ ଓ ଦିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସମୟର କରି ଓ ନାଟ୍ୟକାରମାନଙ୍କର ନାମ ଲେଖି ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର । ପକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ସରିବାପରେ ମାତ୍ର ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପୂର୍ବରୁ (ପାଠପତ୍ର ସରିବାପରେ) ଦିଆଯାଇପାରେ ।

ଦିଆଯାଇଥିବା କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ଦ୍ୱାସ ଯଥାକ୍ରମେ ଭୂଗୋଳ ଓ ଜାତିହାସର ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଦ୍ୱି-ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ । କାରଣ ଏଥରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଦିଗକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ଦକ୍ଷତା /ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ । ତୁମେ ତ୍ରି-ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ରର ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପଢିଛ । ଯଦି ଆମେ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟରେ ତିନୋଟି ଦିଗ (ଦକ୍ଷତା, ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରକାର) ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ତେବେ ଉତ୍ତର ପ୍ରିଷ୍ଟକୁ ତ୍ରି-ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ବୋଲି କହିବା ।

ଦୂରେ ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସାମାଜିକ ପାଠ(ଇତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ)ର ଶିକ୍ଷଣ ଉଦେଶ୍ୟ (ଆନନ୍ଦିତିକ, ବୋଧିତିକ, ପ୍ରୟୋଗତିତିକ ଓ କୌଣସିତିକ) ବିଷୟରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ପଡ଼ିଛି ।

ଜେ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ଅନୁଯାୟୀ ନମ୍ବନା ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି । ଦି-ମାତ୍ରିକ ଓ ତ୍ରିମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ସହ ନମ୍ବନା ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକୁ ମିଳାଅ ।

ତ୍ରି - ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ

ଶ୍ରେଣୀ - ଷଷ୍ଠ

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ନଂ - 1

ବିଷୟ - ଭୂଗୋଳ

ମୋଟ ନମ୍ବର - 25

ସମୟ - 40 ମିନିଟ୍

ବିଷୟ (ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା)	ଜ୍ଞାନ		ବୋଧ		ପ୍ରୟୋଗ		କୌଣସି		ମୋଟ ନମ୍ବର
	ସଂ.ଉ.ମୂ.	ବ.ନି.	ସଂ.ଉ.ମୂ.	ବ.ନି.	ସଂ.ଉ.ମୂ.	ବ.ନି.	ସଂ.ଉ.ମୂ.	ବ.ନି.	
ଶୈର ଜଗତ			1 (1)		1 (1)		1 (5)		
ଭୂ-ଗୋଳକ	1 (2)			1 (1)					9
ଅଷ୍ଟାଂଶ					2 (1)		1 (3)		3
ଦ୍ୱାଦ୍ସିମା		2 (1)				1 (3)			5
ଦ୍ୱାଦ୍ସିମା ଓ ସମୟ		1 (1)	1 (2)						5
ମୋଟ	2	3	3	4	5	-	8	-	25

(ବନ୍ଦନୀ ବାହାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ସଂଖ୍ୟା ଓ ବନ୍ଦନା ଭିତରେ ପ୍ରଶ୍ନର ମୂଲ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି ।)

ସଂ.ଉ.ମୂ. - ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉଚ୍ଚମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ,   ବ.ନି. - ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶ୍ନ

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

ବଳଗତ କାର୍ଯ୍ୟ : ଦି-ମାତ୍ରିକ ଓ ତ୍ରି ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟରେ କି କି ସାମଜିକ୍
ଓ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି, ତାଲିକା କରି ଶ୍ରେଣୀରେ ଉପସ୍ଥାପନ କର ।

ତ୍ରି - ମାସିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ନଂ - 4

ଶ୍ରେଣୀ - ଷ୍ଟ୍ରେ
ବିଷୟ - ଜାଗିତ୍ରାସ

ମୋଟ ନମ୍ବର - 25

ସମୟ - 40 ମିନିଟ୍

ଉଦେଶ୍ୟ → ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରକାର	ଆନ		ବୋଧ		ପ୍ରୟୋଗ		କୌଣସି		ମୋଟ ନମ୍ବର (ଅନୁକ୍ରମିତ) (ଅନୁକ୍ରମିତ)
	ସଂ.ଉ.ମୂ	ବ.ନି.	ସଂ.ଉ.ମୂ	ବ.ନି.	ସଂ.ଉ.ମୂ	ବ.ନି.	ସଂ.ଉ.ମୂ	ବ.ନି.	
ରାତ୍ରୀଯ ଗ୍ରୀକ ମାନଙ୍କର ଶାସନ				1 (2)			1 (1)		3
ଶକମାନଙ୍କର ଶାସନ			1 (1)	1 (2)					3
କୁଶାଣ ରାଜତ୍ର				1 (3)	1 (1)				4
ସାତବାହାନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ	1 (2)	1 (1)					1 (3)		3
ଖାରବେଳକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ		1 (1)	1 (3)		1 (5)				$4 + 2 \frac{1}{2} = 6 \frac{1}{2}$
ରୂପ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ		1 (1)						1 (2)	$3 + 2 \frac{1}{2} = 5 \frac{1}{2}$
ମୋଟ	2	4	10	2	5	-	2		25

(ତୁମେ ଦ୍ୱି-ମାତ୍ରିକ ଓ ତ୍ରି-ମାତ୍ରିକ କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟର ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିଷୟରେ ଜାଣିଲ । ଏବେ ତୁମେ ତୁମର ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉପର
ପାଇସାରିଥିବ । କୁ-ପ୍ରିଷ୍ଟ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ନମ୍ବରା ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଦେଖ ।)

9.6.2 ନମ୍ବର ପ୍ରଶ୍ନ :

ପ୍ରଶ୍ନ ପରୀକ୍ଷା ପତ୍ର

ବିଦ୍ୟା-ଭୂଗୋଳ
ଶ୍ରେଣୀ-ସାଧୁ

ଏକକ ପରୀକ୍ଷା ନଂ -1

ପୂର୍ଣ୍ଣପରୀକ୍ଷା-25
ସମୟ-40 ମିନିଟ୍

(ସମୟ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଚଚ ଦିଅ)

ପ୍ରୀ । ବନ୍ଦଳ ମଧ୍ୟରୁ ଉପରୁତେ ଥିବା ବାହି ଶୂନ୍ୟପ୍ଲାନ ପୂରଣ କର ।
(କ) ପୂଜା ହାତିମାରେଆ ----- ତିଗାକୁ ନିଆଯାଏ । [2 x 1]
(ଘ) ଦୁଃଖିଆରେ ----- ତି ପ୍ରମାଣ ସମୟ ରହିଛି । ($90^\circ, 0^\circ, 60^\circ, 180^\circ$)

ପ୍ରୀ 2 । ପ୍ରଥମ ଯୋଡ଼ାର ସମର୍କରୁ ଦେଖୁ ଦିତାଯ ଯୋଡ଼ାର ଶୂନ୍ୟପ୍ଲାନ ପୂରଣ କର ।
(କ) ପୃଥବୀ ନିର୍ବାଚିତ ଗରିପଣେ ପୂରିବା : ଆବର୍ଗନ :: ପୃଥବୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗରିପଣେ ପୂରିବା : _____ | [3 x 1]
(ଘ) 0° ରୁ 30° ଅଞ୍ଚଳ : ନିମ୍ନ ଅସାଧ୍ୟ ମନ୍ଦିର : 30° ରୁ 60° ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ : _____ |
(ଘ) ଅନ୍ତର୍ଗର୍ଭ : ପୃଥବୀ : : ବହିଗ୍ରହ : _____ |

ପ୍ରୀ 3. । ଗୋଗୋଳିକ କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।
(କ) ଲକ୍ଷନରେ ଦିନ 12 ଘଣ୍ଟା ସମୟରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ସମ୍ଭା ୫ ଘଣ୍ଟା ୩୦ ମିନିଟ୍ ହୋଇଥାଏ । [2 x 2]
(ଘ) ଭୁମେ ସର୍ବଦା ଚନ୍ଦ୍ର ଗୋଟିଏ ପାର୍ଶ୍ଵ ଦେଖ ।

ପ୍ରୀ 4 । ପୃଥବୀର ଭାବନାଶନଗୁଡ଼ିକର ଚିତ୍ର ଆଙ୍କ ଦର୍ଶାଅ ।
ପ୍ରୀ 5 । ହାତିମା ବିଦ୍ୟାର ଛାନ୍ତି ଭୂମକୁ କିପରି ସାହାଯ୍ୟ କରିବ ?
ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ [3]

ପ୍ରୀ 1 । ଭୁମେ ବୁଝ ପ୍ରହରେ ରହିପାରିବ କି ?
ପ୍ରୀ 2 । ଖୋଦରେ ଉତ୍ତର ମୋରୁ, ଦନ୍ତିମ ମୋରୁ ଓ ବିଷୁବରେଖା ଚିତ୍ରାଥ । [1]
ପ୍ରୀ 3 । ମର୍ବମୋଟ ହାତିମା ଗେଣା କେତୋଟି ଅଛି ? [2]
ପ୍ରୀ 4 । କେଉଁଠି ମବୁଠାରୁ ବଢ଼ି ସମାଧ ରେଖା ? [1]

କାର୍ଯ୍ୟତିରିକ ପ୍ରଶ୍ନ [1]

ପ୍ରୀ 5 । ଶୈଳିଭାବର ଗୋଟିଏ ମତେଲେ ପ୍ରମୁଦ୍ର କର । [5]

9.6.2 ନମୁନା ପ୍ରଶ୍ନ :

ଏକକ ପରୀକ୍ଷା ନଂ -1

ପୂର୍ଣ୍ଣପରୀକ୍ଷା - 25

ସମୟ-40 ମିନିଟ୍

ବିଷୟ-ଜତିହାସ

ଶ୍ରେଣୀ - ଷ୍ଠ

(ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଚ୍ଚତା ଦିଅ ।)

[4 x 1]

ପ୍ର 1 ବନ୍ଦନା ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବାହି ଲେଖ ।

(କ).ଶକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାଜା କିଏ ଥିଲେ ? (ମେନେଷ୍ଟର, ରୁଦ୍ରଦାମନ, କନିଷ୍ଠ, ଖାରବେଳ)

(ଖ).ସାତବାହନ ବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା କିଏ ଥିଲେ ? (କୃଷ୍ଣ, ସାତକର୍ଣ୍ଣ, ପୁଲମାବୀ, ସିମୁକ)

(ଗ).ଖାରବେଳ ତାଙ୍କ ଗାଜଦର କେତେ ବର୍ଷରେ ମହାବିଜୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ?

(ନବମ, ସପ୍ତମ, ପଞ୍ଚମ, ଦୃଢ଼ାୟ)

(ଘ).କେଉଁ ବଂଶର ଶାସନ ସମୟରେ ଫାହିୟାନ ଭାରତ ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲେ ? (ଶକ, କୁଶାଣ, ଗୁପ୍ତ, ସାତବାହନ)

[2 x 1]

ପ୍ର 2 ଠିକ୍ ଉଚ୍ଚତିର ନମ୍ବରକୁ ଖାତାରେ ଲେଖ ।

(କ) ନିମଲିଖିତ ଉଚ୍ଚତିରୁ କେଉଁ ଗ୍ରୀକମଧ୍ୟରୁ ନମ୍ବର ମୂଳ ପରିଚୟ ଲୋପ ପାଇବାର କାରଣ ନୁହେଁ ।

(i) ଗ୍ରୀକମାନେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

(ii) ଗ୍ରୀକମାନେ ଭାରତରେ ଅନେକ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।

(iii) ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ସହ ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

(iv) ସେମାନେ ଭାରତୀୟ ନାମ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।

(ଘ).ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁ କାରଣରୁ କନିଷ୍ଠ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ସହନଶାଳ ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ?

(i) ସେ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠାପୋଷକତା କରିଥିଲେ ।

(ii) ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

(iii) ସେ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିବା ମୁଦ୍ରାମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରୀକ ଓ ଭାରତୀୟ ଦେବାଦେବୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଥିଲା ।

(iv) ସେ ବୁଦ୍ଧ ଓ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଦେହାବଶେଷର ସଂରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସ୍ଥୁପମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

[4 x 2]

ପ୍ର 3. ଉଚ୍ଚତା ଲେଖ ।

(କ) ସାତବାହନମାନଙ୍କର ଶାସନପ୍ରଶାଳୀ କିପରି ଥିଲା ?

(ଘ) କେଉଁ କାରଣରୁ ଶକମାନଙ୍କର ମୂଳ ପରିଚୟ ଲୋପ ପାଇଥିଲା ଓ ସେମାନେ ସମୂର୍ଧଗୁପ୍ତ ଭାରତୀୟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ?

(ଗ) ବାକ୍ତ୍ଵାରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ଗ୍ରୀକମାନେ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ କାହିଁକି ?

(ଘ) ଭାରତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଯେ କୌଣସି 4ଟି ସ୍ଥାନକୁ ଚିହ୍ନଟକରି ନାମକରଣ କର ?

[2 x 3]

ସ୍ଵ 4. କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।

(କ). ଖାରବେଳକୁ ଜଣେ ଦିଗବିଜୟୀ ସମ୍ବାଦ ଓ ଜଣେ ଉତ୍ତମ ଶାସକ କୁହାଯାଏ ।

(ଖ). କନିଷ୍ଠାକୁ କୁଶାଶ ବଂଶର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନରପତି କୁହାଯାଏ ।

ସ୍ଵ 5. ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ।

[1 x 5]

ଖାରବେଳ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରପୁଷ୍ପକ ସମୟର କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାରମାନଙ୍କର ନାମ ଲେଖୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ- 7

(କ) ନମୁନା ପ୍ରଶ୍ନ ଦୟରେ ଝାନ, ବୋଧ, ପ୍ରୟୋଗ ଓ କୌଣସିରିକ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ବାଛ ।

(ଖ) ମୁକ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଚିହ୍ନାଥ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ

ଦଳରେ ଆଲୋଚନା କରି ଜଟିହାସ / ତୁଗୋଲିଟ ସେ କୌଣସି ଏକକ

ପରାମର୍ଶ ପାଇଁ କୁ-ପ୍ରିଣ୍ଟ ସହ ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କର ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏକକ ପରାମର୍ଶର ପ୍ରଶ୍ନ ବିଷୟରେ ତୁମେ ଧାରଣା ପାଇଲ । ଏବେ କହିଲ ଦେଖୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏବକ ପରାମର୍ଶର ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ବିଆୟାଇପାରିବ କି ନାହିଁ ? ଜାତୀୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆଧାର-2005ର ମାର୍ଗଦଶୀ ନାତି ଶୁଣିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନାତି ହେଉଛି ପରାମର୍ଶ ପଢ଼ିବିଲୁ ନମନୀୟ କରିବା ଓ ଶ୍ରେଣୀ ରୂପର ଜୀବନସହ ସମନ୍ଵିତ କରିବା । ଜାତୀୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆଧାର-2005 ରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛି । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜେ ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କଲେ ଉତ୍ସର୍ଗ ଲେଖିବାରେ ଆଗ୍ରହୀ ହେବେ ଓ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଉପରେ ରହିବ ନାହିଁ । ଏଥୁ ସହିତ ଯେଉଁ ପିଲା ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଯେତେ ଭଲରେ ବୁଝିଥିବ ସେ ସେତେ ଉନ୍ନତ ମାନର ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କରିପାରିବ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏକକ ପରାମର୍ଶ ଖାତା ସଂଶୋଧନ କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କିପରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇପାରିବ । ନିମ୍ନରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏକକ ପରାମର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇଁ ସେପାନ୍ତରୁଡ଼ିକ ବିଆୟାଇଛି । ଅନୁଧ୍ୟାନ କର ।

- ପ୍ରଥମେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଛୋଟ ଛୋଟ ଦଳରେ ଭାଗ କରି ଗୋଲାକାରରେ ବସାଇବେ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏକକର ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କରିବାକୁ କହିବେ । ଦଳରେ ଆଲୋଚନା କରି ଅଧିକ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷକ ସୂଚନା ଦେବେ । ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି ପାଇଁ 15-20 ମିନିଟ୍ ସମୟ ଦେବେ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳ ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କରିପାରିବା ପରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳର ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ କଳାପଟାରେ ଶିକ୍ଷକ ଲେଖିବେ । ସାଧାରଣ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ (common) ବାରମ୍ବାର ଲେଖିବେ ନାହିଁ ।

ସେହି ପ୍ରଶ୍ନର ତାଲିକାବୁ-25 ନମ୍ବର ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ କେଉଁ କେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନ ନେବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମତାମତ ନେଇ ପ୍ରଦାନ କରିବେ । ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଵଳେ(ୟଦି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଚ୍ଚରେ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆଧାରିତ ପ୍ରଶ୍ନ ନ ଥିବ ବା ମୁକ୍ତ ଉଚ୍ଚରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ, ନ ଥିବା ଶିକ୍ଷକ ଗୋଟିଏ / ଦୁଇଟି ପ୍ରଶ୍ନ ସେଥିରେ ଯୋଗ କରିପାରନ୍ତି । ଏହିପରି ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଏକକ ପରାମର୍ଶର ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇପାରେ ।

9.6.3. ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପରିଚାଳନା :

ତୁମେ ଜୀବ ଯେ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ସାମିତି ଶିକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତା ବା ବିଷୟ ବନ୍ଧୁକୁ ନେଇ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ପିରିଯତ (40/45 ମିନିଟ) ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ଭାବନ କରାଯାଏ । ଏହା ଏକ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପରୀକ୍ଷଣ ଅଟେ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷକ ଅନୌପଚାରିତ ଭାବରେ ଶ୍ରେଣୀର ସମୟ ନିର୍ଭରରେ ଥୁବା ପିରିଯତରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପରୀକ୍ଷଣ କରିପାରନ୍ତି । ଏହି ପରୀକ୍ଷଣରେ ତିନି ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଯଥା : ଲିଖିତ, ମୌଖିକ ଓ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ କିପରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯିବ ସେ ବିଷୟରେ ତୁମେ ଜାଣି ସାରିଲାଣି । ଏବେ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପରିଚାଳନା କିପରି କରାଯିବ ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

- ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଦିଆଯାଇଥିବା ସମୟ(40/45 ମିନିଟ) କେବଳ ଲିଖିତ ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୋଷ ତୁମେ ଅନୁମାନ କରିପାରିଥିବ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଯଦି ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିବେ ତେବେ ଗୋଟିଏ ପିରିଯତରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବେ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପିରିଯତରେ ଭତର ଲେଖିବାକୁ କୁହାଯିବ । ଉତ୍ତର ଲେଖିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅଧିକ ସମୟ ଆବଶ୍ୟକ କରିବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ସମୟ ଦିଆଯିବ ।
- ଲିଖିତ ପରୀକ୍ଷା ସାରିବାପରେ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ବା ଦଳଗତ ଭାବରେ ପଚାରାଯାଇପାରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ସମାନ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ନ ପଚାରି ସମାନ୍ତରାଳ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ ପରିଚାଳନାରେ ସୁବିଧା ହୁଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ-ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ତୁମେ ବୁଝ ଗ୍ରହରେ କାହିଁକି ରହିପାରିବ ନାହିଁ ପଚାରିଲେ, ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ତୁମେ ଶୁଣୁଗୁହ / ନେପୁରୁନ ଗ୍ରହ ଜତ୍ୟାଦିରେ କାହିଁକି ରହିପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଶିକ୍ଷଣ ପଚାରିପାରନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ପର୍ବୁ ମାଟି କେଉଁ କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ ପଚାରିଲେ ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଦୋରସା / ବାଲିଆ / ଲାଲ / କଳା ମାଟି କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ ପଚାରି ପାରନ୍ତି । ପ୍ରତି ପିଲାକୁ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ 2/3 ମିନିଟ ସମୟ ନେଇପାରନ୍ତି । ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବା ସମୟରେ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରଶ୍ନ ବୁଝି ନ ପାରିଲେ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ବୁଝାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ ।
- କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନ (ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ) ନିର୍ଦ୍ଦଶ ଦକ୍ଷତା ପଡ଼ାଇବା ପୂର୍ବରୁ ବା ପଡ଼ାଇବାରିବା ପରେ ଦିଆଯାଇପାରେ । ତା' ପାଇଁ ମୂଲ୍ୟାଯନର ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ଏକକର 9.4.3.ରେ ଦିଆଯାଇଛି । ସେହି ଆଧାରରେ ମୂଲ୍ୟାଯନ କରାଯିବ ।

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣର ମୂଲ୍ୟାକ୍ଷରଣ :

- ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ସରିଲା ପରେ ପିଲାକ ସହ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଭତର ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।
- କେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ କେତେ / କେଉଁ ସବୁ ତଥ୍ୟ ଲେଖିଲେ କେତେ ନମ୍ବର ମିଳିବ ତାହା ପିଲାକସହ ଆଲୋଚନା କରି ମୁହଁର କରାଯିବ ।
- ଗୋଟିଏ ପିଲାର ଖାତା ଅନ୍ୟ ପିଲା ସଂଶୋଧନ କରି ନମ୍ବର ଦେବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ସୂଚନା ଦେବେ ।
- ଆବଶ୍ୟକସ୍ଵଳେ ଶିକ୍ଷକ ସହାୟତା କରିବେ ।

ମୂଲ୍ୟାୟନ କେବଳ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଏକଚାର୍ଚୀ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହା ଉତ୍ସବ ଶିକ୍ଷକ-ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସମ୍ମିଳିତ କାର୍ଯ୍ୟ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରଶ୍ନ ପତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତିଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ପରିଚାଳନା, ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ଉତ୍ସବରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଏହାକୁ ସମ୍ମିଳିତ ମୂଲ୍ୟାୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟା କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁଥରେ ପିଲାଟି ମୂଲ୍ୟାୟନ ଦ୍ୱାରା ସଫଳତା ପାଇବା ସହ ତା'ର ଆମ୍ବଦିଶ୍ୱାସ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ ।

9.6.4 ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ଫଳାଫଳର ବ୍ୟବହାର :

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ଗଠନମୂଳକ ଅଟେ ବୋଲି ତୁମେ ପୂର୍ବରୁ ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ରରେ ପଡ଼ିଛୁ । ଏହି ପରୀକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତା ହାସଳ ଷେତ୍ରରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଦୂର୍ବଳତା ଜାଣିବୁଏ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପବନ୍ଦେଶ୍ଵର ନିଆୟାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାର ଓ ଫଳାଫଳକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳର ପ୍ରଶ୍ନଜୀବିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସାମଗ୍ରୀ

ଶ୍ରେଣୀ - ଷ୍ଟ୍ରେ

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ନାମ	୧କ/୧	୧ଖ/୧	୧ଗ/୧	୧ଘ/୧	୧କ/୧	୧ଖ/୧	୧ଗ/୧	୧ଘ/୧	୧ଖ/୧	୧ଗ/୧	୧ଘ/୧	୧ଖ/୧	୧ଗ/୧	୧ଘ/୧	୧କ/୧	୧ଖ/୧	୧ଗ/୧	୧ଘ/୧	
ଗାତ୍ର	୧	୧	୧	୦	୦	୧	୨	୨	୨	୧	୧	୧	୨	୨	୨	୧	୧	୧	୧୮
ସନ୍ଦେଶ	୧	୦	୧	୧	୧	୧	୧	୨	୨	୨	୨	୧	୧	୨	୨	୨	୧	୧	୨୦
ସୁରତ୍ରା	୦	୧	୧	୦	୧	୧	୧	୨	୨	୨	୨	୧	୦	୨	୨	୨	୧	୧	୧୭
ମନ୍ଦୟ	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୨	୨	୨	୨	୧	୧	୨	୨	୧	୧	୧	୧୭
ତେଜି	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୦	୦	୦	୧	୧	୧	୧୦
ସାମା	୧	୦	୧	୧	୦	୦	୨	୧	୧	୧	୧	୧	୦	୧	୧	୧	୧	୧	୧୪
ଜେଣ୍ଣା	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୨	୨	୨	୨	୧	୧	୨	୨	୧	୧	୩	୧୩
ବିରହ୍ମ	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧୦
																			୧୭

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ଫଳାଫଳକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ ଓ ବ୍ୟବହାର କିମ୍ବା କରିବା ?

ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ ପ୍ରତି ପ୍ରଶ୍ନ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦକ୍ଷତା ଆଧାରରେ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତି ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନର ମୂଲ୍ୟ(ନମ୍ବର) ମଧ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତି ପିଲା କେଉଁ କେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଠିକ୍ ଉତ୍ସବ ଦେଇଛନ୍ତି, ଓ କେଉଁ କେଉଁ ଉତ୍ସବ ଠିକ୍ ଦେଇନାହାନ୍ତି ବା ଅସ୍ମେ ଭାବରେ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହାକୁ ଏକ ସାରଣୀରେ ପ୍ରତି ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ନମ୍ବର ଦେଇ ନିମ୍ନମତେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିପାରିବା ।

ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀରେ ୧(କ)/୧, ୨(କ)/୨..... ଉତ୍ସବରେ ୧କ ଓ ୨କ ପ୍ରଶ୍ନର ନମ୍ବରକୁ ସୂଚାଇଥିବା ସ୍ଥାନ ତା'ରେ ଲେଖାଥିବା ସଂଖ୍ୟା ସେହି ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନମ୍ବରକୁ ସୂଚାଇଛି । ଉତ୍ସବ ସାରଣୀ ଦେଖି ପ୍ରତି ପ୍ରଶ୍ନ ଅନୁଯାୟୀ ପିଲାର ଦକ୍ଷତା ହାସଳ ଓ ଶିକ୍ଷଣରେ ଦୂର୍ବଳତା ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇପାରିବ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ପ୍ରତିକାରକ୍ଷମ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ -

ତୁମେ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଷ୍ଟ୍ରେ ଉତ୍ସବର ଚତୁର୍ଥ ଏକକ

ପରୀକ୍ଷଣର ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରକୁ ଦେଖି ଓ ସାରଣୀ ସହ ମିଳାଇ ନିମ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର

ଉତ୍ସବ ଦିଅ ।

(କ) ଗାତ୍ର କେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ସବ ତୁମ ଦେଇଛନ୍ତି ?

- (୫) ସୁଭବା କେଉଁ କେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଚିତ ଦେଇପାରିନାହିଁ ?
- (୬) ମଳ୍ଲସ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନରେ ଶୁନ ନ ଉତ୍ତେଷିଲେ ମଧ୍ୟ ମୋଟ
20 ନମ୍ବର ଉତ୍ତେଷି କାହାହିଁ ?
- (୭) କେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକରେ ଅଧିକାଂଶ ପିଲା ଶୁନ ଓ କମ ନମ୍ବର
ଉତ୍ତେଷି ?
- (୮) ତପନ କେଉଁ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିପାରିନାହିଁ ?
- (୯) ସାମାଜିକ କେଉଁ ଦକ୍ଷତା ପାଇଁ ପ୍ରତିକାରମୂଳକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦିଆଯିବ ?
- (୧୦) ଆଉ କେଉଁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେହି ଦକ୍ଷତା ହାସଲ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତିକାରମୂଳକ
ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।
- ତୁମେ ଏହିପରି ଆଉ ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କରି ତମ ସାଙ୍ଗକୁ ପଚାର ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା
କରିପାରିବା । ଉଚ୍ଚ ଫଳାଫଳକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସହ ଆଲୋଚନା କରିବା ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କ ସହ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା
କରାଯିବା ଉଚିତ । ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜେ ନିଜର ତୃତୀ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ସହ ତୃତୀ ସଂଶୋଧନ ନିମନ୍ତେ ଆଗ୍ରହୀ ହେବେ ଓ ହାସର
ହୋଇନଥିବା ଦକ୍ଷତାଗୁଡ଼ିକ ସହଜରେ ହାସଲ କରିବେ । ଅଭିଭାବକମାନେ ନିଜ ପିଲାଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଦୋଷ ଦୂର୍ବଳତା ଜାଣିବେ
ଓ ସେ ଦିଗରେ ସତେତନ ହୋଇ ଉପୟୁକ୍ତ ପଦକ୍ଷେପ ନେବେ ।

9.7. ମାନ ନିର୍ଭାବଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ

ପରୀକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳ ପାଇବା ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ(ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ, କୃତି ମୂଲ୍ୟାୟନ) ରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସମନ୍ବନ୍ଧରେ
ବିଭିନ୍ନ ଥଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଦ୍ୱାରା ମାନ ନିର୍ଭାବଣ କାର୍ଯ୍ୟର ସମାପ୍ତି ହୋଇ ନ ଥାଏ ଏହା ତୁମେ ପୂର୍ବରୁ ପଡ଼ିଛି । ମାନ ନିର୍ଭାବଣର
ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଦୂର୍ବଳତା ଚିହ୍ନଟ କରି ସେହି ଅନୁସାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଉପଲବ୍ଧ ସ୍ଵରକ୍ତ୍ଵ ବଢ଼ାଇବା ଓ
ସାମଗ୍ରିକ ବିକାଶରେ ଉନ୍ନତି ଆଣିବା । ତେଣୁ ମାନ ନିର୍ଭାବଣ ଫଳାଫଳକୁ ଲିପିବନ୍ଧ କରିବା ଓ ଫଳାଫଳର ଉପୟୁକ୍ତ ବ୍ୟବସାର
କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

9.7.1 ଫଳାଫଳର ଲିପିବନ୍ଧକରଣ

ତୁମେ ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ର 5.12 ରେ ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଭାବଣ ଫଳାଫଳର ଲିପିବନ୍ଧକରଣର ଆବଶ୍ୟକତା, ଫଳାଫଳ ଲିପିବନ୍ଧକରଣ
ଓ ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିଷୟରେ ପଡ଼ିସାରିଛ ।

ତୁମେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଡ଼ିବା ସମୟରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅର୍ଦ୍ଧବର୍ଷକ ଓ ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷା ସରିବାପରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାର୍ଥ ପ୍ରଗତି
ପତ୍ର ପାଇଥିବ ସେଥିରେ କେଉଁ ସବୁ ସୂଚନା ଥିଲା ମନେପକାଥ । ଏବେ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଦିଆଯାଉଥିବା ପ୍ରଗତି ପତ୍ରକୁ
ଅନୁଧାନ କର ଓ ସେଥିରେ କେଉଁ ସବୁ ସୂଚନା ଅଛି ତାଲିକା କର ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସର୍ବଜ୍ଞାନ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ତାହାର ସାମଗ୍ରିକ ମୂଲ୍ୟାୟନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜରୁରା ଏକଥା ତୁମେ ଜାଣିଛ । ଏଥପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର
ଶାରୀରିକ, ମାନସିକ, ସାମାଜିକ, ନୈତିକ ଗୁଣାବଳୀ, ରୁଚି, ଆଗ୍ରହ, ଦକ୍ଷତା / ସାମର୍ଥ୍ୟ ଆଦି ବିଷୟରେ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ
ମୂଲ୍ୟାୟନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏଭଳି ମୂଲ୍ୟାୟନର ଫଳାଫଳକୁ ଲିପିବନ୍ଧ କରି ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତକଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସମନ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି
ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍କ ଥଥ୍ୟ ମିଳିଥାଏ ।

ପ୍ରଗତି ପଡ଼ରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ତଥ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥାଏ, ଯଥା-ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଓ ସହଶୈକ୍ଷିକ ଲିପିବନ୍ଧ କରାଯାଇଥାଏ । ସହଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପରାମର୍ଶ ଓ ପରାମର୍ଶରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଦାରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ନମର ନେହୁଦ, ସହନଶୀଳତା ଉଚ୍ଚାଦି ତଥ୍ୟ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଲମରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ, ସାମର୍ଥ୍ୟ, ଆଶ୍ରମ କୃତି ପ୍ରଦର୍ଶନ ଉଚ୍ଚାଦି ଉଚ୍ଚାଦି ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ ବୋଲି ଜାଣିବ । ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଫଳାଫଳର ଲିପିବନ୍ଧକରଣ ଠିକ୍ ଭାବେ ହୋଇ ବିବରଣୀ ପ୍ରମୁଦ୍ର ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତି ଲିପିବନ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ନିମ୍ନରେ ଏକ ସାରଣୀ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନାମ.....

କ୍ର.ନଂ.	ପରିସର	ଶ୍ରେଣୀ ସପ୍ତମ								
		ପ୍ରଥମ ଛୋମାସିକ		ଦୃଢାୟ ଛୋମାସିକ		ଦୃଢାୟ ଛୋମାସିକ		ଚତୁର୍ଥ ଛୋମାସିକ		ସର୍ବଶେଷ ଆକଳନ
ଶ୍ରେଣୀ	ନୟସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶ୍ରେଣୀ	ନୟସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶ୍ରେଣୀ	ନୟସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶ୍ରେଣୀ	ନୟସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶ୍ରେଣୀ	ନୟସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ	
1	ଲିଖିତ କାର୍ଯ୍ୟ									
2	ମୌଖିକ କାର୍ଯ୍ୟ									
3	ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ									
4	ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କୌଶଳ									
5	ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ									
6	କୃତି ପ୍ରଦର୍ଶନ									
7	ବଳଗତ କାର୍ଯ୍ୟ									

ବି.ଦ୍ର : ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଦନରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କହିଲେ ପିଲାମାନଙ୍କର ମାନଚିତ୍ର ଅଳନ, ସମୟରେଖା ଅଳନ, ମହେଳ, ପ୍ରମୁଦ୍ର ଉଚ୍ଚାଦିକୁ ବୁଝିବା । ଖାଲିଥିବା କୋଠରାରେ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବେ । ଏଥରେ ଲିପିବନ୍ଧ ହୋଇଥିବା ତଥ୍ୟାବଳୀକୁ ଅଭିଭବମାନଙ୍କ ସହ ସକରାମ୍ବକ ଆଲୋଚନା କରିବେ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

ଦଳରେ ଆଲୋଚନା କରି ଉଚ୍ଚ ସାରଣୀର ତ୍ୟେଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଲେଷଣ କର ।
ଆବଶ୍ୟକପୂର୍ବେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନିଅ ।

୨୭.୨. ମାତ୍ର ଦୀର୍ଘାରଗ ଫଳାଫଳର ବ୍ୟବହାର

ମାତ୍ର କିନ୍ତୁ ଯଦେ ପାହାଯକ ବିରିଜି ବ୍ୟକ୍ତିଗତେଷଙ୍କ ବିରିଜି ଦିଶରେ ସାମାଜିକ କର୍ତ୍ତାଏ

- ପୁଅମେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କଥା ବିଚାରକୁ ନେବା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଶିକ୍ଷଣ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଫଳାଫଳରୁ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ ନିର୍ବରତ ସ୍ଥିତି ଆବଳନ କରିପାରେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପରିବର୍ଗୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ନିର୍ବରତ ଦୂର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ ।
  - ଦ୍ୱାରାୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଏହି ଫଳାଫଳ ଓ ବିବରଣୀରୁ ବିଜିନ୍ଦୁ ବିଷୟରେ ଦୂର୍ବଳ ଓ ଉତ୍ତର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଚିହ୍ନଟ କରି ତବନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ନିର୍ବରତ ସ୍ଥିତି ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରିବର୍ତ୍ତି/ପରିବାଳୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ବିବରଣୀରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସୁଜଳଶାଳତାର ପାଇଁ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ମିଳିଆଏ । ଫଳରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥିତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନ ଦେଇପାରନ୍ତି । ଏଥରେ ଥର୍ମ ସାମାଜିକ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଭ୍ରତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗ୍ରାମୀନରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସମାଜରେ ଉପଯୋଜନ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ସେଥୁ ନିମିତ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ବିଗଦର୍ଶନ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଅଭିଭାବକଙ୍କ ସହ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଷୟରେ ମିଳିଥିବା ତଥ୍ୟକୁ ଆଲୋଚନା କରି ତାଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥିତ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥାନ୍ତି ।
  - ଦୃଢ଼ୀୟରେ ଅଭିଭାବକ ନିଜ ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଜନିତ ସ୍ଥିତି ଜାଣି ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥାନ୍ତି ।
  - ଚତୁର୍ଥୀରେ ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ସ୍ଥିତି ଓ ଉପଲବ୍ଧି ସହ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଶାରଣ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି ଓ ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଉଚିତ ପରାମର୍ଶ ଦେବାସହ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶୈଖିକ ପରିବେଶର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି ।
  - ପଞ୍ଚମରେ ଏହା ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସହ ସମ୍ପର୍କତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତକର୍ତ୍ତା, ଶିକ୍ଷାନୀତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷକୁ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଗତିର ମାନ ନିର୍ବାଶା ଏକ ନିରବହିନ୍ଦୁ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଟେ । ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଜାଗରୁଥିଲେ ସମୟରେ ପ୍ରତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ, ଆଚରଣ, କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଶୈଳୀ ଉତ୍ୟାଦିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେଶଣ କରି ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ସମୟସାପେକ୍ଷ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏକାତ୍ମ ଆବଶ୍ୟକ । ଏଥିପ୍ରତି ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ସକାରାମକ ମନୋବ୍ରତର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

9.8.1 ଏହି ଏକକରୁ ଯାହା ଶିଖିଲା

- ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତା'ର ସ୍ତର ମାନଚିତ୍ର ଅଳ୍ପରେ ଉପରେ ଥିଲେ ଏବଂ ପରିପ୍ରେକ୍ଷଣ କୌଶଳ, ସମୟରେଖା ଅଳ୍ପରେ ତା'ର ସ୍ତର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଓ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ତାର ଆଗ୍ରହ ଜତ୍ୟାଦି ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ପର୍କ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
  - ସାମାଜିକ ପାଠରେ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ପରାକ୍ଷଣ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କୃତି ପରାକ୍ଷଣ କୌଶଳଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
  - ପରାକ୍ଷଣ କୌଶଳ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନକୁ ସାଧନା ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କଲାବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ କୌଶଳର ସାଧନାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ଘଟଣାବଳୀ ବିବରଣ, ରେଟିଂ ସେଲ, ମେଲ୍ ଲିଙ୍ଗ ଜତ୍ୟାଦି ।

- ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଯୋଜନାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅତ୍ୟତ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।
- ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଏକକ ପରାମରଶ ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତି କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପତ୍ର ପାଇଁ ଯୋଜନା(ବ୍ୟୁ-ପ୍ରଶ୍ନ)
- ଏକକ ପରାମରଶ ଫଳାଫଳକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତି ଜାଣିବା ପାଇଁ ଓ ଉଚିତ୍ ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ପାଇଁ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରାମରଶ ଫଳାଫଳକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଲିପିବନ୍ଧ କରି, ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରାମରଶ ଫଳାଫଳକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଭିକୃତ ହୋଇପାରିବ ।

9.9. ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ ପ୍ରଶ୍ନର ଭରର

1. (କ) ଜ୍ଞାନଚିରିକ ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ
 (ଖ) ପ୍ରୟୋଗ - ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ
 (ଗ) ବୋଧ - ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ
 (ଘ) ବୋଧ - ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ (ସମ୍ପର୍କ ନିର୍ଣ୍ଣୟାମାନକ)
 (ଡ) ଜ୍ଞାନ - ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ
 (ଟ) ଜ୍ଞାନ - ମୁକ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ (ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉତ୍ତରମୂଳକ)
2. ଉତ୍ତର ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନର ସ୍ଵବିଧା -
 (କ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସାଧାନ ଭାବରେ ଭରର ଲେଖାପାରିବ
 (ଖ) ସୃଜନୀ ଶତ୍ରୁର ବିକାଶ ହେବ ।
 (ଗ) ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଭରର ଲେଖାବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।
 (ଘ) ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଚିତ୍ତନର ବିକାଶ ହେବ ।
 (ଡ). ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶ୍ନ ସାଧାରଣତଃ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ / ସଂଖ୍ୟା / ସକେତରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ପରାମରଶକର ବିଚାରବୋଧ ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରେ, ନାହିଁ ବରଂ ପ୍ରଶ୍ନଟିର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭରର ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଭରର ଠିକ୍ ଥିଲେ 1 ନମ୍ବର ଓ ଭୁଲ ଥିଲେ 0 (ସୁନ୍ନ) ଦିଆଯାଇଥାଏ । ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନରେ ସ୍ଵବିଧା ହେଉଥିବାରୁ ଆଜିକାଲି ଏପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପଚାରାଯାଇଛି ।
3. ସାମାଜିକ ପାଠର ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରସଙ୍ଗର ମାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଶଳ ଅବଳମ୍ବନ କରାଯାଇପାରିବ ।
  - ମାନଚିତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଳନ
  - ନକ୍ଷା ଅଳନ
  - ସ୍ଥାଯିରଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା

4. প্রকল্প কার্য্যর উদাহরণ -
- (ক). তুমি গাঁ/ সহরে দশটি ঘর (৪টি একক পরিবার ও ৪টি যৌথ পরিবার) তথ্য সংগ্রহ করি উভয় পরিবারের সুবিধা ও অসুবিধা লেখা বিবরণ প্রস্তুত কর।
 (খ). বিভিন্ন স্থানের বৌজ মনিগুর চিত্র সংগ্রহ করি খাতারে লিখ প্রত্যেক মনিগুর বিশ্লেষণে তথ্য সংগ্রহকরি বিবরণ প্রস্তুত কর।
5. (ক) ✓ (খ) ✗ (গ) ✓ (ঘ) ✓ (ঙ) ✓
- বু-প্রিষ্ঠ রু নিম্নলিখিত সূচনা মিলুক্তি।
6. (ক) একক পরামর্শ নম্বর, কেউঁ শ্রেণী পাঁ উদ্বিষ্ট, কেউঁ বিশ্লেষ, মোট নম্বর সময় অবধু, কেউঁ কেউঁ দক্ষতা উপরে কেতে গুরুত্ব দিআয়াক্ষী, কেউঁ কেউঁ প্রকারণ প্রশ্নকু কেতে গুরুত্ব, কেউঁ কেউঁ কেতে প্রশ্ন দিআয়াক্ষী ইত্যাদি।
 (খ). একক পরামর্শের সময়(40/45 মিনিট) লিখত প্রশ্ন পাঁ উদ্বিষ্ট।
7. ভূগোল - আনভিজিক ১ (ক)(খ), মৌখিক প্রশ্ন ৩ ও ৪ নম্বর
 বোধভিজিক - ২(ক), (খ), (গ) ৩ (ক)
 প্রয়োগভিজিক - ৩ (খ), ৪ মৌখিক-১
 কৌশলভিজিক - ১ মৌখিক - ১, কার্য্যভিজিক
 ইতিহাস - আনভিজিক ১(ক), (খ), (গ), (ঘ) ৩(ক)
 বোধভিজিক - ১(ক), (খ), ৩ (খ),(গ), ৪(ক), (খ)
 প্রয়োগভিজিক - কার্য্যভিজিক প্রশ্ন ৪
 কৌশলভিজিক-৩ (ঘ)
 ভূগোল - ১(গ) মুক্ত উভরম্যূলক প্রশ্ন
 ইতিহাস - ৩(ঘ) মুক্ত উভরম্যূলক প্রশ্ন
- ### 9.10. পরিভাষা
- মান নির্ণয়ণ (Assesment)
- মান নির্ণয়ণের কৌশল ও সাধনা (Tools and techniques of Assesment)
পরামর্শ	(Test)
পর্য্যবেক্ষণ	(Observation)
প্রকল্প কার্য্য	(Project work)
কৃতি মূল্যায়ন	(Port folio evaluation)
বিষুদ্ধিষ্ঠ প্রশ্ন	(Objective Type Question)
বহু বিকল্প উভরম্যূলক প্রশ্ন	(Multiple Choice Question)
সমর্ক নির্ণয়ায়ক প্রশ্ন	(Analogy type of question)

ମୁଣ୍ଡ ଉଚଚରତ୍ତାଳକ ପ୍ରସ୍ତୁତି	(Open ended question)
ଦ୍ୱାରାଇକ ଦ୍ୱାରାପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଦ୍ୱାରାପ୍ରତିଷ୍ଠାନ	(Two-dimensional Blue-Print)
ତୃତୀୟିକ ଦ୍ୱାରାପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଦ୍ୱାରାପ୍ରତିଷ୍ଠାନ	(Three- dimensional Blue Print)
ଅନ୍ତର୍ବିଭାଗ ଯୂଲ୍‌ଆୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟା	(Collaborative approach in Evaluation)
ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶ୍ୱାସର ପରିବହନ	(Item wise Analysis)
ଉଚଚରତ୍ତାଳକ ପରିବହନ	(Progress Report)

9.11. ଏକବ ଆଧାରିତ ପ୍ରସ୍ତୁତାବଳୀ

- ସ୍ଵ 1. ମାନ ନିର୍ବାଚନର ଦୁଇଟି କୌଣସି ଓ ଦୁଇଟି ସାଧନର ନାମ ଲେଖ ।
- ସ୍ଵ 2. ଆଧାରିକ ପାଠର ଯେକୋଣସି ପ୍ରସରି ପ୍ରତ୍ୟେକରୁ ଦୁଇଟି ଲେଖାଁ ଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତିଆରି କର ।
  - (ବ) ଜ୍ଞାନବିଭାଗ ଦାର୍ଘ ଉଚଚରତ୍ତାଳକ
  - (ଖ) କୌଣସିରିକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉଚଚରତ୍ତାଳକ
  - (ର) ହୃଦୟବିଭାଗ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉଚଚରତ୍ତାଳକ
  - (ପ) ବୋଧବିଭାଗ ଚମ୍ପାନିଷ୍ଠ
  - (ବ) ମେଳକ ପ୍ରସ୍ତୁତି
  - (ର) ବହୁ ବିକଳ ପ୍ରସ୍ତୁତି
  - (ପ) ମୁଣ୍ଡ ଉଚଚରତ୍ତାଳକ
- ସ୍ଵ 3. ଦୁଇ ଯୂଲ୍‌ଆୟନ ଓ ଦୁଇଟି ବାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ମାନ ନିର୍ବାଚନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
- ସ୍ଵ 4. ମାନ ନିର୍ବାଚନ ପାଇଁ ଯୋଜନା କରିବା ସମୟରେ କେହାଁ କେହାଁ ଦିଗ୍ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବ ଲେଖ ।
- ସ୍ଵ 5. ବିଭାଗିତ ଯୂଲ୍‌ଆୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟା କ'ଣ ? ଏହା ପିଲାଙ୍କ ସଫଳ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ କିପରି ଉପଯୋଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- ସ୍ଵ 6. ଏକବ ତତ୍ତ୍ଵରେ ପଳାପଳକୁ ପିଲାଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣର ଅନୁରତି ପାଇଁ କିପରି ବ୍ୟବହାର କରିବ ଲେଖ ।

9.12. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ସୂଚୀ

- ସ୍ଥାନିକ ପ୍ରତିକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ଯୂଲ୍‌ଆୟ ନିର୍ବାଚନ ପାଇଁ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପୁସ୍ତକ(ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଶୈକ୍ଷିକ ଗବେଷଣା ଏବଂ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ)
- ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସାରଚନା ଓ ବିମାଦନ (ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା)
- ଶୈକ୍ଷିକ ଯୂଲ୍‌ଆୟନ(ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ବିଦ୍ୟାକୟ ଓ ରାଜିକା ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା ସରକାର)
- ଶିକ୍ଷଣ ଓ ଶିକ୍ଷାବାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା (ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା) .

10. ସାମାଜିକ ପାଠ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଯୋଜନା

ପ୍ରକଳ୍ପ

10.1	ଉପକ୍ରମ	
10.2	ଉଦେଶ୍ୟ	
10.3	ଯୋଜନାର ଆବଶ୍ୟକତା	
10.4	ଯୋଜନାର ପ୍ରକାରରେବ	
10.4.1	ବର୍ଣ୍ଣିତ ପାଠ ଯୋଜନା	
10.4.2	ଏକଳ ପାଠ ଯୋଜନା	
10.4.3	ଡେନିକ ପାଠ ଯୋଜନା	
10.4.4	ଡେନିକ ପାଠ-ଚାରା	
10.5	ଡେନିକ ପାଠ ଯୋଜନାର ନିୟମାବଳୀ	
10.5.1	ଏକଳ ଶ୍ରେଣୀ ପରିଷ୍କିତ ପାଇଁ ପାଠ ଯୋଜନା	
10.5.2	ବହୁ ଶ୍ରେଣୀ ପରିଷ୍କିତ ପାଇଁ ପାଠ ଯୋଜନା	
10.6	ଏହି ଏକକର୍ତ୍ତ୍ତୁ ସାହା ଶିଖିଲ	
10.7	ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଷ୍କାର କରଇ	
10.8:	ଉଚ୍ଛିତାଗ୍ରହଣ	
10.9	ଏକଳ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରଣାଦନ	
10.10	ଉଚ୍ଚରତ୍ତା ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ୱାରା	

10.1. ଉପଦ୍ୱମ

ଦୁମ ବିଦ୍ୟାକଳୟରେ ବା ଶିଖା ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଗଣେଷ ପୂଜା, ସରସତୀ ପୂଜା ଓ ବିରିଜୁ ଦିବସ ପାଳନ କରିଥାଏ । ଶିଖା ମନୋଚକାଳ ବିଦ୍ୟାକଳୟରେ ଯେ କୌଣସି ଦିବସ ପାଳନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ କାର୍ଯ୍ୟଟି ସୂଚାରୁରୁପେ ହେବାପାଇଁ କେବେ କାମକୁଣ୍ଡ କରାଯାଇଥାଏ । ଦୁମ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନରୁଟିକ ଏକଳି ହୋଇଥାଇପାରେ – ସରାଗ ଆୟୋଜନ, ବ୍ୟୟର ଅବେଳା ପ୍ରସ୍ତୁତି, ସ୍ନାନ ନିର୍ବାଚନ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ରକ୍ତର ଲଗ୍ନ୍ୟାହି ଲାଗ୍ୟାହି । ଏବେବୁ ଦୂର୍ଦ୍ଵା ପ୍ରସ୍ତୁତି ନ ଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟଟି ଠିକରୁପେ ବରାୟାଇପାରିବ କି ? ଯେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟଟିଏ ଆହାନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତା'ର ଯୋଜନା କଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାବନରେ ସୁବିଧା ହୁଏ – ଏହି ଜଳ୍ଲି ସହ ତୁମେ ନିର୍ଭାବ ଏକମତ ହେବ । ଉଷ୍ଣ-ଶିଖାବାନ ପ୍ରକୃତ୍ୟାଗେ ମଧ୍ୟ ଯୋଜନାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁନିବା ରହିଛି । ତୁମେ ଦିନ୍ଦାନ ଶିଖା ଶିଖାବାନ ପ୍ରସ୍ତୁତର ନବନ ଏକକରେ ବିଜ୍ଞାନ ଶିଖିଯ ପାଇଁ ଯୋଜନା ଦିଷ୍ଟିଯରେ ପଡ଼ିଛ । ଦୁମ ମନରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆସୁଥିବ ବିଜ୍ଞାନ ପାଠ ପଢାଇବା ପାଇଁ ସିନା ଯୋଜନା ନିର୍ଭ୍ୟାତ ଆବଶ୍ୟକ, ହେଲେ ସାମାଜିକ ପାଠ ଜଳ୍ଲି ବିଜ୍ଞାନ ପଢାଇବା ପାଇଁ ଯୋଜନାର ଆବଶ୍ୟକତା କ'ଣ ଅଛି ? ଦୁମର ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏହି ଏକକରେ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଯୋଜନାର ଆବଶ୍ୟକ

যোজনার প্রকারভেদ, দেনিক পাঠ যোজনার স্বরূপ, দেনিক পাঠগাকা, বিষয়ের আলোচনা করায়াছি। এহাতে এক শ্রেণা ও বহু শ্রেণা পরিস্থিতি পাই সামাজিক পাঠে পাঠযোজনার দুটি নমুনা মধ্যে দিআয়াছি।

এই এককটিকু তাল ভাবতে বুঝিবা পাই তুমে আপাতত ৪-১০ ঘণ্টা সময় আবশ্যিক করিব।

10.2 উদ্দেশ্য :

- এই এককটি পড়িসারিলা পরে তুমে সামাজিক পাঠে -
- যোজনার আবশ্যিকতাকু বুঝাব।
  - বার্ষিক পাঠ যোজনা, একন পাঠ যোজনা ও দেনিক পাঠ যোজনা মধ্যে পার্থক্য দর্শাব।
  - দেনিক পাঠগাকা প্রস্তুত করিব।
  - একক শ্রেণা ও বহু শ্রেণা পরিস্থিতিরে শিক্ষণ-শিক্ষাদান পাই যোজনা প্রস্তুত করিব।

10.3. যোজনার আবশ্যিকতা:

তুমে পূর্ব একক গুଡ়িকরে সামাজিক পাঠ শিক্ষণ শিক্ষাদান পাই বিজিনু পদ্ধতি ও প্রয়া, শিক্ষণ সামগ্রী ও সামাজিক পদ্ধতি পন্থা, কেଉ কেউ শিক্ষণ সামগ্রী, মূল্যায়ন পাই কেউ সাধন/কৌশল ব্যবহার কলে পিলামানকুর শিক্ষণ পদ্ধতি হেব তাহা জাণিসারিছ। উপরোক্ত প্রত্যেক ক্ষেত্র পাই যোজনা ন থলে শ্রেণা পরিচালনা সময়ের জগে তুমে করিথ্বা তালিকা বিষয়ে আলোচনা কর। প্রশিক্ষণ কেহুরে তুম সহপাঠী ও শিক্ষকক সহ তুমে করিথ্বা তালিকা বিষয়ে আলোচনা কর।

যোজনা ন থলে -

পদ্ধতি বা পন্থাৰ প্রয়োগৰে অস্বুবিধা	শিক্ষণ সামগ্রারে অস্বুবিধা	মূল্যায়ন রে অস্বুবিধা
<ul style="list-style-type: none"> • পদ্ধতি/পন্থাৰ যোগান অনুযায়ী কেଉ শিক্ষাদানৰে অস্বুবিধা 	<ul style="list-style-type: none"> • কেଉ শিক্ষণ সামগ্রী ব্যবহার কৰায়িব 	<ul style="list-style-type: none"> • কেଉ প্রকারৰ প্ৰশ্ন পতৰায়িব

এবে তুমে হৃদয়জন কৰিসারিথ্ব যোজনা শিক্ষকমানকু পদ্ধতি শিক্ষণ-শিক্ষাদান পাই সাহায্য কৰিথাএ।

নিঙ্কু নিজে পৰাখ-১

পাঠ যোজনা থলে শিক্ষক/শিক্ষিতুকুৰ কি সুবিধা হুৱ ?

10.4. যোজনার প্রকারভেদ

শিক্ষণ-শিক্ষাদান প্রক্রিয়াকু সুসংগঠিত কৰিবা পাই তিনি প্রকারৰ যোজনা (বার্ষিক পাঠ যোজনা, একক পাঠ যোজনা ও দেনিক পাঠ যোজনা) বিষয়ে বিজ্ঞান শিক্ষণ-শিক্ষাদানৰে পড়িসারিছ। সামাজিক পাঠে মধ্যে উপরোক্ত তিনি প্রকারৰ যোজনা কাৰ্য্যকৰা কৰায়া এবে আলোচনা কৰিব।

10.4.1. বার্ষিক পাঠ যোজনা বা পাঠ্যশিল্পৰ :

সামাজিক পাঠ বার্ষিক যোজনা প্রস্তুত কৰিবা বেলে তুমে কেଉ কেউ দিগ প্ৰতি দৃষ্টি দেব তাৰ তালিকাটিৰ প্ৰস্তুত কৰ। প্রশিক্ষণ কেহুরে তুম তালিকাকু তুম সহপাঠীমানকুৰ তালিকা সহ মিলাই। নিমুৰে সামাজিক পাঠ ও ভূগোলৰ বার্ষিক যোজনা পাই সারণা দিআয়াছি, অনুধাব কৰ।

ବିଷୟ : ସାମାଜିକ ପାଠ, ଶ୍ରେଣୀ ପଞ୍ଚମ, ସମୁଦାୟ ପରିୟତ୍ତ - 140

ମାସର ନାମ	ମାସରେ ମିଳୁଥିବା ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟା	ପ୍ରସଙ୍ଗର ନାମ	ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
ୱେଲ୍‌ଫିଲ୍‌ଡିମ୍ବର	୧୦୧୩	ପିରିୟଡ଼ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ	ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
ମାର୍ଚ୍ଚ - ୧୦୧୪	୧୦୧୪	ପିରିୟଡ଼ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ	ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ

ବିଷୟ : ଭୁଗୋଳ, ଶ୍ରେଣୀ ଷ୍ଟ୍ରେ, ସମୁଦାୟ ପରିୟତ୍ତ - 231

ମାସର ନାମ	ମାସରେ ମିଳୁଥିବା ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟା	ପ୍ରସଙ୍ଗର ନାମ	ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
ୱେଲ୍‌ଫିଲ୍‌ଡିମ୍ବର	୧୦୧୩	ପିରିୟଡ଼ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ	ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
ମାର୍ଚ୍ଚ - ୧୦୧୪	୧୦୧୪	ପିରିୟଡ଼ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ	ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ

- ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀ ଦ୍ୱାରା ବାର୍ଷିକ ଯୋଜନାର ପ୍ରସ୍ତୁତି ସମର୍କରେ କି କି ସୂଚନା ମିଳୁଛି ?
- ଉତ୍ତର ସାରଣୀରେ କି କି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି ?

ଭୂମ ମନରେ ଏବେ ଉଚ୍ଚ ସାରଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍ସାହପାରେ । ଯଥା-

- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟ ପାଇଁ ଅଲଗା ଅଲଗା ବାର୍ଷିକ ଯୋଜନା ହେବ କି ?
- ସାମାଜିକ ପାଠ ଓ ଭୂଗୋଳର ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟା ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇଛି କାହିଁକି ଏବଂ ଉତ୍ତର ବିଷୟ ପାଇଁ ସମୁଦାୟ ପିରିୟଡ଼ କିପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବ ?
- ସାରଣୀଟି କାନୁଆରୀ ମାସରୁ ଆରମ୍ଭ ନ ହୋଇ ଏପିଲ ମାସରୁ ଆରମ୍ଭ କରା ହୋଇଛି କାହିଁକି ?
- ଗୋଟିଏ ମାସରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପଡ଼ାଯିବ କି ?
- ଗୋଟିଏ ମାସରେ ସାମାଜିକ ପାଠ ପାଇଁ ମିଳୁଥିବା ପିରିୟଡ଼ କିପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବ ?
- ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କ’ଣ କ’ଣ କରାଯିବ ?

ନିମ୍ନରେ ଗୋଟିଏ ପରିସ୍ଥିତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ସେହି ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଭଲ ଭାବରେ ଅନୁଧାନ କଲେ ତୁମେ ବାର୍ଷିକ ଯୋଜନାର ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିଷୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣା ପାଇପାରିବ ଓ ଭୂମ ମନରେ ଥବା ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ପାଇପାରିବ ।

ପରିସ୍ଥିତି

ରୂପାଳି ଦିବି ଷ୍ଟ୍ରେ ଓ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଶ୍ରେଣୀରେ ଭୂଗୋଳ ତଥା ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀରେ ସାମାଜିକ ପାଠ ପଡ଼ାନ୍ତି । ପ୍ରତିଷ୍ଠାନିକ ବର୍ଷ ଆରମ୍ଭରୁ ସେ ପଢାଉଥିବା ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ପାଇଁ ଅଲଗା ଅଲଗା ବାର୍ଷିକ ଯୋଜନା । ପାଠଖତ୍ତା ପ୍ରସ୍ତୁତି କରିଥାଏ ।

- ସେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ମୋଟ ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟା ବିଷୟର ଗୁରୁତ୍ବ ଅନୁଯାୟୀ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରନ୍ତି । ଭାବାହରଣ ସରୂପ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରତିକରଣ (ଦୃଢ଼ୀୟ ଶ୍ରେଣୀରୁ ପଂଚମ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ସାମାଜିକ ପାଠ

ପାଇଁ ସମୁଦ୍ରାୟ ପିରିୟଡ଼ର ଶତକତ୍ତା ୧୦% ପିରିୟଡ଼ ରହିବ । ତେଣୁ ସମୁଦ୍ରାୟ 200 ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଦିବସରେ ମୋଟ ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟା ହେଲା $200 \times 7 = 1400$ ପିରିୟଡ଼ । ଅତେବେ ସାମାଜିକ ପାଠ ପାଇଁ ମୋଟ ପିରିୟଡ଼ ହେବ 1400 $\frac{10}{100} = 140$ ପିରିୟଡ଼ । ସେହିପରି ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରରକ୍ଷଣ(କ୍ଷରଣ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ମୋଟ କାର୍ଯ୍ୟ ଦିବସ 220 ଦିନ ଓ ଭୂଗୋଳ ପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ୱ ହେଲା ଶତକତ୍ତା 15 ଅର୍ଥାତ୍ 210 ପିରିୟଡ଼ ।

- ତାପରେ ସେ ପ୍ରତିମାସର ଛତି ଦିବସକୁ ହିସାବ କରି ଗୋଟିଏ ସପ୍ରାହରେ ସାମାଜିକ ପାଠ / ଭୂଗୋଳ ପାଇଁ ମିଲୁଥବା ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟାକୁ ହିସାବ କରି ପ୍ରତି ମାସର ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ବାଚଣ କରନ୍ତି ।
- ସାମାଜିକ ପାଠ ଓ ଭୂଗୋଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଗୁରୁତ୍ୱ କୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପାଇଁ ଅବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବ । ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟାର ଆନୁମାନିକ ହିସାବ କରନ୍ତି ଓ ମାସଧାରୀ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକୁ ବାଣ୍ଶନ୍ତି ।
- ଏଥୁସହିତ ସେ ବିଭିନ୍ନ ମାସରେ ହେବାକୁ ଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମଜଡ଼ିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ(ସଥା ଏକକ ପରୀକ୍ଷଣ, କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ (ସଥା କିମ୍ବା ପ୍ରତିଯୋଗିତା, କ୍ଷେତ୍ର ପରିଭ୍ରମଣ, ଜାତୀୟଦିବସ ପାଳନ, ସର୍ବେକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟାଦି)କୁ ସାରଣୀରେ ସ୍ଥାନ ଦିଅଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ବାର୍ଷିକ ଯୋଜନାର ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିଶ୍ୟରେ ସମ୍ମୂର୍ଦ୍ଦ ଧାରଣା ପାଇସାରିଥିବ ।
ତୁମ ପାଇଁ କାମ

ସେ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀ ସାମାଜିକ ପାଠ ପରାଇବା ପାଇଁ ବାର୍ଷିକ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର । ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ କେନ୍ଦ୍ରରେ ତୁମ ସାମାନ୍ୟକୁ ସହ ଆଲୋଚନା କର ୩ ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ନିଅ ।

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ -2

ବାର୍ଷିକ ଯୋଜନାଟି ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ କିପରି ସାହାଯ୍ୟ କରେ ?

10.4.2 ଏକକ ପାଠ ଯୋଜନା :

ଏକକ ପାଠ ଯୋଜନାର ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିଶ୍ୟରେ ତୁମେ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁସ୍ତକର ନବମ ଅଧ୍ୟୟରେ ପଢ଼ିସାରିଛ ।

- ଗୋଟିଏ ଏକକ ପାଠ ଯୋଜନାରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ରହିବା ଦରକାର । ସୋପାନ ଗୁଡ଼ିକୁ ମନେପକାଥ ।
- ପ୍ରଥମେ ପାଠ ଏକକର ଉପ ଏକକଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଏ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପଏକକ ପାଇଁ ପିରିୟଡ଼ ସଂଖ୍ୟା ଆନୁମାନିକତାବେ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପଏକକର ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମରେ ସଜ୍ଜକରଣ କରାଯାଏ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ(ଆନଭବକ, ବୋଧଭିତ୍ତିକ, ପ୍ରୟୋଗଭିତ୍ତିକ ଓ କୌଣସିଭିତ୍ତିକ)ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସନ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ(ଶ୍ରେଣୀ ଭିତରେ ବା ବାହାରେ) ଓ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ତାଲିକା କରାଯାଏ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉପ ଏକକ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି ।
- ପାଠ ସମାପ୍ତିପରେ ମୂଲ୍ୟାଯନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥାଏ ।

ପର ପୁଷ୍ଟାରେ ଭୂଗୋଳ ଓ ଉଚ୍ଚିହ୍ନ ପାଇଁ ଦୁଇଟି ଏକକ ପାଠ ଯୋଜନାର ନମ୍ବର ଦିଆଯାଇଛି । ତୁମେ ସାରଣୀ ଦୟକୁ ରେ ଅଧ୍ୟୟନ କର ଓ ସମ୍ମୂର୍ଦ୍ଦ କର ।

ଭୂମି ପାଇଁ କାମ

1. ଭୂମି ସପ୍ରମ ଶ୍ରେଣୀ ଭୂଗୋଳ ବହି ଦେଖୁ ଭୂମିଷଳ ଏକଳର

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପଏକଳ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକ ସାରଣୀରେ ଲେଖି ।
ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ,
ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲେଖୁ ସାରଣା ପୂରଣ କରି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀର
ଉଚ୍ଚିତାପ ବହି ଦେଖୁ ପୂର୍ବ ପୂର୍ବାରେ ବିଆୟାଇଥିବା ଉଚ୍ଚିତାପ ଏକଳ ପାଠ
ଯୋଜନାର ସାରଣାଟିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ କେନ୍ଦ୍ରରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ମତାମତ
ନିଆ ।

2. ସେ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀର ଉଚ୍ଚିତାପ ବିଷୟର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଏକଳ
ନେଇ ଏକଳ ପାଠ ଯୋଜନାଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

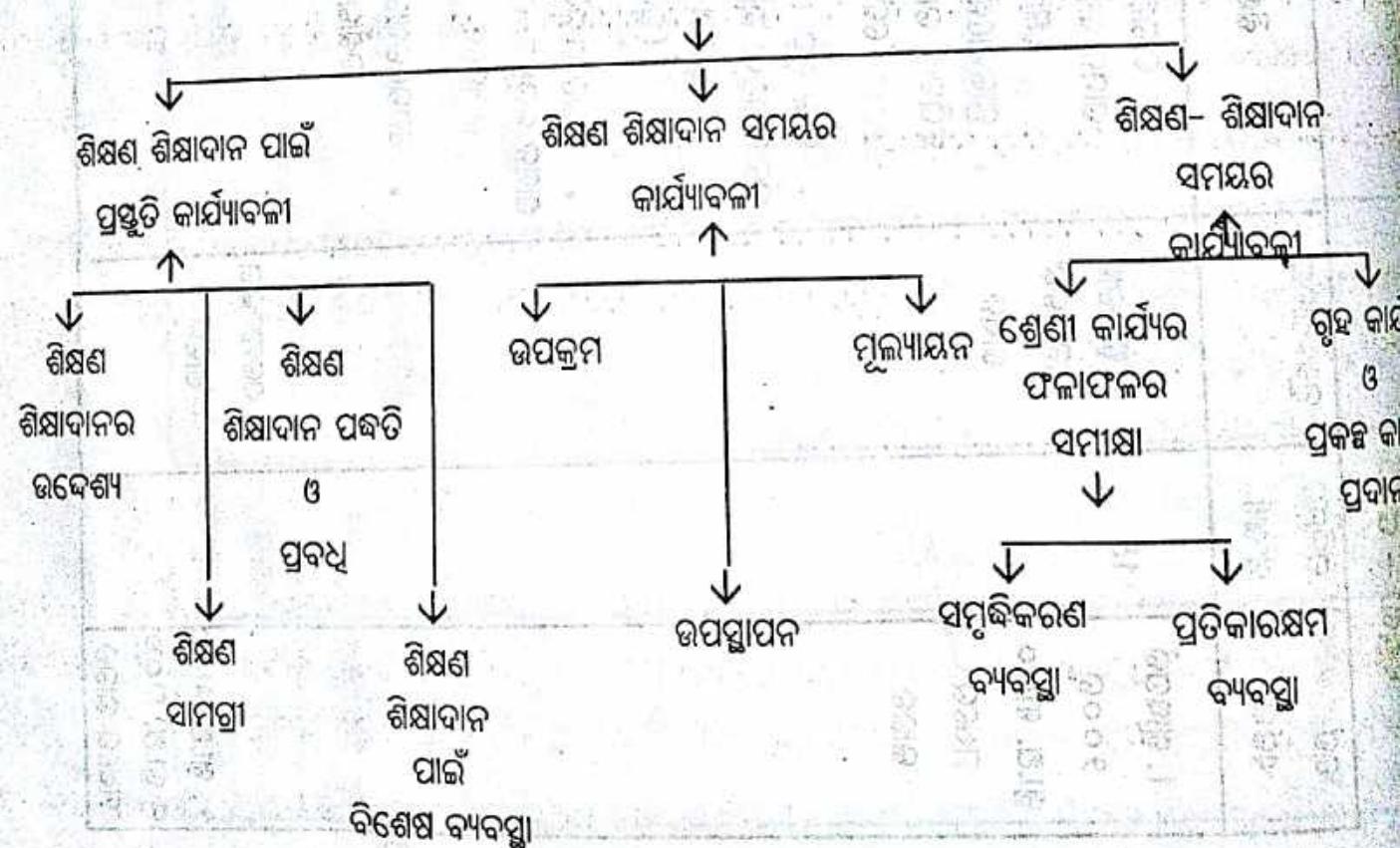
ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ-3

ଏକଳ ପାଠ ଯୋଜନା ଓ ବାର୍ଷିକ ପାଠ ଯୋଜନା ମଧ୍ୟରେ କି କି
ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଛି ?

10.4.3. ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନା :

ଭୂମି ପୂର୍ବରୁ ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନା କ'ଣ ? ଏହାର ସ୍ଵରୂପ, ଲକ୍ଷଣ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିଷୟରେ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ
ପୁସ୍ତକରେ ପଢ଼ିଥାରିଛ । ପୂର୍ବ ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କରି ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲାବେଳେ କେଉଁ କେଉଁ ଦିଗକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ
ତାର ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନା

ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ 1:

ପାଠ ଯୋଜନାର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଶ୍ରେଣୀରେ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଚାରୋଟି ବିଗରେ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଯାହା ଶିଖିବେ(ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବେ) ତାହାକୁ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ଲେଖାଯାଏ ।
ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଜ୍ଞାନାମ୍ବାକ, କିମ୍ବାମ୍ବାକ, ଓ ଭାବାମ୍ବାକ ପରିସରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟର ସେ କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିୟତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ହାସଲ କରିବାକୁ ଥିବା ଦକ୍ଷତାଗୁଡ଼ିକୁ
ଓ କୌଣସି କୁ ଆଧାର କରି ଲେଖାଯାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଜ୍ଞାନ, ବୋଧ, ପ୍ରୟୋଗ
ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ 1 :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାକୁ ନେଇ ଦଳଗଠନ କରାଯାଏ । ଦଳ ସଂଖ୍ୟା ଉପରେ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ପରିମାଣ (କେତେ ସେଇ
ପାମଗ୍ରା ଆବଶ୍ୟକ) ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଯୋଜନାରେ ଆବଶ୍ୟକ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ଓ ତାର ପରିମାଣ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଓ ପ୍ରବିଧି :

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରସଙ୍ଗର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧାରଣାର ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ କେଉଁ ପଦ୍ଧତି / ପଦ୍ଧା ବ୍ୟବହାର କରିବେ ତାହା
ଲେଖାଯାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତି/ପଦ୍ଧାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଶାଳା/ପ୍ରବିଧି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ(ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ପଦ୍ଧାରେ
ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ବିଶେଷ ବ୍ୟବସ୍ଥା :

ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଥିବା ସାଧାରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ବିଶେଷ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିଲେ ତାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ
ଯୋଜନାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ, ମନିଟର ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରେଣୀ ପରିଚାଳନା, ଭିତ୍ତିଓ ପ୍ରଦର୍ଶନ, ଗୋଷ୍ଠୀ ସଦସ୍ୟକ
ସହଯୋଗରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉପ୍ରୟୋଗ ।

ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ 1 :

ଉପକ୍ରମ :

ଶ୍ରେଣୀରେ କୌଣସି ଏକ ପାଠର ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବାବେଳେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସେହି ପାଠ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ
ପୂର୍ବ ଅଭିଜ୍ଞତା ସମ୍ପର୍କରେ ଶିକ୍ଷକ ଜାଣିବା ଉଚିତ । ସେହି ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ନୃତନ ଶିକ୍ଷଣ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ
ମଧ୍ୟମରେ ପୂର୍ବ ଜ୍ଞାନ/ଅଭିଜ୍ଞତା ଜାଣିବା ସହ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷଣ ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଆକୃଷ କରାଯାଇପାରେ ।

ପଢାଯିବାକୁ ଥିବା ପାଠଟି ପୂର୍ବ ପାଠର ଅଂଶ ହୋଇଥିଲେ, ପୂର୍ବ ପାଠର ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମନେ ପକାଇବା ବା
ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଦୃଢ଼ାରୂତ କରିବା ପାଇଁ କିଛି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରାଇପାରେ । ତାହାକୁ ଆଧାର କରି ଖେଳ, ଧରା ଉପ୍ରୟୋଗ ପରିଚାଳନା

କରାଯାଇପାରେ ଯେପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସେଥିରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବେ ସେଥିପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ହେବ । ଉପକ୍ରମ(ସନ୍ଧିଯାଏତ୍କାର୍ଯ୍ୟ) ପାଇଁ 5.ରୁ 7 ମିନିଟ୍ ସମୟ ଦିଆଯାଇପାରେ ।

ଉପସ୍ଥାପନ :

ଏହା ପାଠ ଯୋଜନାର ମୁଖ୍ୟାଂଶ । ଏହି ସୋପାନରେ ନୂତନ ପାଠ ଶିଖିବା ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ବନ୍ଦୁ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବନା ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ କାର୍ଯ୍ୟ(ପ୍ରଥମ କରି ନୂତନ ଧାରଣାର ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ
କରାଯାଉଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ)

ମୁଖ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ

ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟ(ଶିଖିଥିବା ନୂତନ ପାଠର ଦୃଢ଼ିକରଣ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ
ପ୍ରକାର ଅଭ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟ)

ଏହି ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ / ଦଳଗତ / ସାମୁହିକ ଭାବରେ କରାଯାଇପାରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷରେ
ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସହାୟତାରେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟରୁ କ'ଣ ଶିଖିଲେ ତାର ସଂକ୍ଷେପଣ କରିବା ଉଚିତ ।

ମୂଲ୍ୟାୟନ :

ପରିୟତର ଶେଷ 5 ମିନିଟ୍ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରଗତିର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯାଏ । ଏଥି ନିମିତ୍ତ
ମୁଖ୍ୟତଃ କେତେବେ ମୌଖିକ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାଯାଇଥାଏ । ସେହି ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆଧାରରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ ।
ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ସମୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ଶ୍ରେଣୀ କାର୍ଯ୍ୟର ସମୀକ୍ଷା :

ପରିୟତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଶେଷରେ ଶ୍ରେଣୀ କାର୍ଯ୍ୟର ଫଳାଫଳ ଉପରେ ଶିକ୍ଷକ ସମୀକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି । ଯେଉଁ ଦଶମ
ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସେହି ଦକ୍ଷତା ଗୁଡ଼ିକ ହାସଲ କଲେ ନା ନାହିଁ ଏବଂ ଆଉ କଣ କରିଥିଲେ ସମ୍ପଦ
ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜଳରେ ଶିଖିଥାନ୍ତେ ତାହା ବିଶ୍ଵେଷଣ କରାଯାଏ । ଯେଉଁମାନେ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିଲେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ
ଶ୍ରେଣୀରେ ସମୃଦ୍ଧିକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲାବେଳେ ଯେଉଁମାନେ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିପାରିନଥିବେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରତିକାରଣ
ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥାଏ ।

ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟ / ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ :

ପରିୟତ ଶେଷରେ ଆହରିତ ଶିକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତାକୁ ଦୃଢ଼ାଇବା କରିବା ପାଇଁ ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟ(ଲିଖିତ କାର୍ଯ୍ୟ) / ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ
ଦିଆଯାଏ । ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହେଲେ ପିଲାମାନେ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଆମ ବିଦ୍ୟାଲୟଗୁଡ଼ିକରେ ବେଳେ ବେଳେ କଣେ ଶିକ୍ଷକ ଏକ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ତ ଆମ
କେତେବେଳେ ସେ ଏକ ସମୟରେ ଏକାଧିକ ଶ୍ରେଣୀ ପରିଚାଳନା କରିଥାନ୍ତି । ତେବେ ଉଭୟ ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଦୈନିକ ପାଠ
ଯୋଜନା କଲାବେଳେ ଉପରୋକ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକର ବିଭିନ୍ନ ବିଗର୍ହିକ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆ ଯାଇଥାଏ । ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନା
ନମୁନାରେ ଏହି ବିଗର୍ହିକ କିପରି ପ୍ରତିପଳିତ ହୋଇଛି ତୁମେ ବିଶ୍ଵେଷଣ କରିବ ।

10.4.4 ଦେନିକ ପାଠ ଟୀକା :

ଦେନିକ ପାଠ ଯୋଜନାର ବ୍ୟବହାର ଯଦିଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀର ପାଠ ପାଇଁ କରାଯାଇପାରେ, ବାସ୍ତବ ଷେତ୍ରରେ ଏହା ପରିଚାଳନା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏପରି ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତି ଶ୍ରେଣୀ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିରିଯତ୍ ପାଇଁ ପାଠ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ବାନ୍ଧବରେ ଅତିବର୍ଷକର ବ୍ୟାପାର ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଜଣେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଅତି ସଂଶେଷରେ ପାଠ ଯୋଜନାଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବାସ୍ତବ ଓ ସହଜ ହୁଏ । ଏପରି ସଂକଷିପ୍ତ ପାଠ ଯୋଜନାକୁ ଦେନିକ ପାଠଟାକା ବା ଲେସନ୍ ନୋଟ୍ ବା ଲେସନ୍ ବୁଝାଯାଏ ।

ପାଠ ଯୋଜନାର ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ଅତି ସଂଶେଷରେ ପାଠଟାକାରେ ଥାଏ । ଏଥିରେ ଅତି କମରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ

- ତାରିଖ, ଶ୍ରେଣୀ, ବିଷୟ, ପ୍ରସଗ ଆଦିର ବିବରଣୀ ।
- ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।
- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ସୂଚନା ।

(ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାକ୍‌ରୁ ଆଣିଥିଲେ ପାଠଟାକାରେ

ସେହି ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର କ୍ରମିକ ନମ୍ବର ରହିବ ।)

- ଆବଶ୍ୟକ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ
- ମୂଳ୍ୟାଯନ ପାଇଁ ବେତେକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଲ୍ଲେଖ ।

10.5 ଦେନିକ ପାଠ ଯୋଜନାର ନମ୍ବନା :

ନିମ୍ନରେ ସାମାଜିକ ପାଠର ଏକକ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ବହୁଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ପାଠ ଯୋଜନାର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ନମ୍ବନା ବିଆୟାଇଛି । ପାଠ ଯୋଜନାକୁ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କରି ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗଗୁଡ଼ିକ ଯୋଜନା ଦୟରେ କିପରି ସ୍ଥାନ ପାଇଁ ବିଶ୍ଵେଷଣ କର ।

10.5.1 ଏକକ ଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ପାଠ ଯୋଜନାର ନମ୍ବନା :

ଚତୁର୍ଥ ପତ୍ରରେ ତୁମେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-କେନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା ବିଷୟରେ ପଡ଼ିଛ । ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପୁସ୍ତକରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-କେନ୍ଦ୍ରିକ ପତ୍ର (ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରିକ ପତ୍ର) ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପାଇଛ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରିକ ପତ୍ରରେ ବିଜ୍ଞାନରେ କିପରି ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ପାଠ ଯୋଜନା କରିଛ ତାର ଏକ ନମ୍ବନା ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରିକ ପତ୍ରରେ ପାଠ ଯୋଜନାର ଏକ ନମ୍ବନା ବିଆୟାଇଛି । ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର ।

ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ	ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
<p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p> <p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p> <p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p>	<p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p> <p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p> <p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p>	<p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p> <p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p> <p>ଶବ୍ଦାଳ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ</p>

ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ
ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ
ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ
ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ	ପ୍ରାଚୀ ଶାହୀ

ପେଡାରୀ	ଶିକ୍ଷଣକ୍ଷତି ଯତ୍ନ	ଦେସ୍ତିହ ଜମ୍ବୁ	ଶିକ୍ଷଣ ଧରାକୁ	ଜନପଦ କାର୍ଯ୍ୟ
୨୫୫୩୭୬	୧୫୫୬୬୭	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ
୨୫୫୩୭୭	୧୫୭୬୬୭	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ
୨୫୫୩୭୮	୧୫୭୬୭୭	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ
୨୫୫୩୭୯	୧୫୭୬୭୯	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ	ଦେଖିଲୁ ଏଥିରେ

ବୋଗାଟ	ଶିକ୍ଷଣପଦ୍ଧତି ପରମାଣୁ	ଶିକ୍ଷଣପଦ୍ଧତି ପରମାଣୁ	ଶିକ୍ଷଣପଦ୍ଧତି ପରମାଣୁ	ଶିକ୍ଷଣପଦ୍ଧତି ପରମାଣୁ
	<ul style="list-style-type: none"> • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ 	<ul style="list-style-type: none"> • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ 	<ul style="list-style-type: none"> • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ 	<ul style="list-style-type: none"> • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ • ଅନ୍ତର୍ଜାଲ ପରମାଣୁ

ବୋଚାନ	କଳେଜରେ ପରସତ	ମିଶନ୍ ଲେଖନ	ଦିକ୍ଷାରେ ଲେଖନ	ଦିକ୍ଷା ଦାତା	କଳେଜର କାର୍ଯ୍ୟ
				5. ଭାଲ ମାନ୍ୟରେ କିଏ ?	
				6. ହଜାରାଟ ସବୁ ବାଧା ବାଧ ମଧ୍ୟର କେବଳା ଓ କାହାର ପରାମର୍ଶ କ'ଣ ଦେଇ ?	
				7. ଆବଶ୍ୟକ ବାବଦରେତ୍ତୁ ପଢ଼ି ଅର୍ଥ କିମ୍ବା ଆବିଷା ?	

ବୋଧାନ	ଶିକ୍ଷଣବଳିର ପଦପଲ	ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବାଦ	ଜୀବନା ଅର୍ଥ
<ul style="list-style-type: none"> ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ - 3 ଶୈଶିକ ଉତ୍ସବ : ଆଜବଳ୍ଲ ମୋହର ପାତ୍ରିତୀ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ଯେତେ ଏହାକୁ ପ୍ରାଣିକ ପ୍ରକାଶ ଦେଖିବାକୁ ପୂର୍ବମା ଦେଖେ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ - 4 ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ : ଆଜବଳ୍ଲ ମୋହର ପାତ୍ରିତୀ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଁ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଦେଖିବା ଦେଖେ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ - 5 ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ : ଆଜବଳ୍ଲ ମୋହର ପାତ୍ରିତୀ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଦେଖିବା ଦେଖେ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ - 6 ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ : ଆଜବଳ୍ଲ ମୋହର ପାତ୍ରିତୀ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଦେଖିବା ଦେଖେ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ - 7 ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ : ଆଜବଳ୍ଲ ମୋହର ପାତ୍ରିତୀ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଦେଖିବା ଦେଖେ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ - 8 ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ : ଆଜବଳ୍ଲ ମୋହର ପାତ୍ରିତୀ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଦେଖିବା ଦେଖେ । ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ - 9 ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ : ଆଜବଳ୍ଲ ମୋହର ପାତ୍ରିତୀ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍ସବ ଦିନରେ ଦେଖିବା ଦେଖେ । 				

ବୋଲାନ	ଶିଖଗଣିତ ସମ୍ପଦ	ଶିଖଜନ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶିଖଥାନ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶିଖଧାରା କାର୍ଯ୍ୟ	କାହାରା କାର୍ଯ୍ୟ
<ul style="list-style-type: none"> ଶିଖା ମାତ୍ର୍ୟ - 4 ଶୈଖିକ ପରିଷ୍ଠା : ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ ଆମଦର କର କରିଥାଏ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ 	<ul style="list-style-type: none"> ଶିଖଜନ କାର୍ଯ୍ୟ 	<ul style="list-style-type: none"> ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରୋତ୍ତିବ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ ଦେବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଜଣେ ଜେଣ୍ଟିବ ଆବି ମାନନ୍ଦିତୁରେ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଗୋଟିଏ ଭାବତ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ ଦେବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଗୋଟିଏ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ ଦେବେ । 	<ul style="list-style-type: none"> ପ୍ରତି ପରିମଳରେ ଗୋଟିଏ ଦେଖିବୁ ଜଣେ ଜେଣ୍ଟିବ ଆବି ମାନନ୍ଦିତୁରେ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । (ଅଧିକାରୀ କୌଣସି ମୂର ଦିଆପିର ମାତ୍ରୀ ।) 	<ul style="list-style-type: none"> ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । 	<ul style="list-style-type: none"> ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ । ପରିମଳ ଦେଖିବୁ ଭାବତ ମାନନ୍ଦିତୁରେ କରିବେ ।

କୋଡ଼ିଆ ନାମ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଲିଙ୍ଗଶରୀ ଅଧିକାରୀ ନାମ ଏବଂ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	କଥାତିରକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ବସ୍ତିକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ବସ୍ତିକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
ପରିମଳ ବସ୍ତିକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	କଥାତିରକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	କଥାତିରକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ବସ୍ତିକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ବସ୍ତିକାରୀ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ପ୍ରାଚୀନ କବିତା	ଶବ୍ଦବିଜ୍ଞାନ	ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିଚୟ
ଶବ୍ଦବିଜ୍ଞାନ	ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିଚୟ	ପ୍ରାଚୀନ କବିତା
ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିଚୟ	ଶବ୍ଦବିଜ୍ଞାନ	ଶବ୍ଦବିଜ୍ଞାନ
ପ୍ରାଚୀନ କବିତା	ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିଚୟ	ଶବ୍ଦବିଜ୍ଞାନ
ଶବ୍ଦବିଜ୍ଞାନ	ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିଚୟ	ପ୍ରାଚୀନ କବିତା

10.5.2 ને વિશે અનુભૂતિ કરી એવા :

ବୋର୍ଡର ପାଇଁ କାମିକ୍ କାମିକ୍	ବିଷୟକାରୀ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ	ବିଷୟକାରୀ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ
(i) ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍	ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍	ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍
(ii) ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍	ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍	ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍
(iii) ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍	ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍	ବାହ୍ୟକାରୀ କାମିକ୍

ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ	ମୂଳ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ୩ ଏ ଶ୍ରେଣୀ	ମୂଳ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ୫ ଏବଂ ୬ ଶ୍ରେଣୀ	ମୂଳ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆମ୍ବାନ୍ତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
ପାଠ୍ୟାବଳୀ :	ପାଠ୍ୟାବଳୀ - ୩ ଏ ୫ ଏସ୍	ପାଠ୍ୟାବଳୀ - ୩ ଏ ୫ ଏସ୍	ପାଠ୍ୟାବଳୀ - ୩ ଏ ୫ ଏସ୍
ପାଠ୍ୟାବଳୀ :	ପାଠ୍ୟାବଳୀ ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରିବାରେ ।	ପାଠ୍ୟାବଳୀ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିବହନ କରିବାରେ ।	ପାଠ୍ୟାବଳୀ - ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକରିତା
ପାଠ୍ୟାବଳୀ :	ପାଠ୍ୟାବଳୀ ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରିବାରେ ।	ପାଠ୍ୟାବଳୀ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିବହନ କରିବାରେ ।	ପାଠ୍ୟାବଳୀ - ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକରିତା

ବୋପାନ	ଶିକ୍ଷଣେନ୍ଦ୍ର ପଳକସଙ୍ଗ	ଶିକ୍ଷକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶିକ୍ଷଣୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ	ଶିକ୍ଷଣ ସମାଜ	ଜଳାପତା କାର୍ଯ୍ୟ
	<ul style="list-style-type: none"> ଖେଳଟି ଖେଳିଯାଇବା ପରେ ପ୍ରଦିଷ୍ଟିତ ପ୍ରଶ୍ନ ପରାଇବେ । <p>→ ଲେଖୁ କେଉଁ ଜିଜ୍ଞାସ ନାହିଁ ? ବୁଦ୍ଧା ହେଲା ?</p> <ul style="list-style-type: none"> ଆମ ଜିଜ୍ଞାସ ନାହିଁ କ'ଣ ? ଆମ ଜାର୍ଯ୍ୟର ନାହିଁ କ'ଣ ? ଆମ ଦେଖେ ନାହିଁ କ'ଣ ? 	<ul style="list-style-type: none"> ପ୍ରଶ୍ନପ୍ରଦିଷ୍ଟିକର ଉଚ୍ଚର ଦେବେ । 	<ul style="list-style-type: none"> ପ୍ରଶ୍ନପ୍ରଦିଷ୍ଟିକର ଉଚ୍ଚର ଲେଖାଥା 30 ଟି ଲାଇଜ ଦିଲ୍ । 	<ul style="list-style-type: none"> 30 ଟି ଜିଜ୍ଞାସ ନାହିଁ ଲେଖାଥା 30 ଟି ଲାଇଜ ଦିଲ୍ । 	<ul style="list-style-type: none"> ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ

ବୋଗାରୀ ବୋଗାରୀ	ପ୍ରକାଶନ କମିଶନ ପ୍ରକାଶନ କମିଶନ

ମୋହାନ୍ତିର କଣ୍ଠ	ପିଲାଙ୍ଗଜିଙ୍ଗ	ଶିଖରଜିଙ୍ଗ	ଶିଖରଜିଙ୍ଗ	ବୁଝିଲାଟିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ
ପିଲାଙ୍ଗଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	ବୁଝିଲାଟିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ
ଶିଖରଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ
ବୁଝିଲାଟିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ	କାଳିକାଜିଙ୍ଗ

ପ୍ରାଣୀ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିବହନ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ
ପ୍ରାଣୀ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିବହନ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ
ପ୍ରାଣୀ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିବହନ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ
ପ୍ରାଣୀ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିବହନ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ
ପ୍ରାଣୀ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିବହନ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ	ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟ

ଓৰাম	শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 কৈছিন প্ৰেম	শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 (কৈছিন প্ৰেম)	শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 কৈছিন প্ৰেম	শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 কৈছিন প্ৰেম
	<p>শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 কৈছিন প্ৰেম</p> <ul style="list-style-type: none"> • দেখে আগামী কৈছিন প্ৰেম কৈছিন কৈছিন। • কৈছিন কৈছিন কৈছিন কৈছিন বন্দো আগোমো কৈছিন কৈছিন প্ৰেম প্ৰেম। 	<p>শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 কৈছিন প্ৰেম</p> <ul style="list-style-type: none"> • কৈছিন কৈছিন কৈছিন কৈছিন বন্দো আগোমো কৈছিন কৈছিন প্ৰেম প্ৰেম। • দলকে আজোদো কৈছিন বন্দু ওপকূলুবৰ্তী কিম্বা প্ৰতিজ্ঞা গোলি কৈছিন কৈছিন প্ৰেম। 	<p>শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 কৈছিন প্ৰেম</p> <ul style="list-style-type: none"> • দেখে 	<p>শিক্ষণ কাৰ্য্য- 4 কৈছিন প্ৰেম</p> <ul style="list-style-type: none"> • আগোমো কৈছিন কৈছিন কৈছিন। • কৈছিন কৈছিন কৈছিন কৈছিন বন্দো আগোমো কৈছিন কৈছিন প্ৰেম।

<p style="text-align: center;">ପରିବାର ଗ୍ରାମ ପରିଷଦ</p>	<p style="text-align: right;">ଶ୍ରୀ ହଣ୍ଡା ପାତ୍ରଚନ୍ଦ୍ର କନ୍ତିଲେଖନ ଆଧୁନିକ ପାଠ୍ୟକର୍ତ୍ତା</p>
<p style="text-align: center;">ପରିବାର ଗ୍ରାମ ପରିଷଦ</p>	<p style="text-align: right;">ଶ୍ରୀ ହଣ୍ଡା ପାତ୍ରଚନ୍ଦ୍ର କନ୍ତିଲେଖନ ଆଧୁନିକ ପାଠ୍ୟକର୍ତ୍ତା</p>
<p style="text-align: center;">ପରିବାର ଗ୍ରାମ ପରିଷଦ</p>	<p style="text-align: right;">ଶ୍ରୀ ହଣ୍ଡା ପାତ୍ରଚନ୍ଦ୍ର କନ୍ତିଲେଖନ ଆଧୁନିକ ପାଠ୍ୟକର୍ତ୍ତା</p>
<p style="text-align: center;">ପରିବାର ଗ୍ରାମ ପରିଷଦ</p>	<p style="text-align: right;">ଶ୍ରୀ ହଣ୍ଡା ପାତ୍ରଚନ୍ଦ୍ର କନ୍ତିଲେଖନ ଆଧୁନିକ ପାଠ୍ୟକର୍ତ୍ତା</p>

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ -5

ଉପରୋକ୍ତ ନମ୍ବନାରେ ବହୁ ଶ୍ରେଣୀର ସହି ପରିଚାଳନା ପାଇଁ କେଉଁ
କେଉଁ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଇଛି ?

ନିଜକୁ ନିଜେ ପରଖ -6

ଉପରୋକ୍ତ ନମ୍ବନାକୁ ଭଲରେ ଦେଖୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଗତିବିଧି ଯୋଜନା
ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

10.6. ଏହି ଏକକରୁ ଯାହା ଶିଖିଲ :

- ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଭରମ ଭାବରେ ପରିଚାଳନା କରିବା ପାଇଁ ଯୋଜନାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।
- ଯୋଜନା ସାଧାରଣତଃ ତିନି ପ୍ରକାରର-ବାର୍ଷିକ ପାଠ ଯୋଜନା, ଏକକ ପାଠ ଯୋଜନା ଓ ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନା ।
- ବାର୍ଷିକ ପାଠ ଯୋଜନାରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟର ମାସିଂଗୀ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ ।
- ଏକକ ପାଠ ଯୋଜନାରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟର ପରିଷର ସମ୍ବିତ କେତେକ ପ୍ରସଗକୁ ଘେରେ ଗୋଟିଏ ଏକକରେ ଭାଗ କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକକର ଉପ ଏକକ ସ୍ଥିରକରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପ ଏକକର ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ, ଶିକ୍ଷଣ ସମଗ୍ରୀ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।
- ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନାରେ ଉଭୟ ଏକକ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ବହୁଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ, ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଓ ଶିକ୍ଷଣ-ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସୂଚନା ଥାଏ ।
- ଦୈନିକ ପାଠଟାକା ହେଉଛି ଦୈନିକ ପାଠ ଯୋଜନାର ଏକ ସଂକଷିତ ରୂପ । ପାଠଟାକା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଶିକ୍ଷଣ
ପାଇଁ ନିତ୍ୟାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ବହୁ ଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଯୋଜନା କଲାବେଳେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦିଗ
ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦିଆଗଲେ ଶ୍ରେଣୀ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ସ୍ଵଭାବିତ ହୁଏ ।

- ପାଖାପାଖ ଶ୍ରେଣୀ
- ସମାନ ବିଷୟ
- ସମ୍ବିତ ପ୍ରସଗ
- ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ (Common activity)
- ମନିଟର ଦାତା ବଡ଼ ଶ୍ରେଣୀର ଦଳ ଗଠନ
- ସମାନ ଶିକ୍ଷଣ ସମଗ୍ରୀ
- ସମାନ ପ୍ରକାରର ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ
- Extension activiry (waiting time କୁ avoid କରିବା ପାଇଁ

10.8 ନିଜକୁ ଦିଲେ ପରଖ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର

1. ପାଠ ଯୋଜନା ଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଧାରା ବା କ୍ରମ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦାରା ଶ୍ରେଣୀ ପରିଚାଳନା କରିବା ସୁବିଧା ହୁଏ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଦତି / ପଞ୍ଚାର ସୁଚନା ମିଳିଥାଏ । ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲ ନିମତ୍ତେ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ / ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷଣ- ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟର ଉପଯୁକ୍ତ ବିନିଯୋଗ ହୋଇପାରେ ।

2. ବାର୍ଷିକ ପାଠ ଯୋଜନାଟି ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧାରାରେ ପରିଚାଳନା କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ନିୟମିତ ବ୍ୟବଧାନରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶୈକ୍ଷିକ ଅଗ୍ରଗତିର ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ ।

3.2 ବାର୍ଷିକ ପାଠ ଯୋଜନା

ଏକକ ପାଠ ଯୋଜନା

• ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟର ଗୋଟିଏ
ଶିକ୍ଷା ବର୍ଷ ପାଇଁ ମାସିକ୍ ଯୋଜନା ।

• ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟର କେତୋଟି
ସମର୍କତ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଏକକ
ଭାବରେ ନିଆୟାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକକର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
ହାସଲ ପାଇଁ ଯୋଜନା କରାଯାଇଥାଏ ।

3.0 ଏଥରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କଢ଼ିବି ।

କାର୍ଯ୍ୟବଳୀ ଓ ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ

କାର୍ଯ୍ୟବଳୀର ସବିଶେଷ ସୁଚନା ଥାଏ ।

• ଏଥରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ
ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ, ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟ / ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟର
ବିସ୍ତୃତ ସୁଚନା ଥାଏ ।

4. ନଗର ବିଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ଯୋଜନା କଲାବେଳେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରବିଧି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରିବ ।

- ଗର୍ଜକଥନ
- ଅଭିନୟ
- ଷେତ୍ର ପରିଭ୍ରମଣ(ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ / ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି / ପୌରସ୍ଥୀ) ଆଲୋଚନା
- କିଳ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
- ତଥ୍ୟ ଫର୍ଦ୍ଦ ପଠନ ଓ ଆଲୋଚନା

ଭୂଗୋଳ ପାଇଁ ଯୋଜନା କଲାବେଳେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରବିଧିର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରିବ ।

- ମାନଚିତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ / ଅଧ୍ୟୟନ
- ଷେତ୍ର ପରିଭ୍ରମଣ
- କିଳ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
- ତଥ୍ୟ ଫର୍ଦ୍ଦ ପଠନ ଓ ଆଲୋଚନା
- ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ

5. ବହୁ ଶ୍ରେଣୀର ସହଜ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ -

- ପାଖାପାଖ ଶ୍ରେଣୀ
- ସମାନ ବିଷୟ
- ସମର୍କତ ପ୍ରସଙ୍ଗ
- ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଉଚ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ
- ମନିଟର ଦ୍ୱାରା ବଡ଼ ଶ୍ରେଣୀର ଦଳ ଗଠନ
- ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ

• এমান সামগ্রী

এমান প্রকারণ শিক্ষণ কার্য

Engagement পাই লিখত কার্য

• Extension activity

শিক্ষকক গঠিবিধি যোজনা

6. শিক্ষক বহু শ্রেণী পরিস্থিতিতে এমান শ্রেণীর শিক্ষার্থীক নেই এক্ষুয়ায়ক কার্য(গোধূলি শিক্ষণ Common activity) করাইয়ারিলা পরে অলগা অলগা শ্রেণীর বিভাজন করিবে ও অলগা অলগা কাম দেবে

শিক্ষকক গঠিবিধি যোজনা

বিভাগ পর্যায়	শ্রেণী →	তৃতীয়	চতুর্থ
প্রথম পর্যায়		শিক্ষণ কার্য্য 1 পাই সূচনা প্রদান	শিক্ষণ কার্য্য 1 পাই সূচনা প্রদান
		T	T
		পর্যবেক্ষণ ↓ আলোচনা (15m)	T
		↓ সংশ্লেষণ	
		T	
বিটায় পর্যায়	শিক্ষণ কার্য্য-2 পাই সূচনা প্রদান আলোচনা সংশ্লেষণ	T	শিক্ষণ কার্য্য-1-র আলোচনা সংশ্লেষণ
		T	↓
		↓ শিক্ষণ কার্য্য-2 পাই সূচনা প্রদান	শিক্ষণ কার্য্য-2 পাই সূচনা প্রদান
		T	↓
তৃতীয় পর্যায়		আলোচনা সংশ্লেষণ	আলোচনা সংশ্লেষণ
		T	↓
		শিক্ষণ কার্য্য-3 পাই সূচনা প্রদান	শিক্ষণ কার্য্য-3 পাই সূচনা প্রদান
		T	↓
		মূল্যায়ন কার্য্য প্রদান	আলোচনা সংশ্লেষণ(15m) মূল্যায়ন কার্য্য প্রদান
		T	
পঞ্চম পর্যায়	আলোচনা প্রকল্প কার্য্য প্রদান	T	আলোচনা
		T	↓
		প্রকল্প কার্য্য প্রদান	প্রকল্প কার্য্য প্রদান
		T	

T → শিক্ষকক গঠি

0.8 ପରିଭାଷା:

ପାଠ ଖସଦା - Scheme of lesson

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଜଡ଼ିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ - Other Curricular activities

ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟବଳୀ - Cocurricular activity

ୱକକ ପାଠ ଯୋଜନା - Unit Plan

ଉପ ୱକକ - Sub Unit

ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା - Major Concept

ୱକକ ପରାମର୍ଶ - Unit Test

ପ୍ରତିକାରମୂଳକ ଶିକ୍ଷାଦାନ - Remedial Teaching

ସମୃଦ୍ଧି କରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା - Enrichment Provision

ଦେନିକ ପାଠ ଯୋଜନା - Lesson Plan

ପାଠୀକା - Lesson Note / Lesson Diary

ୱକକ ଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତି - Monograde Situation

ବହୁ ଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତି - Multigrade Situation

ପ୍ରବିଧି - Techniques

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଗତିବିଧି ଯୋଜନା - Teachers movement plan

0.9 ଓକକ ଆଧାରିତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ଠିକ୍ ଉଚରକୁ ବାଛ

I. ନିମ୍ନଲିଖିତ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଠି ବାର୍ଷିକ ପାଠ ଯୋଜନାରେ ନ ଥାଏ ?

(କ) ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ   (ଖ) ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାର ଉଦେଶ୍ୟ

(ଗ) ମୂଲ୍ୟାଯନ ବ୍ୟବସ୍ଥା   (ଘ) ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମଜଡ଼ିତ କାର୍ଯ୍ୟବଳୀ

II. ଓକକ ପାଠ ଯୋଜନାର ସାରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁ କ୍ରମଟି ଠିକ୍ ?

(କ). ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା → ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ → ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ → ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାର ଉଦେଶ୍ୟ

(ଖ) ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣାର ଉଦେଶ୍ୟ → ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ → ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା → ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ

(ଗ) ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା → ଉଦେଶ୍ୟ → ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ → ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ

(ଘ) ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ → ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ → ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା → ଉଦେଶ୍ୟ

III. ନିମ୍ନଲିଖିତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଠି ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ସମୟର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଅତିର୍ଭୁତ ନୁହେଁ ।

ଉପକ୍ରମ → ଉପସ୍ଥାପନା → ମୂଲ୍ୟାଯନ → ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ

2. ଓକକ ପାଠ ଯୋଜନାର 4ଟି ଆବଶ୍ୟକତା ଲେଖ ।

3. ସାମାଜିକ ପାଠରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ କି କି ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆବଶ୍ୟକ ଲେଖ ।

4. ମନେକର ତୁମର ଜଣେ ସାଙ୍ଗ ବହୁଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସାମାଜିକ ପାଠ ପଢାଉଛନ୍ତି । ତାକର ଶ୍ରେଣୀ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ବିଧୁବନ୍ଦ ଭାବେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଫର୍ଦ୍ଦିତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।
5. ତୁମେ ବହୁ ଏକକ ଶ୍ରେଣୀ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଶ୍ରେଣୀ ପରିଚାଳନା କଲାବେଳେ ତୁମ ଯୋଜନାରେ ଥିବା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଗତିବିଧି ଯୋଜନା ତୁମର କିପରି ସାହାଯ୍ୟ କରିବ ଲେଖ ।

10.10. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପୂର୍ଣ୍ଣକ ସୂଚୀ :

1. ଓଁ ସର୍ବେସ୍ଵର ସାମଳ, ଓଁ ପ୍ରେମଲତା ମହାପାତ୍ର, ଓଁ.ଗୋରାଙ୍ଗ ଚରଣ ନନ୍ଦ : ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସଂରଚନା ଓ ସମ୍ପାଦନ - ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଓଡ଼ିଶା (1999-2000)
2. ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା ଓ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି(ଦୂର ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ)-ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା, ଭୁବନେଶ୍ୱର - ୨୦୨୦ ମେ ୨୦୧୦

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା - ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସଂରଚନା

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା - ୧୯୯୫ ମେ ୨୦୧୦

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା - ୨୦୨୦ ମେ ୨୦୧୦

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା - ୨୦୨୦ ମେ ୨୦୧୦

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ - ୧

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ - ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା - ୧

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ - ୧

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା - ୧

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ - ୧

ସଂକ୍ଷେପଣ

ପାଇଁ ସୂଚୀ

